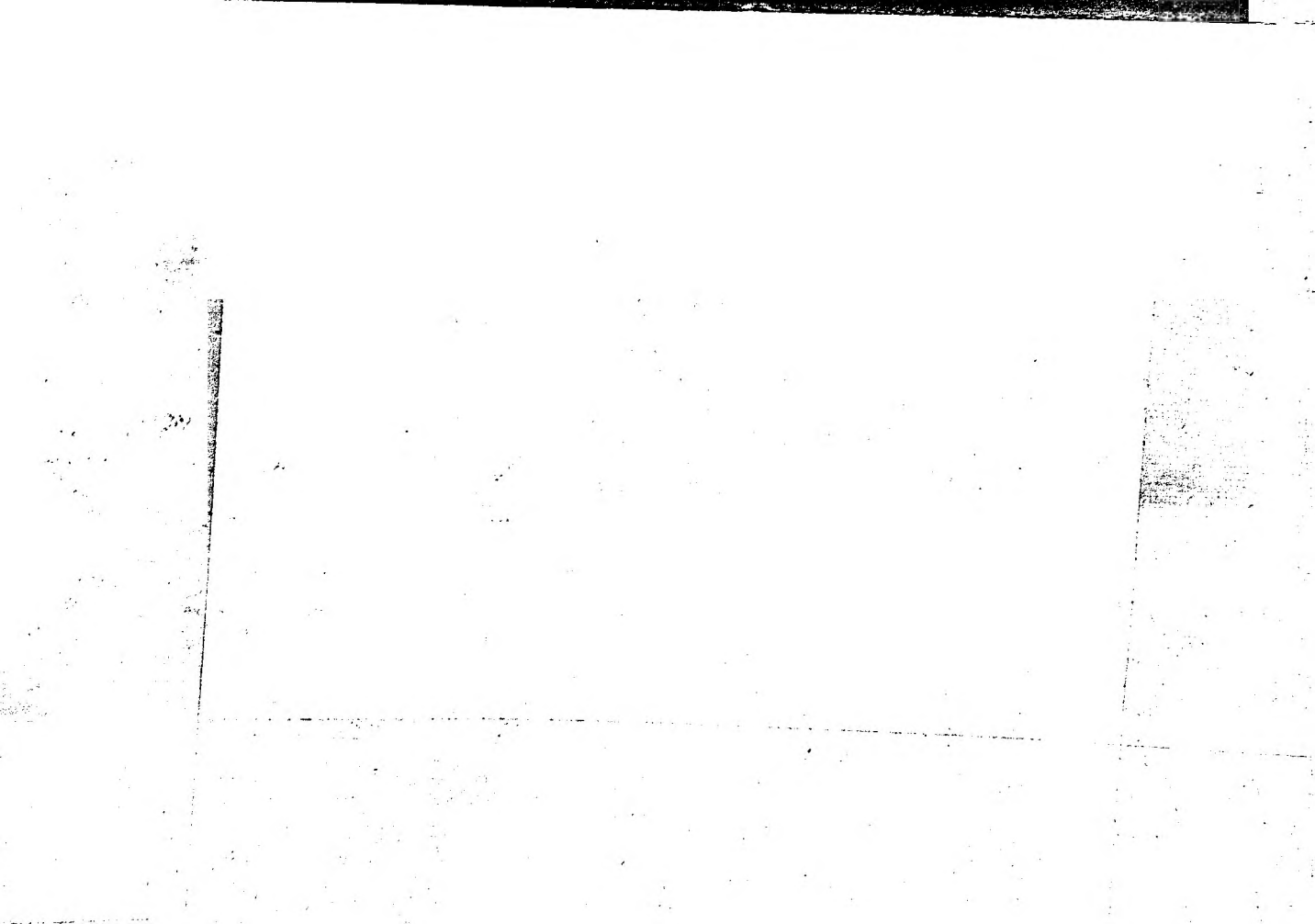
SABAHATTİN SELEK

Millî Mücadele

(ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI)



ÖRGÜN YAYINLAR



INSTITUT KURDE de PARIS
BIBLIOTHÈQUE

Millî Mücadele

Ulusal Kurtuluş Savaşı

Örgün Yayınları : 15
Büyük Kültür Dizisi : 2

Birinci Baskı : 1970
İkinci Baskı : 1982
Dizgi : Işık Matbaası
Baskı : Uğur Matbaası
Kapak : Derman Över

ÖRGÜN YAYINLARI
Nuruosmaniye Cad. No. 28
Cağaloğlu/İST.

LIV. 158 TUR
06/06/2016
1024 SEL MIL (2

SABAHATTİN SELEK

Millî Mücadele

Ulusal Kurtuluş Savaşı

II

ÖRGÜN YAYINLARI

ALTINCI BÖLÜM

MİLLÎ HAREKETE KARŞI İŞGAL ÇEMBERİ DARALIYOR

A. OLAYLARA ANKARA'DAN BAKIŞ

İstanbul'un işgali her ne kadar ansızın ve birdenbire girişilmiş bir teşebbüs olarak görünmekte ise de, İngilizlerin böyle bir harekete gireşecekleri daha önceden haber alınmıştı. Fakat İstanbul'un yetkili kişileri, ya inanmadıkları için, ya da aczlerini bildikleri için olayların gelişmesini tevekkülle beklemişlerdi. Tabii bu arada, düşmandan gelecek tehlikelere karşı göğüs gererek İstanbul'da vazifeye devam etmeyi, gerekirse tevkif olunup sürgüne gitmeyi bir vatan vazifesi ve namus borcu sayanlar da vardı. Meselâ Rauf Bey, böyle düşünenlerin başında geliyordu. Nitekim, 11 Mart günü Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir telgrafta özetle şöyle demekteydi:

«Dün akşam İtalyan kaynaklarından, güvenilir bir kimseye gizlice söylendiğine göre, İstanbul'daki Kuvayi Milliye ileri gelenlerinin tevkifi kararlaştırılmıştır Binaenaleyh bu gibi kimselerin bir an önce İstanbul'dan uzaklaşmaları gerektiği iş'ar kılınmıştır. Biz bunu, ya İtilâf Devletlerinin bir blöfü, yahut Meclisi feshetmek için Ferit Paşayı iktidara getirecek bir teşebbüsün hazırlığı olarak kabul ediyoruz. Birinci şıkla, bu gibi zevatın firarı bir skandal olacaktır. Tabii her iki ihtimale karşı da, buradan hiçbir yere gidilmiyecek, işin sonuna kadar namus vazifesi ifa kılınacaktır.»

Mustafa Kemal Paşa, zaten böyle bir akıbetin geleceğini bildiği için, Rauf Beyin verdiği haberden memnun da olmuştu. Rauf Beye verdiği cevapta «İngilizlerin tevkif kararına karşı Meclisin cesurane, nihayete kadar vazifesine devamı pek nâfî ve parlaktır.» diyordu. Fakat, Rauf Bey işe yarar di-

ğer kimselerin İngilizlerin eline geçmesini istemiyordu. Bu hususta Rauf Beyi şöyle uyarmıştı:

«Ancak, zatıâlinizle beraber vücutları gelecek harekât ve teşebbüslerimiz için elzem olan arkadaşların neticede, bize iltihakları esbabı behemahal müemmen olmak şarttır. Sizlerin hemen buraya gelmeleri elzemdir. Buraya gelecek zevat meyanında, memleketi temsil evsafını haiz olanlarla, icabında hükûmet teşkil ve idare liyakatindekilerin bulunması mühimdir. İtilâf Devletlerinin muameleyi zecriye tatbik edeceklerine şüphe yoktur.»

Mustafa Kemal Paşa Rauf Beye yazdığı bu satırlarla, açıkça, İngilizlerin şiddet hareketlerini arttıracaklarını, Meclisin dağılacağını, bundan sonra Ankara'da bir hükûmet kurulacağını, onun için de yakalanmadan bir an önce Ankara'ya gelmelerini ifade etmiş oluyordu. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın deyimiyle, O'nun bu daveti maalesef lâyık olduğu ehemmiyet ve ciddeyetle nazarı dikkate alınmak mazhariyetine nail olmamış ve Rauf Bey, Vasıf Bey gibi zevat, en nihayet, kemali mutavaatle Malta'ya gitmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşaya, İstanbul'un işgal edileceği, başka bir kaynaktan da bildirilmişti. Bunun üzerine 11 Mart günü kolordulara aşağıdaki telgrafı yazdı:

«Fransız kaynaklarından alınan malûmata nazaran :

1 — İngilizlerin birkaç güne kadar Hrabiye Nezareti binasını işgal edecekleri,

2 — Umum zâbitânı sivil gezmeye mecbur edecekleri,

3 — Dersaadet ve nüfuzları olan mevkilerde de şiddetli davranacakları ve hattâ memleket menfaatine çalışanları birer bahane ile hapsetmek üzere liste hazırlamakta oldukları haber alınmıştır.»

Ferit Paşa kabinesi düştükten sonra kurulan ve Mustafa Kemal Paşa ile uzlaşmış olan Ali Rıza Paşa Hükümeti, kendini, millî hareketi de tatmin edecek bir kuvvette görmüş ve Mustafa Kemal Paşayı hükümet işlerine karışmaktan menetmeye çalışmıştı. Mustafa Kemal Paşanın, bu hükümette, doğrudan doğruya ve sürekli olarak temasta bulunduğu hükü-

met üyesi, Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa idi. Ve Mustafa Kemal Paşa, kendisinden daha kıdemli olan bu paşaya meramını bir türlü anlatamamıştı. Sivil ve askerî makamlara yapılacak tayinlerden, meclisin toplanacağı yere kadar her meselede Mustafa Kemal Paşanın görüşlerine karşı direnen, gerçekten de vatansever olan bu kişilerin 16 Mart günü maruz kaldıkları muameleleri öğrenmekle alınacak çok ders vardır. İstanbul'un işgali sırasında İngilizler tarafından yapılan tevkiflere ait İstanbul Muhafızlığının bir raporunda şöyle denilmektedir :

«İngilizler tarafından alınıp götürülen zevatın esamisini mübeyyin cetvel.

1 — Sabık Harbiye Nâzırı Cemal Paşa.

(Saat 6'da yüz kişilik bir müfreze ile evi abluka edilerek odasından gecelikle çıkarılarak Moda Cihetine götürülmüştür.)

2 — Erkânı Harbiyei Umumiye sabık Reisi Cevat Paşa Hazreti.

(Nişantaşı'ndaki konaklarından bir İngiliz Müfrezesi tarafından alınmış ve götürülmüştür.)

3 — Âyan Meclisi azasından Çürüksulu Mahmut Paşa Hazretleri.

(Evinden bir İngiliz müfrezesi tarafından alınıp götürülmüştür.)

4 — Sivas Mebusu Vasıf Bey.

(Mebusan Meclisinden alınarak götürülmüştür.)

5 — Sivas Mebusu Rauf Bey.

(Keza Mebusan Meclisinden alınarak götürülmüştür.)

MUSTAFA KEMAL PAŞA İŞGALİ NASIL HABER ALDI?

Millî Mücadeleye hizmet edenler, bu hizmetlerinin ölçüsü ve şekli ne olursa olsun, saygıdeğer insanlardır. Bunlar dan, şu veya bu hareketlerinden dolayı tenkitlere hedef olanlar, eğer bu tenkitler kasıtlı değilse, bir haksızlığa uğramış sayılmazlar. Hizmetleri fazlaca övülenler, bu övgü aşırı hay-

ranlıktan ve coşkun duygudan ileri gelmiyorsa, kendilerine lâyık oldukları değer verilmiş sayılır. Fakat, modern çağın bu ilk kurtuluş savaşında büyük hizmetleri geçmiş isimsiz kahramanların bir kısmını saygı ile anıp, bir kısmından hiç söz etmemek büyük haksızlıktır. Savaşan Türk askerlerinden, teker teker isimleri ile söz edemediğimiz için, «Mehmetcik» sembolü ile tümüne borcumuzu ödüyoruz. Ulusal Savaşımızın Mehmetciklerinden biri de «Telgrafçı» lardır.

Bütün Millî Mücadele süresince, yurdun her köşesindeki telgraf memurları, gece ve gündüz çalışarak Mustafa Kemal Paşanın emir ve talimatlarını her tarafa ulaştırmış ve Mustafa Kemal Paşaya gerekli bütün bilgileri, kendisine iletmişlerdir. İstanbul'un işgalini de Mustafa Kemal Paşaya kendiliklerinden ilk haber verenler telgraf memurlarıdır. Çünkü Mustafa Kemal Paşayı, herkesten önce ve en iyi onlar tanımışlardı.

16 Mart 1920 günü öğleden evvel saat 10.00'da Mustafa Kemal Paşaya, İstanbul'dan kesik kesik telgraflar gelmeye başladı ve Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul telgraf merkezleri arasında makine başında aşağıdaki yazışmalar oldu :

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
Bu sabah Şehzadebaşı'ndaki Mızıka Karakolunu İngilizler basıp oradaki askerlerle İngilizler müsademe ederek, neticede şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Berayımalûmat maruzdur.

Manastırlı
Hamdi

Biraz sonra Manastırlı Hamdi şu telgrafı verdi :

— Bizim en emniyetli bir arkadaşımız var ki, yalnız o değil herkes, yani gelen söylüyor. Şimdi Harbiyenin işgalini haber aldık Hattâ Beyoğlu Telgrafhanesinin yönünde İngiliz askeri olduğunu, fakat telgrafhaneyi işgal edip etmiyeceği meçhuldür.

Manastırlı Hamdi'nin heyecanla yazdırdığı bu telgraftan hemen sonra, Harbiye telgrafhanesinden telgraf memuru Ali'nin maniplesi çalışmaya başlamıştı, o da çok heyecanlıydı :

— Sabah İngilizler basarak altı kişi şehit ve onbeş kadar da mecruh oldu. Şimdi İngiliz askerleri dolaşıyor. Şimdi, işte İngiliz askerleri Nezarete giriyorlar. İşte iç;eri giriyorlar. Nizamiye kapısına. Teli kes! İngilizler buradadır.

Harbiye telgrafhanesi susmuştu. Tekrar Manastırlı Hamdi'nin maniplesi duyuldu :

— Paşa Hazretleri! Harbiye telgrafhanesini de İngiliz Bahriye askeri işgal edip teli katettiği gibi bir taraftan Tophane'yi işgal ediyorlar. Bir taraftan zırhlılardan asker ihraç olunuyor. Vaziyet vahamet kesbediyor, efendim. Sabahki müsademede altı şehit, onbeş mecruhumuz vardır. Paşa Hazretleri emri devletlerine muntazırım.

.....

.....

— Sabahçi, bizim asker uykuda iken, İngiliz bahriye efradı karakola gelip işgal etmekte iken, askerimiz uykudan şaşkın kalkınca müsademeye başlanılıyor. Neticede bizden altı şehit, onbeş mecruh olup bunun üzerine zaten melânetlerini tasavvur etmiş ki hemen zırhlıları rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu cihetini ve Tophaneyi işgal edip bir taraftan Harbiye Nezaretini işgal etmişler, hattâ şimdi ne Tophane ve ne de Harbiye telgrafhanesini bulmak kabil olmuyor. Şimdi de haber almış olduğuma nazaran Derince'ye kadar tevessü ediyormuş efendim.

İşte Beyoğlu telgrafhanesi de yok. Orasını da işgal ettiler galiba. Allah muhafaza buyursun. Burasını işgal etmesinler. İşte Beyoğlu telgraf memurları, müdürleri geldiler. Kovmuşlar.

Bir saate kadar burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım efendim.

Emri sâmileri infaz oluyor. Edirne'ye yazıyorum ve hep merkezleri hazır ettirdik:

Mustafa Kemal Paşa :

— Mebusan için bir haber aldınız mı? Mebusan telgrafhanesi muhabere ediyor mu?

Manastırlı Hamdi :

— Evet yapıyor. 14. Kolordu Kumandanı hazır. Paşa istiyordu, verelim mi?

Bu son cümlelerden sonra artık Manastırlı Hamdi Efendinin sesi işitilmedi. Belli ki orası da işgal edilmişti.

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN İLK TEŞEBBÜSLERİ

İngilizler, 16 Mart 1920 günü işgal suretiyle İstanbul'u kontrolları altına alırken, Mustafa Kemal Paşanın da bütün Anadolu'yu kontrol altına alacağını düşünmemişlerdi. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, böyle bir fırsat beklemekteydi. Sivas Kongresi ile varlığını kabul ettiren millî hareket bundan sonra meşruluk kazanma çabasına düşmüştü. Bunun için Mustafa Kemal Paşa her an fırsat kollamakta idi. Kongreden sonra Anadolu'nun İstanbul ile ilişkisini kesince, Heyeti Temsiliyenin memleket idaresinde «merci» olarak kabulünü ileri sürmesi, meşruluk kazanma çabasının ilk kuvvetli işareti idi. Bu, Anadolu'da yeni bir hükümet kurulması yolunu açmaktaydı. Fakat, şartlar gereği kadar olgunlaşmamış olduğundan, Amasya anlaşmasında elde edilenle yetinmişti. Bütün ısrarlarına rağmen, Meclis İstanbul'da toplanmıştı. Ama Mustafa Kemal Paşa aradığı fırsatın ayağına geleceğini bildiğinden, sabırla olayların gelişmesini bekliyordu. İşte, telgraf memuru Manastırlı Hamdi Efendinin verdiği haber, Mustafa Kemal Paşanın beklediği fırsatı müjdelemişti.

Manastırlı Hamdi Efendinin yazdığı ilk telgrafa, Mustafa Kemal Paşa, «serian kolordulara benim imzamla M. Kemal» notunu yazmış ve Özel Kalem Müdürü Hayati Bey, İstanbul'un verdiği haberi tamim haline getirerek kumandanlara yazdırmaya başlamıştı. Artık, Mustafa Kemal Paşanın tasarladığı yol açılmış bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşanın Kolordu Kumandanlarına yazdığı ilk telgraf aynen şöyledir:

«Bu sabah 16/3/36 İngiliz Şehzadebaşı'ndaki Karakol'u askerimiz uykuda iken basarak altı kişiyi şehit ve onbeş ka-

darını mecruh ettikten sonra Karakol'u ve bir taraftan da Harbiye Nezaretini ve Tophane'yi ve Harbiye Telgrafhanesi'ni işgal ettikleri bildirildi. Bu harekâtı yapan rıhtıma yanaşan İngiliz zırhlıları bahriye efradıdır. İstanbul'da fevkalâde bir halin cereyan etmekte olduğu anlaşılıyor. Vaziyyet Heyetimizce takibedilmektedir. İstanbul ile muhabere ve münasesbette müteyakkız bulunulması arzolunur.»

Beyoğlu telgrafhanesinin de işgal edildiğini makine başında öğrendikten sonra, Mustafa Kemal Paşa, Trakya'daki 1. Kolordu ile irtibatın kesileceğini düşünerek, hemen aynı anda Bandırma'da 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşaya aşağıdaki telgrafı yazdırdı:

«Hürmetle gözlerinizden öperim. İstanbul vaziyeti hakkındaki malûmatı aldınız mı? Buna nazaran İngilizler başta olmak üzere İtilâf Devletlerinin maskeyi atarak İstanbul'u işgal ve Harbiye Nezaretine vaziyet eyledikleri ve ihtimal ki Meclisi Mebusan ve bütün Hükümete vaziyet edecekleri anlaşılıyor. Bu insafsızca ve alçakça harekete mukabil Milletimiz ve namuskâr Ordumuzun da icabat-ı vatanperverîyi en şedit ve azimkâr bir surette ifa edeceğine şüphe yoktur. İstanbul Merkez Telgrafhanesinin de İngilizler tarafından işgali halinde seri bir surette muhabere etmekliğimiz imkânı selbedileceğinden daha bâriz bir surette inkişaf edecek vaziyete göre harekât-ı fi'liyeye geçmek üzere Kolordu malûm plânımız dairesinde sür'at-i ihzarı lüzumunu hâtıra olarak arzederim. Cafer Tayyar Beyle dahi temini muhabere imkânını ve onun da aynı tarzı harekete geçmesi ve daima Zatıâlileriyle muhafazai irtibat lüzumunu iblâğ buyurmanızı rica eylerim. Mukarreratı müteakıbeyi herhalde Zatısamîlerine emin bir surette arz için diğer vesâit ve turûkdan istifade olunacaktır. İcraât-ı müşterekemiz hakkında bugün için bir mütalâai devletleri varsa lûtfen buyurmanızı istirham ederim efendim.»

Telgrafhaneler birdenbire daha büyük bir önem kazanmıştı. Mustafa Kemal Paşa 16/17 Mart gecesi Kolordu Kumandanlıklarına aşağıdaki talimatı yazdı:

«Düvel-i İtilâfiyenin İstanbul'da ihdaseyledikleri son vaziyet üzerine her Kolordunun mıntakasında bulunan vilâyet ve müstakil mutasarrıflıklarla müttehiden tedabiri âtiyeyi tatbik eylemeleri rica olunur.

1 — Telgraf merkezlerine birer zâbit veya memur vaz'i ile telgrafların kontrole tâbi tutulması.

2 — .....

3 — Mühim postahanelerde şüpheli addolunacak mektupların açılması.

17 Mart günü, Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresinden sonra yaptığı gibi, Kolordu Kumandanlıklarına yazdığı aşağıdaki iki talimatla Anadolu'nun İstanbul ile olan bütün irtibatını kesti :

«Heyeti Temsiliyenin malûmat ve muvafakati olmadıkça hiçbir makam ve hiçbir memur İstanbul ile muhabere etmiyecektir. Bu hususun bilcümle alâkadârana tebliği ve keyfiyet-i tebliğin inbası tamimen tebliğ olunur.»

İKİNCİ
TALİMAT

1 — İstanbul ile resmî ve hususî bilcümle muhaberatı ve telgraf muhabere memurlarının kendiliklerinden gizli muhaberatı memnûdur ve hususiyle İstanbul'dan düşman tebliğleri alıp Anadolu dahiline işâa edenler ve Anadolu muhaberatını İstanbul'a verenler casus telâkki edilerek işbu hareketlerinin tahakkuku halinde er'akab ve şiddetle tecziye olunacaklardır. İşbu tebliğin bilcümle alâkâdaran başmüdürlerce sür'at-i tebliği ve keyfiyetin inbâsı mütemennadır.

2 — İşbu telgraf bilûmum vilâyet ve kolordu kumandanlıklariyle müstakil livalara ve posta ve telgraf başmüdürlerine keşide edilmiştir.»

Vakit kaybetmemek için acele olarak verilen direktiflerin, muhatapları üzerinde kuşku yaratmaması ve Heyeti Temsiliyenin Padişaha, Hükümete isyan ettiği intibaının uyanmaması maksadiyle bir açıklama yapılmasını da zo-

runlu gören Mustafa Kemal Paşa, 16 Mart günü telgraf başında Kolordu Kumandanlarının fikrini aldıktan sonra, 17 Martta şu tamimi yazdı :

«1 — Meclisi Mebusan dahi dahil olduğu halde Bâbıali bilcümle devair-i hükümetle beraber İstanbul İngilizler tarafından cebren ve resmen işgal edilmiştir. Telgrafhaneler dahi işgal altında bulunduğundan dolayı ne Makamı Hilâfet ve Saltanat ve ne de sair makamatı resmiyeye mâruzatta bulunmak imkânı kalmıştır. Bu şeraite nazaran Anadolu Dersaadetle ve makamatı resmiye ile muhabereden mahrum kalmış oluyor ve muhabere teşebbüsü doğrudan doğruya düşmanları karşımıza çıkarmakta olduğundan dolayı da gayrı caizdir.

2 — Vaziyetti hâzıranın icabatına ve tehaddüs edecek ahval ve vezayie göre Milletçe müttehiden ittihazı zarurî olan tedabirin temini için bilûmum vilâyatı Osmaniyede rüesayi memuruni mülkiye ve askeriyenin Heyeti Temsiliye ile muhafazai irtibat buyurmaları ricasını bir vazifei vataniyye addederiz. Heyeti Merkeziyelerimiz de bittabi memurîi mülkiye ve askeriye ile teşriki mesaî ederek vazifei milliye ve vicdaniyelerini ifaya müsaraat edeceklerdir.

3 — İstanbul'daki hali fevkalâde, Anadolu'da kavanîni Osmaniyenin meriyetini haleldar edemiyeceğinden ve her ne şekilde olursa olsun ittihaz edilecek tedabirde Milleti Osmaniyenin kabiliyeti medeniyyesi bilhassa şayanı dikkat bulunduğundan kanun haricinde hiçbir muamele olunmaması ve bilûmum vazair-i mahalliyede esastı kanuniyeye her zamandan ziyade itinakâr davranılması menafii hayatiyemiz iktizasındandır.

4 — İşbu telgrafın vüsulünün hemen iş'arı bilhassa rica olunur.»

Gerçekten durum çok kritikti ve Mustafa Kemal Paşanın «Heyeti Temsiliye adına M. Kemal» imzası ile verdiği direktifler gibi görünüyordu. Mustafa Kemal Paşa yahut Heyeti Temsiliye ne yapmak istiyordu? Ankara'da yeni bir hükümet mi kurulacaktı? Ortada bir «huruç alessultan» mı

vardı? Gerçi İstanbul'da birtakım olaylar olmuştu. İtilâf Devletleri İstanbul'u muvakkat kaydı ile resmen işgal etmişler ve sıkı tedbirler almışlardı. Fakat İstanbul zaten işgal altında değil miydi? O halde Mustafa Kemal Paşa bunu bir vesile sayarak ölçüsüz, tehlikeli bir teşebbüse mi girişmişti? Bütün bunlar, Mustafa Kemal Paşanın arka arkaya gönderdiği telgrafları okuyanların hepsinde değilse bile, bazılarının aklından geçen sorulardı. Meselâ 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, işgal olayını öğrendikten sonra Mustafa Kemal Paşanın Kolordu Kumandanlarının fikrini almak için yazdığı telgrafa hiçbir mütalâa bildirmeden soruyordu :

«Heyeti Temsiliyeyi elyevm teşkil eden zevat kimlerdir? İş'ar buyurulmasını rica eylerim.»

Kâzım Karabekir Paşa Heyeti Temsiliye Üyelerinin bir çoğunun milletvekili sıfatiyle İstanbul'da bulunduğunu ve Mustafa Kemal Paşadan başka Ankara'da ancak bir, ya da iki Heyeti Temsiliye üyesi kaldığını biliyordu. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, insiyatifi ele almıştı. Tereddüt gösterecek zaman değildi. Anadolu'daki askerî ve mülkî teşkilâta hâkim olmak ve gerekli tedbirleri almak için aralıksız talimat yazmaktaydı.

Kâzım Karabekir Paşanın Heyeti Temsiliye üyeleri ile ilgili sorusuna cevap verdiğini bilmioyruz. Fakat, 16 Mart günü, akşama doğru, kendisine aşağıdaki telgrafı yazdı :

«İstanbul'daki arkadaşların tehlikeye düştükleri muhakkaktır. Ravlenson hakkındaki eski kararı hatırlatırım.»

Bu telgraf, aynı zamanda Kâzım Karabekir Paşanın sorusuna de cevap teşkil ediyor ve Mustafa Kemal Paşanın ne kadar uzak görüşlü olduğunu Kâzım Karabekir Paşaya hatırlatıyordu. Çünkü O, daha Ocak ayında bu tehlikeleri sezerek, zamanı geldiğinde Anadolu'daki itilâf subaylarının tevkif edilmeleri gereğini kolordu kumandanlarına tâmim etmişti. İşte şimdi zamanı gelmiş bulunuyordu. Yarbay Ravlevson Lord Curzon'un akrabası olduğu için, öncelikle onun

tevkifi önemliydi. Mustafa Kemal Paşa bununla da yetinmiyerek, 19/20 Mart gecesi diğer kolordu kumandanlarına «Mümkünse İngilizlerden birkaç subayın rehin alınması»nın lâzım olduğunu bildirmiştir. Bu talimatlar üzerine, bazı İngiliz subayları tevkif edilmiş ve bunlar, ileride, Malta'daki mevkufların kurtarılmasına yaramıştır.

Anadolu'daki kumandanların politik görüşleri ve fikrî seviyeleri ne olursa olsun, hemen hepsi de, durumun ağırlığını idrak edecek kabiliyete sahip idiler. Gerçi, başta Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere bazıları Mustafa Kemal Paşanın kişiliğinden çekinmekteydiler. Ama, bu endişeleri vatanseverlik duyguları ile bir kenara itebilmişlerdir. Onlar da kendilerince birçok tedbirler düşünmüşler ve düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Birkaç örnek vermek isteriz.

İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşanın ilk telgraflarını alan 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 16 Mart tarihi ile «Heyeti Temsiliye»ye şu telgrafı yazmıştı :

«İtilâf Mümessillerinin valilere yazdığı telgrafnameye mıntakamızdaki valiler cevap vermiyeceklerdir.

Heyeti Temsiliyece ne yolda muamele muvafık görülüyorsa, iş'ar buyurulması.»

Yine aynı gün Sivas'tan 3. Kolordu Kumandanı, bir telgrafına ek olarak şöyle diyordu :

«Devletin kuvvei teşriiyye ve icraiyyesine cebren vaziyet edilerek İstanbul'da hakkı hâkimiyeti Osmaniyeyye hâtime verildiğine nazaran Anadolu'nun kavanin ve nizamatı meriyye dairesinde mesalihi âmmeyi kendi başına tahşit etmesinden başka çare olmadığı ve ancak bütün memleket ve millete ait hususatı fevkalâdede Heyeti Celileleriyle bilistişare ittihaz olunacak karar dairesinde hareket edilmek münasip olacağı mütalâasında bulunduğunu Vali Paşa Hazretleriyle yapılan istişare üzerine arzederim.»

Daha ilginci, Amasya'da 5. Kafkas Tümeni Kumandanı Yarbay Cemil Cahit (Toydemir)'in, bağlı olduğu kolordu kumandanına yazdığı şu telgraftır :

«1 — Vaziyeti hâzıraya karşı bir muvakkat hükümet teşkili tasavvur olunuyor mu?

2 — Derhal bir müessesen meclisi (kurucu meclis) toplanması hakkında Heyeti Temsiliyenin noktai nazarı acaba nedir?»

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye adına, buraya kadar naklettiğimiz teşebbüslerden başka şu hususları da kolordu kumandanlarına ve gerekli diğer makamlara bildirmiştir :

● İstanbul'un işgali; İtilâf Devletleri mümessilleri, bütün bitaraf devletleri hariciye nezaretleri ve meclisleri nezdinde telgrafla protesto edilecek ve mitingler yapılacaktır.

● İşgali protesto için yazılan telgraflardan ücret alınmıyacaktır.

● Bir müddet için, dost olsun, düşman olsun, yabancı, resmî âlem ile temas edilmiyecektir.

● Hıristiyan ahaliye dokunulmıyacaktır.

● Memleketin asayişini ve huzurunu bozanlar, hangi dine ve milliyete mensup olurlarsa olsunlar, haklarında aynı şiddet ve eşitlikle kanunî işlem yapılacaktır.

● İçinde bulunulan olağanüstü hal birliği gerektirmektedir. Milletin birliğini sağlamak ve girişilen mücadelenin kutsiyetinden ve meşruluğundan herkesi haberdar etmek için gayret sarfedilecektir.

● Menfi propagandalar önlenecektir.

● Askerî ve sivil makamlar işbirliği yaparak çalışacaklardır.

Bütün bu tedbirler alınırken, elbette, malî meseleler ihmal edilemezdi. Bunun için de, Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart 1920 günü bütün Kolordu Kumandanlarına, Vilâyetlere, Müstakil Mutasarrıflıklara, Şile, Gebze ve Kartal Kaymakamlıklarına aşağıdaki emri vermiştir :

«Âtideki mevaddın derhal icra ve neticesinin inbasını rica ederim.

1 — Memâliki Osmaniye dahilindeki Osmanlı Bankalariyle Düyunu Umumiye ve Reji İdareleri mevcudünün

mahalleri en büyük mülkiye ve maliye memurlarını haberdar edecek ve herhangi bir tarafa yapacakları irsalât bu iki memur tarafından murakabe edilerek mâfevk makamlarına malûmat îtâ edeceklerdir. Ziraat Bankaları dahi aynı suretle mevcudünü bildirmekle beraber İstanbul merkezinden mâada merâkizle olan muamelâta devam edeceklerdir.

2 — İşbu müessesatın İstanbul'a irsalât yapması men olunacaktır.

3 — Bâlâdaki mezkûr müessesatı mâliye ile mal sandıklarında ve evkaf sandıklarında mevcut mebâliğin cinsleri ve merhûnatın mecmu rakamla gösterilmek üzere 18 Mart 336 gayesi itibariyle bâliğ olduğu miktarda derhal bildirilecektir.»

a. BÜYÜK MİLLET MECLİSİ NASIL TOPLANDI

İstanbul'un işgalinin asıl önemli sonucu, Anadolu'da bir millî meclisin toplanmasıdır.

İstanbul'un işgalini öğrenir öğrenmez, Mustafa Kemal Paşanın ilk düşündüğü husus, Ankara'da bir meclis toplamak olmuştu. Bir yandan yukarıda özetlediğimiz âcil tedbirler alınırken, bir yandan da, Meclisin özelliği ve nasıl toplanacağı konusunda Ankara'da görüşülmekteydi. Çalışmalar uzun sürmedi. Toplanacak meclisin, bir «müessesan meclisi» yani «kurucu meclis» olması kararlaştırıldı. Meclis üyelerinin seçiminin sür'atle yapılması ve bunu sağlamak için de seçim kanununa bağlı kalmadan seçimlerin pratik bir yolla sonuçlandırılması uygun görüldü. Fakat, varılan kararları bir seçim emri şeklinde ilgililere bildirmenin mahzurları vardı. Bunun için, önce, Kolordu Kumandanlarının düşüncelerini öğrenmek istiyen Mustafa Kemal Paşa, «Aşağıda arz olunan suretin gerek esasının ve gerek tatbikatının tasvip edildiğini veyahut değiştirilmesi uygun görülen noktaların yarın sabaha kadar bildirilmesini rica ederim ve yüksek muvafakatleri alındıktan sonra tamim edileceği maruzdur» kaydı ile ve «Suret» başlığı altında şu telgrafı yazdı :

«İstanbul Meclisi Mebusanı ve hükümeti merkeziyeye başta İngilizler olduğu halde Kuvayi İtilâfiye tarafından resmen ve cebren vaziyet olunarak hâkimiyet ve istiklâli Osmanînin haleldar edilmiş olması devletin vaziyeti umumiyesinde esaslı bir tebeddül vücuda getirmiştir. Kanunu Esasîmizin tahtı sıyanetinde bulunması lâzım gelen, kuvvei teşrîiyye, adliye ve icraiyeden ibaret olan kuvay-i selâsei devlet bugün mevcut değildir.

Binaenaleyh vaziyeti hâzıranın İstanbul'a râbıtası tamamen kat'edilmiş bulunan Anadolu'da icabettireceği tarzı idareye ait esasatı her milletin bu gibi zamanlarda müracaat

ettiği ahvalde tevfikan bir meclisi müessesan teşkiliyle tesbit etmek zaruridir. Aynı zamanda Makamı Hilâfet ve Saltanat olan İstanbul'un tahlisini istihdaf edecek mücahedatı millîyeyi meclisi müessesanın murakabesi elzemdir. Bu meclisin şu ahvalde şu usule göre müstacelen içtimaındaki ehemmiyet dahi aşikâr olduğundan Meclisi Millînin iştirakiyle meclisi müessesânın davetine imkân maddî dahi gayrimevcut bulunduğundan berveçhiâti âzanın nihayet onbeş gün zarfında Ankara'da ekseriyet teşkil edecek surette içtima ettirilmesi Heyetimizce karargir olmuştur.

1 — Meclisi müessesan Ankara'da içtima edecektir.

2 — Meclisi müessesan âzaları cesareti medeniyye, kabiliyeti fikriye, salâbeti diniyye ve milliye gibi evsafı haiz olmakla beraber yirmibeş yaşından ekal olmamak ve sûi şöhret ashabından bulunmamak meşruttur.

3 — Meclisi müessesanın intihabında livâlar esas ittihaz edilecektir.

4 — Ânâsırı gayrimüslime intihabata iştirak ettirilmiyecektir.

5 — Her livâdan beş âza intihab olunacaktır.

6 — Meclisi müessesanın müstacelen içtimaındaki zaruret ârayi umumiyei millîyeye doğrudan doğruya müracaat suretiyle intihabatın icrasını mâni olduğundan intihabâtı idare ve belediye meclislerinde temerküz eden ârayi milliyeye istinat ettirilmek tarikı tercih edilir. Binaenaleyh intihabat her livâ idare ve belediye meclisleriyle Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyeleri tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.

7 — Meclisi müessesan âzalığına her fırka, zümre, cemiyet tarafından namzet gösterilmesi câiz olduğu gibi her ferdin bu mücahedei mukaddeseye fiilen iştiraki için müstakillen namzetliğini istediği mahallere ilâna hakkı vardır.

8 — İntihabata her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selâmeti intihabdan mesul olacaktır.

9 — İntihab reyi hafî ve ekseriyeti mutlaka ile icra ve

tasnîf-i âra meclisin içlerinden intihabedeceği iki zat tarafından ve fakat huzuru meclisde ifa edilecektir.

10 — İntihab neticesinde umum âzanın imza ve bizzat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak, bir nüshası mahallinde alıkonularak diğer iki nüshasının biri intihabolunan zâte tevdi ve diğeri meclisi müessesana irsal olunacaktır.

11 — Meclisi müessesan âzaları meclisce aralarında vaz edecekleri usul ve nizama tevfikan muhassasât alacaktır. Ancak azîmet harcırahları intihab meclislerinin masârıf-ı zaruriye hisabiyle takdir edeceği miktarı üzerinden mahalleri mal sandıklarınca ayrıca bir hesabı mahsus açılarak tesviye olunacaktır.

12 — İntihabat işbu telgrafnamenin vüsûlünden itibaren nihayet beş gün zarfında ikmal olunarak âzalar tahrik ve netice isimleriyle iş'ar edilecektir.»

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ve 3. Kolordu Kumandanı Albay Selâhattin Bey, Kurucu Meclis fikrine taraftar olmadıklarını bildirdiler. Mustafa Kemal Paşa ile Kolordu Kumandanları iki gün kadar telgraf başında bu konuyu tartıştılar. Sivas Valisi Reşit Paşanın iştiraki ile 3. Kolordu Kumandanının itirazı şu noktalarda toplanıyordu: Halk Meclisi Mebusanı bilir. Kurucu Meclis adı altında milletin aklının almıyacağı bir meclis toplamak doğru değildir. Böyle bir meclise katılacak kimseler bulmak da güçtür. Bulunsa bile bu meclisin alacağı kararlar memlekette tatbik kabiliyeti bulamaz ve muta olamaz. Bu sebeple, Meclisi Milliye toplamak lâzımdır.

15. Kolordu Kumandanı da Anayasanın ve Seçim Kanununun açık hükümleri karşısında bir Kurucu Meclis toplanamıyacağı, Meclisi Millînin toplanmasının uygun olacağı, İstanbul Meclisinden kaçıp Ankara'ya gelenler ile Meclisin toplanmasının ve eksikler için seçim yapılmasının uygun olacağı görüşünü bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisi Millînin toplanabilmesi için Ayan ve Mebusan Meclisinin toplu olarak bir arada

bulunmalarının şart olduğunu, İstanbul'dan kaçabilecek mebusların ve âyan âzasının çoğunluk sağlıyamıyacaklarını ileri sürerek fikrinde ısrar etmişse de kumandanların direnmeleri karşısında Kurucu Meclis deyiminden vazgeçerek «selâhiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis» deyimini kullanmak suretiyle 19 Mart tarihinde seçimlerin yapılmasını her tarafa tâmim etti. Mustafa Kemal Paşa, Kurucu Meclis toplamayı düşünürken «rejimi değiştirmek» amacını güdüyordu. Artık, rejim, Büyük Millet Meclisi adını alacak olan millî meclisin kararları ile değiştirilmeliydi. Seçimler Osmanlı Devletinin Seçim Kanununa göre yapılacak ve her livadan 5 üye seçilecekti. Seçim ile ilgili tâmimde, seçilecek kimselere «mebus» denilmemiş, ancak tâmimin 2. maddesinde «bu meclise âza olarak intihap olunacak zevat, mebusan hakkındaki şeraiti kanuniyeye tâbidir» ibaresi kullanılmıştır.

Tâmimde belirtilen esaslara göre seçimlere Seçim Kanunu gereğince katılacak olan müntehibi saniler (ikinci seçmenler) den başka belediye meclisi, vilâyet ve liva idare meclisi ve müdafaai hukuk âzaları katılacaklardı. Seçimlerin sür'atle yapılması isteniyordu. Fakat, bazı kazalardaki seçmenlerin liva merkezlerinde ve vilâyetlerde toplanmasının çok zamanı gerektireceği bildirildiği için 21 Mart tarihinde Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa, her kazadaki seçimlerin, livaların ve vilâyetler ile aynı günde ve bulundukları yerlerde seçim yapabileceklerini tâmim etti.

İstanbul Meclisi âzâlarından Ankara'ya gelenlerin de bu meclise mebus olarak katılabilecekleri kararlaştırılmıştı.

Seçimler bazı yerlerde fazla ciddiye alınmamış, hattâ direnme ile karşılaşılmıştır. Maraş, Urfa, Elâzığ, Diyarbakır ve Trabzon'da seçimleri yaptırmak güçlükle mümkün olabilmiştir. Özellikle Trabzon seçimlere hiç taraftar değildi. Buradaki 3. Fırka Kumandanı Rüştü Beyin 15. Kolorduya gönderdiği 20 Mart tarihli telgrafta, yeni seçimlerin şu buhranlı zamanda yeni bir mücadele ve muhalefete kapı açacağı ileri sürülerek, Müdafaai Hukuk Heyetlerince bir âza

seçilip Heyeti Temsiliyeyi takviye etmek üzere Ankara'ya gönderilmesi fikri ileri sürülüyordu. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Tümen Kumandanına verdiği cevapta, Heyeti Temsiliyenin tâmimine taraftar olduğunu belirttikten sonra esasen tâmimde bu seçimlerin Meclisi Mebusanın teşkili ile alâkasını gösterir bir kayıt bulunmadığını, Âyan ile Mebusanın aynı zamanda Ankara'da toplanması kabil olmadığından, toplanacak meclisin teşrii mahiheyeti haiz bir meclis sayılamıyacağını ve binaenaleyh Meclisi Mebusan adı altında toplanamıyacağını ifade etmişti. Trabzon Valisi Hamit Bey de Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir telgrafta «Pek heyecanlı olan sahillerde» durumun seçimlere elverişli olmadığını bildiriyordu. Heyeti Temsiliyenin ikazı üzerine Kâzım Karabekir Paşa Trabzon Valisini doğrudan doğruya ve Trabzon'daki tümen kumandanı vasıtasiyle sıkıştırarak seçimlerin yapılmasına zorlamıştır. Fakat, Trabzon mebuslarından bazıları seçildikten sonra istifa etmişlerdir.

Bütün gayretlere rağmen seçimler, meclisin toplanacağı 23 Nisan tarihine kadar tamamlanamamıştır. Her livadan çıkacak mebus adedine göre —İstanbul Meclisinden gelenler hariç— 169 kişinin 23 Nisan günü Meclise katılması gerekirdi. Halbuki, meclis İstanbul'dan gelen mebusların da katılması ile 120 kişi ile toplanmıştır. Seçimler daha sonra tamamlanmış ve uzak yerlerden gelen mebusların meclise katılmaları peyderpey mümkün olabilmiştir. Birinci Büyük Millet Meclisinin ilk birkaç ayı yeni katılan mebusların meclise takdimi ve mazbataların tetkiki ile geçmiştir. Fakat meclise bir taraftan yeni yeni mebuslar katılırken bir taraftan da istifalar oluyordu. İstifaların bir kısmı mâzerete dayanıyor, bir kısmı mebuslar da memuriyeti tercih ederek mebusluktan istifa ediyorlardı. Bu sebeple meclisin üye sayısı uzun zaman kesinlikle belli olmamış ve nisap tesbitinde sık sık anlaşmazlıklar çıkmıştır.

Seçim ile ilgili ve meclisin teşekkül tarzına ait aşağıdaki hususlar dikkati çekmektedir :

1 — Fevzi (Çakmak) Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Sırrı (Belli) Bey, İsmail Suphi (Soysallı) Bey, Şair Mehmet Âkif ve daha birkaç mebus iki yerden seçilmişler, sonra birini tercih etmişlerdir.

2 — Edirne mebusları uzun zaman meclise iştirak etmemişlerdir. Buna mukabil Kâzım Karabekir Paşa ve İsmet Paşa Edirne mebusu seçtirilmişlerdir. Diğer Edirne mebuslarından birkaçı, uzun bir süre sonra meclise gelmişlerdir.

3 — İstanbul Meclisinden gelen mebuslar her livadan seçilen beşer kişiye dahil edilmemiş ve meclise ilâveten katılmışlardır.

4 — İstanbul'dan gelecek mebusların 27 Ekim 1921 tarihinde alınan bir kararla, bu günden sonra meclise kabul edilmemesi bir prensibe bağlanmıştır.

5 — Kırşehir mebuslarının sayısı 6 ya yükselmiş ve fazlalık sebebiyle 1 mebusun mebusluğu kaldırılmıştır.

6 — Canik (Samsun), İzmit, Cizre, Malatya ve İzmir seçimlerine itirazlar olmuş, meclis bu itirazları tetkik ederek karara bağlamıştır.

7 — Seçildiği halde meclise katılmayan bazı mebuslar veya izin aldığı halde izin sonunda dönmeyen bir kısım mebus meclis kararı ile müstafi sayılmıştır.

8 — Uzun görüşmelerden sonra memurluk ile mebusluğun bir arada bulunamıyacağı kararına varılmış, memur iken mebus seçilenlere birini seçmeleri bildirilmiştir. Bu sebeple birçok kimse memuriyeti tercih ederek mebusluktan istifa ettiği için sık sık seçimler tekrarlanmıştır.

9 — Bazı kumandan ve subaylar da mebus seçildiklerinden askerlik ile mebusluğun bir arada bulunmasını isteyen bir önergeyi (Hüsrev Gerede) meclis reddederek yalnız ordu ve kolordu kumandanlarının mebusluk sıfatının bâki kalacağı kararı verilmiştir.

10 — Bazı mebuslara Müdafaai Hukuk teşekküllerinde çalışmak üzere meclisce süresiz izin verilmiştir. Yine bu arada «vatanî hizmet» görmek üzere birkaç mebus (İzmit

Mebusu Fuat Bey ve Batum mebusları gibi) meclis kararı ile süresiz izinli sayılmıştır.

11 — 31 Temmuz 1920'de alınan bir karar ile, Malta'da mevkuf bulunan mebuslar, Rauf (Sivas), Kara Vasıf (Sivas), Şeref (Edirne), Faik (Edirne), Numan (İstanbul), Cemal Paşa (Isparta), Tahsin (İzmir), Feyzi (Diyarbakır), Zülfü (Diyarbakır), Celâl Nuri (Gelibolu), Ali (Afyon) Meclis âzası kabul edilmişlerdir.

B.M.M.'NİN BİLDİRİSİ VE ANKARA HÜKÜMETİ

Olağanüstü yetkile sahip bir meclis olarak toplanan Büyük Millet Meclisi, bütün memleket işlerine doğrudan doğruya el koyarak çalışmaya başladı. Meclis; kanun yapacak, yürütme ve yargı yetkisini elinde bulundurarak toplanma amacına ulaşıncaya kadar dağılmayacaktı.

Bu olağanüstü yetkilere sahip Meclis, bir «Kurucu Meclis», bir «İhtilâl Meclisi» idi. Meclisin adı hiç tartışılmadan, açılış konuşmasını yapan Sinop Mebusu (Milletvekili) Şerif Bey tarafından ifade edildi. Şerif Bey, en yaşlı üye olarak Meclisi aşağıdaki konuşma ile açmıştı :

« Huzzarı kiram! İstanbul'un muvakkat kaydiyle kuvayi ecnebiye tarafından işgal olunduğu ve bütün esasatiyle makamı hilâfet ve merkezi Hükümetin istiklâli iptal edildiği malûmunuzdur. Bu vaziyete serfüru etmek, milletimizin teklif olunan ecnebi esaretini kabul etmesi demekti. Ancak istiklâli tam ile yaşamak azmi katîsinde olan minelezel hür ve serazad milletimiz esaret vaziyetini kemali şiddet ve katiyetle reddetmiş ve derhal vekillerini toplamaya başlayarak Meclisi Âlinin Reisi Sinni sıfatıyle ve tevfiki ilâhi ile milletimizin dahilî ve haricî istiklâli tam dâhilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini küşadeyliyorum. Metbuu akdesimiz olan bütün müslümanların halifesi ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmed Hanı Sâdis Hazretlerinin kuyudu ecnebiyeden tahlisine ve ebedî payitahtı sal-

tanatı seniye olan İstanbulumuz ile işgal altında ve envai mezalim ve fecayi içinde maddeten ve mânen bilâinsaf imha edilmekte bulunan bilcümle vilâyatı mazlumemizin istihlâsına muvaffakiyet ihsan buyurmasını Cenabı Allahtan niyaz eylerim.»

Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 Cuma günü bu kısa açış konuşmasından sonra, seçim mazbatalarının tetkiki için komisyonlar seçip oturuma son verdi. Ertesi gün, Meclis Başkanı, ikinci başkan ve başkanvekilleri seçimi yapıldı. Seçime katılan 120 kişiden 110'unun oyu ile Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçildi. Seçim sonucu açıklandıktan hemen sonra Mustafa Kemal Paşa kürsüye gelerek şu konuşmayı yaptı :

«Muhterem efendiler! Milletin mukadderatı umumiyesine fiilen ve tamamen vaziyed edecek makamı hilâfet ve saltanatın duçar olduğu esaretten tahlis ve memleketin tamamiyet ve selâmeti uğrunda her fedakârlığı büyük bir azim ve iktihama karar vermiş olan Meclisi âlinizin Riyasetine intihabedilmek suretiyle hakkımda ibzal buyurulan itimat ve tevecciihün müteşekkiri ve minnettarıyım (Sesler: Estağfirullah). Hayatımın bütün safahatında olduğu gibi son zamanların buhranları ve felâketleri arasında da bir dakika geçmemiştir ki, her türlü huzur ve istirahatimi, her nevi şahsî duygularımı milletin selâmetine ve saadeti namına feda etmekten zevkiyabolmuyayım (Yaşa, sadaları ve alkışlar). Gerek hayatı askeriye ve gerek hayatı siyasiyemin bütün edvar ve safahatini işgal eden mücadelâtımda daima düsturu hareketim iradei milliyeye istinadederek milletin ve vatanın muhtacolduğu gayelere yürümek olmuştur. Bugün Heyeti Muhteremenizin ârayi umumiyesinde tecelli etmiş olan itimadı millîyi liyakatimin çok fevkında görmekle beraber şahsım için bir gaye olarak değil, müştereken giriştiğimiz mücahedei mukaddesenin mâtuf olduğu gayeleri istihsal için milletin bahşettiği bir istinadgâh olarak telâkki ediyorum. Bu ittihadı millînin bana tahmil ettiği mesuliyet, biliyorum ve hepiniz de bilirsiniz ki, pek ağırdır. İçin-

de yaşadığımız nadirülemsal dakikaların vahametine rağmen bu ağır mesuliyeti millîyenin altında ancak Heyeti Muhteremenizin muavenet ve müzaheretinin daima ve daima hak yolundaki mücahedata rağmen evin ve inayeti sübhaniyeden ümitvar olarak çalışacağım. İnşallah Padişahı Alempenah Efendimiz hazretlerinin sıhhat ve âfiyetle ve her türlü kuyudatı ecnebiyeden âzade olarak tahtı hümayunlarında daim kalmasını eltafı ilâhiyeden tazarru eylerim.»

Bütün millet işlerine doğrudan doğruya el koyan Büyük Millet Meclisi, başkanını seçmişti ve bir hükümet kuracaktı. Bu başkan, devlet başkanı mı idi? Meclis, elbette böyle bir şey düşünmüyordu. Devlet Başkanı (Padişah) İstanbul'da oturmaktaydı. Fakat, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı müessesesi, kendiliğinden bir devlet başkanlığı yetki ve sorumluluğu ile işleyecekti. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşanın başkan seçilmesi son derece önemli bir aşama idi.

Büyük Millet Meclisi, açılışının üçüncü günü, «Büyük Millet Meclisinin memleketine beyannamesi» başlığı altında bir bildiri metnini kabul ederek, yayınlanmasına karar verdi. Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'nin kaleme aldığı bu bildiri aynen şöyledir:

«Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi, olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikatı söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satınalınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bâzı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Anteb'in ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâhına sarılan milletdaş ve dindaşlarınızı yine size mahvettirmek için Padişah ve Halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet meclisi, Halife ve Padişahımızı düşman tazyikından kurtarmak, Anadolu'nun şunun bunun elinde parça parça kalmasına mâni olmak, pa-

yitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz Cenabıhak ve Resulüekremi namına yemin ederiz ki, Padişaha ve Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatanı müdafaa eden kuvvetleri aldatılan müslümanların elleriyle mahvetmek ve memleketi sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hind'in, Mısır'ın başına gelen halden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın! İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını elhâsıl vatanını düşman istilâsına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerinizi arkadan size vurdurmak istiyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisinin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Tâ ki, din son yurdunu kaybetmesin. Tâ ki milletimiz köle olmasın. Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelmiyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikaktır. Allahın lâneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve tevfiki, Halife ve Padişahımızı, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın.»

Aynı gün (25 Nisan 1920), «Muvakkat İcra Encümeni» adıyla bir geçici hükümet kurulmuştur. Bu kurula aşağıdaki üyeler seçilmişlerdi :

Celâlettin Arif	(Erzurum)	71 oy
Câmi	(Aydın)	66 »
Bekir Sami	(Amasya)	58 »
Fevzi Paşa	(Kozan)	58 »
Hamdullah Suphi	(Antakya	45 »
Hakkı Behiç	(Denizli)	37 »

Meclis, kurulun tâbii başkanının Mustafa Kemal Paşa olmasına ve Genel Kurmay Başkanı İsmet (İnönü) beyin de kurula katılmasına karar vermiştir.

Hükümet kurma zorunluluğu ile Büyük Millet Meclisinin Osmanlı Devleti içindeki yerini ve Padişaha karşı durumunu, Mustafa Kemal Paşanın 24 Nisan günü verdiği

bir önerge açıklığa kavuşturmuştu. Bu önerge aynen şöyledir :

«1. Hükümet teşkili zaruridir.

2. Muvakkat kaydiyle bir Hükümet Reisi tanımak veya bir Padişah kaymakamı ihdas etmek kabili tecviz değildir.

3. Mecliste mütekâsif iradei milliyeyi, bilfiil mukadderatı vatana vâzıülyed tanımak umdei esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin fevkında bir kuvvet mevcut değildir.

4. Büyük Millet Meclisi teşriî ve icrai salâhiyetleri cânidir. Meclisten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet umuru Hükümeti rüyet eder. Meclis Reisi, bu heyetin de reisidir.

Hâtıra : Padişah ve Halife, cebrü ikrahtan azade olduğu zaman, Meclisin tanzim edeceği esasatı kanuniye dairesinde vaziyetini ahzeder.»

NASIL BİR POLİTİKA UYGULANACAK

Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisinin 24 Nisan günkü oturumlarında, uzun açıklamalarda bulunmuş ve Meclise bir yön vermek istemiştir. Önce; Mondros Mütarekesinden Meclisin açılmasına kadar geçen zaman içindeki siyasî olayları anlatan Mustafa Kemal Paşa, sonra yukarıdaki önergesine esas teşkil eden görüşlerini açıklamış ve nihayet nasıl bir politika takip edilmesi gerektiği hususu üzerinde durmuştur. Bu konuşmadan alınan notlara göre, M. Kemal Paşa, Batı aleminin mevcudiyetimize kastettiklerini bilmekle beraber onlara karşı ihtiyatlı davranmak, temaslarda ve münasebetlerde bulunmak gereğini belirtmiş ve kendisinin İngilizlerle, Fransızlarla, İtalyanlarla birçok temaslarda bulunduğunu söylemiştir. M. Kemal Paşa bu temaslardan şu sonuçları çıkarmıştır :

İngilizler, bizimle dostluklarını sürdürmek istedikleri zaman bu dostluğu yalnız kendi çıkarları ve ihtirasları için

istiyorlar. Yoksa, bizim yararımıza hiçbir teşebbüsleri olmamıştır.

Fransızlar için yalnız Kilikya meselesi vardır. Suriyeyi sömürge yapmak istiyorlar ve Kilikyayı da beraber mütalâa ediyorlar. Kilikya'yı en nihayet boşaltacağız, fakat burada bize iktisadî faaliyetlerimiz için emniyet bahşolacak bir durum kabul ediniz, diyorlar. Fransızlara cevabımız şudur :

«Bizim için bir Kilikya, bir de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur. Bir mesele vardır, o da Türkiye meselesidir.»

İtalyanlar, genel olarak yumuşak bir vaziyet almışlardır. Onların bütün istedikleri iktisadî menfaat elde etmektir. Gerek Fransızlar, gerekse İtalyanlar memleketimizde azami iktisadî menfaat temin etmek için devletimizin bağımsız kalmasını istiyorlar ve bir yabancı devletin esareti altına girmesinin menfaatlerine aykırı olduğunu söylüyorlar.

Yunanlılar doğrudan doğruya İngilizler tarafından himaye edilmek suretiyle mevkilerini muhafaza ediyorlar ve çıkmak niyetinde olmadıkları anlaşılıyor.

Varlığımızı korumak, geleceğimizi ve istiklâlimizi temin etmek için, mevcut olan düşmanları görüyoruz. Ve bu düşmanların emellerini biliyoruz. Onların, emellerine ulaşmak için kullanacakları kuvvetlere de vakıfız. Fakat onlar, şimdilik bu kuvvetlerden hiçbirini kullanmıyorlar. Yaptıkları şey, bizi bölmek, birbirimizle çarpıştırarak emellerine ulaşmaktır.

Halkımız gaflet içindedir. Bir defa dağılırsak, bir daha toparlanmak güç olur. Bu durumda iki şıktan birini seçmeye mecburuz : Birincisi, İstanbul muhitinin, Ferit Paşa kabinesinin seçtiği yolu kabul ederek, şerefimizi, hayatımızı, herşeyimizi bırakmak yani İngilizlere esir olmaktır. Yok eğer insan olarak, millet olarak namus ve şerefimizle yaşamak istiyorsak, bizi imhaya çalışan düşmanların emelleri-

ni kırmak için bütün kuvvet ve vasıtalarımızı kullanmaya çalışacağız.

Mustafa Kemal Paşa, bu gerçekleri ortaya koymuş ve böylece içinde bulunulan durumu açıklığa kavuşturmuş oluyordu. Fakat Meclise anlatılması gereken bazı gerçekler daha vardı. *Milletvekillerinin önemli bir kısmının eski İttihatçılar teşkil ediyordu.* İttihat ve Terakkinin takip ettiği yanlış politikanın bunların kafalarından silinmesi gerekiyordu. Bunun için, bundan böyle «Turancılık» ve «İslâmcılık» politikası güdülmeyeceğini kesin bir ifadeyle belirtmişti.

Mustafa Kemal Paşa, zaten mücadeleye başladığı gündenberi millî hareketin, millî hudutlar içinde bağımsızlık amacını güttüğünü ifade etmekteydi. Bu hudutlar «Misakı Millî» ile bütün dünyaya ilân edilmişti. Sömürgeci devletleri rahatlatan bu gerçekçi tutumu değiştirmek, hem onları tahrik ederek yeni tedbirler almaya zorlayacak, hem de millî hareketin çok sınırlı olan kuvvetini gereksiz yere dağıtacaktı.

İzlenecek genel politikanın önemli bir parçası da Rusya ile kurulacak ilişkiydi. M. Kemal Paşa buna da değindi ve Batılı Devletlerin bolşeviklikten korktuklarına, bizim bolşeviklerle fikir ve hareket birliği kuracağımızı kuşkuyla takip ettiklerine dikkatleri çekti. Fakat, nihayet bugün de hayat ve mevcudiyetimizi muhafaza edebilmek için dışardan bir kuvvet aramak durumunda kalabileceğimizi belirtti.

Bütün bunlardan sonra, İstanbul'a, yani devlet merkezine ve Padişaha karşı izlenecek politikanın da belirlenmesi gerekliydi. Milletvekillerinin gözleri ve akılları oraya takılı kalmamalıydı. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa özetle şöyle konuştu :

«Bugün İstanbul demekle Londra demek arasında hiçbir fark yoktur. Bu şeraiti elimeye duçar olmuş olan Padişahımızla hususi temas dahi mümkün olamaz. Farzedelim ki resmî ve hususî her türlü temas mümkündür. Ne anlamak istiyoruz?»

HÜKÜMET PROGRAMI

Hükümet kurulmasıyla ilgili olarak 24 Nisan günü Başkanlığına verilen önergeler ve teklifler komisyonlarda görüşüldükten sonra 2 Mayıs'ta «İcra Vekillerinin sureti intihabına dair» 3 numaralı kanun kabul edilmiş ve ertesi gün (3 mayıs) Vekiller seçilmiştir.

Anadolu'da kurulan ilk millî hükümetin 9 Mayısta açıkladığı programı, Mustafa Kemal Paşanın çizdiği politik tabloyu daha da somutlaştıran bir özelliktedir. Programın başında amaç bir cümle ile ifade edildikten sonra, «*Yüklendiğimiz vazifeyi bir cidal diye kabul ediyoruz.*» denilmektedir. Hükümet programında çeşitli işlere ayrılan bölümler özetle şöyledir :

«*Dış siyasetimizde amaç, payitahtımızı esaret ve tahakküm altında bulunduran devletleri Misakı Millî dairesinde istiklâlimize hürmetkâr kılmaktır.*

İç siyasetimizde bütün çalışmalarımızın hedefi, milletin birlik ve dayanışmasının korunması ile genel güvenliğin kurularak asayişin her yerde teminidir. Gerek dış siyasetin, gerek iç siyasetin gerektirdiği askerî tedbirlerin alınabilmesi için kuvayi milliye teşkilâtını düzene sokmak ve resmî bir mahiyete koymak üzere gereğinin yapılmasına başlanmıştır.

Malî siyasetimizde hedefimiz, millî mücadelemizde ekonomiyi kuvvetli kılmaktır. Bu arada halkın refah ve saadeti gözönünde tutulacaktır. Dostluğunu fiilen ispat edecek devletlerin iktisadî menfaatlerini memleketimizin esas menfaatleriyle telif ederek kabule taraftarız.»

Bunlardan sonra, hükümet programı, bayındırlık, eğitim ve adalet konularında hükümetin düşüncelerini yansıtmaktadır. Her üç konu da nihayet paraya dayandığı için programda birtakım dertlerin dile getirilmesinden öteye

umut verici bir şey söylenememiştir. Henüz kasasında parası bulunmayan, malî kaynak ve olanaklarını bile tesbit etmemiş, bütçesi olmayan bir hükümet başka ne yapabilirdi

Hükümet programı, bayındırlık işlerinde somut olarak yalnız Ankara - Sivas demiryoluna değiniyor ve bu yolun Yahşihan'a kadar yapılmasına çalışılacağını belirtiyordu. Eğitim konusunda ise «Bugün ilk işimiz mevcut okulları iyi idare etmektir» cümlesiyle sona ermekteydi.

Programın üçte biri adalet işlerine ayrılmıştı. «Noksanlarımızın en büyüğü halkın hükümetten adalet dilenmesi şeklidir» deniliyordu bu bölümde. Ve adalet konusu bütün aksaklıklarıyla açıklanıyor, fakat şimdilik yapılacak bir şey olmadığı da kapalı bir tarzda itiraf ediliyordu.

İlk millî hükümetin programında dikkati çeken üç önemli husus var. Birincisi; Misakı Millî sınırlarıyla yetinildiğinin ve bu sınırlar içinde Türkiye'nin bağımsızlığının tanınması zorunluğunun sömürgeci galip devletlere hatırlatılmasıdır. İkincisi: Dostluk elini uzatacak ve bunu ispat edecek yabancı devletlerle, —Türkiye'nin millî çıkarlarıyla çatışmamak şartına bağlı olarak— ekonomik ilişkilere girişme teklifidir. Millî Mücadeleyi yürütmek için başta para ve savaş araçları olmak üzere çok şeye muhtaç olan bir hükümet için bu çağrı şüphesiz gerçekçi bir davranıştı. Programda yer alması önemsenecek üçüncü nokta, Kuvayi Milliyenin başıbozuk düzenine parmak basılmasıdır. Bu konunun hükümeti ve orduyu nasıl uğraştırdığını ileride göreceğiz.

b. KUMANDANLAR ARASINDA BÖLÜNME

İstanbul'un işgaliyle (16 Mart 1920) Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılışı arasında millî hareket büyük tehlikeler geçirmiştir. Bunlardan Anzavur isyanı ile İstanbul-Ankara yolu üzerinde patlayan ayaklanmayı daha sonraya bırakarak, şimdi kumandanlar arasında başgösteren bölünmeyi, elimize geçen yeni belgelerin ışığı altında nakledeceğiz.

Bilindiği üzere, bu tarihlerde Anadolu'da altı kolordu vardı: Kâzım Karabekir Paşa kumandasında XV. Kolordu (merkezi: *Erzurum)*, Albay Selâhattin kumandasında III. Kolordu (merkezi: *Sivas)*, Albay Cevdet kumandasında XIII. Kolordu (merkezi: *Diyarbakır)*, Ali Fuat Paşa kumandasında XX. Kolordu (merkezi: *Ankara)*, Albay Fahrettin kumandasında XII. Kolordu (merkezi: *Konya)* ve Yusuf İzzet Paşa kumandasında XIV. Kolordu (merkezi: *Bandırma)*.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtiğindenberi kolordu ve tümen kumandanlarıyla sürekli temas halindeydi. Kumandanları, önemli meselelerde fikirlerini soruyor, kendilerine gerekli bilgileri ve emirleri veriyordu. Onlar da Heyeti Temsiliye Başkanı M. Kemal Paşa'ya, cevap yazıyor, raporlarını gönderiyorlardı. Fakat, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa hariç olmak üzere bütün kolordu kumandanları aynı zamanda İstanbul'da Harbiye Nezaretiyle yazışma yaparlardı. Gerçi hepsi de, Mustafa Kemal Paşa'ya ve millî harekete derece derece destek oluyorlardı. Yalnız, Harbiye Nezaretini de kendilerinin bağlı olduğu bir merci kabul etmekteydiler. Harbiye Nezareti ise, millî hareketin başlamasından beri Anadolu'daki kolordu kumandanlarını politika dışında ve kendi emrinde tutmaya çalışmakta idi. Bu durum, 16 Mart işgaline kadar devam etti. İşgalden sonra, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun İstanbul ile irtibatının kesileceğini ve Heyeti Temsiliye'nin bilgisi ve izni olmadan hiçbir kimse-

nin (tabii kumandanlar da dahil) İstanbul hükümetiyle yazışma yapmayacağını tamim edince durum değişti. Zaten M. Kemal Paşanın bir emriyle telgraf merkezlerine sansür subayları yerleştirilmiş, irtibat fiilen kesilmişti.

Bugünlerde XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa yine Bandırma'da bulunuyor, fakat hasta olduğu gerekçesiyle pasif bir durumda bekliyordu. Kolordu kumandanlığına da Bursa'daki 56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami (Günsav) Bey vekâlet ediyordu. Kolordu kumandan vekili Bekir Sami Bey, 19 Mart 1920 günü Yusuf İzzet Paşadan aşağıdaki şifreli telgrafı aldı:

«Bursa'da 56. Fırka kumandanlığına

1 — .....

2 — Bugün İstanbul'da bir torpido ile gelen Harbiye Nezareti emrinin sureti birinci maddededir. Bu emrin derhal infazı (nı), bunu yapmaya muktedir olamayacak arkadaşların yerlerine birer vekil tayini ile kıtalarını derhal terketmelerini emir ve rica ederim.

XIV. Kolordu Kumandanı
Yusuf İzet»

Bu emrin 1. maddesinde sureti verilen Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) imzalı emir, Yusuf İzzet Paşaya bir İngiliz torpidosu ile ulaştırılmıştı ve aynen şöyleydi:

«Kuvayi Mütelife Karadeniz Başkumandanı Amiral Kaltrop'un Harbiye Nezaretine bir ültimatom vererek Anadolu'da husule gelen hadiselerden, merkezi hükümeti tanımamak yoluna girdiklerinden dolayı tedabiri şedide ittihaz edeceği bildirilmiştir. Mütareke şeraitine menafii olmayan İstanbul'un işgali yüzünden Anadolu'da bazı sergederlerin hareketlerinin menafii hakikiyei Osmaniyeye muhalif olduğu ve Anadolu'da tarafı şahaneden mensup en kıdemli kumandan olan Yusuf İzzet Paşanın Harbiye Nazırı namına bu emri bütün kıtalara tebliğ etmesini ve bütün ordunun İstanbul hükümetini tanımasının teminini rica ederim.

Harbiye Nazırı Fevzi»

Albay Bekir Sami Bey'in dosyalarının 910. sayfasında şöyle bir not var :

«Bu emri alınca şaşırdık. Sebebiâ Temsil Heyeti tamimi ile İstanbul'la muhabere edilmiyecektir.

Sonra, bu âna kadar Yusuf İzzet Paşa Kolordu vekâletini 56. Fırkaya vermiş, kendisi gizli olarak kolordu mıntıkasında oturuyordu. Vekâleti geri aldığını bildirmeden emri kumandayı ele alması ve Anadolu birliğini parçalayacak şekilde bir emir vermesi bir çok kara bulutların gelmekte olduğu hissini veriyordu.»

Albay Bekir Sami, Yusuf İzzet Paşaya aynı tarihte aşağıdaki cevabı vermiş ve bu yazışmaların suretlerini Ali Fuat ve Mustafa Kemal Paşalara şifreyle bildirmiştir :

Bandırma'da XIV. Kolordu K. lığına

C : 19/3/33 6 tarihli şifreye

1 — Vazifenin tarzı ifası ve vazifede kalıp veya kalmamak hususunda karar almaya selâhiyetli değilim.

2 — İcap ediyorsa Temsil Heyeti ile temas ederek meselenin tanzim ve halledilebileceğini arzederim.

56. Fırka Kumandanı
Miralay
Bekir Sami

XIV. kolordu bölgesi, Millî Mücadele bakımından hassas bir bölge idi. İstanbul'a yakınlığı, Marmara'nın güney kıyıları boyunca yaygın bulunuşu, İngiliz işgalindeki Çanakkale ile irtibatı, Yunanlılara karşı kurulan cephenin kuzey kesiminin dayanağı oluşu ve nihayet buraların sosyal yapısı bu hussasiyetin başlıca sebeplerini teşkil ediyordu. Üstelik, Şubat ayı ortalarında bölgede millî harekete karşı bir ayaklanma başlamıştı ve Anzavur'un yönettiği ayaklanma tehlikeli bir şekilde gelişmekte idi. Böyle bir bölgenin sorumluluğunu taşıyan kumandanın tutumu, Ankara'yı şüphesiz herşeyden çok ilgilendirecekti. İstanbul'un işgalinden üç gün sonra, bu kumandanın İstanbul'dan Harbiye Nazı-

rından gelen bir emri kabul edip uygulamaya kalkışması son derece tehlikeli bir durum yaratmaktaydı. Yusuf İzzet Paşa, uşak ruhlu, satılmış, memleket sevgisinden yoksun bir kimse olmadığı için olay daha da ilginç bir görünüş kazanıyordu. Bu sebeple, üzerinde durduğumuz olayı gereğince incelemekten alınacak büyük dersler vardır.

Yapılacak değerlendirmede doğru bir sonuca varabilmek için Yusuf İzzet Paşa'nın 6 Mart 1920 günlü bir şifreli telgrafını aynen aşağıya alıyoruz :

Şifreli telgraf *Bandırma*
6/3/1336

Bursa'da fırka 56 kumandanlığına

Kabinemizin tebeddülünden bir kaç gün evvel acizlerinin 14. Kolordu Kumandanlığından kaldırılmakta olup İngilizler tarafından sureti katide talep edilmiştir. Akbaş hadiseleri dolayısiyle daha evvel de şahsımın mevkufen dersaadete getirilmekliğim talep edilmişse de kabinenin her ne suretle olursa olsun tekrar teşkilinde bu matalibatın tekrar edilmesi pek kuvvetli ihtimal dahilindedir. Binaenaleyh yeni teşekkül edecek kabineyi müşkül vaziyette bırakmamak ve fakat yine kolordu mıntıkasında kalarak sureti hususiyede ve ancak en mühim hususatta arkadaşlarımla teşriki mesaide bulunabilmek üzere Mustafa Kemal Paşa hazretleri ile takarrür ettirdiğim veçhile metaipi dimağiye ve ruhiyeden dolayı heyeti sıhhiye raporu ile kendimi bir ay isetirahati mutlakaya muhtaç göstererek muvakkaten vazifeyi resmiyeden çekilmeye lüzumu acil hissettim. Ve harbiye nezaretine bu gece arzı malûmat ettim. Bu suretle nezaret tarafından Dersaadete gelmekliğim hakkında vuku bulacak resmî bir emre karşı bir mazereti sıhhiye göstermek emelini takip eyliyorum.

Mahza menfaati aliyeyi vatan muhafazası ile ittihaz ettiğim bu hattı hareketim hakkında arzı malûmat ederken her nevi suyi tefehhüm vukuunun sureti hakimede izalesini rica ederim.

Kolordu kumandanlığının vekâleti, en kıdemli bulunmak itibarı ile 56. fırka kumandanı Bekir Sami beyefendi tarafından deruhde edilecektir.

Bursa vilâyetinin ehemmiyeti mahsusasına binaen bu vekâlet kolordu karargâhından en lüzumlu bir kaç şahsın Bursa'ya celbi sureti ile Bursa'dan ifa edilecek ve karargâhın veznesi ve kolordu müessesatı ve şubeleri Bandırmada kalacaktır.

Topçu kaymakamı Recep Bey de Bandırmada Merkez Kumandanlığını ifa edecektir. Acizleri tepdilhava müddetini Bandırma'da geçireceğim. Ve Bandırma'yı terke mecbur olursam yine kolordu mıntıkasında bulunacağımı selâm ve ihtiramatımla arzederim.

Yaverliğin 346 numarası iledir.

Kolordu 14 Kumandanı Yusuf İzzet

Bu telgrafla verilen cevap ise şöyledir :

Şifreli telgraf *Bursa*
7/3/1336

Bandırmada K. 14 Kumandanlığına

Terki mevkie mecbur kaldığınıza son derecede müteessir ve müessifim. Bandırma ve civarında kalmanızda ufacık bir tehlike his buyurulduğu takdirde teşrif buyurmanızı bilhassa rica ve hörmetle ellerinizden öperim.
Yaverliğin 500 numarası iledir.

Fırka 56 Kumandanı Miralây
Bekir Sami

Görülüyor ki, Yusuf İzzet Paşa, esas bakımından Millî Mücadeleye karşı değildir. İşgal altındaki İstanbul'a resmen çağırılsa bile gitmeyecektir. Hastalık mazeretiyle işi geçiştirecek ve böylece hem hükümetle çatışmayacak, hem de kendisiyle beraber hükümeti de güç duruma düşmekten kurtaracaktır. Mustafa Kemal Paşa ile de mutabık kalmıştır. Özetleyecek olursak, Yusuf İzzet Paşa her tarafı birden ida-

re edeceğini ve aynı zamanda, vazifesini de yapmış olacağını düşünüyor. Fakat, bir aylık istirahati henüz bitmeden Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşanın İngiliz torpidosuyla gönderdiği emri alınca tutumunu birdenbire değiştiriyor. Vatanseverliğin soyut bir kavram olmadığını, gerçek vatanseverliğin şartlar gerektirdiği zaman her türlü tehlikeyi göze alarak, meşru sanılan otoritelere de karşı çıkmak demek olduğunu bu örnek açıklıkla göstermektedir. Asker, ya da sivil yetki sahipleri, memleketin içinde bulunduğu durumu yalış değerlendirdikleri ve yetkilerini ters yönde kullandıkları zaman, hareketleri hiçbir kişisel hesaba dayanmasa bile, asıl kahramanlar arasına girmek şansını yitirmiş olurlar.

16 Mart gününden beri İstanbul ile Anadolu arasındaki irtibatın kesilmesinden tedirgin olan bir kumandan daha vardı: XII. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin (Altay). Ayın 21'inde, Albay Fahrettin, Yusuf İzzet Paşa ile bir bağlantı kurmak istedi. Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'dan Yusuf İzzet Paşa'ya gelen emri Albay Fahrettin henüz bilmiyordu. Fakat onun da bildiği bir gerçek vardı: Yusuf İzzet Paşa Anadolu'da en kıdemli kumandandı. Ayrıca, İstanbul'a yakın bir bölgede bulunuyordu. Olay şu şekilde gelişti:

Heyeti Temsiliyenin emriyle İstanbul'la muhabereler kesilince, Anadolu - İstanbul telgrafhanesine sansür subayları yerleştirilmişti. Ve onların müsaadesi olmadan hiçbir yazışma yaptırılmıyordu. 21 Mart günü, bu subaylardan biri telefonla 56. Tümen Kumandanını arayarak:

— *Konya'daki XII. Kolordu Kumandanı, görüşmek üzere Bandırma'daki kolordu kumandanı Yusuf İzzet Paşayı telgraf başına çağırdı. Yusuf İzzet Paşa telgraf başına gelirsa görüştürelim mi?* diye sordu.

Tümen kumandanı, görüştürmelerini, fakat yapılacak görüşmenin bir kopyasını almalarını söyledi. Yaveri Yüzbaşı Selâhattin'i de derhal postahaneye gönderdi.

İki kumandan arasında geçen konuşmayı aşağıya aynen alıyoruz:

Yusuf İzzet Paşa — *Emri alinizle telgrafhaneye geldim. Emrinizi intizar ediyorum. Ve kemali hörmet ve muhabbetle gözlerinizden öperim. Bendeniz bugüne kadar İstanbul ile muhabere edemedim. Ancak dünkü 20/3/336 günü Bandırma'ya gelen torpido İstanbul ile muvasalanın tekrar tesis edeceğini pek ziyade ümitvarım. Arzu buyurursanız dün gelen gazetelerin hülâsaten münderecatını ayrıca arzedeyim. Kabine yine eskisi gibi ifayı vazife ediyor.*

Fahrettin Bey — *Paşa hazretleri,*

Beş günden beri Harbiye Nazırı ile muhabere edemeyince benden büyük kumandanın emri altına girmek mecburiyeti kanuniyesindeyim. Zatıalileri elyevm tarafı şahaneden mensup ve mirliva rütbesini haiz en kıdemli bir kolordu kumandanı bulunmaları hasebiyle, nezareti celile ile temini muhaberatdan zarfı nazarla sulh neticesine kadar kemali mutavaatla tahdı emri kumandanilerine girdiğimi arzeylerim efendim.

Yusuf Izzet Paşa — *En kıdemli bir kolordu kumandanı sıfatiyle kumandanlığım altına girdiğinize dair telgrafınızı okudum. Mesleğine muhip ve kavanine muti meziyetli bir kumandan sıfatı ile hareketinizi tamamen takdir ederim. Son sözümü söyliyebilmek için kolordunuza tamamen hâkim olup olmadığınızın kemali vuzuh ve katiyetle iş'ar buyurmanızı pek ziyade rica ederim efendim.*

Fahrettin Bey — *Kolordunun 23. fırkası Alaşehir'dedir. Ve 57. fırkam da nazilli mıntıkasında İzmir'i işgal eden Yunanlılara karşı vatanı müdafaa etmekte olduğu. Kuvayi milliyenin tahdı nüfuzundandır. Bu fırkaların kumandanları Aşir, Şefik Beyler bugüne kadar harekâtı harbiye hakkında Miralây Refet Beyden aldıkları emri icra ediyorlar. Kırk birinci fırka ile süvari alayı ve ahzı asker kalemi kolorduya merbut. Kıt'aatı saire tamaen hükmün altında olduğunu arzederim.*

Yusuf İzzet Paşa — *İş'arı alinizi esas itibari ile kabul ediyorum. Vatana ve hükümete karşı deruhte edeceğim vazife ve mesuliyetin derecesini tayin etmek ve ona göre kararı kat'imi vermek üzere kararı alinizi kolordunuzun fır-*

kalarına tamim ederek kendilerinden itaat ve cevap talep etmenizi ve ona göre son ve hakiki vaziyetin atiyen iş'arını rica ederim. Ve bu gün cevabı alinize intizar eylerim. Ve bu telgrafın iyice anlaşıldığından emin olunmak üzere tarafı alinizden buraya telgraf keşide ettirilmesi mütemannadır.

Fahrettin Bey — *Anlaşılmışdır, baş üstüne efendim tekrar ediliyor.*

DURUM ANKARA'YA
NASIL BİLDİRİLDİ

Kumandanlar arası telgraf konuşmasının kopyasını 56. Tümen Kumandanına yaver Selâhattin getirmişti. Yüzbaşı Selâhattin Beyin, Bekir Sami Beyin notları arasına yazdığı bir açıklamaya göre, kendisiyle kumandanı arasında şu konuşma geçmiştir:

Yzb. Selâhattin — *Bu vaziyetten Ankara'nın derhal haberdar edilmesini teklif ederim.*

Albay Bekir Sami — *Biri kumandanım, diğeri sınıf arkadaşım. Bunların arasındaki konuşmayı jurnal edemem.*

Yzb. Selâhattin — *Arkadaş ve kumandan bir tarafda, diğer tarafda vatan. Böyle bir vaziyet karşısındaki arkadaşlık ve kumandanlık tabirlerinin yeri olmasa gerek.*

Albay Bekir Sami — *Ne bahasına olursa olsun benim için arkadaş ve kumandan her şeyin üstündedir. Hele ben hiç bir şartla casusluk edemem.*

Yzb. Selâhattin — *Benim için bunlar hiç bir kıymet ifade etmezler. Hele en buhranlı yaşadığımız bu anda en ufak bir ihmale dahi ben tahammül edemem. Ve ben bunu bir vatan ihaneti telâkki ederim. Şayet siz bu malumatı vermezseniz ben kendi imzamla veririm.*

Albay Bekir Sami — *Düşündüğün gibi yapabilirsin, ona karışmam.*

Yzb. Selâhattin — *Siz Ankara'da Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşaların yerinde olsanız böyle bir haberi Bekir Sa-*

mi'nin vermesi lâzım gelirken yaveri verse Bekir Sami için ne düşünürdünüz?

Albay Bekir Sami — *Ne isterlerse düşünsünler.*

Yzb. Selâhattin — *O halde ben bu malûmatı şimdi kendi imzamla Ankara'ya yazacağım.*

Albay Bekir Sami — *Yazınız,* dedi.

Yazdığım telgrafı kendisine gösterdim, «*peki*» dedi. «*Fakat, ne kul ne Allah nezdinde ben bundan haberdar değilim*» diye sözlerini tamamladı.

56. Tümen Kumandanlığı yaveri Yüzbaşı Selâhattin, iki Kolordu Kumandanının telgraf başında yaptıkları konuşmayı Ankara'ya, Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşa'lara telgrafla bildirdi. Ali Fuat (Cebesoy) Paşanın hatıralarında da belirttiği gibi bu telgraf, çok önemli idi. Çünkü, Harbiye Nâzırı Fevzi (Çakmak) ve Yusuf İzzet Paşalarla Albay Fahrettin Bey, Ankara'da hazırlanan savunma plânlarını şubat başındanberi biliyorlardı. İki kolordu kumandanının böyle bir tavır almaları Ankara'ya karşı bir kumandanlar cephesi de teşkil etmekte idi. Yusuf İzzet Paşa ile Albay Fahrettin Bey yola getirildikleri takdirde Harbiye Nâzırı Fevzi Paşa'nın, dolayısıyle İstanbul Hükûmetinin sözünü dinleyecek bir kumandan kalmayacaktı.

Ankara'da Heyeti Temsiliye gerekli tedbirleri almaya çalışırken olaylar da gelişmekte devam ediyordu. Harbiye Nâzırı Fevzi Paşa, 25 Mart 1920 günü, Yusuf İzzet Paşa'ya aşağıdaki emri göndermiş ve o da bu emri hem Bursa'da 56. Tümen kumandanına, hem de Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya tebliğ etmişti.

«*İngiliz devleti mümessili siyasîsi, hükümeti seniyeye verdiği notada Karadeniz ordu kumandanlığının verdiği malûmata nazaran Lefke civarında gayri muntazam kıtaat sergedesinin 24/3/36 tarihinde oradaki İngiliz kumandanına yevmi mezkûr akşamı saat dokuzda geriye çekilmesini ve aksi takdirde muhasematın başlıyacağına dair tehditte bulunduğundan ve aynı günde zevalden sonra İngiliz kıtaatına ateş edildiğinden bahisle böyle bir taarruzdan dolayı Osmanlı hükümeti ile kabine reisinin tamamen ve şah-*

sen mesul olacağını bildirmiştir. Evvel ve âhir tebliğ edildiği üzere böyle bir vak'anın millet ve memleket başına açacağı gaile ile bunun neticesinde tevellüt edecek mehalik sizce de tamamen takdir edileceği için hemen ateşin men'i ile herhangi bir taarruzdan zinhar mücanebet olunmasını ve Kuvayi İtilâfiye ve betahsis İngiliz kıtaatına karşı her güna hüsnü muamelede bulunulmasının temini ile neticei âcilenin inbasına intizar olunur. Menafii âliyei vataniyenin şiddetle iltizam eylediği sulh ve sükûnetin muhafazası ile vaziyeti hakikiye hakkında izahat ita eylemek üzere hükûmeti seniyede bir heyeti mahsusanın hemen izamı mukarrerdir. Bu heyete terfik edilen Binbaşı Salih Bey daha evvelisi 24/3/36 sabahı Haydarpaşa'dan hareket etmiştir.

Harbiye Nazırı Ferik
Fevzi»

Yusuf İzzet Paşa, İstanbul'dan aldığı emirleri tamim etmekle kalmıyor, bir yandan da Bursa üzerinden Anadolu'nun İstanbul'la telgraf irtibatına geçmesini istiyordu. Aynı gün, Bandırma'dan Bursa'da 56. Tümen kumandanlığına yazdığı bir telgrafta şöyle demekte idi :

«Kolordunun mütareke şartlarına ve Harbiye Nezareti ile irtibatını muhafaza hususundaki kati kararına binaen Dersaadetle teati edilecek resmî telgrafların keşidesine engel olunmaması temenni edilmektedir.»

Ertesi gün Ankara'dan «gayet acele ve zata mahsus» kaydiyle 56. Tümen kumandanlığına yazılan şifreli telgrafta, Yusuf İzzet Paşanın bu teşebbüslerine işaret edildikten sonra «Anadolu ve Rumeli'de bulunan bilcümle kumandan ve valilerin bütün milletle birlikte hareket etmelerine rağmen Yusuf İzzet Paşanın bu karara muhalif olarak İstanbulla muhabere etmesinden dolayı kendisine hiç bir cevap verilmediği» belirtiliyor ve Yusuf İzzet Paşa'nın bu menfî teşebbüsünün önlenmesi isteniyordu.

Yusuf İzzet Paşa vasıtasiyle Anadolu'ya tebliğ edilen diğer iki emrin suretlerini yan sayfada çerçeve içinde vermiş

bulunuyoruz. Ancak, mekelete hizmetleri geçmiş olan bu kumandanlara haksızlık etmemek ve aynı zamanda şartları nasıl yanlış değerlendirerek aldandıklarını ve bu yüzden bir hıyanet görünüşü içine düştüklerini açıklamak isteriz. Yusuf İzzet Paşanın 26-27 Martta 56. Tümen kumandanına yazdığı uzun telgraf bize bu hususta geniş fikir vermektedir. Bunları sadeleştirerek aşağıya alıyoruz :

«İstanbul'un geçici olarak askerî işgal altına alınması ve Meclisi Millinin taarruza maruz kalması pek acı olmakla beraber bu olayların 14. Kolordu bölgesinde mütareke şartlarının ihlaline sebep sayılmaması gerekir.»

«Tarafımızdan resmî veya gayriresmî bir şekilde seferberlik teşebbüsüne girişilmesi fırsatçı düşmanlarımıza yeniden bize karşı harp ilânı bahanesini verecektir. Vatanın yüksek menfaatleri bu gibi teşebbüslerden sakınmayı gerektirir.»

«Barış şartlarının en son ve kesin şeklinin bugünlerde belli olacağı umulmaktadır. Barış şartları bize tebliğ edilinceye kadar Kolordu Kumandanlığının resmî durumunu muhafaza etmek mecburiyetinde olduğu gereğine inanıyorum. Bu bakımdan kendimi yalnız resmî surette merkezî hükûmete bağlı ve tâbi addetmekteyim.»

«Bu durumda, Ankara'daki heyeti temsiliyenin resmî makamlara ve bu arada Kolordu Kumandanlığına ve Kolorduya bağlı Tümen kumandanlıklarına emirler vermeye kanunî hiçbir yetkisi olamıyacağına kesinlikle inanmaktayım.»

«Ancak, barış şartları kesinlikle belli olduktan sonra, bu şartlara karşı, yetki sahibi olarak toplanacak olan olağanüstü Millî Meclis memleket mukadderatı hakkında karar verebilir. Millî iradeye dayanan ve onu hakkıyle temsil eden böyle bir meclisin bütün resmî makamlara emir verebileceği tabiidir Bu zamana kadar mevcut idareye ve hükümete ve yürürlükteki kanunlara uymaya mecburuz. Aksi hareketlerin meşru olmıyacağı açıktır. Heyeti temsiliyenin tutumu bu sebeple meşru değildir. Meşru hükümet İstanbulda'dır.»

«Yukarıda belirtilen şartlar doğuncaya kadar Tümen kumandanlarından itibaren en ufak rütbelilere kadar resmî vazife sahibi olan herkesten kanunlara ve üstlerine itaat isterim. Saltanat ve Hilâfet makamının ve merkezî hükümetin selâmeti ve memleketimizin millî şerefimizle bağdaşacak barış şartlarına kavuşması için elimizden geleni yapmalıyız ve resmî hükümetimizi düşmanlarımıza karşı sorumlu tutacak güçlükler yaratmaktan kaçınmalıyız.»

«Şimdiden sıfat ve resmî vaziyetini muhafaza edemiyecek olanlara ya tekaütlerini isteyerek veya istifalarını vererek hareket serbestliklerini elde etmeleri lüzumunu tebliğ ederim.»

Bu gelişmeleri, gerek Bekir Sami Bey'in verdiği raporlardan, gerekse Yusuf İzzet Paşa'nın yazdığı telgraflardan endişe ile takip eden Mustafa Kemal Paşa da boş durmuyordu. 27 Mart 1920 günlü telgrafı ile 56. Tümen kumandanı Bekir Sami Bey'i şöyle uyarmakta idi :

«Mevkiinin şerefini ve mensup olduğu Milletin şiar ve vakarını takdir eden ve bu esasları siyanetle vazifeli bulunan bir Harbiye Nazırının böyle bir emir verebileceğini tasavvur buyurur musunuz? Bizim takdir ve kanaatimize göre bu emir tamamen bir İngiliz kaleminden çıkmıştır. Hâlâ İstanbul'da meşru bir muhatap, kanunî bir merci tasavvur etmek şayanı hayrettir, eseri saffettir.»

Mustafa Kemal Paşa'nın bu uyarısından bir iki gün sonra (29 - 30 Mart) 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey, Ankara'dan aşağıdaki şifreli telgrafı aldı :

«Heyeti temsiliyeye bazı maruzatta bulunmak üzere İstanbul'dan 25 Martta hareket ettim, Ankara'ya geldim.

Bazı mahallerce Harbiye Nezaretinin vaziyeti lâyıkiyle anlaşılamamış olduğunu gördüm. Aşağıdaki izahatı arzeylemeyi bir vatanî vazife addeylerim.

Harbiye Nazırı hiçbir muhaberesinde serbest değildir. Bazı muhaberatında da ecnebî tazyikine maruzdur. Harbiye nezaretinden Kolordulara çekilen telgraflar Fransızca ve Türkçe nüshalar olarak hazırlanmakta ve her iki suret Har-

biye Nazırı tarafından imza edildikten sonra Harbiye Nezaretinin İngiliz kontrol heyeti tarafından sansür edilmek ve ondan sonra çekilmesine müsaade edilmektedir.

Ankara'da Harbiye Nezareti
Seryaveri Erkânıharp Bnb.
Salih
(Omurtak)

Albay Bekir Sami Bey, bu telgrafın altına şöyle bir not düşmüştür :

«Harbiye nazırı Fevzi Paşa'nın imzası ile ve gizli olarak gönderdiği tahriratlar da buna dahil olmasa gerek. Salih Bey'e yazdırılan bu yazı, Fevzi Paşa'nın otoritesini kıtalar üzerinden kaldırmak maksadına matuf olduğu anlaşılıyor.»

Bekir Sami Bey, o günün şartlarına göre bu yorumda haklı idi. Çünkü; Bursa, Ankara'nın İstanbul'daki millî çevrelerle irtibatını sağlayan bir merkezdi ve bu irtibat Bekir Sami Bey kanalı ile oluyordu. İstanbul'dan Ankara'ya iletilmek istenen haberler önce Bekir Sami Bey'e bildiriliyordu. Aşağıda aldığımız telgraf, Bekir Sami Bey'in kuşkularını haklı göstermektedir :

«Mustafa Kemal Paşa hazretlerine;

Malûm menbadan alınan malûmata nazaran, itilâfçılardan meşhur Üryanizade Cemil Molladan alınan malûmata nazaran, sabık Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, Damat Ferit'e ve yeni kabine azalarına verdiği izahatla, Anadolu'da kendisine taraftar olan kolordu kumandanları ile Kuvayı Milliye'yi imha edebileceğini iddia etmiş ve şimdi bu maksat ile kendisi kabineye Harbiye Nazırı olmak için Damat Ferit'le faaliyette imiş.

Fırka 56 Kumandanı Miralay
Bekir Sami»

6 Nisan tarihini taşıyan bu telgrafın başlangıcındaki «malûm menba» yâni bilinen kaynak, Albay Galata'lı Şevketti. İstihbaratın kaynağı da Üryanizade Cemil Molladır.

Fevzi Paşa'nın Harbiye Nazırı olarak bulunduğu kabine (Salih Paşa kabinesi) 2 Nisanda istifa etmiş ve yeni kabineyi kurmakla Damet Ferit Paşa görevlendirilmişti. Damat Ferit Paşa, hükümeti 5 Nisanda kurulmuş ve Fevzi Paşa hükümete alınmamıştır. Gerçeklik derecesi kestirilemiyen yukarıdaki istihbarat raporu, yeni kabinenin kuruluşu günlerine rastlamaktadır. Nitekim daha değişik biçimiyle bu söylenti Istanbul basınına da aksetmiştir. Gerçeklerin meydana çıkmasına hizmet amacıyla bu konuyla ilgli bir belge daha vereceğiz :

8/4/1336

«Bursa'dan Fırka 56 Kumandanlığına;

3/4/336 tarihli Peyam gazetesinde, birinci ve ondördüncü kolordu kumandanlarının Harbiye Nezaretine telgraf çekerek müşkülata maruz kaldığı takdirde Kuvayi Milliyeyi dağıtmak üzere müzaherete amade bulunduklarına dair meşrut olan fıkra katiyen hilafı hakikat olduğundan tekzibi keyfiyete müsareat ve tekzibin mıntıkayı aliyenizdeki gazetelerle dahi neşriin istirham eylerim.

K. 14 Kumandanı Mirliva
Yusuf İzzet»

5 Nisan tarihine kadar Bandırma'da oturmakta olan Yusuf İzzet Paşa, Kolordu karargâhı ile beraber 6 Nisanda Bulrsa'ya gelmiş bulunuyordu. Yukarıdaki yazıyı, tarihinden de anlaşılacağı üzere, kendisi Bursa'da iken yine Bursa'daki Tümen kumandanına yazmıştı.

Albay Bekir Sami Bey, Yusuf İzzet Paşa'nın bu garip yazısının altına şöyle bir not düşmüştür :

«Bursa'ya İstanbul gazeteleri sokulmadığı halde İzzet Paşa'nın bu gazeteleri bulup okuduğunu anlatan bu yazı, İzzet Paşa'yı kendi kendine tekzip etmektedir.»

XIV. KOLORDU KUMANDANI YUSUF İZZET PAŞA ANKARA'YA NASIL GETİRİLDİ

Yukarıda da değindiğimiz gibi Yusuf İzzet Paşa, güya teftiş ve kaplıcalarda tedavi maksadıyla Bandırma'dan Bursa'ya gelmişti. Fakat aslında Yusuf İzzet Paşa'yı bu seyahate zorlayan Anzavur olmuştur. Anzavur kuvvetleri o günlerde Bandırma'ya yaklaşınca Yusuf İzzet Paşa da Anzavur'un eline düşmemek için karargâhını toplayarak alelacele yola çıkmıştır. Bu yolculuğun ilginç serüvenini Anzavur bahsine bırakarak, şimdi Yusuf İzzet Paşa'nın Ankara yolculuğunu anlatacağız.

Yusuf İzzet Paşanın Bursa'ya gelmesi burada bir moral çöküntüsü yaratmıştı. Kolordu kumandanının isyan bölgesini alelacele terketmesi tehlikenin Bursa'ya yaklaştığı intibaını vermiş bulunuyordu. Yusuf İzzet Paşa, ayrıca yaptığı sohbetlerde ve konuşmalarda da moral bozmakta idi. Tümen kumandanı Bekir Sami Bey, Yusuf İzzet Paşa henüz yolda iken (6 Nisan) Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı şifreli telgrafla durumun vehametini bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa, bir hafta öncesindenberi Yusuf İzzet Paşa'ya yazdığı telgraflarla kendisini Ankara'ya dâvet etmekte idi. Fakat Yusuf İzzet Paşa Ankara'ya gitmek niyetinde değildi. Nihayet Bekir Sami Bey'in 6 Nisan tarihli telgrafını alan Mustafa Kemal Paşa, 7 Nisanda Yusuf İzzet Paşa'nın gerekirse zor kullanılarak Ankara'ya gönderilmesini telgrafla bildirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın Bekir Sami Bey'e yazdığı bu telgrafta özetle şöyle denilmektedir:

«... *İşleri karıştırdığı hususundaki iş'arınızla Yusuf İzzet Paşanın Ankara'ya celbi hususu müstaceliyet ve ehemmiyet kazanmıştır. Kendisi hastalığı dolayısiyle Kolordu'nun vekâletini zâtıalilerine tevdi etmişti. Heyeti Temsiliyece, resmen Kolordu kumandanı olarak zatıâlii biraderaneleri tanınmaktadır. Yusuf İzzet Paşa, dünkü dâvet telgraf-*

ma karşı da direnmek isterse cebren ve mahfuzen buraya gönderilmesini sizden rica etmek niyetindeyim. Buna göre gerekli tertibatın alınmasını ihtiramatıma terdifen temenni ederim efendim.»

SELÂHATTİN BEY
İŞE KARIŞIYOR

Bu kritik günlerde, olayların akışını, rütbesinin ve yaşının küçüklüğüne rağmen dikkatle izleyen Tümen yâveri Yüzbaşı Selâhattin, bir defa daha insiyatifi ele almış ve Tümen kurmay başkanını da ikna ederek 9 Nisan günü Bursa telgrafhanesinden Mustafa Kemal Paşa ile telgraf irtibatı kurmuştur. Olayın bundan sonraki gelişmesini Selâhattin (Yurtoğlu)'in «Aile Tarihi» adiyle yazıp çocuklarına bıraktığı basılmamış hatıralarından takip edelim :

Fırka erkânı harbi Hüseyin Rahmi (Rahmi Apak) ile Bursa telgrafhanesine giderek emir subayı Hayati vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'yı telgraf başına istedik. Biraz sonra Mustafa Kemal Paşa telgraf başına geldi.

Rahmi Apak : «Ben fırka erkânı harbiyim, kumandandan şikâyet gibi olacak olan bu konuşmaya girişemem, sen çocuksun, Bekir Sami seni affeder, fakat beni etmez. Sonra Ankara beni tanımıyor, fakat senin hakkında bir inanı var, sen konuş...» diyerek kendisini sakladı.

Mustafa Kemal Paşa ile aramızda şu muhavere cereyan etti :

Ben : «Paşa Hazretleri 56. Fırka yaveri Selâhattin karşınızdadır.»

Mustafa Kemal Paşa : «Ben Mustafa Kemal Paşa'yım.»

Ben, Yusuf İzzet Paşa'nın buraya nasıl geldiğini, yolda Osman Bey'i nasıl tevkif ettiğini, Rahmi Bey'in Anzavur grubuna nasıl parçalattırıldığını ve Alayın mahvedildiğini ve Osman Bey'in bu vaziyete getirilmesi ile Anzavur harekâtının nasıl teshil edildiğini, Yusuf İzzet Paşa'nın Bekir Sami'yi âdeta çalışmaktan menettiğini ve bu sabah Bursa Hey'e-

ti Merkeziye âzasından Mahmut Celâl Bey'le Muhittin Bey'in verdikleri malûmatı bütün teferruatı ile izah ettim.

İstanbul Harbiye Nâzırı hakkında aldığımız ve şimdiye kadar kendilerine arz ettiğimiz malûmata göre ve Yusuf İzzet Paşa'nın şimdiye kadar takındığı vaziyete göre, Yusuf İzzet Paşa'nın İstanbul Harbiye Nâzırı sabıkı Fevzi Paşa ile müşterek hareket ettikleri zamanda olduğumuzu söyleyerek ne yapmamızın muvafık olduğunu ve ne emir ettiklerini sordum.

Mustafa Kemal Paşa: «Ali Fuat Paşa yanımdadır. Yazdıklarımızı beraber okuduk ve beraber karar veriyoruz. Şimdi bazı emirler yazdıracağım. Bundan sonra seninle telgraf başında görüşmeye mecbur olursak, sana diğer adımı soracağım, «Gök» diyeceksin. Sen zannı ile başkası ile görüşmek gafletine düşmeyelim.»

Sonra, bu «Gök» ismini anlayıp anlamadığımı kontrol edip, bana şu emirleri yazdırdı:

(Bursa'da Yusuf İzzet Paşa Hazretlerine,

Berayi teftiş Bursa'ya teşrif buyurdukları haber alındı. Siyasî ve askerî en mühim kararların verilmesi günlerindeyiz. Zatıâlilerinin de bu görüşmelerde hazır bulunması faydalı olacaktır. Ankara'ya teşriflerinizi rica ederim.

Mustafa Kemal)

Bursa'da 56. Fırka yaveri Tüzbaşı Selâhattin Bey'e,

Bekir Sami Bey'e gösterdikten sonra, Yusuf İzzet Paşa'nın şifresini kendisine veriniz. Onun sür'atle Ankara'ya hareketini temin için Bekir Sami Bey nezdinde kudretinizin son haddini kullanınız. Yusuf İzzet Paşa Ankara'ya gelmemekte ısrar ederse mevkufen Ankara'ya gönderiniz. Bu hareketinize Bekir Sami Bey mani olmaya kalkarsa onu da mevkufen Ankara'ya gönderiniz.

Bunları dağdağasız ve sür'atle halletmenizi rica ve emir ederek gözlernizden öperim. Neticeyi bana telgraf başında bildiriniz.

Mustafa Kemal

Bu emirleri alınca Mustafa Kemal Paşa'ya şunu söyledim: «Paşam, eğer vaziyet beni emirlerinizi ifaya mecbur bırakırsa, yani Bekir Sami'yi de tevkif ederek göndermek mecburiyetinde kalırsam, Bursa'nın emir ve kumandasını kim deruhte edecektir?»

Kemal Paşa'nın cevabı şu oldu: «Sen!»

Bu cevabı benim yanımda gören Fırka erkânı harbi Hüseyin Rahmi Bey çok müteessir oldu ve kendini tutamayarak:

«Öyle ya, ihtilâl! Ne rütbe, ne akıl mevzuu bahis değil...» dedi.

Karargâha döndüm. Yusuf İzzet Paşa ve Bekir Sami'ye ait şifreleri gösterdim. «Ankara beni telgraf başına çağırdı ve bu şifreleri yazdırdı,» dedim. Ancak, Ankara ile görüştüklerimi ve aslında benim Mustafa Kemal Paşa'yı aramış olduğunu söylemedim.

Bekir Sami kendisine ve Yusuf İzzet Paşa'ya yazılan şifreleri okuduktan sonra dedi ki:

«Yusuf İzzet Paşa artık bu mıntıkadan uzaklaşmalıdır. Çok vatanperver olan Yusuf İzzet Paşa maalesef Harbiye Nâzırı Fevzi Paşa'nın tesirindedir. Halen İstanbul işgalini mütareke şeraitine uygun bulmaktadır ve Ankara'nın hareketini fuzulî ve memleketin menfaatine uygun bulmamaktadır. Bu tesirler altında birçok gayri mamul ve gayri münasip vaziyetler karşısında kalabiliriz:

Sen Yusuf İzzet Paşa'nın şifresini kendine ver. En kısa zamanda hareketini Ankara'nın rica ettiğini söyle. Gitmediği takdirde mevkufen gönderecek şekilde tertibat al. Fakat bir kan dökülmesine ve Yusuf İzzet Paşa'nın bir hakarete maruz kalmasına gönlüm razı değil. Bu işi senin dirayetine ve askerî şerefine bırakıyorum.»

Ben bu şifreyi açılmamış olarak ve içindekini bilmiyormuşum gibi, Osmaniye Oteli'nde kalan Yusuf İzzet Paşa'ya götürdüm.

«Efendim, Ankara Zatıâlinizin kabil olduğu kadar çabuk Ankara'ya teşriflerinin siza arzını bana emretti.» diyerek şifreyi bıraktım çıktım.

9/10-4-1336 gecesi her türlü tedbiri almıştım. 10/4/1336 sabahı otele gittim. Merasim kıt'ası namı altında ve halk uğurlamaya çıkmış şekli zahirisi altında oteli sarmış, herkese vazifelerini vermiştim. Bilhassa bu hadisede en çok güvendiğim Merkez Tabur Kumandanı Yüzbaşı Halis ile Merkez İnzibat Yüzbaşısı Hüsamettin (merhum emekli levazım albayı Hüsamettin), inzibat subayı mülâzım Hamdi (1955 de Millî Müdafaa Bakanlığı bütçe ve malî daire başkanı tümgeneral Hamdi İskit), mülâzım Arif (1955'de emekli albay Arif) en mühim vazifeleri almışlardı. Bir taraftan da 14. Kolordu karargâhının bulunduğu Acemler'deki han kordon altına alınmış, oradan herhangi bir yardımcının gelmesine imkân bırakılmamıştı.

Osmaniye Oteli'ne girince evvelâ Kolordu yaveri Yüzbaşı Şükrü'yü gördüm 1) Mektepten beri tanıştığım ve çok sevdiğim Şükrü'ye kısaca vaziyeti anlattım. Vazife ve mertlik namı altında herhangi bir müdahaleye kalkışırsa, hadiseye mani olamayacağını, öldürülmesi pahasına da olsa bu işin olacağını, şayet kendisi daha atik davranıp da beni öldürse bile, alınmış tertibatın bu işi başaracağını izah ettim. Otel etrafının nasıl sarıldığını gösterdim.

Şükrü bana şu cevabı verdi:

«Selâhattin, Yusuf İzzet Paşa bu muhitten uzaklaşmalı. Çerkezler ve İstanbul Harbiye Nâzırı kendisine çok müessir oldular. Bugüne kadar mümkün olan birçok şeyi yapmadı Allah göstermesin, birçok fenalıklara vesile ve vasıta olabilir.

Bana gelince, seninle beraberim, emredersen derhal senin yanında, senin vazifene yardım ederim.»

Bundan sonra beni Kolordu Kumandanının yanına soktu. Yusuf İzzet Paşa'ya, Bekir Sami Bey'in hürmetlerini ve fakat rahatsız oldukları için uğurlamaya gelemediklerini, ellerinden öperek af dilediklerini ve merasim kıt'asının, arabanın ve halkın hazır olduğunu söyledim.

---

(1) 1955'de merhum Şükrü Kanatlı.

Yusuf İzzet Paşa hiç ses çıkarmadı. Bir saat zarfında hazırlandı. Hazırladığımız Bilecik arabasına yaveri Şükrü ile bindi ve hareket etti. Kendisini Bilecik'e kadar götürecek bir süvari müfrezesi —ki erlerin hepsi subaydı— ile birlikte hareket ettiler.

Bu vaziyeti 10/4/1336 sabahı telgraf başında Mustafa'ya arz ettim. Kemal Paşa teşekkür ve tebriklerini ve takdire lâyık hizmette bulunduğumuzu söyleyerek beni ve benimle olan arkadaşlarımı taltif ettiler.

Bursa'da 56. Tümen yaveri Yüzbaşı Selâhattin'in telgrafla verdiği bilgi üzerine 14. ve 12. Kolordu kumandanlarının İstanbul'da Harbiye Nazırına bağlanma kararlarını öğrenen Heyeti Temsiliye, Yusuf İzzet Paşa'yı zararsız hale sokmak için gerekli teşebbüslerde bulunmuş ve onu Ankara'ya getirtmişti. Bu olayın hikâyesini yukarıda naklettik. Yusuf İzzet Paşa Ankara'ya geldi ve bir süre sonra Milletvekili olarak Meclise alındı ve ölünceye kadar orada kaldı. Şimdi 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'in nasıl yola getirildiğini hikâye edeceğiz.

XII. KOLORDU KUMANDANI ALBAY FAHRETTİN (ALTAY) BEY'İN ANKARA'YA GÖTÜRÜLÜŞÜ

Bursa'da 56. Tümen yaveri Selahattin Bey, iki kolordu kumandanı arasındaki gizli telgraf konuşmasını Ankara'ya 21 Mart tarihinde bildirmişti. İşin önemi dolayısıyle durumu görüşen Heyeti Temsiliye, hem Yusuf İzzet Paşa, hem de Fahrettin Bey üzerinde hemen teşebbüse geçmişti. Mustafa Kemal Paşa, Fahrettin Beyi ikna etmek için Ali Fuat Paşa, 21 Mart 1920 günü, 12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Bey'e uzun bir şifreli telgraf yazdı. Telgrafın başında şöyle deniliyordu :

«İcraatın başladığı günden bugüne kadar zatıalilerinin harekâtı ile İstanbul vaziyeti işgaliyesini tarzı telâkkiniz hakkında Heyeti Temsiliye ve acizleri ile daima noktai nazarlarımızı tevhit edemediğinizi görüyorum.»

Ali Fuat Paşa, bu girişle, Heyeti Temsiliye ve 12. Kolordu Kumandanı arasında tarafsız bir aracılık yapmak istediği havasını vermiş oluyordu. Yukarıdaki satırlardan sonra, Ali Fuat Paşa, Fahrettin Beye «Bizim görüşlerimizin özeti şöyledir» diye sekiz madde halinde Ankara'nın olaylara bakışını anlatmış ve telgrafına «cevabınızı beklerim, gözlerinizden öperek takdimi ihtiramat eylerim kardeşim» cümlesiyle son vermişti.

Albay Fahrettin Beyin bu uzun telgrafa 22-23 Mart 1920 günlü cevabı bir cümleden ibaret olup şöyle idi:

«Maruzatı cevabiyede bulunabilmek için daima noktai nazarımızı tevhit edemediğimizi nereden istidlâl buyurduğunuzun iş'arını rica ederim.»

Bu cevap Fahrettin Bey'in arifane bir tecahül gösterdiğini açıklıyordu. Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşalar durumu anladılar ve daha sert hareket etmek gerektiğine karar verdiler. Fahrettin Bey'in telgrafına yine 20. Kolordu Kumandanı sıfatiyle Ali Fuat Paşa şu cevabı verdi :

«Hadisei ahirenin istilzam ettiği harekâtı müştereke-mizde izhar buyrulan tevakik ve bilhassa Yusuf İzzet Paşa ile muhaberat muhteviyatı maruz zanmı tevlit etmiştir. Necabeti vicdan ve selâmeti muhakemelerinden esbabı tehalüfün sür'ati izalesine emniyetle muntazırım kardeşim.»

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Ankara, 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'e, Yusuf İzzet Paşa ile yaptığın telgraf konuşmasını biliyoruz, demek istemişti. Fakat aynı zamanda durum, Nazilli'de Demirci Efe'nin yanında müşavir olarak bulunan Albay Refet Bey'e de bildirilmişti.

ALBAY REFET BEY'İN MÜDAHALESİ

Albay Refet Bey, Konya'dan almış olduğu önemli bir bilgiyi 26 Mart günü Ankara'ya bildirdi. Bu bilgiye göre, Ankara'da toplanacak Meclise üye gönderilmemesi için Konya'da mitingler yapılması yolunda hazırlıklar varmış. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Bey ile Vali Suphi Bey bu işlerde faal rol oynuyorlarmış. Refet Bey, durumu önlemek için yeterli kuvvetlerle Konya üzerine hareket edeceğini bildiriyor ve Ankara'nın fikrini soruyordu. Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşalar Refet Bey'e uygun cevap verdiler. Bunun üzerine Albay Refet Bey hiçbir şey hissettirmeden 12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Beye kendisini Konya'ya davet ettirmeye muvaffak oldu. Refet Bey bu fırsattan yararlanarak Demirci Efe kuvvetlerinden bir miktar Zeybekle beraber 29 Martta Nazilli'den Konya istikametinde hareket etti. Yol üzerinde bazı birlikleri de katarak Konya'ya yakın bir yere geldi.

Albay Fahrettin Bey, Konya'da işlerin düzgün gitmekte olduğunu göstermek için Refet Beyi davet ederken vaziyeti kurtaracağını ummaktaydı. Refet Bey Konya'ya 66 kilometre mesafedeki Sarayönü istasyonuna gelerek yaveri Hikmet Bey'i Konya'ya gönderdi ve Fahrettn Bey'i görüşmek üzere bu istasyona davet etti. Gelirken, Konya Valisini, Belediye Reisini, Müftüyü ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti

üyeleri ile muhalif tanınan başlıca kimseleri ve ümerayı beraberinde getirmesini ayrıca rica etmişti.

Olayın bundan sonraki gelişmesini Fahrettin Altay'ın son günlerde çıkan hatıralarında kendi ağzından dinleyelim :

Bir tren hazırlatıp Valiye, aşağıda isimleri geçen zevatı beraberinde getirmesini söyledim (Vali ile beraber Sarayönü istasyonuna giden kişilerin listesi yandaki sayfadadır).

Ben de 3 Nisan 1920 günü otomobille Sarayönüne gidip Refet Paşa ile buluştum. Kendisine Konya'da olup bitenler anlattım. İstasyon salonunda oturuyorduk. Etrafta milis askerler görülmüyordu. Fakat trenlerle büyük bir kuvvetin taşındığı haberi her tarafa yayılmıştı. Bunlar o civardaki köylere yerleştirilmiş. Refet, getirdiği Aydın Zeybeklerinin başında Söke'li Ali Efe'nin bulunduğunu ve 400 atlı olduklarını, bir o kadar kuvvetin de Afyon'dan gelmekte olduğunu ve Konya Ereğlisi ile Eskişehir'den 1000 piyadenin de getirileceğini söyledi. Kendisine, kuvvet göstererek iş yapmanın emin bir netice vermiyeceğini anlatmak istedimse de, söyledimse de, söylediğim hususları tam bir alâka ile dinlemiyor ve bilgi edinmekten müstağni sabit bir hal alan fikirlerindeki plânı yürütmek isteyen soğuk bir tavır alıyordu. Ben de büyük bir kumandan sıfatıyle fazla cemilekârlıkta bulunmayı nefsime yediremiyordum. Kendisine, tekrar tekrar, muhalif telakki edilenlerin zorla yola getirilmelerinin faydası olmayacağını, benimle konuştukları gibi kendileri ile de hususi bir konuşma yaparak teminat verilmesi halinde daha sağlam kazanılacaklarını anlatmak istedim. Kararını tatbikte ısrarlı olduğu daha sonraki hareketiyle anlaşıldı.

Başlarında Vali Suphi Bey olduğu halde Konya'dan toplanan heyet geldi. İstasyon salonunda Refet onlarla görüştü ve :

— Millî harekete taraftar mısınız? diye sordu.

Kim aksini söyliyebilirdi ki. Herkes «taraftarım» cevabını verdi. Bu cevaptan sonra Refet Bey :

— Öyle ise şimdi hep beraber Ankara'ya gidelim. Mustafa Kemal'e hürmet ve bağlılığınızı fiilen gösteriniz, dedi.

Refet Bey bu sözlerle herkesi trene davet etti. Düzelen işlerin bozulacağı endişesiyle yavaşça bundan vazgeçmesini rica ettim. Başını sallıyarak :

— Tabii siz de beraber geleceksiniz, cevabını verdi.

Kapıdaki silahlı iki delikanlı salondan çıkan herkesi doğruca vagona bindiriyordu. Görünüşte ikram ve saygı ile, hakikatte muhafaza altında isimlerini saydığım zevat ile Ankara'ya hareket ettik.

Ankara'ya ulaştık. Mustafa Kemal'e takdim olunduk. Müdafaai Hukuk umumi merkezi Heyeti Temsiliye mensupları ve bazı mebuslarla görüşüldü. Tutulan yolun isabetli olduğu kabul edildi. Gece verilen bir ziyafette de Mustafa Kemal herkese ayrı ayrı iltifatta bulunmuştu.

Ankara'yı gezen hacıağalarınız oradaki kafadarları ile görüşüp koklaştılar ve Millî Teşkilâtın içyüzünü kendi görüşleri ile anladılar. Orada esaslı bir askerî kuvvetin olmadığını da gördüler. Padişahların alayiş ve saltanatlı halini kudret sanan bu insanlar, Mustafa Kemal'de gördükleri sadeliği güvenilebilir bir kudret sayamazlardı.

Albay Fahrettin Bey Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'da yüz yüze görüştükten sonra ikna olmuş, fakat Kolordu Kumandanlığından istifa etmişti. Albay İsmet (İnönü) geçici olarak 12. Kolordu Kumandanlığına tayin edlmiş ve hep beraber Konya'ya gitmişlerdi.

Konya'ya gelindiğinde Fahrettin Bey Garnizondaki bütün subayları toplayarak şu konuşmayı yaptı :

«— Arkadaşlar Ankara'dan geliyoruz, Mustafa Kemal Paşa'nın büyük iltifatlarına nail olduk. Fakat, oraya gidiş tarzı beni incittiği için kumandanlıktan istifa ettim, yerime İstanbul'dan henüz kaçıp gelen Miralay İsmet Bey'i tayin ettiler. Size son emrimi verdikten sonra kumandayı kendilerine teslim edeceğim. Ama sizlerden ayrılacak değilim, yine içinizde kalarak vatanın kurtarılması için birlikte ça-

lışacağım. Arkadaşlar, biz şimdiye kadar padişah hükümetine bağlı ve ona sadakat yemini vermiş bir halde bulunuyorduk ve İstanbul'da namuslu bir hükümete destek olmakta fayda umuyorduk. İstanbul Hükümeti kimlerden teşekkül ederse etsin hiçbir kudrete malik olamıyacağı ve Padişahın da hareket tarzının hıyanet denecek hale geldiği artık tahakkuk etmiştir. Bunları oradan yeni gelen İsmet Bey de şimdi size izah edecektir. İşte ben bu kanaatle manevî mesuliyeti üzerime alarak Padişaha verdiğiniz Sadakat Yeminini sizden kaldırıyorum. Uluemir sıfatı ile son emrim: Bundan sonra İstanbul Hükümetini değil, Mustafa Kemal Paşa'yı tanıyacak, O'nun emrine tabi olacaksınız ve olacağız. Bunu kabul ediyor musunuz?...»

Bütün subaylar «kabul ediyoruz» cevabını verdiler. O Akşam İsmet Bey Konya'nın durumunu Ankara'ya bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine Fahrettin Bey'in tekrar Kolordu Kumandanlığı vazifesine devam etmesini, İsmet Bey'in de Ankara'ya dönmesini söyledi. Olay bu suretle kapanmış oluyordu.

FEVZİ (ÇAKMAK) PAŞA ANKARA'DA

İstanbul'un işgalinden sonra, Damat Ferit Paşa, dördüncü defa Hükümet kurmuş (5 Nisan 1920) ve bu arada Harbiye Nazırı Fevzi Paşa kabine dışı bırakılmıştı. Fevzi Paşa Hükümetten ayrıldıktan sonra Beykoz'daki evine çekilerek bundan sonra izliyeceği yolu tasarlamaya başladı. Bütün ömrünü memleket hizmetinde geçirmiş, savaşlarda bulunmuş, Ordu Kumandanlığı yapmış ve nihayet memleketin en felâketli günlerinde Harbiye Nezaretinde bulunmuş şerefli bir asker için takip edilecek yol tekti : Anadolu'ya geçerek Millî Mücadeleye katılmak.

Fevzi Paşa bu karara vardıktan sonra İstanbul'dan Anadolu'ya gideceklere bu imkânı hazırlayan Millî Teşkilâtla temasa geçti. Anadolu yolcularını Üsküdar Jandarma Kumandanı Binbaşı Remzi Bey gönderiyordu. Remzi Bey'i davet ederek görüştü ve 17 Nisanda Jandarma Teğmeni Salih (Kılıç), bir müfreze ile kendisini evinden alarak yola çıkardı. Alemdağ, Paşaköy üzerinden Kandıra'ya, oradan da Geyve boğazına geldi.

Fevzi Paşa'nın Harbiye Nazırı bulunduğu dönemde Millî Harekete karşı gösterdiği tutum, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Millî Hareketi yönetenleri sarsmıştı. Şimdi, Fevzi Paşa, artık kendisine güvenmiyen insanların arasına katılacaktı. Bu nasıl olacaktı? İyi bir tesadüf, Fevzi Paşayı güç durumdan kurtardı. Olayı, tanığından dinleyeceğiz. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Fevzi Paşa'nın Anadolu'ya gelişini şöyle anlatır :

«25/26 Nisan (*) gecesi geç vakit Lefke (Osmaneli)'ye gelmiştik. Ertesi günü sabahın erken saatlerinde Geyve'ye

---

(*) Ali Fuat Paşa bu tarihte yanılıyor. Olay bir gün evvel cereyan etmiştir. Çünkü, 25 Nisan'da B.M. Meclisi Fevzi Paşa'yı «Kuvayi icraiye» seçmişti.

hareket edecektik. Lüzumlu emniyet tedbirlerini alıp istirahate çekileceğimiz sırada telaşla odaya giren yaverim:

— *Fevzi Paşa hazretleri teşrif ettiler. Görüşmek istiyorlar*, dedi.

Bu hangi Fevzi Paşa olabilirdi? Sual sormaya lüzum kalmadan yaverim sözlerini tamamladı:

— *Eski Harbiye Nazırı Ferik Fevzi Paşa efendim.*

Yerimden sevinçle fırladım. Paşayı kapıda istikbal ettim. Yüzünden yorgun olduğu anlaşılıyordu. Elimi sıktı:

— *Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur, derler.*

Fevzi Paşaya yer gösterdim. Otururken:

— *Birbirimize kavuştuk ama, galiba biraz geç oldu*, dedi.

— *Ne ziyanı var Paşam, tekrar birleştik ya*, cevabını verdim.

.....

Fevzi Paşanın Ankara'ya karşı vaziyetini derhal düzeltmek zarureti vardı. Bunu benim yapmam lüzımdı. Fakat teşebbüsümü hissettirmek istemiyordum. Paşanın yanından uzun müddet ayrılmam, nazarı dikkatini çekebilirdi. Dışarı çıkarak Erkânıharp Reisim Binbaşı Saffet Bey'e şu talimatı verdim:

— *Hemen telgrafhaneye gidiniz, Mustafa Kemal Paşa'nın pek mühim bir mesele için telgraf başına gelmesini rica ettiğimi bildiriniz. Geldiği zaman, eski Harbiye Nazırı Fevzi Paşanın Lefke'de bulunduğunu haber verdikten sonra namıma şunları arzediniz: «Fuat Paşa, Fevzi Paşayı yalnız bırakamadığı için makine başına gelemedi. Hürmetlerini arza beni memur etti. Vaziyetimizde bir değişiklik yoktur. Biran evvel Geyve boğazına giderek orasını kuvvetlice tutmak tasavvurundayız. Fevzi Paşanın daha 15 gün evvel Harbiye Nazırı iken Ankara'yı tanımamak hususunda aldığı vaziyet, Anadolu'da duyulmuştu. Bilhassa isyan mıntıkalarında Fevzi Paşanın bu muhalif vaziyeti aleyhimize bir hayli istismar edilmiştir Paşanın birdenbire kendiliğinden bize geç-*

miş olması, isyan mıntıkalarında lehimize iyi bir vaziyet yaratacağı şüphesizdir. Bu hali her tarafa duyurmakta gecikmiyeceğiz. Paşanın eski vaziyetini bırakıp kendiliğinden bizim tarafa geçtiğinden bütün arkadaşlarımızla beraber memnun kaldığınızı ve Ankara'da kendisine intizar buyurduğunuzu bir telgrafla bildirirseniz, hem muhit üzerinde iyi bir tesir bırakacak, hem de kendiliğinden Anadolu'ya geçen Paşa, sizden beklediği hüsnükabulü görmekle memnun olacaktır.» Fuat Paşa biraderinizin ricası bundan ibarettir. Emrinizi bekliyoruz.

Ankara'dan müsbet cevap bekliyordum. Fakat biraz sonra beni dışarıya çağıran Saffet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın şu kısa cevabı verdiği haberini getirmişti :

«Fevzi Paşa'yı geldiği yere iade edersiniz.»

Hiç intizar etmediğim bu cevap karşısında çok mütecessir olmuştum. Bu meselenin hemen o gece iyi bir surette halledilmesini günün şartlarına göre elzem görüyordum. Bir bahane ile Fevzi Paşanın yanından ayrılarak telgrafhaneye gittim. Mustafa Kemal Paşa makine başında beni bekliyordu. Fevzi Paşa hakkındaki noktai nazarımı tekrarladıktan sonra, kabul ve tasvip buyurmasını eski bir arkadaşı sıfatıyla ısrarla rica ettim. Mesele şu tarzda halledilecekti : Saffet Bey makina başında Mustafa Kemal Paşa'dan almış olduğu meali aşağıda yazılı telgrafı Fevzi Paşaya verecekti :

«Saffet Bey vasıtasıyle Fevzi Paşaya

«Anadolu'ya geçtiğinize memnun olduk. Hoş geldiniz. Ankara'ya teşrifinize intizar edioyruz. Hürmetlerimiz.

Mustafa Kemal»

Diğer taraftan bana da «hissettirmeden Fevzi Paşayı nezaret altında acilen trenle Ankara'ya gönderiniz» emrini vermişti.

Makine başındaki muhaberemiz şifre ile yapıldığı için bir hayli uzun sürmüştü. Telgrafhaneden döndüğüm zaman

Fevzi Paşa henüz istirahate çekilmemişti. Adapazarı ahvali hakkında konuşmaya başlamıştık. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa tarafından not ettirilen telgrafı Saffet Bey getirip kendisine vermişti. Telgrafı okuyan Fevzi Paşa:

— Mustafa Kemal Paşa hazretleri Lefke'de bulunduğumu acaba nasıl haber aldı? diye sordu.

Binbaşı Saffet Bey yüzüme baktı. Vaziyeti Paşaya hissettirmemek lâzımdı. Derhal şu cevabı verdim:

— Bursa'dan Geyve'ye hareketimizden evvel her konak mahallinde Mustafa Kemal Paşa ile telgraf başında muhaberede bulunmayı kararlaştırmıştık. Saffet Bey sizin Lefke'ye geldiğinizi hürmetlerinizle Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş, o da not olarak size şimdi verdiğimiz telgrafı yazdırmıştır.

Fevzi Paşa gerek bu izahattan ve gerekse Mustafa Kemal Paşanın Ankara'da kendisini intizar ettiğinden çok memnun kalmıştı.»

27 Nisan 1920 Salı günü Büyük Millet Meclisi normal toplantısını yapıyordu. Başkanlık yerinde Mustafa Kemal Paşa bulunuyordu. Oturum açıldıktan 5-10 dakika sonra Başkan Mustafa Kemal Paşa Meclise şöyle dedi:

— Efendim, ruznameyi (gündemi) müzakereye geçmezden evvel müsaadenizle birşey arzetmek istiyorum. Sabık Harbiye Nazırı Fevzi Paşa hazretleri aramızda ve heyeti icraiye azasındandır. Şimdi Ankara'ya dahil olmak üzeredir. Eğer tensip buyurursanız hem arkadaşımız bulunmanlarından, hem de bin türlü mihen ve meşak içinde ihtiyarı sefer ettiğinden dolayı Heyeti Aliyeniz tarafından bazı arkadaşlar kendisini istikbale gitsinler. (Heyeti umumiye: muvafık sedaları) Hepimiz gidelim, istikbalinde bulunalım ve belki kendisinden de bazı izahat alırız. O halde şimdi müzakereyi bir saat tatil ediyorum.

Fevzi Paşayı önce Anadolu'ya kabul etmek istemiyen Mustafa Kemal Paşa, sonradan fikrini değiştirmiş ve kendisinden azami şekilde yararlanmak için, hem bir gün önce ilk İcra Vekilleri Heyetine seçtirmiş, hem de Ankara'ya

gelişinde bütün Meclisi istasyona götürerek karşılamıştır. Gerçi Ali Fuat Paşa, Fevzi Paşanın kabulü için Mustafa Kemal Paşaya ısrarla ricada bulunmuştur. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın bir arkadaş hatırı için kanaatını değiştireceğine ihtimal veremeyiz. Ali Fuat Paşanın telgraf başında yaptığı ısrarla ricalar, Mustafa Kemal Paşaya durumu daha iyi değerlendirmek ve daha serinkanlı düşünmek için zaman kazandırmıştır. Durumu şöyle yorumlayabiliriz :

Fevzi Paşa tipik bir Osmanlı Generalidir. Ahlâklı, dürüst, çalışkan bir insan olarak tanınmıştır. Meşru düzene bağlıdır. İhtilâlci bir karaktere sahip değildir. Nitekim *İttihat ve Terakki hareketine karışmamıştır.* Ayrıca zamanın politik akımlarından hiçbirine de bulaşmamıştır. Harbiye Nazırı iken yaptığı hata, bir gaflet eseri olarak kabul edilmek gerekir. Kendisinin bilerek hıyanet işleyeceği düşüncesi makul değildir. Nihayet aldanmıştır, yanılmıştır, diye kabul etmek gerekir. Hatasını kendi kendine idrak etmiş ve kendiliğinden doğru yola girmiştir. O halde Fevzi Paşayı reddetmek haksızlık olacaktır. Üstelik söz konusu hataları işleyen bir insanın, şimdi millî cepheye katılması Millî Hareketleri kuvvetlendirecek canlı bir delil teşkil edecektir. İstanbul hükümetinin Harbiye Nazırı da Anadolu'ya iltihak etti, düşüncesi birçok müstereddit insanı tereddütten kurtararak Millî Hareketi desteklemeye sevk edecektir. Hem, Ankara'nın her meslekten olduğu gibi kumandana da ihtiyacı var. Fevzi Paşa gibi tecrübeli bir kumandandan büyük ölçüde istifade edilebilir. Fevzi Paşa, çalışmak üzere Ankara'ya gelmekle, Mustafa Kemal Paşanın emrine girmeyi de kabul etmiş olmaktadır. Mustafa Kemal Paşadan daha yaşlı ve çok daha kıdemli olan Fevzi Paşanın böyle bir durumu kabul etmesi Mustafa Kemal Paşanın otoritesini de arttıracaktır.

Mustafa Kemal Paşanın bütün bunları düşünerek kararını verdiğini kabul edebiliriz. Gerçekten Fevzi Paşa Millî Mücadelede yaptığı hizmetlerle eski hatalarını silmiştir.

c. İÇ İSYANLAR VE ANZAVUR OLAYI

Millî Mücadele veya başka bir deyimle Türk kurtuluş savaşı, öz ve biçim bakımından bir ihtilâl niteliğindedir. Mustafa Kemal Paşanın liderliğinde yürütülen bu hareket, bir yandan Emperyalizme karşı bir başkaldırma olduğu gibi, öte yandan Osmanlı idaresine karşı bir ihtilâl karakterini taşımaktadır. Nitekim bu hareket, sonuç bakımından hem Emperyalizmin Türkiye üzerindeki oyunlarını bozmuş, Türk ulusunu bağımsızlığa kavuşturmuştur; hem de Türkiye'ye hâkim olan teokratik rejimi yıkarak lâik bir Cumhuriyet kurmuştur. Bu bakımdan, bütün ihtilâllerde olduğu gibi, Anadolu ihtilâlinde de birtakım karşı ihtilâl hareketleri «isyan» olarak açıklanmıştır. Millî Mücadelenin başlangıç zamanından, hemen hemen 1920 sonlarına kadar birçok isyan hareketine şahit olmaktayız. Bunların bir kısmı, sebepleri ve etki sınırı itibariyle fazla önemsenmiyecek olaylardır. Fakat birkaç olay var ki, bunlar Millî Mücadeleyi büyük ölçüde tehlikeye sokacak bir nitelik göstermektedir. Şimdi hikâyesini anlatacağımız olay, Anzavur olayı, bunlardan biri ve belki de en önemlisidir.

Anzavur olayı, 1 Ekim 1919'da başlamış ve aralıklı olarak 22 Mayıs 1920 tarihine kadar sürmüştür. Anzavur'un ilk olarak sahneye çıkışı ve 25 Kasım 1919 günü yenilgiye uğratılarak kaçmaya mecbur edilişi, üzerinde fazla durulmaya değer görülmediği için burada anlatılmayacaktır. Yalnız bu birinci olay hakkında fikir verebilmek için üç önemli belgeyi çerçeve içinde okuyucularımızın dikkatine sunuyoruz. Anzavur olayının asıl önemli safhası 16 Şubat — 16 Nisan 1920 tarihlerini kapsayan iki aylık dönemdir. Bu dönemi bilmeden Millî Mücadeleyi gereği kadar anlamaya imkân yoktur. Çünkü, İkinci Anzavur olayı, İngilizlerin Millî Mücadeleyi söndürmek için en büyük çaba sarfettikleri ve Millî Hareketin Ankara'da bir millî hükümet haline geçme çabası içinde bulunduğu zamana rastlar.

Anzavur olayı, yukarıda da belirttiğimiz üzere bir ihtilâl — karşı ihtilâl çatışmasıdır. Bu çatışmanın muharebe yönü hem ilginç değildir, hem de önemsenecek bir nitelik taşımamaktadır. Fakat buna karşılık Millî Hareketin bunalımı ve Millî Harekete karşı girişilen tertiplerin özelliği ilginçtir. Olayı bu açıdan alarak inceliyeceğiz.

Anzavur olayı, Marmara denizi güneyinde, Çanakkale - Balıkesir - Bursa üçgeni içinde cereyan etmiştir. Çanakkale, İngiliz işgalindedir. Balıkesir, Millî Hareketin Batı Anadolu'da en önemli merkezlerinden birisi olup Yunanlılara karşı kurulmuş olan cephenin sağ kanadını teşkil etmektedir. Bursa ise batı cephesinin Kuzey kesiminde orta Anadolu'ya açılan en büyük kapıdır. Merkezi Bandırma'da olan 14. Kolordunun 61. Tümeni Balıkesir'de, 56. Tümeni Bursa'da bulunmaktadır. Anzavur, bu itibarla hem Balıkesir'i hem de Bursa'yı tehdit etmektedir. Olayın geçtiği bölge başlıca şu kasabalarımızı içine alır: Biga, Yenice, Gönen, Susurluk, Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa), Manyas, Karacabey ve Bandırma.

Anzavur olayı, Gelibolu'daki Akbaş cephaneliğinin Türkler tarafından basılarak buradaki silâh ve cephanelerin Anadolu'ya nakledilmesinden (26 - 27 Ocak 1920) hemen sonra başlamıştır. Ve olayın ağırlık merkezi Biga'dır. İki ay süren olayın birinci derecedeki kahramanları da şunlardır:

Ahmet Anzavur, Eşkiya Kara Hasan, Gâvur İmam, Köprülü Hamdi Bey, Yusuf İzzet Paşa, Albay Kâzım, Albay Bekir Sami, Yarbay Kasap Osman, Yarbay Rahmi ve nihayet olayı bastıran Çerkez Ethem.

BİR EŞKİYANIN KURDUĞU DÜZEN

1920 yılı başlarında Biga'da adaleti ve güvenliği bir eşkiya sağlamakta idi. Kaymakamı, jandarması, mahkemeleri ve diğer resmî görevlileri bulunan Biga'da (merkez ilçede ve köylerinde) kendine özgü bir düzen kuran bu eşkiya, Kara Hasan idi.

Kara Hasan nasıl bir ortamda bütün devlet güçlerini bir kenara iterek kendi hâkimiyetini kurduğunu anlayabilmek için Biga'nın durumunu kısaca gözden geçirelim :

Biga, üçyüze yakın köyü ve Yenice, Karabiga, Dimetoka, Çan, Kumarlar adında beş nahiyesi ile büyük bir ilçedir. Halkı karışıktır. Bütün bölgede olduğu gibi Biga'da da Çerkezler, Romanya ve Balkanlardan gelmiş muhacirler (Pomaklar), Bosnadan gelmiş Boşnaklar, Arnavutlar, Karadeniz göçmenleri ve yerli halktan müteşekkil karışık bir etnik yapı vardır. Biga ve çevresinde Çerkezler ve Pomaklar daha yoğun bir durumdadırlar. Birinci Dünya Savaşında gerek savaş şartları, gerekse sosyal sebeplerle bütün Anadolu'da olduğu gibi bu bölgede de asayiş kökünden sarsılmıştır. Her tarafta eşkiyalar ve asker kaçakları kol gezmektedir. Asayişi sağlayamayan Hükümet, 1918 yılı Kasım ayında, yani savaştan hemen sonra, genel af ilân etmiş ve bu suretle asayişlizliği önliyeceğini ummuştur. Fakat aşağıda göreceğimiz gibi bu genel af asayişsizliği önlemek şöyle dursun, ona meşruluk kazandırmış ve asayişsizliği dağlardan şehir ve kasabalara indirmiştir.

Kara Hasan da 20-30 kişilik çetesi ile bu genel af'tan yararlanarak Biga'ya gelmişti. Bölgenin en güçlü, en hatırı sayılır çetesine sahip olan Kara Hasan bir Pomak'tı. Biga'ya gelir gelmez kaymakamı ziyaret etmiş ve silâhları kendilerinde kalmak şartıyle hükümete teslim olduğunu bildirmişti. Kara Hasan, kasabanın en büyük hanına avanesiyle yerleşmiş ve kısa zamanda bütün kasabaya hâkim olmuştu. Sözde eşkiyalığı bırakmış olan Kara Hasan, kendisini ve adamlarını geçindirebilmek bahanesiyle, handa önce bir mahkeme kurdu. Kara Hasanın mahkemesi, davaları nizami mahkemeler gibi sürüncemede bırakmıyordu. Davalar bir oturumda süratle karara bağlanıyor ve kararlar, Kara Hasan'ın silâhlı adamları ile hemen uygulanıyordu. Kara Hasan'ın adaleti (!) halkta büyük ilgi uyandırmıştı. Artık kimse normal mahkemelere gitmiyor ve bütün alacak davaları, arazi anlaşmazlıkları, kız kaçırmalar, ırza geçmeler, Kara Hasan mahkemesine intikal ediyordu. Davanın özelliğine

göre bu mahkeme hapis cezası veriyor, suçlu bulduklarını idam ediyor, hafif suçlulara dayak atılıyor ve alacak davalarında borçludan zorla tahsil edilen paranın yarısı mahkeme masrafı olarak Kara Hasan'a kalıyordu.

Kara Hasan köylerde asayişin temini için bir bekçi teşkilâtı kurmuştu. Bu bekçiler eliyle bir nevi vergi de toplamakta idi. Halk önceleri pek farkına varmadığı yeni düzenden, günden güne yılmaya başlamıştı. Yılgınlık zamanla arttı, fakat yapacak hiçbir şey yoktu.

BAŞKA BİR DÜZEN GETİREN
HAMDİ BEY

İttihatçılardan eski Edremit Kaymakamı ve komitacı Hamdi Bey, savaş sonunda İttihat ve Terakki iktidarı işbaşından uzaklaşınca Kaymakamlıktan azledilmiş ve Burhaniye'ye giderek teyzesinin evine kapanmıştı. 1919 yılı Mayısına kadar, sessiz sedasız, bir inziva hayatı yaşıyan Hamdi Bey, Yunanlıların Ayvalık'ı işgali üzerine ortaya çıkmış ve bir millî kuvvet kurarak Ayvalık'ı savunan 170. Alay Kumandanı Ali (Çetinkaya) Bey'e iltihak etmişti. Büyük bir vatansever olan Köprülülü Hamdi Bey, son derece cesur, aşırı sinirli ve hatta merhametsiz bir insandı. Heyecanı ve komitacılık anlayışı yüzünden herkesle kolay kolay geçinemezdi.

Hamdi Bey, Ayvalık cephesinin kurulup gelişmesi döneminde burada büyük hizmetler gördükten sonra cephe teşkilâtlanınca, başta Alay Kumandanı Ali Bey olmak üzere birçok kişi ile de takıştığından Balıkesir bölgesinde çalışmak üzere 1919 yılı sonlarında hemşerisi Kâzım (Özalp) Bey'in yanına geçmişti.

61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey'le beraber cüretli bir teşebbüs plânlıyan Hamdi Bey, cephenin gittikçe artan silâh ve cephane ihtiyacını karşılamak üzere Gelibolu'da Akbaş cephaneliğine bir baskın yapmak için Drama'lı Rıza Bey'le beraber Ocak 1920 ayı başlarında Balıkesir'den ayrılmıştı. Fransızların muhafazası altında bulunan Akbaş cephaneliği, Hamdi Beyin yönetimi altında Dramalı Rıza Bey tarafından 26 - 27 Ocak gecesi basıldı. Muhafız Fransız

subay ve erleri de tutuklanarak cephanelikteki bütün silâhlar ve mermiler bir gecede Çanakkale boğazının Anadolu yakasına taşında ve çeşitli araçlarla bu silâh ve cephaneler Biga'nın güneyindeki Yenice nahiyesine getirildi. Muhafaza altına alındı. Hamdi Bey Kuvayı Milliye müfrezeleri teşkil etmek üzere Biga'ya geldi.

Maiyetindeki 40 atlı ile Biga'ya gelen Hamdi Bey belediye dairesine yerleşti. Olayın bundan sonraki gelişmesini bu günlerde Biga'da görevli olarak bulunan Jandarma Yüzbaşısı Zühtü (Güven) Bey'den dinliyelim :

Hamdi Bey'in yanında Drama'lı Ali Rıza Bey ve Bandırma'lı Kâni Bey de vardı. Bu iki zat da çok kıymetli teşkilâtçı insanlardı. Her ikisi de fevkalâde cesur, gözüpek arkadaşlardı.

Bu üç teşkilâtçı Kaymakamla görüştüler, sonra memleketin ileri gelenlerini belediyeye çağırdılar, memleketin durumunu gözden geçirdiler, anlattıklarının kısacası şunlardı :

1 — Yunanlılar bütün memleketi işgale hazırlanıyorlar.

2 — Memleket taksim edilecektir. Bunun önlenmesinin tek çaresi milletin elele verip yeni bir ordu kurmasıdır.

Hamdi Bey :

— Arkadaşlar, dedi ilk işimiz Yunanlıları topraklarımızdan çıkarmak olmalıdır. Ordunun başına Mustafa Kemal geçecektir. Paşayı bütün imkânlarımızla desteklemeliyiz, ben buraya düşmana karşı koyacak teşkilâtı kurmaya geldim, sizlerin yardımını istiyorum.

Hamdi Bey ilk icraata, silâh toplama emri ile başladı. Bu emir çok şiddetli ve kesindi. Her şeyden önce silâh ve cephaneye ihtiyaç olduğundan, Hamdi Bey bunları toplamak yoluna girdi. Halk elinde bulunan silâh ve cephaneyi hükümete ve askerlik şubelerine teslim edecek, etmiyenler hem para, hem de hapis cezasına çarptırılacaktı.

Hamdi Bey şüphe edilenlerin evlerinin aranacağını da ilân etti. Köylerde tarama yapılacağından, halkın silâh ve

cephane gizlemeye kalkmaları beyhude olurdu. Esasen vatandaşın kurtulması uğruna halkın silâhını seve seve kendiliklerinden vermeleri bir vazife, hem de mukaddes bir vazife idi.

Bu ilân ve teşvik semeresini gösterdi. Binlerce kişi hergün hükümet ve askerlik şubelerine akın ederek silâh ve cephanesini teslim ediyordu.

Hamdi Bey kuvvetleri de köylerde devriye geziyor, halkı silâhını teslime teşvik ediyor, asker kaçaklarına teslim olmaları için teminat veriyordu.

— Korkmayın, hiç çekinmeden silâh ve cephanelerinizi teslim edin, affoldunuz, size hiçbir fenalık gelmiyecektir.

Bu suretle asayiş de nisbeten temin edildi.

Hamdi Bey ve Hamdi Bey kuvvetlerinin bu icraatı sürüp giderken Kara Hasan çetesinin durumu ne olacaktı?

Haydutlardan toplanan kır bekçileri grubu ellerinde silâh, köylerden para toplamakta devam edecekler mi?

Onlar silâhlarını teslim etmiyecekler miydi?

Millî Teşkilâtı kurmıya Hamdi Bey memur edildiğine göre onların da silâhlarını teslim etmeleri gerekiyordu. Buna karşı hazırcevaplar:

— Bir kümeste iki horoz ötmez, diyorlardı.

Bu iki kuvvetten biri, kuvvetten düşmeliydi.

Kara Hasanlar kulakları krişte etrafı dinliyorlar, Hamdi Bey'in icraatına diş biliyorlardı. Ellerinden gelse Hamdi Bey'le adamlarını bir kaşık suda boğacaklardı. Fakat ne çare ki Hamdi Bey'i hem hükûmet, hem de köylü tutuyordu. Bütün halkın Hamdi Bey'in verdiği emirleri harfi harfine yerine getirmesi, haydutların gözlerinin yıldırılması şarttı.

Hamdi Bey işi tam bir düzenle yürütüyor, sessiz sedadız mükemmel bir seferberlik yapıyordu. Bu durum karşısında Kara Hasan çetesinin gösterişini muhafaza ve silâhını vermemeye çalışmaktan başka yapacağı şey yoktu.

Hamdi Bey de Kara Hasan çetesine el sürmedi. Silâhlarını almak için onlara zor kullanmadı. Bunun aksine onlardan yardım istedi.

Haydutlara şu telkini yapıyordu:

— Memleketin kurtulması yolunda el birliği edip beraber çalışmalıyız.

Fakat Kara Hasan hiç oralı olmuyordu:

— Benim hükümete itimadım yok, ne size silâhımı veririm, ne de işime karıştırırım.

Ve böylece kır bekçiliği adı altında köylüyü soymakta devam ediyordu.

Bir müddet bu hale göz yuman, haydutları nasihatle yola getirmeye çalışan Hamdi Bey bundan bir şey çıkmıyacağını anlayınca, işi kökünden halletmek kararını verdi ve hükümetle bu hususta temasa geçti.

Bu adamlar üzerine bir baskın hareketi yapılması, ele geçenlerin hapis, dışarıda olanların da şiddetle takip ve imha edilmesi hususunu kaymakamla görüştü. Bu hususta kati karar verdikten sonra, baskın gününü tesbit için jandarma komutanıyla görüşmesi bildirildi.

Baskın bir hafta sonra bir cumartesi günü yapılacaktı. Fakat kasaba içinde uzunca bir müsademe olduğu takdirde halk zarar görmemeli idi. Ancak her ne bahasına olursa olsun artık bu, bir zaruretti. Bu adamları temizlemek lâzımdı.

Hamdi Bey bir sürü icraat yaparken Kara Hasan halkı kışkırtıyor, silâh ve cephane vermemeye teşvik ediyordu. Çünkü, menfaatı zedeleniyordu; halka:

«— Korkmayın icabında ben işe karışırım» diyordu.

Kara Hasan bu kötü propagandalara devam ededursun, Hamdi Bey baskına hazırlanıyor, Kara Hasan ve avanesini gözlüyordu.

Hamdi Bey kuvvetlerine katılmak üzere dış karakollarda ne kadar işe yarar, eli ayağı tutar, iyi silâh kullanır jandarma varsa, birer bahane ile merkeze yerleştirildi.

Baskın şöyle olacaktı: Cumartesi sabahı Kara Hasan'la Suphi Bey'i ve çetenin erkânından Halil Çavuşu, Hamdi Bey Belediyeye çağıracak:

— Çan Pazarında Osman Efendi Millî Teşkilâta girmek istemiyor, hep beraber Çan Pazarına bir baskın yapalım diyecekti. Halbuki Osman Efendi kuvvetli milliyetçiydi.

Kara Hasan yine teklifi reddedince Hamdi Bey kızacak :

«— Öyleyse haydi çıkıp gidin» diye bağıracaktı. Ondan sonrası için de tertibat alınmıştı.

Karşı odada Rıza Bey'le bir iki arkadaşı saklanacaklar ve üç haydut Hamdi Bey'in odasından çıkınca silâhları göğüslerinde bulacaklar ve derhal bileklerine kelepçeler geçirilecekti. Bu sırada Kâni Bey de emrindeki kuvvetle haydutların karargâhı olan hanı basacak, diğer kollar da çarşıda ve kahvede bulunan perakende eşkıyayı yakalıyacaklardı. Plân aynen bu şekilde tatbik edildi. Kara Hasan, Suphi Bey, Halil Çavuş belediyeye geldiler, Hamdi Bey kendilerine Çan baskınını teklif eder etmez, Kara Hasan köpürdü :

«— Siz bize emredemezsiniz, eğer ısrar ederseniz tüfeklerimizin namlusu ile cevap veririz» dedi.

Hamdi Bey bunları kovdu. Üç haydut odadan çıkar çıkmaz Drama'lı Rıza Bey ve arkadaşlarının barabellum tabancaları ile karşılaştılar.

Rıza Bey :

«— *Teslim olun*» diye haykırdı. Üç haydut bakıştılar, teslimden başka çare göremediler.

Rıza Bey devam etti :

«— *Kıpırdayanı gebertirim.*» Hasan, vaziyetin şakaya tahammülü olmadığını anladı.

«— *Teslim*» dedi.

Haydutların silâhlarını aldılar, ellerine kelepçeyi vurdular. Yalnız Kara Hasan, Rıza Bey'e «Bana kelepçe vurma» diye rica etti. Rıza Bey Kara Hasan'ın bu teklifini yerine getirdi ve onu cezaevine kelepçesiz gönderdi.

Bu işi bitiren Rıza Bey grubu Kâni Bey'e yardıma koştu. Karargâhı basan Kâni Bey, handa pek az insan bulmuştu. Onlar da karşı koymadan vukuatsız teslim oldular. Yalnız Kürt Bekir çavuş Rıza Bey'e silâh atmış aynı suretle mukabele görüp yaralı olarak ele geçmişti.

Çarşı ve kahvedekiler de toplanıp hepsi cezaevine tıkıldıktan sonra handaki sahte hükümet derdi ortadan kalktı, halk da rahat etti.»

Bazı yazarlar, Anzavur isyanından Köprülülü Hamdi Bey'i sorumlu tutarlar. Anzavur isyanının derinde yatan büyük sebepleri olduğunu biliyoruz. Fakat gerek Akbaş cephaneliği olayından, gerekse Biga'daki sert tutumundan dolayı Hamdi Bey isyanın patlamasını hızlandırmıştır. Tek sebebi olmamakla beraber, Hamdi Bey bu isyanda bir etken olarak kabul edilebilir. Hamdi Bey'in kişiliğini daha iyi canlandırabilmek için yayınlanmamış bir hatıradan onunla ilgili bir olayı özetle vereceğiz. Bu suretle Marmara güney bölgesindeki etnik grupların birbiri ile olan ilişkileri ve sosyal çatışmalar da biraz daha açıklığa kavuşacaktır. Hatıra sahibi (Edremit ve havalisi Kuvayi Milliye Kâtibi Umumisi) Ruhi Naci Bey'dir (Ozan Sağdıç'ın babası).

Hamdi Bey, Kuvayi Milliye kumandanı olarak Ayvalık cephesindedir. Bir gece cephede bir panik olduğu hakkında Edremit'e bir haber gelir. Ruhi Naci Bey, Balıkesir Müdafaai Hukuk Teşkilâtına telgrafla başvurarak yardım ister. Balıkesir'den Mürvetler'li Çerkez Şevket çetesini göndermeyi vaadederler. Manyas'ın Mürvetler köyünden olan bu eşkiya Çerkez Ethem'in adamlarındandır. Gerçekten bu çete, birkaç gün sonra Edremit'e gelir ve buradan cepheye gönderilir. Fakat Çerkezlerle Arnavutlar arasında bir düşmanlık vardır. Bu düşmanlık bütün Marmara güney bölgesine yayılmıştır. Hamdi Bey de Arnavut asıllıdır. Çerkez - Arnavut anlaşmazlığına, Manyas havalisindeki eski Kaymakamlardan Çerkez Hasan Beyin küçük Ali adında bir Arnavudu öldürtmesi sebep olmuştur. Eşkiya Arnavut Abdurrahman çetesi de Çerkez Hasan Beyi yakalıyarak intikam almıştır. Böylece iki taraf arasında bir kan davası sürüp gitmektedir.

Ruhi Naci Bey Edremit'te Kuvayı Milliye dairesinde bir gün çalışırken içeriye Hamdi Bey girer. Cepheden gelmiş olan Hamdi Beyin yanında Edremit eşrafından Cemalî Bey

vardır ve odaya girer girmez heyecanlı, telâşlı bir halle Ruhi Naci Bey'e şöyle hitabeder :

— *Bu Çerkez eşkiyasını niçin başıma musallat ettiniz? Kovalaın teresleri, defolup geldikleri yerlere gitsinler?*

Ruhi Naci Bey olayın devamını şöyle anlatır :

«Hamdi Bey'in saçı sakalı dimdik, belki de muvazenesini kaybetmiş. Benim (hoşgeldiniz) dediğimi bile işitmedi. Büyük bir hiddetle konuşuyordu. Nihayet baklayı ağzından çıkardı :

— *Bilirim Muammer Bey'in anası Çerkez'dir, bunları o getirtti. Benden intikam almak istiyor. Onun da alacağı olsun.*

(Muammer Bey Edremit eşrafından olup Hamdi Bey'in Edremit'te Kaymakamlık yaptığı savaş yıllarında hiçbir zaman geçinememişlerdir).

Hamdi Bey içini boşalttıktan sonra biraz sâkinleşir gibi oldu. Ben de onu teskin etmek için dilimin döndüğünce birşeyler söylüyordum. Düşmanın para kuvvetiyle çalışsa içimizde böyle bir ayrılık yaratamıyacağını, bu durumun düşmanın ekmeğine yağ süreceğini, hislere kapılmanın zamanı olmadığını anlatmaya çalıştım. O hemen sözümü kesti :

— *Anladık artık, fikrince soğuk kanlı olmak lâzımmış, fakat ortadaki felâkete karşı senin bu tatlı vaızlarının ne faydası var. Hemen bana iki adam bul, koca çınara sallandıralım. Umumi asabı yatıştırmak için böyle bir tedhiş hareketi lâzımdır, dedi.*

Ben sordum :

— *Lâlettayin iki adam mı?*

— *İstediğim adamların kim olduğunu sen bilirsin, cevabını verdi.*

Hamdi Bey, asmak için Muammer Bey'i, bir de Belediye Reisi Arif Bey'i istiyordu. Cemali Bey'le beraber kendisini zor yatıştırdık ve bu fikrinden vazgeçirdik. Bize *«sizde zerre kadar olsun komitacılığa istidat yokmuş»* dedi. Kaçıncı defadır muttali oluyoruz ki Hamdi Bey bir tedhiş ya-

ratmak arzusuyla sinir krizleri geçirmiştir. O bu niyetini kendi başına da yapabilirdi. Fakat umumi bir tepkiden çekiniyordu.»

Ruhi Naci Beyin naklettiği bu olaydan sonra şimdi Biga'ya dönelim.

Hamdi Bey, Kara Hasan çetesini zararsız hale getirdikten sonra Kuvayi Milliye için çalışmaya başlamıştı. Kendilerini Kara Hasan belâsından, haraç vermekten, kır bekçilerinden kurtardığı için kasaba halkı ve köylüler Hamdi Bey'den çok memnundular. Herkes ona karşı minnettardı, herkes ondan saygı ve sevgi ile bahsediyordu.

Hamdi Bey bu suretle rahat çalışma imkânına kavuşmuş oluyordu. Silâh toplama işi devam ederken bir yandan da gençler silâh altına alınmaya başlamıştı. Adeta yeni bir seferberlik ilân edilmişçesine hummalı bir faaliyet sürüp gidiyordu. Toplanan askerler beşyüzü bulmuştu. 14. Kolordu Kumandanının direktefi üzerine bu beşyüz kişi, Biga'daki tabur emrine verildi ve bu tabura bazı muvazzaf subaylar atandı. Silâh ve asker toplama işi devam ederken, işin bir safhasında para ihtiyacı kendisini hissettirmeye başladı. Çünkü toplanan kuvvetler çoğaldıkça bunların ihtiyaçlarının karşılanması da gerekiyordu. Hamdi Bey gerekli parayı çaresiz halktan toplamak yoluna saptı. Belediye Meclisini toplayarak her köyün büyüklüğünü ve zenginlik derecesini not etti. Ve her köye bir para takdir ederek, köy muhtarlarına bir haftaya kadar bu paranın getirilmesini, kendisine takdir edilen parayı vermiyen köyün yakılacağını tebliğ etti.

Hamdi Bey'in verdiği emirler ve kararlar kesindi. Hiç bir itiraz dinlemez, münakaşa kabul etmezdi. Fakat köylere takdir ettiği miktarlar köylerin gerçek gücüne göre değil, Hamdi Beyin duyduğu ihtiyaca göre ayarlanmıştı. Uzun savaş yıllarında büyük ekonomik sarsıntılara uğramış olan köylü bu parayı verecek güçte değildi. Herkesi bir düşünce almıştı.

Hamdi Bey'in büyük bir iyiniyetle fakat ölçüsüz şekilde girişiği teşebbüsler ve sert tutumu bölgeyi iyice tedir-

gin etmişti. Bir Pomak olan Kara Hasan ve çetesini hapse tıkması, silâh ve asker toplaması, köylerden büyük miktarlarda para istemesi bütün halkı rahatsız etmekle beraber özellikle Pomakları Hamdi Bey aleyhine çevirmişti. Pomakların ileri gelenleri Hamdi Bey'e cephe aldılar ve aleyhinde hazırlanmaya başladılar. Aslında bu hareket yalnız Hamdi Bey'in şahsına karşı olmayıp Kuvayi Milliyeyi hedef tutuyordu. Diğer taraftan Ahmet Anzavur da bu bölgede Kuvayı Milliyeyi ortadan kaldırmak için İstanbul'dan gelmiş ve Çerkez köylerini dolaşarak propagandaya başlamıştı.

BİGA BASKINI

Anzavur isyanı diye anılan hareket, 16 Şubat 1920 günü isyancıların Biga'ya yaptıkları bir baskınla başlamıştır. Bu baskının nasıl cereyan ettiğini o gün Biga'da bulunan jandarma subayı Zühtü Güven'den dinleyelim.

«Sabahleyin erkenden belediyeye gelen Hamdi Bey, az sonra bir yaylım ateş duydu, jandarmaya telefonla sordu. Ne oluyor?

— Anlayayım efendim.

Postacı jandarma hemen jandarma dairesine koştu, mesele anlaşıldı. O gün Hamdi Bey, Asmalı'da Gâvur İmam'ın Kuvayı Milliye aleyhine hazırlık yaptığını işitmiş ve kaymakam Sakip Bey'i onlara nasihat için göndermişti.

Şimdi Çavuşköy okulu olan kasabaya bir kilometre mesafedeki binalar o zaman askerlik şubesi emrinde ve eski tabiriyle debboydu. Bu debboyda yeni silâh altına alınmış ve cepheye gönderilmek üzere hazırlanmış, kimi asker elbiseli, kimi sivil birçok erler vardı. Bunlara Hamdi Bey'in adamları da katılıyorlardı.

Kaldırımbaşı ve Savaştepe semtinden bir sürü silâhlının küme, küme ilerlediği görülünce, üzerlerine ve havaya ateş açılmıştı. Bunun üzerine gelenler de ateşe ateşe mukabele etmişlerdi.

Hamdi Bey'in duyduğu silâh sesleri buydu. Jandarma dairesinden vaziyetin fenalığını anlayan Hamdi Bey, yanı-

na Kâni Bey'i ve birkaç atlı alıp debboya koştu. Durum tahmin ettiğinden de vahim idi. Atlı ve yaya binlerce kişi dalga halinde şehrin üstüne doğru yürüyordu ve şehre akın etmek istiyorlardı. Hamdi Bey derhal emir verdi.

— Silâh başına! Fakat debboydaki erlerin çoğu Biga'lıydı' Karşıdan ateş eden ve gelen köylüleriydi, yani debboydakilerin babaları, kardeşleri, hısım akrabalarıydı. Öldüresiye ateşe imkân var mıydı?

Hamdi Bey'in ümidi kalmadı, mücadeleyi kaybettiğini anladı ve Kâni Bey'e şu emri verdi:

— Hemen hapishaneye koş! Kara Hasan'la arkadaşlarını temizle. Bu hususta jandarma komutanından da yardım isteyin!

Kâni Bey hemen hayvanına atladı, dört nala jandarma komutanlığına geldi. Jandarma Komutanı İsmail Hakkı Bey üç ay evvel tayin edilmişti. Kâni Bey kendisine:

— Hamdi Bey emretti, Kara Hasan'la arkadaşlarını imha edeceğiz, dedi.

İsmail Hakkı Bey bu emri dinlemedi.

— Ben öyle şey yapamam, dedi. Bunun üzerine Kâni Bey:

— Siz yapamazsanız emrediniz yapsınlar. Jandarma komutanı ısrar etti:

— Ne yaparım, ne de emir verir yaptırırım, Kâni Bey tehdit etti, olmadı, yalvardı olmadı, nihayet:

— Öyleyse ben yaparım, deyince yüzbaşı: İşte hapishane orada, siz ne yaparsanız yapınız, beni karıştırmayın.

Bunun üzerine Kâni Bey yanına polis memurlarından Nail Kocaçelebi ve jandarma çavuşu Çanakkale'li Celâl'i alıp hapishaneye gitti, gardiyana hapishaneyi açtırdı.

Kara Hasan ile ondört arkadaşını hapishaneden çıkarıp hapishanenin yanıbaşındaki bir odaya koymak kolay olmadı. İtişe kakışa, yumruk tekme hapishaneden güçlükle çıkarıp o küçük odaya kapattılar.

Kâni Bey, odanın alt katına indi ve bir makinalı tüfeğe şeridini takıp aşağıdan yukarısını taramaya başladı. Kara Hasan ve arkadaşlarından tek kişi yarı canlı kurtulabil-

di, o da Yeniçiftlik'li Mehmet'di. O anda oda bir insan mezbahasına dönmüştü. Tam bu sırada nal şıkırtıları ve boğuk feryatlarla Anzavur kuvvetleri şehre girdiler.

Bunların çoğu Kara Hasan ve avenesinin arkadaşları idi. İlk işleri kafadarlarını kurtarmak için hapishaneye koşmak oldu. Koştular, hapishaneye girince kanlı elbiseleriyle hapishane önünde oturan Mehmet'i gördüler. Mehmet onlara küçük odayı işaret etti. İsyancılar o hazin manzarayla karşılaşınca beyinler paıçalanmış, barsaklar deşilmiş görünce daha da kudurgan bir hal aldılar, Kâni Bey onlar gelmeden kaçmış ve bir Rum evine sığınmıştı. Gelenlerin ilk düşüncesi bu katliamın intikamını almak, kana kanla mukabele etmek oldu. Dışarı fırlıyarak yanıbaşlarında ve hükümetin alt katında jandarma koğuşuna girdiler, burada sıtmadan yatan üç jandarma üzerine silâhlarını boşalttılar, oradan çıkınca gördüler ki, Jandarma Komutanı İsmail Hakkı Bey henüz dairesinden çıkmış, merdivenden iniyor, evine gitmek üzeredir. Bu zavallı adamı da bir gurup halinde silâhlarını boşaltarak şehit ettiler ki bu adamların o anda kudurmuş bir köpekten farkları yoktu. Yüzbaşının oracıkta elbisesi soyulduktan sonra başka yerlere saldırdılar. Son saate kadar vazife ve mesuliyet korkusu ile ve soğuk kanlılıkla masası başından ayrılmayan ve büyük bir feragatla sonuna kadar ödevini yapmış ve henüz memlekette misafir denecek kadar yeni ve altı ay evvel henüz evlenmiş halûk bir genç olan Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'le sıtmanın ateşleri içinde kıvranan ve hiçbir şeyden haberi ve günahı olmıyan bu üç jandarmaya acımayan kalmamıştı (İsmail Hakkı Bey halen şehitlikte medfundur 13 Mart 1336).

Gelen azgınlar şimdi Kara Hasan ve arkadaşlarını öldürenlerin takibine koyuldular. Kâni Bey'in girdiği evi haber alarak orasını sardılar, Kâni Bey evin tavanına çıkıyor, üzerindeki paraları o evin Rum kızına veriyor, üstündeki mahrem evrakları da tavan arasında yaktıktan sonra, tabancasını çekiyor, fişeği bitinceye kadar ateş ettikten ve tek bombasını da savurduktan sonra, böylece mert bir erkeğe yakışır şekilde müdafaasını tamamlıyarak, son kurşunu bey-

nine sıkmak suretiyle intihar ediyor, asiler de tavan arasından aşağıya attıkları cesedini çarşıda sürüklemek suretiyle teşhir ve tahkir ediyorlar.»

HAMDİ BEY VE
YENİCE'DEKİ CEPHANELİK

Biga baskınının görgü tanığı olan jandarma subayı Zühtü Güven 16 Şubat günü Biga'yı basarak şehre giren kuvvetlere her ne kadar «Anzavur kuvvetleri» demekte ise de, o gün Biga'ya giren kuvvetlere Gâvur İmam ve Şah İsmail kumanda ediyordu. Anrzavur bu kuvvetlerin başında değildi. O, Biga'nın Pomaklar tarafından işgalini duyunca ertesi gün yanında 15 kadar atlı olduğu halde Biga'ya geldi. İlk iş olarak telgrafla İstanbul'a Biga'yı fethettiğini bildirdi. Belediyede Hamdi Bey'in masasını işgal etti. Kasabanın ileri gelenleri onu tebrike geliyor ve kendisine şükranlarını bildiriyorlardı.

— Seni bize Allah gönderdi, diyenlere şöyle cevap veriyordu :

— Beni size evvelâ Allah, sonra şevketlû Padişahımız Efendimiz gönderdi, koskoca düveli muazzamaya karşı ve Padişaha âsi gelmenin sonu bu olacaktı. Sonuna kadar böyle muharebe edeceğiz.

Biga'nın işgalinin ertesi günü köylerden bir sürü halk akın akın Biga'ya gelmişti. Pomaklar şöyle bağırıyorlardı :

— Biz çarıklı memur isteriz, kaymakam da çarıklı olacak.

Asiler Biga'ya girdikleri gün Hamdi Bey yalnız kaldığını görerek atına atlayıp Güneye, Yenice istikametinde kaçmaya başladı. Yenice'den Akbaş'tan kaçırılan silâh ve cephane depo edilmişti. Dramalı Rıza Bey de emrine verilen az sayıda askerle bu cephaneliği muhafaza etmekte idi. Hamdi Bey bir taraftan Rıza Bey'le buluşmak isterken Yenice'deki silâh ve cephaneyi de âsilerin eline geçmeden kurtarmak istiyordu. Hiç durmadan yol alarak çok yorgun bir halde Eminoba köyüne ulaştı. Kendisinin ve özellikle atının kornını doyurmak ve biraz dinlenmek için köyün okuluna girdi. Fakat kendisini gören köy bekçisi ve kâhya

di, o da Yeniçiftlik'li Mehmet'di. O anda oda bir insan mezbahasına dönmüştü. Tam bu sırada nal şıkırtıları ve boğuk feryatlarla Anzavur kuvvetleri şehre girdiler.

Bunların çoğu Kara Hasan ve avenesinin arkadaşları idi. İlk işleri kafadarlarını kurtarmak için hapishaneye koşmak oldu. Koştular, hapishaneye girince kanlı elbiseleriyle hapishane önünde oturan Mehmet'i gördüler. Mehmet onlara küçük odayı işaret etti. İsyancılar o hazin manzarayla karşılaşınca beyinler paıçalanmış, barsaklar deşilmiş görünce daha da kudurgan bir hal aldılar, Kâni Bey onlar gelmeden kaçmış ve bir Rum evine sığınmıştı. Gelenlerin ilk düşüncesi bu katliamın intikamını almak, kana kanla mukabele etmek oldu. Dışarı fırlıyarak yanıbaşlarında ve hükümetin alt katında jandarma koğuşuna girdiler, burada sıtmadan yatan üç jandarma üzerine silâhlarını boşalttılar, oradan çıkınca gördüler ki, Jandarma Komutanı İsmail Hakkı Bey henüz dairesinden çıkmış, merdivenden iniyor, evine gitmek üzeredir. Bu zavallı adamı da bir gurup halinde silâhlarını boşaltarak şehit ettiler ki bu adamların o anda kudurmuş bir köpekten farkları yoktu. Yüzbaşının oracıkta elbisesi soyulduktan sonra başka yerlere saldırdılar. Son saate kadar vazife ve mesuliyet korkusu ile ve soğuk kanlılıkla masası başından ayrılmayan ve büyük bir feragatla sonuna kadar ödevini yapmış ve henüz memlekette misafir denecek kadar yeni ve altı ay evvel henüz evlenmiş halûk bir genç olan Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'le sıtmanın ateşleri içinde kıvranan ve hiçbir şeyden haberi ve günahı olmıyan bu üç jandarmaya acımayan kalmamıştı (İsmail Hakkı Bey halen şehitlikte medfundur 13 Mart 1336).

Gelen azgınlar şimdi Kara Hasan ve arkadaşlarını öldürenlerin takibine koyuldular. Kâni Bey'in girdiği evi haber alarak orasını sardılar, Kâni Bey evin tavanına çıkıyor, üzerindeki paraları o evin Rum kızına veriyor, üstündeki mahrem evrakları da tavan arasında yaktıktan sonra, tabancasını çekiyor, fişeği bitinceye kadar ateş ettikten ve tek bombasını da savurduktan sonra, böylece mert bir erkeğe yakışır şekilde müdafaasını tamamlıyarak, son kurşunu bey-

nine sıkmak suretiyle intihar ediyor, asiler de tavan arasından aşağıya attıkları cesedini çarşıda sürüklemek suretiyle teşhir ve tahkir ediyorlar.»

HAMDİ BEY VE
YENİCE'DEKİ CEPHANELİK

Biga baskınının görgü tanığı olan jandarma subayı Zühtü Güven 16 Şubat günü Biga'yı basarak şehre giren kuvvetlere her ne kadar «Anzavur kuvvetleri» demekte ise de, o gün Biga'ya giren kuvvetlere Gâvur İmam ve Şah İsmail kumanda ediyordu. Annzavur bu kuvvetlerin başında değildi. O, Biga'nın Pomaklar tarafından işgalini duyunca ertesi gün yanında 15 kadar atlı olduğu halde Biga'ya geldi. İlk iş olarak telgrafla İstanbul'a Biga'yı fethettiğini bildirdi. Belediyede Hamdi Bey'in masasını işgal etti. Kasabanın ileri gelenleri onu tebrike geliyor ve kendisine şükranlarını bildiriyorlardı.

— Seni bize Allah gönderdi, diyenlere şöyle cevap veriyordu :

— Beni size evvelâ Allah, sonra şevketlû Padişahımız Efendimiz gönderdi, koskoca düveli muazzamaya karşı ve Padişaha âsi gelmenin sonu bu olacaktı. Sonuna kadar böyle muharebe edeceğiz.

Biga'nın işgalinin ertesi günü köylerden bir sürü halk akın akın Biga'va gelmişti. Pomaklar şöyle bağırıyorlardı :

— Biz çarıklı memur isteriz, kaymakam da çarıklı olacak.

Asiler Biga'ya girdikleri gün Hamdi Bey yalnız kaldığını görerek atına atlayıp Güneye, Yenice istikametinde kaçmaya başladı. Yenice'den Akbaş'tan kaçırılan silâh ve cephane depo edilmişti. Dramalı Rıza Bey de emrine verilen az sayıda askerle bu cephaneliği muhafaza etmekte idi. Hamdi Bey bir taraftan Rıza Bey'le buluşmak isterken Yenice'deki silâh ve cephaneyi de âsilerin eline geçmeden kurtarmak istiyordu. Hiç durmadan yol alarak çok yorgun bir halde Eminoba köyüne ulaştı. Kendisinin ve özellikle atının kornını doyurmak ve biraz dinlenmek için köyün okuluna girdi. Fakat kendisini gören köy bekçisi ve kâhya

Hamdi Bey'i tanımışlardı. Hamdi Bey dinlenedursun, bunlar derhal etrafa haber verdiklerinden silahlı köylüler okulu bastılar. Hamdi Bey'in ellerini bağladılar ve yaya olarak gerisin geriye Biga'ya götürmek üzere yola çıkardılar.

Hamdi Bey, yorgun argın olmasına rağmen bütün yürüyüş sırasında köylülere, bu hareketleri ile düşmana yardım ettiklerini, Türklüğe, müslümanlığa çok büyük kötülük yaptıklarını anlatmaya çalıştı. Fakat gözü dönmüş olan yobazlar lâf anlamıyorlardı. Nihayet Hamdi Bey ağzına gelen küfürleri savurarak şöyle bağırmaya başlamıştı :

— Kuvayı Milliye ölmiyecektir. Kuvayı Milliye ben değilim, bütün millettir. Ne zaman olsa benim intikamımı sizden alacaktır. Pomaklar Biga'ya yakın bir yerde bir değirmenin önünde durdular ve Hamdi Bey'i orada öldürdüler. Cenazesini bir araba ile Biga'ya götürdüler. Kâni Bey'in ve Yüzbaşı Ali Rıza Bey'in cesetleri ile beraber Hamdi Beyin cesedini de âsiler Belediye bahçesinin ortasına attılar. Bu cenazeleri Biga'ya o gün gelmiş olan iki İngiliz subayına gösterdiler. İngilizler ölülerin fotoğrafını çektiler.

17 Şubat 1920 günü Biga'ya girip hükümet konağına yerleşen ve fiilî olarak ayaklanmanın idaresini eline alan Ahmet Anzavur, başlangıçta Şah İsmail, Kürt Mehmet Çavuş, Gâvur İmam'ı Biga'da bırakıp kendisi Akbaş silâhlarının bulunduğu Yenice'ye hareket etmiştî. Yenice'de her şeyden habersiz ve pek az kuvvete sahip bulunan muhafız komutanı Dramalı Rıza müfrezesini üstün kuvvetlerle kuşattı. Çok cesur bir insan olan Dramalı Rıza Bey karşı bir harektle âsileri geriye püskürttü ise de Ahmet Anzavur, Yenice'ye daha 500 kişi (âsi) getirmek suretiyle Yenice'yi tekrar sardı.

21 Şubat 1920 günü öğle saatlerinde 800 kadar âsi Yenice'ye taarruz ederek kasabaya girdi. Rıza Bey kuvvetlerini kuşattı. Rıza Bey cephaneliği yiğitçe savunuyordu. Fakat Yeniceliler de âsilerle birleşince durumun vahametini anlayan Dramalı Rıza Bey, cephaneliği ateşledi ve bir çıkış hareketiyle âsi çemberini yararak Balıkesir'e ulaşmaya muvaffak oldu.

d. İSYANA KARŞI ALINAN TEDBİRLER

İsyana karşı harekâtı Bandırma'da 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa idare etmiştir. Fakat çok kötü idare etmiştir.

İsyanla ilgili olarak Yusuf İzzet Paşa'ya verilen ilk haber, Gönen Kaymakamının Biga telgrafhanesinden alarak gönderdiği mesajdı. Kolordu Kumandanı bu haber üzerine gerekli tedbirleri almaya başladı.

İsyanı bastırmak için isyan bölgesine iki merkezden kuvvet gönderilmeye çalışılıyordu. Bunlardan biri Bursa, diğeri Balıkesir'dir. Bursa'dan 174. Alay Kumandanı Yarbay Rahmi 191. piyade, 25 süvari ve 28 makinalı tüfek eriyle Karacabey'e gönderildi. Birinci Anzavur isyanının bastırılmasında da bulunan Yarbay Rahmi Bey, müfrezesinin bir kısmı ile Şubat günü Karacabey'e gelerek çalışmaya başladı. Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa) de de yine Bursa'daki 56. Tümene bağlı 172. Alay, bu zayıf mevcutlu Alayın kumandanı da Yarbay Kasap Osman idi. Balıkesir'de isyanı bastırmak için hazırlanan «takip müfrezesi» de süvari Yarbayı Süleyman Sabri Bey'in kumandasında 2 Mart günü Gönen'e geldi. Takip müfrezesini teşkil eden kıtaların çoğunluğunu Kuvayı Milliye kıtaları teşkil ediyordu. (Soma Millî Taburu, Akhisar Millî Süvari Müfrezesi, İrvindi Müfrezesi gibi.)

Mart ayı boyunca ve hattâ Nisanın ortalarına kadar isyanı bastırmak için birtakım yarım tedbirlerle uğraşılmış fakat hiçbir olumlu sonuç alınamamıştır. Bunun başlıca sebeplerini şöyle özetliyebiliriz :

1 — Harekâtı idare eden Yusuf İzzet Paşa'nın olayı yanlış değerlendirmesi ve isyancılara karşı kullanılan kuvvet kumandanlarının moralini bozması.

2 — Gerek Bursa'daki 56. Tümen, gerekse Balıkesir'deki 61. Tümen emrinde isyan bölgesine sevk edilecek yeteri kadar kuvvet bulunmaması.

3 — Kuvayı Milliye aleyhindeki propagandaların yaygınlığından ötürü hareket emri alan birliklerin tam mevcutla istenilen yere ulaşamaması. Yani asker arasında firar salgını.

4 — İsyan bölgesine sevk edilen askerlerin bakımsız olmaları. (Giyim, kuşam ve yiyecek yönlerinden).

5 — Top ve cephane noksanlığı.

6 — Mevsimin kış olması.

Şimdi, iki ay süren bu hareket esnasında çekilen sıkıntıları ibret verici örnekleri ile canlandırmaya çalışacağız.

Karacabey'den Gönen'e nakledilen 174. Alayın Kumandanı Yarbay Rahmi Bey 10 Mart 1920 günü Bursa'da Tümen kumandanına yazdığı bir telgrafta isyanın Biga'da olup bitenlerden ibaret olduğunu sanarak şöyle diyordu :

«Biga hadisesi sona ermiş demektir. Kumandan Paşa'nın (Kolordu Kumandanının) elimdeki kuvvetle bendenizi uzunca müddet burada alıkoyacağını öğrendim. Henüz firar ve zayiat yoktur. Bu havalide uzun müddet ikametimize meydan verilmemesinin teminini bilhassa rica ve arzı ihtiramat ederim efendim.»

Kirmasti'deki 172. Alay Kumandanı Yarbay Kasap Osman'ın Tümen Kumandanına yazdığı 11 Mart tarihli telgrafın özeti şöyledir :

«Mıntıkada hali hazırı muhafaza edersem büyük muvaffakiyet.

Bendenizi siretleri ve suretleri meçhul bu mevki ahalisi içerisinden kaldırınız. İdaresizlik ve emniyetsizlik yüzünden beyhude lekeleneceğim malûmdur.»

Harekâtı Gönen'den idare eden Takip Müfrezesi Kumandanı Yarbay Süleyman Sabri Bey'in Kolordu Kumandanlığına yazdığı 19 Mart günlü telgrafın önemli kısımları şöyledir :

«Er'at gayet az miktarda gıda ile, hayvanlar ise hemen hemen hiç denilecek derecede mısır ile tegaddi ettiklerinden, yürüyüşte fevkalâde sarsılmışlardır. Bugün de burada arzu edilen erzak tedarik edilememiştir.

Soma süvari ve piyadeleri kat'iyyen hizmet etmiyeceklerini ileri sürerek terhis edilmelerini istemektedirler. Kendilerine iki gün sonra terhisleri yapılacağı vaadinde bulunulmuş, hemen silâhları alınmıştır.»

Takip Müfrezesi Kumandanı yine aynı gün Kolordu'ya çektiği başka bir telgrafta özetle şöyle demektedir:

«Bu hareketin müşkül arazide, ağır şartlar altında cereyan etmesi yüzünden er'atın ayakkabıları kâmilen mahvolmuştur.

Topçu mermisi miktarı, bilhassa obüs topu mermisi pek azalmıştır. Piyade mermileri ile birlikte top mermisi de gönderilmesi rica olunur. Bazı mermilerin kapsülleri bozuk çıkmıştır.

Biga mıntıkasında mevcut harekâta ahalinin çoğunluğunun iştirak eylediği anlaşılmıştır. Burada tutunmak ve hükümet etmek için esaslı icraata kat'i lüzum vardır. Bu da ancak kuvvetle kaabildir. Tedarik ve imkânı var ise lütfen gönderilmesi ve bldirilmesi.»

174. Alay Kumandanı Yarbay Rahmi Bey de 19 Mart günü Bursa'da 56. Tümen Kumandanlığına Gönen'den yazdığı telgrafta şöyle diyor:

«18-19 Mart 1920 gece yarısından itibaren Gönen de irticaa katılmıştır.

Askere kurşun atmıyan köylü yoktur.

174. Alay Kumandanı Yarbay Rahmi Bey'in Gönen'den Tümen Kumandanına yazdığı 22 Mart tarihli telgrafın özeti:

«Biga'dan Gönen'e döndükten sonra kıt'alarda firar başlamıştır. Akhisar Millî Müfrezeleri kâmilen ve silâhlı olarak firar etmiştir. Firar sayısı; Nizamiye Müfrezesinde bu akşam 25 nefer, 30 millî nefer, Balıkesir Nizamiye Taburundan 50 nefer, Kirmasti müfrezelerinden ve 172. Alay'dan 52 neferdir.

Alay 174'de henüz firar vukuatı yoktur. Fakat burada uzun müddet kalındığı takdirde bu hal 174. Alaya da sirayet edecektir. Bunun için Alayın diğer bir kıt'a tarafından değiştirilmesi maruzdur.»

56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey, 174. Alay Kumandanı Yarbay Rahmi Bey'in isyan bölgesinden ayrılmak istemesiyle ilgili müteaddit müracaatları üzerine 14. Kolordu Kumandanlığına özetle aşağıdaki telgrafı çekmiştir :

«Gönen'de terkedilmiş olan Alay 174 Kumandanı Rahmi Bey'den alınan ve cidden şayanı teemmül olan (son) telgrafname aşağıda arz edilmiştir. Müfrezeden Rahmi Bey alınırsa Bursalı olan efradın kısmı âzamının firar edeceğine şüphe yoktur. Umumi harpte birkaç defa yaralanmış ve deli denecek derecede kesbi asabiyet etmiş olan Rahmi bey istifa suretiyle bile olsa Gönen'den ayrılacaktır. Rahmi Bey'in mürfezesi ile birlikte Bursa'ya iadesine inayet buyurmanızı bilhassa rica ederim.»

Albay Bekir Sami Bey'i endişelendiren telgrafında Alay Kumandanı Rahmi Bey şöyle diyordu :

«Yarbay Süleyman Sabri ve Binbaşı Derviş Bey'ler Kolordu Kumandanının emriyle Bandırma'ya gidecekler ve buradaki kıt'alar benim emrimde kalacak. Emrime verilen 188. Alay efradının firar edecekleri muhakkaktır. Bütün iş benim müfrezeme kalacak. Buraya gelen kuvvetlerin herbirinin birer surette gittiklerini gören benim askerlerim de firara başlıyacaklar ve ben son derece müşkül bir vaziyette kalacağım.

Aldığım yaralar ve onu takip eden hadiseler sabır ve tahammülümü sarstı. Ahşali dimağiyem kuvvetini kaybetti.

Madem ki Sabri Bey bu işe başladı ve bugünkü hale getirdi, bunun bendenize tahmili insafsızlıktır. Müfrezemle buradan aldırılmam mümkün değilse, vazife yapmaya kudretim kalmadığını itiraf ve her ne surette olursa olsun affımı istirham ederim.»

YARBAY (KASAP)
OSMAN BEY

56. Tümenin Kirmasti'de bulunan 172. Alayına 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa doğrudan doğruya emirler veriyordu. Bu emirler yüzünden Alay Kumandanı Kasap

Osman ile usuf İzzet Paşa iyice çatışmışlardı. Kolordu Kumandanı Manyas'ta zuhur eden kıpırdanmalar dolayısiyle 172. Alay Kumandanına hareket için Alayın hazırlanmasını emretmişti. Alay Kumandanı Kasap Osman Kolordu Kumandanına şu cevabı verdi :

«Alay'daki silâhların ve cephanenin birbirini tutmayışı ve ihtiyatı bulunmaması düşünülmeye değer. Varlığının bir kısmı zaten yokedilmiş olan Alayımızın bir meçhule doğru sevki iyi netice vermez.

Şerefi askeriyeyi sarsacak bu hareket açıkça paydos borusundan ibarettir. Binaenaleyh takip edilen bu siyasî hareketler, askerî ve şahsî namus ile kaabili telif değildir. Şimdiye kadar hikmeti hükümet namı altında dönen fırıldakları anlamaya Yemen'deki 20 senelik tecrübem kâfidir. Bendenizi uçuruma sevketmekten mazur görmeniz maruzdur.

Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, Alay Kumandanı Osman Bey'e Alayın kumandasını ve şifresini en kıdemli subaya teslim ederek izahat vermek üzere Bandırma'ya hareket etmesini emretti. Bu defa Kasap Osman, Kolordu Kumandanına şu cevabı veriyordu :

«1 — Maksat ve hakikat bence malûm ve şimdi daha açık bir surette anlaşılmıştır. Hiç de teessüfe mahal yoktur. Askerlik hayatımda ne teessüfe ve ne de teessüre maruz kalmışlardan değilim.

2 — Alayın şifresini Tümenden aldığımdan, durumu oraya arz edeceğim ve Tümenden alacağım emir üzerine Alayın kumandasını en kıdemli Binbaşı Nâzım Beye devrederek gerekli izahatı vermek ve bir daha dönmemek üzere Bursa'ya hareket edeceğim maruzdur.»

Kolordu Kumandanı, bu cevabı alınca son derece sinirlenmişti. Tümen Kumandanına yazdığı emirde şöyle diyordu :

«İlk vazifeye başladığı andan beri pek kaba ve terbiye dışı olduğunu muhaberatında daima gösteren ve bu defa aldığı bir askerî hareket emrine karşı mâfevkine hakaret edercesine cevap veren bu subayı hemen kumandadan is-

kat ve kendisini nihayet 24 saat zarfında mahfuzen Kirmasti'den çıkararak, evvelemirde behemehal Kolordu karargâhına gönderilmesini rica ederim. Kendisini muhakeme edilmek üzere buradan Bursa'ya göndereceğim.»

56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey, müessif bir olaya sebebiyet vermemek için Alay Kumandanına, şifreyi ve Alayın emir ve kumandasını Binbaşı Nazım Bey'e teslim ederek hemen Tümen Merkezine gelmesini 30 Mart günü bildirdi. Fakat Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa ile Alay Kumandanı Yarbay Kasap Osman arasında çıkan ve ordu disiplini ile, özellikle savaş şartlarında çok sakıncalı olan bu anlaşmazlık kolay çözülebilir cinsten değildi. Nitekim olaylar bunu doğrulamıştır. Şöyle ki:

Yarbay Kasap Osman Alayın kumandasını ve şifresinden sonraki en kıdemli subay olan Binbaşı Nazım Bey'e teslim etti ve ertesi gün hareketini Tümen Kumandanına bildirdi. Bir yandan da Ali Fuat Paşa'ya (Garp Cephesi Kumandanı) aşağıdaki telgrafı çekti:

«Bandırma mıntıkasındaki devam eden müessif ahvale Kirmasti ve havalisinin de iştirak ettirilmesi için Yusuf İzzet Paşa Alayı feda etmek istediğinden hali intibaha gelerek istifa ediyorum. İstikbalde mıntıkaya ve hakikatte milletime karşı mes'ul olmamak üzere Bursa'ya Fırka merkezine hareket edeceğim maruzdur.»

Osman Bey'in Kirmasti'den ayrılmasını önlemek üzere Belediye Reisliğinden ve Müdafaai Hukuku Milliye Teşkilâtından hem 56. Tümen Kumandanlığına, hem de Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya telgraflar çekilmişti. Yusuf İzzet Paşa, Osman Bey'in serkeşliğine kızarak onu ağır şekilde cezalandırarak tasfiye etmek isterken Albay Bekir Sami Bey ve Ali Fuat Paşa, Osman Bey'in vazifesi başında kalmasını istiyorlardı. Çünkü Yarbay Osman Bey 20 yıl Yemen'de kalmış ve Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında en büyük ve en tehlikeli isyan bölgesi olan Yemen'in çetin şartları içinde büyük tecrübe kazanmıştı. Şimdi ise yine tehlikeli bir isyanın hızla geliştiği güney Marmara bölgesinde alay Kumandanı olarak bulunuyordu. Bu gibi iç ayak-

lanmalarda Osman Bey tipinde kumandanlara ihtiyaç vardı. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey Kolordu Kumandanını yatıştırmak için zaman kazanmak istiyordu. Bunun için Kolordu Kumandanının Osman Bey hakkında verdiği emrin bir kısmını, yani vazifesinden alınması ile ilgili kısmını yerine getirmiş fakat Osman Bey'i Bandırma'ya göndermiyerek Bursa'ya çağırmıştı.

Kasap Osman, Kirmasti'den Bursa'ya gelmiş ve üç gün Bursa'da kalmıştır. Fakat Osman Bey'in Kirmasti'den ayrılması ile beraber Kirmasti ve Karacabey'de bulunan 172. Alay Taburlarının eratı da firara başlamış ve Taburlar çözülmüştür. Firar çok tehlikeli bir manzara arzetmiştir. Meselâ 100 er yanlarına iki makinalı tüfek alarak topluca firar etmiş ve yollarda yolcuları soymaya başlamışlardır. Bu arada durumdan yararlanan âsi kuvvetler de Karacabey'i kolaylıkla ele geçirmişlerdir. Karacabey'in de işgali Bandırma'yı tehlikeye soktuğundan, daha önce de belirtildiği üzere Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, karargâhını toplayarak Bursa'ya hareket etmiştir. 172. Alay Kumandanı Yarbay Osman Bey de Tümen Kumandanı tarafından yatıştırılarak tekrar Alayının başına gönderilmiştir. Kötü bir tesadüf eseri Bursa'ya gitmek üzere olan Yusuf İzzet Paşa ile Bursa'dan Kirmasti'ye gitmekte olan Osman Bey, yolda karşılaşmışlardır. Yusuf İzzet Paşa Osman Bey'i tevkif ettirip ellerine kelepçe vurarak Bursa'ya getirtmiştir. Fakat Osman Bey'i Tümen karargâhı subayları hasta olduğu bahanesiyle hastahaneye kaldırtarak Yusuf İzzet Paşanın hışımından kurtarmışlar ve bu sırada da Yusuf İzzet Paşa, hikâyesini anlattığımız tarzda zorla Ankara'ya gönderildiğinden anlaşmazlık bu suretle kapanmıştır.

56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey, tekrar Alayı başına gitmesi için Yarbay Osman Bey'e verdiği 18 Nisan tarihli emirde şöyle diyordu:

«... bundan sonra yapacağınız harekât esnasında Kuvayı Milliye aleyhinde gerek münferiden ve gerekse toplu olarak muhalefet etmiş veya propaganda yapmış veya silâhlı

olarak Anzavur takımına yardım etmiş şahıslar ve köyler hakkkında tevkif, sürgün ve idam gibi her türlü cezaların tatbikine ve maiyetiniz hakkında dahi lüzum göreceğiniz aynı cins cezaların icrasına selâhiyettarsınız.»

Alay Kumandanı Yarbay Osman Bey Karacabey'e gelir gelmez tevkiflere başlamış, ancak yukarıdaki emrin nasıl yerine getirileceğinden tereddüde düştüğü için 20 Nisan tarihli telgrafla Tümen Kumadanına aşağıdaki soruyu sormuştur :

«Bunlar hakkında fevklâde bir divanı harp teşkil ve verecekleri hükümlerini icrası cihetine gidilecekse bir müstantike ve uzun zamana ihtiyaç vardır. Buna mahal kalmamak ve onların yaptığı gibi yapmak için cümlesini meydana çıkarıp kurşuna dizmek mi lâzım, yoksa uzun müddet muhakemelerine bakmak mı lâzım?»

Tümen Kumandanı, Alay Kumandanına şu kısa cevabı vermişti :

«1 — Hareketiniz anında verdiğim yazılı talimat dahilinde hareket ediniz.

2 — Bankalardan alınan paraları iade ediniz.»

56. Tümen Kurmay Başkanı Rahmi (Apak) Bey Osman Bey'i şöyle tanımlar :

İnkılap tarihinde kanlı tırnakları, köpüklü bıyıkları ile kendini gösteren Albay Osman (sonradan Albay olmuştur) 1899 yılında Harp Okulundan subay olarak çıkmıştır. Bir Karadeniz kıyısı çocuğu olan Osman, Askerlik hayatının mühim bir kısmını Yemen'de geçirmiş, orada kızgın güneş altında ve katı kavgalar içinde yüreği katılaşmıştır. Yemenden dönerken eş olarak bir de Arap kızı getirmiş, bundan çocukları da olmuştur. Şahsen cesur ve fedakâr olmayan Kasap Osman, menfi ruhlu, kavgacı, kimseyi beğenmez ve kimseye inanmaz karakterde idi. Bununla beraber, vatansever, mert tabiatlı bir adamdı. Ben o zaman bir görevle Bandırma'ya gidiyordum. Bir gece Karacabey'de kaldım. Osman Bey'in, her gün cami veya hükümet avlusuna 8 - 10 kişi asmakta olduğunu işittim ve gördüm. Bandırma dönüşü yine Karacabey'de bir gece kaldım. Ertesi sabah Bur-

sa'ya hareket ederken beni Osman Bey yolcu ediyordu. Arabamı lüzumsuz yere hükümet avlusunun önünden geçirtti. Sabahın erken saatlerinde ağaçlarda sallanmakta olan insanları seyretmekten doğan ızdırabımı kendisinden saklamaya çalışarak ·

— Osman Bey, bunlar mahkeme kararı ile mi asıldı, yoksa karakuş hükmü ile mi? dedim.

Hemen cebinden 8 tane ince, uzun kesilmiş kâğıt çıkardı, bana uzattı. Bunlar tahkik evrakı ve fezleke ve kararlardı. Sekizi de harf ve kelime şaşmaksızın aynı formüle tabi olarak yazılmıştı. Bunlardan biri şöyledir:

«Karacabey'in ..... mahallesinden ..... oğlu ..... nın ifadesidir.

Sual — Adın, babanın adı nedir?

Cevap — Adım filân, babamın adı filân.

Sual — Nerelisin, kaç yaşındasın?

Cevap — Karacabeyliyim, 38 yaşındayım.

Sual — Sen Anzavur'a, buraya geldiğinde bir tepsi yemek göndermişsin, ne dersin?

Cevap — Evet efendim, bizim hanım iyi yemek pişirir, bir gün akşam yemeğini gelip benden istediler, göndermesem halim nice olurdu. Korkumdan gönderdim.

İfadenin hülâsası

Mahkûm, Anzavur'a yemek götürdüğünü kendisi dahi itiraf ediyor, böylece yapılan ihbarın doğruluğu sabit olmaktadır.

Karar

Her ne kadar korkusundan yemek götürdüğünü söylüyorsa da, ihbaratta bulunanlar, bu adamın mürteci ruhlu ve Kuvayi Milliye düşmanı olduğunu da bildirmekte olduğundan ve Anzavur'a yemek götürmesi de bunu teyit eylemekte bulunduğundan, hareketine temas eden askerî ceza kanununun ..... inci maddesi mucibince idam cezası ile tecciyesi icap eder.

İmza	İmza	İmza
Yüzbaşı	Topçu Teğmeni	Emir Subayı

Tasdik edilmiştir. Yarın sabah hükümet avlusunda idam hükmü infaz edilmek üzere inzibat bölüğü komutanlığına.

Karacabey havalisi Komutanı
OSMAN»

1920 yılı Nisan ayının ilk yarısı Anzavur olayının en tehlikeli dönemini teşkil eder. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, bu dönemde artık görevinden ayrılmıştır. Kolordu Kumandanlığına 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey vekâlet etmektedir Fakat 61. Tümenle irtibatı zayıftır. Her iki Tümenin elinde isyanı bastıracak güçte bir kuvvet yoktur. Tümenler ellerine geçen kuvvetleri bölük pörçük isyan bölgesine sevk etmektedirler. Tümenler arasında harekâtın birliğini sağlayacak bir koordinasyon bir türlü kurulamaz. 5 Nisan günü iki Tümenin Kurmay Başkanları Rahmi ve Derviş Bey'ler telgraf başında görüşerek bu koordinasyonun kurulmasına çalışırlar. Kurmay Başkanlarının arasında geçen görüşmenin özeti şöyledir:

«61 Tümen Kur. Bşk. — Bizim harekâtımızın tesiri ancak üç gün sonra görülebilir. Anzavur'un bugünlerde Kirmasti'ye taarruz edeceğini tahmin ediyoruz. Siz kuvvetlerinizi müteferrik surette ezdirmemek için toplu bulundurursanız iyi olur. Kuvvetleriniz ezilmeden Kirmasti'de münasip bir mıntıkaya çekseniz daha muvaffık gibi geliyor. Ben Gönen'e dört saat mesafede ve cenubunda bir yerden görüşüyorum. Bugünkü vaziyetimizi ve bir hafta zarfında yapabileceğimiz şeyleri yazdık ve size de vaziyetinizi ve yapabileceğiniz şeyleri soruyoruz.

56. Tümen Kurmay Başkanı — Biz kuvvetli bir müfreze ile Sülüklü'de (Bursa'ya 20 km. mesafede) setir vazifesini yapıyoruz. Bursa'da toplanmamız bir hafta zarfında hitam bulur. Sizin vaziyetiniz nedir ve tahminen ne vakit işe başlıyacaksınız?

61. Tümen Kur. Bşk. — Yarın akşam Akhisar'da Ethem Bey 1000 kişilik bir kuvvetle geliyor. Buraya 12.4.1336 (1920) da vasıl olacak. 13.4.336 da harekete başlamak tasavvurundayız. Harekât birliği yapabilmemiz için her akşam saat 10

da telgrafhaneye gelseniz de konuşsak iyi olur. Bizim mevcudumuz piyade, süvari ve topçudan ibaret olmak üzere 3000'i geçecektir.»

İsyanı bastırmak için gösterilen çabalar büyük ölçüde boşa gidiyordu. 61. Tümen bölgesinde yapılan hazırlıklar ve büyük bir kuvvet toplama gayreti yavaş fakat olumlu bir yönde idi. Bu Tümenin kendisine yakın Batı Cephesinden tecrübeli, disiplinli Millî Kuvvetler getirmesi gibi büyük bir imkân vardı. Ve hazırlık bu esasa göre yapılıyordu. Fakat Bursa cepheden daha geride olduğu için böyle bir imkândan yoksundu. Yeniden Millî Müfrezeler kuruluyorsa da bunlardan fazla bir yarar sağlanamıyordu. Onun için nizamî kıtalara, yâni ordu birliklerine dayanmak gerekiyordu. Ancak orduda firar salgını işe yarar bir kuvvet toplamaya engel teşkil etmekte idi. İsyan da kuzeye ve doğuya doğru yâni Bursa'ya doğru gelişiyordu. Bursa gerçekten tehlike ile burun buruna gelmişti.

Bu durum Bursa'da kuvvet toplama çabalarının nasıl başarısızlığa uğradığını ve nasıl tehlikeli günler yaşandığını aşağıya alacağımız bazı yazışmalar ve emirlerle canlandırmaya çalışacağız.

56. Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı Rahmi Bey 61. Tümen Kurmay Başkanı ile telgraf başında yaptığı yukarıdaki görüşmeden sonra Ankara'ya şu telgrafı çekmiştir:

«Sülüklü'de içtima ettirilmekte olan ikinci Alay Taburlarından Birinci Tabur Sülüklü'ye varmış ise de mevcudu 260 er'e inmiş ve İkinci Tabur er'atı ise bu gece Bursa'ya yarım saat mesafede Sülüklü yolunda kâmilen ve silâhları ile beraber firar etmişlerdir. Kumandan Bey bu Taburun firarilerini tevkif ile uğraşıyorsa da muvaffakiyet imkânı yoktur. Jandarmalar dahi firara başladılar. Bu muhitte nizamiye kıtalarından fayda değil, ancak zarar vardır. Bursa'ya gönüllü kıtalar sevki lâzımdır. Ben Bursa'yı tehlikede görüyorum. Keyfiyet bu gece telgraf başında 61. Fırka Kumandanlığına da arz edildi.»

Ertesi gün (6 Nisan) Lefke'de bulunan İkinci Alayın bir Taburu daha Bursa'ya gönderilmek üzere trenle Bilecik'e

sevk edilmişti. Fakat firarlar dolayısiyle daha önce gelen taburlar gibi bu tabur da yolda eriyerek gelecekti. 56. Tümen Kumandanı, 7 Nisan günlü bir telgrafla yolda bulunan Tabur Kumandanına şu emri verdi :

«Bu andan itibaren emrinize girecek subaylar ve erlerden emrinize itaat etmiyenleri derhal idam ediniz.

56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey aynı tarihte, İkinci Alay Kumandanına verdiği emirde şöyle diyordu :

«Sülüklü'de bulunduğunuz müddet zarfında er'at hiçbir kimse ile temas etmiyecektir. Temas arzu edenler aleyhinde silah kullanılacaktır.»

56. Tümen Kumandanı, 12 Nisanda Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı uzun bir telgrafta özetle şöyle demektedir :

«Bursa ve Balıkesir havalisindeki vaziyet sür'atle kesb-i vahamet etmekte ve taraftarlarımız da adeta aleyhimize dönmüş bir vaziyet takınmışlardır. Subaylara ve aydın kişilere karşı pek hunharane hareket olunmakta ve Anzavur'un bunlara muamelesi adete 31 Mart hadisesini tanzir etmetekdir.

Anzavur ve Ferit Paşa cephesi diğer cephelerden daha mühim olduğundan serian Bursa'ya azimkâr subaylar kumandasında ve büyük kısmı süvari olmak şartı ile bin kişilik bir kuvvet gönderilmesini rica ederim.»

Mustafa Kemal Paşa da Marmara güney bölgesindeki karşı ihtilâl hareketinin tehlikeli bir gelişme içinde olduğunu biliyordu. Durumu normale dönüştürmek için 56. ve 61. Tümen Kumandanlarına sonsuz yetki verilmesini bir çare olarak düşünmüş ve şu tebligatı yapmıştı :

«... Ankara'da içtima etmiş olan Murahhaslar ve Meb'usların da rey ve kararı inzimam ederek 61. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Bey'e Karasi Livası (Balıkesir Sancağı) ve 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey'e de Hüdavendigâr (Bursa) vilâyeti dahilindeki tekmil Kuvayi Mülkiye ve Askeriye ve Milliyeyi deruhte eyleyen dahili memlekette düşmanlarımızı ihdas etmek istedikleri tefrikaya mani olmak için her tedbire teşebbüs edebilmeleri ve Vahdet ve İstiklâli Milliyeyi ihlâle teşebbüs edecek veya ilâmeyi

Vahdet için ibrazı mesai etmiyecek veya edemiyecek olan bilumum memurini mülkiye ve askeriye hakkında derecesine göre azil, hapis, idam gibi cezaları tatbik için selahiyeti fevkalâde verilmiştir.»

56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey'in bu fevkalâde yetki telgrafını almadan önce de sert tedbirlere başvurduğunu yukarıda görmüştük. Şimdi artık bir yetkiye dayanarak her türlü cezayı verebilecek durumda olan Bekir Sami Bey'in kıta kumandanlarına yazdığı bir emri örnek olarak aşağıya alıyoruz:

«Firar etmeye yeltenecek efradı derhal kurşuna diziniz. Firardan dolayı kat'iyyen hiçbir bahane kabul etmeyerek sizi mes'ul tanırım. Ve bölüğünden fazla firar veren bölük kumadanlarını Bursa'da kurşuna dizeceğim.»

Bütün bu sert tedbirlere rağmen firar olayları önlenememiştir. Bu sebeple de Anzavur taraftarlarının taarruzuna uğrayan hemen hemen bütün kıt'alar pek az direnmeden sonra veya hiç direnmeden dağılmıştır. Bu arada kıt'asına hakim olmak isteyen kumandanlar çok defa kötü duruma düşmüşler ve hayatlarını vermişlerdir. 174. Alay Kumandanı Rahmi Bey de bu aradadır. Gönen'i Alayı ile savunmak isteyen Yarbay Rahmi Bey, 4 Nisan 1920 günü âsilerin taarruzuna uğrayınca nizamiye erleri hiçbir tüfek atmadan dağılmışlar, âsiler de kolaylıkla Gönen'e girmişlerdir. Erlerinin dağılmasına rağmen âsilere karşı kahramanca savaşan Yarbay Rahmi Bey ve maiyetindeki birkaç subay o gün şehit düşmüşlerdir.

ÇERKEZ ETHEM İSYANI BASTIRIYOR

Balıkesir Bölgesinde Anzavur isyanını bastırmak üzere harekete getirilen kuvvetler 8 - 14 Nisan 1920 tarihleri arasında Balıkesir'de toplanmış bulunuyorlardı. Bütün hazırlıklarını bitiren birlikler Çerkez Ethem kumandasında olmak üzere 15 Nisan 1920'de Balıkesir'den hareketle Susurluk - Gönen istikametinde yürüyüşe başladı. Aynı gün Su-

surluk'un kuzeyinde Yahya Köy'de Anzavur kuvvetleri ile karşılaştı. 16 Nisan sabahından akşamına kadar devam eden şiddetli bir çarpışmadan sonra âsiler darmadağınık bir halde kaçtılar. Anzavur, Çerkez Ethem'in gelmekte olduğunu haber alınca daha önceden Karabiga'ya ve oradan da bir gemiye atlıyarak İstanbul'a kaçmıştı.

Yahyaköy'de Anzavur kuvvetlerine karşı taarruz yapılırken, Gâvur İmam kumandasındaki 2000 kişilik âsi güruhu da Gönen'den hareketle Balya üzerinden Balıkesir Balıkesir istikametinde taarruza geçmiş bulunuyordu. Gâvur İmam'a karşı, Parti Pehlivan kumandasındaki Millî Kuvvetler görevlendirilmişti. Parti Pehlivan kuvvetleri, Gâvur İmam âsileri ile çarpışmışlar ve neticede âsiler dağılarak geldikleri istikamete çekilmişlerdir.

Bu iki çarpışmada âsiler perişan edildikten sonra Çerkez Ethem bütün bölgeyi âsi kalıntılarından temizlemiş ve âsilerin işgali altında bulunan kasabaları kurtararak Bursa'ya gelmiştir.

Çerkez Ethem, Anzavur isyanını bastırmak üzere Balıkesir'e geldiği sırada Düzce'de bir isyan başlamıştı. (13 Nisan). Ankara'da Çerkez Ethem'e verilen bir talimatla Anzavur İsyanı bastırıldıktan sonra Adapazarı - Düzce havalisine intikali bildirildiğinden, o da bu talimat gereğince Bursa'ya gelmiş bulunuyordu.

DÜZCE İSYANI

Henüz Anzavur isyanı bastırılmadan, 13 Nisan 1920 günü Düzce'de yeni bir isyan başladı. Aslında daima isyanların biri bastırılmadan başkası başlıyacaktı. Çünkü bu isyanlar tesadüflerle ve kendiliğinden doğmuyordu. Anadolu halkını Millî Hareketten koparmak ve birbiri ile çarpıştırarak Millî Mücadeleyi söndürmek isteyen İtilâf Devletleri (Tabii başta İngiltere olmak üzere) plânlı bir şekilde çeşitli yönlerden çalışıyorlardı. Padişah ve İstanbul Hükümeti de düşmanlara yardımcı olabilmek için ne mümkünse yapıyorlardı. Olayların nasıl tertipli ve düzenli olarak yaratıldığını anlamak için kısa bir kronoloji vereceğiz:

16	Şubat	1920	2. Anzavur isyanı
16	Mart	1920	İstanbul'un işgali
13	Nisan	1920	1. Düzce isyanı
23	Nisan	1920	İtilâf Devletlerinin Osmanlı hükümetini Paris barış konferansına daveti.
13	Mayıs	1920	1. Yozgat isyanı
22	Haziran	1920	Yunanlıların bütün Batı Cephesinde taarruza geçmesi.
22	Temmuz	1920	Sevr antlaşmasının imzalanması
8	Ağustos	1920	2. Düzce isyanı
9	Eylül	1920	2. Yozgat isyanı

Görülüyor ki Anadolu'da birbiri ardından isyanlar düzenlenirken bir yandan da İstanbul'un işgali, Türkiye'yi barış konferansına davet ve Yunanlıları taarruza geçirmek gibi Türk halkını yıldırıcı ve Millî Mücadeleyi çökertici tedbirlere başvurulmuştur. Ankara'da Millî bir Meclisin toplanacağını öğrenen İtilâf Devletleri, İstanbul — Ankara yolu üzerinde isyanlar hazırlarken Meclisin açılmasından bir gün önce halka barış ümidi vermek ve savaştan vazgeçir-

mek için İstanbul Hükümetini barış konferansına davet etmişlerdi. İsyanlar ise bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlanıyordu. 16 Şubatta başlayıp 16 Nisanda bastırılacak olan Anzavur isyanı devam ederken, 13 Nisanda Düzce isyanı başlamıştı. Bu isyan, ancak 31 Mayısta bastırılabildi. Fakat 13 Mayısta Yozgat isyanı başlamıştı. Yozgat isyanı devam ederken 8 Ağustosta ikinci Düzce isyanı patladı. Yozgat isyanı, 27 Ağustosta bastırılmıştı, fakat ikinci Düzce isyanı devam etmekte idi. Yozgat isyanı ikinci defa 9 Eylülde başlamıştı. 23 Eylülde ikinci Düzce isyanı bastırıldı; fakat ikinci Yozgat isyanı devam ediyordu.

Birinci Yozgat isyanı ile ikinci Düzce isyanının iç içe devam ettiği Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında Batı Cephesinde Yunan ordusu muhtelif yerlerde taarruz halinde bulunuyordu. Bu Yunan taarruzu ancak kuzeyde, 8 Temmuz 1920 günü Bursa'nın işgali ile ve güneyde 29 Ağustos 1920 günü Uşak'ın işgali ile sona erecekti.

Bu kısa kronolojiden anlaşılacağı üzere henüz yeniden kuruluş halinde olan zayıf Türk ordusu ve Kuvayi Milliye müfrezeleri sürekli olarak bir cepheden bir cepheye taşınıp durmuşlardır. Şartların ne kadar ağır ve çetin olduğunu kronolojik küçük notlarla belirttikten sonra şimdi Düzce isyanına dönebiliriz.

Birinci Düzce isyanı gerçi Düzce'de başlamıştı fakat bastırılması birbuçuk ay süren bu isyan mevzii kalmamış ve geniş bir bölgeye sirayet ederek Adapazarı'ndan Bolu'ya kadar yayılmıştı

Düzce isyanının 13 Nisan günü patlaması şöyle olmuştur :

Düzce'nin yanında Ömer Efendi Köyünde toplanan silâhlı bazı kimseler, Düzce'de asayiş müfrezelerinde bulunan Süvari Yüzbaşısı Avni'yi yanlarına çağırdılar, Yüzbaşı bu daveti kabul etmedi. Bunun üzerine âsiler ilçenin dışında bulunan müfreze karargâhını bastılar, Müfreze Komutanı Mahmut Nedim teslim oldu. Piyade bölüğünü de mukavemetsiz teslim etti. Fakat iki süvari subayı, birkaç eri ile birlikte gece basıncaya kadar Düzce'yi savundular. Sü-

vari Yüzbaşısı Avni yaralandı ve Süvari Teğmeni Ruhsar şehit oldu. Sayısı gittikçe kabaran ve dörtbine kadar yaklaşan köylüler, Düzce'ye girdiler. Hükümeti, jandarmayı ve telgrafhaneyi işgal ettiler. Müfrezenin diğer subaylarını hapsettiler. Erleri silâhlarını alarak serbest bıraktılar. Hükümeti ve jandarma dairesini işgal ederlerken ceza mahkemesi başkanını ve Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Fuad'ı yaraladılar.

Asilerin elebaşıları, Kafkasya'nın ileri gelen ailelerinden Berzek Safer, Düzce Çerkez beylerinden Vahab, emekli Jandarma Yüzbaşısı Çerkez Koçbey, emekli Jandarma Binbaşısı Maan Ali idi. Bunlardan Berzek Safer İlçe Kaymakamı, Maan Ali Jandarma Komutanı, Vahap iaşe ve ikmalci, Koç Bey de Belediye Başkanı olmuşlardı.

Asiler böylece Düzce'ye hâkim olduktan sonra ilk iş olarak Bolu Mutasarrıfını Düzce'ye dâvet ettiler. Mutasarrıf Düzce'ye gelip nasihatte bulunrsa ortalığın yatışacağını söylediler. Mutasarrıf Haydar Bey de Ankara'dan müsaade alarak Düzce'ye gitti. Fakat asiler onu gelir gelmez yakalayıp nezaret altına aldılar.

Düzce'den sonra 14 Nisanda Beypazarı, 19 Nisanda Göynük, 20 Nisanda Gerede, 21 Nisanda Mucur, 22 Nisanda Hendek, 23 Nisanda Safranbolu isyan etti.

Bu bölgedeki isyancıların sloganları şöyle idi:

«Ahali ve Padişah nerede ise biz de oradayız.»

«İstanbul'un ve Padişah'ın emirlerini dinlemeyen Ankara'yı dinlemeyiz.»

«Padişahımızın fermanı olmadan silâh altına asker alınamaz.»

«İslâmın İslâma karşı kavgaya sürüklenmesine razı olamayız.»

«Biz Padişahı isteriz.»

Bütün isyanlarda olduğu gibi bu bölgedeki isyanın hazırlanmasında da İstanbul'dan gönderilen propagandacılar büyük bir rol oynamışlardı. Fakat asıl önemli etken 5 Nisan 1920 günü yayılanan ve Anadolu'ya dağıtılan bir fetva

idi. Sultan Vahdettin'in bir «Hattı hümayun»u ve hükümetin bir bildirisi ile birlikte dağıtılan ve Şeyhülislâmın imzasını taşıyan «Fetva-i Şerife» Türkçeleştirilmiş olarak aynen şöyledir :

«Dünya nizamının sebebi olan İslâm halifesi (Yüce Tanrı onun hilâfetini kıyamet gününe kadar sürdürsün) hazretlerinin idaresi altında bulunan İslâm beldelerinde bazı şerir şahıslar aralarında birleşip ve kendilerine reisler seçerek padişahın sadık teb'asını hileler ve tezvirler ile kandırmaya ve yoldan çıkarmaya, padişahın yüksek emirleri olmadan ahaliden asker toplamaya kalkışıp, görünüşte askerî iaşe ve teçhiz bahanesiyle ve gerçekte mal toplama sevdasiyle kutsal şeriata ve padişahın emirlerine aykırı olarak birtakım salma ve vergiler gesip, çeşitli baskı ve işkencelerle halkın mallarını ve eşyalarını yağmalamak ve bu yoldan Tanrının kullarına zulmedegelmeye ve suçlar işlemeye, memleketin bazı köyleri ve bölgelerine hücum ile tahrip, yerle bir etmek, padişahın sadık tab'alarından nice masum kimseleri katl ve masum kanları döktükleri, müminlerin emîri olan padişah emrinde bulunan bazı dinî, askerî ve mülkî memurları kendi başlarına azil ve kendi hempalarını tâyin, hilâfet merkezi ile memleketin ulaştırma ve haberleşme yollarını kesmek, devletçe gönderilen emirlerin yapılmasını yasaklamak, hükümet merkezini diğer bölgelerden ayırmak suretiyle halifelik otoritesini kırmak ve zayıflatmak, maksadiyle yüksek halifelik makamına ihanet etmek suretiyle imama (padişaha) itaatten dışarı düşmekle, «Devleti âliye»nin nizam ve düzenlerini, memleketin asayişini bozmak için yalanlar yaymak ile halkı fitneye sevk sebep ve fesada gayret etmekte oldukları açıklanmış ve gerçekleşmiş olan adı geçen reisleri ile avaneleri ve onlara bağlı olan kimseler eşkiya mertebesinde bulunup, dağılmaları hakkında gönderilmiş bulunan yüksek emirlerden sonra hâlâ inad ve fesatlarında direnirler ise adı geçen kimselerin kötülüklerinden memleketi temizlemek ve zararlarından halkı kurtarmak vacip olup «Fekatilû elletâ tebga hattâ tefaa ilâ emerillah» âyeti kerimesi gereğince katilleri ve gerekirse kitle

hâlinde öldürülmeleri meşru ve farz olur mu? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Dürrî Zâde Es-Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

Böylece padişahın ülkesinde savaş kudretleri bulunan Müslümanların âdil halifemiz ve imamımız Sultan Mehmet Vahidettin Han Hazretlerinin çevresi etrafında toplanıp bunlarla çarpışmak için yapılan dâvet ve emirlerine koşup, adı geçen eşkiyalar ile savaşları vacip olur mu? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Dürrî Zâde Es-Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

Bu suretle Halife hazretleri tarafından adı geçen eşkiyalar ile çarpışmak için tâyin olunan askerler çarpışmaktan kaçınır ve firar eylerlerse büyük günâha girip ve âsi olup, dünyada şiddetle cezaya ve ahirette acıklı azaplara hak kazanmış olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki olurlar.

Dürrî Zâde Es-Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

Bu suretle halifenin askerlerinden olup da eşkıyaları katledenler gazi ve eşkıyalar tarafından katlolunanlar şehit ve şefaata nail olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki olurlar.

Dürrî Zâde Es-Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

Bu suretle eşkıyalar ile muharebe hakkında çıkarılmış olan padişahın emirlerine itaat etmeyen Müslümanlar âsi ve şeren cezalandırılmaya hak kazanmış olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki olurlar.

Dürrî Zâde Es-Seyyid Abdullah
tarafından yazıldı

İstanbul, bu fetvayı çeşitli yollardan Anadolu'unun her yanına dağıtmaya başlamıştı. Bursa'da 56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey 13 Nisan 1920 tarihi ile Ankara'ya yazdığı telgrafta «Şimdi buraya gelen İstanbul gazeteleri, Millî Hareket aleyhinde Şeyhülislâm Dürrî Zâde Abdullah imzasıyle bir fetvayı ihtiva etmektedir» dedikten sonra fetvayı özetliyor, İstanbul'dan gelen gazetelerin kısmen toplattırıldığını belirtiyor ve şöyle diyordu :

«Eğer bu gece alelacele Ankara vesaire Başmüftüleri ve ülemayı meşhureyi İslâmiye tarafından muktezi mukabil fetvalar alınmazsa ahvalin Bursa vilâyetinde pek ziyade kesbi vahamet etmesi muhtemeldir.»

Bekir Sami Bey'in bu uyarısı üzerine başta Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) efendi olduğu halde 153 müftünün imzasını taşıyan bir fetva hazırlandı. Türkçeleştirilmiş şekli ile bu fetva şöyle idi :

«Dünyanın nizamının sebebi olan İslâm halifesi hazretlerinin halifelik makamı ve saltanat yeri olan İstanbul, müminlerin emîrinin (padişahın) varlığının sebebine aykırı olarak, İslâmların düşmanları olan düşman devletler tarafından fiilen işgal edilerek İslâm askerleri silâhlarından uzaklaştırılıp, bazıları haksız olarak katl ve hilâfet yerinin korunmasına yaranan bütün istihkâmlar, kale ve diğer harp vasıtaları zaptedilmiş, resmî işleri görmeye ve İslâm askerlerini teçhize memur olan Bâbıâli ve Harbiye Nezaretine el konularak, halifeyi milletin gerçek menfaatlerini hedef tutan tedbirler almaktan fiilen men ve örfî idare ilân ve divanı harpler kurmak suretiyle İngiliz kanunlarını tatbike muhakeme etmek ve cezalandırmak suretiyle halifenin yargılanma hakkına müdahale ve yine yüksek halifelik makamının maksatlarına aykırı olarak Osmanlı memleketi parçalarından İzmir ve Adana ve Maraş ve Ayıntap ve Urfa bölgelerinde düşmanlar tarafından tecâvüz edilerek gayri müslim teb'a ile birleşip İslâmları katliam ve mallarını yağmalamak ve kadınlara tecâvüz ve İslâmın kutsal saydığı hususları tahkir eder olduklarında açıklandığı veçhile hareket ve esirliğe mâruz kalmış bulunan İslâm halifesinin kurta-

rılması için elden gelen gayreti sarfederek bütün iman sahiplerine farz olur mu? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Bu suretle meşru haklarını ve halifeliğin gaspedilmiş olan kudretini kurtarmak ve fiilen tecâvüze maruz kaldığı zikredilen memleketleri düşmanlardan temizlemek için mücadele eden ve savaştan İslâm halkı şeriatça eşkıya olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olmazlar.

Bu suretle düşmanlara karşı açılan savaşta ölenler şehid, hayatta kalanlar gazi olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Bu suretle savaştan ve dinî vazifesini yerine getiren İslâm halkına karşı düşman tarafını tutarak İslâmlar arasında fitne çıkararak silâh kullanan Müslümanlar şeriatça günahların en büyüğünü işlemiş ve fesada yönelmiş olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Bu suretle düşman devletlerin zorlamaları ve kandırılmalariyle olaylara ve gerçeklere aykırı olarak çıkarılmış bulunan fetvalar İslâm halkı için şeriatça muteber olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olmaz.

Düzce ayaklanması başlayınca Ankara gerekli askerî tedbirlerle beraber isyan bölgesine bir nasihat heyeti gönderdi. Trabzon mebusluğuna seçilmiş olan Hüsrev (Gerede) Bey'in başkanlığındaki heyet, Gere'deye yaklaştığı bir sırada Geredeli âsiler tarafından karşılanmış ve tevkif edilerek Bolu'ya gönderilmiştir. Askerî tedbir olarak isyan bölgesi çevresindeki kuvvetlerin bu bölgeye sevkine girişilmişti. Ancak, hareket emri alan ve kısa zamanda isyan bölgesine ulaşması mümkün olan zayıf mevcutlu askerî birlikler bir sonuç alacak güçte değillerdi. Nitekim bunlar toplu olarak kullanılmadıkları ve askerlerin kendi halkından olan âsilere silâh atmak istememeleri yüzünden bütün harekât boyunca ayrı ayrı başarısızlığa uğramışlar ve dağılmışlardır.

İsyan geliştikçe Ankara daha köklü tedbirler almak zorunluğunu duvmuş, Afyon'dan Yarbay Arif Bey müfrezesini Batı Cephesinden Anzavur isyanını henüz bastırmış olan Çerkez Ethem kuvvetlerini isyan bölgesine sevketmiştir. Bu arada, 18 Nisan günü Geyve'de bulunan 24. Tümen Kumandanı Yarbay Mahmut Bey'e, Düzce isyanını bastırmak üzere emrindeki kuvvetlerle vakit kaybetmeden Düzce'ye hareket etmesi emri verilmiştir. Saydığımız bu kuvvetlerden başka Kandıra'dan Çolak İbrahim müfrezesi, Kurmay Binbaşı Nazım Bey, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa da isyan bölgesine gönderilmişlerdir.

Düzce isyanını bastırmakla görevlendirilen 24. Tümen, harekâta katılan ilk kuvvetli birlik idi. Fakat 22 Nisan günü Hendek'ten Düzce'ye hareket eden bu Tümen, Hendekliler tarafından baskına uğramış ve Tümen Kumandanı da şehit olmuştur. Sonuç olarak Tümen kâmilen dağılmış ve silâhları da âsilerin eline geçmiştir.

Düzce isyanının gelişmesini İstanbul hükümeti de büyük bir ilgi ile izlemekte idi. Fakat bu ilgi isyanın gelişmesini ve başarıya ulaşmasını sağlamak amacını güdüyordu. Ankara'dan 24. Tümene, Düzce'ye hareket emrinin verildiği 18 Nisan 1920 günü İstanbul hükümeti de bir kararname çıkararak «Kuvayi inzibatiye» adıyla Kuvayı Milliye ye karşı kullanılacak özel bir kuvvet kurduğunu açıklamıştı. Bu kararname Türkçeleştirilmiş ve özetlenmiş olarak şöyledir:

«Devlet kanunlarını tatbik eyliyen hükümet memurlarını zor kullanarak icrayı memuriyetine mâni olan ve Kuvayi Milliye namını taşıyan erbabı şekaveti tenkil için Kuvayi İnzibatiye kurulmuştur. Kuvayi İnzibatiye, devletin kuvvei müsellâhasıdır. Bu teşekkül, Harbiye ve Dahiliye Nezaretine bağlı olacaktır. Buraya intisap edecekler and içeceklerdir. Teşkilât subaylariyle birlikte 250 mevcutlu bölüklerden teşekkül edecek ve 4 bölük bir tabur, 4 tabur bir alay olacaktır. Subaylar, muvazzaf ve emeklilerden ve gönüllü olanlardan tâyin edilecektir.

Hizmet esnasında malûl kalacak erlere ve subaylara

rütbe ve derecelerine göre ve şehit olanlar ile vefat edeceklere aynı veçhile tazminat verilecektir.

Erlere 30 lira maaş verilecektir. Teğmenlere 60 liradan başlamak üzere alay kumandanlarına 150 lira verilir.»

Yine 18 Nisan günü ikinci bir kararname ile Kuvayi İnzibatiye için 1 milyon 250 bin lira ödenek ayrılmıştır. Kuvayi İnzibatiye kumandanlığına da ordu kumandanı yetkisi ile ve maaşından ayrı 500 lira ek ödenek verilerek eski Harbiye Nazırlarından Süleyman Şefik Paşa tâyin edilmiştir. Kuvayi İnzibatiye süratle hazırlanarak ilk kafilesi 29 Nisanda İzmit'e gitmek üzere vapura bindirilmiştir. Kuvayi İnzibatiyenin İzmit'te toplanması uzun sürmemişse de harekete geçmesi 14 Haziran 1920 gününe kadar gecikmiştir. Halbuki isyan Mayıs sonlarında Millî Kuvvetlerce bastırılmış bulunuyordu.

İsyanın henüz had bir safhada olduğu sırada Ahmed Anzavur da İstanbul hükümetince tekrar görevlendirilerek İzmit'e gönderilmiştir. Anzavur, teşkil ettiği kuvvetlerle İzmit'ten 8 Mayısta hareket etmiş, 10 Mayısta Adapazarı'na ve ertesi gün Kandıra'yı işgal ettikten sonra Geyve boğazına yönelmiştir. Anzavur'un bu defaki harekâtı 22 Mayısa kadar devam etmiş ve kuvvetleri evvelce olduğu gibi dağıtılmıştır. Bu, Anzavur'un sahnede son görünüşüdür.

Genel durumu böylece tesbit ettikten sonra Düzce isyanının bastırılması ile ilgili olaylardan bazıları üzerinde duracağız.

24. TÜMENİN DAĞILMASI

Geyve'de bulunan 24. Tümen Kumandanı Yarbay Mahmut Bey, Düzce'ye hareket emrini alınca 143. Alaydan 2 tabur, bir kudretli dağ bataryası ve süvari takımına alarak 19 Nisan 1920 günü karargâhı ile birlikte hareket etti. Aynı günün akşamı Adapazarı'na geldi. Halk askeri endişe ile seyrediyor, esnaf dükkânlarını kapıyordu. Mahmut Bey durumdan kuşkulanmıştı. Gerekli emniyet tedbirlerini alarak ordugâha geçti. Adapazarı'nın İstanbul ile olan telgraf ir-

tibatını kesti. Halka dağıtılmak üzere bir beyanname hazırladı. Bu beyannamede özetle şöyle diyordu:

«Padişah ve Halife İngilizlerin eline esir düşmüştür. Padişahımızı kurtarmak için ölünceye kadar çalışacağız. İstanbul hükümeti İngilizlerin elinde bir oyuncaktan başka birşey değildir. Padişahı ve milleti kurtarmak için harekete geçen Kuvayi Milliye'ye yardım ediniz.»

Mahmut Bey, 21 Nisanda Hendek'e hareket etti. Bir taraftan yol boyunca köylülere beyanname dağıttırıyor, bir taraftan da Çerkez ve Abaza beylerini ikna etmenin yollarını araştırıyordu. Kendisi de Çerkez olan Mahmut Bey, akşam üzeri karargâhı ve süvari takımı ile Hendek'e vardı. Halkı Adapazarı'nda olduğu gibi buldu. Çerkez ve Abaza ileri gelenlerini yanına çağırdı. Tellâllar vasıtasilye halkı hükümet meydanında toplanmaya dâvet etti. Fakat meydana çocuklardan başka gelen olmadı. Yanına gelen beylere gerekli nasihatı yaptı. Kendisi de Çerkez olduğu için sözünün tesir edeceğini umuyordu. Fakat bunlar Mahmut Bey'i dinlerken, bir yandan da el altından etrafa haberler salarak Mahmut Bey kuvvetlerini pusuya düşürmek için hazırlık yapıyorlardı.

Ertesi gün, 22 Nisan günü Mahmut Bey müfrezesi ile harekete geçti. İki taburdan biri önde, öbürü arkada, topçu bataryası ortada olmak üzere müfreze Düzce istikametinde yürüyordu. Tümen Kumandanı ve karargâhı daha arkadar hareket edecekti. Emniyet tertibatı alınmamıştı. Hareketten yarım saat sonra öndeki tabur kumandanından gelen bir raporda Hendek'ten çıkılır çıkılmaz tepelerden ateş edildiği ve ateşin her taraftan devam ettiği bildiriliyordu. Tabura Nuhveren boğazında iken ateş baskını yapılmıştı. Tümen Kumandanı Mahmut Bey raporu okuyunca hemen karargâhı ile birlikte yürüyüşe geçti. Bu esnada ihtiyar bir adam, Çerkez olduğu bilinen kumandanın önüne geçerek Çerkezce birşeyler söyledi. Tümen Kumandanı süvarilerden birisini indirerek bu ihtiyarı ata bindirdi. Kasabadan çıkıldı. Biraz sonra Tümen Kumandanının gördüğü durum şu idi: Topçular olduğu yerde sıkışıp kalmış, hayvanlardan

birkaçı vurulmuştu. Piyade bölükleri mevzi almış, âsilere ateş etmekte idi. Tümen Kumandanı karargâhını ve süvari takımını bulunduğu köprü başında bırakarak yanına Kurmay Başkanı Yüzbaşı Sami'yi, mülhakını ve ihtiyar Çerkez'i alarak öndeki tabura doğru koşar adımlarla ilerledi. Ateş altında 300 metre kadar yoll aldıktan sonra durdu. İhtiyarı âsilere doğru gönderdi. Bu esnada iki taraf da ateşe devam ediyordu. Mahmut Bey'in maksadı kardeş kanı dökülmesini önlemekti. Bu sebeple ihtiyarın âsilere yaklaştığı bir sırada boru ile ateş kes emri verdi. Bu emri duyan erler duymayanlara da bağırarak ateş kestiriyorlardı. Bu taburun bütün erleri ateş kesmişti. Daha arkadaki tabur bu esnada mevzie yeni girmiş ve henüz ateşe başlamamıştı. Tümen Kumandanı bu taburu da ateş ediyor zanniyle ateş kestirmek için geriye doğru yürümeye başladı. Yolda öndeki taburun bir bölüğünü silâh çatmış ve erlerini Abaza ve Çerkezlerle kucaklaşırken gördü. Ateş kesilmesinden yararlanan âsiler böyle bir hileye başvurarak bölüğün içine dalmışlar, bir taraftan askerlerle kucaklaşıyor, bir taraftan da silâhları topluyorlardı. Henüz mevziye girmiş olan diğer taburun da içine girivermişlerdi. Tümen Kumandanı hâlâ kan dökülmesini önlemek için çaba sarfediyordu. Bu sırada kendisine 15-20 adım kadar yakın bir mesafeden göğsü ve bağrı açık bir Abaza'nın fırlayarak Mahmut Bey'e hitaben «teslim ol, teslim ol» diye bağırdığı duyuldu. Mahmut Bey aldanmış olduğunu işte bu anda anladı ve yanındaki yâverin filintasını alarak âsilerin üzerine ateş etti. Hazırlıklı olan âsiler tarafından 5 tüfek aynı zamanda patladı. Mahmut Bey ve Kurmay Başkanı şehit oldular. Bunun üzerine ortalık büsbütün karıştı. Âsiler duruma hâkim oldular. Subayları yakalayıp hapsettiler. Erleri silâh ve cephanelerini alarak serbest bıraktılar. Müfrezenin ağırlıklarını yağma ettiler.

YARBAY ÂRİF
MÜFREZESİ

24. Tümenin dağıldığı ve Kumandanı Mahmut Bey'in

şehit edildiği 22 Nisan günü Afyonkarahisar'ı yakınında bulunan Yarbay Arif Bey müfrezesi Ankara istikametinde trenle yola çıkmıştı. Ankara, elde başka bir kuvvet olmadığından, ikinci bozkır isyanının bastırılmasında başarı göstermiş olan bu müfrezeye acele hareket emri vermişti. «Karakeçili» müfrezesi diye adlandırılan bu müfreze, 210 atlı ve 50 yaya milis askerinden kurulu idi. Arif Bey Ankara'ya ve hemen oradan 24 Nisanda Ayaş'a geldi. Ertesi gün Beypazarı'na taarruz etti. Bir saatlik çarpışmadan sonra âsileri tamamiyle bozarak ilçeye girdi. Halk tarafından iyi karşılandı. Çünkü ayaklananlar ilçe merkezi halkından çok, civar köylerden ve Nallıhan ilçesinden gelme kimselerdi.

26 Nisanda Nallıhan'a yürüyüp tenkil yapma emri aldığından Yarbay Arif, müfrezesi ile birlikte yola çıktı. Nallıhan'da âsiler kaymakamı, memurları ve telgrafçıları kovarak kasabaya hâkim olmuşlardı. Nallıhan kadısı Ahmet Hamdi efendi de Kaymakam seçilmişti. Beypazarı'na 50 süvari ve 50 piyadeden müteşekkill bir kuvvet yola çıkarmış bulunuyorlardı. Yarbay Arif Nallıhan'a giderken yolda bu müfrezeye rastladı. Onlara taarruz etti ve dağıttı. Asilerden birçoğu öldü. Arif Bey esir aldığı âsilerden asıl âsi yuvasının Çarşamba köyü olduğunu öğrenmişti. Bu haber üzerine Nallıhan'a gitmekten vazgeçerek Çarşamba istikametine yöneldi. Çarşamba'da Yarbay Arif Bey'in müfrezesini karşılayan 400 kadar âsi ile yapılan çarpışmada âsiler 50 ölü ve bir o kadar da yaralı verdiler. Yarbay Arif Bey müfrezesi Çarşamba'yı temizledikten sonra Bolu'yu işgal etti fakat daha kuvvetli âsi güruhunun taarruzu karşısında Bolu'dan çekilmek mecburiyetinde kaldı. 6 Mayısta Kızılcahamam'a döndü. Arif Bey Kızılcahamam'da köylüleri çağırarak nasihatlerde bulunmuş ve bunlardan Millî Kuvvetlere yardım için gönüllü yazmaya başlamıştı. Fakat 11 - 12 Mayıs gecesi çadırında uyurken bir mavzer kurşunu ile öldürüldü. Müfrezesi de bundan sonra izin alarak Afyon'a döndü.

Yarbay Arif Bey'in gerek öldürülmesi, gerekse kişiliği hakkında şimdiye kadar hiçbir yerde birşey yazılmış değildir. Yalnız Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi

yayınlarından «Türk İstiklâl Harbi» serisinin 4. cildinde şu kısa bilgi verilmektedir:

«Olayla ilgili tahkikat sırasında suikastin vukua geldiği saatlerdeki iki nöbetçi ile Arif Bey'in çadırının yanındaki çadırda yatan yaveri Üsteğmen İhsan ve Karakeçili müfrezesindeki erlerin ısrarı üzerine de Kızılcahamam müfreze kumandanı Binbaşı Rüştü'yü tevkif ettiler. Yarbay Arif Bey Gerede'ye âsilerin üzerine gönderilen ve müfrezesini iyi idare edemiyen Binbaşı Rüştü'yü asmak istemişti. Araya giren bazı zatlar Yarbayı bu fikirden vazgeçirmişti.»

Yarbay Arif Bey'in kişiliğini meydana çıkarmak ve öldürülmesi sebebini kısmen de olsa açıklığa kavuşturmak için kendisini yakınen tanıyan Afyonkarahisar Müdafaai Hukukçularından sayın Ali Taşkapılı (C.H.P. eski milletvekillerinden) ile görüştük. Kendisi bize şu bilgileri verdi:

«Yarbay Arif Afyon'un Bayat nahiyesindendir. Ve Bayat Aşiretine mensuptur. Gayet haşin bir adamdı. Ben İstanbul'dan 1919 senesi Ekim ayında Afyon'a geldiğim zaman Arif Bey Afyon'da bulunuyordu. Kendi köyünden ve civar köylerden bir kuvvet toplamış ve Afyon'a 5-6 kilometre mesafede dağ eteğinde Erkmen köyünde karargâh kurmuştu. O sırada Afyon'da İngilizler vardı. İngilizler zamanla Arif Bey kuvvetlerinden kuşkulanmaya başladılar. Bunda da haklı idiler. Nitekim bir gece Arif Bey cephaneliği basarak İngiliz nöbetçileri bağlattı ve cephaneliği boşalttı. Cephanelik baskınında Arif Beye Afyon'daki Tümen Kumandanı Ömer Lütfü Bey ve Müdafaai Hukukçular da yardım etmişlerdi. Bundan sonra İngilizler nümayişler yapmaya ve Arif Bey'i tehdide başladılar. Fakat silâhlı bir çatışma olmadı.

Arif Bey gayet vesveseli bir adamdı. Meselâ hamama gittiği zaman daha önce hamamı boşalttırır, dış ve iç kapılara ikişer, üçer nöbetçi koyduktan sonra girip yıkanırdı. Haşin ve geçimsiz olduğu için herkes kendisinden çekinirdi. Arif Bey müfrezesi ile beraber Bolu'ya gitmek üzere ayrıldığı sıralarda Refet Paşa, Afyon'a geldi. Ankara'dan Nazilli'ye, Nazilli'den Ankara'ya sık sık gidip gelirdi ve her seferinde Afyon'a uğrar, bizimle görüşürdü. Bu defaki geli-

şinde Tümen Kumandanı Ömer Lütfü Bey, Müdafaai Hukukçulardan Reşit Bey, ben ve Refet Paşa akşam oturup konuştuk. Reşit Bey Arif Bey'den şikâyet etti. Kendisinin Afyon'dan uzaklaştırılmasının iyi olacağını, aksi takdirde müessif hadiseler zuhur edeceğini söyledi. Tümen Kumandanı bu mütalâaya iştirak etti. Bunun üzerine Refet Paşa :

— Merak etmeyin, Arif Bey bir daha Afyon'a gelmiyecek, dedi.

Arif Beyin Kızılcahamam'da çadırda öldürülmesi faili meçhul kalmakla beraber, kuvvetli bir ihtimal ile Refet Bey tarafından hazırlanmış bir hareket olması gerekir. Çünkü Arif Bey'i mutlaka kendi adamlarından biri öldürmüştür. Dediğim gibi, çok vesveseli olduğu için çadırının etrafına yabancı bir kimsenin sokulmasına imkân yoktur. Arif Beyin öldürülmesinden sonra maiyetindekiler Afyon'a geldiklerinde atını, silâhını, parasını, eşyasını Müdafaai Hukuk'a teslim ederlerken, Arif Bey'in en yakın adamı Ali Çavuş'a bazı sualler sordum ve bu mütalâayı ileri sürdüm. Ben öldürdüm demedi ama yüzünden onun öldürdüğü anlaşılıyordu. Nitekim Arif Bey'in diğer adamlarından bazıları Ali Çavuş'un öldürdüğünü fakat aralarında hiçbir geçmişleri olmadığı için Ali Çavuş'un bunu kendiliğinden yapmıyacağını, ona öldürttüklerini sölyediler.»

ÇERKEZ ETHEM İSYANI BASTIRIYOR

Bursa'dan Geyve'ye gelen Çerkez Ethem, kuvvetleri ile birlikte 23 Mayıs 1920 günü buradan hareketle aynı günün akşamı Sapanca ve Adapazarı'nı hadisesiz işgal etti. Çerkez Ethem kuvvetleri Adapazarı'na doğru ilerlerken, silâh kullanan köyleri tamamen yakmıştı. 24 Mayıs 1920 günü Adapazarı bölgesinde istirahat edildi. 25 Mayıs günü Adapazarı'ndan hareket eden Çerkez Ethem, aynı gün Hendek'e girdi. Mudurnu bölgesinde toplanmış bulunan çeşitli müfrezelerden kurulu grup da Albay Refet Beyin emrinde olarak Bolu ve Düzce istikametinde harekete geçmişti. Böylece isyanın merkezi olan Düzce iki taraftan sıkıştırılmış oluyor-

du. Düzceliler Çerkez Ethem'in ilçelerine girmesinden çok korkuyorlardı. Bu bakımdan halk Refet Bey kuvvetlerinin Çerkez Ethem'den önce şehre girmesini sağlamak üzere ellerinde rehine olarak bulundurdukları Trabzon meb'usu Hüsrev (Gerede) Bey'i serbest bırakarak Refet Bey'e gönderdiler. Heyet üyelerinden yine Trabzon meb'usu Osman Bey de serbest bırakılmıştı. Düzce'den Mudurnu'ya gelen bu iki meb'us, durumu Ankara'ya şöyle bildirdiler.

Hüsrev Bey'in telgrafı:

«Düzce'deki hareketin elebaşısı Berzek Safer Bey'dir, bunu kandırmak mümkündür. Örfî İdare dolayısiyle silâh taşınması yasak olan bu bölgedeki Eşref ve Şükrü Beylerin silâhlı dolaşmaları, Düzce isyanının sebepleri başında gelir. Orman rüsmunun artırılması, iane derci, müfrit İttihatçıların halk üzerindeki fena tesirleri, İstanbul'da çıkarılan fetva ve halk hatiplerinin cahil halkı kandırması ve Mustafa Kemal'in ikinci padişah olmak istediğinin etrafa yayılması ve nihayet iradei şahane olmadan askerin toplanması hususları bu ayaklanmayı doğurdu.»

Osman Bey'in telgrafı:

«Düzce'de halk korkuyor. İstanbul'dan ümit kesilmiştir. Safer Bey mert adamdır. Uzlaşma işi samimidir. Düzce muhiti Refet Bey'i seviyor. Etem Bey'in vurudunun felâket olacağını düşünüyor. Etem Bey'in Düzce'ye gelmesini önlemek lâzımdır.»

Genel Kurlmay Başkanının emri ise şöyle idi:

«Düzce'ye silâh kuvvetiyle girilmelidir. Âsilerin de haleti samimî değildir. İstanbul'dan ve İngilizlerden yardım gelir ümidiyle vakit kazanmak istiyorlar. Âsi elebaşıları içinde eli kana boyanmamış bir kaç kişiyi affederiz. Fakat başka türlü teklifleri kabul edemeyiz. Şehit olan komutan ve subaylarımızın, erlerimizin hesabını soracağız. Halka karşı kindar muamele yapılmıyacak, bilâkis şefkat gösterilecektir. Subaylardan ve memurlardan ihanet veya halkı iğfal edenler asla affedilmiyecektir.»

Albay Refet kuvvetleri gelmeden 26 Mayıs günü, Çerkez Ethem kuvvetleri, Düzce üzerine yürüdü ve aynı gün Düzce mukavemetsiz teslim oldu. Çerkez Ethem âsi elebaşılarından Safer Bey, Koç Bey ve Abdülvehabı hemen idam etti. İstanbul'dan âsi hareketlerini idare etmek için maiyetindeki 9 subayla birlikte gelen Kurmay Yarbay Hayri, Akçakoca üzerinden İstanbul'a kaçmak istemişse de, sıkı bir takiple yakalandı, Düzce'ye getirildi, o da idam edildi.

ALTINCI BÖLÜMÜN

EKLERİ

Ek : 1

SİYASÎ DURUM TARTIŞMASI VE BEKİR SAMİ

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Umumi harbin yarattığı açlık ve sefaletin bir meşru çocuğu olan Bolşeviklik, beşeriyeti muvaffakiyetle istilâ ederek cihanşumûl bir inkılâba sebep olacak gibi görünmektedir. (...) Karl Marks prensiplerinin tatbikatı yalnız Rus hudutları dahilinde esasgir kılmakla iktifa edilirse, az zaman zarfında Sovyet Hükümetinin sukût edeceğine şüphe olmadığından, her türlü vesait ve tedabire müracaatla cihanşumûl bir inkılâbın husul bulmasına çalışmak lâzımdır. Bolşevik muvaffakiyeti ahiresi kendi prensiplerinin Rus kitlesi içtimaisi ruhuna uygun geldiğine ve İslâmiyetin bidayeti zuhurunda olduğu gibi, Bolşevikler de asrımız avam kitlesinin ruhî ve maddî ihtiyacına tetabuk etmekte bulunduğundan, seri bir surette beşeriyet ve bilhassa Asya kavimleri arasında hüsnükabule mazhar olacağı kaviyyen zannolunmaktadır. Asırlarca «Allah nevmi gafletten ikaz eyliye» teranesiyle hocaların uyuttuğu İslâm âlemi, Bolşevik sistemi sayesinde cidden uyandırılmağa muvaffakiyet hasıl olursa, ne saadet, ne azim muvaffakiyet. (...) Bolşeviklerin Avrupa ve Asya'daki tehditkâr vaziyetleri Emperyalist Avrupalıları ve bilhassa İngilizleri bihakkın tedhiş etmektedir. Londra'ya en kısa yolun Hindistan'dan geçtiğini bilen Lenin, İngilizlerin hasmı cânıdır.

Bolşeviklerin (...) bir daha Denikin ve Kolçak gibi yine Ruslardan, muhalif orduların teşekkül etmemeleri için Çanakkale Boğazını elde bulundurmaları kat'iyyen lâzımdır. Çanakkale Boğazına hâkim olan Bolşevikler bizimle teşriki mesaiye talip ve mecbur olmayacaklardır.

(...) İtilâf Devletleri muhteşem muvaffakiyetlerine ve dretnavtlarına rağmen, zannolunduğundan daha ziyade za-

yıf ve âcizdirler. (...) Kafkasya'da bir sed vücuda getirmek plânları da Bolşeviklere karşı büyük askerî harekât gerektirdiğinden buna teşebbüs edemiyeceklerine delildir.

(...) İdam hükmü tarzında sulh imza ettirildiği takdirde, Bolşeviklerle tevhidi mesai etmekten bizi kimse menedemiyecektir. (Bunun dışında) Bolşevik istilâ seline karşı müsellahan mukavemet edeceğimize İtilâf Devletlerini ikna suretiyle birçok maddi menfaatler istihsal edilebilir.

(...) Bolşeviklerin cenuba doğru istilâsını kolaylaştırmak maksadiyle vaktinden evvel teşebbüs edilmemesini ve hareket vaktinin gayet basiretkârane intihap edilmesini muvafık buluyorum. İhtiyar edilecek fedakârlığa mukabil kazanılacak maddî ve manevî menfaatlerin pek ince hesap edilmesini elzem görürüm efendim.

56. Tümen Kumandanı
Bekir Sami

Ek : 2

SİYASÎ DURUM TARTIŞMASI VE YUSUF İZZET PAŞA

Merkezi Bandırma'da bulunan 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşanın açtığı siyasî durum tartışmasına verdiği 20-21 Şubat 1920 günlü cevap oldukça uzundur. Bu cevabı özetliyoruz:

«İtilâf Hükümetlerinin hakkımızda uygulamak istedikleri hüküm hakkındaki pek vâkıfâne ve pek ihatalı mütalâalara tamamen iştirak ederim.

Muzaffer İtilâf Devletlerinin mütareke öncesine kıyasla birbirlerinden koptuklarını kuvvetle zannetmekteyim. Amerika bu zümreden ayrılmış gibi görünüyor. İtilâf Hükümetlerinin Doğu Avrupa'daki siyasetleri «Yudeniç» ve «Denikin» ile beraber perişan olmuş ve Büyükasyad'a ise Amiral Kolçak ile birlikte idama mahkûm olmuştur. Dünyanın diğer bölgelerinde ve hattâ kendi memleketlerinde dünya düzenini istedikleri gibi yeniden kurmak istiyen bu sahte büyük mâbutlar aleyhine inançsızlıklar, ayaklanmalar başgöstermek üzeredir.

İtilâfçılar mütarekenin ilk zamanlarında Türkiye'ye herşeyi kabul ettirmeye muktedir iken, yukarıda ifade ettiğim sebeplerden dolayı şimdi durum değişmiştir. Millî kuvvet ve irademiz daha çok belirmeye başladı. Bir hükümetimiz var. Toplantı halinde bir millî meclisimiz var. İtilâf Devletlerinin varlığımızı kabule mecbur olduklarını gösteren işaretler gittikçe artmaktadır. Gerçi onların politikasının gelecek için pek korkunç bir emperyalizm kurmak olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre bizim yapacağımız şey, kendi yurdumuzdaki kuvvetlerimizi ve millî azmimizi durmadan kuvvetlendirmek ve millî menfaatlerimizi gözetmekten herhangi barış şartına asla boyun eğmemektir.

İtilâf Hükümetinin Bolşeviklere karşı güney Kafkasya'-

da bir sed yapabileceklerine kat'iyyen kani değilim. Böyle bir sed kendiliğinden yıkılmaya mahkûmdur. Çünkü Bolşevizm esasen bir fikirdir. Buna sed olamaz. İkincisi bu bir kuvvettir. Bolşevikler, İtilâfçıların büyük paralar ve malzemelerle takviye ettikleri yüzbinlerce Denikin kuvvetini yıktı. Kafkas seddi ancak Kafkasya'nın kuzeyinde kurulabilir. Bolşevizme karşı buna teşebbüs ederlerse, bu seddin arkadaş takviyesi için bütün Anadolu'yu işgale kalkışmalarından korkarım. Bu takdirde, memleketimizi bir büyük Afganistan haline sokmak istemeleri ve bunun için millî teşkilâtımızı dağıtmaya kalkışmaları tehlikesi vardır. Bunun için Bolşeviklerle elele vermeye ve Bolşevizmin Kafkasya güneyine geçmesini kolaylaştırmaya yarıyacak yarı resmî bir seferberlik yapmamız bile bu işgal tehlikesini maazallah tâcil ettirebilir. Dış siyasetin gittikçe lehimize büyük bir değişikliğe uğramakta olmasına rağmen; henüz memleket içinde kuvvetli değiliz. Kuvayi Milliyeyi besliyecek paramız ve savaş araçlarımız yok denecek kadar azdır. Ve başka yardımcımız da yoktur. İtilâf Devletlerinin harp esnasında olduğu gibi, bizi, uzun sürecek bir iktisadî ablukaya almaları felâketlere yol açabilir. Hükümetimiz zayıftır ve idare makinesi her yerde bozuktur. Bütün bunlardan sonra Doğu Anadolu'da gayrı resmî surette de olsa, millî bir seferberlik yapmaktan çekinmeye mecburuz.»

Ek : 3

SİYASÎ DURUM TARTIŞMASI VE KÂZIM KARABEKİR PAŞA

Heyeti Temsiliyeye

1 — İtilâf Devletlerinin vücuda getirmek istediği Kafkâsya seddi ve binnetice memleketimizin her tarafından istilâ ve inhidamı dahili mülâhazatı artık tasvir ve tasavvur buyurulan şekilde vârit olamıyacağını zannederim.

2 — Bolşevikler Gürcistan ve Azerbaycan'ı geçip bilfiil hudutlarımızda temasa gelmedikçe, kuvvet ve teşkilâtları taayyün etmedikçe işe fiilen karışmamız defaatle mesbuk maruzatım veçhile bizi en yakın ve seri bir tehlikenin şiddetleri altında ve yalnız olarak vaktinden evvel itilâfiyûna ezdirir ve memleket muzmahil olur. Binaenaleyh böyle bir harekette zerre kadar kâr olmayıp imhamız muhakkaktır.

3 — Ecnebi matbuatından ve Erkânı Harbiye-i Umumiyenin neşriyatından sarahaten anlaşılıyor ki, İtilâf Devletleri Şarkta bir Rus-Turan plânından kuşkulanıyor. Son zamanlarda Venizelos Türklerin Bolşeviklerle iştirak ve harekâtını iddia ediyor. Bir Gürcistan Nâzırı on gün evvel halka verdiği alenî nutkunda, Anadolu'da Mustafa Kemal, Fuat Paşalarla Rauf Bey ve rüfekasının Bolşevikliği ilân ettiklerini söylüyor. Vaziyet böyle iken, ne kadar sâkit ve metin ve mahir tavır almak lâzım geleceği bir kere daha taayyün ediyor.

4 — Kafkaslarda İtilâf Devletlerinin şüpheyi mucip bir hareketi ve sevk edilmiş bir kıtası bile yok iken, böyle bir plân teklif buyurmalarının nereden mülhem olduğunun iş'ar ve tenvir buyurulmasını hasseten istirham eylerim. 14/15 Şubat 36 (1920)

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Ek : 4

İLK MİLLÎ HÜKÜMET

3 sayılı Kanun gereğince seçilen İcra Vekilleri Heyeti'nin aldıkları oy sayısına göre listesi şöyledir :

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi : (129 oy'la)
İsmet Bey (İnönü — Edirne)

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili : (127 oy'la)
Dr. Adnan Bey (Adıvar — İstanbul, ölm: 1964)

Hariciye Vekili : (121 oy'la)
Bekir Sami Bey (Amasya — Ölm: 16.1.1933)

Müdafaai Milliye Vekili : (118 oy'la)
Fevzi Paşa (Çakmak — Kozan — Ölm: 1950)

İktisat Vekili : (99 oy'la)
Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk — Kastamonu)

Dahiliye Vekili : (96 oy'la)
Cami Bey (Baykurt — Aydın)

Adliye Vekili : (83 oy'la)
Celâlettin Arif Bey (Erzurum)

Şer'iye Vekili : (80 oy'la)
Mustafa Fehmi Ef. (Gerçeker — Bursa)

Nafia Vekili : (79 oy'la)
İsmail Fazıl Paşa (Yozgat — Ölm: 18.4.1921)

Maliye Vekili : (74 oy'la)
Hakkı Behiç Bey (Bayiç — Denizli)

Maarif Vekili : (65 oy'la)
Dr. Rıza Nur Bey (Sinop)

Ek : 5

ŞEHZADEBAŞI BASKININDA YARALI VE ŞEHİTLER

Şehit	*Tümen karargâhından (Onbaşı)* Veli oğlu Mehmet (Reşadiye)
Şehit	*Tümen karargâhından (Çavuş)* İbiş oğlu Abdullah (Zile)
Şehit	*Tümen bandosundan (Er)* Kadir oğlu Ömer Osman (Şarkışla)
Şehit	*Tümen bandosundan (Er)* Ahmet oğlu Nasuh (Balıkesir)
Yaralı	*Tümen karargâhından (Onbaşı)* Mustafa oğlu Mehmet Pehlivan (Vezirköprü)
Yaralı	*Tümen karargâhından (Er)* Mustafa oğlu Hafız İbrahim (Merzifon)
Yaralı	*Tümen karargâhından (Er)* Mehmet oğlu Hasan (Söğüt)
Yaralı	*Tümen karargâhından (Er)* Hasan oğlu Abidin (Erbaa)
Yaralı	*Tümen karargâhından (Er)* Hüseyin oğlu Mehmet (Tavas)
Yaralı	*Tümen karargâhından (Er)* Şakir oğlu Maksut (Rize)
Yaralı	*Tümen bandosundan (Er)* Hasan oğlu İsmail (İskilip)
Yaralı	*Tümen bandosundan (Er)* Halil oğlu Osman (Ödemiş)
Yaralı	*Tümen bandosundan (Onbaşı)* Süleyman oğlu Musa (Sivas)
Yaralı	*Tümen bandosundan (Er)* Hasan oğlu Bekir (Bursa)
Kayıp	*Tümen bandosundan (Er)* Osman oğlu Mehmet (Edirne)

Ek : 6

ŞEHZADEBAŞI KARAKOLUNUN BASILIŞI SIRASINDA TUTULAN ZABIT

Şehrihâl-i rûminin onaltıncı salı gecesi 15/16 Mart 36 sabaha karşı saat/5 dakika 45'de Şehzadebaşı'nda Direklerarası'nda Onuncu Kafkas Fırkası Karargâh Efradının ikamet ettiği binaya yakın bulunan caddeye içinde İngiliz askeri bulunan iki yük otomobili vürudetmiş ve bunlardan birisi Saraçhanebaşı'na doğru giderek ora-da vazifei tarassut ile alıkonmuştur. Diğer otomobilden ise tahminen elli altmış kadar müsellâh muhtelif İngiliz askeri (müstemleke ve halis İngilizlerden mürekkep olmak üzere) bir İngiliz zâbiti kumandasında inerek Karargâh kapısında silâhsız olarak bulunan nöbetçinin ihtarına ehemmiyet verilmeyip vehleten Koğuşa biddühûl uykuda bulunan ve mızıka ile karargâh efradından mürekkep altmış bir neferin yatakları üzerine derhal ateş açarlar. Bu esnada Koğuşda otuz bir kadar mavzer bulunduğu cihetle bunları kâmilen otomobillerine nakl ile beraber ateşe devam olunmuş ve efradın Hey'eti umumiyesi ve uyku halinde ve bu gibi bir ârızaya gayrimuntazır oldukları cihetle söz söylemeğe bile vakit ve imkân bulamadan maalesef dördü şehit ve onu mecruh düşmüş (dördü ağır) ve bunların isimleri merbut puslada aynen arz ve irae edilmiştir. Bu arbede ile silâh teatisinin devam ettiği Fırka Karargâhından duymuş olan Onuncu Fırka Yaveri Mülâzimievvel Cemil Efendi derhal mahall-i vak'aya koşar ise de kendisine de ateş edilerek mermilerden biri kaputunun sol kolunu delip geçmesine ve bu ateşe mukabil bir muamele ifasına da imkân olamıyacağını teemmül eylemesine binaen oradan savuşmaya mecbur kalmıştır. Karargâh Kumandanı Mülâzimievvel Nail ve Hisap Memuru Muavini Arslan ve Alay Kâtibi Bekir Zeki Efendiler Karargâhta beytûtet edegelmiş olduklarından mumaileyhimi de beraber alıp Bayezit meydanında ve elyövm İngiliz askeri tarafından işgal olunan Jandarma Kumandanlığı Dairesine alup götürmüş olduklarını Bayezit Polis Merkezi numara 1373'de mukayyet Ahmet Şükrü Efendi tarafından bitta'kip görülmüştür. Bu meyanda Mızıka

*Trampet Neferi Edirne'li Osman oğlu Mehmed'in de kayboldu*ğu anlaşılmıştır. *İngiliz efradının koğuşta açtıkları ateş dolayısıyle ve adetlerinin çokca olması münasebetiyle yani kendi şaşkın mermilerinden aralarında yaralı olup olmadığı anlaşılamadığı gibi kışlada icra edilen tetkikat ve tahkikatda da bunun için hiçbir sebep olmadığı muhakkak görülmekte ve zâten işkâl ve suver-i kanuniye ile silsilei merâtib dairesinde herşeyin hall-ü faslı mümkün iken buna riayet edilbiyerek bir zâbit kumandasında gece herkesin derin bir uykuda bulunduğu esnada müteammiden ika edilmiş bu tarz-ı taarruzun behemahal bir emr-i mahsus ile ika edildiği müstağnii şekk-ü istibah görülmektedir. İtalya zâbitası da ayrıca kendi taraflarından tetkikat ifa etmiş ve tetkikatlarının şekli umumisi gayrimalûmı ise de herhalde mâruzat-ı vâkıamıza mukarin bulunacağı tabiî görülmüştür. Bundan başka da bunların mahall-i vak'ada bırakmış oldukları bir şapkanın Muhafızlığa ve polislerimiz tarafından kapının önünde bulunan ve İngilizlere ait olan bir kasaturanın da Polis Müdüriyet-i Umumiyesine gönderildiği bittetkik anlaşılmıştır.*

İşbu vak'anın bilfiil şahidi olmadığımız cihetle tahkikatımızın Kışladaki tetkikat ve tebebbüata müstenit bulunduğu mar'raziyle işbu zabıt varakamız tahtı imzaya alındı.

16/Mart/36

İstanbul Mıntakası İnzibat
Yüzbaşı
Remzi
Beyazit Polis Merkezi
Serkomiseri
Necmi
Muhafızlık İnzibat Kıt'ası Kumandanı
Binbaşı
Ahmet İzzet
(Mühür)
Yirmibeşinci Kolordu
Erkânıharbiye Birinci Şube
İmza
Hayri

Ek : 7

HARBİYE NAZIRI FEVZİ ÇAKMAK PAŞANIN ANKARA'YA İKİ EMRİ

23 Mart 1920 günlü telgraf emri :

«İstanbul'un işgalini müteakip dahili memlekette bazı ahvali gayri tabiiyenin hudus ettiği buraca istihbar olunmaktadır. Evvelce tamim edildiği veçhile mütareke ahkâmına münafi bilcümle harekâttan içtinap edilerek sükûn ve huzurun devamı hususuna son derece itina olunması farzı ehemmiyetle tebliğ ve rica olunur.»

Harbiye Nazırının 25 Mart 1920 tarihlit elgraf emri :

«İtilâf Devletleri tarafından İstanbul askerî işgal altına alındıktan sonra Kolordulara tarafımdan yazılan tamimlere ilâveten vaziyetin tamamen tavzihi için bilhassa aşağıdaki tafsilatı bildirmeye lüzum gördüm.

İtilâf kuvvetleri ve bilhassa bunlar adına hareket eden İngilizlerin pek mükerrer olarak vaki tebliğ ve ifadeleri ile taraflarca harp halinin yaratılmasından son derecelerde kaçınılması lâzım geldiğini ve harbin Türkiye için gayet ağır olacağını ve sayılamıyacak kadar çok tehlikeler doğracağını söylemişlerdir. Bu itibarla devlet ve milletin bugün karşısında bulunduğu büyük tehlikeler hakkında fazlaca söz söylemeyi zait addetmekle beraber bu tehlikeleri bir kat daha arttıracak en küçük harekâttan kaçınılarak mütarekenamenin bilcümle hükümlerinden harice çıkılmamasını, İtilâf Devletleri mensuplarına karşı gayet nâzikane ve misafirperverane harekette asla eksiklik gösterilmemesini, bilhassa tarafımdan verilecek tekmil emirlerin hemen icra edilmesinin teminini zatialileri ile bütün silah arkadaşlarının hamiyeti vataniyelerine rica ve intizar ederim.»

NOT : Bu emirler de, diğerleri gibi 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'ya gönderilmiş ve onun tarafından Anadolu'daki kumandanlara tamim edilmiştir.

Ek : 8

BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDEN PADİŞAH HAZRETLERİNE

Büyük Millet Meclisinden Padişah'a

Mustafa Kemal Paşa'nın, Büyük Millet Meclisinin Padişahla bir ilişki aramasını önlemek üzere 24 Nisan günlü toplantıda yaptığı konuşmaya rağmen Meclis, Padişahından bir türlü vazgeçememiş, hiç olmazsa O'na duygularını bir telgrafla bildirmek isteyerek bu konuda bir karar almıştı. Büyük Millet Meclisinin 28 Nisan günlü toplantısında, Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'nin kaleme aldığı ve Padişaha hitabeden telgraf sureti oybirliği ile kabul edilmiştir. Bu telgraf aynen şöyledir :

Halife ve Hâkanı Akadesimiz Efendimiz! İstanbul'un işgali ve bunu takibeden fecayi üzerine vaziyeti tetkik ve hukuku saltanatı seniyyelerini ve istiklâli millîmizi müdafaa ve temin etmek maksadiyle bu defa Ankara'da Büyük Millet Meclisi halinde içtima ettik. Anadolu'nun düşman istilâsı altında olmayan her köşesinden gelen ve millet tarafından salâhiyeti fevkalâde ile terhis edilen mebuslar müttefikat ittihaz ettikleri bir karar ile süddei seniyyelerine bazı hakayıkı arz etmeyi kendilerine bir vecibei sadakat ve ubudiyet bildiler.

Padişahımız : Malûmu seniyyeleridir ki, Hanedanı saltanatı hümayunlarının caddi mübareki mübecceli olan Sultan Osman tarihi millîmizin mesut ve müteyemmen bir gecesinde, hatırası nesillerden nesillere intikal eden bir rüya görmüştü. O rüyanın, üç kıta üstüne gölgesini salan ve altında altı yüz milyonluk bir âlem barındıran kudsî ağacından artık bütün dallar kesilmiş ve ortada yalnız muazzam bir gövde kalmıştı. O gövde Anadolu'dur ve onun kökleri çok derin gitmek üzere bizim kalplerimizin içindedir. Ec-

dadı kiram Rumeli'de kendi başına bir cihan olan kıtaları fetih ve istilâ ederken ordularını bu Anadolu topraklarından davet eder ve uzak memleketlerin büyük ana hatlarını, askerî yollarını muhafaza ettirmek üzere yine Anadolu'dan ahali celbeder ve en mühim noktalarda iskân ederlerdi. Bu halk kütleleri Bosna, Hersek ve Mora içlerine kadar yayıldı. Basra Körfezi'ne kadar indirildi. Suriye ve Filistin yollarında taraf taraf yerleştirildi.

Padişahımız: Tahtıgâhı saltanatı seniyyelerinin şeref ve bekası için Anadolu halkı asırlardan beri baba ocaklarından çok uzak harp yerlerinde ifnayi hayat etmeyi kendine en kutsî bir borç bilmiştir. Anadolu boşaldı, Anadolu viran oldu, fakat iklimlerden iklimlere uzayan hakânlığımızın şevket ve kudreti için her mihneti, her felâketi cana minnet bildi. O bir topraktır ki; Macaristan içlerinden Yemen çöllerine kadar, Kafkas eteklerinden Basra yalılarına kadar kuşak kuşak uzayıp giden namütenahi meşhetlerle muhattır ve meşhetleri her yerden fazla şimdi hürriyet ve istiklâl için yeni bir halk mücadelesi yapan bu eski Anadolu verdi.

Şevketlû Padişahımız: İslâmın her tarafta duçarı hezimet olan bayrakları gelip onun ufuklarında toplandı. Onun ufuklarında kendine en son penahı ve necatı aradı. İzmir istilâsı üzerine Memaliki Şahanelerinin en mamur ve en mesut bir kısmı nasıl ateşle yağma ve katille baştan başa haraboldu bilirsiniz. Hiçbir hakka istinad etmeyen ve milletinizi son yurdunda duçarı esaret etmeyi emel edinen bu vahşı akın üzerine kalbi hümayunlarının duyduğu acı teessürleri cihanı matbuata bizzat tevdi buyurmuştunuz. İzmir işgalini, Adana fecayii; bu fecayii Maraş, Antep kıtalları ve onları da felâketlerimizin en büyüğü olmak üzere İstanbul işgali takibetti. Soyundan yetiştiğimiz millet, binlerce seneden beri cihanın en muhteşem tahtlarına Sultanlar yetiştirmiş ve hür yaşamış bir millet sıfatiyle bu hal karşısında ne yapabiliyordu? Padişahını elîm bir harp neticesinde ordularını kullanmaktan memnu ve mahrum gördüğü için kendi kendine silâha sarıldı ve nerede anavatanı

tecavüze uğramış ise oraya dinî ve millî namusunu kurtarmak için koştu.

Padişahımız: Kafkasya'nın İslâm kahramanları, babalarının ocaklarını, kendilerinden yüz kere kavi bir düşmana karşı otuz sene, kadın ve erkek müdafaa ettiler. Zavallı Fas on senedir ki, Fransız işgalini tanımıyor ve silâhını teslim etmiyor. Trablus, bir avuç toprağı ile ve kahramanı ile aynı cidal içindedir. Bugün İslâm âleminin her köşesi silâhtan tamamiyle mahrum bir halde iken, zulüm ve hiyanetin boyunduruğunu atmak için kıyam ve isyan ederken Abbasî ve Fatımî hilâfetlerinden, Selçuk Türklerinden beri hemen bin yüz seneyi mütecaviz bir zamandır istiklâl ve hürriyet ve din için gaza eden büyük milletiniz, Asya'nın ve İslâmın alemdarı diye cihanşümul bir şöhreti olan milletiniz, halâsını canına susamış düşmanlarının merhametinden bekler mi? (Alkışlar).

Şevketpenah Efendimiz: Millî müdafaamızı mübarek makamı hümayunlarına karşı bir isyan suretinde göstermek ve halkı iğfal etmek için mütemadi çalışan hainler var. Onlar milleti birbirine kırdırmak ve düşman fütuhatına yolu açık bırakmak istiyorlar. *Halbuki vuran da vurulan da hepsi sizindir.* Hepsi aynı derecede sadık evlâdınızdır. Millî müdafaamızı, düşmanların bayrakları babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar terk edemeyiz. Her yeri bir büyük hakanımızın aşkı dinî ve ilâhisine mutantan ve mehip bir delil olan İstanbul mâbetleri etrafında düşman askeri gezdikçe, öz vatanın toprakları üstünden yâd adamların ayakları çekilmedikçe biz mücahedemizde devam etmeye mecburuz. (Alkışlar).

Cenabı hak, atalarımızın yurduunu koruyan, halife ve hakanının şeref ve istiklâli için uğraşan evlâdınızla beraberdir. *Kendi hükümetimizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak, ecnebî esareti bahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kere müreccahtır.* (Alkışlar).

Ek : 9

BİR TEBRİK VE BİR CEVAP

14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'nın 21 Mart 1920 - 9 Nisan 1920 tarihlerini kapsayan tehlikeli durumu bir çözüm yoluna sokulduktan sonra, 56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Beye Ankara'dan yazılan bir telgrafla bu telgrafa verilen cevabı bir fazilet örneği olarak aşağıya alıyoruz.

12/Nisan/1336 (1920)

«Bursa'da 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Beyefendiye;

Zatıalii Kumandanilerinin Anadolu Kuvayi Milliyesine yaptığı büyük hizmetlerin her an takdirkârıyız. Mustafa Kemal Paşa ile mutabık kaldık, Meclis açılır açılmaz ilk olarak zatı biraderanelerinin Paşalığa terfiini Meclisi Âli'ye arzedeceğiz. Tebrik ve tebşir ederim kardeşim.

K. 20 Kumandanı
Ali Fuat»

Albay Bekir Sami Bey bu telgrafa aşağıdaki cevabı verdi :

13/Nisan/1920

«20. Kolordu Kumandanı
Ali Fuat Paşa Hazretlerine

Ankara

Zatı Devletleri ile Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin hakkımda ibzaline lütfettiğiniz alâka ve teveccühün şükran ve minnetlerini kemali hürmetle arzederim. Yalnız mukabil bir niyazım var. Bunun da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile zatı devletleri tarafından kabul edilmesini niyaz ederim.

Niyazım :

Bugün Osmanlı İmparatorluğu musalla taşına yatırılmış bir vaziyettedir. Böyle bir anda terfi etmeyi, musalla taşında miras taksimi gibi, muhatap olan için çok ağır ve çok acı telâkki ederim. Bu alâka ve taltiflerini, milletin kurtuluş ve zaferine şahit olduğumuz güne bırakılmasını arz ve niyaz ederim.

56. Fırka Kumandanı
Miralay
Bekir Sami

Ek : 10

REFET PAŞA

Görev kabul edip Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Anadolu'ya gelmesi, isteksiz bir şekilde de olsa «Amasya Kararları»na imza koyması, Albay Refet Beyi Kuvayi Milliye liderleri arasına sokmuştur. Hükümete karşı olmaya pek hevesli görünmediği, daha kolordusunun başına geçmeden belli oldu. Fakat bir defa ok yaydan çıkmıştı. Bir hayli düşünmüş olmasına rağmen, geri dönemezdi. Bu sebeple kendisini Anadolu olayları içinde, birkaç ay müddetle bocalar halde görürüz.

Mustafa Kemal Paşanın başladığı işin çıkar yol olduğuna inanamıyordu. Paşaya karşı da fazla güveni yoktu. Sivas Kongresinde «Manda meselesi» görüşülürken söylediği sözlerden, mücadeleyi neden beyhude bulduğu anlaşılmaktadır. Açıkça manda taraftarı idi.

Millî Mücadele hareketlerine zorlanarak itilmiştir. Fakat tereddütlü devreyi atlattıktan sonra da, birçok güç meselelerin hallinde asker, komiteci ve politikacı hüviyetiyle işe yarar adam olduğunu ispat etmekten geri kalmadı. İşin içinden sıyrılmak istedikçe, Mustafa Kemal Paşanın, onun peşini bırakmaması bundandır.

Refet Bey, ilk mühim hizmetlerini Kuvayi Milliyeye karşı olanları yola getirmek veya bertaraf etmek suretiyle yapmıştır. Bozkır olayının bastırılması, XII. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Beyin (Altay) bir tertiple Ankara'ya getirilmesi, Çerkez Ethem ve Demirci Efeye karşı hareket gibi ihtilâlin iç meselelerinin hallinde rolü olmuştur. Kendisine bu biçim görevler verilmesi, ne bir tesadüftür, ne de gelişigüzel hatıra gelmiştir.

Kurnazlık, Refet Paşanın pusulasıdır. Kaytarırken kurnazdır, kaytaranları yola getirirken kurnazdır. Kendisinin

üstün zekâ ve kabiliyet saydığı kurnazca oyunlar, onu bir çok yerde başarılı göstermeye yaramıştır. Kuvayi Milliyeyi idare etmek üzere Demirci Efenin yanında görevlendirildiği zaman, istenilen görevi gereği gibi yapmadığı halde, Efenin dümen suyuna girerek herhangi bir tatsız olaya da sebebiyet vermemiştir.

Demirci Efenin tedibinde de aynı pusulayı kullanmıştır. Demirci'nin bulunduğu köye emrindeki süvari alaylariyle baskın şeklinde taarruz ediyor görünmüş, fakat taarruzdan önce top ateşiyle geldiğini haber vererek Efenin kaçmasını sağlamıştır. Efe de bu iyiliğe karşılık olarak, kaçarken Refet Beye birhayli servet bırakmış ve sözünde durduğunu böylece ispat etmiştir.

Refet Paşa, bu serveti hükümete teslim etmeyip şahsen muhafaza etmiştir. Servetin miktarını ve ne olduğunu kendisi şöyle anlatmaktadır:

«Evvelâ Demirci'nin üzerine yürüdüm. Bir sabah baskını yaptım. Kaldığı köye iki top savurdum, hemen kaçtı. Kasasını ve kıymetli silâhlarını ele geçirdim. Tam yüz bin lirası vardı. Sonra onu 10 kişilik maiyeti ile bir yerde ikamete memur ettim. Yanıma 10 kişi bırakmasaydım düşmanları öldürürlerdi. Ayrıca, geçimi için tahsisat bağladım. Tabii kendi parasından veriyordum. Sonra çocuklarına da baktım, yine kendi parasını harcadım.»

Refet Paşa, Çerkez Ethem'in tedibinde hep uzaklarda kalarak harekâtı seyretmiş, ancak Ethem'in kuvvetleri 61. Tümen tarafından dağıtılınca süvarilerini muharebeye sokarak bu defa da zaferin şerefini ele geçirmiştir.

Büyük zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa, başına gaile açabilecek bir kumandan seçmek istemediği için, İstanbul'a ilk giren kumandan olmak şerefini de Refet Paşaya bırakmıştır.

Refet Paşa, tam anlamiyle oportünist bir tiptir. Fakat, Şef, onun nerede kullanılacağını biliyordu. Bunun içindir ki, Millî Mücadele devrine mahsus muhasebede Refet Paşa'nın faaliyeti, her şeye rağmen olumlu bir sonuç vermektedir.

Refet Paşanın Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkisi, Kâzım Karabekir Paşanın Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkisini andırır. Şefin şefliğini reddedememek, fakat Şefe fazla güvenmemek, Şef üzerinde kendi ağırlığını daima hissettirmeye çalışmak ve kendisini ikinci adam yerine lâyık görmek şeklinde özetleyebileceğimiz bu ilişki zafere kadar sürdü.

Refet Paşaya Mustafa Kemal Paşa ile ilk anlaşmazlığa düştüğü meselenin hangisi olduğunu sordum. «Hiç bir zaman anlaşamadık» *cevabını verdi.*

Refet Paşa, Kâzım Karabekir Paşanın Doğu seferi tesadüfî ve ucuz bir zafer olarak kabul ediyor. Karabekir Paşayı, Ali Fuat Paşayı, Rauf Beyi beğenmiyor ve küçümsüyor. Hâtıralarını yazmayışının sebebini de şöyle açıklıyor:

«Yalancı kahramanları nasıl ortaya dökeyim? Herkesle döğüşecek değilim ya...»

Sözü geçtikçe, Mustafa Kemal Paşadan «Yaman adamdı» diye söz etmesine rağmen Millî Mücadelenin kazanılmasında en büyük şeref payını Refet Paşa kendisine ayırmaktadır.

«Anadolu İhtilâli'nden»

Not: «Anadolu İhitlâli» yayınlandığı zaman Refet Paşa hayatta idi.

Ek : 11

FAHRETTİN BEY'LE BERABER ANKARA'YA GÖTÜRÜLEN KONYA HEYETİ

Vali Suphi, Konya Jandarma Müfettişi Miralay Bahattin, Alıziasker Kalem Reisi Miralay Musa Kâzım, Kolordu Ümera Divanıharp Reisi Miralay Şükrü, 41. Fırka Kumandanı Kaymakam Hayri, Jandarma Alayı Kumandanı Kaymakam Tahir, 4. Topçu Alayı Kumandanı Kaymakam Sabri, 131. Alay ve Konya Merkez Kumandanı Kaymakam Hamdi, Kolordu Levazım Reisi Kaymakam Rasuhi, Kolordu Başhekimi Kaymakam Hüseyin, Kolordu Erkânıharp Reis Vekili Binbaşı Şemsettin, Konya Hastahanesi Hekimlerinden Binbaşı İzzet, Konya Müdafaayı Hukuk Cemiyetinden Binbaşı Hüsnü, Çelebi Abdülhalim, Sertârik Adil Çelebi, Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Reisi Hoca Ali Kemali, Müdafaayı Hukuk azasından Saatçı Rıfat, Karahafızzade Mustafa, Hamdizade Abdülkadir, Hacı Mindizade Nuri, Hacı Musazade Hacı Nafiz, Mecidiyelilerin Ali Bey oğlu Afif, Mazlumzade Hacı Osman, Mustafa Remzi, Başaralı Mustafa, Tekaützade Hafız efendi.

Ek : 12

ANZAVUR'UN BALIKESİR MUTASARRIFINA YAZDIĞI TELGRAF

«Üç - dört günden beri bu havalide bulunuyorum. Yunanlıların İzmir'in işgalini müteakip memleketin âtisinden bihakkın endişeyle galeyan eden millet, kendi kuvvetine ve cenabı Hakka istinaden silâhına sarılmış ve kanını bu hususta îsâra şitab etmiş iken, geçen fırsatta bulunan menfaatperestan, bu hareketi milliyeden derhal istifade arzusuna kapılarak, altı - yedi aydan beri Kuvayı Milliye müessis ve müdiranı sıfatıyla, masum milletin kanını heder ve hânumanını tahribe kıyam ve bu suretle her birerleri ittihadı sanâdînin birkaç senelerde cem ve idharına muvaffak olmadığı serveti istihsal etmişlerdir. İhtirasatı ecanible zaten parçalanmakta olan memleketimizin dahilinde de hissi ve haysiyeti milliyeden mahrum bu gibi menfaatperastanın ellerinde bâziçe olmasına artık milletin tahammülü kalmamıştır. Millet, bugün Padişahının etrafında toplanarak memleketi bu halden kurtarmaya azmetmiştir. Karesi livasında birçok seneler defaatle ifayı vazife ile, hukuku ahalinin siyaneti emrinde gösterdiğim hüsnü niyetime itimaden bu havali halkının gösterdiği arzuyu umumiye ve vukubulan davetlerine mebni, Teşkilâtı Milliye nâmı altında bu idarenin hesabını rüyete mecburiyet hasıl oldu. Bu hesabın hulûlüni idrak eden Balıkesir Müdafaai Hukuk namını taşıyan heyet erkânının bu hareketinden mütehaşi olduklarını işitiyorum. Vatan ve millet için namuskâr Cemiyeti İslâm namıyla çalışanlar, hesaplarının rüyetinden bu derece tehaşi göstermemeleri lâzım gelir. Binaenaleyh vatanî bir hisle çalışmakta olduğunu anladığımız gün ücret talebinde bulunmayarak bütün bu havali sekenesinin yek-vücut olarak düşman karşısına çıktıklarını beşeriyet görecektir. Neticeyi maksadım

ve bütün milletin arzusu, artık memleketimizin mukadderatıyle bu derece oynanılmaması ve masum ahalinin her gün parası soyulmaması lüzumunun gerek Balıkesir'deki erkân heyetine, gerek memaliki Osmaniyenin her tarafına müstevli bir halde yayılan sanâdidi ittihadın islâhından ibaret olduğunun ve bir vaka hususuna mahal kalmamak üzere umuma ilânını arz ve rica ederim.»

29 Teşrinievvel 35
İzmit Mutasarrıfı Sabıkı
Ahmed Anzavur

Ek : 13

. . . VE BİR CEVAP

«Karesi Mutasarrıflığı cânibi âliyesine

Anzavur Ahmed bey imzasıyle makamı âlilerine çekilen ve bize sureti tebliğ olunan telgrafname manzurumuz oldu.

Memleketimizin halâs ve istiklâli gibi bir gâye için uğraşan heyetimizn mesaii milliyesi ve hesabatı her zaman efkârı umumiyeyi milliyetimizin enzarı tâmikine maruz olduğu gibi, herhangi bir makamı resmî tarafından vukubulacak tetkikatı da daima hüsnü suretle kabul edeceğimiz bîştibahtır. Fakat düşman karşısında ahalii islâmiyeyi yekdiğeri aleyhine iğva ve tahrik gibi bir maksadı mel'ûnâne ile hareket ettiğini haber aldığımız Ahmet beyin bu cüretkârane hareketine icabında pek şedit bir surette mukabele edeceğimiz de tabiidir. Binaenaleyh zâtı âlilerine asayişi mahalliyi ihlâl kastını tamamiyle muhtevi olan bu gibi bir telgrafını çekecek kadar cür'et gösteren muzır bir adamın hükümeti seniyece tedip edileceği tabii olduğundan, kuvayı muâveneye ihtiyaç olduğu takdirde vatanımızın beka ve itilâsı namına şimdiye kadar hiç bir fedakârlıktan çekinmeyen Hareketi Milliyemizin bittabi bu câniyane vaziyeti de bütün kuvvetiyle islâh edebileceğini arz eyleriz. Olbabda...»

Ek : 14

ANZAVUR'UN MANYAS'DAN PADİŞAHA ÇEKTİĞİ TELGRAF

«Yunanlıların pâyı levsinden Aydın vilâyetini tahlis ve Ermenistanın teşkiline mani olacaklarını ve bubâbda itimadnamei humayunlarını hâmil bulunduklarını işae ve hilâfı hakikat propagandalar icrasiyle bazı safdilanı iğfal ederek vilâyeti şahanelerinin muhtelif mahallerinde ve ezcümle livamızda teşekkül eden Reddi İlhak Heyeti Milliyesi namı tahtındaki cemiyetin, son zamanlarda Mustafa Kemal Paşa ile muhabereye ve bu devletin izmihlalinden başka olmayan esas maksatlarını izhara başladıkları ve nâmı hazreti şehriyarîlerine izafetle ifayı vazife eden livanın reisi hükümetini tehdit ve ihâfeye cür'et göstermeleri ve hatta Dersaadete iade etmeleri, menafii hasîseleri uğurunda makamı Hilâfetin ve hanedanı saltanatın hukuku hakimiyetini ve yedi yüz seneden beri pek şanlı anlar yaşayan bu devlet ve milleti mahv ve makamı muallâyı hilâfetpenahiye dinen, millen ve siyaseten merbut olan âlemi islâma bir darbe indirmek emeli nifakcuyânesinde bulundukları pek rânâ bir surette tezahür etmekte olup, ahvali maruza Karesi livası dahilinde meskûn bizleri son derece müteellim ve dilhûn etmektedir. Binaenaleyh âlemi islâmın teâlî ve refahı hal ve saadeti, makamı muallâyı hilâfet ve saltanatın bekası uğrunda müdafaa ve selâbeti diniye ile yuğrulmuş olan kanlarımızın son damlasını bile akıtmaya hazır ve âmâde bulunduğumuzu ve bu vechile ahd ve misak ettiğimizi arz eyleriz. Ve kâffei ahvalde emrü ferman şevketlû, kudretli padişahımız efendimiz hazretlerinindir.»

(28/10/1919)

Ek : 15
BİR YARDIM

Anzavur isyanını bastırmak üzere sevk edilen kuvvetlerden bir alayın kumandanı olan Yarbay Rahmi Bey, 26 Mart 1920'de, kuvvetleri dağıldığından âsilerin eline geçerek parçalanmış ve öldürülmüştü. Karısı ve üç çocuğu Bursa'da oturuyordu. 41 yaşında vatan uğrunda şehit olan ve kahramanlığı ile tanınmış Rahmi Bey'in uğradığı bu akibet herkesi müteessir etmişti. Ailesi perişan bir vaziyette idi. Henüz Anaodlu'da bir hükümet olmadığı için, bu şehit ailesine yaşama imkânını kendisini sevenler ve Müdafaai Hukukçular sağlayacaklardı. Nitekim bu maksat için 5000 lira toplandı ve Rahmi Bey'in ailesine verildi. Para toplamaya önayak olanlardan Topçu Yarbayı Emin Bey, bugünlerde 56. Tümen yaveri Yüzbaşı Selahattin Bey'e gelerek şöyle dedi :

— Rahmi Bey'in çocuklarına başlarını sokacak bir ev bulduk. Fakat bu ev 6.000 küsur liraya alınabilecek. Elde 5.000 lira var. Eğer üstünü temin edersek iyi bir yardım olacak.

Yüzbaşı Selahattin Bey durumu Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami'ye anlattı. Bekir Sami Bey, kendisinden hesabı kitabı sorulmayan Kuvayı Milliye parasını kullanarak bu parayı verdi ve Selahattin Bey'e dedi ki :

— Şu Rahmi ne bahtiyar adammış. Öldükten sonra ailesini düşünen dostları var. Acaba biz öldüğümüz zaman buna nail olacak mıyız?

O günlerde 26 yaşında bir Yüzbaşı olan Selahattin Bey Kumandanını çok kuvvetli ve çok büyük görüyordu. Kendisine şu cevabı verdi :

— Beyefendi, siz öldükten sonra, yalnız arkadaşlarımız değil, Millî Tarih vazifesini görecektir.

Bekir Sami Bey'in gülerek yaverine verdiği cevap bir kelimeden ibaretti :

— Görürüz.

9 Eylül 1934'de yani bu konuşmadan 14 yıl sonra Bekir Sami Bey öldüğü zaman cebinden 9 lira çıktı. Devlet Demir Yolları İdaresi para vermemiş olsaydı, Bekir Sami Beyin cenazesi için yardım toplamak gerekecekti.

Ek : 16

BİR BEYANNAME

Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey âsiler tarafından kandırılarak Düzce'ye götürülüp tevkif edildikten sonra Dahiliye Nezareti avukatlarından Osman Nuri Bey Bolu'ya mutasarrıf tayin edilmişti. Yeni mutasarrıfın 19 Mayıs 1920 günü yayınladığı beyannameyi aynen aşağıya alıyoruz :

«Ey Padişah, dine, devlete beş yüz senedenberi sadakati ile dünyayı hayrette bırakmış olan hakikî Müslümanlar :

Bolşevik namı altında dört yüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış muhalif-i şer-i şerif ve mugayir-i kanun olan bir âdete kapılan birtakım eşkıya vatanı kurtaracağız diye Anadolu'nun siz saf ve namuskâr ahalini aldatarak Padişahına, Halife-i Müslimine isyan bayrağı çekmişlerdir. Bolşeviklik, paranın, malın, emlâk ve arazinin ayak takımı yersiz, yurtsuz birtakım haydutlar tarafından yağma edilerek bu haylaz, tembel, cani herifler arasında taksim edilmesi, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan sonra alınıp umumhanelerde beslenerek anasız ve babasız yetiştirilmesidir ki, ne bir babanın çocuğunu, ne bir evlâdın ana ve babasını tanımaması demektir. Bu, dinimiz olan din-i mübin-i İslâma muhalif olduğu gibi aile hayatına, insanlığa herşeye mugayir olduğu için Müslüman memleketlerinde sökemez. Çünkü gâvur icadı olan bu âdete uyarak malını, karısını fedâ edip Rusya'da sokaklar ortasında hayvan mililû yaşayan adamlar gibi serseriyane bir hayatı hiçbir Müslüman, hiçbir insan, hiçbir vicdan kabul edemez. Ancak memleketimiz ötedenberi haydutluk ve soygunculuğa alışmış, seferberlik devam ettiği müddetçe vurgun vurarak kanunun fevkinde bir âmir gibi bulundukları yerlerde zorbacasına hareket ve rahat yaşamayı, iyş ve işret rezaletini âdet edinmiş birtakım zabitan ile hapishaneden firar etmiş yahut her nasılsa yakasını şimdiye kadar pençe-i kanuna vermemiş olanlar vardır ki, bunlar milletin ezildiğini, mahvolduğunu, köylerin harap, kadınların dul, çocukların yetim

kaldığını düşünmek istemezler. Maksatları her ne nam olursa olsun vurgunculuk devrini devam ettirmektir. Namuslu adamların iltica ettikleri kanunu, hükümeti, padişahı tanımıyorlar. Vatanı kurtaracağız diye bütün Anadolu'yu kasıp kavuruyorlar. Padişahımız esirdir, kurtaracağız diye cebren para ve asker topluyorlar.

Bir senedenberi Anadolu'da yakmadık köy, öldürmedik adam, yapmadık cinayet bırakmadılar. Halbuki, Yunanlıları İzmir'den çıkaracağız dediler, bilâkis işgalin tevessülüne sebep oldu, şerait-i sulhiyeyi hafiflettireceğiz dediler, daha ziyade şiddetlendirmeyi vesile verdiler. Din kardeşiniziz diyorlar, köylerinizi soyuyorlar, cebren asker yapıp din kardeşinize, hem de Halife-i Müslimin Efendimizin meşru olan hükümetine karşı istimal-i silâha icbar ediyorlar.

Bu hükümete, kanuna karşı isyandır. Meşru olan hükümetlere karşı hiçbir kuvvet-i gayri meşruanın sebat etmiş olduğu yoktur ki, bunlar da sebat edebilsinler. Şayet hükümetin bu isyanı bastırmaya muvaffak olamıyacağı farzımuhal olarak kabul edilse bile o zaman Anadolu'ya dehşetli bir Yunan ordusunu sokacaklardır ki, onlar bittabi bizler gibi dökülen kanların din, kardeş kanı olduğunu düşünerek hareket etmiyecekler. Anadolu'nun sağlam kalan birkaç vilâyetinde diğerleri gibi taş üstünde taş kalmıyacak, aldatılmış olanlar ile aldatılanlar tefrik edilmeyip asayişsizliğe müstaid görünen memleketimiz, milletimiz asırlarca başını doğrultamıyacak surette ezilecektir. Düşman düşmana mevlûd okumaz. Binaenaleyh bütün bu hâlleri düşünür, ef'aili ile gözünüz önünde mahiyetleri tebeyyün etmiş olan bu cani, bu haydutlara aldanmayınız. Sonra pişman olmak fayda vermez.

Padişahımız bunları asın diye ilân etmiş. Şeriat fetvasını vermiş. Her tarafta harekâta başlamak üzere ordular hareket ettirilmiştir. Bunları tanıyan, gece gündüz işaretle, soygunculuk ile karılar, oğlanlar ile vakit geçirdiklerini gören yakın yerler kendilerine hiçbir muavenette bulunmadığı için kendilerinin rezailini göz önünde görmeyen siz uzak yerler ahalisini aldatıp efrad toplamaya çalışıyorlar.

Hükümet kuvvetleri muntazam kollar ile üç noktadan hareket edecek, bunları aynı hak ile tepeleyecektir. Gelen bunların hepsi günahkâr değildir. Aldatılmış olanların kanına girmeyi vicdanımız, dinimiz kabul etmiyor. Padişahımız Halife-i Müslümin Efendimiz de iğfal edilmiş olanları mâzur görerek affı şahanelerini ilân ettirdiler. Maiyetimdeki kuvvetler muntazam kuvvetlerdir. Çerkez, Abaza, Türk, Gürcü, Lâz bunların hepsi din kardeşliği hissiyle mütehassistirler. Teslim olacak ahalinin, askerin malı, canı, namusu benim ve hükümetin kefaleti altındadır. Hattâ karışıklığa meydan verilmemek için asker ve gönüllü kuvvetleri şehrinize sokmamayı bile taahhüd ediyorum. Bütün Çerkez ve Abazaların en benam ve ziyade sahib-i nüfuz ve vicdan ümerası beraberimdedir. Şehri, Bolu'lu süvariler ile polislerim muhafazada bulunacaktır. Bir tek din kardeşimin burnunun kanamasına bile (vallah ve billah) müsaade olunmayacaktır. Bunu cümlemiz taahhüt ediyoruz. Hattâ şimdiye kadar bu yolda hareket etmiş olan zabitanı dahi iğfal edilmiş bir din kardeşi, bir kan kardeşi tanıdığımız için ne canlarına, ne de mallarına dokunulmayacaktır.

Divanı harbe de tevdi edilmeyecektir. Bunun için eşraf-ı memleket gizlice toplanınız. Sizlere silâh tevzi ettikleri anlaşılıyor.

Tabiî bu zabitanı hemen tevkif eder ve askere teslim olmalarını o vakit teklif edersiniz. Askerin teslim olmak üzere bulunduğunu, fakat soyulup öldürüleceklerinden korktukları için ittifak edemediklerini bu tarafa kaçıp gelenler söylediler. Bu teklifi, verdiğimiz teminat üzerine kabul edeceklerinden eminim. Bunu size hükümet namına yazıyoruz ve hiç kimsenin bir şeyine dokunulmayacağını yine hükümet-i meşrua namına taahhüd ve tekeffül ediyorum. Aksi takdirde pek şiddetli bir surette hükm-ü kanun ve muktaza-i şeriatı istemiyerek vicdanım arzu etmiyerek tatbika mecbur olacağım. Herhangi bir vasıta ile cevabınızı bekliyorum. Cevap yirmi dört saate kadar vürud etmediği takdirde kararınızı bilhassa nefsi kasabayı kuvayi bagiyeye iltihak etmiş addedeceğimi maalesef beyan ederim.»

Ek : 17

MECLİSTE BİR TARTIŞMA

14 Ağustos 1920 günü Büyük Millet Meclisinde **Trabzon** *meb'usu Hüsrev (Gerede) asilerin elinden kurtulmuş olduğu için isyan hakkında bir konuşma yapmış, bu konuşmaya Sinop meb'usu Hakkı Hami Bey cevap vermiştir. İki milletvekilinin konuşmaları özetle şöyledir :*

«Hüsrev Bey — Düzce ahvali esasen bugünün işi değildir. Kötü idarenin öteden beri birikmiş muhassalasıdır. Doğrudan doğruya memurların omuzlarına yüklenmiş bir mesuliyettir. Bunu böyle kabul edeceğiz. Hareket sonraları irticai bir hal almıştı. Bu melede en ziyade âmil olanlar Çerkezler ve Abazalar idi. Çerkezler hakikati görerek pişman olmuşlardı. Fakat Abaza kavmi var ki, Paşa Hazretlerinin izahatından öyle anladım, bu defaki vak'a onlardan çıkmıştır. Olayın başladığı yer son derece ormanlıktır. Orada ancak çete muharebesi yapılır. Abazalara katiyen inanmayınız. Yüksek Meclisinizi bilhassa bu yönden aydınlatmak isterim. Bunların rüesasını affetmek, katiyen caiz değil. Kendilerini buradan sürmeli, tenkil etmeli, Sivas'a, şuraya buraya göndermelidir. İstirham ederim, orayı temizlemeli ve kökünü kazımalıdır.

Hakkı Hâmi Bey — Esas vazifemiz asayişi temin etmek, düşmanın taarruzunu defetmektir. Halbuki biz ondan çok uzak bulunuyoruz. Bugün memlekette ne Çerkez, ne Kürt, ne Türk meselesi yoktur. Ancak bir şey varsa o da; İstanbul ve Anadolu meselesidir. Yâni bugünkü mesele bir millet meselesi değildir. Ortada İngilizlerin ve İngilizlerin önüne düşmüş, İngilizlerden daha şen'i bir İstanbul hükümetinin harekâtı olduğunu daima nazarlarımızda tutmalısınız. Biz asıl hakiki âmilin isimlerini, cisimlerini ağzımıza almaktan çekiniyoruz. Bütün bu fesat hareketlerini yapan filân köydür, yahut filân kavimdir, bunlar meşrutiyeti sevmez, hürriyeti sevmez diyoruz. Herhangi bir kavmin meşrutiyeti sevip sevmediğini ve meşrutiyet ile o kavmin ilgi derecesinin ne olup olmadığını anlamak için, o halk ile temas etmek, o halkı yakından tanımak lâzımdır. Meselenin gerçekleri ne ise onu aramaklığımız lâzımdır.»

Ek : 18

BİR ÖNERGE

Birinci Düzce isyanı bastırıldıktan sonra Lâzistan meb'usu Osman Nuri Bey, 11 Haziran 1920 günü Büyük Millet Meclisinde görüşülerek gereği yapılmak üzere aşağıdaki önergeyi başkanlığa vermiştir :

«1. Düzce'de meydana gelen olaylar gerçi Ferit Paşa hükümetinin tahriki ile olmuştur. Fakat genellikle halkı bu derece galeyana getiren sebebin yalnız propaganda olmıyacağı ve ihtilâl olayının (*) daha derin sosyal sebepleri mevcut olduğunu her basiretli insan derhal takdir edebilir. Şöyle ki : Birçok senelerden beri idarenin halka yapmış olduğu zulüm ve haksızlığın biriktirdiği kin ve husumet de ayrıca bu arada önemli derecede âmil olmuştur. Nitekim Rusya'da Çar idaresi yıkılırken asırların sürükleyip getirdiği Rusya'daki arazi meselesinin doğurduğu insan esaretinin Rus köylüsü üzerinde öyle korkunç kindar bir tesiri vardı ki, nihayet o köylü fırsat bulunca öyle bir âni hücum yaptı ki önündeki engelleri bir daha dirilmeyecek surette ölüme mahkûm etti. Bizde de senelerden beri idarenin kötülüklerinin halk üzerinde az çok buna benzer tesirleri olduğunu unutmamalıyız ve bugün Düzce havalisinde yapılan tedip hareketinin halk üzerinde tesiri şevkatli olmalıdır. Bundan, yaptığımız teşkilâtın halka doğru olduğu kanaati uyanmalıdır.

2. Bütün dünyaya karşı demokratik bir esas dahilinde Anadolu'da radikal bir teşkilât yapacağımızı ilân ettiğimiz

---

(*) İsyan tâbir edilen bu iş ayaklanmaların bir karşı ihtilâl hareketi olduğu Osman Nuri Beyin de dikkatini çekmiştir.

halde gördüğüm tatbikatın ilân ettiğimiz esaslara pek de uymadığı görülmektedir. Çünkü, herhangi bir kanaati bir kimse sırf taklit eseri olarak taşırsa onu başkalarına aşılayamaz.

3. Hükümet dairelerinden hiçbirisi henüz halkın anlıyabileceği tarzda ve evvelden beri düşündüğümüz şekilde halka doğru teşkilâta başlamamıştır.

Hâlâ teşkilâtımızın merkezi olan Ankara'da serbest fikir sahiplerinin polisler tarafından takibi emrolunursa tuhaf duruma düşmüş oluruz.»

YEDİNCİ BÖLÜM

YUNAN TAARRUZU

A. BURSA'NIN İŞGALİ

İtilâf Devletleri Türkiye ile yapacakları barışın şartlarını hazırlamışlardı. Osmanlı padişahına barış konferansına delege göndermesini bildirdiler (22 Nisan 1920). Padişah, eski Sadrazamlardan Tevfik Paşa'yı 23 Nisan 1920'de bu işle görevlendirdi. İtilâf Devletleri Ankara'da Millî bir Meclisin toplanmakta olduğunu bildikleri için İstanbul hükümeti ile biran önce barış antlaşmasını imzalamak istiyorlardı. Fakat hazırladıkları barış şartlarını Türk Milleti kabul etmezse ne olacaktı? O zaman zor kullanacaklardı. Bunun için ellerinde Yunan ordusu vardı. İtilâf Devletlerinin San Remo'da yaptıkları konferansın (19 - 26 Nisan 1920) 20 Nisan günlü oturumda geçen görüşmeler özetle şöyledir:

Mareşal Foş — *Türkleri askerî bir hareketle barış şartlarını kabule zorlamak için en az 27 tümene ihtiyaç vardır.*

Venizelos — *Türkiye'ye karşı 14 tümenle harekete geçebilirim. Ve Doğudaki Ermenistan kuvvetlerinden faydalanılmasa bile mevcut Yunan tümenleri Kemalist ordularını yok etmeye ve antlaşma şartlarını zorla kabul ettirmeye yeterlidir.*

Mareşal Foş — *Venizelos'un düşünce ve hesaplarının yanlış olduğuna inanıyorum.*

Venizelos — *Türkiye'nin, Trabzon, Konya ve Bursa gibi hayatî önemi haiz şehirlerinin işgali halinde Türkler uzun süre dayanamazlar.*

Loyd Corc — *Türkleri silâhsızlandırmak için orta Anadolu'nun göller bölgesine kadar girip işgal edilmesi gereklidir.*

Lord Curzon — *Türkiye'yi yeni kuvvetler çıkararak istilâ etmektense, onun deniz kıyılarındaki bütün limanlarını işgal ederek dış irtibatını kesmek daha önemlidir. Konya, Erzincan, Ankara gibi savunma kaynak ve merkezleri Türk ordusunu uzun süre besleyemez.*

Mareşal Foş — *İç merkezlerde Türklerin ellerinde müttefikleri tedirgin edecek kadar külliyetli miktarda silâh mevcuttur.*

Nitti (İtalyan delegesi) — *İzmir bölgesi, Türklerin mevcut kaynaklarının yüzde otuzunu teşkil etmektedir. Bu sebepten onlar İzmir'i tekrar elde etmek istiyorlar.*

Loyd Corc — *Bir Türk taarruzu karşısında Venizelos'un ne düşündüğünü öğrenmek isterim.*

Venizelos — *Ben şahsen bu hususta endişeli değilim fakat bir de Mareşal Foş'un mütalâasını dinleyelim.*

Mareşal Foş — *İzmir bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin muhtemel bir Türk taarruzunu önleyecek kudrette bulunduğuna kaniyim.*

Venizelos — *Biz, Trakya'dan Batı Anadolu'ya bir tümen daha gönderebiliriz.*

Fransızlar Türkiye'ye kabul ettirilmek istenen barış şartlarını fazla ağır buluyorlardı. Kendi çıkarları bakımından uygun görmedikleri bu şartları hafifletebilmek için konferanslarda güçlük çıkartmakta idiler. San Remo konferansında mesele kesin bir karara bağlanmadı. Nitekim Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı delegasyonu Avrupa'ya gidip 11 Mayıs 1920 günü barış şartlarını görünce Tevfik Paşa antlaşma metnini okur okumaz «barış şartları, bağımsız bir devlet anlamı ile bağdaşmıyor, bunu imzalıyamam» diyerek reddetti ve İstanbul'a döndü.

Bunun üzerine Fransızlar da tutumlarını değiştirdiler. Venizelos'un da ısrarları üzerine İtilâf Devletlerinin başkanları ile Mareşal Foş, İngiliz Genel Kurmay Başkanı Wilson ve Venizelos İngiltere'nin Hayd kasabasında tekrar toplandılar. 15-17 Mayıs 1920 günlerinde yapılan bu toplantıda Yunan ordularının Anadolu'yu işgal hareketine başlamasını kararlaştırdılar. Varılan karara göre Türk ihtilâl kuvvet-

lerini yâni Kuvayi Milliyeyi dağıtmak görevini Yunanistan üzerine aldı. Askerî hareket, Bursa bölgesinde kalacak ve daha genişletilmiyecekti. İtilâf Devletleri de bu askerî harekâtı kendi özel askerî temsilcileri vasıtasiyle izliyeceklerdi.

TAARRUZ
BAŞLIYOR

Yunan ordusunun Anadolu'da büyük bir taarruza geçeceği haberleri Yunanistan'da Venizelos'un muhalifleri tarafından tepki ile karşılanmıştır. Venizelos'un muhaliflerine karşı taarruz hareketini savunmak için söylediği sözler, bu taarruzla güdülen amacı daha çok açıklığa kavuşturduğu için burada tekrarlıyacağız. Venizelos diyordu ki:

«Küçük Asya'daki Yunan siyasetinin ve girişilecek askerî hareketin gizli düşüncelere sahip olmadığını belirtmek isterim. Biz arazi fethi hırsında değiliz. Anadolu'yu işgal etmek ve muhafaza eylemek fikrinde değiliz. Bizim biricik amacımız, müttefiklerin arzu ettikleri barışı ve kendi barışımızı Türklere zorla kabul ettirmektir. Şimdiye kadar olan mutedil hareket tarzımız, Türk Millî Hareketinin gelişmesine vesile olmuştur. Türk âsileri bu sayede teşkilât yapmaya ve bunu kuvvetlendirmeye muvaffak olmuşlardır. Yunan hükümeti, Mareşal Foş ile Wilson tarafından müsaade edilen hedefleri işgal etmekle yetinecektir. Kemal Paşa, bir mukaddes harp ilân ederse, İslâm âleminde kat'iyyen makbule geçmiyecektir.»

Yunan ordusunun taarruzu 22 Haziranda başladı ve kuzey istikametinde ilerliyen Yunan kuvvetleri 8 Temmuzda Bursa'yı işgal ederek hedefine vardı. Gediz istikametinde ilerliyen Yunan kuvvetleri 6 Temmuzda Alaşehir'in doğusunda Elvanlar'a (Eşme) yakın Güney istasyonu bölgesinde durdular. Büyük Menderes nehri boyunca ilerliyen Yunan kuvvetleri ise 3 Temmuzda Nazilli'yi işgal ederek bu bölgede yerleştiler.

Bir yıldanberi İzmir bölgesinde ve Ayvalık'ta hareketsiz duran Yunan ordusunun bu büyük askerî hareketle Ana-

dolu'nun içlerine doğru dayanması batıda büyük takdirle karşılanmıştı. İngiliz Başbakanı Loyd Corc, Avam Kamarasında bu münasebetle söylediği nutukta şöyle diyordu :

«Yunan kuvvetleri harekete geçtiler. Venizelos'un plânı tatbik edildi. Yunan kıt'aları iyi teşkil edilmiş ve mükemmel sevk ve idare edilmişlerdir. Büyük bir atılganlık ve cesaretle ve kendi nesillerinin büyük geleneklerine lâyık bir surette iyi hareket eylemişlerdir. Yunan milleti, pek zeki, cesur, şanlı bir maziye malik ve Mösyö Venizelos gibi büyük adamlar yetiştirmek vasıflarına sahip bir millettir. Böylece, müttefikler Anadolu'da intizamı iade etmek ve barış antlaşmasını tatbik ettirmek için Yunan kuvvetlerinden istifade eylemişlerdir. Yunanlılar da, ancak başarabilecekleri bir işi ele aldıklarını ispat etmişlerdir.»

Yunan ordusunun giriştiği bu harekâtın gerçekte bir zaferle hiçbir ilgisi yoktu. İki tarafın kuvvetleri arasındaki dengesizlik bunu açıkça göstermektedir. Meselâ, Balıkesir, Bandırma, Bursa bölgesini işgal eden Yunan kuvvetleri sayıca şöyle idi :

1175 subay
35300 er
1004 kılıç (süvari)
92 top

Bu hareketi yapan İzmir Yunan kolordusu ayrıca Ayvalık tümenini ihtiyatta bulunduruyordu. Bu tümenin mevcudu yukarıdaki sayılara dahil değildir.

Taarruz eden İzmir Yunan kolordusunun karşısındaki Türk kuvvetleri ise çoğu milis olmak üzere 5000 kişiden ibaretti. Ayrıca bu kuvvetler «İzmir şimal cephesi» denilen geniş bir cepheye yayılmış vaziyette bulunuyorlardı.

Türk Batı Cephesinde en kuvvetli kesim «İzmir Güney Cephesi» idi. Büyük Menderes bölgesini teşkil eden bu cephedeki Türk kuvvetleri şöyle idi :

Yunan ordusunun giriştiği bu harekâtın

	Er ve subay	Piyade tüfeği	Makineli	Top
Balyanbolu kesiminde	1317	1032	8	4
Adagide kesiminde	3232	2512	12	8
Aydın ve köprü kesiminde	2684	2417	6	9
Koçarlı, Söke, Kuşadası kesiminde	837	696	—	—
Nazilli bölgesindeki ihtiyat	1528	716	—	—
Bolu isyan bölgesinden dönmekte olan	300	300		
dönmekte olan				
Toplam	9898	7673	26	21

Bu kuvvetlerin yarısına yakın kısmını 57. tümen birlikleri teşkil ediyordu. Geri kalanı Kuvayi Milliye müfrezeleri idi.

Taarruz eden, birinci Yunan kolordusu idi. İki tümenli olan bu kolordunun birinci tümeni ile ikinci tümenin topçu ile takviyeli bir piyade alayı ve kolordudan verilen bir topçu taburu ile iki istihkâm bölüğü, yukarıda miktarlarını verdiğimiz «İzmir Güney Cephesi» kuvvetlerine taarruz etmiştir. Taarruz eden Yunan kuvvetleri insan sayısı bakımından karşılarındaki Türk kuvvetlerine nazaran bir misli daha fazla idi. Ayrıca, top ve makinalı tüfek bakımından çok daha üstün bir durumda bulunuyordu.

TÜRK CEPHELERİ NEDEN ÇÖZÜLDÜ

Baskın şeklinde başlıyan Yunan taarruzunun kolaylıkla ve sür'atle gelişmesinin ve Türk cephelerinin ciddi bir mukavemet gösterememesinin başkaca sebepleri de vardır. Bir defa Batı Cephesi ciddi bir muharebe verecek biçimde teşkilâtını tamamlıyamamıştı. Batı Cephesi bir kumanda altında değildi. İlk merhale olarak cephe üçe bölünmüş ve her cephe birer tümenin sorumluluğuna bırakılmıştı. Şöyle ki :

İzmir batı cephesi 61. tümen
İzmir doğu cephesi 23. tümen
İzmir güney cephesi 57. tümen

Birkaç aydanberi uğraşıldığı halde bu cephelerdeki kuvvetlerin tek bir kumandaya bağlanması çeşitli sebeplerden dolayı gerçekleştirilememişti. Ancak Yunan taarruzu başlayınca Bakanlar Kurulu'nun 24/25 Haziran 1920 tarihli kararı ile Batı Cephesi kumandanlığı kurulmuş ve bu kumandanlığa Ali Fuat (Cebesoy) Paşa getirilmişti: Bu arada bazı kumandanlar arasında da yeni tayinler yapıldı. 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey 20. Kolordu Kumandanlığına, Yarbay Nazmi (Korgeneral Solok) 56. Tümen Kumandanlığına getirildi.

Batı Cephesini tutan bütün kuvvetler yukarıda rakamlarla belirttiğimiz üzere zayıf karma birliklerden ibaretti. Nizami ordu birlikleri gerek teçhizat, gerek disiplin bakımından yetersizdi. Asker en ufak bir fırsatta firar ediyordu. Halk askeri firara teşvik etmekte idi. Milis kuvvetlerin başıboş halleri ve disiplinsiz durumları askere kötü örnek olmakta idi. Bütün bunlar Batı Cephesinin kolaylıkla çözülmesine ve binbir güçlükle meydana getirilen kuvvetlerin Yunan taarruzu karşısında yarı yarıya dağılmasına sebep teşkil etmiştir. Fakat herşeye rağmen Yunanlıların da itiraf ettikleri gibi Mustafa Kemal Paşanın askerleri Batılıların ve Yunanlıların ümit ettikleri şekilde imha edilememiştir. Bu konuda Yunan harp tarihinde şu kayıt vardır:

«Türk ordusu hiçbir yerde devamlı bir cephe tutmadı. Buna rağmen hiçbir yerde baskına uğratılamadı. Taarruz eden Yunan kolları Türkleri çevirmeye ve büyük ölçüde esir almaya muvaffak olamadılar. İki tarafın da kayıpları fazla olmadı. Yunanlıların eline geçen ganimetler de önemsizdi.»

Yunanlılar Türk Millî Kuvvetlerini imha etmek için Anadolu'daki Yunan kuvvetlerine ilâveten Selânik ve İskeçe'den de iki alayı Limni adasında toplamışlar ve bu kuv-

veti 2 Temmuzda Erdek ve Bandırma plâjlarına çıkarmışlardı. Yunan başkumandanlığı İzmir kuzey cephesini teşkil eden Türk kuvvetlerinin çekilme yollarını Bandırma'ya çıkardıkları kuvvetlerle kesmek ve onları yoketmek istiyordu. Fakat bunu da başaramadılar. Yunan resmî harp tarihi bu konuda da şöyle demektedir :

«Balıkesir - Kirmasti (M. Kemal Paşa) bölgesinde faaliyet gösteren Türk kuvvetlerine kuzeyden de bir darbenin indirilmesini hedef tutan Bandırma çıkarma hareketi, hazırlanma ve uygulanmasına geçilmesi bakımından yaklaşık olarak 15 gün süre ile birçok birlik ve araçları meşgul etmiştir. Buna rağmen Türk kuvvetlerinin hemen hemen tamamının vaktinde doğuya, Bursa dolaylarına alınmış olmoları çıkarma hareketinden bekleneni sağlamadı. Baskın başarılamamış, düşman yok edilememiş ve bu uğurda harcanmış olan emekler boşa gitmişti.»

Tabiî Yunanlıların hayallerinin boşa çıkması onların sandığından daha başka sebeplere dayanıyordu. Yukarıda da değindiğimiz gibi, üstün düşman karşısında çekilmek mecburiyetinde kalan Türk birlikleri bir intizam dahilinde ve toplu olarak çekilmiyorlardı. Askerlerin veya milis askerlerinin bir kısmı bu çekilme sırasında dağılarak köylerine gidiyorlardı. Geri kalanı da kumandanlarının sevkü idaresinde kendilerine gösterilen istikametlerde çekilmekte idiler. Yunanlılar Türk kuvvetlerini imha edemiyor ve önemli sayıda esir alamıyorlardı; ama, Türk kuvvetlerinin büyük ölçüde erimesine sebep olmuşlardı.

Yunan taarruzu karşısında birliklerin sevk ve idaresindeki düzensizliği aşağıda nakledeceğimiz olay göstermektedir :

Akhisar cephesine bağlı Türk birliklerinin, 22 Haziran günü harekâtı pek idaresiz ve karışık olmuştu. Bunun sonucu olarak da hoşa gitmeyecek bazı olaylar cereyan etmiştir. Meselâ, Saruhanlı'dan çekilerek Koyuncu üzerinden Akhisar'a dönmekte olan 4 top ve 300 erden mürettep bir müfreze Akhisar'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olduğunu bilmediğinden saat 24 sıralarında kasabaya girmiş ve

buradaki Yunan emniyet birliklerinin ateşi ile karşılaşmıştı. Kasabanın sokaklarında dağınık bir şekilde çarpışmaya başlayan bu müfreze, 4 top ve birkaç makinalı tüfekle yaralı erlerin bir kısmını Yunanlılara bırakmak suretiyle şehrin dışına çıkabilmiştir.

27 Haziran 1920 günü Kula'da cereyan eden bir olay bozgunun sebeplerini bize daha iyi göstermektedir. Olay şöyle geçmiştir :

Yunan taarruzları karşısında doğuya çekilmek zorunda kalan 23. Tümen birliklerinden 159. Alay (bir tabur eksik), Uşak Hücum Taburu (bir bölük eksik) ile Salihli Millî Alayının ve 68. Alayın dağılan kısımları, gerek düşman etkisiyle ve gerek aldıkları emre uyarak, 27 Haziranda Kula civarında toplandılar. 159. Alay Kumandan Vekili Binbaşı Şakir'in emri altında toplanan bu dökünтü durumundaki kuvvet, Kula'nın bir saat uzağında Büyükçeşme mevkiinde ordugâha geçmişti.

Kula halkından bir kısmının, kasaba dolaylarında bir muharebenin yapılmasını arzu etmemeleri sebebiyle bu gibi kimseler erler arsına katılarak bozguncu bir propagandaya giriştiler. Erleri, «*artık iş işten geçmiştir. Yunan ordusu buraya padişahın isteğiyle gelmiştir. Tekrar kendiliğinden geriye döneceklerdir. Yok yere kan dökülmesinden ne çıkacaktır!...*» diye kandırmaya çalışıyor ve memleket hizmetinden kaçmaya teşvik ediyorlardı.

Halkın bu olumsuz tutumunu ve hattâ Kula'lı Rumlarla Türklerden kurulu bir heyetin, Yunan birliğini Kula'ya davet etmek üzere Yunan kumandanlığına yollandığını öğrenen ilçe kaymakamı ile jandarma kumandanı ve askerlik şubesi başkanı kasabayı bırakıp gitmişlerdi.

Kula Müdafaai Hukuk heyeti, derhal ordugâha gelerek, mevcut kumandan ve subayları kasabaya öğle yemeğine davet etmişler, bu daveti kabul eden kumandan ve subaylar ordugâhtaki erleri başsız bırakmışlardı. İşte bu sırada kasabanın Padişahçı, Hürriyet ve İtilâf Partili bozguncuları hemen harekete geçmişler ve beraberlerindeki kadınlarla ordugâha gelerek kadınlar vasıtasiyle erlere: «Subaylar, ka-

sabada içki masası başında eğleniyorlar. Sizi burada Yunanlılara esir ettirecekler; niye duruyorsunuz? memleketinize gidiniz...» diye kötü propagandaya başladılar. Bu arada kadınlar, ağlayarak ve yalvararak erlere : «Düşman çok yakına geldi. Hâlâ mı kendinizi kurtarmayacaksınız? Yazık olacak sizlere arslanlarım...» diye propagandaya hız verince, erler arasında kaynaşma oldu ve kimi silâhını alarak, kimi de almadan ordugâhtan uzaklaşmaya başladı. Bu hal, kısa zamanda, bütün ordugâha yayılmış ve toplu firar halini almıştı.

Ordugâhta kalan, küçük rütbeli nöbetçi subayı ile birkaç yedek subayın bütün yalvarmaları, tehditleri ve hattâ gönderilen haber üzerine acele Kula'dan dönen kumandan ve subayların nasihatleri, hiç bir olumlu etki yapmadı. Bu suretle Kula kasabasının Büyükçeşme mevkiindeki ordugöhta, 28 Haziran sabahı kimse kalmamış ve buradaki silâh ve malzeme aynı gün Kula'ya giren Yunanlılara bırakılmış bulunuyordu.

Bu olay üzerine 159. Alay Kumandanı ile 2. Tabur ve makinalı tüfek bölük kumandanları, kendi yanlarına birer ağır makinalı tüfek alarak bir kısım sadık erlerle birlikte ordugâhtan ayrıldılar ve bazı erleri de yollardan toplayarak, Uşak istikametinde çekilmeye devam ettiler.

Kula'daki bu bozgunculuğun kışkırtıcıları hakkında, 68. Alay 3. Tabur Kumandanı muharebe raporunda özetle şöyle demekteydi :

«Kula olayını tertipleyenlerin başında Kula Müdafaai Hukuk Heyeti Başkanı Keleş Mehmet Ağa ile Hürriyet ve İtilâf Partisi ileri gelenlerinden Vedat adında birinin bulunduğu sonradan öğrenilmiştir...»

Türk birliklerinin Kula civarındaki ordugâhında bırakılan silâh ve gereç hakkında Yunan kuvvetlerine haber gönderenlerin yine bu ve buna benzer kimselerin olduğu bir gerçekti. Bu hususta 1. Yunan kolordusu kumandanı General Nider yazdığı kitapta: «Kula'da terkedilmiş silâhları

(75 mm. lik bir top ile iki ağır makinalı ve diğer silâhlar) alan Yunan birliğinin, 28 Haziranda, 2. Yunan tümeni tarafından keşif ve emniyet amacıyla Umurbaba dağına (Alaşehir kuzeyinde) gönderilen bir kuvvet olduğunu ve bu kuvvetin Kula halkından bazı kimseler tarafından davet edildiğini ve Kula'ya varınca kendilerinin bir kısım Kula halkı tarafından bayraklarla ve törenle karşılandığını...» belirtmektedir.

Üstün Yunan kuvvetlerinin taarruzu karşısında çözülerek çekilen Batı Cephesi kuvvetleri, cephenin bazı kesimlerinde güçleri yettiğince direnmiş ve dövüşmüşlerdir. Bunlardan da bir örnek vereceğiz.

57. Tümen Kumandanı Albay Şefik (Aker) kendi bölgesine ait askerî harekâtı anlatırken bir bölük kumandanının kahramanlığını nakletmektedir. 135. Alay makinalı tüfek bölüğü çavuşlarından Mehmet ile aynı bölükten yaralı erlerin Dinar hastahanesinde verdikleri ifadelere göre olay şöyle cereyan etmiştir :

«Düşman şiddetli bir topçu ateşinden sonra bölüğümüze karşı taarruza kalkmış ise de makinalı tüfek ve piyade ateşi ile durduruldu. Fakat topçu ateşine alışık olmayan milis efradı geri çekilmeye başlamışlardı. Bölük Kumandanımız Teğmen Aziz efendi tabancasını çekerek geri çekilenlerin çoğunu tekrar sipere getirmiş ve bu sırada bir şarapnel misketi ile kolundan yaralanmış, fakat vazifeden ayrılmamıştı. Eratı teşci ederken ikinci tüfek nişancısı ile numara erlerinin çoğu vurulmuştu. Bunun üzerine Aziz Efendi bizzat tüfeğin başına geçerek taarruza kalkan Yunanlılara ateş etmeye başladı. Fakat milisler tekrar çekilmeye teşebbüs ettiklerinden Aziz Efendi bunları çevirmek için yine siperden fırladığı zaman boynuna yakın bir yerden ağırca yaralanarak yere düştü. Bu esnada düşman da savunduğumuz tepeyi batı kanadından kuşatmaya başladığından diğer askerler de çekilmeye başladılar. Bölük Kumandanı Aziz Efendi, kendisini kaldırmak isteyen erlere şöyle dedi :

«Bende hayır kalmadı, siz tüfekleri kaçırın, onlar benden daha lâzımdır.»

Mehmet çavuş ve erler bölük kumandanını götürmek için ısrar edince o tabancasını çekerek kendisini kurtarmak isteyenleri tehdit etmiş ve eğer tüfekleri kaçırmazlarsa kendilerine ateş edeceğini söylemişti. Biz de çaresiz tüfekleri alarak çekilmeye başladık. Bir müddet sonra başımızı geriye çevirip baktığımızda düşmanın tepeye çıktığını ve Aziz Efendiye doğru ilerlediklerini gördük. Aziz Efendi yattığı yerden kendisine doğru gelen düşman askerlerine tabancası ile ateş ediyordu. Birkaç Yunan askerinin yere düştüğünü, fakat diğerlerinin Aziz Efendiye hücum ederek süngü darbesiyle şehit ettiklerini gördük.» Mehmet Çavuş da çekilirken yaralanmış ve bu sebeple hastahaneye yatırılmıştır.

Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey kendi tümenine bağlı olan bu Teğmenin künyesine bakmış. Tokatlı olduğunu söylüyor. Arkadaşlarından öğrendiğine göre aile adı Şogen imiş.

a. BURSA'NIN İŞGALİ

Balıkesir 30 Haziranda işgal edilmişti. Yunanlılar derlenip toparlanmak için burada birkaç gün oyalandıktan sonra Bursa'ya yöneldiler. Bursa'nın savunulması mümkün değildi. Fakat muharebe vermeden Bursa'nın boşaltılmasının da büyük mahzurları vardı. 56. Tümen eratı Bursa halkındandı. Muharebesiz çekilme halinde bile eratın dağılacağına muhakkak gözü ile bakılıyordu. Esasen pek zayıf mevcutlu olan bu tümenin savunmaya gücü de yetmiyecekti. Çünkü 3 Temmuzda 56. Tümenin durumu şöyle idi:

172. Alay: Susurluktan Bursa'ya gelmek üzere yolda bulunuyordu. 300 kişiyi geçmeyen bu alayın bir kısım eratı yolda dağılmıştı.

173. Alay: Birinci tabur 252 mevcutla Yenişehir'den Bursa'ya hareket etmişti.

İkinci tabur 292 mevcutlu idi ve Mudanya sırtlarında bulunuyordu.

Üçüncü tabur 285 er ve bir top'tan ibaretti. Bursa - Mudanya arasındaki Geçit civarında idi.

174. Alay: İki taburu Bursa'ya 25 kilometre mesafedeki Sülüklü mevziinde bulunuyoryordu. Bunların mevcudu 470 silâhlı erden ibaretti. Bu alayın 3. taburu 350 mevcutlu idi ve Orhaneli'den Bursa'ya yeni gelmişti.

2. Alay: Bir sahra topu ve 150 mevcutla Sülüklü'de bulunmakta idi.

Tümenin 90 mevcutlu istihkâm bölüğü yanına bir dağ topu verilerek 3 Temmuzda Sülüklü'ye gönderilmişti.

Bursa'nın savunulması için 20. Kolordu Kumandanlığına getirilen Albay Bekir Sami Bey'in emrine 24. ve 11. Tümenler gönderilecekti. Fakat gerek Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa ve gerekse Genel Kurmay Başkanlığı bu fikirden vazgeçerek söz konusu tümenlerin İnönü bölgesine gitmelerini uygun buldular. Çünkü Bursa düştüğü tak-

dirde Eskişehir yolunu kapamak için en uygun mevziler İnönü'de kurulabilecekti. Halbuki bir taraftan da İnönü mevzilerinin hazırlanabilmesi için düşman harekâtının geciktirilmesi ve zaman kazanılması gerekiyordu. Bunun için de Bursa'nın batısında bir savunma muharebesi yapılması ve sonra Bursa'nın doğusunda düşmanın oyalanması gerekli idi. 20. Kolordu Kumandanı Bekir Sami Bey'e Garp Cephesi Kumandanlığından ve Ankara'dan bu yolda emirler verilmekte idi. Bekir Sami Bey ise 20. Kolordu Kumandanlığına tayin edildiği halde 56. Tümenin yeni kumandanını yalnız bırakmamak için Kolordu karargâhının bulunduğu Eskişehir'e gidecek yerde, Bursa'da kalmayı tercih etmişti. Böyle yapmasa idi, ileride Bursa'nın düşmesinden sorumlu tutulmayacaktı. Fakat o Bursa'da kaldı ve elindeki zayıf kuvvetlerle şehri savunmayı denedi. Böylece sorumluluğu da üzerine almış bulunuyordu.

Yunanlılar Bursa cephesine karşı dört piyade, iki süvari alayı ile ordu topçu birliklerini kullandılar ve İngilizlerin bugünlerde Mudanya ile Gemlik dolaylarına asker çıkarmalarının dolaylı etkilerinden faydalandılar. Üstün silâh ve gereçlerle giriştikleri Bursa taarruzunda Yunanlılar ortalama 20.000 asker kullanmışlardır. Halbuki Bursa'yı savunan 56. Tümen birlikleri ile milis kuvvetlerinin bütün mevcudu 2500'ü bulmuyordu. Bunların da eğitim ve disiplini zayıf ve moralleri bozuktu.

Yunanlılar Bursa savunma cephesine 8 Temmuz günü sabah saat 5'te taarruza başladılar. Türk savunma cephesi kolaylıkla çökertildi ve Yunan askerleri saat 15'de Bursa'ya girdiler. Bekir Sami Bey ve karargâh mensupları acele atlarına binip Bursa'yı terketmeselerdi esir düşeceklerdi.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE SERT TARTIŞMALAR

Büyük Millet Meclisinin açılışından iki ay sonra başlıyan Yunan taarruzu Bursa - Uşak hattına kadar gelişince Meclis üyeleri büyük bir telâşa kapılmışlardı. Türk cephelerinin bu derecede zayıf olduğunu tahmin edemiyen mil-

letvekilleri hayal kırıklığı içinde sorumlu aramaya koyulmuşlardır. Özellikle Bursa'nın Yunan işgali altına girmesi Meclisi saran havayı büsbütün ağırlaştırmış ve büyük bir kızgınlık yaratmıştır. Çünkü Bursa Osmanlı Devletinin ilk payitahtı idi ve burada ilk Osmanlı sultanlarının mezarları vardı.

Bursa'nın düşmesi Meclisin 10 Temmuz 1920 günlü oturumlarında ilk olarak iki önerge ile söz konusu edilmiştir. Birinci oturumda başkanlığa verilen önerge şöyledir:

«Birinci makarrımız olan Bursa'nın sefil Yunanlılar tarafından işgali ve bu işgal neticesi ile orada din ve vatan kardeşlerimizin düçar olduğu mezalimin teessüratına iştirak ettiğimizin bir nişanesi olmak üzere celsenin 20 dakika ile riyaset kürsüsünün puşide-i (örtü) siyah ile örtülmesini teklif eyleriz.»

Önerge kabul edilerek oturum 20 dakika tatil edilmiş ve Başkanlık kürsüsüne zafere kadar kalmak üzere siyah bir örtü örtülmüştür.

İkinci oturumda Burdur Meb'usu İsmail Suphi Bey'in aşağıdaki önergesi üzerine konuşma açılarak bazı milletvekilleri heyecanlı konuşmalar yapmışlardır:

«Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine:

Bu kerre Bursa'ya dühul eden ve maalesef Osmanlı bayrağını hamil halife ordusu ismindeki eşirrâ gürühile refik bulunan Yunanlıların oradaki meabidi mukaddese ve asarı nefisemizi tahrib ve tahkir ve Müslüman Türk kızlarının ırzlarını hetk ve telvis eyledikleri işitilmiştir. Cihanda misli görülmemiş derecede ağır olan bu mezalim ve fecayiin bu günkü ruznameye idhali ile memleketin her tarafında neşir ve tamim edilerek millî heyecan ve intikam hislerinin uyandırılması hususunun Heyeti İcraiyeye müstacelen tebliğini teklif eylerim.»

Mecliste asıl tartışmalar Konya Meb'usu Refik (Koraltan) Beyle 20 arkadaşının verdikleri bir önerge ile açılmıştır. Dört maddeden ibaret olan bu önerge, memleket sa-

vunması için bazı teklifler getirmekte idi. Bu teklifler özetle şunlardır :

● Büyük ve küçük rütbeli subayların kumandasında en az 10 asker olmak üzere seçme kuvvetler kurulması.

● Bazı milletvekillerinin halen yaptıkları gibi kendi bölgelerinden gönüllü kuvvetler teşkili ile orduya katılmak üzere imkânı olan milletvekillerinin görevlendirilmesi.

● Meclisin bundan böyle iç tüzük münakaşaları ve diğer tâli meselelerle uğraşmayıp bütün çalışmasını yalnız savunma ile ilgili konulara hasretmesi.

● Emirerlerinin hemen cepheye gönderilmesi ve subaylara hizmetçi tutulması için bir tahsisat verilmesi.

Savunmayı güçlendirme amacını güden bu önerge gerçekte uzun boylu tartışılacak bir mesele getirmiyordu. Fakat aşağıda görüleceği üzere savunmanın yetersizliği noktasından hareket eden milletvekilleri cephelerin bozulmasına değinerek tartışmaya yeni bir yön vermişler ve neticede önerge gensoru şekline çevrilmiştir.

Refik Bey'in önergesini açıklamasından sonra Mustafa Kemal Paşa kürsüye gelerek özetle şöyle konuşmuştur :

— *Efendiler, Yunan taarruzu ile meydana gelen bugünkü durum bir sonuç değildir. Bu duruma bakarak hüküm vermek doğru olamaz. Ancak bugünkü sonuca bakarak sebeplerini ve âmillerini aramak lâzımdır. Bu hususta evvelki oturumlarda vermiş olduğum izahattan başka birşey söylemeye bendeniz lüzum görmüyorum.* (Meclis 3 Temmuz günü gizli oturum yapıp Yunan taarruzu ve cephelerin durumu hakkında Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey'in ve Mustafa Kemal Paşanın yaptıkları geniş açıklamaları dinlemişlerdi. Mustafa Kemal Paşa bu gizli oturumdaki açıklamalarını kastetmektedir. Refik Bey'in önergesinde gizli oturum teklif edildiği halde bu defa gizli oturuma lüzum görülmemiş ve konu açık oturumda tartışılmaya başlamıştır).

Şimdi takrir muhteviyatına cevap vermek istiyorum. Birinci maddede ordunun ikmalinden bahsediliyor. Tabiî ben anladığım gibi ifade ediyorum. Müdafaai milliye demek, ordu teşkilâtı demektir. Bizim ordumuzun teşkilâtı mükem-

meldir ve en son esaslara göre yapılmış bir teşkilâttır. Cephelerde meydana gelen durum ordunun teşkilâtındaki noksanlıktan ileri gelmemiştir. Sebebi başka noktalarda aranmalıdır. Küçük kitlelerin başına çok sayıda subay geçirmek ve Bulgaristan'da, Almanya'da vesairede olduğu gibi yalnız subaylardan kurulu kıtalar vücude getirmek söz konusu olmuştur.

Efendiler, böyle küçük küçük müfrezelerin başında subay bulundurmakla vücuda getirilen teşkilât, harbi sagir (gerilla) teşkilâtıdır. Bizim böyle teşkilâtımız da vardır. Subaylardan kıta teşkil etmek meselesine gelince: Size teminat veririm ki, dünyanın hiçbir milleti, bin türlü müşkilât ile paralar ve seneler sarf ederek yetiştirdikleri subaylarını hiçbir zaman kütleler halinde bulundurarak ateş altına atmaz. Ayrıca, ikiyüzelli subaydan kurulu bir subay bölüğü büyük bir kuvvet teşkil etmez. Halbuki ikiyüzelli subayın her biri beş, on ikişinin başına geçerse ne kadar büyük bir kuvvet meydana geleceğini tasavvur ediniz.

İkinci maddeye geçeceğim. Muhterem arkadaşlarımızdan bir kısmı gönüllü kıtalar teşkil etmek, Kuvayi Milliye vücuda getirmek, düşman karşasına hareket etmek üzere vazifelendirilmişlerdir. Yine içinizden arkadaşlardan herhangi birisi —kaç kişi olursa olsun— ben falan yerde kuvvet teşkil edebilirim derse, derhal arzu ettiği vazifeyi tevdi ederiz. Biz zaten böyle arkadaşlar arıyoruz. Fakat böyle bir vazifeye talip olan arkadaşımız gerçekten bu kudrette olmalıdır. Yani bu vazifeyi yapmak için hükümetten silâh isterse, cephane isterse ve efrad toplamak ve nüfuz kurmak için jandarma isterse, o arkadaş bir kuvvet toplar ama bu istediğimiz kuvvet olmaz.

Üçüncü maddeye geçiyorum. Bu tavsiyeye bendeniz sureti mahsusada takdimi teşekkürat ederim. Fakat buna imkân yoktur.

Harp cephelerinden uzak yerlerde bırakılan subay aileleri yanına verilen erat silâhsız erattır. Bunu biz lüzumlu addediyoruz. Çünkü çoluk çocuğunu bir yerde bırakarak cepheye giden subay, ailesinin hizmetine ve muhafazasına

birinin bakmasını ister. Para ile bir uşak tutsa ona bir asker kadar emniyet edemez. Emirlerinin cepheye gönderilmesinden bir şey beklememeliyiz. Bunlar zaten sakat erattır.

Mustafa Kemal Paşanın önergeye verdiği bu cevaplar Meclisi tatmin etmişti. Ancak kendisinden sonra konuşan milletvekilleri cephelerin durumuna değinmişler ve tartışma yeni bir seyir almıştır. Şimdi bu konuda konuşan milletvekillerinin neler söylediklerini izliyelim:

Refik Şevket (İnce) Bey — *Bendeniz mevcut üzüntünün ve mevcut kalp kırıklığının hakiki sebepleri arasında gördüğüm bir iki noktayı arz edeceğim ve İcra Heyetinin nazarı dikkatini çekeceğim. Bunlardan birisi: Her fiilin karşısında mutlaka bir sorumluluk olacağı inancını herkesin zihnine yerleştirmek. Büyük muharebeler oldu, memleketler boşaldı, yüzlerce kilometrelik arazi Yunanlıların eline düştü. Fakat biz henüz birşey yapmadık. Meselâ Salihli'den kalkıp da Uşak hududuna kadar, maalesef halka haber vermeden, kaçan bir kumandanın halen kumandan olduğunu görüyoruz. O kumandanın emrinde vazife gören kimselerin, başlarında bulunan o tümen kumandanına itimatları kalmamıştır. Belki kaçmak askerlik icaplarından idi. Fakat duygular askerlik icaplarını ölçmek mecburiyetinde değildir.*

Aydın cephesinde, kendilerine hürmet ettiğim ve mensubu olduğum kolordüde tanıdığım Şefik Bey var. Namuslu olan bu kumandan maalesef birbuçuk senedenberi o muhitti lâyık olduğu kadar bir muvaffakiyet göstermemiştir. 150 kilometreyi boş bırakan kumandanlardan her halde birşey sormak lâzımdır.

Daha dün gelen arkadaşlarımız Bursa'yı idare edemiyen zevatın, meselâ tümen kumandanının görevden alınması lâzım geldiğini söylüyorlardı. Gerektiği kadar çalışırım, askere giderim, ölürüm; fakat hiçbir zaman bu üç kumandanın maiyetinde değil. Rica ederim, mağluplar, galip surette başımızda bulunmasın. Memleketimiz muktedir ku-

mandanlardan mahrum değildir. Gerçekten nam yapmış, gerçekten şöhret kazanmış kumandanlar başımızda bulunsun. Ben isterdim ki Genel Kurmay Başkanımız da, Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa hazretleri de birkaç saat için olsun cephelerde bulunsunlar.

Mustafa Necati Bey — *Ben cephelerin düşmesi olayının sebepleri üzerinde duracağım. Acaba bu cepheler ne için ve neden düşmüştür? Ben buradan ayrıldıktan sonra kuzey cephesini gezdim ve adım adım onunla muharebelerde bulundum. Akhisar'da, Soma cephesinde düşmanla kanlı muharebeler olmuştur ve asker vazifesini yapmıştır. Kıtalar ve Kuvayi Milliye vazifesini yapmıştır. Bu yenilgi anında bizim için hakikaten şerefli menkıbeler vardır. 30.000 kişi karşısında 4-5 bin savaşçının yaptığı fedakârlığı hesaba katmak lâzımdır. Bizim cephelerimizi sukut ettiren ve düşmanı pervasız ilerleten kuvvet, zannetmeyiniz ki düşmanın yalnız üstün olan kuvvetidir. Hayır! Düşmanın Ferit Paşa hükümeti ile olan ittifakıdır. Düşman bugünkü vaziyete propagandasiyle hakim olmuştur. Elli süvari Kirmasti'yi, Karacabey'i düşürmüştür. Kula kazası onbeş Yunan süvarisi tarafından zaptolunmuştur ve Kulalılar Yunanı dâvet etmişlerdir. Bu sırf propagandadan olmuştur. Meselâ Kirmasti, Karacabey daha düşman gelmeden boşalmıştı. Bursa'da halk toplanmış ve düşmanla muharebe edip etmemeyi düşünmüştür. Cephede bulunan kıtalar vazifesini yapmıştır. Binaenaleyh hata doğrudan doğruya kıtalarda ve subaylarda ve kumandanın da değildir. Ben bunu sırf kuzey cephesine ait olarak niteliyorum. Çünkü cephede bulundum. Hülâsa, düşmanın müthiş propagandası var. Bizim kuvvetlerimiz bu propaganda karşısında yıkılmıştır. Hatayı doğrudan doğruya kendimizde aramalıyız. Biz bütün bu vaziyetler karşısında sustuk. Şimdi bağırıyoruz, neden böyle olmuş, neden bölye gitmiş diye bağırıyoruz. Niçin vaktiyle kıtalarımızı takviye etmedik, kuvvetli olmadık? Binalenaleyh hata arayacak zamanda değiliz. Kıtalarımızı takviye için ne yapılacaktır? Bunu araştıralım. Mesuliyet doğrudan doğruya hükümettedir, millette değildir. Bu itibarla hemen Mü-*

dafaai Milliye teşkilâtına başlamalı, propaganda heyetimiz de işbaşına geçmelidir.

Genel Kurmay Başkanı İsmet (İnönü) — *Devam etmekte olan müzakere bir takrirle başlamıştır. Buna Reis Paşa hazretleri tafsilâtlı cevap verdiler. Ayrıca takrir sahipleri konuşmalarında meseleyi daha geniş zeminlere naklettiler. Genel Kurmay Başkanlığının vazifesini ifa etmediği tarzında bir zemine getirdiler. Buna cevap vermek istiyorum. Genel Kurmay, mevcut kuvvetleri iyi kullanmaktan mesuldür. Mevcut kuvvetleri hale ve zamana göre en uygun surette kullanmaya mecburdur. Binaenaleyh Genel Kurmay vazifesini yapmıştır, veya yapmamıştır demek için daha açık misaller gösterilmelidir. Meselâ, düşmanın taarruz noktasına bütün kuvvetlerimizi toplayıp müdafaa tertibatı almadık, buyurdular. Düşmanın taarruz noktasına sevk etmek için daha nerelerde kuvvet var idi? Oraya sevk olunmamış kuvvet nerede idi? Veyahut kuvvetler tâli bir noktaya, yanlış bir noktaya sevk olunmuşlar da, düşmanın taarruz noktasına, lâzım olan yere sevk olunmamışlar ise bunu söylemek lâzımdır. O zaman Genel Kurmayın vazifesini yapıp yapmadığı takdir olunabilir.*

Efendiler, müşkilâttan ve mahrumiyetten bahsedebilmek için altında bulunduğumuz binayı hatırlamalısınız. Ankara'dasınız, ne için Ankara'dasınız? Meb'uslarımız İstanbul'dan, payitahtımızdan çizme ile kovulmuşlardır. Biz buraya eğlenmek için, keyif etmek için gelmedik. Buraya ne birçok müşkilâtta, ne de birçok zahmete katlanmak için gelmemişsinizdir. Bizi çıkarmışlardır. Payitahtımızı işgal etmişlerdir. Siz bu felâketten haberdar değil misiniz?

Mücrimlerin teczıyesi tabiidir. Yalnız böyle alenî bir celsede mevzubahs edilmesi caiz olmayacak derecede birtakım muhterem zevat hakkında söz söylemişlerdir. Bunun için muhterem arakadaşların müsaadeleri ile arz edeceğim: Vatan müdafaası ve müdafaai milliye teşkilâtını ikmal etmek için yürekleri çarparken, müdafaai milliyeyi, bilmiyerek ve istemiyerek ızrar etmişlerdir. Evet, cephede düşman kar-

şısında uğraşan zevat için söz söylerken çok ihtiyatlı olmak lâzımdır. Eğer sokakta gelişigüzel işittiğimiz bir sözü, millî duygular olarak kabul edersek, falan ve filân kumandan ve subay böyle yapmıştır diyerek dedikodu yolunu tutarsak bu, tehlikeli ve çöktürücü bir yol olur. (Burada herkesin söz söylemeye hakkı vardır sesleri).

Refik Şevket Bey — *Ders istemeyiz efendim.*

İsmet (İnönü) Bey — *Müsaade buyurunuz efendim. Meselâ Salihli Cephesinden kaçan kumandandan bahsolunuyor. Ben cephe kumandanına bizzat gittim ve sordum. Kaçtı denilen kumandan vazifesini ifa etmiştir ve etmektedir, kahramandır, emniyet ediyorum, yerinden kımıldatamam dediler. Mecliste vazifesini ifa etmiş ve etmekte olan bir zat için bu kadar mütecaviz sözler söylenmiyecekti.*

Refik Bey — *Tecavüz yoktur ve vazifemizi yapıyoruz.*

İsmet Bey (devamla) — *Lütfedin efendim. Sözlerimde muhterem arkadaşlarım için samimi bir hizmetten başka bir hisle mütehassis değilim. Yalnız kendileri hakikatleri nasıl düşündükleri ve bildikleri gibi söylemek mecburiyetinde iseler, biz de vazifemizi hakkıyle ifa etmek mecburiyetindeyiz.*

Hepiniz, rastgeldiğiniz yerde, kumandan heyeti hakkında söylenen sözleri derakap reddediniz. Söyletmeyiniz yanlıştır deyiniz. Elinizde her türlü vesait vardır. Her müşkülü halledebilirsiniz.

Bu tartışmaya ertesi gün (13 Temmuz) de devam edilmiş ve en son konuşan Hamdullah Suphi Bey özetle şöyle demiştir :

«Biz aramızdan Kuvvei İcraiyeyi tefrik ettiğimiz zaman onların omuzlarına yüklettiğimiz vazifenin ne kadar ağır olduğunda zerre kadar tereddüt etmiyorduk. Onlar, bir dakika için tasavvurunuzu rica ederim, ne müdhiş bir işi üzerlerine almışlardı. Elleri altında bir ordu mu vardır? Onlara perişan olmuş, dağılmış dağıtılmış bir kuvvei askeriye verdik. Hazinelerimiz mi vardı? Hayır, fakru zaruret içinde bir memlekette idik. Dahilinde ittihad temin edilmiş mi idi? Bütün efkâr merkez etrafında toplanmış mı idi? Mü-

temadi ifsad devam ediyordu. Taraf taraf cephelere asker sevkedecek yerde cephelerden mütemadi asker çekip içerdeki fesada karşı sevk etmeye mecbur oluyorduk. Bu kadar muhatara, bu kadar mahrumiyetler arasından onlar ağır bir vazife aldılar. Zannediyorum ki kendi aramızda, kendi duvarımızda açabileceğimiz ilk rahne, bizim için azami günahı teşkil eder. (Alkışlar). Madem ki onlara büyük bir vazife verdik. Verdiğimiz mesuliyet hakikaten cihanın en ağır mesuliyetlerinden biridir ve mademki şimdi yeniden adamlar getirip vaziyeti öğretmek için gaib edilecek zamanımız yoktur, onlara, Vekillere ihtar ederiz; işlerinin başına gitsinler, memleketin maddî ve manevî kuvvetini Yunan ordusuna tevcih etsinler. Şurada burada kendi gözümle gördüm; Eskişehir'e geldim, yüzlerce zabit var. Herkes ayakta, herkes konuşuyor. Herkes bağırıyor. Dinleyen yok, anlayan yok. Hükümeti İcraiyeye soruyorum, Bursa'da vazifesini yapmadığı her taraftan haber verilen bir kumandanın, Bekir Sami Bey'in artık orduda ne yeri vardır? Vali olan Hacim B. de vazifesini yapmamıştır. Çünkü o herşeyi yapmak istemiştir. Hacim B. çete reisi, Hacim B. kumandan, Hacim B. vali olmuştur. Fakat asıl vazife zamanı geldiği zaman, Bursa mebuslariyle istihsad edcrim, en evvel o kaçmıştır. Bu sözlerde hata varsa onlarındır. Size soruyorum. Cephelerde vatanımızı müdafaa edenler bozguna ön ayak olurlarsa hâlâ iş başında mı dururlar? yoksa sizin önünüzde, sizin mahkemenizde cevap mı verirler?

Heyeti İcraiyeden rica ediyoruz. En hassas, en endişenak bir ruhla memleketin bütün faaliyetlerini, cephelerde azami ihtiyaç gösteren cihetlere çevirsinler. Çürük şeyleri ayıklasınlar. Millet hazırdır. Son müdafaasında kırk, elli bin kişiyi kolay kolay verebilir. Seyyar bir kuvvet, mükemmel bir kumandanın eli altında emir alan muntazam bir kuvvet, dağınık düşmanı parça parça ezer. Yunanlılara iki darbe havale ediniz, Anadolu'nun ruhu zaferi yeniden yeniye yükselecektir. Emin olunuz ki son davamızı kazanırız. Anadoluyu kurtararız. Tarihin önünde vatan da en büyük tehlikeyi

defetmiş şerefli bir nesil olarak kalabiliriz. (Şiddetli ve sürekli alkışlar). (Müzakere kâfi sadaları).

Verilen yeterlik önergeleri oylanmış ve müzakerelere son verilmiştir. Fakat haklarında birçok suçlayıcı konuşmalar yapılan kumandanları yerlerinde tutmak da uygun mütalâa edilmediğinden, hemen o gün İcra Heyeti kararı ile, şimşekleri en çok üstüne çekmiş bulunan Albay Bekir Sami Beyin görevine son verilmiştir. Yunan taarruzu başladıktan sonra 20. Kolordu Kumandanlığına tayin edilen ve Eskişehir'de karargâhına henüz dönmüş bulunan Albay Bekir Sami Beye Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, 14 Temmuz 1920 günlü telgrafı ile Bakanlar Kurulu kararını bildiriyor ve şöyle diyordu :

«Zatı âlilerinin bu bab'daki hukukunu ne derece müdafaa etmiş olduğumu hissetmiş bulunduğunuz için bu hususdaki teessüratımı da tamamen takdir edersiniz. Halk arzusuna müstenit bir idarede bu gibi emrivakilere serfüru etmenin yine vatanperverlik olduğunu arz ile teyidi hürmet ve samimiyet eylerim efendim.»

Birkaç gün sonra Eskişehir'e gelen Mustafa Kemal Paşa da Bekir Sami Beye durumu şöyle açıklamıştır :

«Mecliste yapılan taarruz size değil, bana ve hükümetedir. Sabırlı olunuz, herşey düzelecektir.»

Nitekim Bekir Sami Bey 10 Eylül 1920 günü Antalya ve Muğla havalisi kumandanlığına tayin olunmuştur. Ancak, Meclis meselenin peşini bırakmıyordu. Afyon Meb'usu Mehmet Şükrü Bey, 27 Temmuz günü Meclis başkanlığına aşağıdaki önergeyi verdi :

«Taksirat ve idaresizlikleri sebebiyle hepimizin yüreklerini yakan Bursa ve Alaşehrin sukutuna ve bir çok mal, can ve namusun hedredilmesine ve Yunanlıların hunhar payi tecavüzleri altında kalmasına bâis oldukları katiyetle söylenen Bursa kumandanı Bekir Sami ve valisi Hacim Muhittin Beylerle Alaşehir cephesi kumandanı Âşir Beylerin bu gün infisallerini öğrenmekle zevatı mumaileyhim hakkın-

da söylenen sözler resmen teyid olunuyor demektir. Bunların taksirat ve idaresizlikleri nedir, ve ne için şimdiye kadar bir divana tevdi edilmedi? Esbabının Dahiliye ve Harbiyei Umumiye Riyaseti Vekâletlerinden istizah eylerim.»

Önerge Meclisin 14 Ağustos günlü toplantısında Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey tarafından cevaplandırıldı ve meselenin tazelenmesine yol açtı. Birinci Büyük Millet Meclisinin karakterini pek güzel canlandıran bu görüşmeleri de özetleyeceğiz.

Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey — *Bursa ve Alaşehir'in düşman eline geçmesi, bu cephelerde muharebe eden kumandanların taksiratı neticesi değildir. Bizim tahkikatımıza cevaben Garp Cephesi Kumandanının elimizde bu hususa temas eden vazıh raporları vardır. Mevzubahis zevatının infisalleri, taksiratlarının resmen teyid edilmesine delil telâkki buyurulmamalıdır. Cephe kumandanı, kendilerinin bir divanı harbe tevdilerini mucip bir sebep görmediğini de zikretmektedir. Zaten ismi geçenlerden Âşir Bey, görevden alınmamış, görevi değiştirilmiştir. Vali Hacim Bey'in ise askerî meselelerle hiçbir münasebeti yoktur.*

(İsmet Beyin Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşadan alınan rapordan okuduğu kısımlar Yedinci Bölüm sonunda Ek 3'dedir).

Mehmet Şükrü Bey — *İsmet Beyefendinin izahatlarından anladığım bir şey vardır. Ortada mesul kimse yoktur, yalnız bir hadise vardır. Acaba bu hadisenin mesulleri kimdir? Herkes azami surette vazifesini yapmış, niçin terfi etmemiş? Raporlara nazaran bu zevatın terfileri lâzım geliyor.*

Ali Şükrü Bey — *Bekir Sami Bey için Garp Cephesi Kumandanı Paşa hazretleri diyorlar ki —gayet doğrudur— Irak'ta şöyle yaptı, böyle yaptı. Bendeniz biliyorum ki İzmir taraflarında bir hayat uyandırmak üzere, bilhassa Balıkesir taraflarına gönderilmişti. Binaenaleyh şayanı itimat bir zattır. Âşir Bey de gayet muhterem bir zattır, kendisini tanırım. Onun azli de ufak tefek kabahati olduğunu gösteriyor. Kumandanların gayet kat'i bir ifade ile kesip atmaları,*

arkadaşlarımız arasında söylenen sözlere karşı bir set çekmeleri hoş bir tesir bırakmaz. Bu itibarla her iki tarafın, yâni gerek bizim ve gerek kumanda heyetinin birbirimizin hissiyatımıza riayet etmek lâzımdır.

Besim (Atalay) Bey — *Âşir Bey hakikaten divanı harbe sevkedilmeye müstahaktır. Çünkü üç suali halledemedim. Bir kere, 308 ve 309 tevellütlüleri terhis ediyor. Karşısında teşkilâtı mükemmel bir düşman varken asker terhis edilir mi? Bayram münasebetiyle subaylara müsaade veriyor, halkı heyecana düşürüyor. Bunları düşünemediği için bu adamın büyük bir suale maruz kalması icap eder. Sorulmazsa geçen felâketlerin tekerrür edeceğinden emin olunuz. İyi veyahut kötü ne yaparsa yapsın, iyilik yapan mükâfatını, kötülük yapan mücazatını görmelidir.*

Doktor Mazhar (Germen) Bey — *Aydın'lı olduğum için her halde Aydın kumandanı hakkında söz söylemeye hakkım vardır. Aydın cephesini idare eden miralay (albay) Şefik Beyin de şahsî kusur ve kabahati çoktur. İzmir'i Yunanlılar işgal etmeye başladığı zaman bu zat Aydın'da tümen kumandanı idi. Aydınlılar bir heyet halinde kumandana gitmişler ve şu ricada bulunmuşlardır: En münasip bir yer olan Aziziye sırtlarına çekilelim. 24 saat zarfında Aydın'ın içinden 500 kişi olarak size iltihak edeceğiz. Siz önümüze düşünüz ve kumandayı deruhte ediniz. Şefik Bey, ben resmî bir kumandanım, bu gibi harekâta iştirak edemem ve sizinle hiç bir surette teşriki mesai edemem demiştir. Bu kumandan, Aydın'a Yunanlıların gelmesinden bir kaç gün evvel karargâhını alarak, ahaliye hiçbir şey hissettirmeksizin, asıl müdafaa istikameti olan Aydın şimendifer güzergâhı istikametine çekilmektense, İtalyan himayesine geçercesine İtalyanların işgal mıntıkası olan Çine'ye çekilmiştir.*

Aydın işgal edildi. Sonra harekâtı Milliye taazzuv etti. Yörük Ali'nin hazırladığı hamaset ve şecaat bölye müthiş bir gazanfer kütlesinin karşısında 3600 muntazam silâha ve 1000 kadar dahilden tedarik ettiği yerli Rum milis efradına istinad eden ve pek çok top ve mitralyöze malik olan Yunan ordusu perişan bir surette Aydın'dan kaçtı. Kumandan

Şefik Bey Aydın'a Kuvayı Milliyenin peşinden geliyordu. Gelmesinin sebebi, Kuvayi Milliyenin kurtardığı yerlerin inzibatını sağlamaktı. O gelidiğinde şehir yanıyordu. Kendisine müracaat ettik, yangın memleketi bitiriyor dedik. Hiç ehemmiyet vermedi ve ilgilenmedi. Kumandan doğrudan doğruya kilise ve civarından Rumları toplayarak muhafaza altında hükümet konağına getirmek ve sabahtan akşama kadar kendi eliyle onlara ekmek dağıtmaktan başka birşeye iştirak etmemiştir.

Yunanlılar tekrar Aydın'ı işgal edinceye kadar 4 gün Aydın'da oturduk. Trenler bizim elimizde idi ve işliyordu. Otuzbin sandığa yakın mühimmat Denizli'ye nakledilebilirdi. Fakat kumandan bunun yerine 500 kadar Hıristiyan ailesini ve kendi hususi eşyasını Denizli'ye nakletmekle meşgul olmuştur. Düşman gelirken kendisi yine İtalyan mıntıkasına, Çine'ye çekilmiştir.

Osman Bey — *Kendisinden sık sık bahsettiğimiz Bekir Sami Bey'i hatırladım. Bu zat, Harbi Umumi esnasında Kuvayi Seferiye Kumandanlığı ile Muş'a gelmişti. Orada celâdet ve azmi ile tanınmış bir adam idi. Bir asker gibi düşmana hücum ederken, halka bir baba gibi şefkat gösteriyordu. Orada büyük hizmetler yapmıştır. Bu şahadet benim için bir kadirşinaslıktır.*

Hamdullah Suphi Bey — *Mes'ul zannettiğimiz kumandanlar hakkında yapılan beyanat bizi tamamiyle hayrette bırakmıştır. Kendi kendimize bir sual sorduk, acaba bu kumandanlar muzaffer olsalar idi haklarında daha iyi ne söylenecekti? Genel Kurmay Başkanının vâki beyanatı arasında bir şey söylendi ki Meclisi Âliniz karşısında bilhassa buna itiraz etmek ve bilhassa sizinle onun üzerinde düşünmek isterim. Bir kumandanın haysiyetini mevzuubahis etmekten çekinmek iktiza edermiş efendiler. Kumandanlarımızın haysiyeti çok büyüktür. Bizim için çok azizdir. Biz onun üstüne titremek isteriz. Fakat bu vatanın istiklâli mevzuu bahis oldu mu kumandanı bir tarafa çekeriz, onun haysiyetine doğru hareket ederiz (alkışlar). Millet Meclisinin*

karşısında hiç bir kuvvet yoktur. Bir vatan felâkete uğradıkça bizim en büyük ümitlerimizi bağladığımız cepheler taraf taraf yıkıldı mı, aklımıza gelecek ilk şey, mes'ulleri huzurumuza çekmek ve sualimizi sormaktır.

Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey — *Muhterem arkadaşlarıma verdiğim izahatta ısrar ediyorum. Ben temas edilmiyecek birçok noktalara temas edilmesinin doğru olmadığını söyledim. O noktalarda ısrar edildikçe ben cevap vermiyecek bir vaziyette ve karşımda bulunan arkadaşlarım her istediklerini söyleyebilecek bir vaziyette bulunuyorlar. Bu, gayri tabii, gayri müsavi bir haldir. Hamdullah Suphi Beyefendi Loyd Corc'un Yunan taarruzunun 10 gün zarfında bitmiş olmasını beyan etmesini, bizim cephede vazifenin ifa olunmadığına atfediyorlar. Bunu misal göstermek istiyorlar. Bu da kat'iyyen yanlıştır. Biz süslü sözler altında hakikatı seçebilecek bir vaziyetteyiz.*

Arkadaşlar, mevzuubahis olan şahıslar üzerinde ısrar etmemenizi bilhassa rica ederim. Çünkü vazifesinden çekildikten sonra dahi kendilerini müdafaa edemiyecek vaziyette bulunan zevata karşı kâfi deliller bulunmaksızın gayri makul tarizler yapmak fayda husule getirmiyor. Bu müzakerelerin sebeplerini şahıslara temas ettirmeksizin kâfi görmenizi rica ediyorum.

Mustafa Kemal Paşa — *Mevzubahs olan mesele, bir ordunun harp harekâtıdır, bir ordunun sevk ve idaresidir. Bu bakımdan geri çekilmenin, mağlubiyetin sebeplerini meydana çıkarabilmek için bu mesleğin ihtisas erbabından olmak gerekir. Herhangi bir askerî hareketin, herhangi bir noktai nazardan tetkik ve mütalaâsı, onu baştan nihayete kadar yanlışlarla dolu gösterebilir. Yine aynı askerî hareketin başka noktai nazardan mütalâası, onu baştan nihayete kadar dürüst gösterebilir. Bir askerî harekete uzaktan bakmak ve bakanın kendisinin bulunduğu şartlar içinde bunu mütalâa etmek, onu hiçbir zaman doğru neticeye götürmez. Harekâtı mütalâa ederken harekâtı icra eden kumandanların, subayların içinde bulundukları mahallî şartlara ve malik oldukları vasıtalara, karşısında kaldıkları tazyike, uğradığı*

güçlüklere bakmak ve öyle tetkik etmek lâzım gelir. Yoksa yüksek mecliste ve aradan bu kadar zaman geçtikten sonra sükûnetle düşünüp ileri sürülecek mütalâalar, zamanında cephede düşünülmüş mütalâalara uymayabilir. Hareket kusursuzdur, mutlaka böyle olmak lâzım gelirdi, binaenaleyh ortada mesul olmamak lâzımdır, tarzında birşey söylenilmemiştir. Garp Cephesine bir kumandan tâyin ettik. Bu zata karşı hepinizin itimadı vardır. İşte bu zat diyor ki; tetkik ettim, bunları itham edecek sebep yoktur. Eğer Garp Cephesi kumandanına emniyet ve itimadınız varsa, onun söylediği sözün nazarı dikkate alınması lâzımdır. Bekir Sami Beyi ne için itham etmeli? Ve bu iddiada ısrar gösteren zatın sebep olarak gösterdiği şeyler nedir? İddiası olan, lütfen rica ederim, benden sorsun, ben cevap vereyim.

Hamdullah Suphi Bey — *Bursa'dan alınan bütün malumat. Bursa'dan gelen mebuslar bizi temin etmişti. Düşman civara gelmeden şehirden çıkmıştır.*

Mustafa Kemal Paşa — *Çok aldanıyorsunuz Beyefendi hazretleri.*

Hamdullah Suphi Bey — *Soran sizsiniz, cevap veriyorum. Rica ederim, eğer mebusluk sıfatını tanıyorsanız dürüst (kaba, sert) söylemeye hakkınız yoktur. Deminden de İsmail Suphi Bey'e öyle muamele yaptınız.*

Mustafa Kemal Paşa — *Müsaade buyurun, cevap veriyorum. Bu zatın söylediği umumiyetle yalandır ve yanlıştır.*

Hamdullah Suphi Bey — *Müsaade buyurun, yalan değildir, yanlış değildir.*

Mustafa Kemal Paşa — *Ben söz aldım, söz söylemek hakkı benimdir.*

Efendiler; Bekir Sami Bey Bursa'yı terk etmemiştir ve ben kendi imzam tahtında Bursa işgal edilmeden evvel emir verdim. Askerî hareketin gerektirdiği hareketin doğrusu Bursa'yı terk etmek idi.

Nafiz Bey — *Şu halde siz de mesulsünüz.*

Mustafa Kemal Paşa — *Kumandanlara Bursa'yı terk ediniz dedim. Ve ben bu emri verdiğim zaman Yüksek Heyetinize bilmünasebe izahatta bulunmuştum. Askerî harekette*

mevzubahs olması lâzım gelen şey, eldeki kuvvetlerin neticeye kadar herhangi bir mevkii muhafaza etmesi değildir. Harp harekâtında bu, esas değildir. Bekir Sami Beyi, Bursa'yı niçin daha evvel terketmemiştir diye muaheze etmek gerekir.

Haşim Bey — *Şu halde yine emri âlinizi tutmamıştır.*

Mustafa Kemal Paşa — *Filhakika benim emrettiğim zamanda tahliye edilmiş olsa idi bugün ordunuza bir tümen daha ilâve edilmiş olacaktı. Benim idrakime nazaran Hamdullah Suphi Bey bu meselede iki noktaya temas ediyor. Birisi: Şimdiye kadar harp harekâtı lüzumu gibi idare edilememiş. Rica ederim hangi günden bahsediyoruz? Efendiler, Hamdullah Suphi Bey'den sormak istiyorum, hangi maziden ve hangi günden bahsediyorlar? Biz bu harekât ile uğraşırken Hamdullah Suphi Beyefendi İstanbul'da oturuyordu. Niçin buraya gelip de bugünkü gibi davranmak istemiyordu?*

Hamdullah Suphi Bey — *İstanbul'da vazifem vardı.*

Mustafa Kemal Paşa — *İstanbul'da vazifesi var, falan yerde vazifesi vardı. Bütün vazifelerin üstünde bizim de vicdani bir vazifemiz vardır' O da, herkesin sudan birtakım vazifeler yaptığı sırada hayatımızı, mevcudiyetimizi bu milletin sinesine sokarak, onlarla beraber düşman karşısında uğraşmak olmuştur. (Alkışlar.) Binaenaleyh ikibuçuk aydanberi bu milletin içine gelmiş insanlar hakikatın derinliğine henüz nüfuz için zaman dahi kazanamamış olan insanlar, mazi ve halin harekât ve namus ve vicdanına malik olamazlar. Kolaylıkla tenkid selâhiyetine malik olamazlar.*

Hulusi Bey — *Vesikaları görerek malik olabilirler Paşa hazretleri.*

Mustafa Kemal Paşa — *Zatı âlilerinin göreceği vesaik vardır.*

Hulusi Bey — *Görürüz Paşa hazretleri, biz de askeriz.*

Mustafa Kemal Paşa — *Söz konusu edilen kumandanlar hakkında tetkik ve teftişten evvel birçok söz söylenmiş olduğu için, bahusus Yüksek Meclisinizde kendilerine tecavüz edildiği için bu adamlar sarsılmıştır. İşte böyle sarsıl-*

mış olan kimselerin kumanda başında bulundurulması uygun görülmediği için Vekiller Heyeti sırf Yüksek Meclisinizin hareketinden ve muamelesinden dolayı bunlara işten el çektirmiştir. Bununla iktifa edilmenin makul olacağı kanaatindedir. Sonra efendiler, malumu âlileridir ki askerlikte birtakım kademeler vardır ve her kademenin kendisine mahsus selâhiyeti vardır, vaziyeti vardır. Bekir Sami Bey bir kolordu kumandanıdır. Kolordu kumandanı demek efendiler, dünyanın her yerinde, her millette en büyük kumandan demektir. Kolordu kumandanından sonra başka büyük kumandan yoktur. Ancak muhtelif kolorduların harekâtını sevk ve idare etmek için üzerine ordu veya grup kumandanı geçer. Kolordu kumandanının vazife yapması demek, muharebelerin içinde ve subayların içinde bulunması demek değildir ve böyle bir hareket makul değildir' Kolordu kumandanı emrindeki tümen kumandanlarına emir verir ve onu yaptırır, vazifesini bu suretle ifa eder. Hareketin fiiliyatı itibariyle tenkidler yapmak lâzım geliyorsa, kolordu kumandanından emir almış olan tümen kumandanlarını tenkid etmek lâzım gelir.

Efendiler, ordu yapmak, orduyu muntazam sevk ve idare etmek, orduyu mükemmel teçhiz etmek Hamdullah Suphi Bey diyor ki, daha iyi teçhiz edebilir, daha iyi giydirebilirdik. Hayır Hamdullah Suphi Bey, daha iyi teçhiz edemezdik, edemezsin ve edemiyeceksin.

Mustafa Kemal Paşanın özetini verdiğimiz bu sert konuşmasından sonra yeterlik önergeleri verilmiş ve mesele böylece kapanmıştır.

b. YUNAN TAARRUZUNUN DOĞURDUĞU ÇÖKÜNTÜ

1920 yılı Haziran ayında yapılan Yunan genel taarruzunun askerî sonuçlarını ve Büyük Millet Meclisinin Türk Cephelerinin çözülmesi karşısında gösterdiği tepkiyi anlatmış bulunuyoruz. Ankara'da Millî Hükümetin kurulmasından iki ay sonra meydana gelen bu durum başkaca sonuçlar ve yan tesirler doğurmuştu. Şimdi bunları kronolojik sıraya az çok bağlı olarak inceleyeceğiz.

Yunan taarruzu karşısında millî kuvvetlerin uğradığı bozgun, Anadolu'da Kuvayı Milliyeciler arasında büyük bir moral çöküntüsü yaratmış, buna karşılık gerek düşman tarafından, gerekse Damat Ferit Paşa hükümeti ile Anadolu'da bu hükümete kalben bağlı çevreler arasında büyük ümitler uyandırmıştı. İstanbul hükümeti bu fırsatı kullanarak Kuvayı Milliyeyi çökertmek için faaliyetini hızlandırdığı gibi, Anadolu'nun her köşesindeki Kuvayı Milliye aleyhtarları —başta Hürriyet ve İtilâfçılar olmak üzere— cür'et kazanarak sinmiş vaziyetteki hallerinden sıyrılıp faaliyete geçmişlerdi. Şartlar da bunların yararına çalışıyordu. Şöyle ki :

Yunan taarruzu Milli hattını aşarak Batı Anadolu'nun içlerine doğru gelişmiş ve belli bir hatta durmuş olmakla beraber işgalin nerelere kadar ulaşacağı bilinmediğinden halk arasında büyük bir panik başlamıştı. Köylüler, kasabalılar, şehirliler sürekli bir göç halinde idiler. Şüphesiz yerlerinde kalanlar daha çoğunlukta bulunuyorlardı. Fakat geniş bir göç hareketi başladığından ve bu göç hareketi geri mıntıkaları hedef aldığından göçmenler barınmak için sığındıkları yerlerde hem sıkıntıya dûçar oluyorlar, hem de halkın moralini bozuyorlardı. Yeni cepheden henüz uzakta bulunmakla beraber bundan sonra başlıyacak ilk Yunan taarruzunun hedefini teşkil eden şehir ve kasabalarda bir yılgınlık havası esmeye başlamıştı. Bunun sonucu olarak Müdafaai Hukukçular ve Kuvayi Milliyeciler hayatlarını teh-

likede görerek daha gerilere giderken, bir süre öncesine kadar sinmiş vaziyette bulunan ve Yunanlılar gelse dahi yerlerini terketmemek kararında olanlar Kuvayı Milliye aleyhtarı teşkilâtlanmaya ve duruma hâkim olmaya başlamışlardı. Yeni cephe gerisinde âdeta bir iktidar değişikliği olmuş gibi yeni ve yabancı bir hava cephe gerisine bir kasvet şeklinde hâkim görünüyordu. İstanbul'da bu havanın yaratılmasında mümkün olan gayreti sarf etmekte idi. Nitekim yakın bir gelecekte Konya'dan Antalya'ya kadar olan büyük bir çevre isyan edecekti.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Batı Cephesini teşkil eden ve çok zayıf mevcutlu derme çatma birliklere sahip 61., 23. ve 57. tümenler Yunan taarruzu sonunda büyük kayıplar vererek hemen hemen bir isimden ibaret kalmışlardı. Millî kuvvetler yâni milis teşkilâtı daha da ağır kayıplara uğrayarak kâmilen dağılmıştı. Yalnız taarruz sırasında Yozgat isyanını bastırmakla meşgul bulunan Çerkez Ethem kuvvetleri pek zarar görmemişlerdi. Kuvayı Milliye adıyla ayakta kalan ve mevcudiyeti hissedilen tek kuvvet bu idi. Demirci Efe'nin kuvvetleri de büyük ölçüde dağılmış ve Efenin maiyetinde pek az kimse kalmıştı. Genç Ankara Millî Hükümeti Yunan taarruzundan sonra bütün gayretini orduyu yeniden kurmak üzerinde toplamış bulunuyordu. Eski tümenler yeniden teşkilâtlandırılırken yeni yeni tümenler kurulmaya çalışılıyordu. Milis kuvvetleri ile muntazam Yunan ordusu karşısında savunma yapılmıyacağı kesinlikle anlaşıldığından orduya verilen önem ön plâna geçmişti. Bunun yanı sıra Çerkez Ethem ve Demirci Efe de kendi kuvvetlerini arttırmak için ayrıca çaba harcamakta idiler.

Yunan taarruzu karşısında dağılan millî kuvvetler (çeteler, zeybekler) yollarda soygunculuğa başlamışlardı. Hemen hemen bütün köylerde, kasabalarda halk canını, malını ve namusunu korumak için kendine göre tedbirler almakla meşguldü.

Çizdiğimiz bu tablo birtakım önemli gelişmelere yol açmıştı. Bunların başlıcaları Denizli olayı, Konya isyanı ve nihayet Kuvayı Milliyenin tasfiyesi için girişilen harekettir.

Şimdi bunları belli bir sıra içerisinde hikâye ederken yukarıda çizilen tablonun daha ince teferruatı parça parça görülecektir.

DENİZLİ
OLAYI

Büyük Menderes boyunca gelişen Yunan taarruzu 3 Temmuzda Nazilli'yi işgal etmiş ve Nazilli doğusunda Kuyucak mevkiinde ileri mevziler kurarak durmuştu. Bu cephedeki 57. Tümen ile Demirci Efenin elinde kalan zayıf kuvvetler Denizli istikametinde Sarayköy'de Menderes köprüsünü korumak üzere gerekli tertibatı almışlar ve yeni cepheyi kurmuşlardı. Cephe karargâhı, yâni 57. Tümen ve Demirci Efe karargâhları da Denizli'ye 5 kilometre mesafede Goncalı istasyonunda bulunuyordu. Goncalı istasyonu Denizli ve Eğridir demiryolları kavşağı olmak itibariyle önemli bir nokta idi.

Denizli olayını gereği gibi değerlendirebilmek için bu tarihlerde Denizli çevresini ve burada olup bitenleri bilmekte büyük fayda vardır. Bu sebeple Demirci Efe'nin kardeşi ve yardımcısı Ahmet Efe'yi dinleyelim :

«Karargâhta az kuvvet olduğu için Demirci Efe halkı uyarmak, adam ve silâh toplamak için beni vazifelendirdi. Yanıma iki kişi alarak Yenipazar, Bozdoğan istikametlerinden geçerek Denizli'ye kadar dolaşmamı emretti. Bu arada cepheden kaçan ve dağılan efradı da toplayacaktım. Karacasu istikametinde yola çıktım. Uğradığım köylerde halka vaziyeti anlatıyor ve sağa, sola mektuplar göndererek cepheden çekilen efradın Goncalı'ya gelmelerini bildiriyordum. Karacasu yolunda her taraf muhacir ve hayvanlarla dolu idi. Karacasu'ya yaklaştığımız zaman yolun Yuvaköy yokuşundaki kısmının büyük çam ağaçları ile kapatılmış olduğunu ve silâhlı dört kişinin burayı beklediklerini gördüm. Yolu niye kapadıklarını sordum.

— *Biz emir kuluyuz, yolu kapayın dediler, kapadık, cevabını verdiler.*

Yolu açtırdım. Öğrendim ki Şube Reisi Kör Tahsin Beyle bazı eşraf, muhacirler Karacasu'ya gelmesinler diye yolu kapatmışlar. Halbuki Ödemiş, Tire, Aydın istikametlerinden çekilen ve yolda soyguncular tarafından soyulan bu perişan muhacir kafilesi tamamen Türk'tü. Yerli Rumlar da muhacir olmuşlardı, fakat onlar mecburi olarak ve muntazam bir şekilde muhaceret ettirilmişlerdi. Denizli şehri tamamen Rum muhacirleri ile dolduğu gibi burada külliyetli Müslüman muhacirler de vardı.

Karacasu'dan Tavas istikametinde hareket ettiğimde maiyetimdeki silâhlılar 8 kişi olmuştu. Sabah saat 10 sıralarında Kızılcahöyük köyüne vardık. Köyün büyük meydanlığındaki kahve önünde atlarımızdan indiğimizde «*teslim ol, yakarız*» diye bağrıldığını işittik. Atları bırakıp kahvenin içinde mevzilendik. «*Ne diye teslim olalım? size ne yaptık? köye gelen misafir, soyulur, öldürülür mü?*» diye bağırdım. Sökeli Ali Efenin maiyetinden bir şahıs orada imiş ve sesimi tanımış. Bu suretle herhangi bir müsademe olmadan vaziyet anlaşıldı. Biz meydana çıktık, halk toplandı ve bizden özür dilediler:

— *Bu memleket devamlı olarak soyuluyor, bunun için hazırlıklıyız. Az kaldı bir yanlışlık yapıyorduk, dediler.*

Tavas'a geldik. Kasabanın girişinde mahalle kenarında yedi kişinin oturmakta olduğunu gördüm. Bunları tanıdım. Ödemiş efelerinden Keleş Mehmet Efe ve arkadaşları idiler. Bizi görünce ağlamaya başladılar.

— *Silâhlarınız, tabancalarınız ne oldu? diye sordum.*

Şu cevabı verdiler:

— *Yarangüme (Tavas) halkı bütün silâhlı. Çarşıda bizi sardılar, davranamadık. Silâhlarımızı aldılar ve saldılar. Buradan ayrılamadığımızın sebebi etraf evlerde elbiselerimizi soymak için bizi bekliyenler var.*

Bunları yanıma aldım. Arkadaşlarıma beni yirmibeş adım ara ile takip etmelerini söyliyerek Tavas çarşısına

doğru yürüdüm. Kaymakamlık binasına vardığımda Kaymakam Ali Rıza Bey masasının başında çok düşünceli bir vaziyette oturuyordu. Kapısında bir tek ihtiyar jandarma belkiyordu. Kaymakama, köşk cephesinin bozulmasından Goncalı karargâhının kurulmasına kadar geçen safahatı anlattım ve :

— *Buraya silâh ve gönüllü asker toplamak için geldim, dedim.*

— *Bak Ahmed Efe, bir ihtiyar jandarmam var, hademe dahi yok. Kasabada hiçbir memur kalmadı. Bura halkı ve köylerden gelen halkın hepsi silâhlı. Ne yaptıklarını bilmiyorlar. Bunlara söz anlatmak için kuvvet lâzım. Hükümet binasının arkasında Tavas ovasının en meşhur efesi olan Köpekçi Nuri Efe bir sürü köpek beslemekte ve orta kadınları ile âlemler yapmaktadır. Bu vaziyette hangi kuvvete dayanarak onları yola getireceğiz? Sökeli Ali Efe de iki gündenberi Derviş ağanın evinde istirahat ediyor.*

Kaymakamın kapısındaki ihtiyar jandarmayı çağırarak kendisini jandarma kumandanı yüzbaşıya gönderdim ve şu tembihatı yaptım :

— *Yüzbaşıya git, benim ismimi vermeden kaymakam beyin çok yakın dostu olan bir efenin geldiğini söyle, seni istiyor de.*

Biraz sonra jandarma yüzbaşısı geldi. Konuştuk ve onun da kaymakam gibi düşünür, vatansever bir kimse olduğunu anladım. Kasabanın tellâlını çağırttık. Tellâl gelince çarşıda ne diye bağıracağını şöyle söyledik :

«Demirci Efe'nin emir ve tembihi: 310 doğumlulardan 316 doğumlulara kadar herkes derhal Çubukdağ (Goncalı) cephesine geleceklerdir. Bunlar hemen silâhlarını alarak harekete hazırlansınlar. 309 doğumludan eski doğumlular silâhlarını Heyet'i Temsiliye'ye teslim edecekler. Aksine hareket edenler divanı harbe verilerek cezalandırılacaklardır.»

Tellâla ayrıca şu tembihde bulundum :

— *Demirci Efe nerde diye sorarlarsa «Demirci Efe'nin emridir, kendisi nerededir bilmiyorum, kaymakamlıkta bulu-*

nan bir efe vasıtasiyle Demirci Efe'nin emrini halka duyuruyorum,» dersin.

Tellâl vazifesini yapıp geri dönmüştü. Demirci Efe ismini işiten Köpekçi Nuri Efe adamlarını toplıyarak hemen kasabaya 15 kilometre mesafede bulunan Çukurköyü'ne kaçmış. Biz kaymakamlıktan çıktık ve Heyeti Milliyenin bulunduğu hana doğru yürümeye başladık. Kaymakam Ali Rıza Bey, jandarma kumandanı ve ben beraberiz. Yolda giderken Derviş Ağa'nın evinde bulunan Sökeli Ali Efe bizim geçtiğimizi görünce üzerinde elbisesi olmadığı halde yola çıktı ve boynuma sarıldı. Bana şöyle dedi :

— *Ahmet, oğlum sen 10 kişi ile buraya nasıl geldin?*

— *Ben 10 kişi değilim, Yarangüme kazası benimle beraberdir,* dedim ve elimle Kaymakam Ali Rıza Bey'i ve jandarma yüzbaşısını gösterdim. Sonra Sökeli Ali Efe'ye şöyle hitap ettim :

— *Köşk cephesinin bozulmasıyla Nazilli'nin doğusunda Mergen çayında Demirci Efe'den üç gün izin alarak ayrıldığını unuttun mu? Demirci Efe'nin yüzüne nasıl bakacaksın? Kendisi şimdi Goncalı'dadır. Derhal Denizli'ye hareket et, telgrafla kendisini bul ve cepheye geldiğini bildir. Aksi takdirde Afyonkarahisar gerisinde toplanan kuvvetlerimizi getirtecek ve hiçbiriniz ortalarda gezemiyeceksiniz.*

Sökeli Ali Efe bu sert ihtarımı duyunca yarım saat içinde Denizli'ye hareket etmişti.

Kaymakam ve kumandanlarla beraber Heyeti Milliyenin bulunduğu hanın avlusuna geldiğimizde yüzden fazla silâh teslim edilmiş olduğunu gördük.»

Sökeli Ali Efe 40 kişilik maiyeti ile Denizli'ye, oradan da Goncalı karargâhına gelerek Demirci Efeye iltihak etmişti. Demirci Efe, Sökeli Ali Efe'ye kızgındı. Bu kızgınlık yalnız üç gün izin alıp cepheden kaçmış olmasından ileri gelmiyordu. Daha önce de başka bir meseleden dolayı Sökeli Ali Efe gözünden düşmüştü. Fakat şartlar Sökeli Ali Efeden vazgeçmesine engel oluyordu. Çünkü Ali Efe iş gör-

mek bakımından en çok güvendiği efelerden biri idi. Hele bozgundan sonra zayıf düşen kuvvetlerini geliştirmek istediğinden Sökeli'ye daha çok muhtaçtı.

DENİZLİ'DE
DURUM

Denizli, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalindenberi cephe gerisinin en büyük Müdafaai Hukuk merkezlerinden biridir. 50 bin nüfuslu olan Denizli'de Faik (Öztrak) Bey gibi tecrübeli, müteşebbis ve vatansever bir Mutasarrıf, Ahmet Hulusi efendi adında, ender bulunan, millî duygularla dolu bir müftü ve Albay Tevfik Bey gibi gayretli bir askerlik dairesi başkanı vardı. Bir yıl önce Aydın Cephesinin kurulmasında bunların büyük hizmetleri geçmişti. Öncülük ederek kurdukları «Denizli Heyet-i Milliyesi» cepheye asker, millî kuvvet, silâh, cephane ve sair ihtiyaçlar bakımından büyük yardımlar yapmakta idi. Denizli, Aydın cephesinin başlıca dayanak noktalarından biri idi. Fakat 1920 Haziran Yunan taarruzu ile Nazilli'nin düşmesinden sonra Denizli'de şartlar birdenbire değişmişti. Bunda düşmanın Denizli'ye çok yaklaşmış olması başlıca rolü oynuyordu. Bir şanssızlık da Mutasarrıf Faik Bey daha Mayıs ayında, Yunan taarruzu başlamadan önce, Denizli'den ayrılmış, Muğla'ya gitmişti. Mutasarrıflık âciz, şahsiyetsiz şahısların vekâleti ile idare edilmekte idi. Denizli'nin durumunu değiştiren diğer bir sebep de buraya çok sayıda Rum muhacirinin gönderilmiş olması idi. Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgalinden önce ilk defa buradaki Rumlar 57. Tümen Kumandanı Şefik Bey tarafından güvenlik endişesi ile Denizli'ye gönderilmişti. Bir yıl önce gönderilen bu Rum muhacirlerini son Yunan taarruzu üzerine Umurlu, Köşk, Sultanhisarı, Atça, Nazilli Rum muhacirleri takip etmişti. Bunlardan başka Balyanbolu, Ödemiş köylerinden ve Nazilli'den bir kısım Türk muhacirleri de Denizli'ye gelmişti.

22 Haziran 1920 tarihine kadar cephenin yüz küsûr kilometre gerisinde bulunan Denizli, şimdi düşmanı şehrin 30-40 kilometre ilerisinde görüyordu. Yunanlılar bir ham-

lede Denizli'ye girebilirlerdi. Bu durum Denizli'nin havasını zehirlemeye kâfi bir sebepti. Durumu başındanberi millî harekete hizmet etmiş olanlarla Kuvayı Milliye muhalif kalanlar gibi Denizli'de birikmiş olan kalabalık Rum topluluğu da biliyordu. Yunan ordusu harekete geçmese bile Denizli'deki Rumların mevcudiyeti yerli halk için ve Denizli'ye 5 kilometre mesafede bulunan karargâh için başlıca bir tehlike idi.

Denizli Heyeti Milliyesi mensupları büyük bir endişe içinde idiler. Askerlik dairesi başkanı Albay Tevfik Bey de şehrin en yüksek rütbeli görevlisi olarak birtakım endişeler içinde bulunuyordu. Tevfik Bey Temmuzun ilk günlerinde Goncalı'da bulunan 57. Tümen kumandanına bir telgraf çekerek, Denizli'deki izdiham sebebiyle asayişin sağlanması için halk arasından bir milis jandarma kuvveti teşkiline dair müsaade istedi. Halbuki ötedenberi Heyeti Milliye emrinde bir milis jandarma kuvveti vardı. Tümen kumandanı bu kuvvetin dağıldığını tahmin ederek Tevfik Bey'e olumlu cevap verdi. Dağıldığı zannedilen eski milis jandarma kumandanı müfrezesi ile beraber bir, iki gün sonra kendiliğinden Goncalı'ya gelince durum anlaşıldı. Halk bunları tehdit ederek Denizli'den kovmuştu.

Olaylar birbirini takip ediyordu. 5 Temmuz günü, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi Demirci Efe'yi telgraf makinesi başına davet etti. Efe, yazı işlerini yürüten Denizli'li Yüzbaşı Şükrü Bey'i telgraf başına gönderdi. Müftü Efendi, Rumların Denizli'de büyük bir çoğunluk teşkil ettiğini, Denizli Müslümanlarının hayatının ve cephe kuvvetlerinin tehlikede olduğunu bildiriyor ve hiç olmazsa Rum erkeklerinin Denizli'den daha içerilere sevkini rica ediyordu. Müftü ayrıca şimdiye kadar heyeti umumiye başkanlığı yapmış olmasından dolayı kendisini de tehlikede gördüğünden Tavas'a gitmesi için müsaade istiyordu.

Demirci Efe ile 57. Tümen Kumandanı Şefik Bey durumu görüşerek Müftünün her iki teklifini de kabul ettiler. Müftü Tavas'a giderken Rumların Denizli'den Eğridir'e nakledilmesi için gerekli hazırlıklar yapılmaya başlandı. Fakat

Kuvayı Milliyeye karşı olan Denizli eşrafı aksi görüşte idiler ve Rumların Denizli'den kaldırılmasını istemiyorlardı. Rumlara iyi muamele ederek Yunan ordusu geldiği zaman kendilerini ve mallarını korumak düşüncesine kapılmışlardı. 15 yaşından büyük olan Rum erkeklerinin trenlerle Eğridir'e sevk işine nezaret etmek üzere Goncalı'dan Denizli'ye gönderilen iki subaya bunlar mâni olmuşlardı. Durumu öğrenen Demirci Efe, Sökeli Ali Efeyi Denizli'ye gönderdi. Tümen kumandanı da ek bir tedbir olarak Dinar'dan bir subay kumandasında 12 jandarmalık bir müfrezeyi Goncalı'ya getirmişti.

Denizli'ye 5 kilometre mesafede bulundukları halde gerek Şefik Beyin, gerekse Demirci Efenin Denizli'deki son durum hakkında esaslı bir bilgileri yoktu. Müftü Ahmet Hulusi Efendinin Tavas'a gitmesini uygun görmüşlerdi, fakat Müftü Efendiyi tâkiben Heyeti Milliyeye mensup daha birçok kişi Mutasarrıf vekili Müştak Bey, Ağır ceza hâkimi, muhasebat müdürü, tahrirat müdürü gibi birçok kimsenin de Denizli'yi terk ederek Tavas'a gittiklerini ve böylece Denizli'nin hükümetsiz ve sahipsiz kaldığını bilmiyorlardı.

Denizli Heyeti Milliyesi ve hükümet teşkilâtı dağılmaya başlayınca 5 Temmuz günü Belediye Reisi Hacı Tevfik Bey'in daveti üzerine eşraf Belediye dairesinde bir toplantı yapmışı. Toplantıda, Rum erkeklerinin tehciri ile Yunanlıların Denizli'ye gelmesi halinde neler olabileceği ve tedbirleri görüşülmüştü. Bir defa Rumların Denizli'den zorla başka yere gönderilmesinin, Yunanlılar Denizli'ye geldiği takdirde Müslümanların aleyhine olacağı ve Türklere işkence yapılacağı hususunda görüş birliğine varılmıştı. Ayrıca toplantıya katılanlardan bazıları Yunanlılardan evvel İtalyanların Denizli üzerine dikkatlerinin çekilmesini bir tedbir olarak ileri sürmüşlerse de bu fikir kabul edilmemişti. Nihayet tartışma yönetimsiz kalan şehrin nasıl idare edileceği noktasına gelmiş ve hem asayişin sağlanması, hem de yönetimin düzenlenmesi için «hicret etmiyeceklerin hukukunu muhafaza heyeti» adıyle bir heyet kurulmasına karar verilmişti. Bir başkan ve 8 üyeden kurulu heyet şöyle idi :

Başkan : Kahraman Seyfi Efendi *(Hâkimlikten müstafi)*

Üye : Hacı Tevfik *(Belediye Reisi)*
» : Kara Hacı oğlu Salih
» : Feyzullah oğlu Ahmet
» : Şirvanlı oğlu Nakip Ahmet Ziya
» : Sarac oğlu Hacı Salih
» : Odabaşı oğlu Halil
» : Şirvanlı oğlu Gıyas
» : Namık *(Emekli jandarma binbaşısı).*

Bu heyeti teşkil edenlerin bir-ikisi hariç, geri kalanı hacı ve hoca takımındandı. Aralarında Hürriyet ve İtilâf Partisinin Denizli şubesi kurucuları da vardı. Emekli jandarma binbaşısı Namık İttihat ve Terakkiye muhalif fikirli olduğu için Birinci Dünya Harbinde emekliye sevk edilmişti. Heyet başkanı hâkim Seyfi Efendi de Millî Mücadelenin başından beri Kuvayi Milliyeye karşı tutumu ile tanınmış bir kimse idi. Ve yakın zamanlarda Demirci Efenin kendisini ikaz yollu tehdit etmesinden korkarak hâkimlikten istifa etmişti. Hülâsa, heyet üyelerinin hepsi Kuvayı Milliye'ye karşı fikirli kimselerdi. Denizli'deki Rum erkeklerinin Eğridir'e gönderilmesine teşebbüs edildiği sırada Denizli'nin yönetimi işte bu heyetin elinde bulunuyordu. Heyetin seçildiği toplantıda Mutasarrıf Vekili Müştak Bey hakkında ağır sözler sarfedildiğinden o da toplantının ertesi günü Tavas'a ve oradan Muğla'ya gitmişti. Onun yerine Kadı Efendi Mutasarrıf vekilliğine getirilmişti.

Sökeli Ali Efe yanında 30 kadar zeybekle 6 Temmuz günü Denizli'ye gelmiş ve Maarif hanını karargâh yaparak işe başlamıştı. Aynı maksatla daha önce Denizli'ye gönderilen Yüzbaşı Rıfat ve jandarma teğmeni Fazıl Efendiler de kendisine yardım ediyorlardı. Sevkiyat 6 ve 7 Temmuz günleri devam etti. Fakat Sökeli Ali Efe Rumları toplamaya henüz başladığı sırada «*hicret etmiyeceklerin hukukunu muhafaza heyeti*» üyelerinden Müderris Esat Efendi ile Gıyas Efendi kendisine başvurarak bu tehcir işinden vazgeçmesini söylemişlerdi. Sökeli Ali Efe bunları dinlememiş ve ta-

bii olarak Demirci Efe'den aldığı vazifeyi yapmaya başlamıştı.

7 - 8 Temmuz gecesi Denizli'den Goncalı Karargâhına iki telgraf gelmişti. Askerlik dairesi başkanı Albay Tevfik Bey'in 57. Tümen kumandanına yazdığı telgraf aynen şöyledir :

«Burada bulunan zeybekler halkın malına, ırzına tecavüz ediyorlar. Bir hadise çıkacağını arz ederim.»

Dokuz imzalı olan ikinci telgraf, Demirci Efe'ye yazılmıştı ve bu telgrafta şöyle denilmekte idi :

«Buraya gönderdiğiniz zeybekler halkın malına, ırzına tecavüz etmekte olduklarından, vukua gelecek müessif hâdisenin mesuliyetinin size raci olacağını beyan ederiz.»

O gece Demirci Efe'den gizlenen bu telgrafın altındaki imzalar «hicret etmiyeceklerin hukukunu muhafaza heyeti» üyelerine aitti.

Sabahleyin erken saatlerde albay Şefik Bey, Demirci Efe'ye telgrafı göstermeden durumu anlattı. Bunun üzerine Demirci Efe, Sökeli Ali Efe'yi telgraf makinesi başına istedi. İki taraf da kısa ve sert konuşmuşlardı. Bu konuşma özetle şöyledir :

Demirci Efe — *Ben sizi oraya milletin malına, ırzına dokunmak için mi gönderdim? Bunları kim yaptıysa senden isterim.*

Sökeli Ali Efe — *Milletin malına, ırzına dokunanın kafasına sıkıyı çekerim. Bunu sana sormadan yaparım. Böyle bir şey olduğunu kim söylediyse gelsin bana göstersin. Bu yalandır. Yalnız dün Murat Bey'in kızanlarından bir - ikisi istasyonda birkaç Rum kadınının parasını almışlar. Onları istedim, gizlenmişler, daha gelmediler.*

Demirci Efe — *Kızanlarını topla, hemen Goncalı'ya hareket et.*

Sökeli Ali Efenin Denizli'ye gelmesi ile zeybekler tarafından halkın malına, ırzına gerçekten tecavüz edilip edilmediği henüz kesinlikle tesbit edilmiş değildir. 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey'in ifadesine göre, yapılan tahkikatta bu iddiaların asılsız olduğu meydana çıkmıştır. Şefik Bey söylenenlerden yalnız birisini doğrulamaktadır. O

da Denizli eşrafından birinin, oğlu ile birlikte Sökeli Ali Efe tarafından biraz hırpalanmış olmasıdır. Bunda da Ali Efe haklı görünüyor. Çünkü tehcir sırasında bazı Rum erkeklerini bu zengin şahsın evinde gizlediği ihbar edilmiş ve Sökeli Ali Efe evi bastığı zaman ihbarın doğru olduğu meydana çıkmıştır.

Denizli'de tarih öğretmeni olarak bulunan Ahmet Akif Tütenk'in yaptığı araştırmalara göre Sökeli Ali Efe'nin adamları birçok uygunsuz işler yapmışlardır.

Demirci Efe ile Sökeli Ali Efenin telgraf başında yaptıkları konuşmadan aşağı yukarı bir saat kadar bir zaman geçmişti ki Denizli askerlik dairesi başkanı Albay Tevfik Bey'den Goncalı'ya aşağıdaki telgraf geldi :

«Vuku bulacağını gece arzettiğim müessif hadise vukua geldi.»

Telgrafta hadise hakkında bir açıklama yapılmadığından Albay Şefik Bey fazla birşey anlıyamadı ve hadiseyi önemsemedi. Nasıl olsa birazdan Sökeli Ali Efe gelecek ve mesele anlaşılacaktı.

Sabahın bu erken saatlerinde tümen kumandanı ve Demirci Efe Goncalı istasyonunda bir ağacın altında sabah kahvesi içiyorlardı. Denizli istikametinden koşarak gelmekte olan perişan vaziyette bir zeybek yanlarına yaklaştı. Çok telâşlı olan bu zeybek kızanının üzerinde hiçbir silâh yoktu. «Efem, millet bizi kırıyor» diyebildi. Bunun hemen arkasından bir başkası daha geldi. Nazilli köyü zenginlerinden, itibarlı bir kişi olan bu kimse, Sökeli Ali Efenin müfrezesinden olup, iri yarı, yakışıklı fakat aslında zeybek olmadığı halde zeybek elbisesi giyen bir mücahit idi. Demirci Efe, ilk gelen zeybek kızanının üstüne yürüyerek «imansızlar, milletin malına, ırzına dokanırsınız ha» diye hiddetle bağırdı. İkinci olarak gelen Nazilli'li araya girdi ve şöyle dedi :

— Efe, sen bana inan, kızanların hiç birisinin kabahati yok. Bu işte Anzavurluk var, dedi.

Daha evvelki bölümlerde sözünü ettiğimiz üzere ikinci Anzavur isyanında Demirci Efe'nin kuvvetlerinden bir müfreze isyanın bastırılması için gönderilmişti. O zamandan beri Kuvayı Milliye'ye karşı olan bir teşebbüsü, bir hareketi anlatmak için «Anzavurluk» deyimi Demirci Efe kuvvetleri arasında kullanılır bir deyim haline gelmişti. Bu defa da Nazilli köyünden olan muteber kimse, Denizli'de Kuvayi Milliye aleyhinde bir hareket olduğunu ifade etmek istemişti.

Sökeli Ali Efenin müfrezesinden olan bu iki kişi, Demirci Efe'ye özetle olayı şöyle anlatmışlardı :

«Goncalı'ya gelmek için Sökeli Ali Efe ile beraber telgrafhaneden çıktık. 15 kadar kızanla karargâh olan hana geliyorduk. Elimizdeki silâhları istediler. Tek fenalık olmasın diye silâhlarımızı verdik. Biraz sonra üzerimize ateş ettiler. Kim vuruldu, kim kaldı bilmiyoruz. Üzerimize ateş edildiği sırada biz bahçelere doğru saptık ve buraya geldik. Arkadaşlardan haberimiz yok.»

Demirci Efe, «*Sökeli Ali Efe ne oldu?*» diye sordu. «*Bilmiyoruz*» cevabını verdiler.

Albay Şefik Bey ve Demirci Efe hâlâ olup bitenin mahiyetini anlayamamışlardı. Fakat durumda bir gariplik vardı. Hemen Denizli'ye gitmeye karar verdiler. Demirci Efenin zaten azalmış olan maiyetinden bir kısmı cephede, Sökeli Efenin müfrezesi de Denizli'de olduğu için Goncalı'da 30 - 40 kişilik bir kuvveti vardı. Her an hareketi hazır olarak istim üzerinde bulundurdukları 3 vagonlu trene binerek Denizli'ye hareket ettiler. Demirci Efe, 30 - 40 kadar olan adamlarını aldığı gibi, tümen kumandanı Albay Şefik Bey de bir gün evvel Dinar'dan getirttiği teğmen Şevki Efendi kumandasındaki 12 kişilik müfrezeyi trene bindirdi.

Tren Denizli'ye yaklaşmakta idi. Bir kavis yerinde demiryoluna 300 metre kadar mesafede silâhlı birtakım adamların ağaçlıklar arasında acele acele yürüdüklerini ve treni kollamakta olduklarını gören Albay Şefik Bey treni durdurt-

tu. Herhangi bir sabotaja maruz kalmamak için demiryolunun üzerinde, sağında ve solunda üçer zeybeği yürüterek treni tekrar harekete geçirdi. Tabii tren gayet ağır bir süratle ilerliyordu. İstasyona girdiler. İstasyonda kimseler yoktu. Denizli'ye her gelişinde istasyonda büyük merasimle karşılanan Demirci Efe büyük bir şaşkınlığa uğramıştı. Neden sonra buldukları bir adamdan öğrendiler ki Denizli'de silâhlı bir grup biraz önce istasyona gelerek istasyon şefini ve memurları tevkif edip götürmüşlerdi. Güvenlik tertibatı alarak etrafı araştırmaya başladılar. Tam bu sırada emniyet postalarından birisi ağaçlıklar arasında silâhlı iki kişi gördüler ve bunlara «davranma, teslim ol, silâhını bırak» diye bağırıldı. Şefik Bey ve Demirci Efe, seslerin geldiği tarafa doğru koştular. 30 yaşlarında, orta boylu bir adamın emniyet postasının karşısında silâhını bıraktığını ve teslim olduğunu gördüler. Yanlarındaki zeybeklerden birisi «Efem'in silâhı» diye bağırdı. Bu silâh bir mavzer filintası idi. Silâhı tanıyan zeybek kızanından öğrendiklerine göre filinta, Balyambollu Koca Mustafa Efe adında bir zeybek çetesi reisinin silâhı imiş. Koca Mustafa Efe, Sökeli Ali Efe ile beraber Denizli'de bulunuyordu. Zeybekler, tanıdıkları bir Efenin silâhını taşıyan bu adamı, Efeyi vurdu diyerek hemen oracıkta öldürdüler.

Denizli'de tahmin edilenden daha önemli olayların geçtiğini anlamaya başlıyan Albay Şefik Bey, beraberinde getirdiği Dinar Jandarma teşkilâtından Teğmen Şevki Efendiyi hükümet konağını işgal etmek üzere gönderdi ve kendisine şu talimatı verdi :

— *Denizli hükümet dairesini işgal ederek inzibatı elinize alınız ve Mutasarrıf vekili ile jandarma kumandanını istasyona gönderiniz. Yolda bir tecavüze uğrarsanız mukabele ediniz, bana haber gönderiniz ve biz yardımınıza gelinceye kadar dayanınız.*

İstasyon binası şehrin dışında olduğundan ve bu jandarma teğmeni şehri bilmediğinden, yanına 5 - 6 zeybek kızanı verildi.

Bu arada Sökeli Ali Efenin ve bazı arkadaşlarının vurularak öldürüldüğü öğrenildi. Bu haber üzerine Demirci Efe ve arkadaşları kendilerini kaybetmiş bir şekilde hiddete kapılarak ağlamaya başlamışlardı. Demirci Efe, hazır bekliyen trene hemen bir adam bindirerek cephenin bulunduğu Sarayköy'e gitmesini ve orada ne kadar atlı zeybek kuvvetleri varsa, hepsini Denizli'ye getirmesini ve öldürülen arkadaşlarının intikamını almalarını söyledi.

Albay Şefik Bey cephenin boşaltılmaması için Demirci Efe'yi bu teşebbüsünden vazgeçirmeye uğraştı fakat muvaffak olamadı. Demirci Efe'nin Denizli'de her türlü kötülüğü yapabileceğini düşünerek Tümenine bağlı bir nizamiye birliği getirtmek niyetiyle trenin hareketi sırasında Goncalı'daki depo bölüğünün de zeybeklerle beraber Denizli'ye gelmesi için haber gönderdi. Aslında bu bölük yolda yakalanan kaçaklardan kurulmuştu. Fakat ne de olsa askerî bir birlikti. Bir subay kumandasında böyle bir birliğin elinin altında bulunması faydalı olacaktı. Bölükle beraber bir Erhart topunun ve iki makinalı tüfeğin beraber getirilmesini de ayrıca tembih etmişti.

Demirci Efe ve arkadaşları teessürle çok tehlikeli sözler söylemekte idiler. Bu sözlerden Efenin bir katliam yapacağı ve Denizli'yi yakacağı anlaşılıyordu. 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey, büyük bir endişe içinde olayların gelişmesini bekliyor ve duruma nasıl hakim olacağını düşünüyordu.

Şu anda Albay Şefik Bey'in ve Demirci Efe'nin henüz bilmedikleri ve teferruatını öğrenemedikleri olay şöyle cereyan etmişti:

Demirci Efe'nin daveti üzerine Denizli telgrafhanesine gelen ve Demirci Efe'den Goncalı'ya dönmesi emrini alan Sökeli Ali Efe, postahaneden çıkarak yanında 15 kadar zeybek kızanı olduğu halde diğer arkadaşlarını da yanına alıp istasyona gitmek üzere yürürken yolda büyük bir kalabalık kendisini durdurdu. Hepsi silâhlı olan bu halk topluluğu Sökeli Ali Efe'ye *«durunuz! ahali sizden şüpheleniyor. Bir*

fenalık yapmıyacağınıza ahaliyi inandırmak için silâhlarınızı bize teslim ediniz. Vagonlara girdiğinizde silâhlarınızı size vereceğiz. Arada bir fenalık olmasın.» diye bağırdılar. Sökeli Ali Efe şöyle cevap verdi :

— *Ahaliye fenalık yapmaklığımıza sebep neymiş, biz kime fenalık yapmışız? Fenalık yapan olduysa şimdi söyleyiniz.*

Sökeli Ali Efe'nin yanında bulunan Denizli Jandarma Kumandanı Binbaşı Hamdi Bey kalabalığa hitaben şunları söyledi :

— *Silâhlarını teslim ederlerse kendilerine dokunmayacağınızı namusunuzla temin eder misiniz?*

Buna «*evet*» diye cevap verildi. Sökeli Ali Efe hem azlık olduğu için, hem de karşısındakilerin niyetini sezemediği için teklifi kabul etti, üzerlerindeki tüfek, kama ve tabancaları teslim ettirdi. Yukarıda sözünü ettiğimiz araştırmaya göre, Sökeli Ali Efe ve arkadaşlarının silâhlarını teslim etmeleri, ayaklanmış halkın teklifi ile değil, telgrafhaneden çıkıldığı sırada jandarma kumandanı binbaşı Hamdi Bey'in halkın durumunu göstererek, onun teklifi üzerine olmuştur ve silâhlar Hamdi Bey'in yanındaki birkaç jandarmaya teslim edilmiştir.

Silâhlarını terk eden Sökeli Ali Efe ve arkadaşları caddede yürümeye başladılar ve tabakhanenin bulunduğu sokağın köşesine geldikleri sırada orada mevzilenmiş silâhlı halkın açtığı ateşe maruz kaldılar. Hiçbir şey söylemeden topluca ateş edilmişti. Vurulanlar düştüler. Sökeli Ali Efe bu ilk ateş darbesinde isabet almamıştı ve ateş edenlere şöyle bağırdı :

— *Yahu yazık ediyorsunuz, ayıptır. Biz size fenalık etmeye gelmedik. Biz millete hizmete geldik. Bizim size bir ziyanımız yok.*

Ateş eden gruptan birisi Sökeli'ye küfür ettikten sonra arkadaşlarına şöyle söyledi :

— *Daha ne duruyorsunuz, bu haini hâlâ mı konuşturuyorsunuz?*

Bunun üzerine ikinci bir yaylım ateşi yapıldı ve Sökeli Ali Efe de vurularak yere düştü. Vurulmayanlar kaçtılar ve etrafa dağıldılar. Goncalı'ya gelerek durumu Demirci'ye anlatan, bu kaçanlardan birisi idi.

Denizli halkından birkaç bin kişi silâhlanmış ve zeybek avına çıkmıştı. Demirci Efenin kardeşi Ahmet Efenin anlattığına göre, olaylar cereyan ederken Sökeli Ali Efenin maiyetinde Sarı Mehmet oğlu Ahmet Efe başka bir handa bulunuyordu. Silâhlı halktan bir grup bunu haber alarak hanı sarmışlardı. Ahmet Efe durumu görünce atına atlamış ve hancıya kapıyı açtırdıktan sonra dört nala handan çıkmış ve tabancasını halkın üzerinden havaya ateşliyerek kalabalığı yarıp Goncalı'ya ulaşmıştı. Goncalı karargâhına gelerek olayı anlatan ikinci kişi, Nazilli'nin bir köyünden olan bu muteber kimsedir.

O gün ve daha sonra yapılan tahkikat ve alınan ifadelerden olayın nasıl başladığı şöyle anlaşılıyor :

Denizli telgrafhanesi, hükümet konağına bitişik bir binadır. Demirci Efenin daveti üzerine Sökeli Ali Efe telgrafhaneye gelip konuştuğu sırada hükümet avlusunda bir halk kalabalığı toplanmış bulunuyordu. Bu kalabalığa eski hakimlerden ve «hicret etmiyeceklerin hukukunu muhafaza heyeti»nin başkanı Kahraman Seyfi Bey bir konuşma yapıyordu. Seyfi Bey bu konuşmasında Kuvayı Milliye ve zeybekler aleyhinde sözler söylemekte idi. Yine aynı heyetten emekli jandarma binbaşısı Namık Bey şehrin en kalabalık yeri olan Çınardibi'nde bir masanın üstüne çıkarak halka şöyle hitabetmişti :

«Yunan kapınıza geldi, daha ne duruyorsunuz? Hâlâ bu efelerin kahrını çekecek misiniz? Silâhlı olan silâhını, baltası olan baltasını alsın buraya gelsin.»

Zaten o gece kimin ne maksatla çıkardığı bilinmeyen bir haber halkı endişeye sevk etmişti : Çal dağı üzerinden düşman Denizli'ye yaklaşmaktadır, haberi. İşte bu konuşmalarla ve bu gibi endişelerle harekete getirilen halk, Sökeli Ali Efendi kumandasındaki Kuvayi Milliye müfrezesini

gafil avlıyarak ateşe tutmuş, Sökeli Ali Efeyi ve birkaç da arkadaşını öldürmüş, bir kısmını da yaralamıştı.

DEMİRCİ EFENİN
HİDDETİ

Sökeli Ali Efenin öldürüldüğü haberi üzerine Demirci Efe Sarayköy'deki atlı zeybeklere haber gönderdiği sırada yaralı iki zeybek kızanı istasyona Demirci Efeye acıklı bir halle bildiklerini anlatmaya başladılar. Demirci Efe, kendilerine sordu:

— *Ahaliden bir kimseye dokunanınız oldu mu?*

İkisi de yemin ederek hiçbir arkadaşlarının kimseye ilişmediklerini söylediler. Demirci Efe adamlara başka bir soru yöneltti:

— *Size bu işi kimler yaptı? Kumandanları kimlerdi?*

— *Bütün Denizli'liler silâhlı, sopalı, bıçaklı. Bize tümü hücum etti. Kumandanları da subaylar.*

Gerçekten, silâhlı saldırgan halka kumanda edenler arasında, Yunan taarruzu sırasında cephelerden kaçan bazı yedek subaylar vardı. Fakat bu, subayların böyle bir harekete iştirak ettiklerini göstermezdi. Buna rağmen cahil olan Demirci Efe ve arkadaşları subaylar hakkında söylenmeye başladılar. Demirci Efe, yanındaki 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey'e duyurmak için şöyle söylendi:

«Zaten ben bliyordum. Bu işin sonunda subaylar hükümetle birlik olacak, bizi öldürecekler.»

Albay Şefik Bey güç durumda kalmış ve subaylara karşı girişilecek bir hareketten endişeye kapılmıştı. Bu cahil insanlara karşı yatıştırıcı birkaç söz söylemek gereğini duydu ve onlara şöyle hitabetti:

— *Arkadaşlar! Bu vatanı ve yüzbinlerce kardeşimizi düşman ayağı altında ezilmekten kurtarmak için İstanbul hükümetine karşı gelerek Yunanlılara silâh çeken ve bir senedenberi sizinle beraber çalışan ve şimdi şu dakikada bile sizin arkadaşlarınızla birlikte Sarayköy'e düşman karşısında dikili duran subaylar, ancak sizin arkadaşlığınıza*

güvenerek İstanbul hükümetinin emrine karşı gelmişlerdir. Allah göstermesin İstanbul hükümeti bu davayı kazanırsa, muvazzaf olsun, yedek olsun biz subaylar sizinle beraber dağa çekilmeye ve yine o hükümetle sonuna kadar sizinle beraber çarpışmaya daha bir sene evvelindenberi aramızda karar vermiş olduğumuzu işte şu anda açıktan açığa söylemek mecburiyetinde kalıyorum. Bunu böyle bilmelisiniz. Kaldı ki Denizli'de masum arkadaşlarımız bir sebep yokken silâh çeken birkaç subay, her kim ise, subaylıktan ve düşman karşasında kaçmış, İstanbul hükümetine tâbi ve yalnız sizin değil, hepimizin ve hattâ vatanımızın ve milletimizin düşmanı olmuş utanmazlardır. Elbette o kaçmanın ve silâh çekmenin hesabını onlardan soracağız. Siz nâhak yere bütün fedakâr subay arkadaşlarınızı bu birkaç hainle bir tuttunuz, doğrusu çok müteessir oldum.»

Albay Şefik Bey'in bu yatıştırıcı sözleri söyleyip bitirdiği sırada, kötü bir tesadüf Sökeli Ali Efe ile Koca Mustafa Efe'nin cesetlerini bir araba ile istasyona getirdiler. Cesetler çıplak denecek derecede soyulmuş, üstlerinde yalnız bir don ve birer gömlek bırakılmıştı. Cesetlerin yüzleri tanınmıyacak derecede hırpalanmış ve Sökelinin gözleri oyulmuş gibi görülüyordu. Oradaki zeybeklerden bazıları vâveylâyı kopardılar. Demirci Efe soğukkanlılığını muhafazaya çalışarak cesetleri arabadan indirtti.

Daha kötü bir tesadüf eseri olarak tam bu sırada Dinar jandarma müfrezesini kılavuzluk yaparak hükümet konağına götüren zeybekler askerlik daire başkanı Albay Tevfik'le jandarma kumandanı Binbaşı Hamdi Bey'i istasyona getirdiler. Albay Şefik Bey, Dinar jandarma müfrezesi kumandanı teğmene Denizli Mutasarrıf vekili ile jandarma kumandanı Hamdi Bey'i bulup göndermesini emretmişti. Albay Tevfik Bey'in gelmesi büyük bir şanssızlık olmuştu. Buna da jandarma kumandanı Hamdi Bey sebep olmuştu. Mutasarrıf vekili kadı'nın Demirci Efenin üzerinde hiç bir etkisi olmıyacağını düşünerek ısrarla Albay Tevfik Bey'i beraberinde getirmişti.

İstasyon binasının köşesini dönerek birdenbire karşısına çıkan Albay Tevfik ve Binbaşı Hamdi Bey'leri görünce, Demirci Efe, yaralı iki zeybek kızanına sordu :

— *Oğlan, bu da var mı idi?*

Ve parmağı ile jandarma kumandanı Hamdi Bey'i gösterdi. Eli de tabancasında idi. Hamdi Bey'in hayatı yaralı iki zeybek kızanından herhangi birinin ağzından çıkacak bir kelimeye bağlı idi. Bunlardan biri arkasını dönüp Hamdi Bey'e baktı ve şu cevabı verdi :

— *Efem, beni ölümden bu kurtardı.*

Demirci Efenin Hamdi Bey'i sormasında sebep vardı. Birkaç gün önce Denizli Heyeti Milliyesi tarafından teşkil edilip Sarayköy cephesinde inzibatı temine memur olan Millî müfrezenin başındaki Ortakçı'lı bir Efe yaptığı edepsizliklerden dolayı Denizli jandarma müfrezesi tarafından öldürülmüş ve vücudu ortadan kaldırılmıştı. Öldürülen efenin akrabaları ve arkadaşları olayı jandarma binbaşısı Hamdi Bey'e yükleyerek Demirci Efe'yi Hamdi Bey aleyhine kışkırtmışlardı. Gerçi Demirci Efe kendisini bu kışkırtmaya kaptırmamıştı, ama Hamdi Bey'i görür görmez bu olayı hatırlamıştı. Bereket, yaralı zeybek kızanının ifadesi ile Hamdi Bey hayatını kurtardı.

Demirci Efe, aynı kızana Hamdi Bey'in yanında duran Albay Tevfik Bey'i göstererek sorusunu tekrarladı. Zeybek kızanı şu cevabı verdi :

— *Beni, millet tüfek namlusu ve dipçiği ile yüzüme, göğsüme, sırtıma vurarak öldürmeye çalışırken, bunun kucağına atıldım. İki defa beni kaktı ve bana vuranlara* «ulan bir fişeğe mi acıyorsunuz» *dedi. Bunun üzerine* (Hamdi Bey'i parmağı ile işaret ederek) *bunun kucağına atıldım. Beni bu adam kurtardı.*

Yaralı zeybek kızanının bu sözlerinin bitmesi ile öteki yaralı kızan şunları söyledi :

— *Bu, milleti teşvik ediyordu. Öteki...*

Yaralı zeybek kızanı sözünü bitirememişti. Bir tabanca patladı. Albay Tevfik Bey o anda vurularak yere serilmişti.

Demirci Efe ve zeybekler bununla tatmin olmamışlardı. Denizli hakkında öldürmek, yakmak, yıkmak gibi çok tehlikeli sözler söylüyorlardı. Demirci Efe, cepheden gelecek atlı zeybekleri beklemekte idi. Fakat onlardan evvel 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey'in Goncalı'dan istediği depo bölüğü ile bir top ve iki ağır makinalı tüfek geldi. Albay Şefik Bey, zeybeklerden evvel davranmak gerektiğini düşünerek, her ihtimale karşı bu bölüğü hemen Denizli'ye soktu. Aslında kaçaklardan kurulu bu bölükle Demirci Efe'ye karşı bir direnme gösteremezdi. Fakat ne de olsa askerdi. Yapamıyacağını bile bile bunca senelik alışkanlığın etkisi ile sözde tedbir almış oluyor ve kendisini tatmın ediyordu.

İstasyon binası şehrin dışında idi ve şehre düz bir cadde ile bağlı idi. Goncalı'dan gelen kuvvet şehre doğru harekete geçirildi. Arkasından Albay Şefik ve Demirci Efe olmak üzere şehri girdiler. Cadde ve sokaklarda in cin yoktu. Hükümet konağına gelindi. Makinalı tüfekler hükümet kapısının iki tarafına yerleştirildi. Tabur ve beraberindeki top şehrin dışında Tavas yolu üzerinde bulunan askerî garnizon binalarına gönderildi. Şimdi sıra suçluların aranıp bulunmasına gelmiştir. Mahalle muhtarlarını bulup getirmek üzere etrafa jandarmalar salındı. Fakat tek bir kişi ele geçmiyordu. Demirci Efe, bir taraftan da dükkânlardan bulunabilecek gaz tenekelerini hükümet konağına getirmek üzere zeybeklere emir vermişti. Sarayköy'den beklediği arkadaşları gelir gelmez gaz dökerek bütün Denizli'yi ateşe vermek ve yangından kaçanları tüfek ateşiyle taramak kararında idi. Şefik Bey, teskin etmeye çalışıyor, suçluların tamamının 500 kişi olabileceğini, halbuki şehrin 50 bin nüfusu bulunduğunu, bu 500 kişi dışındakilerin masum kimseler olduğunu anlatıyordu.

Nihayet 2-3 saat sonra bir hayli insan toplanmıştı. Bunlar hükümet binasının avlusuna bitişik hapishaneye doldurulduldar. Zeybekler Efe'yi tahrik ediyor ve bir katliamın hemen başlamasının şartlarını hazırlıyorlardı. Bu işe zaten yatkın olan Efe sinirli bir halde idi. Şefik Bey'in sürekli ve

ısrarlı telkinleri ile, toplanan Denizlilerin içinden suçluların ayrılması için bir formül bulundu. Yakalananlar hapishaneden çıkarılıp iki sıra halinde dizildiler. Sökeli Ali Efe'nin maiyetinden olup tecavüze uğrayan zeybekler bunları birer birer tetkik ederek kendilerine saldıranları tesbit edip göstereceklerdi. Albay Şefik Bey, zeybeklere insaflı ve vicdanlı davranmaları için dinî duygularına hitabederek gerekli uyarmayı yaptı. Tahminen 200 kadar olan zanlılar arasından 20 kadarı teşhis edilmiş ve suçlu olarak kabul edilmişti. Şefik Bey, bu adamların nasıl olsa öldürüleceklerini biliyordu. Fakat yine de bir ümitle Demirci Efe'ye yavaş bir sesle telkinde bulunmaya başladı. Aralarında geçen konuşma özetle şöyle idi:

Albay Şefik Bey — *İşte, gördün mü bize yakışan adilane hareket böyle olur. Milletin sana verdiği mevkie lâyık hareket böyle olur. Şimdi burada bir divan-ı harp kurarız, kısa bir muhakemeden sonra kanunun vereceği hükmü hemen tatbik ederiz.*

Demirci Efe — *Bunlar, arkadaşlarımızı kanunla mı öldürdüler. Bu kanun bizi zeybek, bunları da cesur yaptı. Yarın seni de kesmeye kalkarlarsa kanun kurtarmaz.*

Albay Şefik Bey — *Yahu, ifadelerini almadan olmaz. Böyle yaparsak karanlıktan kurtulamayız. Hem yolsuz iş yapmıyalım.*

Demirci Efe, işin nereye varacağını merakla bekliyen zeybeklere dönerek:

— *Peki; şuraya götürün, kapatın, ifadeleri alınacak,* dedi.

Zeybekler bu 20 kadar kişiyi hükümet avlusu karşısında bir çıkmaz sokak içindeki büyük kapalı bir avluya götürdüler.

Biraz sonra zeybekler bu adamlara saldırmışlar, bıçakla boğazlarını kesip parçalıyarak hepsini öldürmüşlerdir. Şefik Bey işin farkına varınca Efe'ye şöyle dedi:

— *Ötekilerden ne farkımız kaldı? Bunları kanun hükmü ile ipe çekmek imkânı varken böyle ağır bir suçu niye işlediler?*

Biraz sükûnet bulmuş olan Demirci Efe, yavaş sesle albayın kulağına şunları söyledi:

— *Eğer bu işi kanuna uysun diye geciktirseydim, kızanları zaptedemezdim. O vakit beni de dinlemezlerdi. Yalnız bunları değil, bütün şehir halkını çoluk çocuk demez öldürürlerdi. Sonra da başlarını alınca giderler. Sen bunları bilmezsin.*

Bütün bunlar olup biterken şehri aramaya devam edenler, yakaladıkları insanları perakende bir şekilde hükümet avlusuna getiriyorlardı ve zeybekler her geleni ya kendilerine saldıran olarak teşhis ettiklerinden veya öyle zannettiklerinden, bir kelime sormadan öldürüyorlardı. O gün şehirde 50-60 kişinin feci şekilde öldürüldüğü kesinlikle bilinmektedir. Sökeli Ali Efe ve kızanlarına saldıranlardan ve bunları teşvik edenlerden bir kısmı gerçekten teşhis edilmiş ve bu öldürülenler arasında bulunmuştur.

İşin bu kadarla kalması ve şehrin gaz dökülerek yakılması Albay Şefik Bey'in gayretinden çok, bu sırada Denizli'de bulunan Sarayköy Şeyhi Tahir Efendinin Efe üzerindeki nüfuzu sayesinde olmuştur. Şeyh Tahir Efendi, şehri yakmak için yemin etmiş olan Efenin yeminini yerine getirmek için işi kendisine bırakmasını söylemiş ve bu gazlar büyük mezarlığa dökülerek mezarlığın otları yakılmıştır.

Denizli, katliamdan ve yakılmaktan kurtulmuş fakat soyulmaktan kurtulamıyacaktı. Olay günün akşamından ertesi gün öğleye kadar zengin çarşıyı ve şehri soydular. Soygunu yapanlar, şehre yakın köylerden gelen çapulcularla Nazilli muhacirleri ve zeybeklerdi.

Demirci Efe 9 Temuz günü jandarma tabur kumandanı Hamdi Bey'i Mutasarrıf vekilliğine tayin etti. Ve Hamdi Bey'in tavsiye ettiği adamlarla şehrin yönetimi için bir idare heyeti kuruldu. Şehrin inzibatını temin için Menzilci Mehmet Efe vazifelendirildi. Albay Şefik Bey ve Demirci Efe 10 Temmuzda Denizli'den ayrılarak İsparta'ya gittiler. 14 Temmuzda tekrar Denizli'ye döndüler, Denizli'de karargâh kurdular. 15 Temmuz günü Demirci Efe kendine yapılan telkinleri kabul ederek bir beyanname yayınladı. Bu beyan-

name ile 9 kişi hariç, umumi af ilân ediyordu. Bunu yapmaya da mecburdu. Çünkü Denizli'den mühim bir göç başlamıştı. Efe hem bundan rahatsız oluyor, hem de Mustafa Kemal Paşanın Denizli olayından dolayı ne düşündüğünü kestirmeye çalışarak korkuyordu.

Yunan taarruzunun gelişip durmasından sonra düşmanın Denizli'ye yakın bir bölgeye gelmesi üzerine 12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin (Altay) Bey, cephe ile daha yakından meşgul olabilmek maksadiyle karargâhını Konya'dan Afyon'a nakletmişti. 12 Temmuzda Afyon'a gelen Fahrettin Bey, Denizli olayını nasıl öğrendiğini ve teşebbüslerini şöyle anlatır:

«Çal Kaymakamı Fazlı (Güleç), Denizli'den bir telgraf memurunun gizlice bildirdiğine göre Demirci Mehmet Efenin orayı bastığını ve birçok kişiyi idam ettiğini haber verdi. Durumu Eskişehir'de Cephe Kumandanı olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşaya bildirdikten sonra trenle Denizli'ye hareket ettim. Yolda Ali Fuat Paşadan aldığım bir telgrafta hareketimde isabet olduğu, siyanet tedbirlerinde kusur edilmemesi ve şimdilik şiddet gösterilmemesi bildiriliyordu. Tek siyanet tedbirinin işi mühimsememek olduğunu düşündüm.

Denizli İstasyonunda Demirci Mehmet Efe tarafından karşılandım ve kendi ikâmetgâhında misafir edildim. Efe, olayı kendi görüşüne göre anlatıyor, Yunanlıların Sarayköye kadar ilerleme sebebini gerilerdeki hainlerin ifsat ile milleti aldatmalarına atfediyordu. Sonra da beş, on hainin temizlenmiş olması ile cephenin mukavemetinin artacağını kendi mantığı ile izah etmeye çalışan Efe, en çok güvendiği Milis Kumandanı Ali Efe'nin alçakça öldürülmüş olduğunu teessürünü gizlemeyerek acı acı ilâve ediyordu...

Ben olaya ehemiyet vermez görünerek kendisini dinleyip, Yunanlıların daha fazla ilerlemesine mani olacak tedbirler üzerinde görüştüm. Albay Şefik Bey'le de bir dakika kadar yalnız başıma görüşmek fırsatını bulduğum zaman kendisine:

— *Bu işin ne kadar fena olduğunu takdir ettiğinize eminim.*

— *Ben olmasaydım çok daha fena olabilirdi, vicdanıma karşı mesul değilim.*

Afyon'a dönerken de istasyonda Demirci Mehmet Efe ile aramızda şu konuşma geçti:

— *Efe, siz siyasî işleri yeni gelecek mutasarrıfa bırakarak Yunanlılarla uğraşsanız bu memleket menfaatlerine daha uygun bir hareket olur...*

— *Hareketinizden sonra ben de cepheye döneceğim..*

Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Beyin anlattıklarını Albay Şefik Bey'in aşağıdaki sözleri tamamlamaktadır:

«Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey Denizli'ye geldiler. Durumu teftiş ettiler. Albay Tevfik Bey'in zeybekler tarafından şehit edilmesi, askerî izzeti nefsi ve şerefi rencide eder bir hareket olduğundan, teessürünü göstermişti ve:

— *İcabediyor ise sen kendi elinle öldüre idin de, onlara öldürtmemeli idin,* demişti.

Kurtarmanın imkânsızlığı şöyle dursun, Tevfik Bey'in mukadder olan şahadeti farzu mahal benim elimle vuku bulması lâzım gelse idi bile, o işi yapabilecek müsait en azıcık bir zaman ve mesafe var mı idi? yok mu idi? bunu anlamadan, bilmeden silâh arkadaşlarımı bu noktada beni ithama kalkışmalarını haksız bulurum.»

Fahrettin Altay Denizli'den Afyon'a döndükten sonraki safhayı şöyle anlatmaktadır:

«İlk işimin münasip bir mutasarrıf bulmak ve Tümen Kumandanı Şefik Bey'in oradan alınması olduğuna kani oldum. Çanakkale'deki kahramanlığına rağmen bu kirli işin içinde bulunmak talihsizliğine uğramış olması artık Şefik Bey'in oradan alınmasını zaruri kılıyordu, ondan sonra da Demirci Efenin cezalandırılmasına yol bulmak lâzımdı.

Afyon'a gelince Cephe Kumandanına yazdım. Yarbay Nazmi (Korgeneral Solok) Bey'in 57. Tümen Kumandanlığına ve Denizli Mutasarrıf vekilliğine tayini, Albay Şefik Bey'in de Eskişehir'de 56. Tümen kumandanlığına nakli emri alındı.

Albay Şefik'in bu vaka üzerine değiştirilmesi, kendisinin ve Demirci Efenin üzüntülerine mucip olacağından emrin tebliğinden evvel Dinar'a gideceğimi, Şefik Bey'i de ora-

ya çağırdığımı bildirerek emrin hemen tebliğ edilmesini Cephe Kumandanından rica ettim. Aldığım cevapta işarın muvafık olduğu fakat Dahiliye Vekâletinin Denizli'ye tebligat yapmış bulunduğu Demirci Efenin tebligat üzerine Mustafa Kemal Paşaya şifreli bir telgraf yazdığı, o'nun da cevap verdiği bildiriliyor. «*Bu olup bitti karşısında siz işi münasip şekilde idare edersiniz*» deniliyordu.»

Bunun üzerine kolordu kumandanı Fahrettin Bey, Albay Şefik Bey'e aşağıdaki şifreli telgrafı çekti:

«*Ordu kumandanı paşa hazretleri zatıâlilerinin mesaii vatanperveranelerini şayanı şükran görmekle beraber Eskişehir'de 56. Fırka kumandanlığına tayin etmek istiyorlar. Muvaffakatini soruyorlar. Sizin gibi fedakâr bir arkadaşımı kolordumdan ayırmak bittabi istemez isem de hasbelhal bu tayin keyfiyetini muvafık görüyorum. Arzu edersiniz mezuniyetinizden istifade edersiniz, fakat bana kalırsa mezuniyetten bilâhare istifade etmek üzere hemen Eskişehir'e hareketiniz daha münasiptir.*

Bugün Karahisar'dan hareket eden Nazmi Bey de, 57. Fırka kumandanlığına tayin edilmiştir. Mumaileyhe teshilât göstermek suretile vazifenizin icap ettirdiği bu fedakârlığı da sizden bekler ve hürmetle gözlerinizden öperim kardeşim.»

Yapılan değişikliği zaten daha önce gerek Albay Şefik Bey, gerekse Demirci Efe öğrenmiş bulunuyorlardı. Şefik Bey, Demirci Efenin yanından ayrılmak istemiyordu, fakat nihayet bir askerdi, verilen emri yapmaya mecburdu. İzinin alarak Antalya'da bulunan ailesinin yanına gitti. 14 Ağustosta Eskişehir'e gelerek yeni tümenine iltihak etti. Demirci Efe de Albay Şefik Bey'i dişine uygun bulduğu için bırakmak istemiyordu. Şefik Bey henüz Denizli'den ayrılmadan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf yazıldı ve Efe'nin imzası ile gönderildi. Yedinci Bölüm sonunda Ek 9'da suretini göreceğimiz bu telgrafa Mustafa Kemal Paşa şu cevabı vermişti:

«*Con harekâtı Yunaniye üzerine her cephe'de vukua gelen ricat safahatı B.M.M. de ariz ve amik bahis ve tetkik*

olunmuş ve hükümet bütün nizamiye fırka kumandanlarına vasi mikyasta tebdilat yapmaya mecbur kalmıştır. Bu ciheti sureti mahremanede ıttılai alilerine arzederim.

İta buyrulan malumat bittabi kanaat bahş görünmüş olduğundan başka bir muameleye lüzum olmadığını temin eder ve şimdiye kadar mesbuk olan hidematı aliyeyi vatanperveranelerinin yeni fırka kumandanı ile de münasebatı samime dairesinde devam edeceğine itimat ve intizar eylediğimi sureti mahsusada zikir ve dermeyan eylerim efendim.»

Kuvayi milliye müfrezelerinin gittikçe şımardıkları, faydadan çok zararlı hale geldikleri ve üstelik son Yunan taarruzunda muharebede işe yaramadıkları iyiden iyiye anlaşılmaya başlamıştı. Bunlar ancak iç ayaklanmaların bastırılmasında işe yarıyor ve böyle vazifelere severek koşuyorlardı. Bunun da sebebi basitti: Kuvayi Milliye müfrezelerinin çoğu eşkiya ve çapulcu olan eratı isyanların bastırılması sırasında bol bol soygun yapabliyorlardı.

Ankara'daki yöneticilerin ve kumandanların huzurunu kaçıran, dikkate değer başlıca iki kuvvet vardı: Çerkez Ethem'in Kuvayi Seyyaresi ve Demirci Efe Kuvvetleri. Çerkez Ethem de, Demirci Efe de cahil oldukları için durumu gereği gibi değerlendiremiyorlardı. Ordunun zayıf hali yanında topladıkları kuvvetlerin gücünü olduğundan fazla görüyor ve bütün Batı Cephesinin yükünü taşıdıklarını sanıyorlardı. Halbuki muntazam Yunan ordusu karşısında esaslı bir muharebe vermiş ve dişe dokunur herhangi bir başarı sağlamış değillerdi. Bütün başarıları, yukarıda da söylediğimiz gibi iç ayaklanmaların bastırılmasında idi. İç ayaklanmalar hem müfrezelerin çapulla, yağma ile beslenmesini, müfreze eratının kendilerine bağlanmasını sağlıyor, hem de *şahsen servet toplamak imkânını veriyordu.*

Denizli olayı Demirci Efe'yi kuşkulandırmıştı. Çerkez Ethem de bazı kumandanların hallerinden ve tutumlarından kendisine iyi gözle bakılmadığını sezmekte idi. Bunların kuşkularını ve şüphelerini arttıran bir başka husus daha vardı: Ordunun yeniden kurulması için hummalı bir faaliyet hüküm sürüyordu.

c. EKİM BAŞINDA BATI CEPHESİ

Batı Cephesi kuvvetleri kuzeyden güneye doğru şu hattı tutmakta idiler: Adapazarı - İznik - İnegöl - Emet - Altıntaş - Dumlupınar - Sarayköy.

Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa idi ve karargâh Eskişehir'de bulunuyordu.

Batı Cephesi kumandanlığının emrindeki kuvvetler 30 bin tüfek, 105 makinalı tüfek, millî kuvvetlerdeki süvariler de dahil olmak üzere 5000 kılıç, 52 top ve 7 tayyareden ibaretti. Yunan taarruzundan önceki Batı Cephesi kuvvetleri ile kıyaslandığı zaman kısa zamanda bu kadar kuvvetin toplanıp düzene sokulmasını bir başarı saymak gerekir.

Yardımcı kuvvetlerle beraber 40 bin kişiyi bulan batı ordumuz, kuruluş itibariyle şöyle idi:

24. Tümen (3 piyade alayı, bir topçu alayı, bir süvari alayı, bağlı birlikler). İnönü - Bozöyük bölgesinde. Kumandanı süvari Yarbay Atıf Bey.

24. Tümen emrinde bulunan millî kuvvetler şunlardı:

Kırşehir millî süvari alayı, Osmancık, Müdafaai vatan, Meto Hüseyin, Mesut bey, Arnavut Kâzım, Sapancalı Yusuf, Müslüman Osman, Ziver bey, Mehmet Efendi, Çolak Mustafa, Bahri bey piyade müfrezeleri ile Vardar, Yörük, Soma, Balıkesir, Söğüt, Bilecik ve Yetimbey atlı müfrezeleri.

11. Tümen (3 piyade alayı, bir topçu alayı ve bağlı birlikler) Kumandanı Ayıcı Arif diye anılan Kurmay Yarbay Arif Bey (İzmir suikasti suçlusu olarak sonra asılmıştır). Eskişehir - Seyitgazi arasında.

61. Tümen (3 piyade alayı, bir topçu alayı ve bağlı birlikler) Eskişehir - Seyitgazi arasında. Tümene vekâleten topçu Yarbayı Galip Bey kumanda etmektedir.

23. Tümen (piyade alayı, bir topçu alayı ve bağlı birlikler). Dumlupınar'da. Kumandanı Kurmay Yarbay İzzettin (Orgeneral Çalışlar) Bey.

57. *Tümen* (175. piyade alayı, millî demir alayı, millî deniz alayı, 4 toplu bir topçu alayı) Denizli bölgesinde. Kumandanı Yarbay Nazmi.

Mürettep Tümen (3 piyade alayı, bir topçu alayı ve bağlı birlikler) Afyon'da. Kumandanı Yarbay Hayri Bey.

Birinci Kuvayi seyyare: Çerkez Ethem kumandasındaki bu kuvvetin mevcudu hiçbir zaman kesin olarak bilinmemekle beraber bu tarihlerdeki durum gerçeğe en yakın olarak 2000 tüfek, 1800 kılıç, 12 makinalı tüfek, 4 top olarak tahmin edilmektedir. Kuvayi seyyare'deki müfrezelerin en büyüğü «Bolşevik Taburu» adını taşıyordu ve yaya idi. Süvari müfrezeleri de şunlardı:

10 atlı millî müfreze Sert Mehmet, Halil Bey, Alacak, Arif Kaptan, Tahsin Bey, Pehlivan Ağa, Makedonya, Kâmil Çavuş, Şevket Bey, Recep Bey.

Kuvayi Seyyare emrinde ayrıca bir piyade alayı bulunmakta idi.

Garp Cephesi kumandanlığının bu tarihlerdeki teşkilâtına göre 61. ve 11. tümenler «Ertuğrul Gurubu» adıyle kolordu ayarında bir teşkilâta bağlı bulunuyorlardı. Gurup kumandanı Albay Kâzım (Özalp) Bey'di. 23. ve 57. Tümenlerle sonra 8. tümenden alınan müretep tümen, 12. Kolordu'ya bağlı idiler. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin (Altay) Bey'di. Kolordu karargâhı Afyon'da bulunuyordu. Garp emrinde bir süvari fırkası kuruluş halinde idi. İki süvari alayı ve bir makinalı tüfek bölüğünden müteşekkil birinci süvari tümeninin kumandanı süvari yarbayı Suphi Bey'di. Bu tümen de 12. Kolorduya bağlanmıştı.

Garp cephesine bağlı tümen kumandanları arasında son zamanlarda bazı değişiklikler olmuş, bu arada 23. Tümen Kumandanı İzzettin (Çalışlar) Bey, 61. Tümen Kumandanlığına, Kurmay Binbaşı Ömer Halis (Bıyıktay) Bey, 23. Tümen Kumandanlığına, Kurmay Binbaşı Nâzım Bey 57. Tümen Kumandanlığına tayin edilmişlerdi.

Dumlupınar'da bulunan 23. Tümen Kumandanı Yarbay İzzettin Bey 61. Tümen Kumandanlığına tayin emrini aldık-

tan sonra yeni tümeninin başına gitmek için Afyon üzerinden Kütahya'ya hareket etti. Ertuğrul gurubu kumandanı Albay Kâzım Bey bu sırada Kütahya'da idi. Kütahya, birinci Kuvayi Seyyare merkezi olduğu için Çerkez Ethem ve kardeşleri de orada idiler. İzzettin Bey yeni bölgeye geldikten sonra gördüğü durumu şöyle anlatmaktadır:

«Bir gün Kütahya'da kaldıktan sonra albay Kâzım Bey ile birlikte 61. Tümenin bulunduğu Kızılinler'e hareket ettik. Öğle molasını Seydiköy'de vermiştik. Bu köye yaklaştığımız zaman köyün dışında ve harmanlarında çalışan birçok kadın, kız bir feryat kopardılar ve hepsi köyün içine, evlere ve bazısı da köyün etrafındaki inlere sığındılar. Köye gittikten sonra tahkik ettim, bizi çete zannederek korktuklarını öğrendim. Muntazam ordu teşkilâtını bir an evvel tamamlamak zaruri idi. Ben gördüğüm durumu ve kanaatimi bir mektupla B.M.M. Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya ve Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey'e yazdım. Bir süre sonra Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey bana bir haber gönderdi:

— Bildiğimiz bu intizamsızlık dertleri ordumuzun başarıları ile ortadan silinecektir. Eğer işin bidayetinden beri gayri muntazam kıtalara ihtiyaç duymuşsak bu, muntazam kıtalarımızın ancak yavaş yavaş istifade edilebilir bir hale gelmelerindendir. Bu noktaya bütün kumandanların dikkatlerini çekerim. Bizim davamız, evvelâ Yunan taarruzu ile Türkiye'nin yıkılmıyacağını ispat etmekle kazanılacaktır. Ondan sonra da, Yunanlıların Anadolu'yu istila etmeye yetmiyeceklerini göstermek lâzımdır. Bu iki noktayı hallettikten sonra, zamanla, bizim imhası güç, imha edilmeyerek hayatta bırakılması mükün ve zararsız bir millet olduğumuza hükmedilecektir.»

1920 yılında Batı Cephesi Yunan taarruzu ile büyük bir sarsıntı geçirmiş oduğundan yeniden düzenlenmeye çalışılırken Doğu Cephesinde 15. Kolordu 28-29 Eylülde Ermeni kuvvetlerine karşı taarruza geçerek 29 Eylülde Sarıkamış'ı zaptetmişti. Doğudaki bu taarruz Ekim ayı boyunca başarılı bir şekilde gelişmekte idi. İşte tam bu sırada Batı Cep-

hesi Kumandanı Ali Fuat Paşa da bir taarruz hareketiyle başarı sağlamak istemiştir. Şimdi bu taarruz teşebbüsünün hikâyesini göreceğiz.

GEDİZ
TAARRUZU

Gediz taarruzu, üzerinde çok tartışılmış bir konudur. Sonuç bakımından askerî bir başarısızlık olan bu taarruz, Batı Cephesi teşkilâtının ve Batı Cephesi Kumandanının değiştirilmesini, aynı zamanda Kuvayi Milliyenin tasfiyesini hazırladığı için üzerinde gereği kadar durmak istiyorouz. Bunun için taarruzu hazırlayan, yöneten ve sonra da cephe kumandanlığından alınan Ali Fuat Paşa'nın taarruz hakkındaki görüşlerini aşağıya aynen alıyoruz :

«O tarihlerde Yunan ordusuna üstün bir ordunun teşkiline, toplanmasına ne zaman ve ne de mekân müsaade etmişti. Yunan ordusunun hareketleri askerî olmaktan ziyade siyasî idi, çünkü bu ordu, İngiliz siyasetinin bir tatbik vasıtası haline getirilmişti. Bundan dolayı Yunanlılar, kuvvetlerini belli başlı iki gruba ayırmak mecburiyetinde kalmışlardı. Birisi Bursa - Aksu'da, diğeri Uşak ve civarında toplanmıştı.

Düşmanın malûm olan bu durumu karşısında muhasımlarımıza tam bir faikiyet temin edinceye kadar yerimizde ve hareketsiz kalamazdık. Yalnız bir grubuna üstünlük temin eder etmez, bunu yalnız yakalamayı ve mağlûp etmeyi kendimize esas bir plân olarak tasarlamıştık. Düşman grupları mütemadiyen yerlerinde hareketsiz kaldıkları müddet zarfında da bunlardan birisi üzerine yürümek de o zaman için düşünülemezdi.

Düşmanın Uşak grubu Gediz'in şimalindeki Derbend geçidini kuvvetli bir ileri mevzi olarak tutmuş. Bu vaziyet karşısında Uşak ve Bursa gruplarının mütekariben yapacakları bir taarruz halinde birisini diğerinin yardımı olmadan yakalamak çok müşkül olacaktı. Çünkü Gediz'de bulunacak düşman kuvveti, Uşak grubunun kısmı küllisinin Kütahya'ya mı, yoksa Afyon'a mı hareket ettiğini bizden sak-

layabilecek ve iki grup arasındaki irtibatı da temin edecekti. Bu sebeptendir ki, bizce Gediz ileri mevziinde Yunan kuvvetini yalnız yakalayıp mağlûp etmek, bir daha düşmanın bu istikamete kuvvet ayırmamasını sağlamak demekti. Bunun bir neticesi olarak iki düşman grubu bir ileri hareket esnasında kolay kolay irtibat temin edemiyecektir.

Hatıra şöyle bir sual gelebilir; düşman Gediz'e yalnız başına mağlûp edilemiyecek kadar kuvvetli bir kıt'a gönderirse, meselâ bir yerine iki fırka? Bu suale şöyle cevap vermek mümkündür: O vakit istilâya karşı isyan eden bir memlekette şimendiferden ve denizden uzaklaşan büyük istilâ kuvvetlerinin ikmal ve iaşesinden çıkacak müşkülât Gediz'e bir fırkadan daha büyük bir kuvvetin gönderilmesine mani olacaktır. Bu riski düşman göze alamazdı ve nitekim alamadı.

Gediz'deki düşman fırkasını yalnız başına mağlûp etmek imkânsız bir hareket değildi. Bilâkis düşman gruplarından birisi, diğerinin yardımı olmadan yakalamak imkânını bize verecekti. Birinci ve İkinci İnönü Meyman Muharebelerinde Yunan gruplarının ayrı ayrı muharebeye mecbur olmaları, aralarında bir irtibatın bulunmamasından ileri gelmiştir.

Askerî bakımdan Gediz baskını elzemdi. Erkânı Harbiyei Umumiye Vekâleti, bilhassa cephanemizin azlığından dolayı evvelâ bu harekete razı olmak istememiş ise de, sonradan cephanenin İtalya'dan temin olunduğu haberini alınca muvafakat etmişti.

Gediz taarruzunun 24 Ekimde yapılmasının şu faydası da olmuştu: Tevfik Paşanın içerisine iki eski sadrazamı da almak suretile kurduğu kabine, milletçe hain tanınan Damat Ferit Paşa hükümetini 21 Ekimde istihlâf edince, dahilî vaziyette mühim bir değişiklik olacağı sezilmişti. Ahmet İzzet, Tevfik ve Salih Paşaların hamiyet ve hizmetlerine memleketçe inanılmıştı. Ankara mehafili tarafından tanınan ve emniyet edilen Ahmet İzzet Paşanın Nezaretine getirilmesi Padişahla İngilizlerin gizli maksatlarını meydana çıkar-

mıştı. Onlar, nifak ve istilâ ile muvaffak olamadıkları gayelerine, Millicilerin gayretlerini gevşetmek ve kuvvetlerini dağıtmak ile erişeceklerini sanmışlardı. Düşmanlarımız, siyasetlerine bu yeni istikameti verirken Yunan ordusunu elbette hareket ettirmiyeceklerdi.

Şu halde 24 Ekim Yunan ordusunun en pasif bir zamanına tesadüf etmiş olacaktı.

Garp Cephesinin Gediz taarruzu bu cephenin en faal bulunduğu bir zamana tesadüf ettirilmişti.

Şark cephemiz ileri hareketine 30 Eylül 1920'de başlıyarak Sarıkamış - Lâleoğlu - Merdenk hattını işgal etmiş ve 27 Ekime kadar burada kalmıştı. 28 Ekimde tekrar taarruza geçerek düşmanın mukavemetini kırmış, 30 Ekimde müstahkem Kars kalesini kurtarmıştı. Eğer hükümetimiz Tevfik Paşa hükümetinin iktidara gelmesi üzerine Anadolu'da hâsıl olabilecek gevşekliğe meydan vermemek maksadiyle de şark cephemizdeki taarruzu tâcil edilmiş ise, bizim de garpta Gediz taarruzunu aynı zamana tesadüf ettirmemiz çok yerinde yapılmış bir hareket olarak telâkki edilmesi lâzımdır.

Tevfik Paşa hükümeti, eğer bir mutavassıt rolünü almak üzere iktidara getirilmiş ise, hem şarkta ve hem de garpta kazanacağımız muvaffakiyetler, Ankara hükümetinin yeni vaziyet karşısındaki mevkiini kuvvetlendirecekti.

Rusların her ne kadar bizimle dostluk ve ittifak mua hedesi yapmamış olmalarına rağmen emperyalist müstevlilere karşı açtığımız mücadelede bize yardımda bulunacaklarına muhakkak nazarı ile bakıyorduk. Çünkü emperyalistler her iki idarenin de düşmanı addolunuyordu. Türkiye'nin emperyalistlere karşı cephesi garpta idi. Eğer Tevfik Paşa sadrazam olduktan sonra bu cephedeki faaliyetimiz şu veya bu sebeple durdurulmuş olsa idi, Sovyetler, garplılarla uyuşacağımızdan şüphe edebilirler ve yardımlarını da kesebilirlerdi. Diğer taraftan Garp Cephesindeki faaliyetlerimizi sırf askerlik bakımından tanzime kalkışmış olsa idik, o zaman hareket serbestisini düşmana bırakmak mecburi-

yetinde kalacak ve bu müdet zarfında milletin yeni ordusuna itimadını temin fırsatını bulamıyacaktık. Bu yüzden hasıl olacak hareketlerimiz de kaybedeceğimiz maddî zayiattan daha ağır olacaktı.

Düşmanın Bursa ve Uşak gibi kuvvetli grupları ihmal edilerek zayıf olan Gediz müfrezesine cüret ve süratle yapılacak bir taarruzun umumî vaziyet ve hareket üzerinde tesiri olamıyacağı ileri sürülebilir. Fakat düşman cephesinin zayıf bir noktasına ansızın tevcih edilecek bir baskının o tarihlerdeki malûm vaziyet ve ruhî hâlet gözönüne getirilirse düşmanın mâneviyatı üzerinde fena ve bizim mâneviyatımız üzerinde iyi bir tesir bırakacağı şüphesizdir. Hâdiseler bu mütalâamızı haklı çıkarmıştır.

Yunan ordusunun, ciddi bir mukavemet göstermeksizin çok az zayiatla tâ Anadolu içerlerine kadar kolaylıkla ilerlemesi, müstevlî ordu mensuplarında her nevi muvaffakiyetin yalnız ileri yürümekle mümkün olabileceği fikrini uyandırmıştı. Halbuki bunların sökülüp atılması lâzımdı. Diğer taraftan halife ve padişaha karşı isyan etmiş olan milleti, gûya tedip maksadiyle Anadolu'ya gönderilmiş Yunan ordusuna karşı herhangi bir Türk ordusunun harp edemiyeceği propagandası da kökünden atılmalı ve aksi ispat edilmeli idi.

Gediz taarruzundan evvel bazı mevzii muharebeler yapılmıştı. Fakat bunlardan hiç biri ordumuzun, yeni idarenin haricî ve dahilî düşmanlarına karşı bütün şiddet ve fedakârlıkla harbedip edemiyeceğini Gediz muharebesi kadar belirtmiyecekti. İşte bu çok mühim tecrübeyi yeni ordumuza yaptırmak ve buna bütün azim ve imanıyle muharebe ettirmek kaabliyetini verebilmek için en münasip zaman ve hedefin Gediz'de yalnız kalan düşman piyade fırkasını Ekim ayı sonlarında yakalamak olacaktı.

Çok geniş bir düşman cephesinin zayıf bir noktasına kuvvetle taarruz etmek ve muvaffak olabilmek için alınacak birçok tedbirler arasında cephenin ikmali meselesi de vardı. Erkânı Harp Yüzbaşısı Ferit Bey İtalya'da bu vazi-

feye memur edilmişti. O zaman İtalyanın bazı mühim sanayi mıntıkalarında idare solcuların eline düşmüştü. Bunlar, bize Avustralyalılardan çok miktarda iğtinam edilen Alman tüfek cephesini ucuz bir fiata satabileceklerini bildirmişlerdi. Biz de hemen teşebbüse geçmiştik. Gediz taarruzundan evvel Ferit Bey istediğimiz miktarda cephaneyi temin ettiğini ve nakliyata da emin bir surette başlattırdığını haber vermişti. Bu suretle Gediz-Derbent taarruzu kararını vermek için en mühim mâni ortadan kalkmıştı.»

Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, 13 Ekim 1920 tarihinde Genel Kurmay Başkanlığına Gediz'e taarruzu aşağıdaki şekilde teklif etmiştir:

«Yunanlıların, Gediz'de dört alaylı bir tümeni, Uşak ve Elvanlar'da da birer tümeni vardır. Uşak doğusundaki köylerde, emniyeti bakımından teşkilât yaptığına bakılırsa, savunma durumunda olduğu anlaşılmakta, ayrıca Bursa bölgesinde de, Fransız ve İtalyanların engel olması sebebiyle herhangi bir taarruz hareketi muhtemel görülmemektedir. Aynı zamanda, Yunan Kolordusu Komutanı General Yuvanno'nun istifa ederek Yunanistan'a dönmüş olması da kanıyı doğrular.

Bu sebeplerle, Gediz'de tek başına bulunan Yunan tümenine bir taarruz yapılması mümkündür. Bu suretle kış gelmeden, mahdut hedefli de olsa, elde edilecek başarı, hem askerî, hem de halk oyunu ciddi şekilde oyalamış olur.

Ayrıca, arzu edildiği derecede kuvvetli bir darbe vurulduğu takdirde, Yunan ordusundaki kargaşalık büsbütün arttırılmış olacaktır.»

Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey 15 Ekim tarihli cevabında Gediz'e taarruz yapmanın mahzurlarından bahsediyor ve beklemek gerektiğini söylüyordu. Genel Kurmay Başkanının ileri sürdüğü mahzurlar şunlardı:

— Gedizdeki Yunan tümeni münferit bir vaziyettedir, fakat o'na yapılacak bir tarruzda Uşak bölgesindeki Yunan tümenleri yardıma gelebilirler.

— Eldeki cephane devamlı bir muhabere için yetersizdir.

— Gediz'e yapılacak bir taarruz, Bursa ve Uşak Cephelerinden de Yunanlıların bize taarruz etmelerine sebep olabilir.

— Eğer böylece iki cepheden bir taarruza maruz kalırsak, bu taarruz sonunda bugün bizim elimizde bulunan demiryollarını ve batı Anadolu'nun bir kısmını daha kaybetmek tehlikesi ile karşı karşıya kalabiliriz.

Ali Fuat Paşa Gediz'e yapılacak taarruzun başarı ile sonuçlanacağına inandığından bu hareketi mutlaka gerçekleştirmek istiyordu. Genel Kurmay'ın muhalefetine rağmen hazırlıklara başladı. 16 Ekim günü Alayunt istisyonunda bir toplantı düzenledi. Toplantıda kendisi, kurmay başkanı Binbaşı Saffet (Arıkan) Bey, grup kumandanı Albay Kâzım (Özalp) Bey, 11. Tümen Kumandanı Ayıcı Arif, 61. Tümen Kumandanı İzzettin Bey ve Kuvayi Seyyare Kumandanı Ethem Bey hazır bulundular.

61. Tümen kumandanı İzzettin Bey, bu toplantıya katılanların kıyafetlerine dikkati çekmekte ve şöyle demektedir:

«Bu toplantıda yakası kapalı yalnız ben vardım. Diğer zevat Kuvayi Milliyenin şef üniformasını taşıyorlardı.»

Cephe kumandanının, bir kolordu demek olan grup kumandanının ve tümen kumandanının, tıpkı Kuvayi Milliye kumandanı Çerkez Ethem gibi çete kıyafetiyle vazife görmeleri ve asıl giymeleri gereken subay elbiselerini sırtlarından çıkarıp atmış bulunmaları gerçekten son derece anlamlıdır. Muntazam ordunun bir işe yaramadığı harbin ancak millî kuvvetlerle kazanılabileceği ve bolşevik usulü bir halk ordusu kurulması gerektiği fikrinin Ankara'da Meclis çevrelerinde bile hararetli taraftarlar kazandığı bir sırada, cephedeki kumandanların böyle davranmaları, ordu kurma çabasını baltalamaktan başka hiç bir şeye yaramıyordu.

Alayın toplantısında bulunanlardan yalnız Ali Fuat Paşa ve İzzettin Bey (Orgeneral İzzettin Çalışlar) bu toplantı hakkında yazılı belge bırakmışlardır. İzzettin Bey toplantıyı daha ayrıntılı ve daha ilginç yanları ile yazdığı için onun sözlerini aşağıya aynen alıyoruz:

«Bu taarruzun yapılmasına en çok taraftar olan, Kuvayi Seyyare kumandanı idi. Maksadı da az çok teşkil edilmeye ve düzene sokulmaya başlanan ordu birliklerini yıprat mak ve gayri muntazam teşkilât aleyhine başlıyan memnuniyetsizliklere karşı propaganda vesilesi yaratmak ve nüfuzunu sürdürmek idi. Genel duruma göre Gediz - Derbent mevzilerindeki Yunan kuvvetine yapılacak bu taarruzdan mühim bir gaye beklenemezdi. Pek mevzii bir hareket idi. Diğer taraftan cephane durumunuz, maksatsız muharebelerle cephane ısrafından behemehal kaçınmayı ihtar ediyordu. Fakat Ethem'in bir maksadı da cephane ikmalini gerektiren böyle bir vesile yaratarak, kendi elindeki piyade ve topçu cephanesini arttırmak ve hususî maksadı için yedek cephane biriktirmekti.

Ethem, taarruzun yapılmasını hararetle savunuyordu. Gediz'de bulunan düşmanın münferit bir tümen olmasından bahsederek şöyle diyordu:

— Baskın halinde yapılacak bir taarruzla hem bu düşman tümeninin imhası ve hem de cephane ve sair muharebe eşyası olarak birçok ganimet almamız mümkündür. Böylece cephane ihtiyacımızı da temin etmiş oluruz. Bu hareket te Kuvayi Seyyare Uşak - Gediz yollarını keserek Yunanlıların Uşak'tan takviye kıtaları almasını yahut Gediz'deki düşmanın Uşak istikametinde geri çekilmesini önliyecektir. Ben bu muvaffakiyeti yüzde yüz temin edeceğim.

11. Tümen kumandanı Yarbay Arif Bey de Ethem Bey'i takviye edecek mütalâalarda bulundu. Benim de fikrimi söylemem lâzımdı, şöyle dedim:

— Cephane durumu muharebenin devamını temin ede miyecek olduktan sonra beklenmiyen güçlüklere uğrayacağımız muhakkaktır. Bu tarruz, esasen mevzii bir muvaffakiyetten başka bir netice salğıyamaz. Bununla beraber 61. tümen de muharebe edebilecek ve vazifesini ifa edecek kudrettedir.

Ertuğrul grubu kumandanı, taarruzun leh veya aleyhinde kati bir beyanda bulunmamakla beraber lehinde olduğunu hissettirdi. Cephe kumandanı, arkadaşlarının bu taarruz

için hevesli olduklarını gördüğünü ve kendilerine müteşekkir olduğunu, herbir tümenin ve Kuvayi Seyyarenin ne kadar cephaneye ihtiyaç göstereceklerini anlamak istediğini söyledi. Taarruz hakkında gerekli bilgileri ve ilk emirleri verdi.»

TAARRUZ
BAŞLIYOR

24 Ekim 1920 günü sabah saat 6'da birlikler taarruz mevkiinden taarruza geçtiler. Bir gün öncesinden itibaren hava yağmurlu ve sisli idi. Fena hava şartları içinde başlıyan taarruz, irtibatsız bir şekilde devam ediyordu. Taarruzu bizzat idare eden Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, bütün birliklerle irtibat kuramadığı gibi, yan yana taarruz eden 61. ve 11. Tümenlerin de irtibatları sürekli olarak sağlanamıyordu. Bütün gün devam eden muharebeler esnasında Kuvayi Seyyareden hiçbir haber alınamamıştır. Esasen Kuvayi Seyyare, düşmanın gerisini kesmek için Derbent istikametinde yapması gereken harekete girişmemişti bile. 61. ve 11. Tümenlerin taarruz hareketleri düşman mevzilerinin önlerine kadar gelişmiş fakat düşmanı bu mevzilerden atmayı sağlıyamamıştı. Garp Cephesi kumandanı bu durumda muharebeyi keserek düşmana hissettirmeden, geceden istifade suretiyle tümenlerin geri çekilmesi emrini verdi.

Gediz'deki Yunan tümeni, kendisine taarruz eden Türk kuvvetlerinin geri çekildiğini fark etmemişti. Muharebenin ertesi gün de devam edeceğini ve bir yenilgiye uğrayacağını düşünen tümen kumandanı Gediz'i boşaltarak Uşak istikametinde çekilmeye başladı. O gece Gediz'i boşalttı. 25 Ekim sabahının erken saatlerinde Kütahya istikametinde çekilmekte olan 61. Tümene ait bir alayın kumandanına Gediz'den gelen bir Türk çocuğu Yunanlıların Gediz'den çekildikleri haberini verdi. Haber tümen kumandanına ulaştırıldı. İzzettin Bey bunun üzerine tümenini geri çevirerek Gediz'e girdi. Kuvayi Seyyare de düşmanın Gediz'den çekildiğini haber almış ve atlı müfrezeleri ile süratle ilerliyerek, Gediz'e

çok uzak bir mesafede olduğu halde saat 22'de yetişerek Gediz'e girmeye başlamıştı. İzzettin Bey bu hususta şöyle demektedir :

«Bunlar düşmanın Gediz'i tahliye ettiğini haber alır al maz atlarından istifade ederek ganaim toplamak için süratle Gediz'e yetişmişlerdi. Gediz'de Yunanlılardan erzak ve eş ya, elbise, bir kısım silâh gibi oldukça istifadeye değer ga naim ele geçmişti. Kuvayi Seyyare kumandanlarından Tevfik Bey (Çerkez Ethem'in kardeşi), bu ambarları hep kendilerine tahsis etmeye kalkışmış ise de, ben mani olarak Gediz muharebesini yapan her üç tümene (61., 11. tümenler ve Kuvayi Seyyare) müsavi olarak taksim ettirdim.»

Taarruz günü Kuvayi Seyyarenin harekete geçmeden bulunduğu yerde beklediğini yukarıda ifade etmiştik. Bununla ilgili olarak Genel Kurmay'ın resmî yayınında şu bilgi verilmektedir :

«Saat 14'de 11. Tümen kumanda yerine gelen cephe kumandanı Ali Fuat Paşa durumu yakından gördü. Yüksekçe bir sırtta bulunan kumanda yerinden, Gediz vâdisi Hamidiye hanı'na kadar farkediliyordu. Dürbün ile yapılan gözetlemede birkaç atlıdan başka herhangi bir hareket görül müyordu. Anlaşılan, bu saate kadar Kuvayi Seyyare muharebeye girmemiş olacaktı. Bu durum üzerine 11. Tümen Kumandanı Yarbay Arif cephe kumandanına şöyle dedi :

— Paşam görüyorsunuz ya, çeteciler muharebeye girmiyorlar ve seyirci kalıyorlar. Onların maksadı yeni kurulmakta olan muvazzaf tümenlerimizi kırdırmak, zayıflatmak ve sonra da düşman yerine bize saldırarak idareyi ellerine almaktır. Muharebeyi kesmeliyiz.

Ali Fuat Paşa bu sözleri çok soğukkanlılıkla karşılamıştı. Tümen kumandanına :

— Acele derlenip toplanın. Ben şimdi sağ kanada gidiyorum. Yapılacak işi size ayrıca bildiririm, dedi ve uzaklaştı.»

Düşmanın Gediz'den çekilmesi ve kendisinin Gediz'e girmesi üzerine Kuvayı Seyyare kumandanı Tevfik Bey (Kuvayi Seyyareye bazen Ethem, bazen Tevfik kumanda eder-

di) bazı müfrezelerini Gediz'in güneyine doğru düşmanla temas için ileri sürmüştü. Çekilen düşmanın artçı olarak bıraktığı kuvvetler Gediz'e en çok 20 kilometre mesafede Çeltikçi'de bulunuyordu. Tevfik Bey 26 Ekimde düşmanın Çeltikçideki kuvvetlerine taarruz emri verdi. Aynı gün Çeltikçi'de muharebeler oldu. Fakat grup kumandanı, 61. Tümen ile Kuvayi Seyyarenin Gediz güneyinde bir muharebe kabul etmelerine taraftar değildi. Tümene verdiği emirde bir alayın bulunulan hatta bırakılarak tümenin Gediz'den çekilmesini ve Derbent istikametine gelmesini bildirdi. Bu emirde ayrıca gerek Kuvayi Seyyarenin, gerekse orada bırakılacak 190. alayın karşısındaki düşmana taarruz etmesine ve şayet üstün bir düşman taarruzu ile karşılaşılırsa bu kuvvetlerin de geri çekilmesini ayrıca belirtmişti. Özetle belirttiğimiz bu gelişmeler sebebiyle Kuvayi Seyyare ve 61. Tümenden 190. alay, 26 ve 27 Ekim günleri Gediz güneyinde Çeltikçi'de Yunanlılarla muharebe etmişlerdir. Bu muharebelerde de bir başarı sağlanamamış ve Gediz taarruzu bu suretle sona ermiştir. Yunanlılar da Gediz'i tekrar işgal etmişlerdir.

Bu muharebelerde Kuvayi Milliye müfrezelerinin nasıl sevk ve idare edildiklerini, nasıl döğüştüklerini, askerlik tekniğine girmeden kısaca anlatacağız. Böylece, muntazam ordu ile milis kuvvetlerinin muharebe kaabiliyetlerini karşılaştırmak mümkün olacaktır.

Kuvayi Seyyare emrine verilen alay kumandanı, tümen kumandanına gönderdiği bir muharebe raporunda şöyle diyor :

«Kuvayi Seyyare kurmayı Halil Bey yanıma gelerek, Karakeçili müfrezesini takviye etmek üzere bir tabur göndermemi ve cephe gerisinde bir kılavuzun bu taburu beklediğini söyledi. Tabura gerekli emri verdim. Tabur derhal hareketle Karakeçili müfrezesini takviye etmek üzere söylenen yere gitti. Fakat bu aşirete mensup kimseye rastlamadı. Ancak, Makedonya müfrezesinden bir kılavuz tabur kumandanını bularak müfreze kumandanı İsmet Bey'in şu yazısını verdi :

(Piyade Tabur Kumandanlığına:

Şimdi taarruza geçeceğiz. Taburunuzla beraber teşrifinizi mercudur efendim.)

Tabur kumandanı, bunun üzerine taburuyla İsmet Bey müfrezesine iltihak etti. İsmet Bey'in teklifi üzerine iki bölüğü ve iki makinalı tüfeği ile İsmet Bey müfrezesini takviye eden tabur kumandanı diğer bölüğü ile ihtiyatta kaldı.

Bir müddet sonra Makedonya müfrezesinin sağ kanadında bir tehlike hissedilince ihtiyattaki bu bölük de bu kanada sürülmüş ve bu bölük kanadı kuşatmak üzere bulunan düşmanla göğüs göğüse gelerek şiddetli bir muharebeye girişmiştir. Bu sırada, sağ kanadının kuşatılmakta olduğunu gören cephe hercümerç olmuştur.

Makedonya müfrezesinin eratı (cephanemiz bitti, cephane almaya gidiyoruz) diyerek tabur eratını çiğneyip geriye kaçmaya başlamış ve esasen âni ve müthiş bir ateşe maruz kalan tabur da bu yüzden epey şehit, yaralı ve bir miktar esir vermiştir.

Taburun bu suretle bozguna uğraması ve soll kanattaki Bolşevik taburu ile Karakeçili ve Makedonya müfrezelerinin çekilmesiyle cephe umumiyetle geri çekilmektedir...»

Yine aynı muharebede başka bir alaydan bir bölük, Bolşevik taburu emrine gönderilmiştir. Bu bölüğün kumandanı Teğmen Asım, raporunda şöyle demektedir :

«Yürüyüş halinde bulunan Bolşevik taburuna iltihak ettik. Muhipler köyünü geçtikten sonra ateş başladı. Bolşevik taburu kumandanı Recep Bey iki bölüğünü açarak bölüğümüzü ihtiyatta takip ettirdi. Gurup vaktinden sonra Çeltikçi köyüne gireceğimiz sırada Recep Bey kendi bölükleriyle olan irtibatını kaybettiğinden bizim bölüğe mevzi aldırdı. Sağımızda Karakeçili alayından bir müfreze vardı. Solumuzdaki kıtayı bilmiyorum. Sabaha yakın saatlere kadar gittikçe şiddetlenen muharebede sağımızdan da ateş gelmeye başladı. Çünkü Karakeçili müfrezesi çekilmiş ve düşman bu tarafa sarkmış. Bu sırada bölüğümüze geri çekilme emri verildi. Çekilişte gerimizden de şiddetli ateş edildiğinden bölük dağılarak gayrimuntazam bir şekilde çekilmeye baş-

ladı. Benim bölükten toplayabildiğim 40 er, 159. alay üçüncü taburu, Karakeçili aşiret alayı, Akhisar müfrezesi ve Bolşevik taburunun perakende erlerinden mürekkep bir kuvvetle Abaza Mehmet ve Recep Beylerin zoru ile tâbiyece müsait olmayan bir sırtta mevzi alındı. Gün ağarınca iki kanattan da şiddetli bir ateş baskınına uğradık ve büsbütün perişan bir surette geri çekilmeye başladık. Bu bozgun sonunda bölüğün erlerinden ancak beş kişi ile alayıma iltihak ettim.»

Çok iyi bir asker olarak tanınan General İzzettin Çalışlar diyor ki :

«Kuvayi Seyyare kumandanları, kendiliklerinden muharebeye karar verirler. Muvaffak olamayınca gene hiç bir tarafa haber vermeyerek kaçarlardı. Bunlarla düşman karşısında omuz omuza bulunmak bir endişe idi.»

GEDİZ TAARRUZUNUN
SONUÇLARI

Gediz taarruzunun sonuçlarını yeterince değerlendirebilmek için bu taarruza katılan 61. Tümen üzerinde kısaca duracağız. Çünkü bu Tümen ve kumandanı İzzettin Bey pek kısa bir zaman sonra Gediz üzerine yeniden hareket edecek, fakat bu defa Kuvayi Seyyare ile beraber değil, ona karşı savaşacaktır. 61. Tümenin kaderinde, birkaç ay içinde Kütahya - Gediz yolunu 6 defa katetmek gibi çetin bir vazife bulunması da bu Tümen üzerinde durmamızın ikinci sebebidr.

Yarbay İzzettin Bey Gediz taarruzunun sonunda durumu şöyle hikşye eder :

«Tümen 20 Ekim 1920'de Kütahya'dan yürüyüşe geçmişti. 3 Kasımda Kütahya'ya döndü. 15 gün boyunca hareket ve muharebe halinde kaldı. Muharebe zayiatımız 5 subay, 34 er şehit ve 3 subay, 93 er yaralıdan ibaretti. Bu hareket sırasında cephane kolları halk araçları idi. Yani kağnı arabaları idi. Bunların çoğu köylü kadınlar ve 13 - 15 yaşındaki çocuklar tarafından sevk olunuyordu. Bu, pek asil ve ulvî manzara idi. Uzun yürüyüşlerde, gece ayaz ve kar ve

yağmur altında meşakkat ve ızdırabın azamisini çeken bu aziz vatandaşlar istiklâl âbidelerimizde heykellerini gördüğümüz köylülerimiz idi. Bunların içinde şiddetli soğuktan yolda ölenler de oldu. Kütahya ile Gediz arasında 6 defa yaptığımız yürüyüş ve hareketlerde kıtalarımızın ve muharebenin medarı hayatı olan erzak ve cephaneyi hep bunlar taşımışlardı.

3 Kasımda Tümeni konaklara yerleştirmek üzere Alayunt'tan Kütahya'ya gitmiştim. Kütahya gene Ethem'in merkezi olmuştu. O, gene Kütahya havalisi kumandanlığı ünvanını taşıyordu. Kütahya'nın idaresi kâmilen elinde idi. Mevsim soğuk olduğundan kıtaların Kütahya'ya girmelerinden evvel konak hazırlığını ve oldukça büyük olan kışlanın temizlenmesini mevki kumandanlığına yazmıştım. Çerkez Yarbay Abdullah Bey mevki kumandanı olarak bu işi yapmadığı gibi, Merkez Kumandanı Çerkez Lütfü Bey'e de yaptırmamıştı. Kışla bir ahır gibi pis bir halde duruyordu. Mevki kumandanını çağırdım, hasta haberi geldi. Merkez kumandanını çağırdım, geldi. Kışlayı neden hazırlamadıklarını sorarak yüksek sesle ihtar ve tekdir ettim. «Şimdi sana temizleteceğim,» dedim ve onu kışlaya sokarak cezazen temizlettirdim. Kışlanın bütün odalarının boşaltılmasını emretmiştim. Yalnız bir odasını tahliye etmediklerini öğrendim. Sebebini sorunca şu cevabı verdiler:

— Onda Ethem Bey'in hayvanlarına tahsis edilmiş ot ve saman vardır, boşaltamayız.

— O da boşalacaktır, dedim ve boşalttırdım.

Benim bu hareketime herkes hayretle bakıyordu. Ethem Bey'in bulunduğu bir yerde onun emir ve arzusu olmadan iş yapmaya cesaret etmek bir mesele idi. Ben, soğuk ve yağmur altında uzun yürüyüşler yapan tümenimin iyi konaklara girmesini temine bakıyor ve hiç bir şey düşünmüyordum. Ethem Bey bana Çerkez Aziz Bey'i göndermişti. Aziz Bey işgalden evvel Manisa Mutasarrıfı idi ve henüz bu ünvanı taşıyordu. Rauf (Orbay) Bey'in eniştesi olan Aziz Bey'le biraz tanışıklığım vardı.

— Ne yapıyorsun İzzettin Bey, dedi, Ethem Bey de buradadır. Havali kumandanlığı ondadır.

— Sesimi kısmak için hiç bir sebep ve mani kabul etmiyorum. İstediğim konaklar hazırlanacak, Tümenim yerleşecektir. Teessüf ederim ki buradakiler askerin çabucak istirahate geçmesi için benden fazla uğraşacağına, herkes sıcak odasına çekilmiş istirahat ediyor, cevabını verdim.

İstediğimi yaptırdıktan sonra hazırlanan Tümen karargâhıma gittim. Biraz sonra Ethem Bey, Aziz Bey'le beraber ziyaretime geldiler. Başka konular üzerinde görüştük. Bir gün sonra da ben iadei ziyaret ettim. Bu olaydan sonra Kütahya'da herhangi bir müdahale görmedim. Ethem bana karşı daima tevazu ve dostluk gösterdi.

Kütahya'da bulunduğumuz günlerde Ethem'in hep iç politika işleri ile uğraştığını görüyordum. Afyon mıntıkasında bulunan Çerkez Kuşçubaşı Eşref ile muhabere ediyor ve birtakım tertipler peşinde bulunuyordu. Bu sırada vukubulan Konya isyanının tedibine memur edilmediği için kızıyor ve bilhassa Refet Paşa'nın aleyhinde bulunuyordu.

Kütahya'da ben inzibat teşkilâtı kurdum. Merkez kumandanım da vardı. Şehrin asayiş ve inzibat işlerini Kuvayi Seyyareden kurtarıp elime almıştım. Bugünlerde bir defa gizlice Afyon'a gittiğini de öğrendim.»

Mustafa Kemal Paşa Gediz taarruzu sonunda meydana gelen durumu nasıl değerlendirmişti? «Nutuk»tan aşağıya aynen alacağımız bir cümle bu sorunun cevabını vermektedir.

«Artık Ali Fuat Paşa'nın Garp Cephesine kumanda edemiyeceğine kani olmuştum.»

Bu noktadan hareket edilerek, önce Ali Fuat Paşa'ya yeni bir görev bulmak, sonra da Batı Cephesini daha sağlam ellere teslim etmek gerekiyordu. Bu sıralarda Sovyet Rusya ile ilişkiler büyük ölçüde gelişmiş ve Moskova'ya bir Büyükelçi gönderilmesi gereği duyulmuştu. Cephe kumandanlığından alınmanın yaratacağı kırgınlık ve küskünlük psikolojisi içine düşecek bir kumandanı Büyükelçilik sıfatı ile yurt dışına göndermek en uygun bir formüldü.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşayı mühim bir mesele görüşmek üzere Ankara'ya davet etti. Ali Fuat Paşa kurmay başkanını ve yaverlerini yanına alarak Ankara'ya hareket etti. 21 Kasım sabahı, kendi tabiri ile «*istasyonda mutaddan fazla bir merasimle*» karşılandı.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya gelişini şöyle anlatır :

«... *Fuat Paşa Ankara'ya geldi. İstikbal için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşayı omuzunda bir filinta olduğu halde Kuvayi Milliye kıyafetinde gördüm. Garp Cephesi Kumandanını bu kıyafete rağbet ettiren fikir ve zihniyet cereyanının bütün Garp Cephesi üzerinde ne derece ileri bir tesir yapmış olduğunu anlamak için artık tereddüde mahal kalmamıştı.*»

Ali Fuat Paşa teklif edilen yeni görevi kabul etti ve Batı Cephesi Kumandanlığından ayrıldı. Batı Cephesi Kumandanlığına Albay İsmet (İnönü) tayin edildi. Genel Kurmay Başkanlığı sıfatı üzerinde kalacak ve Genel Kurmay Başkanlığına Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa vekâlet edecekti. Adapazarı'ndan Denizli'ye kadar uzanan geniş cephenin daha kolay idare edilebilmesi için bu cephenin güney kesimi Batı Cephesinden ayrılarak buraya Albay Refet (Bele) Bey kumandan tayin edildi. İçişleri Bakanlığı sıfatı yine Refet Bey'in üzerinde bırakıldı. Bütün Batı Cephesindeki kuvvetlerin önemli kısmı İsmet Bey'in emrine verilmişti. Refet Bey yalnız 12. Kolordu bölgesinin kumandanı oluyordu.

Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya geldiği gün hemen bu kararlar alındı. Mustafa Kemal Paşa yeni kumandanlara gerekli direktifleri verdi. Bu direktif şöyle idi :

Sür'atle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirilecektir.

Böylece gayrimuntazam teşkilât, yâni Kuvayi Milliye fikrini ve politikasını tasfiye etmek için karara varılmış ve ilk adım atılmış oluyordu.

KONYA İSYANI VE DEMİRCİ EFE

Denizli olayından sonra Demirci Efe'nin cezalandırılması ve hatta tasfiye edilmesi ciddi olarak düşünülmüş ve bazı hazırlıklara da girişilmişti. Hatırlanacağı üzere, bu hususta ilk tedbir olarak 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey başka bir göreve tayin edilerek, 56. Yümen Kumandanı Yarbay Nazmi Bey 57. Tümen Kumandanlığına getirilmişti. 12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Bey işin bu safhasını şöyle anlatmaktadır :

«... Nazmi Bey gelmişti. Kendisine olan işlerden bilgi ve gizlice Demirci Efe'nin cezalandırılması yolunda talimat verdim. Cephe kumandanı Ali Fuat Paşa'nın da bu fikirde olduğunu söyledim. 26 Temmuzda otomobille Uşak'a gittim.

---

30 Eylül gecesi Eskişehir'den Kumandan Ali Fuat Paşa'nın emir subayı süvari Üsteğmeni Ali Rıza Afyon'a gelerek beni buldu ve kumandanın şu gizli emrini ağızdan tebliğ etti :

— Denizli'deki Demirci Mehmet Efe'yi artık oradan alarak kumandanı tamamiyle 57. Tümen kumandanına vermek lâzımdır. Efe ve maiyetindeki zeybek elebaşıların ne suretle tevkifleri mümkünse tetkiki ile teklif yapılacak. Bu iş için yazı yazılmıyarak emir subayları gönderilmek suretiyle ağızdan bildirilecektir.

Ali Fuat Paşa'nın emir subayına, bu işi zaten Tümen Kumandanı Nazmi Bey'le görüştüğümüzü, bir plân hazırlamakta olduğumuzu söyliyerek geri gönderdim. Ne garip tesadüftür ki, iki gün sonra Konya'da Delibaş isyanı patlak verince bu isyanı bastırmaya memur edilen Refet Bey, Demirci Efe'yi maiyetiyle beraber isyanı bastırıp tedibatta bulunmak üzere çağırmıştı.»

2 Ekimde başlıyan ve süratle yayılarak bir kolu Eğridir ve Isparta'yı, diğer bir kolu Antalya'yı tehdit eden Delibaş isyanı Konya'dan Akdeniz'e kadar olan bütün ilçelerdeki Büyük Millet Meclisi Hükümetine bağlı idarecileri tas-

fiye etmiş ve yerine «Hak Halife» ve «Heyeti İslâhiye» adları altında birtakım yeni idareler kurmuştu. İsyan hakikaten büyük bir önem taşıyordu. Ankara, bu isyandan telâşlanmış ve bütün imkânlardan yararlanarak bastırılmasına karar vermişti. İsyanın bir buçuk ay kadar sürmesi de gösteriyor ki Ankara telâş etmekte haklı idi. Böyle bir tehlike ortada dururken Demirci Efenin üstüne yürümek akıllı bir davranış olamazdı. Aksine, Demirci Efeden yararlanmak gerekiyordu. İste bu sebeple Fahrettin Altay'a verilen talimat geçici bir süre için geri bırakılmıştı.

Konya isyanının bastırılmasına birçok kuvvet gönderilmiştir. Biz burada bütün bu kuvvetlerin hareketlerini ve isyanın bastırılmasının teferruatını anlatmıyacağız. Yalnız Demrci Efe'nin isyan bölgesindeki harekâtını takip etmekle yetineceğiz. Böylece Demirci Efe ve dolayısıyle Kuvayı Milliye hakkında daha sağlam fikirler edinecek ve hemen arkasından Demirci Efe'nin niçin ve nasıl tasfiye edildiğini göreceğiz. Demirci Efe'yi Konya isyanında bize anlatan iki görgü şahidinin ilginç hatıraları elimizdedir. Biri Demirci Efe'nin kardeşi Ahmet Efe'nin hatıraları olup henüz yayınlanmamıştır. Diğeri Albay Şefik Bey'in hatıralarıdır.

Albay Şefik Bey, Denizli olayından sonra yeni tayin edildiği 56. Tümene iltihak etmek üzere Eskişehir'e gelmiş ve Ali Fuat Paşa'dan izin alarak Ankara'ya gitmişti. Yunan taarruzu sonunda cephelerin bozulması üzerine Mecliste kumandanlar hakkında sert tartışmalar yapılırken Denizli Milletvekili Doktor Mazhar (German)'in, kendisini ağır bir şekilde suçladığını öğrenen Albay Şefik Bey bundan çok müteessir olmuş ve hakkındaki ithamları öğrenerek savunmasını yapmak maksadıyle Mustafa Kemal Paşa'yı görmek istemişti. Bir aydan fazla Ankara'da kalan Şefik Bey Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalarla, Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey'le görüşmüştü.

Konya isyanı başlayınca, bu isyanın bastırılması ile görevlendirilen İçişleri Bakanı Refet Bey Demirci Efe Kuvvetlerinden yararlanmayı ve Demirci Efe'yi kendi başına bırakmamak için de Efe ile iyi anlaşmış olan Şefik Bey'in

Eğridir'de soygun ve çapul faaliyeti kendisini göstermeye başlamıştı. Albay Şefik Bey Demirci Efe'yi bu konuda ikaz etti. Efe Albay'a cevap olarak şöyle dedi :

— Kızanlarımın birbuçuk senedenberi işi gücü düşman karşısında çalışmak oldu. Ben yalnız Heyeti Milliye'den kendilerine tütün parası diyecek kadar az bir harçlık alıp veriyordum. Anzavur isyanına, Bolu isyanına giden zeybek kızanlarım âsilerden alınan paralarla cepleri dolu geldiler. Eğer bu gideceğimiz âsi kâfirlerin parasına el sürdürtmiyeceksen ben bu işe giremem. Çünkü kızanları men edemem. Âsi olmayanlara el süren olursa, söz veriyorum. Bana ona göre cevap ver. Ya gideyim, ya döneyim.

Albay Şefik Bey Demirci Efe'yi haklı bulmuştu. Kendisine şu cevabı verdi :

— Yalnız âsilerden kudretine göre bir ceza-yi nakdiyeyi mahalli Kuvayi Milliye heyetlerine toplattırırız. Makbuz mukabilinde, namus ve usul dairesinde heyetlerden alırız, bir kasa heyeti teşkil ederiz, onlara teslim ederiz. Müfrezemizdeki zeybek, asker, herkese bir ikramiye veririz. Paranın üst tarafını dönüşte heyeti merkeziye kasasına teslim ederiz. Böyle olursa olur. Buna razı değilsen, ben gideyim, benim yerime başka bir kumandan isteyeyim, gelsin, beraber gidiniz.

Demirci Efe bu formüle razı olmuştu.

Eğridir'den, Gelendost yolu ile Şarkîkaraağaç'a gelen Demirci Efe burada da Harmandar adında bir eşkiyanın çevreyi haraca kestiğini öğrendi ve Harmandar'ı maiyetiyle beraber yakalatarak astırdı. Burada birçok asker kaçağı yakalandı, 63 silâh toplandı ve birçok kimse öldürüldü. Beyşehir istikametinde harekete geçen Efe yol boyunca köyleri taratıyor, âsi ve asker kaçağı aratıyordu. Yeniden 118 asker kaçağı yakalandı ve bunlardan azılı 7 kişinin evleri yakıldı. Yol üzerinde ne kadar köy varsa temizliyerek Beyşehir'e gelen Demirci Efe, burada Albay Refet Bey kuvvetleri ile karşılaştı. Eski iki ahbap, Refet Bey ve Demirci Efe sarılıp kucaklaştılar. Refet Bey Beyşehir'e daha önce girdiğinden Demirci Efe'ye burada yapacak iş kalmamıştı Göl

görevlendirilmesini Mustafa Kemal Paşa'ya tavsiye etmişti. Demirci Efe'nin isyanın bastırılması sırasında nasıl olsa soygun yapacağını Refet Bey biliyordu. Çünkü kendisi de Şefik Bey'den önce Efe ile beraber çalışmıştı. Bu harekât esnasında Şefik Bey Efenin yanında bulunrsa, yapılacak soygunu ve sair yolsuzlukları bir dereceye kadar önleyebilirdi. Mustafa Kemal Paşa işte bu sebeple Şefik Bey'i çağırarak kendisine yeni görevini bildirdi. Böylece Albay Şefik Bey konumuzun tekrar kahramanı oluyordu.

Albay Şefik Bey Denizli'ye geldi. Dostu Demirci Efe'ye kavuşmuştu. Hazırlığa başladı. İsyanın bastırılmasına götürülecek kuvvetler Isparta'da toplanıyordu. 13 Ekimde buradan hareket edildi. Toplanan kuvvetler bir nizamiye bölüğü de dahil olmak üzere 552 kişi idi. Bir makineli tüfek ve bir topla bu kuvvet ilk hedef olarak Eğridir'e geldi. Efe'nin emrindeki kuvvetler şu müfrezelerden ibaretti : Jandarma Yüzbaşısı Arap Nuri müfrezesi, Jandarma Teğmeni İbrahim Bey müfrezesi, Ispartalı Mahmut Efe müfrezesi, Ödemişli Karaerkek Mehmet Efe müfrezesi, Ödemişli Tıklaç Mustafa Efe müfrezesi, Sökeli Ali Efe vekili Ahmet Efe müfrezesi, Zurnacı Ali Efe müfrezesi, Burhaniyeli Kara Ali Efe müfrezesi, Çallı Hüseyin Çavuş müfrezesi.

İsyancılar henüz Eğridir'e girememişlerdi. Fakat Eğridir'in doğusundaki köyleri hazırlamışlardı. Eğridir'de yapılan kısa bir tahkikattan sonra isyancılarla irtibatta oldukları anlaşılan hacı-hoca takımından bazı kimselerin, eski bir hâkimin ve mahkeme kâtibinin yakalanmasına girişildi. Demirci Efe sabah namazı vakti bunları asmaya başladı. *Henüz iki kişi asılmıştı ki oradan Kuşçu Hoca'nın geçtiği görüldü. Bu da aranılanlardan birisi idi. Demirci Efe hocayı yanına çağırarak dedi ki :*

— Hocam, benim ağzımdan bu gece üç kuş uçtu, ne dersin?

— Senin ağzından dinin, imanın uçmuş. Sen koca padişahı ve Osmanlı Devletini tanımayan bir dinsiz adamsın.

— Alın, aradığımız soysuz budur. Asın!

Hemen Kuşçu Hoca da asıldı.

kenarında oturmuş sohbet ediyorlardı. Refet Bey kendi icraatını göstermek için Efe'yi göl kenarına bilhassa götürmüştü. Çünkü orada 25 genç idam sehpalarında sallanmakta idi. Kardeşi Ahmet Efe'nin anlattığına göre Demirci Efe ile Refet Bey arasında şöyle bir konuşma geçmiştir :

— *Aman Paşam ne yaptın? Paşam bu olmadı. İdam ettiğin bu gençler yarın cephede bize lâzımdı.*

— *Bu milletin gözünün kurdu kırılsın diye idam ettim.*

— *Bu adamlar cahil. Biz elebaşılarını temizliyelim yeter. Ben olsa idim 3 - 4 eleşabıyı asar, diğerlerini affederdim.*

Demirci Efe kuvvetleri Beyşehir'den sonra, Beyşehir'i basan asilerin en büyük kaynağı olan 600 evli büyük bir köre (Manastır köyü) geldiler. Burası da tarandıktan sonra Demirci Efe Akseki'ye hareket etti.

Albay Şefik Bey, hareketin başladığından beri gidilecek ilçelerin kaymakamlarına telgraf çekerek isyana katılanların, suç derecelerine göre listelerinin hazırlanmasını tebliğ ediyordu. Böylece gidilecek ilçenin durumunu tesbit etmek mümkün oluyordu. Akseki Kaymakamının cevap vermeyişinden ve yapılan tahkikattan İstanbul hükümetine taraftar olduğu anlaşılmıştı. Bu sebeple, tedip müfrezesi Akseki'ye gelince kasaba sarılmış ve gönderilen bir müfreze gerekli temizliği yapıktan sonra Demirci Efe Albay Şefik Bey'le beraber Akseki'ye girmişti.

Akseki Kaymakamı ve jandarma kumandanı tevkif edildiler. Askerlik şube başkanı, kaymakam vekili yapıldı.

Akseki'ye kadar olan yerlerde âsiler dağıtılmış, yakalananlar asılmış ve gerekli temizlik yapılmıştı. İsyanın bir ucu Manavgat'tan Antalya'ya doğru ilerlemekte idi. *56. Tümen Kumandanlığından alınan Albay Bekir Sami Bey bu tarihlerde «Antalya ve havalisi kumandanı» olarak Antalya'da bulunuyordu.* İsyanın Antalya'ya sirayet edeceğini gören Bekir Sami Bey, bir müfreze göndererek âsileri dağıtmış, bunun üzerine geri çekilen âsiler toparlanarak Manavgat çayının gerisinde müdafaa mevzii tutmuşlardı. İşte tam bu sırada Demirci Efe kuvvetleri Manavgat'a doğru ilerlemek-

te idi. Bunu gören âsiler arkalarından sarılmamak için dağılarak kaçtılar. Manavgat'ta da gerekli temizlik yapıldı.

Bu bölgede Karazor adında bir eşkiyanın bölgeyi haraca kestiği ve Karazor'un halen Alanya'da bulunduğu öğrenilmişti. Manavgat'tan Alanya'ya bir müfreze gönderilerek Karazor'un dehalet etmesi bildirildi. Karazor'a gönderilen haberde, gelip sığınmadığı takdirde çeteye dahil olanların evlerinin yakılacağı, mallarının zaptedileceği, ailelernin ve akrabalarının uzak illere sürüleceği bildirilmişti. Bu tehdit üzerine Karazor çetesi Manavgat'a gelip Demirci Efe'ye sığınmak mecburiyetinde kaldı.

Demirci Efe'nin kardeşinin yazdığına göre Karazor şöyle diyordu :

«16 senedenberi kimseye teslim olmadım. Bu ne iştir ki, Demirci Efe'nin selâmını aldım, kaderime boyun eğdim.»

Demirci Efe Manavgat'tan Taşahır nahiyesne geldiğinde bura halkı Geygel aşiretinden şikâyet ettiler. *4-5 yüz kişilik bu yörük aşireti, köylülerin söylediğine göre Osmanlı hükümetine şimdiye kadar bir tek asker vermemişti.* Demirci Efe aşiret reisine bir mektup yazarak bir heyetle gönderdi. Aşiret reisi mektubu okumadan yırtıp heyeti kovmuştu. Bunun üzerine köylü kılavuzların yardımı ile aşiretin bulunduğu dağa müfrezeler gönderilip aşiret sarıldı. Top ve makinalı tüfek ateşine tutulan aşiret inatla kendisini savunuyordu. Neticede büyük bir kısmı öldürülerek aşiret dağıtıldı ve mallarına el kondu. Geygel aşiretinden 400 kadar deve, bir hayli koyun, keçi ve sığır ele geçmişti. Bunlar Isparta'ya gönderildi.

Demirci Efe kuvvetleri Antalya'ya, oradan da 22 Kasımda Isparta'ya geldi. Sefer bu suretle bitmiş oluyordu. Bu harekât esnasında burada ismini saymadığımız daha birçok eşkiya ya tepelenmiş veya sığınmak mecburiyetinde bırakılmıştı. İsyancılar tamamen dağıtılmıştı. Birçok asker kaçağı yakalanmış, ikibine yakın silâh toplanmıştı. Bu vesile ile askerlik şubeleri harekete getirilmiş ve orduya birçok asker kaçağı sevk edilmişti. Her yerde Demirci Efe'ye sığınan zorbalar zeybeklerin arasına katılarak Ispartaya ge-

tirilmişti. Bunlardan cephede bir fayda umulmuyordu. Fakat gerideki halkın bu zorba takımının şerrinden kurtarılması düşüncesiyle böyle hareket edilmişti. Ve nihayet sefer boyunca halktan mühim miktarda para toplanmış. Albay Şefik Bey'in bulduğu formül gereğince Jandarma Yüzbaşısı Arap Nuri Bey, Doktor Cevdet Bey ve Turgut Bey'den kurulu heyete teslim edlmişti. Isparta'da bu paradan bütün zeybey efradına ve askerlere, her mevkide ve rütbede bulunan herkese ikramiye adıyla bir miktar verilmiştir. Albay Şefik Bey, harp masrafı olarak yol boyunca toplanan para konusunda şöyle demektedir:

«İsyanı bastırma hareketinde gerek zeybek, gerek askerî efradın soygunculuklarına meydan vermemek için de titiz davrandığımı ve Demirci Efe'yi bu işte hayli sıktığımı bizimle beraber harekete iştirak eden subay arkadaşlarım dahi yakinen bilirler. Demirci Efe dahi bu işte titiz davranmasına rağmen, maalesef bazı yerlerde beni de müteessir eden ferdî soygunculuklar olmuştu. Bunlardan vaktinde haber alınanı iade ettirilmişti.»

Demirci Efe'nin kardeşi Ahmet Efe ise para konusunda şöyle der:

«Konya isyanı sırasında harp masrafı olarak toplanan paralar askerlik şubesinde mülkî ve askerî memurlar huzurunda sayıldı. 300 bin altın lira (120 bin lirası İngiliz altını), 400 bin lira kâğıt para, 200 küsur okka gümüş para tesbit edildi. Mülkî ve askeriyeden birer memurla birlikte eski Nazilli Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Arap Nuri'ye teslim edilen bu paralar Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmişti.»

Demirci Efe'nin kardeşinin söylediği miktarlar bize mübalağalı gelmektedir. Ayrıca, Ankara'ya böyle bir para gönderildiği hakkında da şimdiye kadar herhangi bir bilgi edinmiş değiliz. Yüzbaşı Arap Nuri şahit gösterilmekte ise de, Albaylıktan emekliye ayrılan Nuri Bey ölmüş olduğundan tahkika mümkün değildir. Ancak, tarih araştırıcılarına bir ipucu verir umuduyla Ahmet Efe'nin yazdığı bu bilgiyi buraya aktardık.

DEMİRCİ EFENİN TASFİYESİ

21 Kasımda Ali Fuat Paşa Ankara'ya gelmiş ve Moskova Büyükelçiliğine tayin edilmişti. Aynı gün Albay İsmet Bey, Batı Cephesi Kumandanlığına, Albay Refet Bey de Güney Cephesi Kumandanlığına getirilmişlerdi. Yine aynı gün Mustafa Kemal Paşa'nın yeni cephe kumandanlarına verdiği diğertife göre milis kuvvetleri tasfiye edilecekti. Ankara'da bu önemli değişikliklerin geçtiği günün ertesi yâni 22 Kasımda Demirci Efe de Albay Şefik Bey'le beraber Isparta'ya gelmiş bulunuyordu. 22-23 Kasım gecesi İçişleri Bakanı ve Güney Cephesi Kumandanı Refet Bey'den, Albay Şefik Bey aracılığı ile Demirci Efe'ye şifreli bir telgraf geldi. Bu telgrafta; dehalet eden (sığınan) âsilerin ve avaneleri efradının askerlikle alâkası olanlarının askerî hizmetlerini yapmak için 57. Tümene gönderilmesi, alâkası olmayanların memleketlerine iadesi, silâhlarının kâmilen ellerinden alınması, şurada burada bırakılan milis müfrezelerinin toplattırılması bildiriliyor ve özetle şöyle deniliyordu :

«Artık milis teşkilâtının şimdiye kadar olduğu gibi devamına sebep ve mahal kalmamıştır. Şimdiye kadar bunların gördüğü vazifeleri, şimdiden sonra ordu göreceğinden, Kuvayi Milliye teşkilâtı lağvedilmiştir. Demirci Efe bundan sonra askerî bir sıfat ve nizam altında atlı takip kuvvetleri kumandanı olarak benim refakatimde vazife görecektir. Artık «Demirci Mehmet Efe» yerine «Mehmet Beyefendi» tabiri kullanılacaktır.»

Refet Bey bu telgrafında Efe'nin maiyetindeki zeybek kızanlarından güvendiklerini yanına alarak Konya'ya gelmesini de yazmıştı.

Albay Şefik Bey Demirci Efe'ye Konya'ya gitmesini teklif edilen askerî mevkii kabul etmesini telkin etmeye çalışıyor ve teşvik edici sözler söylüyordu. Fakat Efe kuşkulanmıştı. Tereddüt içinde bocalıyordu. Efe'ye ters telkinler de

yapılmakta idi. Şefik Bey'in ısrarları karşısında büsbütün evhamlanmış ve şöyle demişti :

— Kızanlarım razı olmuyor. Hükümete inan olmaz, bir oyuna düşürürler diyorlar, gitmek istemiyorlar. Ben Konya'ya yalnız başıma nasıl giderim?

Efe artık Isparta'da oturmayı tehlikeli bulmuş ve kızanlarını alarak Isparta'nın kuzeyinde Keçiborlu - Eğridir demiryoluna yakın bir yerde bulunan İğdecik köyüne gitmişti. Tabii Şefik Bey de kendisi ile beraberdi. Ailesi bu köyde oturuyordu, son zamanlarda karargâhı da burası idi. İğdecik karargâhında 5'lik bir telefon santralı karargâhın civarla irtibatını sağlıyordu. İğdecik'e yerleştikten sonra bir sabah Albay Şefik Bey son bir ümitle Demirci Efe'nin karısı ile konuştu. İkisi misafir odasında başbaşa bulunuyorlardı. Aralarındaki konuşma şöyle geçti :

— Abla, ben Efe'nin büyük bir nimeti kaçırmak istediğini anlıyorum. En acı günlerde bana birbuçuk sene candan arkadaşlık eden bir adamı fena yola götürmek isteyecek kadar kötü bir adam olamıyacağımı şimdiye kadar tecrübe etmişsinizdir. Ben Efe'ye dinletemiyorum. Sen kocanın aklını azıcık bu işe yatır. Kaçırılacak nimet değildir.

— Bey, sana inanmasak bu kadar zaman bir arada yaşar mı idik, dediklerini tutar mı idik. Fakat Hükümetten bizim neler çektiğimizi, benim şu kadınlığımla ne hakaretler, ne sıkıntılar çektiğimi bilmezsin. Hükümete inanılmaz. Efe cahil zeybeğin birisidir. Konya'da o'nun kumandanlık, beylik, paşalık nesine gerek.

Albay Şefik Bey artık daha fazla ısrar etmekte fayda olmadığını anlamıştı. Bu sıralarda Millî Savunma Bakanlığından, bir emir almıştı. Antalya'da bir ecnebi gruptan satın alınacak silâh ve mühimmat işini takip etmesi emredilmişti. Bu emri yerine getirmek için Antalya'ya gitmeyi ve Demirci Efe'den bir müddet için ayrılmayı uygun bulmuştu. Karargâhtaki subaylardan güvendiği birkaç kişiye Efe'yi gözetlemelerini tembih ederek Antalya'ya hareket etmişti.

Albay Şefik Bey hareketinden önce 28 Kasımda Albay Refet Beye şifreli bir telgraf çekerek durumu bildirmişti. Bu

telgrafta, bir haftadan beri Demirci Efe'den duyduğu sözleri şöyle özetlemiştir :

«Cepheden beri ayırmak haysiyetime dokunuyor, gücüme gidiyor.

Dost - düşman, Demirci'yi cepheden attılar, diyecekler.

Ethem Bey'in cephesi var, Yörük Ali'ye mıntıka verilmiş, Yörük Ali'nin teşkilât yapmasına müsaade ediliyor, bana neden verilmiyor?

Biraderim Ahmet'in kumandasında cephede Tümen emrinde muti bir kuvvet bulundurayım, ben geride kızanlarım la oturayım. Asker de toplar cepheye gönderirim. Her ne emrederlerse yapar, hizmet ederim, yalnız beni Konya'ya istemesinler.

Birçok kişi beni Mustafa Kemal Paşa aleyhine teşvik ettiler. Ben reddetmiş iken bana böyle mi mukabele edilmeli idi?»

Albay Şefik Bey Antalya'ya gittikten sonara Isparta ve Burdur'dan Efe'nin yanına gelen bazı Heyeti Milliye ve Müdafaai Hukukçular Efe'yi tahrik etmekte idiler. Karargâhtaki subayların öğrendiklerine göre bunlar *Müdafaai Hukuk teşkilâtının lağvedilmesine kızdıklarından*, Çerkez Ethem ile Demirci Efe kuvvetlerini birleştirerek bir inkılâp (devrim) yaptırmak istiyorlardı. Bunlar bir gün Demirci Efe'yi tahrik ederek Konya'da Refet Bey'i, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'yı telgraf başına çağırttırmışlardı. Refet Bey telgraf başına gelince kendisini tahrik edenlerin kafasına doldurdukları abuksabuk şeyleri söylemiş fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın telgraf başında beklediği haberi gelince «Yahu şimdi ben ne diyeyim» diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına çıkmaya utanmıştı. Telgrafçılar Mustafa Kemal Paşa'ya Demirci Efe'yi bulamadıklarını bildirmişlerdi. Başka bir gün Demirci Efe'yi telgraf başında Mustafa Kemal Paşa ile konuşmaya ikna etmişler ve bu konuşmayı sağlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa, Demirci Efe'nin yazdırdığı saçma sapan sözleri görünce, durumu idare etmek maksadıyle Efe'ye uygun bir cevap yazmıştı. Demirci bunu görünce yanındakilere dönerek *«Yahu beni mahçup ettiniz»* demiştir.

Albay Refet Bey Güney cephesi kumandanı olduktan hemen sonra, Konya isyanı başlamış ve isyanı bastırmakla görevli olarak Konya bölgesine gelmişti. Bir taraftan isyanı bastırma harekâtını idare ederken bir taraftan da Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı direktif üzerine süvari alayları kuruyordu. Kısa zamanda zayıf mevcutlu birkaç süvari alayı meydana çıkmıştı. İsyan bastırılmış, Demirci Efe de yapılan teklifi kabul etmemişti. Artık Demirci Efe'nin üzerine gitmek gerekiyordu. Albay Refet Bey zayıf mevcutlu üç süvari alayı, bir topçu bataryası ve bir piyade taburu ile İğdecik köyünü basmak üzere harekete geçti. Fakat Efe'ye de bir türlü kıyamıyordu.

NEDEN ÖNCE
DEMİRCİ EFE

Demirci Efe'nin tasfiyesi için bu kadar acele edilmesi ve Çerkez Ethem daha zararlı olduğu halde o'nu bırakıp Demirci'nin üzerine dökülmesi elbette bir sebebe dayanıyordu. Şimdi bu sebebi kısaca belirtmeye çalışacağız.

Kuvayi Seyyare, Demirci Efe kuvvetlerine nazaran gerek sayı bakımından, gerek silâh bakımından, gerekse savaş gücü bakımından çok daha kuvvetli ve üstün bir vaziyette idi. Demirci Efe cahil ve iddiasız bir adamdı. Daha doğrusu hiçbir siyasî emeli yoktu. Kazandığı nüfuz ve itibar ve temin ettiği servet kendisini tatmin ediyordu. O'nun bütün endişesi bunları muhafaza etmekten ibaretti. Halbuki Çerkez Ethem iki kardeşinin tahriki ile kendisini büyük davalara kaptırmıştı. Kardeşlerinden Reşit Bey, Milletvekili olarak Mecliste bulunuyordu. Bu sayede Mecliste birçok taraftarları vardı. Diğer kardeşi Tevfik Bey eski bir yüzbaşı idi ve Kuvayi Seyyare'nin idaresinde kendisine kuvvetli bir yardımcı idi. Çerkez Ethem bir taraftan da başta Demirci Efe olmak üzere güçlü büyük Millî Kuvvetlerle işbirliği yapmak için temas aramakta idi. Demirci Efeyi Ethem Bey'le birleşmeden önce ortadan kaldırmak gerekiyordu. Gerçi Demirci Efe Çerkez Ethem'e bir hayli uzak bir mesafede bulunuyor ve böyle bir birleşmeye niyetli görünmüyordu. Fa-

kat en kötü ihtimali hesabetmek gerekiyordu. Bu bakımdan ve Ethem'in üzerine yürünürken daha kuvvetli bulunmak için hedef olarak önce Demirci Efe alınmıştı.

Albay Refet Bey, görevle Antalya'ya gitmekte olan Albay Şefik Bey'in Demirci Efe'nin yanına dönmesini, Antalya ve havalisi kumandanlığına daha evvel bildirmişti. Bu, Demirci Efe'nin üzerine yürümeye karar verildiği günlere rastlamaktadır. Telgrafın Antalya'ya geldiği sırada Şefik Bey de Antalya'ya gitmek üzeredir. Refet Bey, Demirci Efe karargâhına taarruz ettiği zaman Şefik Bey'in Demirci Efe'nin yanında bulunmasını, tasfiyeyi kolaylaştıracak bir tedbir olarak düşünmüştü. Aslında, Refet Bey emrindeki zayıf kuvvetlerle Demirci Efe ile silâhlı bir çatışmaya girişmek niyetinde değildi. Harekâtı, bir tedip harekâtı gibi göstermek, fakat işi kendisine has usullerle tehlikesiz bir şekilde, tereyağdan kıl çeker gibi halletmek istiyordu. İlk tedbir olarak Şefik Bey'i geri çağırmıştı. Refet Bey'in ikinci tedbirinin ne olduğunu da Ahmet Efe'nin hatıralarından, daha iyi öğreniyoruz. Demirci Efe'nin kardeşi Ahmet Efe, Refet Beyin bir kuvvetle Isparta'ya doğru gelmekte olduğunu vaktinde haber aldıklarını söyledikten sonra şöyle demektedir:

«Ben son 4-5 gündenberi santralın başından ayrılmıyordum. Son gece Refet Paşa Dinar'a geldi. Telefonla konuştuk. Bir miktar askerin üzerinize gönderildiğini Efe'ye haber ver, bir yanlışlık olmasın, Efeye benden bol bol selâmlar, kalbimiz yine sizinle birdir,» dedi

Demirci Efe'ye gittim, Refet Paşa'nın selâmını ve askerin sabaha karşı bizi ablukaya alacağını söyledim. Bana, santralın yanından ayrılma, sabaha karşı saat 5'de tehlike düdüğünü çal, dedi. Efe bu arada Hatapçıoğlu Mustafa Çavuş ile Dereağızlı Mehmet Efe'yi sordu. Onların Isparta'da olduklarını söyledim. Telefon edip kendilerini hemen çağırmamı emretti. Telefonla Isparta tabur kumandanını buldum, durumu anlattım, Mustafa Çavuş telefon başına geldi. Efe'nin emrini söyledim. Gelemiyeceği cevabını verdi. Sebep olarak da şunları söyledi:

— Toprağın altı, üstünden iyi çıkar.

Isparta Tabur Kumandanı Binbaşı Tahsin Bey'e Mustafa Çavuş'la Mehmet Efe'yi ikna edip göndermesini söyledimse de, bu da olmadı. Çünkü çok sarhoşmuşlar. O zaman telefon şebekesi çok bozuktu. Afyon, Dinar, Keçiborlu, telefon hattından yaptığımız konuşmaları dinleyebiliyordu. Bizim Refet Bey'le yaptığımız telefon konuşması duyulmuştu. Mustafa Çavuş da bu vesile ile vaziyeti öğrenmişti. Karargâhımız Nazilli.de iken ve Refet Paşa bizimle beraberken Hatapçıoğlu Mustafa Çavuş'un Refet Bey ile arası bir meseleden dolayı açılmıştı. Mustafa Çavuş bunun için İğdecik'e gelmek istemedi.»

Ahmet Efe'nin son gün dediği gün, 14 Aralıktır. Albay Şefik Bey de aynı günün gecesi saat 9 sıralarında Antalya'dan İğdecik'e gelmiş bulunuyordu. Refet Bey kuvvetleri aynı gün Dinar'dan hareket ederek akşama doğru İğdecik'e yakın bir bölgeye gelmiş ve orada konaklamıştı. Gece yarısından sonra bu kuvvetler harekete geçerek İğdecik'e doğru ilerlemeye başladılar.

Bu harekete katılan alaylardan 3. Süvari alayı kumandanı Üsteğmen Şerif (Emekli süvari Albay Şerif Güralp), baskını şöyle anlatıyor:

«En önde Bitlis'li Yüzbaşı Kâmil'in nümune taburu, tertipli ve tedbirli yürüyor. Harputlu Avni'nin süvari alayı, o'nu Şumnu'lu Yüzbaşı Galip'in süvari alayı, nihayette de benim kumandam altındaki 3. süvari alayı takip ediyor. Tabur, sabaha karşı Baladız istasyonunu ani olarak basıyor. Gık demeden istasyon ve civarındaki cfeleri yakalıyor. Kolbaşı sola dönerek Demirci Efe'nin ikamet ettiği İğdecik nahiyesine doğru sırtlar üzerinden süzülmeye başlıyor. Öndeki birlik kumandanları münferit emirler alarak İğdecik'in üzerlerindeki sırtları takip ederek yürürlerken hava yavaş yavaş açıyor. Nihayet benim alay dönüş yerine yaklaşınca Albay Refet Bey'le karşılaşıyorum. Yanında kurmay ödevli Yüzbaşı İzzet (Orgeneral İzzet Aksalur), Üsteğmen Ferruh'-

un bataryası İğdecik'e karşı mevzilenmiş, atışa hazır bir durumda.

Hava tamamen açmış, arazi mükemmel meydana çıkmıştı. İğdecik ovada, kuzeyinde yüksek dağ, batısında sırtlar. Bu sırtlarla dağın bizim birlikler tarafından tutulmuş olduğunu tahmin ediyorum. Lâkin bizim birliklerden kimse görünmüyor. Kendilerini iyi sakladıkları şüphesiz. İğdecik'in batı ve güneyi açık ve düzlük.

Bu esnada da ben son olarak emir alıyorum :

— Alayınla İğdecik'e taarruz et!

Alayı evvelâ süratli takım kolu'na geçiriyorum. Bâdehu istikamet vererek bölük kollarına geçtikten sonra dört nalla köye doğru ilerlerken, topçu atışa başlıyor. Üç - dört mermi alayın ve köyün üzerinden aşarak sabahın pek erken saatinde karşımızdaki tepelerde infilâk ederek ortalığı gürültüye boğuyor. Alay İğdecik'e bir kilometre kadar kaldığı zaman İğdecik'in kuzeybatısında dere içinden silâh sesleri geliyor.

O zaman yürüyüşü açarak üçüncü bölükle makineli takımını İğdecik'in yakınında ihtiyatta bırakarak, birinci ve ikinci bölüklerle İğdecik'in içine dalıyorum. Köyün kuzeyine çıkıyoruz. Köye karşı dönüyoruz. Lâkin bu defa köylüler haber veriyorlar :

— Efe ile karısı ve 5 - 10 atlı kaçtılar.

Bülbül kafesten uçmuştu. O'nu yakalıyamamıştık.»

Şimdi, Ahmet Efe'yi dinleyelim :

«Refet Paşa'nın askeri sabaha karşı Baladız istasyonundan iki kola ayrılarak karargâhımız olan İğdecik köyünün hakim tepelerini tutmuş. Demirci Efe'ye gönderilen kılavuzun haber vermesi üzerine tehlike düdüğü öttürüldü. Efeler, Demirci Efe'den mukavemet için emir beklerken, dışarıya gecelik elbisesi ile çıkan Demirci Efe odasından elbiselerini aldırarak etrafını saran askerlerin arasında giyindi, ve kılavuzun yürüdüğü yoldan giderken Uluborlu dağı istikametinden gelen 50 kadar süvarinin yolunu kestiğini görünce onlara «yoldan çekilin» diye bağırdı ve askerler çekildiler. Bu vaziyeti gören maiyetindekiler hadisenin danı-

şıklı döğüş olduğunu anlamışlardı. Efe onları yatıştırmak için şöyle konuştu:

— Böyle bir anlaşma yoktur. Fakat biz kime karşı silâh kullanacağız? Hepsi bizim din kardeşimizdir. Onlar bize silâh kullanmadan siz de katiyyen silâh kullanmıyacaksınız. Gayemiz düşmanı memleketimizden atmaktır. Şimdi ordumuz kuvvetlenmiştir, artık bize ihtiyaç yoktur. Biz 22 aya yakın bir zamandanberi çarpıştık, çok yorulduk. Biraz istirahat edelim. Bundan sonra düşmanla onlar çarpışsınlar. Ben emir vermedikçe askere karşı katiyyen ateş etmiyeceksiniz.

Burdur'a doğru gidiyoruz. Efe'nin maiyetinde makinalı tüfek subayı Üsteğmen Sabri Bey ile 6 tane de makinalı tüfek askeri bulunuyordu. Yolda bunları yanına çağıran Demirci Efe Üsteğmene hitaben:

— Sabri Bey oğlum, bu makinalı tüfekler ordumuzda iş görecektir, biz belki istirahatte kalacağız. Benim maiyetimdeki askerlere ve efelere hiçbir zaman benim yanımdan gideceksiniz demem. Bu, bana çok ağır gelir. Fakat bu silâhları orduya yetiştirmemiz de lâzımdır, dedi.

Bu suretle Üsteğmen Sabri Bey'in gönlünü alarak makinalı tüfekleri askerleri ile beraber Sabri Bey'in kumandasında Keçiborlu'ya gönderdi. Son olarak Sabri Bey.e şöyle dedi:

— Benden Refet Bey'e çok selâm söyle, hürmetlerimi bildir. Silâhları teslim ederken Refet Bey'e de ki: atıma iyi baksın. Ailem ve maiyetimin ailelerini rezil ettirmesin.

İğdecik'ten 220 kişi ile hareket etmiştik.»

Albay Şefik Bey de olayı şöyle anlatır:

«Ben İğdecik'e vardığım gece Demirci Efe'yi kederli buldum. Fakat hükümete âsi ve muzır gösterir kendinde hiçbir eser ve alâmet görmedim. O'nun, şunun, bunun, zehirleyici sözlerine bakarak telgraf makinesi başında yaptığı yanlış hareketlerini yüzüne vuracak bir fırsat bulamadım. Çünkü yalnız değildik. İçimden, ertesi gün onu yola getirir ve o müfsitleri yanına sokmamasını temin ederim, dedim. Yatmak için ayrıldım, misafir edildiğim eve gittim.

Ertesi sabah, güneş doğmamıştı. Bulunduğumuz köyün bir süvari kolu tarafından kuşatılmakta olduğunu haber aldım. Kalktım ve kendim dahi süvari kolunu gördüm. Demirci Efe'nin ne yapmakta olduğunu haber almak için birisini onun evine gönderdim. Kendim de, Demirci Efe'nin aleyhimde herhangi bir kastına karşı mukabeleye hazırlandım. Çünkü, o fesatçıların telkinatıyle, kendi aleyhindeki her hareketin müsebbibi olarak beni tanıyacağına hükmediyordum. Gönderdiğim adam geldi ve Demirci Efe'nin bizden çok evvel süvari kolunu haber almış ve silâhını alarak dağ istikametine, yanına alabildiği arkadaşları ile beraber çekilmiş, gitmiş olduğunu söyledi.»

Üçüncü süvari alayı kumandanı Üsteğmen Şerif Bey, İğdecik baskınının devamını şöyle anlatıyor:

«Yavaş yavaş yürüyerek Efe'nin ikamet ettiği binaya gittim. İçeri girince karşılaştığım manzara tüylerimi diken diken etti. Nazilli'de 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey ile ikinci bölükten yedek teğmen Osman yahut Muammer (şimdi iyice hatırlıyamıyorum. Amma ikisinden biri idi. Tabii General Seyfettin Çalbatur daha iyi hatırlar, bir av tüfeğinin birer ucundan tutarak çekiştirip durmuyorlar mı? Yani bizim teğmen silâhı talan etmek istiyor. Zannımca, hükümet tarafından Efe'nin taşkınlıklarını önlemek üzere orada bulunan Şefik Bey de buna mani olmaya çalışıyordu. Süratle yaklaşarak teğmene:

— Bırak! diye bağırdım. O da bıraktı. Ama pek isteksiz. O devirde, 9 fişek alan, tek namlulu, 1000-1200 lira değerindeki silâhtan uzaklaşmak pek işine gelmiyordu. Tekrarladım:

— Çık dışarı. Bölüğe git!

Bu hal aşağı katta cereyan ederken, yukarı katta da bazı ayak ve kadın sesleri işitince sebebini Şefik Bey'e sordum. Askerler yukarısını talan ediyorlar, dedi. Hemen yukarı çıktım. Oh ne alâ! Bizim arslanlar mükemmel yağmada. Tabii, tehditle onlara da eşyaları bıraktırıp oradan def ettim.»

Süvari Alay Kumandanı Şerif Bey'in sözünü ettiği General Seyfettin Çalbatur o tarihte Üsteğmen idi ve Alayın

ikinci bölük kumandanlığını yapıyordu. Emekli olduktan sonra bu konuda kendisi ile konuştuğum (1960 yılı Mayıs ayı) sayın General Seyfettin Çalbatur bana şunları anlattı:

«İğdecik köyünde askerlerin yapmak istediği çapulculuğu önledik. Demirci Efe'nin oturduğu evde birçok kıymetli silâh ile külliyetli altın para ele geçirdik. Bu paraları yeni torbalarına doldurarak kendi nezaretimde Refet Paşa'ya götürüp teslim ettim. Bizlere belki bir miktar ikramiye verir diye bekledik. Fakat hiç kimseye bir şey vermedi.»

Üçüncü süvari alay kumandanı Üsteğmen Şerif Bey «Bülbül kafesten uçmuştu. Onu yakalıyamamıştık» diye esef etmiştir. Fakat, sonradan olayın gerçek yüzünü öğrenmiştir. Bunu da şöyle anlatır:

«Sonra birçok dedikodular çıktı:

— Efe'yi Refet Paşa kaçırdı, diye yazıldı. Söylentiler oldu. Ben bunlara inanmamıştım. Lâkin 12 Temmuz 1956 günü Hilton Otelinin 536 numaralı odasında görüşürken bir münasebet getirerek bana:

— Evet Şerif, Demirci Efe'yi ben kaçırttım, dedikleri zaman ağzım açık kaldı. Demek söylenenler, yazılanlar boş yere değilmiş.

İstiklâl Savaşının bir numaralı kahramanlarından olup, yaşı ilerlemiş olan şerefli Paşa'dan sebebini sormak haddim değildi. Onlar da izah buyurmadılar. Lâkin top seslerinin, Efe'ye kaçmak zamanının geldiğini bildirmiş olduğu kanaatini taşıyorum.»

1 Ağustos 1962 günü Refet Paşa ile evinde uzun bir görüşme yaptım. Bu arada Demirci Efe ve İğdecik baskını ile ilgili olarak bana anlattıklarını o günkü notlarımdan aynen aşağıya aktarıyorum:

«Ethem çok iyi bir çocuktu. Namuslu, vatanperver, gayet de terbiyeli idi. Fakat kardeşleri Reşit ve Tevfik fena insanlardı. O'nun başını da derde kardeşleri soktu.

Demirci Efe, Ethem gibi değildi. Hırsız, eşkiya idi, zavallının biri idi. Evvelâ Demirci'nin üzerine yürüdüm, bir sabah baskını yaptım. Kaldığı köye iki top savurdum, hemen kaçtı. Kasasını ve kıymetli silâhlarını ele geçirdim.

Tam yüzbin lirası vardı. Sonra onu 10 kişilik maiyetiyle bir yerde ikamete memur ettim. Yanına 10 kişi bırakmasa idim, düşmanları öldürürlerdi. Ayrıca geçimi için tahsisat bağladım. Tabii kendi parasından veriyordum. Sonra çocuklarına da baktım, yine kendi parasını harcadım.»

Refet Paşa'nın, Demirci Efe'nin kıymetli silâhlarını bir yıl öncesine kadar muhafaza ettikten sonra (1961 yılında) Askerî Müze'ye verdiğini de o gün öğrendim.

Olayın içinde yaşıyanların yazdıkları ve anlattıkları ile Demirci Efe'nin tasfiyesi olayı böylece aydınlanmış oluyor. Fakat akla da birtakım sorular geliyor. Şöyle ki :

1 — Refet Paşa, Demirci Efe'yi bir baskınla bertaraf etmek görevini yüklendiği halde bu görevi niçin kendi usulleri ve kanunları içinde yapmamıştır? Demirci Efe'ye, kendisini tedib'e gelmekte olduğunu neden haber vermiş ve Efe'nin kaçmasını sağlamıştır?

2 — Demirci Efe, üzerine asker sevk edildiğini ve baskının gününü, hatta saatini öğrendiği halde niçin mukabil tedbirler almamış veya baskının yapılmasını bekliyerek, ondan sonra maiyetinden ancak bir kısmını alarak kaçıp gitmiştir?

3 — Demirci Efe, baskının yapılacağını daha akşamdan bildiği halde hiç değilse maiyetindeki efeleri, başlarının çaresine baksınlar diye niçin haberdar etmemiş ve onların gerçekten baskına uğramalarına razı olmuştur?

4 — Baskından haberli olan ve rahatlıkla kaçabilen Demirci Efe, kıymetli silâhlarını ve kasasını pekâlâ beraber götürebilecek durumda iken, hatta bunlar için akşamdan tertibat alması mümkün iken neden böyle yapmamıştır?

Şimdi bu soruların cevaplarını bulmaya çalışacağız :

1 — Refet Paşa, Batı Cephesinin ilk kuruluşu safhasında Nazilli'de Demirci Efe ile bir süre beraber bulunmuştur. Heyeti Temsiliye adına veya Mustafa Kemal Paşa adına Demirci Efe'nin yanına geldiği zaman hiçbir sıfatı bulunmayan Refet Paşa, Demirci Efe'ye adeta müşavirlik yapmıştır. Şüphesiz, görevi yalnız bundan ibaret değildi. Demirci Efe'nin kuvvetlerini düzenlemesine yardım etmek, taş-

kınlıklarına mani olmak ve cephenin bu kesimini organize etmek gibi görevler yapıyordu. Demirci Efe ile ilişkiler bir arkadaşlık ölçüsünde idi. Demirci Efe'nin üstünde bir yeri yoktu. O'nu hissettirmeden idare etmekte idi.

Refet Paşa bu süre içinde, gerek Demirci Efe'yi, gerekse emri altında bulunan diğer efeleri ve zeybek kızanlarını yakinen tanımak fırsat ve imkânını bulmuştu. Efe'lerin ne denli kişiler olduğunu, bunların üzerine gitmenin tehlikelerini bir çok örnekleri ile görmüş ve öğrenmişti. Aradan bir yıldan fazla zaman geçmiş, Efe'nin gücü, nüfuzu ve şöhreti kat kat artmıştı. Demirci Efe'ye karşı girişilecek gerçek bir baskında başarı sağlamanın kolay olmadığını Refet Paşa herkesten iyi bilmekte idi. Üstelik elindeki kuvvetlere de fazla güvenemezdi. Henüz yeni teşkil edilmiş, az mevcutlu alayların subayları ne kadar sağlam olurlarsa olsunlar, askerleri efelere karşı savaştırmak güçtü. Kaldı ki efelere karşı subayların da büyük bir kısmında çekingenlik vardı. Üçüncü süvari alay kumandanı Üsteğmen Şerif Bey'in hatıralarından aşağıya alacağımız parça, bu hususta bize açık bir fikir vermektedir:

«Afyon'da gece sâkin geçti. Sabaha karşı bölükten bir er gelerek beni uyandırdı. Ve:

— Miralay Refet Bey Konya'dan trenle istasyona geldi, dedi.

Süt'atle kalkarak hemen giyindim. İstasyonun yolunu tuttum. Kumandanın kompartımanını buldum. Emir subayı Teğmen Hikmet'le karşılaştım. Beni kumandanın yanına aldı. Hava daha iyice açmamış olduğundan, kumandan, tren lâmbasının zayıf ışığında traş oluyordu. Beni karşısında görünce memnun oldular. Şöyle konuştular:

— Hoşgeldin Şerif, gel şöyle otur bakalım. Seninle görüşeceklerim var.

Ben de işaret buyurulan yere otururak dinlemeye başladım. Kumandan:

— Şerif, Demirci Efe'nin üzerine gidiyoruz.

Demesin mi? Bir kere yerimden sıçrıyarak ağzımdan ağzımdan gayri ihtiyarî sertçe bir:

— Ne!...

Çıktı. Kumandan bir kahkaha attıktan sonra:

— Ne o korktun mu? dediği zaman, ben de biraz kendimi toparladığımdan:

— Hayır korkmadım. İyi kararınız karşısında kendimi tutamadım. Bu hareket neden icap etti efendim, dedim.»

Refet Paşa, Millî Mücadelenin ilk yıllarında daha çok bu gibi işlerle görevlendirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'ya görev verirken onun karakterini şüphesiz gözönünde bulunduruyordu. Kurnazlık Refet Paşa'nın pusulasıdır. Kaytarırken kurnazdır, kaytaranları yola getirirken kurnazdır. Kendisinin üstün zekâ ve kaabiliyet saydığı kurnazca oyunlar, onu birçok yerde başarılı göstermeye yaramıştır. Kuvayi Milliye'yi idare etmek üzere Demirci Efe'nin yanında görevlendirildiği zaman, istenilen görevi gereği gibi yapmadığı halde, Efe'nin dümen suyuna girerek herhangi bir tatsız olaya da meydan vermemiştir. Demirci Efe'nin tedibinde de aynı pusulayı kullanmıştır. Refet Paşa, Çerkez Ethem'in tedibinde de üzerine fazla bir risk almıyacak ve ileride göreceğimiz gibi hep uzaklarda kalarak harekâtı seyredecektir. Ancak, Ethem'in kuvvetleri 61. Tümen tarafından dağıtılınca süvarilerini muharebeye sokarak zaferin şerefine sahip çıkacaktır.

Refet Paşa'nın baskını danışıklı döğüş şekline sokması bir acıma veya bir dostluk duygusuna da bağlanamaz. Efe hakkında bize açıkladığı ve yukarıya aldığımız kanaati bunu göstermektedir. Esasen Demirci Efenin yanında geçen sıkıntılı ve rahatsız günler, Kolordu kumandanlığı yapmış bir kurmay albayda tam aksi duyguların uyanmasını gerektirir. O halde, Refet Paşa'nın bir taşla iki kuş vurmak istediği kanaatine varabiliriz. Efe'nin tabiatını iyi bilen Refet Paşa, tasfiye edileceğine kanaat getirdikten sonra Demirci Efe'nin bu belâdan ucuz kurtulmak için bazı fedakârlıkları göze almak mecburiyetini duyacağını niçin düşünmemiş olsun? Nitekim Demirci Efe'nin kaçarken yüzbin lira ile birçok kıymetli silâh bırakması ve bunların Refet Paşa'nın eline geçmesi bu kanaati doğrulamaktadır.

2-3 — Demirci Efe'nin bir eşkiya olduğunu biliyoruz. Bütün eşkiya vesveseli, ürkek olur ve yüreğinde daima devlet korkusunu taşır. Başta hükümet olmak üzere kolay kolay kimseye güvenmez, inanmaz. Kanun dışı yaşamanın bir insana başka türlü bir duygu vermesi de zaten mümkün değildir. Gaddar oldukları için çoğunlukla korkaktırlar. Korku onların yapışık kardeşidir. Demirci Efe de başka türlü değildir. Kendisini yakinen tanıyanların anlattıklarına göre vesvese ve güvensizlik, Demirci Efe'de benzerlerinden daha çok hâkimdi. Üstelik, Demirci Efe dağdan inmiş ve etrafına tıpkı kendisi gibi birçok adam toplamıştı. Bunları sevk ve idare etmek, beslemek, memnun etmek, ihtiraslarını tatmin etmek gibi büyük bir sorumluluk taşımakta idi. Hiç şüphe yok ki maiyetindekilerin de pek azına güveniyordu. Onlar da kendisi gibi idiler. Demirci Efe'nin yanında çalışmış bir doktordan şunları dinlemiştik:

«Zeybekler hastalanıp gelince kendilerine ne ilâç versem, evvelâ bana içiriyorlar, sonra kendileri içiyorlardı. Akşama kadar ilâç içmekten ne hale geldiğimi tasavvur edin. Çok tehlikeli bir hayat yaşıyordum. Aralarında birçok frengili vardı. Birine iğne yaparken diğeri silâh elinde başımızda duruyordu. Adam bayılsa, beriki çekip bizi vuracak.»

Bu yolda olanların hemen hepsinin şu veya bu şekilde başına bir felâket geldiğini, kendileri ne kadar güçlü olsalar da eninde sonunda hükümet kuvvetlerine karşı dayanamıyacaklarını, geçmiş örneklerle biliyorlardı.

Eşkiya, bir bölük, bir alay, bir tümen kuvvetinde olamaz. Eşkiyanın barınması, hükmünü sürdürmesi sayıca çok kalabalık olmaya bağlı değildir. Bu sayı ne kadar çok olursa, hareket kabiliyeti, gizlenme, beslenme ve ikmal imkânları o kadar zorlaşır. Çok sayıda silâh bulsa, sürekli olarak bu kadar silâha yetecek mermi bulmak güçtür. Demirci Efe gayet iyi biliyordu ki kendisini tehdit eden son durum karşısında maiyetindeki bu kadar çok insanla hükümet kuvvetlerine karşı uzun bir zaman dayanamazdı. Yapacağı tek şey, en çok 30-40 kişi ile tekrar dağlara çekilmekti. Bunu da yapabilirdi. Fakat 1919 yılı ortalarındanberi düze in-

mekle eşkiyalığı meşrulaşmış ve daha kolay bir hale girmişti. Bu rahatlığa alıştıktan sonra, tekrar dağa çekilmeyi ve kanun dışı yaşantıya devam etmeyi göze alamazdı. Hem bundan kârlı da çıkmazdı. Düze indikten sonra içine girdiği yeni durum ona daha büyük bir rahatlık, daha geniş bir servet yapma imkânı ve daha makbul bir itibar sağlamıştı. Şimdi karşılaştığı tehlikeyi sezgisi ile gerçekçi bir şekilde değerlendirebiliyordu. Elinde, eşkiyalık zamanında hayal edemiyeceği bir servet birikmişti. Bunu da tehlikeye sokamazdı. Gayrimenkul sahibi de olmuştu. Mal mülk sahibi olanların davrandığı gibi davranmak mecburiyetinde idi. Nazilli istasyonu civarında 5000 metrekare büyüklüğünde büyük bir tarlası vardı. Yeri gelmişken tarla meselesini de, kardeşi Ahmet Efe'nin hatıralarından alarak aşağıya nakledeceğiz:

«Refet Paşa'nın Nazilli'de bizimle beraber bulunduğu zamanlarda Çerkez Ethem'le 23. Tümen kumandanı Ömer Lütfü Bey arasında bir ihtilaf çıkmıştı. Miralay Refet Bey ve Demirci Efe yanlarına Hacı Ömer Ağa, Sarı Efe, Postlu Mestan Efe gibi güzide şahısları alarak bu ihtilâfı halletmek üzere gitmişler ve Ömer Lütfü Bey'le Çerkez Ethem'i bir araya getirerek barıştırmışlar ve bir de beraberce hâtıra resmi çektirmişlerdi. Demirci Efe bu iş için Nazill'den ayrıldıktan sonra Aydın ve havalisinin tanınmış büyük simalarından Nazilli'li Hacı Süleyman Efendi, istasyon civarındaki 5000 metrekare kadar tutan bir arpa tarlasını Demirci Efe namına satın almış, tapuya kaydettirmişti' Demirci Efe Alaşehir'den döndükten sonra Hacı Süleyman Efendi:

— Oğlum Mehmet, şu tapuyu al, bu parayı ver, ben pey parasını verdim, dedi.

Tarla 5 hisseli olup 400 altın liraya satın alınmıştı. Demirci Efe durumu öğrenince Hacı Süleyman Efendi'ye şöyle dedi:

— Aman babam bu işi nasıl yaptın? Hiç düşünmüyor musun ki düşman 40 kilometre ötede beklerken bizim tarla almamız gerekmez.

Hacı Süleyman Efendi, meseleyi Demirci Efe'ye şöyle anlattı:

— Oğlum Mehmet, bu işi sen anlıyamadın. Biliyorum, mal almak istersen, Nazilli'de binlerce Rum ve Ermeninin evi, tarlası, bahçesi var. İstediğini alırsın. Fakat ben bu tarlayı milletin maneviyatı yerine gelsin diye aldım ve halka da duyurdum. Ve halka dedim ki, bakınız bu vatan elimizden gidecek olsa, düşman 40 kilometre mesafede iken başımızdaki kumandan böyle bir arsa alır mı?

Bunun üzerine Demirci Efe yapılan işin doğruluğuna inanmış ve parayı vereselere vermişti. Sonradan anlayıp dinlemeden, «Demirci Efe Nazilli'nin yarısına sahip oldu» diyenlerin kastettikleri mal budur.»

İşte, Demirci Efe, Refet Paşa'nın 22-23 Ekim tarihinde kendisini Konya'ya da davet eden ve Kuvayi Milliyenin kaldırıldığını bildiren telgrafını aldıktan sonra elbette bu hesapları yapmıştı. Onun için Refet Bey'in sonradan yaptığı teklifi akıllıca bir teklif saymış ve kabul etmişti. Bu uyuşmaya girmese idi ve Refet Bey'in kumandasında üzerine gelen kuvvetleri dağıtsa idi ne olacaktı? Bunu da belki yapabilirdi. Fakat sonra daha büyük kuvvetler gönderileceğini biliyordu. Ayrıca, hükümetle böyle bir silâhlı çatışmaya girmiş olursa işin sonunu nasıl getirecekti? Meşrulaşmış olan nüfuzunu ve yine meşru yolda yaptığı vurgunu sürdüremiyecekti. Bu takdirde maiyetindeki insanları da tatmin edemiyecek ve onlar üzerindeki hâkimiyeti günden güne eriyip gidecekti.

Demirci Efe, belki kendi sezgisi ile, belki de yanındaki akıldânelerinin uyarması ile bu gerçekleri görünce, en doğru yolu seçmişti. Fakat durumu maiyetindekilere söyliyemezdi. İki sebepten söyliyemezdi. Evvelâ gayri meşru bir yaşantı içinde olan bu kadar adama gerçeği anlatmak mümkün değildi. Hiç şüphesiz, yanındakilerin önemli bir kısmı, bu tutumu kabul etmiyecek ve Demirci Efe'ye karşı çıkacaktı. İkincisi, Demirci Efe, kendisine bir yol çizdikten sonra yanındakilerden kurtulmak mecburiyetinde idi. Demirci Efe, elbette herkesten önce kendisini düşünecek ve kendi selâmeti için yeterince insanı feda edecek bir karakterde idi. Kardeşi Ahmet Efe'nin hatıralarından da anlıyoruz ki, sade-

ce kişisel güvenliği bakımından cesaretine, gücüne ve işe yararlılığına güvendiği kadar insanı yanında bulundurmak istiyordu. Refet Bey'in baskından evvelki gece Dinar'dan telefonla verdiği bilgi üzerine hemen Hatapçıoğlu Mustafa Çavuş ile Dereağızlı Mehmet Efe'yi sorması ve onları İğdecik'e çağırması bundan ileri geliyordu. Kendi üzerine, kuvvetlerini dağıtmak için Refet Bey kuvvetleri gelirken, bunu bildiği halde maiyetinden gizlemesini başka türlü açıklanması mümkün değildir. İğdecik baskınından sonra beraberinde götürdüklerinden de gerçeği bu sebeple saklamış ve Refet Bey'le anlaştığını hissettirmek istememiştir. Aksi takdirde kişisel güvenliği için yanına aldığı adamlar üzerinde itibarını kaybedecek ve güvenliğini tehlikeye sokmuş olacaktı. Aşağıda göreceğimiz üzere baskından sonra kaçarken sırf adamlarını tatmin etmek ve kendisine olan güvenlerini sarsmamak için Refet Bey'e haber ve mektup göndererek bazı çıkışlar yapmıştır.

Baskın sabahı gece kıfayetiyle bulunması ve bu kıyafetle sokağa fırlayarak elbiselerini evden getirtip adamlarının önünde giyinmesi de bu yorumumuzu doğrulamaktadır.

4 — Akşamdan, ertesi sabah İğdecik'e baskın yapılacağını bilen, baskın anında kolaylıkla çekilip giden Demirci Efe'nin kasasını ve kıymetli silâhlarını unutacağı hiç bir surette izah edilemez. Kasasının tamamını, bütün kıymetli eşyasını ve silâhlarını bırakması da mümkün değildir. Kolay kolay kimseye güvenmeyen Demirci Efe, önündeki hayatı kestirecek kadar tecrübeye sahiptir. O halde, 100 bin lira ile bazı kıymetli silâhları bırakması, unutkanlık olamıyacağına göre, başka bir sebebe dayanmaktadır. Eğer bunları rastgele birisine hediye etmek istese idi, ya yanına almıyacağı efelerine dağıtır, ya da illa bir albaya verecekse en az bir senedenberi arkadaşlık ettiği ve hiçbir zaman şikâyetçi olmadığı Albay Şefik Bey'e verirdi. Refet Bey üstüne geliyordu ve çok uzakta idi. Şefik Bey ise, Refet Bey'den daha vefalı bir arkadaştı. Nitekim bir süre önce bir görevle Antalya'ya gitmiş ve en sıkışık gününde tekrar yanına dönmüştü. Paraları ve silâhları ona vermek hem daha kolay,

hem daha makuldu. Bütün bunlar gösteriyor ki Refet Bey'in baskını haber vermekle kendisine yaptığı iyiliği ödemesi hususunda özel bir anlaşmaları vardı. Böyle olmasa idi Refet Bey'in eline geçen bu servetin Büyük Millet Meclisi hükümetine teslim edilmesi gerekirdi. Bir liranın büyük değer taşıdığı bu günlerde Hükümetin eline geçecek yüzbin lira, Demirci Efenin tasfiyesinden daha önemli idi. Büyük Millet Meclisi, Ali Fuat Paşa'nın babası, Bayındırlık Bakanı İsmail Fazıl Paşa Bakanlık makamına biraz pahalı bir mürekkep şişesi aldı diye kıyameti koparmıştı. Refet Bey'in bu kadar önemli bir parayı yanında alıkoymaya hiçbir hakkı yoktu. Böyle bir hakkı Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal Paşa'ya da tanımazdı. İşin doğrusu da bu idi.

DEMİRCİ EFENİN
TAKİBİ

Albay Refet Bey, Demirci Efe'nin canını kurtarmıştı. Fakat hem usulen, hem de Demirci Efe'ye bağlı kuvvetleri dağıtmak, mümkün olduğu takdirde onları ele geçirerek silâh, malzeme ve asker temin etmek maksadiyle Isparta'ya kadar bir takip hareketine girişti. Bu hareketi önce üçüncü süvari alay kumandanı Üsteğmen Şerif Bey.den, sonra da Demirci Efe'nin kardeşi Ahmet Efe'den dinliyeceğiz. Şerif Bey şöyle anlatıyor:

«İğdecik'te askerin çapulculuğunu önledikten sonra ilerisi için onlara şu nasihatta bulundum:

— *Arkadaşlar, ödevimiz çapul, talan değil. Fena insanları ortadan silerek onların yerine kaim olmak, sonra muntazam orduyu teşkil ederek Yunanlıları ve diğer düşmanları memleketten kovmaktır. Bundan sonra sizlerden böyle birşey beklemem. Çarpıştığımız insanların iki şeyini alabiliriz: Onlar da atları ile silâhlarıdır.*

İğdecik'te işimiz bitmişti. Isparta'ya harekete geçtik.

Kuzeyden güne şose üzerinde üçüncü süvari alayı önde, batarya arkada, hafif bir meyille düzlüğe iniyoruz. Isparta'ya iki kilometre kalıncaya kadar yaklaşıyoruz. Karşı taraf-

ta hiç bir hareket yok. Batarya şosenin doğusunda, Ispartaya karşı mevzileniyor.

Alay şose üzerinde ikişerle yol kolunda beklerken Miralay Refet Bey beni çağırarak :

— *Şerif, alayınla Isparta'ya taarruz et.*

Emrini veriyor. Isparta'da kim var? Kaç kişidir? Hiç birinden malûmatımız yok. Lâkin bildiğimiz bir şey var. Karşımızda çeteler, efeler. Miktarları ne olursa olsun, bir kıymet ifade etmezler. Başlarında tek demirli bir subay olsa düşünürüm. Ama subaysız gayrımuntazam kuvvetlerin ne olduklarını pek iyi bildiğimden :

— *Emriniz başüstüne. Yalnız bir istirhamım var. O da top atışının yapılmamasıdır. Topçuya ihtiyacım olursa haber gönderirim.*

Diye ricada bulunuyorum. Ricamı kabul eden kumandanı selâmlıyarak alayın yanına geliyor, birinci bölük kumandanına :

— *Hidayet, buradan itibaren yürüyüş kolunda dörtnalla şehirin içine dalacaksın. Kimseye ne dostluk, ne de düşmanlık etmeyerek şehrin ötesinde görünen tepelere kadar gideceksin. Tepelere eriştiğinde attan inip şehdre doğru mevzi alacaksın.*

Emrini alan Hidayet evvelâ bocaladı. Kumandanlık farkını da unutarak sınıf arkadaşı edası ile :

— *Aman Şerif! Vallahi bu herifler bizi armut gibi aşağıya dökerler.*

Diye cevap verdi. Bizim arkadaş haksız değil. Ama anlaşılıyor ki biraz tecrübesi eksik. Ani tesirin ne olduğunu bilmiyor. Ona mülâimetle :

— *Kardeşim! Şehre taarruz edersek iki taraf da zayiat verecek. Ortalıkta kimse de görünmüyor. Daha haberdar değiller. Şayet sen dediğimi yaparsan onlar şaşırıp kalacaklar. Arkandan ben alayla saldırınca teslim olmağa mecbur kalacaklar. Şayet içlerinden bir kaç akılsız çıkıp size ateş ederlerse bir kaç zayiat verip gidersin. Ama sonra elimden çekecekleri var. Bunun için geç bakayım bölüğünün önüne, ver dörtnal kumandasını.*

İşi kavrayan Hidayet kumandayı vererek dörtnala kalktı. Diğer bölük kumandanlarını toplıyarak :

— *Ben 150 metreden birinci bölüğü takip edeceğim. Siz de alayın kolbaşında beni 150 metreden takip edeceksiniz. Benim durduğumda siz ve alay durmayarak dörtnalla yanıma gelip emir alacaksınız.*

Diye emir verdikten sonra emir subayım, emir çavuşum, borazanımla 6 kişilik bir grup halinde dörtnalla birinci bölüğü takibe başladık. Bölük şehrin kenarındaki mezarlığa yaklaşırken benim kalbim çifte atıyor. Ha yediler ateşi, ha yiyecekler derken bölük mezarlığın yanından geçti. Kıvrıldı. Artık bölük görünmüyor. Biz de tam mezarlığın yanına yaklaştığımız anda şiddetli bir çatırdıdır koptu.

Aziz okuyucum. Yüreğin tüpürdemesin. Bu çatırdı silâh sesi değil. Şoseden Arnavut kaldırımına çıkan atların nal sesidir İşte o anda da dan, diye bir tek silâh patladı. Lâkin arkası gelmeyince ben de kendi kendime :

— Mesele tamam!

Dedim. Kendimi de mezarlığı geçmiş buldum. Şimdi önümde uzun bir çarşı var. En yakında iki sıra hanlar Hanların önünde yığın, yığın efeler, çeteler, silâhları ellerinde birinci bölüğün arkasından bön, bön bakarlarken beni görüyorlar karşılarında. Ben atın başını çekerek soruyorum onlara :

— *Siz kimsiniz?*

— *Askeriz efendim.*

— *Kimin askeri?*

— *Mahmut Efenin askeriyiz.*

— *Öyle ise silâhları hemen çatın. Siz de hanlardan içeri girip oturun.*

Onlar silâhları çatıp hanlara girerlerken alay kolbaşısı göründü. Bölük kumandanları durumu iyi kavramış olacaklar ki atların üzerine yatıp yıldırım gibi yanıma yaklaşırken sesleniyorum :

— *Seyfi, bölüğünü iki sıra halinde silâhlarla hanların arasına sok.*

— *Sabri, makineli tüfekleri mezarlıkta mevzilendir.*

— *Nazım, bölüğü onar onar şehre dağıt, buldukları efeleri buraya topla.*

Emirler bir makine süratiyle işledi. 5 - 10 dakika içinde her iş tamam. İki taraftan da bir burun bile kanamadı. Birinci bölükten bir er kazara bir defa silâhını patlatmış. İşte bu esnada kumandanın emir subayı gelerek :

— *Şerif Bey, ne oldu?*

— *Ne olacak, her şey tamam. Kumandan Bey şehre buyursunlar.*

Cevabını alan Teğmen Hikmet sevinçle soldan geri ederek dörtnalla uzaklaştı.

Ispartalı Mahmut Efe de evinden çağırılarak kumandanın bulunduğu binada görüşmeğe başladılar. Ertesi gün ordu 450 er, 450 silâh, 450 at kazanmıştı.

Demirci Efenin kasası, bankadaki parası da alınarak alaylara; 250'si iaşeye, 250'si teçhizata sarfedilmek üzere beşeryüz İngiliz altını verildi. 450 at da Kâmil'in nümune taburuna verilerek beşinci süvari alayı namını aldı.

Bilâhare 11 numarası ile İstiklâl Savaşının sonuna kadar hizmet etti. Bugün Karaköse'de Rusların karşısında ödevini yapan 11'inci Süvari Alayı böyle teşkil olundu. Bu alayın gözü pek makineli tüfek bölük kumandanı Teğmen Kâzım (Beşiktaş'ta Serencebey yokuşunda emekli Albay Arlap)'ın savaşlarda hizmetleri methe şayândır.

Ertesi gün 3'üncü bölükten ve eskiden tanıdığım yedek teğmen Rıdvan gelerek :

— *Kumandanım siz karşı taraftan silâh alınız, at alınız diye burumuştunuz. Ama benim efelerden aldığım bir gümüşlü kamayı göğsümde gören Miralay Refet Bey elimden aldı.*

Diye şikâyet etti. Rıdvan da haklı. Serde Çerkezlik var. Kamaya meraklı olmaz mı?

— *Rıdvancığım, haklısın ama ben iyi anlatamadım. Benim kastım büyük silâhtı. Onları ellerinden aldık. Orduya mal ettik. Kendi parası ile tedarik ettikleri küçük silâhlar bize helâl olmaz. İnşallah Yunanlıları bir kere al aşağı ede-*

lim. İşte o zaman onların tabancalarını da, kamalarını da sürü ile al ellerinden sana helâl olsun.

Dediğim zaman bu makul arkadaşım benim bu sözlerime hak verdi.

Demirci Efenin tenkili ile o bölgelerdeki halkın kaçmış olan huzuru iade edilmişti.»

Ahmet Efe de, çekilişi ve arkalarından yapılan takibi şöyle anlatıyor:

«Demirci Efe, uğranılan köy ve kasabalarda kuvvetlerine yemek hazırlattırıyor ve yemekler çok fazla miktarda hazırlattırıldığı için artıyordu. Efe, artan yemeklerin muhafaza edilmesi ve geriden gelen askerlere yedirilmesi için emir veriyordu.

Refet Paşa İğdecik karargâhına girdiği zaman iki otomatik tüfek ile, binek hayvanlarını ve develeri aldırarak kendisi kuvvetleri ile Isparta'ya hareket etmişti. Biz geriden muntazaman haberler alıyorduk. Isparta'ya giren Demirci Efe, Hatapçıoğlu Mustafa Çavuş ile Dereağızlı Mehmet Efe'yi yakalatmıştı. Bunların cezasını Isparta'da Çünür bölgesinde Paşa'nın yaveri öldürerek vermişti. Refet Bey, bunlar öldürüldükten sonra Demirci Efe'nin maiyetinden hiç kimseye dokundurtmamış, bilâkis Efelere, isteyen Efe'sinin arkasından gidebilir, demişti.

O günlerde, Burdur'un Gölbaşı köylerinden birinde oturmakta olan büyük ağabeyimiz Mustafa'nın öldürüldüğü haberi geldi. Demirci Efe, buna çok üzülmüştü. Refet Bey'e şu telgrafı çekti: «*Ağabeyimizin failleri bulunmadığı takdirde o bölge halkını tamamen imha ederim.*» Bunun üzerine Refet Paşa işin üzerinde ciddiyetle durarak ağabeyimizi öldüren 8 kişilik eşkiya grubunu yakalattırmış ve Dinar'da idam ettirmişti.

Albay Refet Bey Isparta'ya girince, Demirci Efe'nin buradaki evine yerleşmiş ve evde bulunan Efe'ye ait kasa ile Kuvayi Milliye'ye ait olan büyük kasayı açtırarak çıkan paralara el koymuştu. Kasaların açılması sırasında Mutasarrıf Talat Bey, Tabur kumandanı Tahsin Bey, Şube Reisi ve

memleket eşrafından bazıları hazır bulunmuşlar ve zabıt tutulmuştur.

Küçük kardeşimiz, 15 yaşındaki Mestan Isparta'da idi. Refet Bey Isparta'ya girdiği zaman, Mestan'ın elindeki silâhı Refet Bey'in askerleri almışlar. Mestan, vali konağına giderek Refet Bey'e şikâyette bulunmuş. Refet Bey Mestan'ı okşamış, teselli etmiş ve silâhını geri verdirtmiş.

Jandarma Yüzbaşısı Arap Nuri Bey, yolda bize yetişti, onunla beraber yolumuza devam ediyorduk. Bir gün Yüzbaşı Nuri Bey ile Efe arasında şu konuşma geçti:

Yüzbaşı Nuri Bey — *Efem, nerede oturacaksın? Muhafız olarak yanına ne kadar adam almak istiyorsun?*

Demirci Efe — *Bozdoğan'da oturacağım. Yanımda 500 kişi bulunsun istiyorum.*

Yüzbaşı Nuri Bey — *Efem, 500 kişiyi ne yapacaksın? İdaresi çok zor olur. Bozdoğan'da sen istirahat edeceksin, bu kadar adama ihtiyaç yok. Gerekirse sen 5000 kişi de toplayabilirsin. Mustafa Kemal Paşa, Efe için 50 kişi muhafız bırakalım, dedi. Hele bir Bozdoğan'a varalım, ben yanımızda kaç kişi kalacağını, bunların iaşesinin nasıl yapılacağını tetkik eder sana söylerim.»*

Jandarma Yüzbaşısı Arap Nuri Bey'i Efe'nin peşinden Albay Refet Bey göndermişti. Efe'nin çok sevdiği ve saygı duyduğu Nuri Bey'in görevi, Efe'yi belli bir yere yerleştirmek ve muhafız olarak yanında ona yetecek kadar az miktarda zeybek kızanı bırakmayı sağlamaktı. Nuri Bey, eğer Ahmet Efe'nin hatıralarında yazdığı gibi «Mustafa Kemal Paşa böyle istiyor, böyle düşünüyor» dediyse, bu, Efe'yi tesir altında bırakmak için söylenmiş bir sözdür. Çünkü Nuri Bey Mustafa Kemal Paşa'dan değil, Refet Bey'den talimat almıştı. Demirci Efe ile Yüzbaşı Nuri Bey arasında yukarıdaki konuşma geçerken, Bozdoğan'a bir günlük mesafede bulunuyorlardı Nazilli'nin hemen güneyinde ve İtalyan bölgesinde olan Bozdoğan'ı, Efe, alıştığı, bildiği yer olarak seçmişti.

Demirci Efe, Bozdoğan'a gelmiş ve buraya yerleşmiştir.

Bu sıralarda yanında 150 kadar kızan vardı. Yüzbaşı Arap Nuri Bey'in de teşvik ve yardımı ile, bunların büyük kısmı, silâhları alınarak ellerine birer vesika verilip köylerine gönderilmiştir. En son, Efe'nin yanında 30 kadar insan kalmış ve Ankara'dan verilen talimat gereğince, Efe'nin muhafız kadrosunu teşkil eden bu 30 kişi, Yenipazar Askerlik Şubesinin kadrosuna kaydettirilerek iaşeleri hükümetçe sağlanmıştır.

Demirci Efe meselesinin böylece halledilmesi üzerine, Cephe Kumandanlığı, o bölgede şekavet yapan, Yenipazar, Çine ve Kıroba bölgesini haraca keserek kız ve kadınları dağa kaldıran ve son günlerde Çine kaymakamının ayağını kıran Kıllıoğlu Hüseyin Efe'nin ortadan kaldırılması için Demirci Efe'den bir hizmet istemiştir. Jandarma Yüzbaşısı Arap Nuri Bey, birkaç teğmen arkadaşı ile halen Demirci Efe'nin yanında Bozdoğan'da bulunuyordu. Demirci Efe, Kıllıoğlu Hüseyin Efe'yi bir hile ile Bozdoğan'a getirtmiş, belediye dairesinde Hüsesyin Efe'ye ve adamlarına bir ziyafet vermiş ve gece Yüzbaşı Nuri Bey'in de yardımıyle etrafı sararak Kıllıoğlu Hüseyin Efe'yi ve adamlarını temizlemiştir.

Demirci Efe, büyük taarruz başlayıp Nazilli Türk kuvvetleri tarafından işgal edilinceye kadar Bozdoğan'da oturdu. Nazilli'nin işgali sırasında maiyeti ile beraber harekâta katıldı. İzmir işgal edilip zafer kazanıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, Demirci Efe'nin maiyetinde 7 kişi bulundurmasına müsaade etmişti. Fakat Demirci Efe, 7 kişinin barındırılması ve iaşesindeki güçlüğü göz önüne alarak Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür etmiş ve adama ihtiyacı olmadığını bildirmiştir. Demirci Efe evini Bozdoğan'dan Nazilli'ye nakletmiş, buraya yerleşerek inşaat ve ziraat işleri ile meşgul olmuştur. Fakat bir süre sonra, ortalık yatışıp eski düşmanlıklar hortlayınca, Demirci Efe birçok tehditlere maruz kalmış, aleyhinde davalar açılmıştır. Nazilli'de barınamaz hale gelince İstanbul'a gelmiş ve Bakırköy'de oturmuştur. Ahmet Efe'nin anlattığına göre Demirci Efe'yi Mustafa Kemal Paşa, gerekse Başbakan İsmet Paşa daima ko-

rumuşlar ve kendisine ilgi göstermişlerdir. Bakırköy'den tekrar Nazilli'ye dönen Demirci Efe, 5 Ekim 1961 tarihinde ölmüş ve cenazesi askerî merasimle kaldırılarak Nazilli mezarlığına gömülmüştür.

ÇERKEZ ETHEM,
REŞİT VE TEVFİK BEYLER

Reşit, Tevfik ve Ethem... Bu üç silâhşör kardeş, Kuvayi Milliye'nin en usta şefleridir. Ethem daha çok ün yapmış olmasına rağmen, diğer iki büyük kardeşin önemini küçümsemek mümkün değildir. «Kuvayi Seyyare» üçünün ortak malıdır. Asıl kumandan Ethem'dir; fakat bu büyük milis teşkilâtına bazen Reşit'in, bazen de Tevfik'in kumanda ettiği olmuştur. Kuvayi Seyyare»nin idaresinde savaş tekniği bakımından yetki ve üstünlük Ethem'de, genel politika bakımından söz Reşit'tedir.

Ortanca kardeş Tevfik'in ağır basan belli bir yönü yoktur. Daima «Kuvayi Seyyare» ile bulunmuş ve Ethem'e zaman zaman vekâlet etmiştir.

Reşit, Harbiyeyi Mustafa Kemal Paşadan bir yıl önce bitirmiş ve piyade yüzbaşısı iken ordudan ayrılmıştır. Fakat, belki maceracı yaratılışta, belki de iyi bir Osmanlı vatanseveri olduğu için bütün savaşlara katılmış ve Birinci Dünya Harbi sonunu, yetişmiş bir milis kumandanı olarak bulmuştur.

Reşit, Trablusgarp'ta, Batı Trakya'da ve Birinci Dünya Harbinde, İttihat ve Terakki'nin birinci sınıf savaşçı kadrosu içinde yer almış olmanın gururunu taşıyordu. Haksız da değildi. O çağın birçok önemli kişilerini, bu kadroya dahil oldukları için, yakından tanımış, kedileriyle arkadaşlık etmiş ve şartların icabı, onlardan iltifat görmüştür. Ayrıca, bir Çerkez beyzadesinin bütün özelliklerine sahipti.

Millî Mücadelede, Reşit, Tevfik ve Ethem kardeşlerin takındıkları isyancı tavır, Kuvayi Seyyare ile elde ettikleri başarılar sebebiyle şımardıklarına atfedilir. Halbuki bu zaaf, Reşit'in karakterinde mevcuttur. Tabiatı itibariyle idaresi güç, idraki ve terbiyesi kıt, mağrur ve şımarık bir kim-

se idi. Bu sebeple, yalnız Millî Mücadelede değil, daha önceki savaşlarda da tatsız olaylar yaratmış ve beraber bulunduğu kimseleri üzmüştür.

Ordudan yetişmiş olduğu halde, Reşit aslını çoktan unutmuş ve daha Balkan Harbi sıralarında subay aleyhtarı kesilmiştr. 1913'de yazdığı resmî bir yazıda «Cenabet zabitler» diye subayları tahkir etmekten çekinmemiştir. Millî Mücadelede nizamî orduyu istemeyişi ve subay düşmanlığı bu kadar eski bir geçmişe dayanmaktadır. Tam bir basit çeteci mantığı ile «silâhla olur salâh» diyen Reşit, bu görüşünü Büyük Millet Meclisinin 19 Ağustos 1920 günlü üçüncü oturumunda da ifade etmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisinde de mebus olarak bulunduğu halde, Büyük Millet Meclisinin ne için toplandığını, ne yapacağını idrak etmediği, her şeyin yalnız silâhla halledileceğini sandığı, aşağıdaki konuşmasından anlaşılmaktadır:

«... *Burada bri Heyet-i Hükümet var. Bir Heyet-i İcraiye var. Bendenizce, hepimiz dağılalım. Lâzım olan vazifeyi muntakalarımızda tamamiye üzerime alalım ve bunlar vazifeleriyle meşgul olsunlar. Hattâ mümkün ise müsellehan bir şey yapalım. Hülâsa; memleketimiz lehinde propaganda yapalım. Sonra, muhterem arkadaşlar, bu heyet, bu âzayı kiramı, birçok memleketlere, Avrupa'ya, Fransa'ya, Amerika'ya benzetiyorlar. Biz hiç birine benzemeyiz. Biz, istiklâli, namusu, haysiyeti, haysiyeti milliyesi, payimal edilmek üzere hücuma uğramış bir milletiz. Böyle olan bir milletiz. Böyle olan bir millet burada —esassız diyeceğim affedeceksiniz— çünkü öyle görüyorum. Pek öyle lüzumlu olamayan şeylerle ne için kendimizi meşgul edelim ve esaslı şeyleri bırakalım gidelim.*

Milletin ruhuna, hayatına taallûk eden iş asıl taşradadır ve tüfengin ucundadır... Birer kişi kalsın, kontrol mahiyetinde hükümeti. Ona da lüzum yoktur bendenizce, fakat, bu kadar bir heyetin burada kalması ve diğer azayi kiramın kâffeten cephelere gitmesi, işte bendeniz bunu teklif ediyorum.»

Ethem, Birinci Dünya Harbinin başlangıcında kanun (inzibat) çavuşu olarak Harbiye nezaretinde bulunmuş ve daha sonra İran ve Azerbaycan'da ihtilâller çıkarmak üzere hazırlanan milis kuvvetlerinde çalışmıştır. Ethem'in Kuvayi Milliye Kumandanlığında gösterdiği üstün başarıda, daha önce asker ve milis olarak geçirdiği tecrübelerin rolü büyüktür.

Ethem, fizik yapısı kadar karakteri ve davranışı ile de gerçek Çerkez tipinin bir örneğidir. Terbiyesi, saygısı, gururunu gizleyen mütevazi görünüşü ve cesareti ile, beraber bulunduğu kumandanlara kendisini sevdirmiş ve hattâ bir çoğunu etkisi altına almıştır. Ethem'in sıhhati bozuktu. Ciğerlerinden rahatsızdı. Biraz da bu sebeple mâriz bir psikolojiye sahipti. Merhametsiz ve zalimdi. Bu hâlinin başarısında şüphesiz rolü büyük olmuştur. Kendisine boyun eğmiyenleri insafsızca cezalandırdığı için, kuvvetleri üzerinde büyük bir otorite kurabilmişti. İç savaşlarda, yine aynı sebeple amansız davranmış ve gelip geçtiği yerlerde müthiş ve terör havası hüküm sürmüştür.

Eski bir subay olan (Piyade yüzbaşılığından ayrılmıştır) Tevfik de diğer iki kardeşinden daha az gaddar değildi. Devamlı olarak Kuvayi Seyyare ile bulunduğu için Reşit ve Ethem kadar dikkati çekmemiştir. Fakat Kuvayi Seyyarenin karıştığı olumlu ve olumsuz bütün işlerde en az Reşit ve Ethem kadar rolü vardır.

1919 Haziran ayı sonlarında, yanında 8 atlı olduğu halde Salihli, Alaşehir bölgesine gelen Ethem, kısa zamanda kuvvetini çoğaltmış ve diğer milis kuvvetlerini kendisine boyun eğmeye zorlayarak ya dağıtmış veya emri altına almıştır.

1920 yılı başlarında, Batı Cephesinin en büyük milis kuvveti, Ethem'in kumandasında bulunuyordu. Anzavur hareketinin, Adapazarı Düzce ve Bolu karşı ihtilâl hareketlerinin, Yozgat ayaklanmasının bastırılması Ethem sayesinde mümkün olmuştu. Ordu birlikleri, bu iç savaşlarda başarı gösteremiyorlardı. Subaylar, nizam ve düzen adamı olarak, ne halka zulüm yapıp terör yaratabiliyorlar ve ne de asker-

lerin yağma yapmasına göz yumuyorlardı. Bu durum, Ordu ve Kuvayi Milliye ikiliğinin yaratılmasına ve Ethem'in itibar kazanmasına, buna karşılık ordunun büsbütün gözden düşmesine yol açmıştı. Daha başka sebeplerin de etkisinde zaman, Ethem'in lehinde, ordunun aleyhinde işliyordu. Halbuki, Kuvayi Seyyare düşman karşısında ordu gibi başarılı olamıyordu.

1920 yılı sonlarında Ethem ve kardeşleri, artık zaptedilmez olmuşlardı. Büyük Millet Meclisinin Anadolu'da otorite sağlamasına çalışıp, büyük hizmetler yaptıkları halde, şimdi kendileri bu otoriteyi tanımak istemiyorlardı. Kumandanlar ve subaylar Ethem'in tavrından rahatsız olmakta ve tesssür duymakta idiler. Bir kurmay subay, o gün tuttuğu notlarda, bütün ordunun görüşü sayılmak gereken şu müşahedeleri tesbit etmişti :

«Yozgat isyanının bastırılması, üç kardeşler Kuvayi Seyyaresinin her ferdini zengin etmiş ve Kuvayi Seyyarenin mevcudunu arttırmıştır. Ethem ve kardeşleri bu isyanı bastırdıktan sonra kuvvetleriyle birlikte Ankara üzerinden geriye döndükleri vakit, Ankara'da kendilerine gösterilen tezahürlerle, Anadolu'nun hükümet merkezinde dahi biricik kuvvet, şeref ve iktidar sahibi adamlar olduklarını gördüler.

Balıkesir, Bursa, Adapazarı, Düzce ve Hendek'ten sonra Anadolu'nun ortasında dahi at oynatarak hemen bütün garbî ve orta Anadolu'da şan, şöhret ve nüfuz kuran Ethem ve kardeşleri, kendilerini millî ihtilâlin efendisi saymakta haklı görüyorlardı. Onlar, Büyük Millet Meclisinde dahi mühim tutarlara malik oldular. Belki de, düşüncelerine göre, bütün millî Anadolu varlığı, Meclis ve hükümet onların tüfeklerinin kuvveti ile yaşıyordu.

Onları tekrar cephede bir vazife almak üzere Eskişehir'e göndermek bile nezâket ve siyasetle halledilmiş bir mesele oldu. Onlar, merkezî vaziyette bulunan Ankara'da kalarak, icabında, Anadolu'nun diğer taraflarında zuhur edecek ihtilâlleri söndürmeye hazır bir kuvvet olarak kalmak arzusunu izhar ediyorlardı. Bununla kasdettikleri hedef malûm-

du. Fakat vatanî hamiyetleri mevzubahs edilerek ve koltuklanarak Eskişehir'e garp cephesi emrine hareket etmelerine muvafakat ettirildiler. Ethem, Garp Cephesi Kumandanının emrine girmeyi de izzetinefsine yediremiyordu. Fakat Garp Cephesi Komutanı General Ali Fuad'ın hakîmane siyaset ve hareketi sebebi ile gemi azıya almadı.

Ankara'dan Eskişehir'e gelen Kuvayi Seyyare hiç kimseye müracat etmeksizin, kendi konakçı subayları vasıtasıyle keyiflerinin istediği en güzel evleri boşaltarak sahiplerini içlerinden kovup yerleştiler. Cepheye hareket etmezden önce biraz yorgunluk çıkardılar. Günlerce gezdiler, eğlendiler, at oynattılar. Yozgat'ta çalıp çarptıkları banknotları, sarı liraları, kadınlara mahsus asım takımlarını burada israfta sarfeylediler, kamçılarını gümüşlettiler, kılıçlarını savatlattırdılar, hesaplarını düzelttiler.

General Ali Fuat, bu Kuvayi Seyyareyi Bursa cephesine ve İnegöl civarında Uludağın şarkındaki köylere yerleştirerek, bunları cephede meşgul etmek ve Beyce mıntıkasından Bursa üzerine akınlar icrası suretiyle onların kahramanlıklarından istifade etmek istiyordu. Fakat onlar ciddî işlere girmek arzu etmediler. Onlar Simav, Tavşanlı ve Demirci mıntıkasını istiyorlardı. Bu mıntıkadaki halk, evvelce onların aleyhinde tezahürlerde bulunmuşlardı. Bu halktan intikam almak lâzımdı. Bundan mâada, buradaki düşman kuvvetlerinin zayıf ve dağınık olduklarını biliyorlardı. Bu sebepten, Eskişehir istirahati bittikten sonra Kütahya ve Demirci üzerine hareket eylediler. Ve Abdullah isimli bir serseriyi de Kütahya'da mümessil veya vali olarak bıraktılar. Kuvayi Seyyare, Simav ile Demirci arasında tesadüf ettiği bir düşman piyade taburunu geriye sürdü. İleri yürüyüşe devam etti. Birkaç gün sonra civarda bulunan birkaç bölükle takviye edilmiş olan bu düşman müfrezesine taarruz etti. Buradaki muharebeyi Kuvayi Seyyare güzell yaptı. Bir taburdan fazla muntazam düşman kuvvetlerini bozguna uğrattı. Düşman yüzlerce ölü ve onbeş kadar yaralı ve yarasız esir bırakarak, hafif ve ağır makinalı tüfekleriyle birçok eşya ve teçhizat terkederek kaçtı. Kuvayi Seyyarenin de ziyiatı

vardı. En ileri gelen reislerden Hafız Hüseyin Bey şehit olmuştu.

Bursa ve Balıkesir mağlûbiyetlerinden sonra, küçük mikyasta da olsa bir düşman müfrezesine karşı istihsal edilen bu muvaffakiyet Ethem ve kardeşlerinin şöhret ve nüfuzunu yeniden çok arttırdı. Bundan maada, muntazam ordunun, mecburî askerlik sistemiyle teşkil edilen kıtaların artık bir iş göremiyeceği, maaşlı asker, yâni çetecilik usulünün umumî olarak tatbiki, tabur, alay ve tümenlerin lağvedilmesi hakkında ötedenberi yapılmakta olan propagandaya bir kat daha kuvvet verildi. Artık, Eskişehir sokaklarında, açıktan açığa subaylığın ve mecburî askerlik hizmetinin kaldırılması lüzumu hakkında aklı eren veya ermeyen herkes bağırıp söylüyordu. Şarktan gelen Yeşil Ordu teşkilâtına girmiş olan birçokları da aynı propagandayı yapmakta idiler.»

d. BATI CEPHESİ KUMANDANI ANLATIYOR

Kuvayi Seyyareyi ve başındakileri nizam altına almak, bir ordu birliği gibi faydalı hale sokmak için çok uğraşıldı. Özellikle M. Kemal Paşa, işi tatlılıkla idare ve halletmek istiyordu. Aylarca toplantılar yapıldı, heyetler gidip geldi, fakat hiç bir sonuç alınamadı. Bütün bu teşebbüsleri birer birer aşağıda anlatacağız. Ancak, önce gerginliğin nasıl geliştiğini ve bir çatışma havasına girdiğini Garp Cephesi Kumandanı Albay İsmet (İnönü) Bey'in ağzından dinlemek faydalı olacaktır. İnönü, meselenin bu safhasını bana şöyle anlatmıştır:

«Garp Cephesi Kumandanı olup, cephe kumandanlığı karargâhının bulunduğu Eskişehir'e gelir gelmez, hemen tümen kumandanlarını topladım. Kendilerine Garp Cephesi kumandanlığını deruhte ettiğimi söyledim. Cephe kumandanı olarak takip edeceğim politikayı, kumanda usulünü şu tarzda izah ettim:

Şimdiye kadar Kuvayi Milliye ile ordu vazifelerini bir arada meczedilmiş olarak ifa ediyorduk. Büyük Millet Meclisi teşekkül etmeden evvel gerek ordunun idaresi, ordunun cephe vazifeleri, gerek Kuvayi Milliyeye yardım meseleleri, özellikle malî bakımdan ve inzibat bakımından sivil vazife ile karışık bir haldeydi. Anadolu'da Millî Hükümetin teşekkülünden sonra vaziyette, sevk ve idarede esaslı bir değişiklik olmuştur. Şimdiye kadar her kumandan kendisine ayrılmış olan bölgeden efradını alır, kıtasının iaşesini ve tesisatını kendisi temin eder, ordunun idaresi hükümetle bir ilgisi olmaksızın kumandan tarafından halkla temas edilerek doğrudan doğruya yapılırdı. Artık bu usulü terk edeceğiz. Bundan sonra ne ihtiyacınız olursa Garp Cephesi Kumandanlığından istiyeceksiniz. İhtiyaçlarınız cephe kumandanlığınca temin olunacaktır. İaşenin, teçhizatın ve ordu maaşının temininde bu usule riayet edilecektir. Artık ordunun halkla teması olmıyacaktır. Halktan asker almak gerekirse bildireceksiniz, bunların hepsini ben temin

edeceğim. Kimseden on para alamazsınız ve kimseyi hiçbir sebepten dolayı tevkif edemezsiniz. Vatandaştan şikâyetiniz varsa bunları usulüne uygun olarak bana bildireceksiniz. Şikâyetler devletin resmî adlî mercilerinde, ordunun adlî mercilerinde, yani Divanı Harp'te tetkik olunacak ve gereği yapılacaktır. Hiç kimseden para almak yok, hiçbir vatandaşı kendiliğinden askere almak yok. Hiçbir vatandaşa eza etmek yok. Bugüne kadar yapılmış olan muamelelerin hiçbirini aramıyacağım. Bundan sonra yapacaklarınızın hesabını sorarım.

Herşeyi açık açık anlattım. Muntazam ordu idaresi, kumandanların arayıp da bulamadığı bir şeydi. Bugüne kadar şartlardan ve ihtiyaçlardan dolayı vazifeleri dışında bir çok işlerle uğraşmaya mecbur olmuşlardı. Şimdi mühim olan husus, kumandanların zihnini meşgul eden husus, halkın yardımını kestikten sonra hazinenin, muntazam ordunun ihtiyacını temin edip edemiyeceği hususudur. Bunu kesinlikle tesbit ettim, kumandanların hepsi ve bu arada benim kumandama bağlı olan Kuvayi Seyyare kumandanlığına da tebliğ ettim. Sonradan anlaşıldı ki, bu muameleye girişmekle, daha ilk günden itibaren Kuvayi Seyyare ile çatışmış oldum.

Birinci Kuvayi Seyyare Kumandanı Ethem Bey, her tarafa subaylar göndermiş. Değerli insanları ikna ederek, davet ederek askere alıyor. Ellerinde şifreler var. Bu şifrelerle muhabere ediyor. Sivil makamları tazyik ediyor, tehdit ediyor. Herhangi bir kazada veya vilâyette mukavemet gö rürse merkezden müfreze gönderiyor ve zorla o işi yaptırıyor. Ben bunların hepsini kesmek istedim.

Ethem Bey bir gün maaş istemek için bana gelmişti. Toptan bir para istedi. İstediği az bir paraydı. Hatırımda kaldığına göre beş, on bin lira birşey istiyor ve çoktan beri maaş vermedim, diyordu. İstediği miktar dikkatimi celbetti. Kendisine, istediğin para azdır, benim bildiğime göre sizin efradınız seyyar jandarma sayılıyor ve onların maaşları ödeniyor, asker maaşından fazla ödeniyor, o halde bu para yetmiyecek, dedim. Hülasa ben ona, senin askerinin maaşı

daha çok olmak lâzım diyorum, o bilmiyorum, öyledir gibi laflarla işi geçiştirmek istiyor.

Nihayet yeni bir usul koymak, bir nizam temin etmek istiyorum. Meseleyi kesip atmak için Ethem Bey'e şunları söyledim :

— *Ne kadar almak istiyorsan, ne alman gerekiyorsa bunu size verelim. Yalnız tediyenin bir usulü vardır. Kaç kişiye maaş ödenecek, adları nedir, rütbeleri nedir? Bütün bunlar bir bordroda gösterilmeli, deftere kaydedilmelidir. Bu bordroya göre, rütbelerine göre maaşları hesap olunur, teslim edilir ve siz de kendilerine dağıtırsınız. Bundan sonra böyle yapacağız.*

Ethem Bey bana :

— *Çok iyi olur, böyle yapalım,* dedi.

Sonra gitti. Herhalde düşündüler, taşındılar: Efradın adları deftere yazılacak, bordro verilecek, bunda bir iş var. Bir maksat sezerek para istemekten vaz geçtiler ve bir daha para istemeye gelmediler. Zihinleri ve anlayışları bu.»

Batı Cephesi Kumandanının Ethem Bey'le yaptığı bu konuşmadan bir kaç gün sonra, Tevfik Bey'in imzasıyla Albay İsmet Bey'e yazılan 23 Kasım günlü bir yazıda şöyle deniliyordu :

«Kuvayi Seyyare ne bir fırka, ne de bir kuvvei muntazama haline ifrağ edilemez. Bu serserilerin başına ne bir zâbit, ne de hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber kabul ettirilmesi imkânı da yoktur. Çünkü zâbit gördüler mi, Azrail görmüşcesine isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz; Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Ve bölük emirleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardan müteşekkildir ve sen yapamıyorsun diye bunların tebdili imkânı da yoktur. Kuvayı Seyyarenin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel idare edilmesi zaruridir. Esasen Kuvve-i Seyyareyi zaptü rapt ve intizama koymak değil, bu fikrin meydan almakta olduğunu hissettiği anda inhilâl eder. Rica ederim, bu yazdığım şeyleri bir şeye hamletmeyiniz.»

İsmet Paşa anlatmaya devam ediyor:

«Artık bizden para istemiyorlar. Fakat lâzım olan parayı kendileri buluyorlar, haraç alıyorlar. Ethem Bey vilâyetlere irtibat zabitleri gönderiyor, para temin ediyor. Paranın ne hesabı var, ne kitabı. İş yalnız para ile bitmiyor. Askeri de biz temin edeceğiz, siz asker toplamıyacaksınız, dedim. Benim bütün orduya yaptığım bu tamimi Kuvayi Seyyare kendisine karşı bir tertip olarak tefsir etmiş. Kuvvetinin miktarını öğrenmek istiyorum, bundan gocunuyor. Her ihtiyacınızı biz temin edeceğiz diyoruz, evhama kapılıyor.

Bir defa bütün kıtalardan cephane mevcudunun hesabını istedik. Ethem Bey'in buna da canı sıkılmış. Cephane mevcudunu neden istiyorlar, cephane ne yenilir, ne içilir, düşmana atılır, diyor. Cephane hesabını vermemekte bile direniyor.

Hülâsa muntazam ordu kadrosuna, makinesine girmek, bunu almaya istidadı olmayan herkes için bir cenderedir. Fakat başka bir hal çaresi de yok. Ordunun, bütün kumandanların, bütün tümenlerin ihtiyaçları bir hesaba, kitaba müstenit, intizam içinde temin edilmezse, onların kendi vazifeleri ile iştigal etmelerinin imkânı olamaz. Kumandan, bir haraç memuru değildir. Ethem Bey'le ilk çatışma bu şekilde oldu.

Ben Garp Cephesi kumandanı olduğum zaman emrimde Ethem Bey kuvvetleri gibi bir Kuvayi Milliye kuruluşu daha vardı. Bu kuruluşun başında Çolak İbrahim Bey bulunuyordu. İki kuvveti de, itibarî birer tümen kabul ederek birbirlerinden ayırdedebilmek için Ethem Bey'in kuvvetlerine de «İkinci Kuvayi Seyyare» adını vermiştim. Ethem Bey ve kardeşi Tevfik Bey bu ünvanı beğenmediler. Muhabere edereken, kendilerinden bahsederken «Umum Kuvayi Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı» ünvanını kullanıyorlardı.

Kuvayi Seyyare Kütahya'da bulunuyordu. Karargâhları buradaydı. Düşmanla temas halinde idi. Fakat bir ara Yunanlılar yakın mesafeden çekildiler. Kuvayi Seyyarenin ile-

risinde Simav ve civarı düşmandan âzâde olarak, yeniden mülki idare ister bir vaziyete geldi. Buraya İbrahim Bey adında tecrübeli bir asker tayin edildi. İbrahim Bey, Simav ve havalisi kumandanı olarak hem düşmana karşı istihbarat hizmetini tanzim edecek, hem de kaymakam sıfatiyle Simav'ın mülkî idaresini kurup işletecekti. İbrahim Bey yanında memurlarla geldi ve kendisini Simav'a gönderdim. Keyfiyeti Kuvayi Seyyare Kumandanlığına bildirerek, kendisine yardım edilmesini ve temasda bulunmalarını istedim. Bunu reddettiler. Adamı olduğu gibi geri çevirdiler. Tevfik Bey «benim mıntıkamda başka bir memur istemem, o işi ben yaparım» diyordu. Simav ve havalisi nüfusça kalabalık, geniş ve zengin bir mıntıka. Oraya kendilerinin dışında bir hizmetliyi sokmak istemiyorlar. Halbuki tayin edilen zâtın ordu ile bir münasebeti yok. Sivil vazife görecek. Tevfik Bey gönderdiğimiz İbrahim Bey'i kabul etmedi. Bunlar birike birike gerginlik artıyordu.

Bugünlerde İznik tarafında düşmanda bir hareket vardı. Kuvayi Seyyare kumandan vekili Tevfik Bey'den bir telgraf almıştım. Para meselesinden bahsediyor ve biz ordu değiliz, diyordu. Aynı gün, 23 Kasımda kendisine yazdım: Şimdi cepheye gidiyorum, gidip döndükten sonra buluşur, görüşürüz, dedim. Cepheden döndüğüm zaman haber aldım ki Tümen Kumandanlığı durumunda bulunan Kuvayi Seyyare Kumandanlığı, Garp Cephesi Kumandanlığına artık günlük raporlarını vermiyor. Garp Cephesi ile münasebeti kesmiş.

Mustafa Kemal Paşa ile telgraf başında görüştük. Tevfik Bey normal günlük cephe raporlarını Büyük Millet Meclisi Reisine, yani Mustafa Kemal Paşa'ya gönderiyormuş. Mustafa Kemal Paşa, iki üç gündenberi raporlar bana geliyor, dedi. Bu esnada Kuvayi Seyyare Kumandanı Ethem Bey tebdilhavalı veya izinli vaziyette Ankara'da bulunuyor ve kardeşi ona vekâlet ediyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya, raporların cephe kumandanlığına yazılması lâzım, bunu tebliğ edin dedim. Ayrıca Tevfik Bey'e de yazdım.

Ethem Bey Ankara'da, dışarıdan, kardeşi Reşit Bey, me-

bus olarak Meclis içinde şikâyetlerini, feryatlarını arttırmış lar, çalışıyorlar. Kuvayi Seyyareye bu kadar hizmetlerine mukabil iyi muamele yapmıyorlarmış. Bu kumandanlar, yani bizler, cephede bir işe yaramıyormuşuz. Ordu aleyhinde, bizim aleyhimizde büyük bir kampanyaya başladılar. Meclis te büyük bir mebus grubu onlarla beraber. Onlara hak veriyorlar. Şikâyetlere sebep, benim tebliğlerim, hesap sormam, kendilerini sivil halkla temastan menetmem ve halka cza edilmesini önlemem. Bunun için çalışıyorum, verdiğim emirleri takip ediyorum.

Ankara'nın siyasî havası gayet gergin. Yeşilordu'cular, diğer siyasî teşekküllere dahil olanlar ve hattâ bunlarla irtibatı olmayan birtakım mebuslar, bu kardeşlere arka çıkıyorlar, onlara taraftar görünüyorlar ve öbek öbek Mustafa Kemal Paşa aleyhine, bizim aleyhimize çeşit çeşit tertiplere girişiyorlar.

Ethem ve kardeşleri ile benim çatışmam Garp Cephesi Kumandanlığına gelmemle başladı. Mustafa Kemal Paşa ile hadise daha evvel Ankara'da patlamıştı. Mustafa Kemal Paşa daha Yozgat isyanı bastırılırken bunlarla mücadeleye, ihtilâfa düşmüş vaziyetteydi. Düzce'den sonra Yozgat isyanının bastırılmasına gönderilen Ethem Bey, ortada kendisinden başka kuvvet, çalışan hiç kimse bulunmadığı kanaati ile bütün memleket işlerini düzeltmek için Ankara valisine kadar müdahale etmişti. Yozgat isyanında Ankara Valisi Yahya Galip Bey'i suçlu bularak, evvelâ onun Yozgat'taki kendi Divanı Harbinde muhakeme edilmek üzere Yozgat'a gönderilmesine teklif etmiş. Mustafa Kemal Paşa ötedenberi beraber çalıştığı, hizmeti geçmiş, muteber ve tecrübeli bir adamı elbette Ethem'e teslim edemezdi. Hadisenin önüne geçmiş, teklifi sert bir şekilde reddetmişti. Söylediğine göre, bu meseleden dolayı Ethem Bey kızmış ve gûya, Ankara'ya gelince Mustafa Kemal Paşaya ben gösteririm, diye sözler söylemiş.

Simav ve havalisi kumandanlığından çıkan hadise ve Tevfik Bey'in Garp Cephesine rapor vermemesi sebebiyle

Mustafa Kemal Paşa ile sık sık telgraf başında görüşüyorduk. Bir seferinde aramızda şöyle bir konuşma geçti:

— *Bunların vaziyetleri anlaşılır gibi değil. Ne yaptıkları, ne yapacakları belli olmuyor' Yâni iş ciddi mahiyet almıştır, fark ediyorsun değil mi, dedi.*

— *Farkındayım.*

— *Neticelerini göze alacak mıyız?*

— *Karar verirseniz alacağız. Başka çaresi yok. Mutlaka sizin dediğiniz, bizim dediğimiz olacak. Bunu yaptıracağız.*

— *Pekâlâ.*

Bundan sonra uzun vadeli hazırlık başladı.

Garp Cephesindeki Kuvayi Seyyarenin çıkardığı meselelerle uğraşıyoruz ve her an bir çatışma ihtimali içinde hazırlanıyoruz. Bir yandan da Bursa bölgesinde bulunan Yunan ordusunun harekete geçmesini bekliyoruz. Yani Garp Cephesinde buhranlı bir devredeyiz. 1920 yılı Kasım ayının sonları ve aralık ayının başlarında durumumuz bu. Buna mukabil Doğu Cephesinde Ermenilere karşı kazandığımız bir zaferin neticelerini almak üzereyiz. Gümrü'de Ermenilerle barış müzakereleri yapılıyor. 3 Aralık'ta bu müzakereler neticeye vardırıldı ve Gümrü muahedesi imzalandı.

Ethem'le cephe kumandanlığı arasında çıkan anlaşmazlıkları ordu aleyhine kullanan mebuslar, ordunun bir işe yaramıyacağını söylerken, Ermenilere karşı zaferi kazanan kuvvetlerin ordu kuvvetleri olduğunu düşünmek bile istemiyorlar. Kâzım Karabekir Paşa'nın aleyhinde de uluorta konuşuluyor.

Onların işini kolaylaştıran, bizi güç vaziyetlere sokan husus, bir muntazam ordu kurabilmek için halkla ordu arasındaki ruhî rabıtayı teçhiz edemeyişimizdir. Memleket 15 senedenberi harb musibetleri içinde çok yorulmuş ve çok bezmiş. Cihan Harbinde askerî hareketler sebebiyle uzun yılların türlü suiistimalleri halk zihninde tedavisi mümkün olmayan yaralar açmış. Düşmana karşı memleketi müdafaa etmek istiyoruz. Bunun için halk varını yoğunu vermeye ha-

zır. Fakat menzil hatlarından, harbin zaruri tedbirlerinden hiçbirini istemiyor. Bir ordu, herşeyden evvel, memleket halkının o orduyu istemesi ile kurulur. İşin esası budur. Halbuki böyle bir rabıta kalmamış. Kuvayi Milliye devam ederken de askerî harekât devri başladıktan sonra da bu rabıtayı kurabilmek için çok uğraşmışızdır. Bilhassa iç isyanlar sırasında çok eziyet çektik. Ben bir yere ordu gönderdiğim zaman, devletin elinde olan her türlü nimetle teçhiz ediyorum, memleket diyorum, onu da anlıyor, gidiyor ve kaçıyor. Reşit Bey'le bu meseleyi bir kere görüşmüştüm. Onlar, yüz kişi ile gittikleri yerden yüzelli kişi olarak dönüyorlar. Firar şöyle dursun, kuvvetleri artmış olarak, daha sağlam olarak geliyorlar. Verdikleri zayiatı da fazlası ile kapatıyorlar. Reşit Bey bana kendi usullerini anlattığı zaman, sordu bunları yapabilir misiniz? diye. Ben, sizin yaptıklarınızın hiçbirini yapamayız, dedim. O da, öyle ise orduyu da yapamazsınız, demişti.

Bugünlerde İstanbul'dan Ankara ile bir anlaşma zemini aramak üzere, Ahmet İzzet Paşa riyasetinde, Salih Paşa, eski elçilerden Cevat Bey ve daha birkaç kişinin dahil olduğu bir heyet geldi. Zannederim heyette nâzırlardan Hüseyin Kâzım Bey ile Fatih Hoca da vardı. Heyet Anadolu'ya geçti ve Bilecik'te Mustafa Kemal Paşa ile buluşacaktı. Mustafa Kemal Paşa, hem bu heyetle görüşmek, hem de Kuvayi Seyyare meselesinin nasıl bir hal tarzına bağlanabileceğini tesbit etmek üzere, yanında mebuslardan bazıları olduğu halde, Reşit ve Ethem Beyleri de beraberine alarak 4 Aralıkta Eskişehir'e geldi. Ben Bilecik'teydim. Mustafa Kemal Paşa ile telgraf başında konuştuk. Beni de Eskişehir'e çağırdı ve hemen hareket ettim. Ertesi gün de Bilecik'e gidilecek ve 5 Aralıkta Bilecik'e gelmesi beklenen İstanbul Heyetiyle görüşülecek.

Eskişehir'de benim karargâhımda toplandık. Mustafa Kemal Paşanın yanında 5-6 kişi var. Ethem Bey yok. Reşit Bey, Celâl Bey, Kâzım Paşa, Hakkı Behiç Bey toplandık. 4 Aralık günü akşam yemeğinden sonra gece benim karargâhımda konuşuyoruz. Ben Bilecik'ten Eskişehir'e gelirken

bir evvelki istasyonda Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuştuk. Yolda bana vaziyeti anlattı ve böylece ben bu konuşmaya hazırlıklı olarak katılmış oldum.

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya tavassutta bulunmuşlar, Garp Cephesi Kumandanı ile Kuvayi Seyyare arasındaki ihtilâfa bir hal çaresi bulalım demişler. Mustafa Kemal Paşa vaziyeti anlattı, konuşacağız, dedikten sonra bana dönerek:

— *Şimdi sen anlat, diye ilâve etti.*

Ben, Garp Cephesi Kumandanlığı vazifesine başladığım günden itibaren Kuvayi Seyyare Kumandanı Ethem Bey'le onun vekili kardeşi Tevfik Beyle aramızda olup bitenleri anlattım. Kendilerinden ne beklediğimi, neler istediğimi, onların nasıl davrandıklarını söyledim.

Reşit Bey, Kuvayi Seyyare Kumandanlarının, yani kardeşlerinin, iyi muamele görmediklerinden, Garp Cephesi emirlerinin hale ve zamana uygun olmadığından bahsederek, bir emir verileceği zaman, ne emir verilecekse daha evvel Kuvayi Seyyare'ye söylesinler, fikirlerini alsınlar, ona göre doğru bir emir verilmesi mümkün olsun, dedi.

Ben cephe kumandanıyım, bir emir vereceğim zaman emri vereceğim kumandanla, Ethem Beyle, Tevfik Beyle istişare edeceğim, nasıl isterlerse öyle emir vereceğim. Adamların istediği bu. Bunun üzerine, cepheye geldiğim günden beri ordunun teşkili ve idaresi için vazettiğim esasları anlattım. Bu esasları tümenlerin hepsine tatbik ediyoruz, tümenlerin mevcudunun, cephanesinin hesabını kitabını alıyoruz, sivil halkla temaslarını tanzim ediyoruz ve aynı hususları Kuvayi Seyyare'ye de tatbik ediyoruz, dedim. Bundan ne çıkar diye sordum. Haber aldım ki dedim, benim tebliğlerimi, emirlerimi Kuvayi Seyyare kendi aleyhine bir tertip gibi tefsir ediyormuş. Halbuki benim nezdimde kuvvetlerimin hepsi aynı derecede muhteremdir ve muvaffakiyeti temin için aynı derecede kıymetli unsurlardır. Tebliğlerimin hiçbirinde, birini kastederek onu yerecek bir manâ aramak imkânsızdır. Ordunun sevk ve idaresine ait prensiplerimi sükûnetle, gayet sakin anlatıyorum.

Nihayet sözü isabetli emir vermek meselesine getirdim. Emrimdeki kumandanlarla ne zaman, hangi meseleyi istişare edeceğimi ben bilirim. Bunu ben tayin ederim, dedim. Cephe kumandanının verdiği emirlerin isabetli olup olmadığını, bu emirleri alan kumandanlar münakaşa edemezler. Cephe kumandanlığı kim yapacak? Ben mi, onlar mı? Bir hareket yapılacak. Bu hareketin sonunda muzafferiyette de, muharebenin kaybedilmesinden de, hepsinden sorumlu olan büyük kumandandır. Emrinde bulunanlar, onun yardımcılarıdırlar. Yardımcı durumunda olan kumandan, büyük kumandana kanaatlerini söyler, ondan sorar, öğrenir. Tabii işaretli emir öyle kolay kolay verilmez. Ama bir hareket yapmak için lâzım olan emir verilir. Mühim olan mesele şudur: Emrimdeki kumandan bana birtakım şelyer söyler, bazı tavsiyelerde bulunur, şöyle gidelim, şunu yapalım, bunu yapalım, yarın yapalım, öbürgün yapalım, diyebilir. Ben onun söylediklerinin hepsinin zıddı bir emir verdiğim zaman, benim emrimi yapacak mı, yapmayacak mı? Yapacaksa, ben kumanda edeceğim demektir. Yapmıyacaksa aksine kumandan odur. Onlara söyledim, sivil idareye karışmayın, şunu yapmayın, bunu yapmayın. Hâlâ yapıyorlar:

Reşit Bey — *O halde bizim işimiz kalmadı, herşeyi siz yapacaksınız*, dedi.

Ben de — *Bırakırsanız yaparız*, dedim.

Reşit Bey ayağa fırladı ve Atatürk'e:

— *Aman bırakma Paşam, buna bir çare bulun*, dedi.

Başından beri çok mütecaviz, çok havalı konuşurken, birdenbire sükûnet bulmuştu.

Mustafa Kemal Paşa Reşit Beye sordu:

— *Yapacak mısınız, yapmıyacak mısınız? Adam söylüyor, dinlemiyorsunuz.*

Reşit Bey, mebus olarak konuşuyordu. Mustafa Kemal Paşa konuştuktan sonra onun ümidi kırıldı. O sükûnete kavuşunca hava biraz değişti. Mustafa Kemal Paşanın bir sözü üzerine kendisine hitaben dedim ki:

— *Paşam, şimdi benim emrim altında bulunan kumandan ile aramızda bir mesele var. Yani biri bana itaatsizlik*

etmiş. Siz bu meseleyi halletmek istiyorsunuz. Ama bir çare bulamıyorsunuz. Ben, size, emrim altında bulunan bir kumandan bana isyan etti, ben bunu halledemiyorum, siz buna karışın dedim mi? Böyle bir tatsızlık oldu. Fakat hâlâ kaniyim ki, ben bu işi düzeltirim. Bu cephede emri kumandayı muhafaza ederim. Ama olabilir ki, hakikaten yapamam. O zaman siz, yapamıyorsun, dersiniz. Veyahut bu meselenin halli benim kuvvetimi aştı, aşıyor, derim. Müdahale edersiniz, istediğinizi yaparsınız. Ama ben size öyle bir şey söylemedim. Bu hususta henüz kimseye karşı aczimi itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bu vazifenin yapılmasına delâletini rica etmiş değilim. Ben bu meseleyi halledeceğim.

Atatürk bunun üzerine :

— *Evet, doğru söylüyor,* dedi. *Bakalım nasıl düzeltir. Garp Cephesi Kumandanının bu mevzuda bir şikâyeti yok.*

Reşit Bey büyük bir telâş gösteriyordu. Aman bırakma Paşam, diyor. Çok fena olacak, diyor. Müzakere kesilmesin diye çırpınıyor. Ben hiç sesimi çıkarmadan dinliyorum. Aralarında bir hayli konuştular. Nihayet, Kütahya'ya bir heyet gitsin, gidelim Ethem'le konuşalım, zaten bu görüşmede o da bulunacaktı ama bulunamadı, gibi konuşmalardan sonra Kâzım Paşa ile Reşit Bey'in, ikisinin Kütahya'ya gitmesi kararlaştırıldı.

Reşit Bey Eskişehir'deki konuşmamızdan sonra Kâzım Paşa ile beraber Kütahya'ya, Ethem Bey'in yanına gitmişti. Birkaç gün sonra Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekmiş Tevfik Bey'le benim aramdaki meselenin halledildiğini, Garp Cephesi Kumandanlığı ile muhaberenin başladığını bildirmiş. Hakikaten muhabere açıldı. Muameleleri eskisine nazaran daha yumuşak. Ne söylersem dinliyorlar. Fakat çeşitli kanallardan aldığımız haberlerle öğreniyoruz ki, bir taraftan da hazırlanıyorlar. Reşit Bey Ankara'ya dönmüştü. Onun vasıtasiyle Meclis'te hazırlanıyorlar, kendileri dışarıda hazırlanıyorlar. Her taraftan perakende kıtaları toplamaya, yeni kuvvetler tedarikine, bizim nizamiye kuvvetlerinden adam ayartmaya çalışıyorlar. Bu tarzda son ve büyük bir deneme için hazırlanıyorlar. Ama bütün bu hazırlık-

lar, hemen ertesi gün öğrenilecek, maksatları anlaşılacak kadar aşikâr oluyor. Meselâ bir başka Kuvayi Milliye kumandanı olan, Sarı Efe diye anılan Edip Bey adındaki arkadaşlarını bekliyorlar. Onunla temas arıyorlar, bir an önce kendilerine katılmasını istiyorlar' Sarı Efe bu günlerde İzmit, Düzce, Bolu taraflarında bulunuyordu. İllâ bir an önce Kütahya'ya gelsin diye bekliyorlar. Halbuki adam gitmek istemiyor. Nitekim gitmedi de. Bizden bile resmen müfrezeler istiyorlar. Falan müfrezeyi gönderin, diye müracaat ediyorlar.

Aralık ayının başından sonuna kadar Ankara'ya, Eskişehir'e ve cepheye gergin bir hava hakim oldu. Bu hava içinde yaşadık. Hiçbir tarafta emniyet yok. Herkes bir yerden bir yere giderken kuşkulu. Hattâ kıta kumandanları ve subayları vazife ile bir yere gönderildikleri zaman, nerede, nasıl basılacakları endişesi ve mukabil tedbirler içinde hareket ediyorlardı. Bu tarzda, gayet gergin, güç ve tehlikeli, meyusane bir atmosfer içindeyiz. Bunun en büyük, en ağır yükü Mustafa Kemal Paşa üzerinde ve Ankara'da Meclis'te idi. Mustafa Kemal Paşa, Yozgat isyanından beri Çerkez Ethem'in çıkardığı meselelerden ve giriştiği tertiplerden dolayı, belki bütün hayatında en önemli bir mücadele devri geçirmiştir.

Ethem Bey, hazırlığını süratle tamamlamaya çalışırken, yeni meseleler çıkarmaktan da geri durmuyordu. Aralık ayının ortalarında Kütahya Mutasarrıf vekilini haksız olarak ağır bir şekilde cezalandırmaya kalkıştı. Mutasarrıf vekilliğini bir kadı efendi yapıyordu. Kuvayi Seyyare Kumandanlığı, vatan haini saydığı bazı kimselerle birtakım firarinin Kütahya'daki ailelerini tehcir etmek ve mallarına el koymak için Mutasarrıf vekiline emir veriyor. Mutasarrıf vekili kadı efendi bu muameleyi yapmak istemiyor. İstiklâl Mahkemeleri teşkiline dair kanuna göre, tehcir kararı en yetkili İstiklâl Mahkemesine aittir, diyor. Bunun üzerine Kuvayi Seyyare Kumandanı, Mutasarrıf vekilini, kendisine karşı itaatsizlik yapmış telâkki ederek, cezalandırmak üzere cepheye, karargâhına celbediyor. Adamı saatlerce yü-

rütüyorlar. Tekrar Kütahya'ya gönderiyorlar. Ne düşündülerse bu defa da Kütahya'dan kovuyorlar. Adam kalktı, Ankara'ya gitti.

Yine aynı günlerde Ethem Bey, bir başka mesele daha çıkardı. Sağa sola irtibat zabitleri gönderiyor, asker toplamaya çalışıyordu. Bunlarla şifre ile muhabere ederdi. Şifreli muhabere edemezsiniz, yahut şifrenin bir suretini cephe kumandanlığına vermelisiniz, demiştik. Açık muhabere de yapıyorlardı, şifreli muhabereye de devam ediyorlardı. Tabii biz de Ethem'in muhaberelerini kontrol ediyorduk. Bir gün, Garp Cephesi Kumandanlığı irtibat zabitlerimizle muhaberemize mani oluyor, diye kıyameti koparmaya başladı. Halbuki biz, açık muhaberelerini kontrol ediyorduk ama, telgrafların karşılıklı gidip gelmesine mani olamıyorduk. Hülasa birbiri ardından hadiseler sür'atle gelişiyordu.

Biz de hazırlanıyoruz. Kuvayi Seyyare ile bir muharebeye tutuşmamız kaçınılmaz görünüyor. Bu ihtimale göre her türlü tedbiri almaya çalışıyorum. Söylemiştim, aralık başında bir ara, Yenişehir bölgesinde Yunanlıların bazı hareketleri sezilmişti. Durumu yakından görmek için cepheye giderken Kütahya'daki 61. Tümenin İnönü mevzilerine intikalini emretmiştim. Yunan ileri harekâtı gerçekleşmeyince, Eskişehir'e intikal eden bu tümeni Eskişehir'den tekrar Kütahya'ya göndermek istedim. Kütahya'da Ethem Bey'in nüfuzunu kırmak ve havaliye hakim olmak istiyordum. Tümen Kumandanı İzzettin (Çalışlar) Bey. İzzettin Bey kıymetli bir asker. Kendisine güveniyorum. Ona sordum: Kütahya'ya gidip oraya hakim olmak mümkün mü? Bunu yapabilir misin, dedim. Mümkündür, yaparım, dedi. 61. Tümenin Kütahya'ya intikali için gerekli emri verdim. Fakat bu esnada Kuvayi Seyyare Kumandan vekili Tevfik Bey'in Garp Cephesi ile münasebeti kesmiş olduğunu, raporlarını doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi Başkanlığına verdiğini öğrenince, muhtemel gelişmeleri hesap ederek, bir emniyet tedbiri olmak üzere Eskişehir'de kuvvet toplamak istiyorum. Cephe emrindeki 11. Tümen, Pazarcık mıntıkasında bulunuyor. Onu da Eskişehir'e celbettim. Ethem Be-

yin mıntıkasında nizamiye kuvveti olarak yalnız 61. Tümenin bir alayı vardı. Bu alay cephede düşmanla temas halinde ve Ethem Beyin emrinde bulunuyordu.

Şimdi bütün mesele Kuvayi Seyyare ile muhtemel bir çatışmaya karşı subayları ve askerleri hazırlamakta. Tümen kumandanlarına devamlı telkinde bulunuyorum. Emirler veriyorum. Kıtalarına hâkim olsunlar, karşıdan gelecek menfi propagandalara karşı subaylarını ve askerlerini hazırlasınlar istiyorum. Orduyu gece ve gündüz uyanık tutmaya çalışıyorum. İstanbul'dan gelen İzzet Paşa Heyetinin Bilecik'ten Ankara'ya götürülmesi, Yeşilordu Cephesinin propagandalarına hız vermişti. Sulh yapmaya gelen bir heyeti Mustafa Kemal Paşa tevkif etti, çünkü kendisi sulh istemiyor, şahsi menfaat peşinde koşuyor, bunun için muharebenin devamını istiyor tarzında geniş bir propaganda faaliyeti var. Böylece hem orduda mücadele azmini, muharebe isteğini kırmaya çalışıyorlar, hem ordu içinde, subaylar arasına kurmay subaylarla sınıf subayları arasına nifak sokmaya uğraşıyorlar. Güya bazı tümenleri kendi taraflarına çekmiş gibi bir başka çeşit propagandayı da aynı zamanda yürütüyorlar. İşitiyoruz, etrafa yayılıyorlarmış, 61. Tümen bizim le beraber yahut 20. Tümen bizimle beraber, diye. Subaylar arasında, kumandanlar arasında ikilik çıkmasını, askerlerin maneviyatının bozulmasını önlemeye çalışıyorum. Bütün dikkatimle bunları takip ediyorum. Tümen kumandanlarını sık sık ikaz ediyorum. Tümenlerin bazılarında «Yeşilbayrak», «Albayrak», «Gökbayrak» gibi Kuvayi Milliye müfrezeleri vardı. Bir tümen içinde ayrı statülerde değişik kıtaların, müfrezelerin bulunması endişeli bir durum yaratıyor. İşitiyoruz ki, Ethem Bey bu müfrezelerle meşgul. Onları kendi tarafına çekmek istiyor. Bu vaziyet karşısında emrimizdeki kuvvetleri sağlam tutmaktan ve her ihtimale karşı hazırlıklı bulunmaktan başka çaremiz yok. Mustafa Kemal Paşa tarafından, Meclis Başkanlığından verilecek emirleri her an ifa etmeye hazır bulunmaya çalışıyoruz. İşi çok ciddiye alıyoruz. Kumandanlarla beraber kararlıyız, bekliyoruz.

Mustafa Kemal Paşa, Çerkez Ethem meselesini, bir silâhlı çatışmaya varmadan halletmek için hiçbir teşebbüsü ihmal etmiyordu. Hiç değilse, anlaşmak için elden gelen herşeyin yapılmasını istiyordu. Aralık ayı başında Reşit Bey, Ethem Bey de bazı mebuslarla beraber Garp Cephesi Karargâhına gelmesi ve meseleyi şikâyetçi oldukları cephe kumandanı ile, yani benimle yüzyüze görüşmek istemesi bu bakımdan bir iyi niyet işaretidir. Eskişehir buluşmasına Ethem Bey katılmamış ve Kütahya'ya gitmişti. Müzakereler bir netice vermeyince, Kâzım Paşa ile Reşit Bey, daha evvel de sölyediğim gibi, Ethem ve Tevfik Beylerle görüşmek üzere Kütahya'ya gittiler. Kâzım Paşa, Kütahya dönüşünde, intibalarını Mustafa Kemal Paşa'ya anlatmış. Bu suretle Ethem Bey'in düşüncelerini daha açık bir şekilde öğrenmek mümkün oldu. Ethem Bey, Kâzım Paşa'nın anlattıklarına göre, Büyük Millet Meclisi hükümetini beğenmiyor, küçümsüyor. Bunun için hükümetin kararlarına itaat etmek istemiyor. Garp Cephesi Kumandanı olarak beni ve Refet Paşayı beğenmiyor. Bizi iyi kumandan olarak kabul etmiyor. Bize karşı fiilî bir teşebbüse geçmek niyetinde olduğunu gizlemiyor. Kendisinden emin. Muvaffak olacağına inanıyor. Yani harekete geçince karşısındaki orduyu dağıtacak ve memleketin tek silâhlı kuvveti haline gelecek.

Atatürk, Kütahya'dan Kâzım Paşa'nın getirdiği bu intibaları öğrendikten sonra, meseleye daha çok önem vermeye başladı. Fakat son bir deneme olmak üzere Aralık ayının sonlarına doğru Ankara'da mebuslardan yeni bir heyet tertip ederek Ethem Beyle görüşmek üzere Kütahya'ya gönderdi.

Heyet 23 Aralıkta Ankara'dan hareket etmiş. Eskişehir'e uğrayacak ve Kütahya'ya gidecek. Mustafa Kemal Paşa'dan şifreli bir telgraf aldım. Heyetin hareketini bildirioyr ve heyete dahil bulunanlardan hepsi Çerkez Ethem taraftarıdır, seni de beraber götürmek isteyeceklerdir, sakın gitmeyesin, diyordu. Heyetten hiç bir kimseye, hiç bir söze itimat etmemem hususunda beni ikaz ediyordu.

Geldiler, Reşit Bey, Celâl Bey, Vehbi Bey, Eyüp Sabri

Bey heyete dahil olarak beni ziyaret ettiler. Kendilerine itibar ettim, ikram ettim, beraber yemek yedik, görüştük. Hakikaten benim de kendileri ile beraber Kütahya'ya gitmemi teklif ettiler. Sen gelirsen daha iyi olur, diyorlardı. Hayhay dedim. Şimdi işlerim var, onları bitirebilirsem ben de gelirim, dedim. Pek neşelendiler. Hareket saati geldiği zaman ben, bir ara dışarı çıkıp, tekrar yanlarına dönmüştüm Beraber yola çıkacağımızı sanıyorlardı. Özür diledim. Şimdi haber verdiler, bir kıtayı teftişe gidecekmişim, unutmuştum, mecburum bu kıtayı teftiş etmeye, benim gitmeme imkân yok, dedim. Şaştılar, biraz ısrarda bulundular, olmaz gidelim, teftiş sonraya kalsın, gibi itirazlarda bulundular. Fakat ben kaldım, kendileri ile gitmedim.

Heyet Kütahya'ya vardıktan sonra, birkaç gün geçtiği halde, Mustafa Kemal Paşa kendilerinden bir haber alamıyor. Fakat başka kaynaklardan edindiği bilgiler, durumun nazik olduğunu gösteriyor. Mustafa Kemal Paşa, Celâl Beye telgraf çekerek, iyi haberler alamıyorum, vaziyet nedir? diye şiddetli bir ifade ile soruyor. Gelen cevap gayet sudan. Telâfi tedbirleri alıyorlar, telâf tedbirleri var, fazla br şey yok, gibi lâflar. Mustafa Kemal Paşa bu yazışmalardan bizi saati saatine haberdar ediyordu.

Birçok telgraf yazışmalarından sonra, Mustafa Kemal Paşa, Kütahya'daki heyete vazifelerinin sona erdiğini ve dönmelerini bildirdi. Bu sırada Ethem'in İstanbul'la muhabere ettiğini öğrendik ve Bursa üzerinden çektiği bir telgrafını yakaladık. Ethem bu telgrafında İstanbul hükümetine sadakatini belirtiyor, Ankara'da bulunan İzzet Paşa heyetinin İstanbul'a dönmek üzere serbest bırakılması için Büyük Millet Meclisini protesto ettiğini bildiriyordu. Artık bizim için hareket zamanı gelmişti. Bunun üzerine harekete geçmek için Mustafa Kemal Paşa ile mutabık kaldık. Ben 28 Aralıkta emrimdeki kuvvetleri Kütahya istikametinde harekete geçirdim. Refet Paşa'ya da emir vermişler, o da güneyden Afyon istikametinden süvari kuvvetleri ile Kütahya'ya doğru hareket etmişti.

Kütahya'da bulunan heyet bu sırada Ankara'ya dönüyordu. Reşit Bey tabii Kütahya'da kalmıştı. Ben kuvvetlerimin başında Kütahya'ya doğru ilerliyorum. Bir otomobilim var. İzzet Paşa Bilecik'e gelirken İstanbul'dan getirmiş. İzzet Paşa heyeti Ankara'ya gidince otomobil Eskişehir'de kaldı ve bu otomobili Garp Cephesi emrine verdiler. Bu suretle bir otomobile kavuştuk. O zamana kadar otomobilim yoktu. Yolda, ismini hatırlayamıyacağım bir yerde heyetle karşılaştık. Reşat Bey isminde bir mebus vardı, Saruhan mebusu. İyice hatırlıyorum, Reşat Bey bana, çok hazırlandılar, çok hiddetliler, kendilerine güveniyorlar, muharebe edecekler, dedi. Heyette bir de Vehbi Bey var. Bu da Balıkesir mebusu. Başta Vehbi Bey olmak üzere bazıları bana çıkışmaya kalkıştılar. Bu silâhları biz size memleketin evlâtlarını birbirine vurdurmak için vermedik, yaptığımız hareket yanlıştır, diyorlardı. Söylediklerinden Ethem'i müdafaa ettiklerini anlıyordum. Kendilerine sert cevaplar verdim. İstanbul ile muhaberelerinin yakalandığını söyleyince, sesleri kesildi. Bunun üzerine onlar geçtiler, gittiler. Biz de yolumuza devam ettik.»

Çerkez Ethem ile bir anlaşmaya varmak, daha doğrusu O'nu ordu disiplini içine sokacak telkinleri yapmak için gönderilen milletvekili heyeti üzerinde bir nebze durmak gerekiyor.

Aralık ayının sonu yaklaşırken Çerkez Ethem'in yarattığı olaylar, kardeşi Reşit Bey vasıtasiyle Mecliste de bir kaynaşmaya sebep olmuştu. Reşit Bey, Milletvekilleri arasında yoğun bir faaliyet gösteriyor ve milletvekillerinin hükümete karşı teşebbüse geçmelerini telkin ediyordu. Nitekim amacına da az çok ulaşmıştı. Bir gün mecliste 40 - 50 kadar milletvekili toplanmış ve aralarında yaptıkları görüşmelerden sonra Vekiller Heyetini Meclise davet ederek izahat almak kararına varmışlardı. Bolu milletvekili olan eski 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'yı bir mektupla Mustafa Kemal Paşa'ya göndermişlerdi. O sırada Mustafa Kemal Paşa Vekiller Heyeti ile toplantıda bulunuyordu. Mektup okunmuş, fakat Vekiller Heyeti böyle bir emrivaki-

yi kabul ederek gidip Mecliste izahat vermeye razı olmamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Vekiller Heyetinin görüşünü Yusuf İzzet Paşa'ya bildirdi ve isterlerse kendisinin her zaman bu milletvekilleri ileg örüşebileceğini söyledi. Bu temas, nihayet 22 Aralık günü Mustafa Kemal Paşa'nın yanında 15 kadar milletvekilinin toplanmasını sğladı. Mustafa Kemal Paşa'nın daveti ile yapılan toplantıda Celâl (Bayar) Bey, Kâzım (Özalp) Paşa, Eyüp Sabri Bey, Adnan (Adıvar) Bey, Vehbi Bey, Hasan Fehmi Bey, İlhan (Topçu İhsan) Bey, Kılıç Ali Bey, Yusuf İzzet Paşa, Emir Paşa vardı. Fevzi (Çakmak) Paşa da toplantıda hazır bulunuyordu. Tabii Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit Bey de toplantıya katılanlar arasında idi. Bir hayli tartışıldıktan sonra, br heyet seçilmesine karar verildi. Heyet seçimi yapılırken Kâzım (Özalp) Paşa'nın da heyete dahil edilmesi isteniyordu. Çünkü Kâzım Paşa'nın cephedeki münasebetler dolayısiyle Çerkez Ethem üzerinde etkili olacağı düşünülmüştü. Kâzım Paşa da bu heyetle gitmeye taraftardı. Kâzım Paşa ile ölümünden önceki yıllarda yaptığım görüşmelerden birinde Çerkez Ethem ile ilgili konuları görüşürken, bu toplantıdan bahsetti ve bana dedi ki:

Ben, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında oturuyordum. Tam heyete seçileceğim sırada Mustafa Kemal Paşa ayağıma bastı. Gitmemi istemediğini anladım. Mazeret beyan ederek heyete girmedim.

Heyete Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beyler seçildiler. Bu heyetle ilgili kararnamede ve Atatürk'ün nutkunda heyet üyelerinin isimleri sayılırken, önce Celâl Bey'in ismi geçmemektedir. Gerek bundan, gerekse heyet döndükten sonra Meclise izahat verirken heyetin sözcülüğünü Celâl Bey'in yapmasından anlaşılıyor ki, Yeşilordu'cu olmak ve Garp Cephesinin kuruluşu sırasında Çerkez Ethem ile ahbaplık kurmuş bulunmak bakımından Celâl Bey'den büyük fayda umulmuştur. Celâl Bayar'la 8 Aralık 1964 günü bir görüşme yapmıştım. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın, heyet seçilirken Kâzım Paşa'nın ayağına basarak Kütahya'ya gitmesine mani olduğunu söyledim. Mus-

tafa Kemal Paşa'nın niçin böyle yaptığını sordu. Ben de Kâzım Paşa'nın bana anlattığına göre, Çerkez Ethem'in bu heyeti Kütahya'da alıkoyması ihtimalini düşünerek böyle hareket ettiğini ifade ettim. O zaman Celâl Bayar şöyle dedi :

— *Ya... demek bizi gözden çıkarabilmiş. Benim bundan haberim yoktu.*

Bu heyet; Kuvayi Seyyareye, hükümetin son ve kesin talepleri olmak üzere şu hususları bildirecekti :

1 — Kuvvei Seyyare, diğer kıtaat misillû emir ve kumandaya tamamen tebaiyet ve kanun haricinde her türlü taşkınlıklardan tevakki edecektir.

2 — Kuvvei Seyyare, tezyidi kuvvet için kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir suretle adam toplamıyacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetine derhal hitam verecektir. Efratı ihtiyacı, kıtaatı saire misllû, vâkı olacak müracaat üzerine cephe kumandanlığınca temin edilecektir.

3 — Kuvvei Seyyare, firarilerini derbest ettirmek için doğrudan doğruya adamlar tayin ve izam etmiyecek, firarileri, diğer kıtaatın olduğu gibi cephe kumandanlığınca takip ve derbest ettirecektir.

4 — Kuvvei Seyyare mensubininin ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu irtibat zâbitlerinin şahısları, hükümetçe malûm olacak ve bu irtibat zâbitleri yedinde bulunacak şifrenin bir sureti de bize tevdi edilecektir.

Heyet, Kütahya'da 3 veya 4 gün kalmıştı. Çerkez Ethem ve kardeşleri ile yapılan görüşmelerin bütün teferruatını bilemiyoruz. Yalnız Ethem ve kardeşlerinin, hükümetin teklifini kabul etmiş gibi görünerek heyeti uyutmak istedikleri, heyet üyelerinden Celâl Bey'in ve Vehbi Bey'in Meclis'te yaptıkları açıklamalardan anlaşılıyor. Çerkez Ethem ve kardeşleri heyet henüz Kütahya'da iken, Meclise çektikleri telgrafla açıkça vaziyet almışlardı. İplerin koparılmasına karar vermiş oldukları için, heyet üyelerine âdeta mevkuf muamelesi yapmışlar, fakat sonradan ne düşündülerse heyetin Ankara'ya dönmesine müsaade etmişlerdir. Heyet adına 30 Aralık günü Meclis'te yapılan açıklamalardan bir ger-

çeği daha öğreniyoruz: Kütahya'ya giden sayın Milletvekilleri Ethem ve kardeşlerine tesir ve telkinde bulunacakları yerde, kendileri onların tesir ve telkininin altında kalmışlardır. Kütahya'dan dönerken yolda İsmet Paşa'nın, emrindeki kuvvetlerle Çerkez Ethem'in üzerine yürüdüğünü görerek büyük bir üzüntüye ve korkuya kapılmışlardır. Çünkü onlar Kütahya'dan şu inançla dönüyorlardı: Kuvayi Seyyare kumandanları, Millî Mücadelenin başlangıcında silâha sarılarak memleket savunmasına koşulmuşlardır. Bu güne kadar da çok hizmet etmişlerdir. Kumandanlarımız da vatansever, bilgili, iyi niyetli insanlardır. Fakat ötekileri de feda etmemek gerekir. Emirlerinde büyük bir kuvvet vardır. Bu kuvvetle çatışmak, telâfisi imkânsız neticeler doğurabilir. Ethem ve kardeşlerinin tasvip edilemiyecek kötü hareketleri olmuştur. Fakat her şeye rağmen, ne yapıp yapmalı, bir silâhlı çatışma önlenmelidir. Buna bir çare bulmak hâlâ mümkündür.

30 Aralık 1920 günü Ankara'da, Mecliste bu fikir mihveri etrafında tartışmalar yapılırken, cephede neler oluyordu? Şimdi bunu göreceğiz.

ÇERKEZ ETHEM'İN TASFİYESİ

61. Fırka Kumandanlığına

Yukarıda Ethem ile olan anlaşmazlığın gelişme seyrini Garp Cephesi kumandanının ağzından nakletmiştik. Kasım ayının son günlerinde Garp Cephesi kumandanı, Eskişehir'de topladığı tümenlerinden birini Kütahya'ya göndermeyi düşünüyordu. 61. Tümen Kumandanı Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey'e birgün şöyle dedi:

— *Tümeninle Kütahya'ya gidip orada hakimiyet kurabilir misin?*

— *Mümkündür. Ben, naklolunacak ilk alayla Kütahya'ya gideceğim ve hakimiyet tesis edeceğim.*

Bunun üzerine Garp Cephesi Kumandanı aşağıdaki emri vermişti:

61. Fırka Kumandanlığına

Pelitözü

2 - 12 - 36

Alay 174 de dahil olarak fırka, Kütahya'ya kışlık konaklara naklolunacaktır. Nakliyat için Eskişehir'de Erkânıharp Reis Vekili Muzaffer Beye emir verilmiştir. Hareketin sakin ve mahrem ve seri yapılması tebliğ olunmuştur. İlk trenin muhtelif ve kıtaatın müteyakkız bulunması için talimat almaları muktezidir.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Görülüyor ki Garp Cephesi Kumandanı daha Kasım ayı sonlarında, Çerkez Ethem'e karşı askerî tedbirler almaya başlamış ve hattâ bir tümeninni Ethem'in karargâhının bulunduğu Kütahya'ya yerleştirmek istemişti. Fakat Ankara'daki siyasî gelişmeler sebebiyle bu kararından vazgeçmiş ve çıkacak hâdisede ordunun tahrik edici bir durum yarattığı iddialarını önlemek istemiştir.

Nihayet bir aya yakın gecikmeden sonra Garp Cephesi Kumandanlığı 28 Aralık günü Kütahya'ya doğru harekete geçirdiği kuvvetlerine, ertesi gün, durumu açıklamak için aşağıdaki emri verdi :

«1 — Kuvayi Seyyare Kumandanı Ethem imzasile bugün Meclis Riyasetine ve kumandanlara çekilen açık telgrafta Yunanlılara karşı ve memleketin kuvvet ve muvaffakiyetini zayıf gösteren bir lisan kullanılarak Büyük Millet Meclisi hakkında hürmet ve itaatle kat'iyyen kabili telif olmayan isnat ve tecavüzatta bulunmakta ve İstanbul'dan gelip Anadolu'ya iltihak eden heyetin güya müsait sulh şeraiti getirdiği gibi hilâfı hakikat beyanat neşrolunmaktadır. Bu beyanat kendileri tarafından ahaliden hodbehod para toplanmasını, kendileri tarafından asker alınmamasını ve ahali hakkında idam cezasını, ancak İstiklâl Mahkemeleri vasıtasile hüküm ve infaz olunabileceğini ve Ordunun muntazam teşkilâtına ve zanpturapta riayet edilmesini şiddetle talepeden Büyük Millet Meclisi Hükümetine karşı alenen isyan mahiyetindedir.

Bu hususta Büyük Millet Meclisinden yeni bir emir almadı isem de sarahaten ilân-ı isyan edenlerin her türlü tecavüzata kıyam etmelerine de bir mâni kalmamış demek olup, bu telgrafnamede istihdaf edilen gaye tıpkı Damat Ferit hükümetinin söylediği gibi milletin mukavemetini bertaraf ve Orduyu inhilâl ettirecek bir propagandaya tevessül edildiğini göstermektedir.

İsyan istihzaratının hedef ve vüs'ati ve peyderpey tevazzuh edecek mahiyete karşı milletin vasıtai asliyesi ancak Ordunun iğfalâta karşı mukavemeti vatanperveranesi; heyeti zabitanın gerek tecavüzatı müselleha ve gerekse hulûlü müfsidaneye karşı teyakkuzlarıdır.

2 — Kuvayi Milliye efradına, hayatları için tehlikeli olduğu evhamı altında millet aleyhine muharebe etmek için yemin ettirmişler ve Ordudan ele geçecek zabitanın öldürülmesini tekerrür ettirmişlerdir.

3 — Askerin konacağı ikamet mahallerinde ahaliden propagandacılar tâyin etmişlerdir. Gerek merkumlar ve ge-

rek emsali müfsitler Ordu içinde yakalanır yakalanmaz derhal kurşuna dizilmelidir.»

Çerkez Ethem, Batı Cephesi kuvvetlerinin Eskişehir'den Kütahya'ya hareketlerini haber almıştı. O da hazırlıklarını hızlandırdı. 61. Tümenin 159. Alayı Çerkez Ethem'in emrinde olarak Kütahya'da bulunuyordu. Evvelâ bu alayı zararsız hale getirmek ve kandırabildiği subay ve erleri kendi teşkilâtına katmak için teşebbüse geçti. Alayın subay ve erlerine, bu maksatla şunlar söyleniyordu :

— Hepiniz bilirsiniz ki, altı senedenberi harbediyoruz. Büyük harp yüzünden memlekette ne insan, ne hayvan ve ne de mal kaldı. Harbin neticesidir ki, on yaşında çocuklarla, yalınayak kadınlar soğukta, fırtınada, kar ve buz tanımıyarak erzak getirmeye, sizin karnınızı doyurmaya çalışıyorlar. Bu hal içinde harbetmekten memleket dahilinde bıkmıyan, usanmıyan kimse yoktur. Memleketin bu perişan ve harap halini daima düşünen Padişahımızın iradei seniyeleriyle en muktedir vezirlerimizden mürekkep bir heyet en muvafık ve müsait şerait ile sulh yapmak üzere Ankara'ya geldi.

Bu zevat Ankara'ya gelir gelmez senede yüz lirayı bir arada görmiyen fakat ayda üç yüz ellişer lira alan (Birkaçı müstesna) meb'uslar sayesinde kendisine bir hükümdar süsü veren Mustafa Kemal Paşa sulh heyetini dinlemedi, reddetti. Biz de bundan sonra silâhla sulh yaptırmaya ve bu işi halletmeye kat'iyyen karar verdik. Ankara hükümetinin bizim tazyikimizle topladığı askerlere bizim kuvvetimiz kâfidir. Ölmeden, öldürmeden bu iş temizlenmiyecektir. İçinizde otuz lira maaşla bizimle beraber harbetmeyi arzu edenler varsa gelsin; arzu etmiyenleri de terhis ediyorum.

159. Alayı bu suretle dağıtan Çerkez Ethem, Kütahya'ya doğru ilerlemekte olan Batı Cephesi kuvvetleri ile Kütahya'da bir muharebeyi kabul etmek istemiyordu. Ordu ilerlerken o da Kütahya'yı boşaltarak Gediz'e çekildi ve kuvvetlerini Gediz bölgesinde topladı.

Güney Cephesi Kumandanı Albay Refet Bey de emrindeki dört süvari alayı ve 8. Piyade Tümeni ile Afyon'dan

hareketle, Batı Cephesi kuvvetleri ile birleşmek üzere kuzeye doğru hareket halinde idi.

Önde giden 61. Tümen, 29 Aralık günü çetelerden hiç kimseye tesadüf etmeden, akşam konaklıyacağı mahalle geldi. Cephe Kumandanı Albay İsmet Bey de aynı akşam Sabuncupınar'a gelmişti. Çerkez Ethem, Kütahya'dan çekilirken Ordu ile temasta bulunmak ve artçı vazifesi yapmak üzere 120 atlıdan ibaret Parti Pehlivan müfrezesini Kütahya'da bırakmıştı.

30 Aralık günü sabahleyin tekrar yürüyüşe geçildi. Bu gün de hiçbir çeteye rastlanmadan ve herhangi bir çatışma olmadan yürüyüşe devam edilerek akşama doğru Kütahya'ya varıldı. Kütahya'da örfî idare ilân edildi. Halktan, ellerindeki silâh ve mermilerin iki gün içinde orduya teslimi istendi. Aynı gün Refet Bey kuvvetleri de Porsuk güneyine varmışlardı. Refet Bey Kütahya'ya geldi ve iki Cephe Kumandanı belediye dairesinde 11. ve 61. Tümen Kumandanlarını da yanlarına çağırarak Gediz'e doğru yapılacak harekâtı görüştüler. Batı Cephesi Kumandanının emrinde bu harekâta katılan kuvvetler 3200 tüfek, 500 süvari, 29 makinalı tüfek ve 20 toptan ibaret idi. Refet Bey'in getirdiği kuvvetler ise, 2000 tüfek, 1400 süvari, 38 makinalı tüfek ve 9 toptan müteşekkil idi. Böylece; 1000 süvari, 2000 piyade ve 4 toptan kurulu Kuvvayi Seyyare'ye karşı Batı ve Güney Cephelerinden toplam olarak 5200 tüfek, 1900 süvari, 67 makinalı tüfek ve 29 top, Kütahya ve çevresinde bir araya getirilmiş oluyordu. Ethem'e karşı sayıca büyük bir üstünlük sağlanmıştı. Fakat elde bu işe ayıracak daha fazla kuvvet de yoktu. Cepheler tamamen boşaltılamazdı. İmkân olsa idi, Ethem'in tedibi için daha fazla kuvvet ayrılacaktı. O'nun gücü abartılmış olarak, bu kadar büyük kabul ediliyordu. Şimdiye kadar verilmiş olan görevleri o kadar sür'atle ve kolaylıkla yapmıştı ki, bu şöhret gerek halk arasında, gerekse Ankara'da ve orduda Ethem'le bir silâhlı çatışmaya girmenin son derecede tehlikeli bir teşebbüs olduğu kanaatini yaratmıştı. Halbuki, bu kanaat gerçeklere uymamakta idi. Gerçeği, olayları dikkatle izleyen ve ordu deni-

len müesseseye içtenlikle inanan kumandanlar görebilmişlerdi. Şüphesiz Mustafa Kemal Paşa da bu gerçeği görenler arasında ve başta bulunuyordu. Fakat Büyük Millet Meclisinin Başkanı olarak, politik endişelerle Ethem meselesini silâhlı bir çatışmaya varmadan halletmek istemişti. Ancak her türlü teşebbüsü yaptıktan sonra, Büyük Millet Meclisinin muhalefetini de göze alarak askerî harekâta karar verebilmişti. Batı Cehpesi Kumandanı Albay İsmet Bey, tabiatı icabı bu düzen dışı duruma tahammül edemiyor ve politik endişeleri bir kenara itiyordu. 61. Tümen Kumandanı Yarbay İzzettin, 12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin gibi birçok kumandan da Çerkez Ethem'in durumuna tahammül edemiyerek, isyankâr bir ruh haleti içinde bulunuyor ve onun yenilmez bir kuvvet olduğuna inanmıyorlardı. Buna karşılık bazı kumandanlar Ethem'i gözlerinde olduğundan fazla büyütmüş, ve hatta kendilerini onun havasına kaptırmış bir ruh haleti içinde bulunuyorlardı. Meclis üyelerinden bir kısmı da bu havada idiler. Şimdi burada bir örnek vereceğiz. Bu örnek, hem ikinci tip kumandanların durumunu, hem de Ethem'in, kendi üzerine yürüyen orduya karşı artçı olarak bıraktığı en gözde müfreze kumandanının durumunu aydınlatacaktır.

Kâzım Özalp Paşa, 8 Ocak 1959 günü bana şunları anlatmıştır :

PARTİ
PEHLİVAN

«Parti Pehliven, bir eski komitacı idi. İttihat ve Terakkinin adamlarındandı. Kendisini tâ Serez'den tanırım. Millî Mücadele sırasında bir vukuat işlemiş, silâhlı adamları ile dağda - şehirde dolaşıyordu. Sonra Ethem'e iltihak etti, onunla beraber çalışmaya başladı.

Ben, Ethem'le görüşüp anlaşmaya iki defa gitmiştim. Bir defasında ayrılırken Parti Pehlivan, yalnız olduğum bir sırada önüme çıkıp, gizli olarak :

— *Bizi ezmeyin. Hiç olmazsa beni bir bahane ile müf-*

rezemle iste, buradan ayır, dedi.

— *Ethem vermez,* dedim.

— *Sen iste, ben gelirim,* dedi.

Bunu yapamadık. Fakat Parti Pehlivan Yunanlılar tarafına geçmedi, emrindeki müfreze ile dağda-bayırda dolaşıp zafere kadar Yunanlılara karşı döğüştü.

Kâzım Paşa'nın bu açıklaması, çok eskiden tanıdığı ve huyunu, suyunu bildiği Parti Pehlivan'ı kurtarmak ve yararlı hale getirmek için bile olsa Çerkez Ethem'le takışmayı göze almadığını göstermektedir.

Kâzım Paşa, yukarıda İsmet Paşa'nın anlattığı, 4 Aralık Eskişehir buluşması ile ilgili olarak da şu açıklamayı yapmıştır:

«Eskişehir'de Garp Cephesi karargâhında Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, ben, Reşit ve daha birkaç kişi bir toplantı yaptık. Maksat, aradaki gerginliği azaltmaktı. Bir ara Reşit Bey ayağa kalkıp bağırarak Mustafa Kemal Paşa'ya dedi ki:

— *Açıkçası, biz kumandan olarak ne İsmet, ne de Refet Bey'i istemiyoruz. Bize niçin kumandan olarak Kâzım Bey'i vermiyorsunuz? O, bizi pekâlâ idare edebilir.*

Mustafa Kemal Paşa:

— *Olur, onu verelim,* dedi.

Fakat, ben istemedim. Çünkü, beni kumandanlığa maiyetim olacak kimseler tayin ettirmiş olacaktı. Böyle bir durumda onlara nasıl söz geçirecektim? Reşit Bey bu toplantıda ordunun bir şey yapamıyacağını, yakası boğazına kadar kapalı adamların harbetmediklerini de söylemişti.»

Bu açıklama da yukarıda yaptığımız yorumu desteklemektedir.

Kütahya belediye dairesinde buluşan Batı ve Kuzey Cephesi Kumandanları, tümen kumandanlarının da fikrini alarak Gediz'e doğru taarruza karar verdiler. Harekâtın bundan sonraki kısmında kuvvetlerin şu şekilde kullanılmasını da kararlaştırdılar:

Refet Bey'in emrindeki 8. Piyade Tümeni, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'in emrine geçecek ve İsmet Bey, 8.,

11., 61., Piyade Tümenleri ile Kuvvayi Seyyarenin bulunduğu Gediz'e doğru ilerliyecek. Batı Cephesi Kumandanının emrindeki Süvari Tugayı Refet Bey'in emrine geçecek ve Refet Bey beraberinde getirdiği 4 süvari alayına eklenen bu Tugay ile birlikte Batı Cephesi Kumandanının emrindeki kuvvetlerin sol kanadı gerisinden ilerliyecek. Batı Cephesinin piyade tümenleri Çerkez Ethem'in kuvvetlerini taarruzla dağıttıktan sonra, Refet Bey'in kumandasındaki süvariler, dağıtılmış olan Çerkez Ethem kuvvetlerini takip edecek.

Bu toplantıda 61. Tümen Kumandanı İzzettin Bey, Refet Bey kumandasındaki süvarilerin öncelikle hareket ederek süratle ilerlemesini ve Kuvayi Seyyare'yi yakalayıp dağıtmasını, piyade tümenlerinin de dayanak olarak arkadan ilerlemesini teklif etmişti. Fakat Refet Bey, kendisi için daha riskli olan bu teklifi kabul etmemiş ve İsmet Bey de onun fikrine katılarak yukarıda özetlediğimiz karara varılmıştır.

2 Ocak 1921 günü Kütahya'dan hareket edildi. Kıtalar saat 16'da o günkü konak yerlerine ulaşarak yerleştiler. Yürüyüş boyunca, bugün de çetelerle karşılaşılmamıştı. Ancak, konaklamadan sonra ileriye sürülen keşif kolları, Çerkez Ethem'in keşif kollarına rastlamışlar ve çarpışmalarla bunları tard etmişlerdi.

3 Ocak günü yapılan yürüyüş de aynı şekilde geçmişti. Yalnız 61. Tümen süvari bölüğü 9 kadar çete eratını yakalamıştı. 8. Tümenin öncü kuvvetleri, Çerkez Ethem'in keşif kollarına rastlamış ve bazı ufak çarpışmalar olmuştu.

Batı Cephesi Kumandanının emrindeki piyade tümenlerinin 3 Ocak günü konakladıkları yerler, Gediz'e taarruz için uygun bir mesafede idi. Tümenler, 4 Ocak gününü de konakladıkları yerlerde geçirdiler. Cephe kumandanı, ertesi gün, yani 5 Ocakta, saat 10'da Gediz'e taarruz için emrini verdi.

5 Ocakta tümenler yürüyüşe geçtiler. 61. Tümen hiçbir mukavemetle karşılaşmadan aynı gün Gediz'e girdi. Çerkez Ethem, izini kaybettirmek ve çetelerin çekildiği istikametleri gizlemek maksadıyle yanlış haberler yayıyor ve kendisinin Tavşanlı bölgesine geçtiğine dair haberler bırakıyor-

du. Fakat Ethem'in kuvvetlerinin büyük kısmının Simav'a çekildiği anlaşıldı. Doktor Fazıl Çetesi Emet bölgesine, Recep Bey müfrezesi de Tavşanlı istikametinde çekilmişlerdi.

Gediz'de yapılan tahkikattan Çerkez Ethem kuvvetlerinin, girişilecek süratli bir hareketle dağılacağı anlaşılıyordu. Yine yapılan istihbarata göre, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin daima uzak mesafelerde bulundukları, ordunun karşısında bütün yükü Parti Pehlivan'a bıraktıkları öğrenilmişti. Görülüyor ki bazı kumandanlar Çerkez Ethem'den çekinirken, Çerkez Ethem de ordu ile karşı karşıya gelmekten korkuyordu. Çerkez Ethem'den çekinen kumandanlardan biri de Güney Cephesi Kumandanı Albay Refet Bey'di. Refet Bey, Ethem'in üzerine yürümek üzere emrindeki süvari alaylarını topladığı zaman, subaylara şöyle demişti:

— Bana bu kadar kalabalık bir subayı bir arada gösteren Cenabı Allaha şükrederim. Yalnız, arkadaşlar, üzerine gittiğimiz adam ve maiyeti Anadolu çocuğu gibi saf değildir. Bundan sonra çok daha dikkatli olmamız lâzımdır. Çerkez Ethem'le başa çıkmak için daha fazla gayret göstermemiz lâzım geliyor.

Tedip kuvvetleri, 5 Ocaktaki durumlarını muhafaza ediyorlardı. Ethem'le bir türlü karşılaşılamamıştı. 6 Ocak da sükûnetle geçti. Bu gün akşam üzeri Cephe Kumandanlarına iki rapor geldi. Bursa Cephesinde bulunan 24. Tümen Kumandanı Yarbay Atıf Bey, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'e, düşmanın sabah 8'den itibaren Yenişehir istikametinde taarruza başladığını bildirioyrdu. Afyon'dan 12. Kolordu Kurmay Başkanlığından gelen bir rapor da, Güney Cephesinde Yunanlıların Uşak'tan İslâmköy'e doğru ilerlediğini haber vermekte idi.

İsmet Paşa, bu kritik anda nasıl karara vardıklarını şöyle anlattı:

«Vaziyeti aramızda münakaşa ettik. Ethem'in tenkili için başlıyan harekâtı muvakkaten durdurmaya ve Yunan kuvvetlerini karşılamak üzere geri dönmeye karar verdik. Bu kararı hemen o gece aldık.

Yunan kuvvetlerini İnönü'nde karşılayacaktım. İnönü mevzilerini, yolların kavşak yeri olan Eskişehir'i, Eskişehir istikametini kapamak için daha önce intihap etmiştim. İnönü mevzilerinin ilersinde derinliğine kademelenmiş çok az mevcutlu zayıf bir tümen ile Gökbayrak taburu ve bazı mil lî müfrezeler var. Garp Cephesi kuvvetlerinin şimdi bulunduğu yer, İnönü mevzilerine düşmandan daha uzak. Biz dört günlük mesafede bulunuyoruz, Yunanlılar üç günlük mesafede bulunuyorlar. Cephedeki tümen kumandanına Efendi köprüsünde düşmanı oyalamasını ve ileri harekâtını geciktirmesini bildirdim. Verdiğim emirde Karaköy civarının vakit kazanmaya çok müsait olduğunu belirttim. Bir taraftan da Ankara ile görüşerek geriden İnönü'ne kuvvet yetiştirilmesini istedim.

Kararımı verdikten sonra ertesi sabah, Gediz'de bulunan Garp Cephesi kuvvetlerinin büyük bir kısmını geriye hareket ettirdim. Ethem'in karşısında en kuvvetli kumandanımı, İzzettin (Çalışlar) Paşayı bıraktım. İzzettin Bey, tümeninin bir kısmı ile Kütahya'ya çekilecek ve Ethem'in muhtemel taarruzuna karşı İnönü mevzilerinin arkasını emniyete alacaktı. Kütahya'nın kayalık bir cephesi vardır. O kayalar içerisinde müdafaa edeceksin, dedim. İzzettin Paşanın Ethem'in tenkili için girişilen harekâtta birinci derecede rolü olmuştur. Kütahya bölgesinde Ethem kuvveti herkesin gözünü yıldırmış. Geniş saha bir defa. Yani Ethem, bir yerden çıkıp başka bir yere gider, talan eder, taarruz eder, hepsini yapar. Ben İnönü mevzilerine gidiyorum, bir defa orduyu kurtarayım.»

Batı Cephesi Kumandanının 6/7 Ocakta verdiği emir gereğince 11. Tümen ertesi gün, yani 7 Ocakta Kütahya'ya doğru harekete geçti. Gediz'de bulunan 61. Tümen o günü de Gediz'de geçirecek, 7/8 Ocak gecesi harekete geçecekti. Batı Cephesi emrinde iken Refet Paşa'nın emrine verilen iki alaylı süvari tugayı, bu defa 61. Tümen emrinde bırakılmıştı. Ayrıca, Güney Cephesi Kumandanı ile Afyon'dan gelen 8. Piyade Tümeninin sahra topları da 61. Tümenin emrine verilmişti.

61. Tümen, 7 Ocak gününü Gediz'de sükûnetle geçirdi. Tümen Kumandanı İzzettin Bey, Gediz'den çekilmenin halk üzerinde kötü tesir yaratmaması için kasaba eşrafını ve belediye heyetini karargâha davet ederek çekilme sebeplerini anlattı. Tümenin Gediz'den çekildiğini âsilerin mümkün olduğu kadar geç haber alması için gerekli tedbirlere baş vuruldu. Çerkez Ethem'in çeteleri, 8 Ocak sabahı Gediz'e taarruze geçtiler. Ethem'in emrindeki topçu bataryası Gediz'in kenar mahallelerine ateş ediyordu. Bu batarya, Teğmen Fevzi'nin emrindeki kudretli dağ bataryası idi. Çoktanberi Ethem'in yanında bulunan bu teğmen istemiyerek 61. Tümene ateş etmekte idi. Tümen kumandanı derhal karşı taarruza geçti. Kendi topçusu ile âsilere ateş ederken, iki piyade alayını da ileri sürmüştü. Âsiler dayanamıyarak çekilmeye başladılar. Fakat 61. Tümen âsileri takip etmedi. Kütahya'ya çekilmek durumunda olan Tümen Kumandanı, haklı olarak bunu gereksiz bulmuştu. Emrine verilen süvari alaylarından birini piyade alaylarının bulunduğu mevzilere yerleştirerek aynı gün öğleden evvel tümeni Gediz'den harekete geçirdi. Süvari alayı da arkadan tümeni takip edecekti. Gediz bu suretle boşaltıldı ve alınan tedbirler sayesinde Çerkez Ethem, durumu ancak 24 saat sonra haber alabildi. Gediz'in tahliye edildiğini 8/9 Ocak gecesi öğrenen Çerkez Ethem, Gediz'e girerek oradan süratle Kütahya istikametinde ilerlemeye başladı. 61. Tümenin artçısı olarak yürüyen 14. Süvari Alayı, Ethem kuvvetleri ile iki yerde çarpışmaya mecbur oldu.

e. KÜTAHYA MUHAREBESİ

Çerkez Ethem'in tasfiyesi için girişilen teşebbüs, her iki taraf için de yalnız bir askerî hareketten, bir silâhlı çatışmadan ibaret değildir. Hareketten önce ve hareketin devamınca iki taraf da geniş ölçüde bir propaganda savaşı vermiştir. Meselenin daha iyi anlaşılması için, bu propaganda savaşını da özet olarak belirtmek gerekiyor.

Çerkez Ethem, daha çok öncelerden itibaren diğer millî müfrezeleri millî hükümet aleyhine kışkırtmak ve kendileri ile işbirliği yapmak için çeşitli yollara baş vurmuştur. Çolak İbrahim Kuvayi Seyyaresi ile, Sarı Efe (Yüzbaşı Edip) ile, Demirci Efe ile ve Afyon'da bulunan eski komitecilerden Çerkez Kuşçubaşı Eşref ile işbirliği yapmak için uğraşmakta idi. Bunları kandırmak maksadıyla propagandasını nasıl yürütüyordu? Bunu, Demirci Efe'ye yazdığı ve aşağıya aynını aldığımız telgraftan kolaylıkla anlıyabiliriz.

«Bizim sayimizle (çalışmamızla) fedakârlığımızın neticesi olarak teşekkül eden Ankara hükümeti, birkaç muhteris şahsın âleti olmaktan kurtulamıyor. Menfaatlerine set çeken mücahitleri, seni ve beni ve Yörük Ali Efe'yi imha etmeye karar vermiştir. Sizin başınıza Refet, benim başıma İsmet tâyin olundu. Selâmetimiz, yekdiğerimizle elele vermek ve birbirimize sarılmaktır. Şifremi alır almaz Uşak istikametine yanaşınız.»

Ankara'dan Kütahya'ya gönderilen heyet döndükten sonra Eskişehir'de ve civarda Ethem namına şu propagandalar yapılmakta idi: *«Mustafa Kemal, İstanbul'dan gelen ve sulh getiren heyeti tevkif etti. Millet sulh istiyor. O, kendi emellerini ve şahsî menfaatlerini temin için hâlâ muharebeye devam etmek istiyor. Orduda birçok subay ve 61. Tümen bizimle beraberdir ve müttefiktir.»*

Ethem, subaylar arasına nifak sokmak için de ayrıca uğraşmakta idi. Kıta subaylarını, kurmaylar aleyhine kışkır-

tıyordu. Ve bu kışkırtma, az da olsa bazı yerlerde tutmuştu. Meselâ Bursa cephesindeki 24. Tümende tutmuştu. Çünkü bu tümen emrinde birçok Kuvayi Milliye müfrezesi bulunuyordu. Ethem, bu müfrezeleri de yanına çekmek istiyordu. Tümen kumandanı da dahil olduğu halde ordu disiplininden sıkılan ve Kuvayı Milliye düzenine özenen subaylar vardı.

Çerkez Ethem, 29 Aralıkta Büyük Millet Meclisi Başkanlığına aşağıdaki telgrafı göndermişti :

«Bu israfat ve ihtirasat ile dolu şerait altında milletin artık harbe tahammülü kalmamıştır. İstanbul'dan gelen ve tevkif edilen sulh heyetinin muvafık ve müsait şerait altında geldikleri muhakkak olduğuna göre, heyetin serbest bırakılarak sulh müzakerelerinin süratlendirilmesini bütün asker ve efradı milletin terciimanı olarak beyan eylerim.»

Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, iki Tümenle Ethem'in üzerine harekete geçip Kütahya'ya geldiği zaman, 31 Aralık tarihi ile Ethem'e uzun bir mektup yazmıştı. Bir karşı propaganda olan ve Ethem'in son bir defa uyarılması amacını güden bu mektubu Yedinci Bölüm sonunda Ek: 16 da verdik. Ethem cephe kumandanının mektubuna yazdığı cevapta şöyle diyordu :

«Ben, kendi hesabıma her türlü ihtiyata riayet ettim. Şimdiki meşgalem ise, hadisatı mühim olarak tarihe uydurmak için taarruzunuza intizar edeceğim. Meşruiyetinizi iddia ettiğiniz vaziyet herciimerç olacaktır. Bana saldıracağınız askerin nankör olacağına kani olmamakla beraber, aksi hal de teemmül edilmiştir. (Büyük mücadelelere girişmiş zevatta hayat korkusu olmaz) diyorsunuz. Bu tavsiyeyi söylemek liyakatinde olduğunuzu göstermek için Uşak cephesine buyurmanız lâzımdır.»

Mektup, muhatabında yılgınlık yaratacak daha birçok hezeyanlarla dolu idi.

Çerkez Ethem, Batı Cephesi kuvvetlerinin Eskişehir'den Kütahya'ya doğru harekete geçtiklerini öğrendiği zaman, etrafa yeni bir propaganda formülü yaymaya başlamıştı. Bu propaganda da şöyle idi :

«Mustafa Kemal Paşa, Yunanlılar ile sulh yaptı. Kendileri Avrupa'ya gidip, bizi terk edecekler.»

Yunanlıların iki cephemize de taarruza geçmeleri ile Batı ve Güney cephesi birliklerinin Gediz civarından cephelere doğru çekilmeye başlamaları üzerine Çerkez Ethem, daha önce hazırlanmış bir beyannameyi etrafa yaymaya başladı. 61. Tümen, Gediz - Kütahya yolunda ilerlerken Yunan tayyarelerinin alçaktan uçarak birliklerin üzerine attıkları bu beyanname şöyledir :

«Ahali ve askerler! Ankara Hükümetine 29 - 1 Kânun (Aralık) - 36 (1920) tarihli keşide ettiğim selâmeti memlekete taallûk eden telgrafın matbuatla ilân edilmesini isteyiniz. Ey askerler! Şerre alet olmayınız; dünyevî ve uhrevî mes'uliyetten korkunuz. Ey millet! Siz de maziden intibah alarak her türlü felâketi ve istihlâsı vatanı menfaati harisanelerine kurban etmek istiyen erazile karşı hakkınızı müdafaada tereddüt göstermeyiniz ki, muaveneti ilâhiyeye mazhar olasınız. Ben sizi müdafaai memleket için davet ve icbar ettim. Size ihtirasatı şahsiyeye alet olmak için değil; ey zabit arkadaşlar! Emir kulu olmaktan sarfınazar ediniz. Allahın kulu olunuz. Aksi halde geliyorum ha! Son pişmanlık fayda vermez.»

Umum Kuvayı Milliye K.
Ethem

Harekâtın başından sonuna kadar Çerkez Ethem'in propagandası, ağırlığını en çok ordu üzerine yöneltmiştir. Maksat askeri firar ettirip Kuvayi Seyyareye çekmektir. 61. Tümen kumandanlığına gelen raporlara göre propagandacılar etrafa şu haberleri yayıyorlardı :

«İsyana sebep Ankara hükümetinin Yunanlılarla savaşı bırakmasıdır. Halbuki biz silâhı bırakmayıp muharebeye devam edeceğiz. Mustafa Kemal Paşa elimize geçerse derhal idam edeceğiz. Ankara'da Meclis dağıldı. Mebusların birçoğu bize iltihak etti, bir kısmı da İnebolu üzerinden İstanbul'a firar ettiler. Ankara hükümeti İzmir'i Yunanlılara

15 sene müddetlet erk etmiştir. 23. Tümen ile 159. Alay da bize katıldılar.»

Bu propagandalar yapılırken, subaylar aleyhinde çeşitli şeyler söylenmekte idi. Çerkez Ethem'in seçtiği propagandacılar büyük bir ustalıkla çalışıyorlardı.

Ethem'in bu propagandalarına karşı ordu da boş durmuyordu. Bir yandan Ethem'in propagandacıları tesbit ve teşhis edilerek bunların eşgali ve isimleri birliklere duyuruluyor, bir yandan da kendi propagandacılarını Ethem'in kuvvetlerini dağıtmak için çalıştırıyordu. Ordunun propagandasının nasıl işlediğine de iki örnek vereceğiz.

Tedip harekâtı henüz başlamadan bir süre önce, Konya isyanının bastırılmasından sonraki günlerde Konya Valisi Haydar (Vaner) Bey, Afyon'a gelmiş, 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'le çalışmaya başlamıştı. Birinci Dünya Harbinde Van Valiliği yapmış olan, Enver Paşanın enistesi ve İttihat Terakki'nin en ünlü valilerinden olan Haydar Bey Rumeli'li olup Podgoriçe'li muteber bir aileye mensuptu. Çerkez Ethem'in maiyetinde Arnavut ve Boşnakları Ethem'den ayırmak için bir hayli uğraşmışlar fakat muvaffak olamamışlardı. Haydar Bey'in gönderdiği haberciler ve propagandacılar elleri boş dönmüşlerdi.

İkinci örnek Saruhan Meb'usu Reşat Bey'dir. Reşat Bey, Çerkez Ethem'in üzerine yürünüldüğü zaman bu bölgede bulunuyordu. 61. Tümen Gediz'e girdiği zaman ve 8 Ocak sabahı Çerkez Ethem kuvvetleri 61. Tümene taarruz ettiğinde Reşat Bey, Tümen Kumandanı İzzettin Bey'in yanında idi. Reşat Bey'in bu bölgede birçok tanıdığı ve dostu bulunduğu için, Simav, Gördes, Sındırgı taraflarına haberler göndererek Ethem'in aleyhinde propagandalar yaptırmaya çalışıyordu. Harekât sırasında ordu ile beraber bulunması sırf bu maksat içindi.

Şimdi askerî harekâta devam edebiliriz.

9 ve 10 Ocakta İnönü mevzilerinde şiddetli muharebeler olurken, Çerkez Ethem de 61. Tümene saldırmak için toparlanıyordu. 61. Tümenin bir alayı, cephe kumandanının

müstacel bir emri ile İnönü cephesine sevk edilmişti. Bir alayı zaten Ethem'in yanında bulunduğu için dağılmıştı. Kütahya'da 61. Tümen Kumandanı İzzettin Bey'in emrinde şu kuvvetler kalmıştı :

İki taburlu 190. Alay
Bir istihkâm bölüğü,
Bir hücum bölüğü ve
Topçu.

Bunların hepsi, 700 silâh kuvvetinde idi. İki süvari alayından ibaret Süvari Tugayı da 500 - 600 atlıdan ibaretti.

İzzettin Bey'in bu kuvvetine karşılık Ethem'in elindeki 1000'den fazla idi. Ethem'le beraber hareket eden Doktor Fazıl çetesi de 200 - 300 mevcutlu olup, Tavşanlı üzerinden Kütahya ovasına inmişti. Parti Pehlivan müfrezesi de Kütahya'ya 3 saat mesafede bulunuyordu.

Kütahya'yı savunarak elde bulundurmak ve İnönü'de muharebe eden ordunun gerisini emniyete almak görevi ile yükümlü bulunan 61. Tümen Kumandanı İzzettin Bey, bu sırada ne düşündüğünü şöyle anlatmaktadır :

«Tümen kıtalarını dar bir cephede ve Kütahya etrafında toplamaya karar verdim. Kütahya civarında bulunduğum takdirde, âsiler Kütahya'ya taarruz ve Kütahya'yı yakmak isterlerse şiddetle mukavemet edip püskürteceğim. Eğer İnönü mıntıkasında Yunanlılara yardım maksadıyle Eskişehir'e doğru ilerlerse, ben de yan ve arkalarına düşüp tepeliyeceğim.»

İzzettin Bey, Kütahya'nın çevresinde gerekli muharebe tertibatını almış, Ethem'in taarruzunu bekliyordu. 11 Ocak günü öğleden sonra saat 3'de Ethem kuvvetleri taarruza başladılar. Asiler her taraftan saldırıyor ve bir istikametten Kütahya şehrini ateş altında bulunduruyorlardı. Muharebe devam ederken Refet Bey'in, iki süvari tümeni ile yardım için Kütahya istikametinde hareket ettiği haberi gelmişti. İzzettin Bey bu haberden memnun olmuş ve yardım gelinceye kadar Kütahya'yı elden çıkarmamak için var kuvveti ile uğraşmakta idi. Fakat âsilerin tazyiki de gittikçe

artıyordu. Muharebe 11/12 Ocak gecesinin geç saatlerine kadar aralıksız devam etmişti. Bazı birlikler gece dayanamıyarak çekilmeye başlamıştı. İzzettin Bey'in verdiği şiddetli emirler üzerine, cephanesi bittiği için çekilen bu birlikler, süngü hücumu ile eski mevzilerini tekrar geri almışlardı.

Gece yarısından sonra bir aralık duran muharebe, ertesi gün, 12 Ocakta, sabah saat 8'de tekrar başladı.

Bu günkü muharebeler öğleye kadar fazla bir şiddet kazanmamıştı. Fakat öğle üzeri birdenbire şiddetlendi. Asiler dünkü muharebelerde top kullanmamışlardı. Bugün topçularını da kullanıyorlardı. Kütahya'yı savunan kuvvetlerin en büyük sıkıntısı cephane azlığı idi. Biraz topçu cephanesi gelmişti. Fakat piyade mermisi çok azdı. Süvari tugayı Gediz'den çekilirken, verdiği artçı muharebelerinden çok yorulmuştu. Bu sebeple süvari alayları Kütahya ovasında Parmakören köyü civarında istirahat ediyordu. Öğleye kadar bu Alaylar muharebeye sokulmamıştı. İzzettin Bey, Kütahya'yı iki taburlu 190. Alay, istihkâm ve hücum bölüğü ile savunuyordu.

Kuvayi Seyyare müfrezeleri, kendi savaş taktiklerine göre birçok yerde kuvvet gösterisi yapıyor ve savunmada ki birliklerin muhtelif istikametlerde dağıtılmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Savunma cephesinin —ki bu cephe Kütahya'nın 5-8 km. ilerisinde idi— arızalı bir arazi olmasından da yararlanmakta idiler. Bunun için de kuvvetlerini tahmin etmek mümkün olamıyordu. Kuvayi Seyyare müfrezeleri, cephenin bir yerinden diğerine uzaktan ateş açıyor ve hemen sonra araziden yararlanarak başka tarafa geçip, cephenin en önemli noktası üzerine yükleniyorlardı. Savunma halindeki askerlerin moral durumu fena değildi. Fakat asker yorgundu. Sürekli olarak savunmada bulunmak, asker üzerinde kötü tesir yapıyordu. Az da olsa asker arasında zararlı propagandalar da vardı. Bütün bu sebeplerle Kütahya muharebelerinin ikinci gününde bir ara 190. Alay da bir dağınıklık meydana gelmişti. Savunma kuvvetlerinin Âsilere karşı tek avantajı topçusu idi. İzzettin Bey'in elinde

12 top vardı. Bunların bir kısmı Kütahya kalesine yerleştirilmişti ve düşmanı yan ateşine almakta idi. Çetelerin de muharebede en çok yıldıkları şey, top ateşi ve süngü taarruzu idi.

12 Ocak muharebesinde, 61. Tümen kumandanının eline moral takviye edici bir imkân geçmişti: İnönü muharebesinin kazanıldığı haberi Bunun üzerine tümen kumandanı, emrindeki birliklere aşağıdaki tamimi yaptı:

«Yunanlılar, İnönü cephesinden süratle ricat etmişlerdir; takip olunuyorlar. 159. Alay, Fırka emrine girmek üzere Kütahya istasyonuna gelmektedir. Cenup Cephesi Kumandanı Refet Beyefendi, kuvvetli süvarileri ile bugün Kütahya'ya yetişecektir. Fırka kıtaatı âsileri şiddetle tevkif ederse, yeni gelecek kuvvetlerle bunların kâmilen kahr ve tenkilleri mümkün olacaktır.

Umum zabitan ve efradın buna muttali olarak azami derecede fedakârlıklarla vazife-i vataniyelerini ifa etmelerini talep eylerim.»

Öğleden sonra saat 15'de bütün cephede muharebe şiddet kazanmıştı. Kütahya güneyinde Yıllıca dağındaki cepheye taarruz eden çeteleri Ethem ve Tevfik idare ediyordu. Cephenin gerek bu kısmına, gerekse 190. Alayın 5 bölükle savunduğu Yokuşbaşı - Kumari kesimine yüklenen asiler muvakkat olarak, cephelerin çözülmesine sebep oldular. Her iki cephe de 190. Alay bölükleri tarafından savunuluyordu. Asi taarruzunun muvaffak olması üzerine, 190. Alay Kumari'den Kütahya şehrine doğru akmaya başlamıştı. Yıllıca dağını savunan 3. bölük de Kütahya değirmenleri mevzilerini bırakarak geriye çekilmişti. Durum çok büyük bir buhran gösteriyordu. Kütahya'nın asiler eline geçmesi ve tümenin çekilme hattının kesilmesi gibi bir tehlike belirmişti. Tümen kumandanı, bu durum karşısında ilk tedbir olarak, Kütahya kışlası civarında elde bulundurduğu tümen topçusunu şehrin güneyinde mevziye soktu. Topçunun ateşe başlaması ile âsilerin harekâtı yavaşlamıştı. İkinci tedbir olarak, cesaretine çok güvendiği emir subayı Yüzbaşı İbrahim Bey'i, çekilmekte olan kuvvetlere hakim olmak üzere gönderdi. Yüz-

başı, Kütahya değirmenlerindeki mevziden çekilmekte olan askerleri topladı ve bir karşı taarruzla âsileri geri attı. Fakat, Kumari mıntıkasından çekilen 5. bölük, dağınık bir vaziyette çekilmekte devam ediyordu. Bunları durdurmak mümkün olmadı ve bölüklerin büyük kısmı şehre girmeye başladılar. Cephenin bu kısmı ancak yeni bir kuvvetle tutulabilirdi. İşte tam bu sırada İnönü cephesinden trenle güneye sevk edilmekte olan 189. Alayın iki taburu 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey tarafından Alayunt istasyonunda indirilerek İzzettin Bey'in yardımına gönderilmişti. Alay Kumandanı Binbaşı Avni Bey kumandasındaki iki tabur, muharebenin en buhranlı zamanında Kütahya kışlasına gelerek İzzettin Bey'in emrine girdi. İzzettin Bey, alayı hemen muharebeye soktu. Cephe düzeltildi. Zaten akşam da olmuştu. Çeteler, adetleri üzere geceyi geçirmek için gerideki köylere çekildiler.

Kütahya muharebelerinin ikinci günü (12 Ocak) öğlenden biraz sonra Güney Cephesi Kumandanı Refet Bey, Kütahya'ya gelmiş, kışlada İzzettin Bey'le bir süre görüştükten sonra Alayunt'a gitmişti.

Gece sükûnetle geçti. Ertesi sabah (13 Ocak) saat 7.30 da bütün cephelerde muharebe tekrar başladı. İzzettin Beyin en büyük sıkıntısı yine cephanesizlikti. Eskişehir'den bu gün de ancak 20 sandık mermi gelmişti. 12/13 gecesi gelen bir emirle Kütahya'yı savunan 61. Tümen, Güney Cephesi Kumandanı Refet Bey'in emrine verilmişti. Bunun üzerine Refet Bey Kütahya'ya, gece, birtakım ile bir istihkâm bölüğü göndermişti.

Sabahın ilk saatlerinde âsiler henüz bir başarı elde edememişlerdi. Âsilerden birkaç esir alınmıştı. Bunların ifadelerine göre Kuvayi Seyyare müfrezelerindeki milislerin büyük kısmı istemiyerek muharebe etmekte idiler. Ufak bir fırsat çıksa bunlar ordu tarafına kaçacaklardı. Esirlerin söylediğine göre, Çerkezler tarafından ölümle tehdit edilerek muharebe ediyorlardı. Ve biraz geriye çekilenleri çete reisleri öldürüyordu. Bütün bu ifadelerden, Çerkez Ethem'in bugün ciddi bir muharebeye giriştiği anlaşılıyordu. Ethem,

çete efradında muharebe heves ve gayretini arttırmak için «*Kütahya'nın malı, canı, namusu; hepsi helâldir*» diye ilân etmiş ve Kütahya'yı çetelere bağışlamıştı.

Öğleye doğru muharebenin şiddeti azalmıştı. Fakat saat 15'de âsiler bütün kuvvetleri ile yeniden taarruza başladılar. Bir gün evvel cepheye yerleşmiş olan 189. Alay, bu taarruz karşısında bozularak çekilmeye başladı. Bütün alay şehrin kenarına kadar çekildi. Durum yeniden buhranlı bir şekil almıştı. İzzettin Bey, dünkü muharebelerde dağılarak çekilen 190. Alayın iki taburunu derlemiş, toparlamış bulunuyordu. Bu taburları 189. Alayı takviye için cepheye sürdü. Aynı zamanda tümen kurmayı Yüzbaşı Asım Bey'i de, durumu yakından görmesi için 189. Alay bölgesine göndermişti. Asım Bey, çekilmekte olan 189. Alayın yanına gelince tabancası ile tehdit ederek askerlerin çekilmesini durdurmuş, duruma hakim olarak 189. Alayı süngü hücumu ile eski mevzilerini zaptetmeye zorlamıştı. Arkadan 190. Alay da yetişince durum düzeldi. Kurmay Yüzbaşı Asım Bey, tümen kumandanına yazdığı kısa raporda şöyle diyordu :

«*Kalenin önüne kadar ricat eden Alayı çevirdim. Alaya karşı şiddetli hareket ediyorum. Ben de başındayım. Eski mevzileri mutlak geri alacağım. 190. Alayı takviye için kullanacağım.*»

Tümen kumandanının bu rapora verdiği cevap şöyledir:

«*Raporunuzu okudum. Azim ve gayretiniz bana ümit verdi. Sureti kat'iyede düşmanın tevkif ve tard edilmesini alay kumandanına yazdım. En şiddetli surette hareket etmek selâhiyetini haizsiniz.*»

Tümen Kumandanı İzzettin Bey, bu son buhranın Yüzbaşı Asım Bey sayesinde atlatıldığını ve onun gayretiyle muharebenin lehimize çevrildiğini yazmaktadır.

Bir süre sonra âsiler yeniden gayrete gelip taarruzlarını şiddetlendirmişler ve yeni bir buhran yaratmışlardır. İzzettin Bey artık durumun düzeltilmesinin yeni kuvvetlere ihtiyaç gösterdiğine kanaat getirmişti. Elindeki imkânlarla gerekli tedbirleri alıyordu. Fakat 61. Tümenin bu zayıf kıta-

atı ile Kütahya'nın daha fazla savunulamıyacağını görerek, Refet Bey'in süvari alaylarının harekete geçmelerini gerekli saymakta idi. Bir binbaşıyı, bu maksatla Alayunt'a, Cephe Kumandanı Refet Bey'i görmeye gönderdi. Kendisine verdiği talimatta, 61. Tümenin çok gergin ve buhranlı durumunu anlatmasını ve bundan sonrası için Cephe Kumandanının ne düşündüğünü öğrenmesini söylemişti binbaşı Alayunt'a gidip durumu anlattı. Refet Bey şu talimatı verdi :

— *Mecburiyet karşısında 61. Tümen, Porsuk çayı doğu sırtlarına emniyetle çekilebilir.*

61. Tümen Kumandanı İzzettin Bey, bu hayret edilecek cevabı aldıktan sonra muharebeyi kendi imkânları ile sürdürmekten başka çare kalmadığını anlamış ve böyle yapmıştır. Gerçekten, muharebenin bu üçüncü gününde savunma mevzileri büyük bir sebatla direnmiş ve âsiler akşama kadar hiç bir başarı elde edemedikleri için bütün ümitlerini yitirerek gece çekilmeye başlamışlardır. Ertesi gün alınan bilgilere göre, Parti Pehlivan ve Bolşevik taburu çeteleri, Bayat ve Emrez taraflarına, Arif Kaptan ve Akhisarlı İsmail Hakkı çeteleri Ethem ve Tevfik kardeşlerle beraber Gediz istikametinde çekilmişlerdir.

Görülüyor ki Çerkez Ethem'in tedibi ve tasfiyesi, sanıldığı gibi büyük kuvvetlerle yapılan bir harekât ile sağlanmamıştır. Hele, Refet Bey'in ve süvarilerinin bunda hiç bir rolü yoktur. Ethem, Kütahya önünde yapılan ve 3 gün süren muharebeler sonunda 61. Tümen Kumandanı İzzettin Bey tarafından yenilerek tasfiye edilmiştir. Bundan sonra yapılacak takip artık önemli bir harekât sayılamaz.

İzzettin Bey, Kütahya muharebelerinin en buhranlı son iki gününde Refet Bey'in süvari tümenleri ile Alayunt'ta oturup muharebeye neden müdahale etmediğini hayretle karşılamakta ve şöyle demektedir :

«Refet Bey, 12 Ocakta Kütahya'ya geldiği halde neden emrindeki süvari gurupları ile taarruza geçmemişti? Kendisiyle Kütahya'da görüştüğümüzde, süvari tümenlerinin Kütahya'ya taarruz eden âsilerin gerilerine sevk edilmesini söz

konusu etmiştim. Fakat o, âsiler ve tümenin durumu hakkında tam bir bilgiye sahip olmadığından, böyle bir harekete girişemiyeceğini söylemişti. Refet Bey, İnönü Cephesinden sevk edilmekte olan 8. Tümenin Kütahya'da toplanmasını beklemenin ve ondan sonra taarruz etmenin doğru olacağına inanıyordu. Bunun için de 14 Ocakta taarruza geçmeyi tasarlamakta idi. Bu sebeple 14 Ocak gününe kadar süvari tümenleri ile birlikte Alanyunt'ta kaldı. 61. Tümen Kütahya'yı bırakıp, Porsuk doğu sırtlarına çekilmek mecburiyetinde kalırsa, o zaman Kütahya ovasından âsilerin yan ve gerilerine taarruz etmeyi düşünüyordu..»

TAKİP

İnönü Cephesinde bulunan 8. Piyade Tümeninin birlikleri, 13/14 Ocak gecesi ard arda Kütahya'ya gelmeye başlamıştı. Aynı gece 61. Tümen Kumandanı İzzettin Bey, Cenup Cephesi Kumandanı Refet Bey'den aşağıdaki emri aldı :

«*Bu gece 8. fırkanın alayları yetiştiği halde, yarın taarruza geçmek niyetindeyim. Buna hazırlık olmak üzere 1. süvari livasının (tugayının) iki sahra topu ile Ağaçköy'e gönderilmesini rica ve livanın Ağaçköy'de mevziye sokulmasını ve livanın hareket zamanının iş'arını rica ederim.*»

14 Ocak günü 61. Tümen kumandanlığının aldığı son haberlere göre; âsilerin cephaneleri tükenmiş, çetelerin ekserisi firar ediyormuş, fakat paralarının, silahlarının ve atlarının alınacağı korkusu ile teslim olmaktan çekiniyorlarmış.

14 Ocak günü, Güney Cephesi Kumandanı Albay Refet Bey'in verdiği emir gereğince Çerkez Ethem çetelerinin takibi başladı. Bu takibe 61. ve 8. piyade tümenleri ile süvari kuvvetleri katılmıştı. Bu günkü harekât, irtibatsız ve dağınık bir şekilde geçmişti. Harekâtı idare eden Cephe Kumandanının piyade tümenleriyle ve Genel Kurmay Başkanlığı ile irtibatı kopuktu. Nitekim 14/15 Ocak gecesi telgraf makinesi başında cevaplandırılmak kaydiyle, Ankara'dan Ge-

makinesi başında cevaplandırılmak kaydiyle, Ankara'dan Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, 61. Tümene aşağıdaki telgrafı yazdırmıştır :

«Refet Beyefendinin 8. fırka kıtaatı nerededir? Süvarilerle bugün harekete geçmiş midir? Umumi harekât için ne gibi emirler vermiştir? 15.1.1920'de yapılacak hareket şimdiden mütesavver midir? Asilerden dehalet edecekler (sığınacaklar) hakkında ne suretle hareket edilmek mütesavverdir? Serian iş'arını rica ederim.»

Ankara, Çerkez Ethem ile çok ilgilenmekte idi. Kütahya muharebeleri devam ederken, sürekli olarak durumu soruyor ve 61. Tümen kumandanından bilgi alıyordu. Fakat yukarıdaki telgraftan anlaşıldığına göre, Refet Bey'in ne bulunduğu yeri, ne de yapacağını ve ne yapmak istediğini bilmiyordu. 61. Tümen Kumandanı İzzettin Bey, Genel Kurmay Başkanlığının son telgrafına şu cevabı verdi (özetle) :

«Refet Beyefendi bidayette 1. süvari livası ile Ağaçköy sırtlarında bulunduğunu bildirmişti. Bilâhare kendisinin oradan Porsuk üzerinden ileriye hareket ettiği ve Porsuk köprüsünde bıraktığı bir muhabere postası vasıtasiyle temini muhabere etmesini bildirmiştir.

Refet Beyefendinin bu gece nerede kaldığını bilemiyorum. Yarın için kendisinden henüz bir malûmat alamadım. Âsilerden dehalet edecekler hakkında ne yolda hareket edileceğine dair bir emir telâkki etmediğim maruzdur.»

14 Ocak günü başlıyan takip harekâtında, 61. Tümen birliklerinden birine teslim olan bir çetenin ifadesi alınmış ve kendisi İstiklâl Mahkemesine verilmek üzere Garp Cephesi Kumadanlığına gönderilmiştir. Emet müfrezesi kumandanı Doktor Fazıl, teslim olacağını bildiren bir haber göndermişti. Kendisini teslim almak üzere bir müfreze gönderilmişse de, Doktor Fazıl'ın, haber gönderdiği köyde bulunmadığı ve buradan hareket ederek Yoncalı istikametine gittiği öğrenilmiştir. Yoncalı'ya giden müfreze, bu defa çete

reisi Doktor Fazıl'ın Tavşanlı istikametinde çekildiğini, köylülerden öğrenmiştir.

Takip kuvvetleri, yol boyunca tek tük çetelere rastlamışlar ve bunlarla çarpışmışlardır. Çeteler, çarpışma başlayınca fazla bir mukavemet göstermeden çekilip gitmişlerdir.

Takip hareketi aynı minval üzere devam etmiş ve zaman zaman 40 - 50 kişilik küçük müfrezelerle çarpışmalar olmuştur. Her gün biraz daha dağılan ve eriyen Kuvayi Seyyarenin artık hiç bir değeri kalmadığından, 17 Ocak günü harekât sona erdirilmiştir. Refet Bey süvarilerinin, Simav, Demirci ve Gördes bölgelerine kadar devam eden takip harekâtı sonunda, Çerkez Ethem ve kardeşleri Yunanlılara iltihak etmiş ve bütün Kuvayi Seyyare dağılmıştır.

YEDİNCİ BÖLÜMÜN
EKLERİ

Ek : 1

ÇOK ÖNEMLİ BİR BELGE

56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey, 1919 yılı Haziran ayından 1920 yılı Haziran ayına kadar Bursa'da kaldı. Yaveri Selahattin Bey'in yayınlanmamış hatıralarında ilginç bir olay naklediliyor. Aşağıya alacağımız olayın hangi gün geçtiği yazılmamış olmakla beraber bu tarihin 1920 yılı başlarında ve herhalde Büyük Millet Meclisinin Ankara'da toplanmasından evvelki döneme ait olduğu anlaşılmaktadır.

Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey, Operatör Emin Bey (Birinci Meclis üyesi ve daha sonra İstanbul Şehremini)'in evine davet edilir. Bekir Sami Bey, yaveri ile beraber bu davete gider. Evde, Padişah adına İstanbul'dan gelmiş Reşit Bey adında bir kişi vardır. Reşit Bey, Bekir Sami Bey'e şöyle bir teklifte bulunur :

— Padişah sizinle beraberdir. Size her yardımı yapmaya, her istediğinizi vermeye hazırdır. Yalnız bir tek şartı var : Kendisini namussuzca aldatmış olan Mustafa Kemal'i tanımamanız. Bu şartı kabul ederseniz, sizi bir hafta içinde Paşa yapacak ve ondan bir hafta sonra da rütbenizi Orgeneralliğe yükselterek bütün Anadolu Kuvvetleri Başkumandanlığına tayin edecek. Ayrıca emrinize 20.000 İngiliz lirası vererek millî hareketin bütün masraflarını ödiyecek.

Size kuvvet lâzımsa, elbette Padişah ile Mustafa Kemal'i bir tutamazsınız. Padişahı kazanmak davanız için en değerli destektir.

Zamanın çok dürüst ve akıllı olarak tanınmış bir adamı olan Reşit Bey'i dinledikten sonra Bekir Sami Bey kendisine şu cevabı verdi :

— Dediklerinizin hepsi doğrudur. Yalnız Mustafa Kemal askerlikten ayrılmadan ve bu işin başına geçmeden evvel bize sordu. Biz, bu davanın sonuna kadar ona tabi olacağımıza dair söz verdik. Adam bu sözün üzerine işin başına geçti. Vatan, yalnız ne onun, ne de benimdir. Dava haklıdır, mukaddestir. Padişah, bu dediklerini yapsın, bir defa Yunanlıları denize dökelim, o vakit Mustafa Kemal'i kendi elimizle Padişaha teslim ederiz.

Ek : 2

TARTIŞMALARA YOL AÇAN BİR ÖNERGE

Konya Meb'usu Refik (Koraltan) Bey ve arkadaşlarının Meclis'te uzun tartışmalara yol açan önergeleri

«Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine :

Bütün mukaddesatı diniye ve milliyemizle beraber bedbaht vatanımızın uğramakta olduğu mütemadi ve müteselsel felâketleri izale hiç değilse tevkif emrinde azayi muhteremenin berveçhi ati hususatı lâyık olduğu ehemmiyet ve müstaceliyetle pişitedkik ve mütaleaya alınasını ve bu emri mühimin bütün vuzuh ve sarahatle müzakeresi için bir celsei hafiyede teklif ederiz.

1. İçtimaımızın saiki yegânesi olan istihlâsı vatan ve muhafazai istiklâl ve hakimiyet hususunda azami dereceye ifrağı icab ve maalesef şimdiye kadar lâyık olduğu ehemmiyetle tertip ve ihzar edilmediği vekayii müellimei ahire ile tahakkuk eden müdafaai milliye teşkilâtının bir an evvel ikmali nevakısile anbean artan mehal iki azimenin önüne geçilmesi için her milletin tehlike zamanlarında teşebbüs ettikleri tedabiri fevkalâde cümlesinden olmak üzere son zamanlarda Almanların, Bulgarların yaptıkları gibi büyük ve küçük rütbeli zabitandan mürekkeb ve her zabitin maiyetine asgarî onar nefer terfihile bu suretle vücude getirilecek mühim ve güzide bir kuvvetin âcilen düşman karşısına sevki.

2. Azayi muhteremeden bir kaç zatın gönüllü kuvvetleri teşkil ile ordumuza iltihak ve maksadı mukaddesi üzerine açtıkları şayanı tebcil ve hürmet esere tebaan diğer rüfekadan da bu şerefli vazifeye koşacakları, azami tesir yapacak mahallere bilizam tehlike önünde bütün milleti toplayarak zaif yerimizden bizi avlamak isteyen hilekâr ve hunhar düşmana lâyık olduğu mukabeleyi temin etmek.

3. Her taraftan maruz bırakıldığımız mehalik karşısında Meclisin müzakerat ve faaliyeti artık bundan böyle olsun yalnız ve doğrudan doğruya müdafaai vatana müteallik hususatı mühimmeye hasır ve kasır ile nizamnamei dahilî münakaşatı ve saire gibi bu günkü günlerimizde tâli derecede düşünülecek hususatı terk ile hayatı millet ve memlekete müteallik her nevi mesaili birbirimizden saklamıyarak bütün derdlerimizi açıktan açığa teşrih ve devasını yine aynı samimiyet ve tehalükle düşünmek lâzım ve hattâ elzemdir.

4. En ufak bir kuvvetin bile ihmal edilmiyeceği şu anatı mühimme ve mehlikede şimdiye kadar devamı dahi sıfatı celilei askeriye ile gayri kabili tevfik ve hizmetçi namile maalesef hidematı süfliyede istihdam edilen ve miktarı bilâ mübalâğa binlere baliğ olan neferatın hemen ve bilâ ifatei vakit vazifei vataniyelerine sevk ve hizmetçiye muhtaç olan zabitana münasib bir tahsisat verilerek bu ihtiyacın temin olunmasını ve dahili hizmet olan efradın da hüsnü sevk ve istihdamı emrinde alâkadarana talimatı mutaziye ita edilmesini ve işbu hususatın müstacelen tedrik ve karara rabtını teklif ederiz.»

Ek : 3

GARP CEPHESİ KUMANDANI ALİ FUAT PAŞANIN BİR RAPORU

«Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine
Eskişehir
3 Ağustos 1336

1 Ağustos 1336 tarih ve bilâ numaralı zata mahsus telgrafnamei alileri cevabıdır.

Büyük Millet Meclisince izhar arzuyu şedit üzerine miralay Bekir Sami B. İcra Vekillerinin kararıyle yirminci kolordu kumandanlığından alınmış ve kaymakamı Âşir B. ise Büyük Millet Meclisi Riyasetinin Uşak cephesini esnayi teftişte gösterdiği lüzum üzerine Muğla ve Antalya havalisi kumandanı erkâni harbiye kaymakamı İzzettin Bey ile becayiş ettirilmiştir. Binaenaleyh bu bapta cephe kumandanlığının ne arzusu ve ne de emri sadır olmamıştır. Miri mumaileyhimanın divanı harbe tevdi edilip edilmemelerini tayin hakkı ise malûmu âlileri olduğu üzere Büyük Millet Meclisinden evvel Garp Cephesinin bütün sevk ve idare mesuliyetini Meclis üşarileyhin kararile deruhde etmiş bulunan acizlerine aittir. Ben tetkikatım neticesinde mumaileyhimanın divanı harbe tevdiini mucip bir sebep te görmedim. Bu tetkikatım, indelhace Büyük Millet Meclisine aynen tevdi edilmek üzere bervechi âti hülâsa edilebilir.

Bir kumandan ya sevk ve idare hatasından veya muharebedeki cebanet ve hiyanetinden divanı harbe tevdi olunur.

Miralay Bekir Sami Beyin, bir sureti makamı âlilerine takdim kılınan yevmî raporlarından müsteban olacağı veçhile, sevk ve idarede bir hatası yoktur.

Miri mumaileyhin şahsına gelince : Miralay Bekir Sami Bey Harbi Umumiye harekâtının bidayetinde kuvvei sefe-

riye ve bilâhare fırka kumandanı olarak girmiş ve Kafkas dağlarında, Irak sahralarında Osmanlı hamasetini yaşatmış ve düşmanlarımıza bilhakkın tanıttırmış mümtaz kumandanlarımızdandır.

Harekâtı milliyedeki hidematı fevkalâdei vatanperveranelerine gelince; miri mumaileyh, cümlenin malûmu olduğu üzere, mütarekeyi müteakip derhal Anadolu'ya geçerek düşman zulmüne karşı isyan bayrağını açmış, İzmir cephesini bidayette tesis edenler meyanında bulunmuş ve İstanbul'un bir mahallesi mesabesinde bulunan ve muhtelif valilerin zehri telkinatına kapılanan Bursa gibi bir muhitte milletin âmal ve harekâtı meşruasını iki seneye karip bir zamandanberi biperva yaşatmış, günagün vaitlere, idam tehditlerine karşı selâbeti ahlâkiye ve safiyeti vicdaniyesini bilfiil ispat etmiş, en mühim bir simayi necabet ve hamiyettir.

Kaymakam Âşir Beye gelince: Miri mumaileyhte dahi sevk ve idare hatası görmedim. O gün verdiğim vazifede kendisi bir nefer gibi ileri karakolda soğuk kanlılık ve sükûnet gösterdi ve bilâhare de cephe enkazının (anayi) de toplanıp durdurulmasına mühim bir âmil oldu. Miri mumaileyhin Irakın en felâketli ve en şerefli muharebatında dahi hidematı mühimme ifa etmiş ve fırka kumandanlığına irtika eylemiş olduğunu, kendisini tanıyanlardan işittim. Binaenaleyh kendisinin mucibi mesuliyet bir hal ve hareketini görmedim. Antalya ve Muğla havalisi kumandanlığına tayin edişime sebep de budur. Harekâtı milliyedeki hidematına gelince; beş, altı aydanberi bilfiil bu cephenin sevk ve idaresinde âmil bulunuşu zikri cemile kâfidir. Sözüme hitam vermeden bir noktai esasiyeyi kemali ehemmiyetle tavzih etmek isterim:

Bilhassa bu Yunan taarruzunda tebellür eden bir fikir: Zabitan ve kumandanların, halk dedikodularında bile hedefi taarruz olmalarıdır. Güya efradın hattı harpten firarına zabitan sebebiyet veriyorlarmış. Bu teraneyi, Uşak cephesinde firar ederken çevirdiğim efrattan ve bazı ahaliden işittim. Fakat bunların aynı kelimat ve cümlelerin saf nefer veya halk ağzından çıkması, bu ifadatın musanni ve bir pro-

paganda tertibi olduğuna en beliğ ve canlı bir şahittir. Beş senelik bir harbi umumiyi muhayyirülukul fedakârlık ve kahramanlıklarla duşu hamasetlerinde yaşamış olan Osmanlı heyeti zabitanının, bunca mahrumiyetlere ve felâketlere rağmen aynı ruhu asalet ve besaleti bugün dahi taşıdıklarını temin eder ve vatanın istihlâsını, milletin istiklâlini duşu mesuliyetine almış bluunan heyeti mezkûrenin selâmeti maslahat namına her türlü gayri sahih isnadattan masun bulundurulmasını, hukuku neşruallarının bütün manasile hıfz ve vikaye olunmasını evliyayi umurdan kemali ehemmiyetle rica ederim efendim.»

Ek : 4

KURTULUŞ KOLAY OLMUYOR

56. Tümen Kumandanlığı ve 17. Kolordu Kumandan Vekilliği görevi ile Anadolu'ya gönderilen Albay Bekir Sami 21 Mayıs 1919 günü Bandırma'ya gelmişti. Ertesi günü, 22 Mayısta sabahleyin uyanan Albay, yaveri Yüzbaşı Selâhattin'i odasına çağırarak, Bandırma'da oturan 61. Tümen Kumandanı Vekil Kurmay Yarbay Refet Bey'i bulup yanına getirmesini emretti. Selâhattin Bey, Tümen karargâhına gitti, KumandanVekilini yanına getirdi ve aralarında aşağıdaki konuşma geçti :

Yüzbaşı Selâhattin — 17. Kolordu Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey oteldedir, sizi görmek istiyorlar.

Yarbay Refet Bey — Beni görmek isteyen adam makamıma gelir ve beni görür.

Yüzbaşı Selâhattin — Kolordu Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey, Tümen Kumandanının kendisini görmesini emrettiler.

Yarbay Refet Bey — Ben böyle bir adam tanımıyorum ve burada bir 17. Kolordu yoktur. Gidin Miralay Bey'e böylece sölyeyin.

Yüzbaşı Selâhattin — Kolordu Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey, sizi alıp kendi yanına götürmemi emrettiler. Benim bu emri yerine getirmeye mecbur olduğumu Tümen Kumandanının takdir edeceklerini ümit ederim.

Yarbay Refet Bey — Şimdi senin elini, ayağını bağlatır, ya bir kenefe veyahut bir ahıra tıkarım. Defol karşımdan.

Yüzbaşı Selâhattin — Hayatta kaldığım ve kudretim yettiği zamana kadar Tümen Kumandanını Kolordu Kumandanına götürmeye mecbur olduğumu takdir edeceğinizi zannederim.

Bir süre süren bu çekişmeden sonra, Tümen Kumandanı işin şakaya gelmediğini anlayarak Yüzbaşı Selâhattin Bey'le beraber Bekir Sami Bey'in kaldığı otele geldi. Bekir Sami Bey kendsini oturduğu yerde karşılayıp, karşısındakine otur demeden şöyle hitap etti:

— Burası Türkiye'dir. Burada tek bayrak Türk bayrağıdır. Bunun dışında başka bir bayrağın asılmasına, sallanmasına, hürmet görmesine, muvafakat etmek, müsamaha etmek alçaklıktır. Şimdi, bütün şehirdeki Yunan bayraklarını kaldırtacaksınız, tâki zaferleri yıktıracaksınız, bu iş üç saat zarfında sona ermez ise ben sizi öldüreceğim. Haydi, vazife başına.

Tümen Kumandanı vekili «Başüstüne efendim» *diyerek çıktı ve emir yerine getirildi.*

Ek : 5

CAMİDE BİR KONUŞMA

56. Tümen Kumandanı ve 17. Kolordu Kumandan Vekili Albay Bekir Sami Bey, 22 Mayıs 1919 günü Bandırma'da namaz vakti bir camiye giderek, namazdan sonra cemaate aşağıdaki şekilde hitabetti :

«Müslümanlar! Eğer bu camide bir çan görmek istemiyorsanız, eğer ailelerinizi Rum ve Yunan palikaryalarının kucağında görmek istemiyorsanız haydi silâh başına. Bugün ne bir hükümet ve ne bir devlet kalmıştır. Devlet de sizsiniz, hükümet de sizsiniz. Ya bu düşmanları öldüreceğiz, bu vatan bize kalacak; ya biz öleceğiz, bu vatanı alanlar burada bir tek Müslüman ve Türk bırakmıyacaklar. Her yabancı bayrak bir düşmandır, bunu yırtın ve yakın.»

Ek : 6

BİR KAYMAKAM

Alaşehir'den ayrılan Albay Bekir Sami Bey Eşme'ye yaklaşmaktadır. Kasabanın yakınlarına doğru uzaktan bir sürü çocuğun ellerinde bayraklar olduğu halde kendisine doğru koştuğunu görür. Bunu bir karşılama töreni sanır. Fakat karşı karşıya gelince anlaşılır ki, hepsi Türk olan çocukların ellerindeki bayraklar Yunan bayraklarıdır. Yunanlıları beklemekte olan kaymakam ve kasaba halkı, uzaktan bir atlı grubun geldiğini görünce Yunan ordusu geliyor sanarak bu çocukları karşılamaya göndermişlerdir.

Bekir Sami Bey maiyeti ile beraber doğru kaymakamın odasına gelir ve kaymakama Eşme'de Rum olup olmadığını sorar.

Eşme'de ticaretle uğraşan sâdece dört Rum ailesi vardır. Bekir Sami Bey kaymakamı ayıplar. O da Yunanlıların nasıl olsa Eşme'yi işgal edeceklerini ve bu takdirde Türk halkı korumak için bu tedbire başvurduğunu söyliyerek kendisini savunur.

Bekir Sami Bey Eşme'deki dört Rumu kaymakamlık binasına getirtir ve bu bayrakla karşılama hadisesini sorar. Rumlardan biri şu açıklamayı yapar :

— Buraları Yunanistan olacaktır. Yunan hükümeti ve askeri medenîdir. Bazı vahşi Türkler gelen Yunan askerinin medenî olduğunu ve bu yerli halka yapacağı iyiliği bilememiş ve anlıyamamışlardır. Halbuki Türk halkı iyi bir teb'adır. İşte bunu bilen Alaşehir'in mukaddes pederi metropolit hazretleri kendilerine bu gibi fenalıklara meydan verilmemesi için çalışmayı emretmiş, onlar da bu suretle hareketle Eşme halkını korumak istemişlerdir.

Kaymakam, Rumlar konuşurken tasvib eder tarzda başını sallıyordu. Fakat Bekir Sami Bey son derece sinirlenmişti. Rumun sözü bitince kaymakama şu emri verdi :

— Şimdi hükümet binasının önüne dört sehpa kuracaksınız ve bu adamları hemen asacaksınız. Yunan devleti muazzaması buraya gelirse onlar da buradaki Türklerin hepsini assın.

Bu emir bir saat sonra yerine getirildi ve o gece dört Rum ailesi bir kafile halinde Alaşehir'e sevk edildi.

Ek : 7

ALAŞEHİR'DE BİR OLAY

Albay Bekir Sami Bey 1919 Haziranının ilk günlerinde Alaşehir'de idi. 2 Haziran gecesi Alaşehir'e dört hocanın geldiğini ve camilerde halka vaaz verdiklerini haber aldı. Hocalar halka Anadolu'ya gelen Yunan ordusunun padişahın emriyle geldiklerini ve onlara hürmette kusur etmemelerini söylemişler. Bu haberi alan Bekir Sami Bey, hocaların sabahleyin kaymakamlık binasının önüne getirilmesini emretti. O gün Alaşehir'i terkedecek olan Bekir Sami Bey ve maiyeti atlarının üzerinde kaymakamlık binası önüne geldiler. Kaymakam, jandarma kumandanı ve dört hoca orada duruyorlardı. Albay Bekir Sami sordu :

— Hocalar bunlar mı?

Kaymakam veya jandarma kumandanından biri :

— Evet, *dedi.*

Bu cevap üzerine Bekir Sami Bey akıl almıyacak bir süratle tabancasını çekerek dört hocayı kanlar içinde yere serdi ve sert bir sesle kaymakama şöyle dedi :

— Vazifelerini yapmıyanların akibeti budur. Bunu unutmayın ve siz de doğru hareket edin.

Ve atını sürüp gitti.

Ek : 8

DEMİRCİ EFENİN KEMAL PAŞAYA YAZDIĞI TELGRAF

Umuru dahiliye vekâletinden mevrud 17.7.36 (920 Temmuz) tarih ve 1675 numaralı telgraftan 57. fırka (Tümen) kumandanlığına tayin edilmiş olan Nazmi Bey'in aynı zamanda Denizli Mutasarrıflığı vekâletini de ifa edeceği bildirilmektedir. Fırka kumandanı Şefik Beyin şu müşkül zamanda şu müstesna muhitte ifa ettiği hizmeti Allah bilir Bir seneden beri kardeş gibi çalıştığım mumaileyhin ani olarak tebdil edilmesi beni pek müteessir etti. Nazmi Bey'in pek değerli bir kumandan olması hesabı ile teşrifinden memnun isem de vazifesi uğrunda icabında bir nefer gibi istihkarı hayat eden bir fırka kumandanı takdir yerine bila sebeb tebdili muafıkı madelet olmadığı ve bunu arzetmeyi bir vazife addediyorum. İcra edilmekte olan tahkikatlarda müşevvik ve vakayı cinaiyenin mürettibi olduğu tahakkuk etmekte olan ve andezoplus fabrikası sahibi vasıtası ile dekik (un) tedariki ile iştigal yüzünden efkârı ehaliye rağmen Rum zükurunun (erkeklerinin) tehcirine aleyhtar olan, Yunanın takarrürü ve cephe mücahidinin ihtiyacatını Yunanın eline geçmemesini temin için Dinara nakledilen unlar meyanından kendisine ait olanların da naklinden muğber olan Kalem Reisi Miralay Tevfik Bey ve hempalarının mütemadi şikâyetlerinin tesiratı neticesi olduğuna şüphe etmiyorum.

Nazmi Beyin mutasarrıflığa tayini ile Şefik Beyin fırka kumandanlığında ipka buyrulmasını selameti memleket namına ve mukaddes gayemizin istihsali namına rica ederim. Hükümeti teşkil ve Kuvayı Milliye rüesası taraftarının kasabayı terk etmelerini tehditkâr bir vaziyetle teklif ederek Bolu ve Yozgat vs. mahallerde olduğu gibi Kuvayı Milliye aleyhinde tertip edilen vakayı müessifeyi cinaiye hakkında tarafımdan arzedilen malumat kanaatbahş olamıyorsa acilen heyeti tahkikiyeyi adilîyenin izamı ile hakikatı ahvale ıttıla hasıl edilmesini hassaten rica ederim.

Demirci Mehmet efe
Kütahya
31-1-36

Ek : 9

DEMİRCİ EFENİN AF BEYANNAMESİ

İhtiyat zabiti Kayalık mahallesinden Hacı Fevzizade Ali Rıza Efendi.

İhtiyat zabiti Delikli mahallesinden Hacı Halil İbrahim efendi mahdumu Rüştü efendi.

Jandarma binbaşılıktan mütekait İbrahim Namık bey.
Delikli Çınardan tüccardan Nuri Bey Lök Hacı Ali oğlu.
Belediye Reisi Hacı Tevfik efendi.
Müftü efendi mahdumu Fevzi efendi.
Kayalık mahallesinden Odabaşıoğlu Halil efendi.
Gürcan mahallesinden Bekir oğlu Ali.
Gürcan mahallesinden Lebip oğlu Ahmet.

Balâda esamisi muharrer dokuz şahıstan mada bütün ahalinin emniyet mal ve canı katiyen tahtı temindedir. Denizli hâdisesi müelimesinden nâşi bundan sonra gerek Denizli ve gerek Sarayköylü hiç kimse hakkında takibat ve tahkikat icra ve ceza tatbik edilmiyecektir. Binaenaleyh bütün Denizli ve Sarayköy ahalisi yerlerine ve yurtlarına avdet ederek kemali emniyetle iş ve güçleriyle iştigal ederek vatan ve milletin saadeti için çalışmalıdırlar. Her ferd Denizli hâdisesi için bugünden itibaren katiyen affedilmişlerdir.

Çünkü masum ahaliyi iğfal ve izlâl ederek memleketin sükûn ve rahatını ihlâl eden muharrik ve müşevvikiler artık cezasını bulmuşlardır.

Hiç kimse korkmamalıdır ve işbu teminatımın sıhhat ve katiyetine cidden emin olmalıdır. Benim mertçe verdiğim bu sözden dönmek ihtimalim yoktur. Bu söz özü doğru, imanı bütün, vicdanı temiz zeybek sözüdür. Ve Ceanabı

Hak vaadimin, teminatımın müşahidi adili, kefili zamıdır. Mertçe verdiğim bu teminat Denizli ahalii masumesini iğfal eden eşhasın teminatı gibi iki yüzlü bir söz değildir. Allah için bunu herkes tasdik etmelidir.

Kuvayı Milliye Umum Kumandanlığı
15 - 16.7.36
Aydın ve havalisi
(Demirci Mehmet Efe)

Umum K.
İmza : Mehmet

Ek : 10

DEMİRCİ EFE SÖKELİ ALİ EFEYE NİÇİN KIZMIŞTI?

Söke jandarma kumandanı Fikri Bey, Sökeli Ali Efe'nin küçük kardeşini Söke'de kahvede öldürmüş, fakat Sökeli Ali Efenin cepheden gelerek kendisinden intikam alması korkusu ile Çine'ye Yörük Ali Efenin yanına sığınmıştı. Bu sıralarda Demirci Efenin karargâhı Nazilli'de idi ve Sökeli Ali Efe de burada bulunuyordu. Olayı haber alan Sökeli Ali Efe maiyeti ile birlikte Çine'ye giderek Yüzbaşı Fikri Bey'i öldürmek üzere harekete geçmek istiyordu. Demirci Efe, Sökelinin bu hareketini yerinde görmemiş ve Yüzbaşı Fikri Beyi Nazilli'ye getirtmek için Yörük Ali Efeye bir mektup yazarak Dokuzoğlu Mehmet Efe kumandasında 80 kişilik bir kuvveti Çine'ye göndermişti. Yörük Ali Efe Demirci Efenin isteğini önce hoş karşılamamış ise de Yüzbaşı yüzünden Demirci Efe ile arasında büyük bir itilâf çıkacağını düşünerek Yüzbaşı Fikri Beyi Dokuzoğlu Mehmet Efe'ye teslim etmişti Yüzbaşı Nazilli'ye getirilerek Kuvayi Milliye Divanı Harbinde muhakemesi görülmek üzere tevkif edilmiştir. Bu nunla tatmin olmayan Sökeli Ali Efe gece maiyeti ile birlikte hapishaneden Yüzbaşıyı alarak Nazilli - Kuyucak arasında Üçkuyular mevkiine götürmüş, kendisini parçalıyarak vahşiyane bir şekilde öldürmüştür.

Bu cinayeti işleyen Sökeli Ali Efe tabii Demirci Efenin yanına dönemezdi. Maiyeti ile beraber Karıncalı dağı eteğinde Yenice köyüne gitmiş ve Demirci Efeden ayrılmıştır. Hadisenin olduğu gecenin sabahı durumu öğrenen Demirci Efe çılgına dönmüş ve bütün karargâhı ayaklandırarak Sökeli Ali Efenin ölüsünü veya dirisini getirmelerini istemiştir. Nazilli karargâhında bulunan Refet Bey (Paşa) ve ileri gelen diğer subaylarla Nazilli eşrafı, Demirci Efeyi teskin

etmeye çalışmışlardır. Nihayet iki gün sonra Nazilli'den Sökeli Ali Efeye bir heyet gönderilmiş ve kendisine teminat verilerek Nazilli'ye dönmesi sağlanmıştır. Demirci Efe huzuruna çıkarılan Sökeli Ali Efeye şöyle demiştir :

— Oğlum Ali, seni 10 numaralı arkadaşım tanırdım, bundan böyle sıfıra indin. Dikkatli ve hesaplı ol.

Sökeli Ali Efe ağlamaya başlayınca Albay Refet Bey Demirci Efeye şöyle hitap etmiştir :

— Ali Efe de biraz haklı. Kardeş acısına dayanamıyarak bu işi yaptı. Ben şahsım itibariyle affettim, siz de affedin.

Ek : 11

GENELKURMAY BAŞKANININ BİR EMRİ

Genelkurmay Başkanı İnönü'nün 19 Haziran 1920 tarihinde isyanı bastırmakla görevli «Ankara'da Kuvayi Tedibiye Uumum Kumandanı Ethem Beye» verdiği yazılı emir aynen şöyledir :

«1 — Yenihan (Yıldızeli), Yozgat, Zile bölgesindeki ayaklanma durumu aşağıdadır :

a. Akdaşmadeni, Yozgat, Alaca mevkileri âsilerin elindedir.

b. Yenihan, Tokat, Zile, Mecitözü, Çorum, Sungurlu, Keskin, Çiçekdağı (Mecidiye) mevkileri bizim elimizdedir. Fevzi Bey adında birisinin komutasındaki âsiler 14 Haziran 1920'de Sivas ile Şarkışla arasındaki Kayadibi Nahiyesini basmışlardır.

c. Yozgat düştükten sonra âsiler, Çiçekdağı istikametinde ilerleyerek Çiçekdağı ahalisi başta Kaymakam olduğu halde âsilere karşı dayanmaya hazırlanmışlardır.

d. Tokat civarında Gülpınar Köyünde Tokat'a taarruz etmek üzere toplanan 200 mütecaviz âsi 15 Haziranda Zile'den gönderilen takip müfrezemiz tarafından sarılarak reisleri ele geçirilmiş, askerlerden almış oldukları silâhlar kısmen geriye alınmıştır.

e. Çorum'un Ortaköy Nahiyesinde toplanan âsiler üzerine Zile'den gönderilen Topçu Binbaşı Mehmet komutasındaki süvari müfrezesi, Çayköy ve İbek köylerinde 15 Haziran 1920'de âsilerle müsademeden sonra, Cevizli'ye gelmiştir. Çorum'dan Alaca'ya bir miktar asker ve jandarma gönderilmesine teşebbüs olunmuştur.

f. Yozgat'ın âsiler tarafından işgal şekli ve işgalden sonra cereyan eden olaylar tertipçi ve teşvikçiler hakkında Yoz-

gat mebusları tarafından Kayseri'den yazılan telgraf suretiyle en son alınan raporlar ekli olarak gönderilmiştir.

2. İsyan bölgesinde ve doğrudan doğruya Genelkurmay emrinde bulunan kuvvetler şunlardır :

a. Çankırı'da 300 piyade, 6 makinalı tüfek, 50 süvariden mürekkep, 58'inci Alay Komutanı Binbaşı Vasfi emri altında bir müfrezemiz vardır. Albay Refet (Bele) 19 Haziran 1920'de 250 atlı ile Çerkeş'den Çankırı istikametine hareket edeceğini bildirmiştir.

b. Zile'den 5'inci Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) emrindeki takip müfrezelerimiz ve kıtalarımız vardı. Bunlardan bir süvari müfrezesi Ortaköy şimalinde Cevizli'dedir. Mütebakisi kısmen Zile ve kısmen Tokat civarındadır.

c. Boğazlıyan'da 60 atlıdan mürekkep Kılıç Ali Müfrezesi ve 33'üncü Alayın 3'üncü Taburu vardır. Sivas ve Yenihan mevkilerinde de millî mahalli müfrezelerimiz ve kıtalar vardır.

3. Tedip müfrezesi, 20 Haziran 1920 sabahı Ankara'dan hareketle Yahşihan, Keskin, Sekili genel istikametinde Yozgat'a gidecektir. Müfreze için Ankara'dan verilen 2 günlük erzak ve yem ihtiyat olarak beraber taşınacaktır. Yahşihan civarındaki Kılıçlar mevkiinde ve Keskin müfrezenin iaşesi için gereken erzak ve yem biriktirilmektedir.

4. Kuvayi Tedibiye Umum Komutanlığının görevi: İsyan bölgelerinde toplanmış olan âsi kuvvetleri dağıtıp, asayişi temin ve idame, fesat teşkilâtını kökünden yok etmek, isyanın kışkırtıcılarını cezalandırmaktır.

5. Harekât hakkında icabettikçe Genelkurmay'dan emir ve direktifler verilecektir. İrtibatın en yakın telgrafhaneler ve bunun dışındaki bölgelerde seyyar makinelerle sağlanma sı gerekir. Hergün enaz bir rapor verilecektir.

İsmet»

Ek : 12

ÇERKEZ ETHEM'İN MUSTAFA KEMAL PAŞAYA BİR TELGRAFI

Çerkez Ethem, 18/19 Aralık 1920 günü, Mustafa Kemal Paşa'yı kandırarak Sarı Efe (Edip Bey) müfrezesini yanına almak için bir telgraf çekmişti. Bu telgrafta şöyle diyordu :

«Anadolu harekât ve tedibatı zamanında hasbelvaz'iye Biga havalisinde terettüğüm ve bilâhare Düzce'ye muvakkaten sevk edilen Birinci Kuvvei Seyyareye mensup Edip Beyin, müfrezenin kısmı küllisinin İzmir ve havalisi gönüllülerinden olan 250 süvari, 200 piyade, bir cebel takımı, iki makinelitüfek, 30 kişilik karargâh süvari efradından mürekkep müfrezemizin, İzmir hududuna takarrübümüz dolayısiyle kendilerinden daha fazla istifade edileceği tabiî bulunmakla beraber mütemadiyen de müracaat vâkı olmakta bulunduğundan ve elyevm o havalide asayiş ve sairenin de şayanı emniyet bir raddede olduğu Edip Bey tarafından da işar edildiğinden münasip diğer bir kıtai le, mıntıkai mezkûre teslim alınarak, mumaileyh Edip Beyin müfrezesi vesaiti harbiyesiyle, Kuvayi Seyyareye iltihakının lâzım gelen makamata emrü havalesini rica eylerim.»

Ek : 13

BİR BAŞKA TELGRAF

Dersaadette Sedaret-i Uzmeye

(İstanbul'da Yüce Başbakanlığa)

Ankara'da tevkif edilen rüfekayi muhteremenizin İstanbul'a iade edilmeleri için Ankara Meclis Riyasetine keşide ettiğim protestoname berveçhizir mâruzdur. Şimdiki halde Millet Meclisinin kararıyle taarruza maruz bulunuyorum. Kuvvetim müdafaaya hattâ taarruza bile kâfi olmakla beraber cephe ve cenahım Yunanlılarla itilâf edilmiş ise de muvafakati devletlerinin inzımamı her cihetten lâzım görülmekle icrayi icabı ve muhaberat ve emri devletlerinin vusulünün temini için, Gediz telgraf hattının tamir ve ıslahı mâruzdur ferman.

Sabık Umum Kuvayi Seyyare ve
Kütahya Havalisi Kumandanı ve
elyevm Umum Kuvayi Milliye
Kumandanı Ethem

Ek : 14

BİR KARARNAME

Vatanın selâmet ve halâsı hakikisi için ordularda vahdeti fikriye ve itaati mutlakanın vücup ve lüzumunu her şeyden akdem addeden Heyeti Vekile, Büyük Millet Meclisi âzasından Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylerin Kütahya'dan 26/27 Kânunuevvel 1920 tarihli telgrafnamesini ve bu mesele etrafında cereyan eden ahval ve hâdisatı mütalâa ve müzakereden sonra mukarreratı âtiyeyi ittihaz etmiştir :

1 — Birinci Kuvvei Seyyare, diğer bütün kıtaati askeriye gibi bilâkaydüşart Büyük Millet Meclisinin kavaninine ve nizamat ve evamiri hükümete tebaiyet ve itaatle mükellef ve zaptü raptı askerî ile mukayettir.

2 — Birinci Kuvvei Seyyare kumandanlığının, vezaif ve hususatı askeriyeden dolayı bilcümle teklifat ve mütalâatı, ancak tahtı emrinde bulunduğu kumandanlığa ve mezkûr kumandanlık vasıtasiyle icabeden makamata iblâğ olunur.

3 — Hususatı mezkûre ile iştigal Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetine aittir.

Mustafa Kemal
Müdafaai Milliye Vekili

Fehmi
Hariciye Vekili
Ahmet Muhtar
Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti Vekili
Fevzi

Fevzi
Dahiliye Vekili
Doktor Adnan

Maliye Vekili
Ferit

Ek : 15

ŞİFRE MAKİNE BAŞINDA

Ankara 28.12.1920

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi azasından Celâl, Reşit, Eyüp Sabri ve Kılıç Ali Beylere

C : 28/12/1920 şifreye : Selâmeti memleket ve millet için hakkı âcizanemdeki samimiyetinize cidden müteşekkirim. Mevzuubahs mesele hakkında azimeti âlilerinizden evvel, bütün vesaiki irae etmek suretiyle verdiğim izahat ne ticesinde, meseleyi resmen hükümete intikal ettirirken, zatıâlilerinizin münasip olan bureti hareketi oradaki arkadaşlara izah ve ifham buyurmak üzere seyahat külfetinde bulunmanızı rica etmiştim. Meselenin hal noktası diye telgrafnamenide işaret buyurduğunuz nokta zaten burada dahi mevzuubahs olmuş idi. Hükümetin tedabir ve tertibatı umumiyesi, herhangi bir tarafın imlâsiyle olamıyacağını arz etmiştim. Heyeti Vekile kararı, zaten lâzimürriaye olan tabiî ve malûm hususatı resmen ve katiyen bir defa daha ifae eder. İşaratı aliyeleri, hiçbir suretle suitelâkki edilmiş değildir. Ancak, burada dahi arz eylediğim veçhile, benim bir buçuk aydan beridir şahsi ve hususi delâlet ve teşebbüsatımla ve kemali samimiyetle vukulbumuş olan iştigalimin, maatteessüf takdir edilmemiş olduğunu görüyorum ve bittabi meselenin hal ve takibini mesul ve alâkadar olan makamata terk etmiş bulunuyorum.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Ek : 16

BİR UYARI YAZISI

Ethem Beyefendiye

1 — Garp Cephesine ve Büyük Millet Meclisine gönderdiğimiz telgrafname üzerine infisaliniz hakkında aldığım 29.1.36 tarihli emirnameyi diğer bir telgrafla tebliğ ediyorum. Muhaberat artık resmî ve kat'î bir şekilde cereyan ettiğinden hissiyat ve mütaleatı şahsiyenin mevkii kalmamıştır. Bununla beraber munhasıran kendiliğimden olmak üzere mütaleatı hususiyemi iblâğ etmeyi bir vazife addediyorum. Bu mütaleatım ikinci maddede yazılmıştır.

2 — Bir buçuk aydanberi sizlere türlü türlü vesveseler ilka olunduktan sonra; siyaseten de herkes türlü türlü istifadelere yeltendi. Bu gibi ihtilâflarda ya insan büyüğünün sözüne mutavat ve emniyet eder veyahut inat neticesi mukavemet ve musademeye müncer olursa talih de oyunda muvaffakıyet ihtimalini hesap ve muvazene eyler. İnat ve mukavemet hususunda evvelâ Ankara'da tertibatı siyasiyeye girişildi. Cephede emir ve kumanda, itaat ve inzibat keyfiyeti hükümetin bir meselei siyasiyesi şekline getirildi. Sonra diğer cephelerdeb ulunan Kuvayı Milliye rüesasının iştirakine hafi bir surette müracaat olundu ve ordu dahilinde propagandanın tesiratına güvenildi. En nihayet harekâtı kat'iyeye girişilmesine hem hükümetin karar veremiyeceği, hem de kâfi kuvvet bulamıyacağı zannolundu. Onlar yanlış ve muzır tedbirler idi. Hepimiz ve akıllı olan Reşit Bey, bu tedbirlerin isabetsiz ve yanlış olduğunu takdir etmedi. Bu gidişle kardeşler arasında kan akması gayrikabili içtinap görünüyor.

Büyük mücadelelere girişmiş zevatta hayat korkusu olamaz. Fakat herhangi bir mübarezenin esbabı muvaffakıyetini kablelvuku muvazene etmek iktiza eder. Ordunun size

kurşun atmıyacağı ve bazı kıtaatın size iltihak edecekleri hakkında ihtimal aldığınız teminata itimat etmeyiniz. İdareniz altındaki hakikî kuvvetlerin miktarı malûm, 5000 miktarında olduğu mesmu olmakla beraber 10.000 hesap ediyorum. Kuvayı Milliyeyi lâğvettiğimiz ve ele geçecek rüesa ve efradın hayatları tehlikede iğfalâtı ile herkesin mal ve canını müdafaa kaygusuna düşerek ciddiyetle yemin ettirildiği ve külliyetli topçu ve piyade cephanesi iddihar ettiğiniz kabul edilmiş velhasıl bu faraziyat en geniş mikyasta tutularak lâzımgelen tedbir ittihaz olunmuştur. Hiç kimse size bu kadar açık kardeşlik yapmadı. İşte ben, vaziyeti bu suletle hulâsa ettikten sonra Büyük Millet Meclisinin kararı veçhile münasip gördüğünüz şekil ve tertipte Kuvayı Seyyare başından çekilmenizi hem şefiniz hem de Kuvayı Milliye mensupları için faydalı addediyorum. Bugün başka çarei hal kalmamıştır.

Bir defa şifahen görüştüğümüz zaman ne kadar açık surette beyanı fikir ettimse bu defa da yazı ile aynı vuzuh ve samimiyetle hakikatı söylüyorum. Bu telgrafımın müretteb veya pazarlığa vesile addedilmesi yanlış olur. Baki son selâm.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Ek : 17

VE BİR CEVAP

Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, emrindeki kuvvetlerle Çerkez Ethem'in üzerine yürüyüşe geçmeden evvel ona 31.12.1920 günü bir uyarı telgrafı yazmıştı. Çerkez Ethem'in, Cephe Kumandanına yazdığı cevabî telgraf da şöyledir :

«C. 31 - 12 - 36 tarihli telgrafnameye

1 — Şifreli telgrafnamenizi aldım, Mustafa Kemal Paşa'nın delâletiyle Büyük Millet Meclisinin af ve mağfiretine azim teşekkür ettim.

Benim çektiğim telgraf ve telgraflar tamamiyle bir hakikattir. Büyük Millet Meclisinin böyle bir kararı varsa hak ve hakikatten uzak bir nankörlüktür. Meclisin durumunu bilmem. Fakat hükümetin aleyhimde tertip ettiği tuzaklara vakıf olduğum günden itibaren her türlü ihtiyata riayet ettim. Şimdiki meşgalem hadiseleri lehime olarak tarihe uydurmak için taarruzunuzu bekleyeceğim. Sonra, meşruluğunu iddia ettiğiniz durumunuz hercümerç olacak. Benim, bana saldıracağınız askerin sizin gibi nankör olacağına kani olmamakla beraber aksi hal de düşünülmüştür. Onlardan birşey çıkmaz. Beni ve benim kuvvetlerimi ezebilecek, vurabilecek imkânınız varmış da bu münasebetsizliklerin vukuundan önce Uşak için teklif ettiğim taarruzu niçin kabul etmediniz? Öyle ise hain cani hep sen, hep siz.

2 — Buyuruyorsunuz ki, bir buçuk aydan beri sizlere türlü türlü vesveseler ilka olunduktan maada siyaseten de herkes türlü türlü faydalanmaya yeltendi. A budala kardeş, vesveseyi meydana getiren siz değil misiniz? Vasıtanız, Topçu Müfettişi Galip değil mi?... Bu gibi hiç bir şeyi bilmemezlikten gelerek konuşuyorsunuz.

Sizin ve emsalinizin çekememezliğine kıskançlığına, şahsî ihtiraslarınıza şahıslar değil, memleketler feda ettiğinize ve edebileceğinize bu kararlarınızdan başka ne gibi şahit ve ne gibi deliller aranabilir. Bu kadar muhteris olduğunu bildiğim sizlere karşı alacağım ve aldığım tertibatı çok görmemek lâzımdır. Fakat muhterisler tabiatiyle çok görür, çok göstermeye çalışır. İlâmaşallah siz de hiç kusur etme-

diniz. Hepimizden akıllı olduğunu söylediğiniz Reşit Bey değil midir ki, saflığı ile bu fırsatları verdi. Fakat ne yapayım, kardeş. Yoksa bana kalsaydı ne Mustafa Kemal Meclis Reisi olurrdu ve ne de sen şimdi benim idamıma ferman okuyabilirdin ve ne de Ankara Millet Meclisi koridorlarındaki muhtelif şekillerdeki silâhlıları önce Mustafa Kemal'in diktatörlüğünü işaret edebilirlerdi.

3 — Bir de izzeti nefisten bahsediyorsunuz. Koltuklarda, salonlarda bahsedilen izzeti nefis kelimelerine kıymet vermeyiniz. Çünkü aslı yoktur. Büyük mücadelelere girişmiş zevatta hayat meselesi bahis konusu olmaz buyuruyorsunuz; bu tavsiyeyi bana söylemek liyakatinde olduğunuzu ispat etmek için Uşak cephesine buyurmanız lâzımdır. Ordunun kurşun atmayacağını, iltihak edeceğini kabul edersem pek hata etmiş olmam. Çünkü ne onlar sizin gibi nankör, ne de benim isyanıma kanîdirler. Kuvvetlerimizin 5.000 veya 10.000 olması, Mustafa Kemal'in daima Kuvvei Seyyareyi bir, iki yüz kişiden ibaret olduğunu iddia ve propagandasına karşıdır. Yoksa kuvvetimiz ister az, ister çok olsun; imanına, selâbetine şahit, Çanakkale'den, Sivas'lara kadar alayları kâh tekbir kâh tehdit ile esir eden, ussatı tenkil ve tedip etmiş bir kuvvettir. İki gözümün biçareleri! Talim ve terbiye ile 93'den beri kazandığımız en ufak bir muharebeyi gösterebilecek durumda olursanız bu iddianıza o kadar şaşmayacağım. Bize kimse kardeşlik yapmamış ve en açık bir samimî kardeşliği sizin yaptığınızı söylüyorsunuz. Teşekkür ederiz. Fakat inanılmasını müşkül görüyorum. Köprüyü geçinceye kadar eyvallah ediyorsunuz, amma bilmiyorsunuz köprünün binde birini geçememişsinizdir.

Ah fesatla malûf vatanseverler! Biçare Millet Meclisi sizin askerî sahte şöhretlerinizi müdrik değil. Binaenaleyh vatanseverlik hissim şu hitapta bulunmamı emrediyor: Bana karşı emniyet bahş bir durum alınız, aksi halde hakikat ve hak muvaffak olacaktır. Tarih bana az, size çok lânet edecektir. Bakî ilk selâm...»

Umum Kuvvei Seyyare K.
Ethem

Ek : 18

ANKARA'YA BİR TELGRAF

Çerkez Ethem'i ikna ederek yola getirmek ve hükümetin Kuvayi Seyyare hakkında aldığı kararı ona kabul ettirmek için Kütahya'ya gönderilen, Milletvekillerinden kurulu heyet, 26/27 Aralık 1920 günü Mustafa Kemal Paşa'ya aşağıdaki telgrafı çekmiştir (özetle) :

«1 — Emniyet tertibatı alındığına şüphe yoktur. Vaziyetleri tamamen tedafüidir. Kendilerine karşı tahşit ve ikame edilen kuvvetler ve nev icat karakollar mevazii asliyesine çekildiği takdirde, bu harekâttan da sarfı nazar edeceklerdir.

2 — Hasmane harekete mâruz kalmadıkça, memleketin selâmeti âtiyeti için ve şahsı devletlerine karşı perverde eyledikleri mulıalesete binaen; her türlü fiilî hareketler içtinab edeceklerini en büyük yeminlerle temin eylemişlerdir.

3 — Kuvayi Syyarenin, Konya ve Alaca'da bulunan efradiyle, Konya'dan Müâzim Sadrettin Efendi kumandasiyle gelmekte iken, Fahrettin Paşa tarafından tevkif edilen seksen neferin ve Kuvayi Seyyare Müfreze Kumandanlarından Kürt İsmail Ağanın, Kalecik'ten akrabasından cihada iştirak etmek üzere esnanı askeriye haricindeki kemselerden toplananların iltihaklarına mümanaat edilmemesi;

4 — Kuvayı Seyyareye para verilmesi için Kütahya mutasarrıflığına emir verilmesi;

5 — Emniyet ve itimadın, fiilen tesis ve idamesi için Fahrettin ve Refet Beylerin cepheden uzaklaştırılmaları.»

Ek : 19

BİR EMİR

Kütahya, 7 Kânunuevvel 1920
Kalecik Kazası Kaymakamı Canibi Vâlâsına

Kuvayi Seyyare müfreze kumandanlarından olup zirde künyesi muharrer İsmail Ağa kazayi vâlâları dahilinde Kuvayi Seyyareye mensup olup mezun ve garimezun mücahidin ile yeniden silâh ve hayvan tedarikiyle, iltihak edecek vatanperverleri alıp getirmek vazifesiylem emuren Kalecik'e izam kılınmıştır. Kendisine her türlü teshilât ve muavenatı lâzımei vatiniyenin ifasını rica eylerim efendim.

Umum Kuvayi Seyyare ve
Kütahya Havalisi Kumandanı
Etem

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TÜRK - YUNAN SAVAŞI BAŞLIYOR

A. BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Birinci Dünya Harbinin galip devletleri tarafından Anadolu'da Yunanistan'a vaadedilen ve sonra Sévres Andlaşmasiyle sınırları çizilen toprak, daha önce de belirttiğimiz üzere, Batı Anadolu'da küçük bir bölgeden ibarettir. Bu bölgeyi, Yunanlılar, 1919 Haziranı sonuna kadar işgal etmiş bulunuyorlardı. Fakat, Türk - Yunan harbinin önemli muharebeleri bu bölgenin çok ötelerinde, Orta Anadolu'da cereyan etmiştir. Yunan ordusunu, İzmir'den 400 - 500 Km. uzaklarda dövüşmeye zorlayan iki sebep vardı : biri politik, diğeri askerî. Politik sebep, Venizelos'un Avrupa'dan Atina'ya yazdığı telgraflarda gördüğümüz gibi, Yunanistan'a verilen bölgeyi Edremit sahillerine kadar genişletmek ve belki Boğazların nezaretini elde etmek, kısaca Türkiye'de büyük devletlerinkine eş bir bölgeye sahip olmak isteği idi. Barış şartlarını Yunanistan lehine, bu şekilde değiştirebilmek için Venizelos, Yunan ordusunu büyük devletlerin hizmetine verdi. Bu hizmet, Türk millî kuvvetlerini ezerek, Türkiye'yi barış şartlarını kabule mecbur bırakmaktı. Diğer taraftan askerliğin gerekleri de bu politik durumu desteklemekteydi. İzmir'in Yunanlılara verilmesi, Anadolu'da bir millî hareketin doğmasına sebep olmuştu. Millî hareket gittikçe kuvvetleniyor ve Yunan ordusunu işgal ettiği bölgede rahat bırakmıyordu. Millî kuvvetleri ezip dağıtmadan, Yunanlıların Batı Anadolu topraklarına yerleşmeleri mümkün değildi.

İşte, 22 Haziran 1920'de başlayıp bir buçuk ayda Bursa - Uşak çizgisine kadar varan ilk büyük Yunan taarruzu bu sebeple yapılmıştı.

Venizelos iktidarda kalabilseydi, yeniden taarruza giri-

şebilir miydi? Bu soruya iki türlü cevap vermek mümkündür. Önce, Yunan menfaatlerinin ve gücünün Anadolu'nun daha derinliklerine sarkmaya elvermediğini gözönünde tutmak gerekir. Venizelos, bunu anlayacak kadar zeki ve tecrübeli bir devlet adamı idi. 1920 yaz taarruzu, ne askerlik ne de politik bakımdan hedefine ulaşamamıştı. Gerçi Türk kuvvetleri iyice hırpalanmış, bozulmuş ve Türkler büyük bir toprak kaybetmişlerdi. Fakat millî kuvvetler yok edilememişti. Yunan ordusu, taarruzun çok elverişli ve başarılı olmasına rağmen Bursa - Uşak çizgisinde durmuş ve kalmıştı. Taarruzun devamına cesaret edemiyen Venizelos'un, iktidarda kalsa idi, 1921 yazında yeni bir teşebbüse girişeceğine, bu sebeplerle ihtimal verilemez. Nitekim, Venizelos, Kral idaresinin Paris maslahatgüzarına yazdığı 30 Ocak 1921 günlü özel ve gizli bir mektupta; kendisi hükümet başında olarak böyle bir durum karşısında bulunsaydı hemen Anadolu'daki işgal sahasını, yalnız Yunanistan'a verilmiş bölgeye mahsus kılıp diğer yerleri boşaltacağını ifade etmiştir. Ancak, günden güne gelişen ve vatanını savunmak durumunda olan bir düşmanın karşısında durup, beklemek de mümkün değildi. Bu durum, Yunan çıkmazını göstermektedir.

1920 yılı sonlarında iktidara gelen Kral Konstantin, kendisini ve Yunanistan'ı bu çıkmazda buldu. Askerlikten anlayan ve hattâ birçok çevrelerce iyi bir kumandan olarak da kabul edilen Kral, Türk - Yunan Harbine bu çıkmaz içinde yeni bir hava getirdi. Yönetimi ele almasının üzerinden henüz bir ay geçmeden, kış ortasında, Yunan ordusunun küçük çapta bir taarruza girişmesi teklifine «evet» dedi. Böylece Türk - Yunan Harbinin ikinci safhası başlamış oluyordu.

Kral Konstantin'i de politik ve askerlik gerekleri zorlamıştı. Askerlik gereği aynı olmasına rağmen, Venizelos'u 1920 yaz taarruzuna sürükleyen politik sebeple, kralı 1921 kış taarruzuna götüren politik sebep aynı değildi. Hatta ilk İnönü muharebesi, Türk kuvvetlerini dağıtmak gibi geniş bir askerî hedef de gütmüyordu.

YUNANLILAR NEDEN TAARRUZA GEÇTİLER

Birinci İnönü muharebesine sebep olan Yunan ileri hareketini, askerî incelemeler de dahil olmak üzere bütün yayınlar: Çerkez Ethem'in takındığı isyankâr tutuma bağlamaktadırlar. «Nutuk»da ve resmî kaynaklarda da durum böyle gösterilmiştir. Hattâ, bazı yazarlar, Türk Ordusunun Ethem ile çatışmış olmasından faydalanmak üzere Yunanlıların taarruza geçtiklerini ispat etmek için birtakım zoraki açıklamalara sapmışlardır. Bu arada Yunanlılarla Ethem'in anlaşmış olarak aynı zamanda harekete geçtikleri iddiası bile ileri sürülmektedir. Bunlar, tamamen yanlıştır. Olayın cereyan ettiği sırada, karşı tarafın ne maksatla, ne yapmak istediğini kesinlikle bilmek mümkün olamıyacağından, ancak tahmin edilebilir. Biraz da, Ethem'e karşı girişilen hareketi haklı göstermek amaciyle, o gün yapılan tahmindeki yanlışlık, bir gerçekmiş gibi bugüne kadar sürüp gelmiştir.

«Ethem Olayı»nı Yunanlılar, şüphesiz biliyorlardı. Uşak'taki Yunan Kolordusu Kumandanlığı ile Ethem'in temas kurduğu da bilinmektedir. Fakat, Yunanlılar taarruza daha önceden karar vermişlerdi. Ve sebebi şu idi :

Kral Konstantin için, Yunan dâvasını ve Venizelos'u destekleyen Lloyd George ile Clemanceau'nun teveccühünü ve desteğini kazanmaktan başka çıkar yol yoktu. Bu yol ise, Türklere karşı harbi devam ettirmek ve bunda en az Venizelos kadar azimli davranmaktan ibaretti. Öte yandan, büyük Yunanistan dâvasına inanmış olan Venizelistlere de hoş görünmek zorunluğu, kralı aynı yola itiyordu. Uzun zamandır, tahtından uzakta, sürgün hayatı yaşayan Konstantin, taraftarları 14 Kasım 1920 seçimlerini kazanınca, iktidara büyük bir hısla sarıldı. İtilâf Devletleri, 3 ve 8 Aralık 1920 tarihli notalarıyle, kralın Atina'ya girmesini önlemek istemişler ve aksi takdirde Batı Anadolu'da Yunanistan'a verilen mandanın geri alınacağını, her türlü malî yardımın kesileceğini ve Doğuda hareket serbestliğini ele alacaklarını bildirmişlerdi. Yeni hükümet ve kral, bu tehdide aldırma-

dılar. Fakat iktidarda kalmak için de birşeyler yapmak gerekiyordu.

Yunanistan'ın Anadolu ordusu kurmay başkan yardımcısı General Sarıyanis, bu taarruz hakkında şöyle demektedir :

«1920 seçiminden sonra İzmir'deki kumandanlığa getirilen General Papulas, Atina'ya bir seyahat yaparak hükümetle temas etti. Bu seyahatten dönüşünde, o zamanki başbakan Rallis tarafından, hükümetin Venizelos siyasetini takip eylediğini İngiltere'ye ispat için Anadolu'da bir taarruz hareketi yapılması lüzumunun kendisine tebliğ edilmiş bulunduğunu bize bildirdi.»

Aynı konuda General Papulas da şunları yazıyor :

«Kralın Yunanistan'a dönüşü sebebiyle yapılacak karşılama merasiminde ordu temsilcisi olarak bulunmak üzere Atina'ya gitmiştim. Merasimden iki gün sonra Başbakana şu teklifi yaptım: Düşmanın teşkilât ve harp kabiliyeti hakkında ordu tarafından toplanan ve büyük bir kısmı müphem olan bilgiler dolayısiyle bu bilgilerin doğruluk derecesini tahkik etmek üzere bir keşif taarruzu yapılması lüzumludur. Taarruz sonunda, karşımızda düşmanın yalnız gayrı muntazam kuvvetleri bulunduğu anlaşılırsa, silâh altındaki kuvvetlerimizi azaltmak da mümkün olur.»

Yunan harp karargâhında taarruz meselesi görüşülürken, bu konuda ne düşündüğü sorulan Sarıyanis, işgal bölgesini genişleteceğini, halbuki işgal edilmiş olan bölgenin savunulması için eldeki askerin ancak yettiğini söylemiş ve bunun üzerine bir keşif taarruzu yapılmasına karar verilmiştir.

Anadolu felâketinin sorumluluğu, Yunanistan'da yıllarca tartışıldığı için herkes bir başkasını itham veya kendisini savunmak durumuna düşmüştür. Bu bakımdan, Yunan kaynaklarında raslanılan her bilgiyi doğru kabul etmek mümkün değildir. Burada da, taarruzun teklifini hükümete Papulas mı yaptı, yoksa Sarıyanis'in dediği gibi hükümet Papulas'a talimat mı verdi, kesinlikle bilmiyoruz. Taarruzun

keşif mahiyetinde küçük tutulması fikri de, ya Papulas'a veya Sarıyanis'e aittir. Fakat, bizim için bu ayrıntılar önemli değildir. Önemli olan ve kesin bir şekilde anladığımız husus şudur ki, yeni iktidarın Venizelos'un siyasetini güttüğünü İtilâf Devletlerine göstermek ve bu vesileyle Türk kuvvetleri hakkında keşifte bulunmak, bu taarruzun tek sebebidir. Yine açıkça belli olmaktadır ki, bu Yunan taarruzunun keşiften öte bir hedefi yoktur.

Yunan taarruzunun «Ethem Olayı» ile doğrudan doğruya bir ilgisi bulunmadığı ve mahdut hedefli bir hareket olduğu aşağıdaki gerçeklerle daha çok açıklığa kavuşmaktadır.

1 — Ethem'e karşı hareket 29 Aralık 1920 tarihinde başlamıştır. Ethem'in bu tarihten önce Yunanlılarla bir teması olduğu tesbit edilmiş değildir. Yunanlıların, taarruza 21 Aralıkta karar verdikleri, General Papulas'ın ve Sarıyanis'in beyanlarından anlaşılmaktadır. Olaylar da ayrıca bu hususu doğrulamaktadır. Nitekim, Bursa cephesindeki Türk tümeninin (24. Tümen) aldığı 1, 2 ve 3 Ocak 1921 tarihli keşif raporları, Bursa bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin taarruz hazırlıkları yaptığını ve Bursa'ya yeni kuvvetlerin geldiğini tesbit etmektedir. Bir taarruz hazırlığından 2 gün önceki olaylara bağlanması mümkün değildir.

2 — Birinci İnönü Muharebesini Yunanlılar yenilgi veya başarısız bir hareket olarak kabul etmiyorlar. Bunun için, taarruza bir bahane aradıkları yok. Böyle de olmasa, «Ethem Olayı» ile bu taarruzun bir ilişiği bulunsaydı, bundan bahsetmemekte veya gizlemekte ne gibi bir fayda umabilirler?

3 — İnönü mevzilerine yapılan taarruza, Bursa ve İzmit bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin hepsi değil, ancak bir kısmı katılmıştır. Kesin bir sonuç alınmak istense idi, Ethem ile ilişiği olsun veya olmasın, bütün kuvvetlerini harekete geçirmeleri gerekirdi.

4 — Uşak'taki Yunan Kolordusu, bu harekete ancak bir gösteriş olarak katılmış ve biraz ilerledikten sonra durmuş-

tur. Ethem'in temas kurduğu bu kolordu, 30 - 40 Km. kuzeyinde bulunan Ethem'e yardım edecek yerde, yalnız doğu ve güneydoğu yönünde harekete geçmiştir.

5 — Türk kuvvetleri İnönü mevzilerini terkedip geri çekildikleri halde Yunanlılar ertesi sabah taarruza devam etmiyerek, geldikleri yere, geri çekilmişlerdir.

İNÖNÜ
SAVUNMA HATTI

1921 yılının 9 ve 10 Ocak günlerinde ve aynı yılın 31 Martında Türk - Yunan kuvvetleri arasında cereyan eden muharebelerin İnönü bölgesinde yapılması bir tesadüf değil dir. İnönü muharebelerinin zamanını Yunanlılar, fakat muharebe alanını Türkler seçmişlerdir. Türk ordusunun savunma plânına göre, Bursa ve Kocaeli yönünden gelecek bir düşman taarruzu İnönü'de karşılanacaktı. İnönü savunma hattı, Yunanlıların 1920 yaz taarruzundan ve Bursa'ya yerleşmesinden hemen sonra seçilmiş, siperler kazılarak bir dereceye kadar da hazırlanmıştı.

Marmara bölgesinden İç Anadolu'ya giden tek stratejik yol, İnönü'nden geçerek Eskişehir'e ulaşır ve buradan ikiye ayrılıp, doğuda Ankara, güneyde Afyon yönünden uzanır. Tabiatın tâyin ettiği bu duruma teknik de uymak zorunda kaldığı için, İstanbul - Bağdat demiryolu Eskişehir'den geçmekte ve Afyon üzerinden Konya'ya doğru gitmektedir. Demiryolu ayrı bir kol halinde, Eskişehir'den Ankara'ya kadar uzatılmıştır. Demiryolu, —hele o devrin teknik imkânları karşısında— askerlik bakımından son derece önemlidir. Ankara hattı ile Kütahya - Afyon hattının kavşak noktasında olmak bakımından Eskişehir'in stratejik değeri büsbütün artmaktadır. Şu hususun belirtilmesi yerinde olur ki, demiryolunun döşemesinden önce de, Eskişehir, stratejik bir kilit noktası idi. Çok eski tarihlerdeki harplerden söz etmeye lüzum yok. Haçlı seferleri devresinde, Haçlı Orduları, hedeflerine ulaşmak için Eskişehir'i geçmek ve burada Türklerle muharebeler yapmak zorunda kalmışlardır.

İstiklâl Harbinde; Türkler için Eskişehir'in elde bulundurulması, Yunanlılar için Eskişehir'in işgali, hassasiyetle üzerinde durulan askerî bir mesele olmak önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Türk - Yunan Harbinin beş muharebesinden üçünün Eskişehir etrafında cereyan etmesi, Eskişehir'in stratejik değerinden ileri gelmektedir.

İnönü savunma hattı, Eskişehir'e 40 Km. uzaklıktadır. Eskişehir yolunu kapayan, girinti ve çıkıntılarıyla 30 Km. genişliğe sahip bulunan İnönü mevzilerinin sağ kanadı Sakarya nehrinin sarp kıyılarına, sol kanadı Domaniç dağlarına bağlı, aşılması güç bir tepeye dayalıdır. Demiryolu, cephenin ortasından geçer. İnönü mevzilerinin ilerisinde, düşmanı oyalayabilmek için üç savunma hattı daha vardır. İnönü'nde tutunmak mümkün olmazsa, 15 Km. geride başka bir savunma hattının bulunması, İnönü mevzilerine ayrıca değer kazandırmaktadır.

MUHAREBE
ÖNCESİ

Yunanlıların Bursa'dan Eskişehir yönünde, Uşak'tan Afyon yönünde ileri hareketi 6 Ocak 1921 günü başladı. 5 Ocakta Yunan ve Türk kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

İzmit'te Yunanlıların Manisa Tümeni vardı. Bu tümenin karşısında bir Türk alayı ile mevcutları 20 - 80 kişi arasında değişen 5 millî müfrezeden ibaret bir kuvvet, Geyve ve havalisi kumandanlığı adı altında cephe teşkil ederek Adapazarı ve Geyve yollarını kapatıyordu.

Gemlik'te bir, Bursa'da iki Yunan tümeni bulunuyordu. Bu cepheyi 24. Türk Tümeni tutmuştu. Tümen, en ilerideki kuvvetleri İnegöl ve Yenişehir'de olmak üzere, bir taarruz halinde oyalama muharebesi yapmak maksadiyle derinliğine tertiplenmişti. Tümenin emrinde «Gökbayrak Taburu» adını taşıyan bir milis kuvveti bulunuyordu.

Uşak'ta iki tümenli 1. Yunan Kolordusu yerleşmişti. Karşısında Dumlupınar'da 2 Türk taburu vardı.

Türk Ordusunun, Yunan cephesinde bulunan kuvvetlerinin çoğu (4 piyade tümeni ve bütün süvari birlikleri) Çerkez Ethem'in üzerine yüklenmişti ve bu kuvvetler 5 Ocakta Gediz'de bulunuyorlardı. Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey de Gediz'de idi. Ethem kuvvetleri, ordunun taarruzu karşısında her gün biraz daha azalarak üçe bölünmüş olduğu halde Tavşanlı, Emet ve Simav'a çekilmişlerdi.

Taarruza Bursa'daki bir Yunan tümeni ile Gemlik'teki tümenden bir müfreze (hepsi 15-20 bin kişi) katılmış, İzmit'teki Yunan tümeni hiç bir teşebbüste bulunmamış, Uşak'tan hareket eden Yunan kuvvetleri ise sırf aldatmak maksadiyle Dumlupınar'a doğru ilerliyerek İslâmköy'de durmuştur.

Yunan ileri hareketi, üç koldan, 6 Ocak sabahı saat 7'de başladı. Bu üç yürüyüş kolunun takibettiği yollar İnönü önünde birleşiyordu. Yunanlılar asıl muharebe alanına üç günde ulaşmışlardı. 6, 7 ve 8 Ocak günleri devam eden ileri hareket, Yunanlıların karşısında zayıf örtme kuvvetleri bulunduğu için büyük güçlüğe uğramamış ve bu üç gün küçük muharebelerle geçmiştir.

Bursa cephesindeki 24. Tümen Kumandanı, Yunanlıların taarruz hazırlığına giriştiklerini Ocak ayının ilk gününden itibaren keşif ve haberalma raporlarından sezmişti. Tümen Kumandanı, Batı Cephesi Kumandanına durumdan sık sık haber veriyordu. 3/4 Ocakta Cephe Kumadanına aşağıdaki raporu gönderdi:

«1 — Bu akşam Bursa'dan gelen bir yolcunun, iki gün evvel iki tabur Efzun askerinin Bursa'ya geldiğini ve hanlara yerleştiğini ifade etmekte olduğu, İnegöl mevki kumandanlığından telgrafla bildirilmiştir.

2 — Gerek siyasî beyanat, gerek düşmanın Bursa-İnegöl arasındaki yığınağı ve yeni kuvvetler getirmesi bu cepheden daha çok Pazarcık umumî istikametinde olmak üzere yakın bir gelecekte taarruz edileceği kanaatini vermektedir. Bu yığınağın siyasî bir manevra olması ihtimali de varsa da, bunu zayıf görüyorum.

3 — Böyle bir durumda Eskişehir'den Geyve'ye kadar dağılmış olan Tümen Cephesinin her tarafında zayıf olduğunu ve bilhassa Pazarcık cephesindeki alay mevcudunun da az bulunduğunu arz ve bu alayın ikmal eratı ile olsun takviye edilmesini istirham eylerim.»

Tümen kumandanı istihbarat raporlarını ve durumu iyi değerlendirmiş, doğru tahminde bulunmuştu. Takviye istememekte de yüzde yüz haklı idi. Fakat, Ethem'e karşı girişilen harekete son derece önem verildiği ve düşman karşısında bulunan kıt'a kumandanlarının takviye isteği çok defa aşırı bir tedbirlilik gayreti sayıldığı için, 24. Tümen Kumandanının bu raporu, Batı Cephesi Kumandanlığında bir yankı uyandırmadı. Ayrıca Batı Cephesi Kurmay Heyeti Eskişehir'de bırakılmıştı. Cephe raporlarının aynı zamanda Ankara'da Genel Kurmay Başkanlığına da gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Batı ve Güney Cephelerinin büyük kısımlariyle Ethem'in tedibine karar verildiği zaman, hem muhtemel bir karşı ihtilâl teşebbüsünü önleyerek Ankara'nın güvenliğini sağlamak, hem de Yunanlılar taarruza geçerlerse bu taarruzu karşılamak üzere Bolu'da yeni bir tümen kurulmuş ve Eskişehir - Ankara demiryolu üzerinde Beylikahır'a gönderilmiştir. Yine aynı maksatla Ankara, Çorum ve Yozgat eratından kurulmasına başlanan bir tümenin kuruluş işleri çabuklaştırılmıştır. Diğer taraftan, Yozgat isyanını bastıran Çolak İbrahim kumandasındaki 2. Kuvayi Seyyare, 3. Süvari Tümeni adiyle nizamî ordu birliği haline sokulup, Ankara'ya getirilmişti.

Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, yukarıda açıklanan tedbirlerin ve Genel Kurmayca cephe hareketlerinin yakından izlenmesinin verdiği güvenle, herşeyden önce Ethem'in işini bitirmek ve bu teşebbüste herhangi bir başarısızlığa uğramamak niyetinde idi. 6 Ocak 1921 günü Bursa cephesinden Yunanlıların taarruza geçtiği haberini aldığında, beraberinde bulunan Güney Cephesi Kumandanı Albay Refet Beye de, Uşak'taki Yunan Kolordusunun Afyon'a doğru taarruza geçtiği bildirilmişti. İki kumandan durumu görüşerek, Ethem'in tedibine ara vermeyi ve Gediz civarın-

da toplanmış kuvvetlerini Yunanlıları karşılamak üzere esas cephelerine göndermeyi kararlaştırdılar.

Güney Cephesi kuvvetleri, Dumlupınar mevzilerinden fazla uzak değillerdi. Cebrî yürüyüşle, bir günde, düşmandan önce savunma bölgesine ulaşabilirlerdi. Fakat, Batı Cephesi Birlikleri demiryolundan da faydalanmak suretiyle İnönü mevzilerine ancak 4 günde yetişebilirlerdi. Ankara'da Genel Kurmay da durumu inceledikten sonra, Gediz'deki kıtaların İnönü'ne geç yetişebileceğini gördüğünden, Eskişehir - Ankara demiryolu üzerinde Beylikahır'daki Tümene, İnönü mevziini tutmak emrini verdi. Batı Cephesi Kumandanı, Ethem'in karşısında bir miktar kuvvet bırakarak, kuvvetlerin çoğunu İnönü'ne sevketti.

MUHAREBE

Yunanlılar üç günlük yürüyüşten sonra 9 Ocak günü İnönü mevzilerinin önüne gelmişlerdi. Muharebeye katılacak olan 3 Türk tümeninin bir kısım kuvvetleri, aynı gün öğle üzeri İnönü mevzilerine yerleşmiş, bir kısım kuvvetler de mevziye yetişmek üzere yolda bulunuyorlardı. Batı Cephesi Kumandanı Kütahya'da idi.

Üç ayrı kol halinde İnönü mevzilerine ulaşan Yunanlılar, bugün, bütün cephe boyunca taarruza geçmediler. Sol kol, geri kalmıştı. Bu sebeple, yalnız sağdan ilerleyen Yunan birlikleri İnönü mevzilerinin sol kesimine yüklendi. Cephenin bu kısmını tutan zayıf Türk kuvvetleri, çok iyi dövüşerek, takdire değer bir savunma muharebesi verdiler. Muharebe akşama kadar sürdükten sonra, karanlık basınca kesildi. Yunanlılar, zaptetmiş oldukları bazı arazi kısımlarını bırakarak muharebe hattının gerisine çekildiler. Gece, sükûnetle geçti. Asıl muharebe 10 Ocak günü olacaktı. Bu muharebeye katılacak olan Türk kuvvetleri, bütün birlikleriyle 9 Ocak akşamı cepheye yetişmiş ve mevzilerine yerleşmiş bulunuyordu.

Garp Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, Kütahya'yı Ethem'e karşı savunacak olan Tümenden bir taburu da be-

raberine alarak, 9 Ocağı 10 Ocağa bağlayan gece yarısı trenle Kütahya'dan ayrıldı.

10 Ocak günü muharebe, düşmanın, sabah saat 6,30'da taarruza geçmesiyle başladı. Hava çok sisli idi. Sis saat 10'a kadar kalkmadı. Bu durum Yunanlıların lehine idi. Türk cephesinin sol kanadında, Yunanlılar bazı mevzileri zaptettiler, fakat yedek kuvvetlerle takviye edilen bu cephede düşman taarruzu durduruldu ve tesbit olundu.

Cephenin sağ kanadında, sisin kalkması üzerine Yunan birlikleriyle birdenbire karşılaşan ve gerekli tedbirleri almamış bulunan 24. Tümen birlikleri geri çekilmeye başladılar.

Cephenin sağ ve sol kısımları arasında boşluktan faydalanan bir Yunan kuvveti içeriye doğru sarkarak, öğle üzeri, Batı Cephesi karargâhının bulunduğu İnönü istasyonunu tehdit edici bir durum aldı (Cephe Kumandanı, muharebe başladığı zaman henüz yolda ve saat 8'de İnönü'ne yetişebilmişti). Cephe Kumandanı, bu Yunan kuvvetine bir yan taarruz yapmak için 11. Tümen Kumandanına emir verdi. Fakat, muharebe çok aleyhte gelişmekte idi. Cephe Kumandanının tümenlerle, tümenlerin birbirleriyle tam bir irtibatları olmadığı gibi, cephenin her yerinde olup bitenlerden de haberleri yoktu. Yan taarruzun başarısızlığa uğramasının bir felâkete yol açabileceğini düşünen Albay İsmet Bey, her zamanki ihtiyatkârlığı ile, taarruz emrini verdikten yarım saat sonra bu karardan vazgeçip geri çekilmeyi uygun buldu.

Cephe Kumandanının saat 13.00'de verdiği emir üzerine, geri çekilme düzgün olmadı. Yine aynı sebeplerle zayiat arttı. Saat 16.00'da, düşman İnönü mevzilerini tamamen ele geçirmiş ve kısa bir takip yaparak, bulunduğu hatta kalmış bulunuyordu.

İnönü mevzilerinin 15 Km. gerisindeki ikinci savunma hattına çekilen Batı Cephesi kuvvetleri, bu hattı savunmak için tertiplendi. Gece sükûnetle geçti. 11 Ocak günü ortalık aydınlandığı halde düşman tarafından hiç bir hareket yoktu. Cephe Kumandanlığı, Yunanlıların yeniden taarruz için

toplanmakta ve hazırlık yapmakta olduğunu sanıyordu. Öğleye kadar bekledikten sonra, hiç bir hareket görülmeyince keşif faaliyetine geçildi. Peyderpey gelen raporlardan, düşmanın çekildiği anlaşılıyordu. Süvari keşif kollariyle yaptırılan keşifler sonunda, Yunanlıların Bursa yönünde çekilip gittiklerine kesin kanaat getirilince, Cephe Kumandanlığı saat 19.00'da takip emrini verdi. Birinci İnönü muharebesi böylece sona ermiş bulunuyordu.

ELEŞTİRME

Birinci İnönü, askerlik yönünden küçük bir muharebedir. Yeneni ve yenileni yoktur. Bu muharebede, Yunan Ordusu da, Türk Ordusu da iyi sevk ve idare edilmemiştir. Hele, Yunan kumanda heyetinin kararsızlığı, beceriksizliği hiç bir bahane ile gizlenemiyecek açıklıkla görülmüştür. 9 Ocak günü yapılan muharebede, elle tutulacak kadar net bir başarı sağladıkları halde, fırsatı kaçırmışlar ve taarruza devamı ertesi güne bırakmışlardır... Yunan kumandanlarının, o günkü başarılarına rağmen, akşam üzeri ne kadar çok endişe duyduklarını General Sarıyanis, açıklamıştır. 10 Ocak muharebelerinde de, Yunan kumandanları aynı aczi göstermişler ve gündüz çekilen Türk kuvvetlerini takip etmemişlerdir. Gerçi, Yunanlılar, bu hareketi sırf keşif maksadile yapmışlardır. Fakat, bir keşif taarruzuna da, Başkumandanın İzmir'den Bursa'ya gelmesi, Kolordu Kumandanının ve Ordu Kurmay Başkanının taarruza katılması derecesinde önem verilince, kesin sonuç alınacak yerde, pasif duruma geçmek, mazeret kabul edecek bir hata değildir.

Muharebenin birinci günü, Batı Cephesi Kumandanı, Kütahya'da bulunduğu ve verdiği emir yetişmediği için, cephede müşterek bir kumanda kurulmamıştır. Sağ kanattaki 24. Tümen kendi başına kalmış sol kanattaki 17. ve 4 Tümen kumandanları aralarında anlaşarak hareket etmeye çalışmışlardır.

Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, 6 Ocakta başlayan ileri hareketiyle düşmanın, bir gösteriş taarruza

giriştiğini sanmıştır. 6 Ocakta 24. Tümene verdiği emrin 2. maddesi aynen şöyledir :

«Bu hareketin Yunanlılarla işbirliği yapan âsi Ethem'e yardım maksadiyle yapılmış bir gösteriş olması muhtemeldir.)

Albay İsmet Bey'in düşmanının niyetini gerçeğe yakın bir şekilde tahmin etmesi kadar, bu tahmine rağmen cepheye kuvvet sevki bakımından askerliğin gerektirdiği bütün tedbirleri alması da takdire değer bir haldir. Ancak, kendisinin 6-9 Ocakta 4 gün Kütahya'da kalıp, cepheye ancak muharebenin son günü yetişmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. Ethem'e karşı girişilen hareket, bilindiği üzere çok cüretkâr bir teşebbüstür ve bu hareketin bütün sorumluluğunu Albay İsmet Bey üzerinde taşımıştır. Hareketin başarısızlığa uğraması herşeyi mahvedebilirdi. 6 Ocakta Ethem'in kuvvetleri her ne kadar azalmış ve sarsılmış ise de, İsmet Bey'in, o günkü şartlara göre, Ethem'i hiçe sayarak İnönü'ne koşması beklenemezdi. Bu sebeple İnönü ile Gediz'in orta yerine düşen Kütahya'da bulunup, iki tarafın da hareketin gelişmesini beklemek istediği anlaşılıyor. Bu hareket tarzı, İsmet Bey'in ihtiyatlı ve soğukkanlı mizacına uygun düşmektedir. Fakat İnönü cephesine gitmekte geciktiği de bir vakıadır. Nitekim, bu yüzden 10 ocak muharebelerinde birlikleri üzerinde tam bir hâkimiyet kuramamıştır. 9 Ocak akşamı İnönü'nde bulunsa idi, ertesi günkü muharebenin şekli değişebilir ve Yunanlılara ağır bir darbe indirebilirdi.

10 Ocak günü İnönü mevzilerinden ikinci savunma hattına çekildikten sonra, düşmanla irtibatın kaybedilip, 11 Ocak günü taarruz beklenilmesi de Batı Cephesi Kumandanlığı için bir zaaftır. Bu yüzden Yunanlıların durumu tesbit edilerek, akşam üzeri verilen takip emri sabah erkenden verilebilseydi, çekilme Yunanlılar için pahalıya mal olurdu. 13 Ocak 1921 tarihli aşağıdaki Yunan resmî bildirisinin ifadesinden de bu tenkidimizin haklı olduğu anlaşılmaktadır :

«Kıtalarımız, aldıkları emre uyarak, düşmanı yalnız İnönü'ne kadar takip ettiler, malzeme aldıktan ve geriye nak-

lini sağladıktan sonra, düşman tarafından taciz edilmeksizin, normal yürüyüşle İzmir Kolordu bölgesine döndüler.»

Birinci İnönü Muharebesi, Yunan taarruzunun maksadı ne olursa olsun, dış görünüşüyle, Yunanlıların Türkler karşısında ilk başarısızlığıdır. Değişik deyimle, 15 Mayıs 1919'dan beri, Türkler, Yunan taarruzunu ilk defa İnönü'nde kırmış oluyorlardı. Türkiye'de ve dışarıda, bu muharebe çok olumlu bir etki yarattı. Ethem'in üzerine yürünüldüğü nazik bir zamanda, Batı Cephesinin yıkılması, büyük bir tehlikenin savuşturulduğunu müjdeliyordu. Zira, Ethem, İnönü muharebeleri sırasında hâlâ bir tehlike olmakta idi. Gediz'in boşaltıldığını, karşısında kuvvet kalmadığını 8/9 Ocak gecesi haber alan Ethem, ertesi gün sür'atle Kütahya yönünde harekete geçmişti. O gün rastladığı süvari alayına taarruz etti, fakat geri atıldı. Ethem'in karşısında, 500 - 600 mevcutlu bir süvari ile elinde yalnız bir piyade alayı kalmış ve bütün gücü 700 silâhlıdan ibaret bulunan 61. Tümenden başka kuvvet yoktu. Ethem, 10 Ocak günü Kütahya'yı tehdit etmeye başlamıştı. İnönü Muharebesinin sonucu, işte bu bakımdan çok önemli idi. Yunan tehlikesi, belirsiz bir süre için atlatıldığına göre, Ethem'in saf dışı edilmesi kolaylaşıyordu.

Yunanlıların Anadolu'ya çıktıklarından beri cereyan eden muharebelerde Kuvayi Milliye ile Ordu birlikleri yanyana döğüşmüşlerdi. Kabul etmek gerekir ki, Ordu şimdiye kadar bir varlık gösterememişti. Hele karşı ihtilâl hareketlerinin bastırılmasında Kuvayi Milliye'nin gösterdiği başarı orduyu büsbütün gölgelemiş, itibardan düşürmüştü. İnönü'nde Ordu, ilk defa, yanında Kuvayi Milliye olmadan ve kumanda aksaklıklarına rağmen gerçekten çok iyi dövüşmüştü. Bu vesileyle, Büyük Millet Meclisi'nin yeni kurulmakta olan ordusu birdenbire itibar kazandı. Ordu aleyhinde, Mecliste bile kendini gösteren propagandalar durdu. Bundan sonra, Ordunun kuruluş ve takviyesi daha kolay başarılacaktı. Ayrıca Ethem efsanesi de yıkılmış ve Ethem, Yunan'la işbirliği yapan hain damgasını yemiş oluyordu. Bütün bu

faydaları sağlayabilmek için, İnönü Muharebelerinin içeriye ve dışarıya karşı iyi değerlendirilmesi gerekiyordu ki, bunu Mustafa Kemal Paşa mükemmelen yaptı.

Yunanlılar da kendi açılarından İnönü taarruzunu başarılı bir hareket olarak göstermek çabasından geri kalmadılar. Yunan Başkumandanı Papulas, Bursa'dan nezaret ettiği bu hareket tamamlanınca, Atina'ya verdiği raporda, kendi deyimiyle, «*cephenin ve ordunun her noktai nazardan müsait olan durumunu*» belirtmeyi ihmal etmedi. Papulas'ın bu rapora esas teşkil eden fikri ve Birinci İnönü Muharebesi hakkındaki görüşü şöyledir:

«*III. Kolordu, keşif hareketini başariyle yaptı ve keşif sonucunda Kemal Ordusunun gayri muntazam olmayıp, aksine muntazam olduğu ve daha doğrusu; toplara, makineli tüfeklere sahip ve az çok mükemmel surette teçhiz edilerek teşekkül halinde bulunduğu anlaşıldı.*»

Birinci İnönü Muharebesine Garp Cephesinden üç tümen katılmıştı. Bunlardan:

4. Tümenin Kumandanı, Kurmay Binbaşı Nazım.
11. Tümenin Kumandanı, Kurmay Yarbay Arif.
24. Tümenin Kumandanı, Kurmay Yarbay Atıf idi.

Yarbay Atıf, bu muharebelerde hiç başarı gösterememiş, emrindeki kuvvetleri gayet kötü sevk ve idare etmiştir. Atıf Bey'in Tümeni, bu sebeple, İnönü Muharebelerinde cepheye fayda sağlamadığı gibi, yük olmuştur. Hatta muharebenin ikinci günü cephenin geri çekilmesinin başlıca sebebi 24. Tümendir.

Diğer iki tümen kumandanı üstün başarı gösterdiler ve bu kumandanların emrindeki birlikler son derece mükemmel savaştılar. 4. Tümenin 58. Alayı ile 11. Tümenin 70. Alayı, İnönü Muharebelerinin iki gününde de büyük kahramanlıklar göstererek takdir kazandılar.

Birinci İnönü Muharebesinin ikinci gününe katılan Türk ve Yunan kuvvetlerinin sayısı şöyledir:

Türkler :

417 subay, 8500 er (6.000 tüfek), 18 hafif makineli tüfek, 47 ağır makineli tüfek, 28 top.

Yunanlılar :

472 subay, 15.816 er (12.500 tüfek), 270 hafif makineli tüfek, 80 ağır makineli tüfek, 72 top.

Yunanlıların bu muharebedeki kayıpları, kendi kaynaklarına göre :

8 subay, 49 er. ölü.
9 subay, 145 er yaralı.

Türklerin kayıpları ise :

8 subay, 95 er şehit.
19 subay, 183 er yaralı.

BATI CEPHESİ KUMANDANI İLE BİR GÖRÜŞME

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile Çankaya'daki evinde, bir gün öğle yemeğinde oturmuştuk. Henüz servis başlamadan, bana şöyle dedi :

— *«Anadolu İhtilâli» kitabında sen beni tenkid ediyorsun. İnönü muharebelerinde, düşman çekildikten sonra, neden takip etmedi diyorsun. Sen, benim askerî cepheye nasıl sevk ettiğimi, trene nasıl bindirdiğimi, nasıl indirdiğimi biliyor musun? Nasıl takip edecekmişim?»*

Cevap verdim :

— *Bilmiyorum Paşam. Ben o zaman yanınızda değildim.*

Paşa, *«öyle ise anlatayım»* dedi ve Birinci İnönü Muharebesi hakkında bana çok önemli açıklamalarda bulundu. Hem benim eleştirilerime cevap olan, hem de muharebeyi yapan Kumandan olarak Birinci İnönü Muharebesini çeşitli yönleri ile değerlendiren İnönü'nün bu konuşmasını aşağıya aynen alıyorum :

«Ben Genel Kurmay Başkanı tayin olunduğumdan itibaren, Yunan kuvvetleri ile bizim kuvvetlerimiz arasında

daima bir mesafe bırakılması zaruretine inanmışımdır. Ve böyle de yaptım. Cephelerde daima aramızda mesafe var. Birinci Cihan Harbinde olduğu gibi, hiçbir zaman düşmanla burun buruna bulunmadım ve siper muharebesi yapmadım. Bu vaziyet Yunanlıların işine geliyordu. Yunan harbi zaten bir düşmanın muharebe ile işgal ettiği bir kıt'anın üzerindeki muharebeler halinde olmadı. Yunanlılar Anadolu'ya muharebe ile çıkmadılar. Sulh yapmak isteyen bir memleketi istilâ etmek tarzında oldu. Ve bir yere kadar ilerledikten sonra, kendi ihtiyarları ile orada durdular. Yunanistan'a bu yolu açan İtilâf Devletleri de, Yunanlılar da, bir müddet beklemekte fayda umdular. Umdular ki, bu müddet esnasında iç isyanlarla, çeşitli tertiplerle mesele kendiliğinden hallolacaktır. Bu politikayı takip ettiler. Biz de hazırlanmak için zaman kazanmak istiyorduk. Düşmanla arada mesafe bırakışımız da bundandır. Daha başındanberi şu kanaatteyim: Bizim davamız, evvelâ Yunan taarruzu ile Türkiye'nin inhilâl etmiyeceğini ispat etmekle kazanılacaktır. Ondan sonra da Yunanlıların Anadolu'yu istilâ etmeye kâfi gelmiyeceklerini göstermek lâzımdır. Bunları yapabilirsek, bizim imha edilmesi güç bir millet olduğumuza, kendisine hayat hakkı tanınması mümkün ve zararsız bir millet olduğumuza hükmedilecektir.

6 Ocakta Yunan Ordusunun Bursa Cephesinden ileri harekete geçtiğini haber aldığımda ben Gediz'de bulunuyordum. Karargâhım Gediz'e yakın bir mesafede, Efendi köprüsünde. Cenup Cephesi Kumandanı Refet Bey de karargâhıma geldi. Aynı gün Afyon'dan, 12. Kolordudan, Uşak Cephesindeki Yunan kuvvetlerinin de Afyon istikametinde harekete geçtiğini bildirdiler.

Bu haberler üzerine geri yürüyüşe başladık. Giderken iki günde aldığımız mesafeyi bir günde alarak askeri yürütüyordum. Nihayet birlikleri Kütahya'ya getirdim. Asker biraz istirahat etsin, biraz uyusun diye orada trenler hazırlattım. Gece sabaha kadar istasyonda bekleyip askerin gelmesini bekliyorum. Ben mütemadiyen dolaşıyorum. Bütün subaylar ayakta, bir an evvel muharebe meydanına yetişme-

ye çalışıyoruz. Asker çok yorgun halde geliyor. Birlikler dağılmadan, dayanabilecek bir halde muharebe meydanına yetişsin diye tertipler alıyorum. Yorgun, bitkin bir halde istasyona yetişen askeri adeta zorla iterek vagonlara bindiriyoruz. İndirirken de böyle oldu. Kollarından çekerek zorla indirdik. Asker bu kadar yorgun ve bitkin bir vaziyette. Yunan ordusu Bursa bölgesinden üç ayrı kol halinde ilerliyordu. Karşısındaki bizim zayıf kuvvetlerimizin mukavemetini kırarak üç günlük yürüyüşten sonra İnönü mevzilerine ulaşmıştı. Ben 9 Ocak günü İnönü'ne yetiştim. İlk kıtalarla oraya geldiğim zaman muharebe devam ediyordu. Yunanlıların karşısında döviişerek çekilen 24. Tümen ve Ankara'dan yetiştirilen kuvvetler, Yunan taarruzuna karşı durma ya çalışıyorlardı. Fakat düşman İnönü istasyonunu bile işgal etmişti. Getirdiğim kıtaları derhal muharebeye soktum ve istasyonu işgal eden düşman kuvvetleri bertaraf edildi.

Ben Gediz'den İnönü'ye yetişmek üzere ayrıldıktan sonra, henüz yolda iken, Ethem Gediz'e taaruza geçti. İzzettin Çalışlar, emrinde bıraktığım az bir kuvvetle Gediz'de Ethem'le muharebeye tutuştu. Kuvvetlerini Kütahya'ya çekebilmek için evvelâ âsi kuvvetleri geri atması gerekiyordu. Mukabill bir taarruza geçerek âsileri geri çekilmeye mecbur bıraktı. Bundan sonra kendisi de kuvvetlerini Kütahya istikametine harekete geçirdi. Ethem, karşısındaki kuvvetlerimizin Gediz'den çekildiğini ancak bir kaç gün sonra fark edebilmiş. Kütahya'ya doğru ileri harekete geçti. 10 Ocakta Kütahya'daki Ethem kuvvetleri ile bizim kuvvetlerimiz arasında muharebeler tekrar başladı.

10 Ocak, Birinci İnönü Muharebesinin de en şiddetli günüdür. Biz Cepheye yetiştiğimiz zaman Ankara'dan da peyderpey kuvvetler geliyordu. Nerede bir kıta bulurlarsa İnönü'ne yetiştirmeye çalışıyorlar. 9 ve 10 Ocak günlerinde şiddetli muharebeler yaptık. Alıyoruz, veriyoruz. Geliyorlar, yetişiyoruz. Taarruzlar ediyorlar, biz mukabil taarruza geçiyoruz. Onlar da tutunmaya çalışıyorlar.

Benim tahminime göre, düşman hakkımızda şöyle dü-

şünmüştür: Her taraf boştur. Zaten ordu zayıf bir halde. Sekiz aydanberi iç muharebelerle fena halde yorulmuş ve yıpranmıştır. Şimdi bir isyanla ikiye ayrılmışlar. Anadolu'da istediğimiz kadar ilerliyebiliriz.

Tabiî böyle düşünüyorlar ve hiçbir mukavemet görmeden ilerliyeceklerine inanarak hazırlanıyorlar ve bu harekâta giriyorlar. Şimdi hiç ummadıkları bir mukavemetle karşılaşınca, moralleri bozuldu. Bunu anlıyorum. Hakikaten son derece yorgun bir vaziyette cepheye yetişen kuvvetler, kendilerinden beklenilemiyecek şiddette muharebe ediyorlar. İş inada ve vazife hissine binmişti.»

a. ANKARA'DA OLUP BİTENLER

Birinci İnönü Muharebesiyle sona eren Yunan taarruzu, Büyük Millet Meclisinin ve hükümetinin güçlüklerle dolu, önemli meselelerle uğraştığı günlere rastlar.

İhtilâl idaresinin devlet kurma yolundaki çabası ile ilgili olan bu meseleler, başıbozuk ve serkeş milis kuvvetlerini tasfiye ederek hükümet otoritesini hâkim kılmak, orduyu ihya etmek, Anayasa yapmak ve ilk bütçeyi hazırlamak gibi konulara dayanıyordu.

8 Ocak 1921 tarihinde, Türk Ordusu, on bir gündenberi Ethem kuvvetlerinin tedibi ile uğraşıyor, Yunan ordusu ise üç gündenberi İnönü mevzilerine doğru taarruz halinde bulunuyordu. Bugüne kadar her iki olay hakkında da Meclise bilgi verilmemişti. Yunan taarruzu 6 Ocak Perşembe günü başlamıştı. Durum iyice aydınlanmadığından o gün Meclise bir şey söylenemezdi. Cuma günü hafta tatili idi. Nihayet 8 Ocak Cumartesi günü Meclis son derece önemli olan bu iki olayı öğrenebilecekti. Ethem'e karşı girişilen hareketin on bir gündür gizli tutulmasındaki sebep, Yunan taarruzu ile artık ortadan kalkmış bulunuyordu. Bu hareketi Yunan taarruzuna bağlıyarak, henüz bir tehlike olmak durumunu muhafaza eden Ethem'in hıyânetini Meclis önünde tescil eylemek ve Ethem taraftarı Milletvekillerini susturmak güç bir iş olmaktan çıkmıştı.

30 Aralık 1920 günü gizli oturumda Ethem'i itham eden Mustafa Kemal Paşa, bu defa, açık oturumda umumî efkâra konuşacaktı.

Büyük Millet Meclisinin 8 Ocak 1921 günlü toplantısının öğleden sonraki oturumunda ilk sözü Mustafa Kemal Paşa alarak uzun konuşmasına şöyle başladı:

«Muhterem efendiler; Batı cephemizi teşkil eden askerî kuvvetlerimiz arasında Birinci Kuvayi Seyyare adını verdiğimiz kıtanın başında kumandan olarak Ethem Bey'in ve

bunun kardeşi Tevfik Bey'in bulunduğunu hepiniz bilirsiniz. Bunlar hakkında ve bunların son zamanlardaki teşebbüsleri hakkında bir iki münasebetle yüksek hey'etinize bazı izahat vermiştim; fakat bu izahatım gizli oturumlarda vuku bulduğu için bütün milletçe mesele henüz bilinmemektedir. Binaenaleyh, en son safha hakkında beyanatta bulunmadan önce şimdiye kadar cereyan etmiş olan olayların gayet kısa bir özetini yapmak istiyorum.»

Mustafa Kemal Paşa, söyliyeceklerinin elde edilen delillerin ve belgelerin verdiği kesin kanaate dayanacağına da işaret ettikten sonra, Ethem Tevfik ve Reşit kardeşleri ağır bir şekilde suçlamış, fakat kendilerinden hep «Bey» diye bahsederek sözü asıl alacağı noktaya getirmiştir:

«Ethem, Tevfik ve Reşit Belyer doğrudan doğruya maiyetlerinde kalan bir kısım kuvvetlerle —ki en son vaziyette üç yüz kişi kadar görülmüştür, bunlarla— kayıtsız şartsız Yunanlıların emrine tâbi olmuşlardır. (Kahrolsun, lânet olsun sesleri!). Yunanlılara şüphe yok ki, bunlar birçok sırlar vermişlerdir. Yalnız bu adamlar bittabi ne ordumuzu bilirler, ne de Ordumuzun celâdetini lüzumu kadar takdir edebilirler. Onların sır diye verdikleri şeylerin hüküm ve tesiri yoktur. Fakat herhalde mübalâğalı bir surette vermiş oldukları malûmat ve izahatla Yunan ordusunu ve İngilizleri fevkalâde heveslendirmişlerdir. Ve bunun neticesi olarak bir iki gün evvel Yunan ordusu bütün Batı Cephesinin her noktasında, kendi safları arasında Ethem de dahil olduğu halde, taarruza geçmişlerdir. (Allah kahretsin sesleri!)»

Erzurum Milletvekili Nusret Efendi, bu sırada *«Paşa hazretleri artık bey demeyiniz, hain deyiniz.»* şeklinde ihtarda bulunmuş ve Mustafa Kemal Paşa kolladığı fırsatın ayağına geldiğini görerek, *«Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim, ancak henüz Büyük Millet Meclisi azası sıfatını taşımakta bulunan Reşit Bey hakkında da aynı şeki kullanmak mecburiyetindeyim. Yüksek Heyetinize hürmeten telâffuz edebilmek için Reşit Bey'in âzalıktan düşürülmesine rey vermenizi istirhâm eylerim.» dedi.*

Başkan bu teklifi şu sözlerle oya koydu :

«Millet ve memleket menfaatleri aleyhine silâh kullanarak düşmanla işbirliği eden Sarıhan Milletvekili Reşit Beyin milletvekilliğinden çıkarılmasını kabul buyuranlar el kaldırsınlar. Ekseriyetle kabul edilmiştir.»

Kararın oybirliği ile alınmaması, Mustafa Kemal Paşaya karşı Ethem ve kardeşlerini, muntazam orduya karşı milis kuvvetlerini tutan milletvekillerinin o anda bile mevcut olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, 30 Aralık 1920 günü gizli oturum görüşmelerinde bazı milletvekillerinin Ethem'le işbirliği yaptıklarını ima etmişti.

Reşit'in milletvekilliğinden çıkarılması kararından sonra Erzurum Milletvekili Salih Efendi söz alıp meseleyi açtı; herkesin birbirine şüphe ile baktığını, her şeyin açıkça konuşularak bu durumun ortadan kaldırılmasını istedi. Ethem meselesi kuvvetle çözülmek üzereydi. Fakat, bu meselenin ayrıca Meclis'te de çözülmesi gerekiyordu. İşin bu safhası da Reşit'in ihracı oylanarak kapanmıştı. Şimdi Mustafa Kemal Paşa, Salih Efendinin konuşması üzerine, ikinci bir atak daha yaparak, Ethem taraftarı milletvekilleri ile hesaplaşacaktı. En sivri noktaya karşı hücuma geçti. Eski Kuvayi Milliye Kumandanı, Diyarbakır Milletvekili Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in de Milletvekilliği sıfatının kaldırılmasını istedi. Hacı Şükrü'yü şu suretle itham ediyordu :

«Hacı Şükrü Bey, Ethem ve Tevfik'i ihanete sevkedenlerden birisidir.»

«Hacı Şükrü Bey'in dahi Yüksek Meclisiniz içinde bulunmuş olması Yüksek Meclisinize şeref vermez.»

«Hacı Şükrü Bey'in artık bu Yüksek Mecliste yeri yoktur.»

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen, Meclis Hacı Şükrü Beyi tutmuş ve hakkında ihraç kararı almaya yanaşmamıştır. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in aşağıdaki sözleri Meclisin o günkü havasını pek güzel canlandırmaktadır :

«Efendim, Paşayı severiz. Kanunu hepsinden ziyade severiz. Hacı Şükrü Beyi kanuna teslim ettik, kanun hâkimdir. O halde emir yerini bulmuştur.»

Hacı Şükrü Bey'in durumunu incelemek üzere konu dördüncü şubeye havale edilerek, ortalama bir yol tutuldu.

Mustafa Kemal Paşanın açıklamasından sonra, Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Yunan taarruzu hakkında Meclise bilgi verdi. Fevzi Paşanın konuşmasınnın önemli noktaları, taarruzun nasıl telâkki edildiğini göstermek maksadı ile aşağıya aynen alınmıştır :

«Uşak ve Bursa'da toplanmış bulunan Yunan kuvvetleri kısmen izinli olarak memleketlerine gitmekle beraber, Yunanistan'daki seçimler neticesinde cephelerde bir değişiklik hasıl oldu. Cephelerdeki açıkları takviye edilmek üzere bir kısım kuvvetleri cepheye sevke başladılar. Alınan bilgiler, seçimler ve Yunanistan'daki siyasî değişiklik dolayısıyle, Yunanlıların, harp hareketlerini durdurdukları ve Avrupa'da hasıl olacak kanaate göre, yeni bir siyaset takip edecekleri hususlarından ibarettir.

Ocak ayının ikisinde, Ethem, Yunanlılarla temasa geçti ve bizim cepheden kuvvetlerimizi kâmilen çektiğimizi v.s. ye dair bazı haberlerle Yunanlıları harekete teşvik ettikleri anlaşılıyor. Çünkü bu tarihten itibaren, mutlak sükûnet içinde bulunan cephelerde faaliyet başlamıştır.

Askerî tertibata dair müsaade ederseniz fazla tafsilât vermeyeceğim. Henüz vaziyet inkişaf etmemiştir.»

Meclisin 8 Ocak günlü toplantısında, Batı Cephesinde cereyan eden önemli ve tehlikeli olayları artık herkes öğrenmiş bulunuyordu. İnönü Muharebelerinin Ankara'da ve özellikle Büyük Millet Meclisinde nasıl karşılandığını ve izlendiğini Yunus Nadi Bey şöyle anlatmaktadır :

«... Ankara'nın garip bir hususiyeti vardır ki, her hâdise karşısında ayrı ayrı görünmekte devam etmiştir.

Müşkül ne kadar büyürse, azim ve cesaret o kadar artmak hususu!...

İlk günlerde Çerkez Ethem ve biraderlerinin isyanı esef verici büyük bir gaile gibi görünürken, sonradan bu birader-

lerin, hattâ Yunanlıların iştirâki ve hattâ Yunanlıların fırsattan istifade ile taarruza kalkmaları karşısında, Ankara, itidal ve vekar kesilmiştir. Olup-bitti, büyük bir soğukkanlılıkla kabul ediliyor, artık azim ve sebatla hep tedbir düşünülüyordu.

Böyle olmakla beraber; vaziyet, yüzleri mermer yapan bir endişeyle takip olunuyordu. Gariptir ki, bu endişe büyük bir iman ve kanaatle de karışıktı: Dünya bir araya gelse bizim hakkımızdan gelemezler ve er geç nasıl olsa biz hakkımızı kendimiz alırız kanaati...

Vaziyetin çok müşkül ve çok ciddî olduğunu söylemiştik. Ankara'da hak ve hakikati bilenler etraftan yetiştirilmesine çalışılan kuvvetlerin vakit ve zamanı ile yetişip yetişemeyeceğini takiple beraber, Kütahya tarafında bulunan İsmet Beyin düşmanı karşılamaya muvaffak olup olamıyacağını hesaba katıyor ve vaziyetin gelişmesini dakikası dakikasına takip ediyordu.

İlk günlerde, düşman, önündeki zayıf kuvvetlerimizin ağır ağır çekilmesi üzerine, nisbeten kolaylıkla ilerleyebiliyordu. Fakat etrafı saran asabiyet, düşmanın her ilerleyişi adımını büyük bir hiddetle karşılıyordu. Büyük Millet Meclisinin o zaman Reisliğine mahsus büyük salonu bir nevi istihbarat dairesi olmuştu. Meclis azaları ekseriyetle orada toplanarak, cepheden alınabilen haberleri harita üstüne tatbik ediyorlardı. Ekseriya, Mustafa Kemal Paşa da oraya gelerek, harita üzerinde arkadaşlara bilgi veriyordu. O heyecanlı zamanların farkettirici vasfı şundaydı: Mustafa Kemal Paşa, kendisine sorulan çeşitli sorulara karşı asla kesin cevap vermiyor, bunları :

«Bakalım harekâtın gelişmesi ne gösterecek?» diye müphem karşılıklarla geçiştiriyordu. Fakat şu farkla ki, Paşanın kendisinde fazla bir endişe yoktu. Ağzı müphem konuşurken, yüzü şen ve emindi.

9 Ocaktan itibaren durum daha ciddî, çok ciddî oldu.

Artık düşman, İnönü'ne kadar, şu Eskişehir'in yanıbaşındaki vadiye kadar gelmiş ve orada muharebeye tutuşulmuştu.

Harekâtı takip etmek için uyku uyuyamayan arkadaşlar çoktu. Fakat bu, korku ve endişeden değil, asabiyet ve hiddetin çokluğundandı. Birinci İnönü Muharebesinden korkan, mutad tâbiri ile panik yapan hemen hiç bir fert hatırlamıyorum. Halbuki, vaziyet orada pek ciddîydi, dediğimiz gibi, çok müşküldü ve en zayıf bulunduğumuz, hattâ zaaf ve kuvvetlerimizin derecesini hakkı ile bilemediğimiz bir zamandı.

9 Ocakta sağ cenahımızın biraz kırılmasına rağmen, ertesi gün de muharebe olanca hızı ile devam ediyordu. O gün artık, Paşa, haritada tesbit olunacak cihet göremeyerek, elinde tesbihi, herkese :

— «*Pek galip bir ihtimalle, bugün iş olacağına varacak. Hele bekliyelim...*» diyordu.

O gün Ankara'da asabiyet ve heyecanın hakikaten buhran devirleri yaşanıldı ve ancak ertesi gün, 11 Ocak 1921'dedir ki, düşmanın nihayet mağlûbiyeti kabul ederek, çekilmekte olduğu haberi alındı. Ne acaip haldir ki, Ankara'nın en umulmayacak bir zamanda ve en umulmayacak müşküller karşısında beklediği haber, işte bu haberdi.

Bu muharebeden mağlûp çıkamıyacağımıza, Ankara, her nedense inanmıştı. Galip ve hattâ ortalığa hâkim his buydu. 11 Ocak 1921'de Matbuat Müdürlüğü her tarafa aşağıdaki tebliği ulaştırıyordu :

«*Ayın 9'uncu ve 10'uncu günleri İnönü civarında Yunan ordusu ile cereyan eden meydan muharebesi neticesinde düşman, büyük kayıplara uğratılmıştır. Bugün, 11 Ocak 1921, düşman, muharebeye devam edemiyerek, geri çekilmeye başlamıştır. Ordumuz düşmanı takip ediyor.*»

10 Ocak günü bir milletvekilinin isteği üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Meclise, İnönü'nde cereyan eden muharebeler hakkında bilgi verdi. Paşa, o gün kesin bir şey söyleyecek durumda değildi. Pek az konuştu ve sözlerini şöyle bitirdi :

— «*Kuvvetlerimiz tamamen İnönü'nün kuzeyinde ve doğusunda uzanan sırtlar üzerindedir. Düşmanın şimdiye ka-*

dar gelişen ve doğrudan doğruya muharebeye soktuğu kuvvet iki tümen kadardır. Bunun gerisinde daha bir Efzun tümeni tahmin edilmektedir. Bu dakikada aldığımız son rapora göre, bu mevziler üzerinde gayet şiddetli muharebeler cereyan etmektedir.»

Yine aynı gün Meclis'in öğleden sonraki oturumunda, Eskişehir'den gelen İzmit milletvekili Hamdi Namık Bey, Meclis'e izahat vererek, Eskişehir'de hiç bir telâş ve heyecan olmadığını, cepheye giden subay ve erlerin morallerinin yüksekliğini anlattıktan sonra, şöyle demiştir:

«... Askerlerimiz hem sayıca üstün ve hem de moral ve top bakımından üstündür ve hattâ toplarımızın çapları bakımından da üstündür. Subaylar diyorlar ki: Türk ordusu subayları olduğumuzu bu defa da ispat edeceğiz, çünkü aleyhimizde pek çok iftiralar vardır. Güya memleket Kuvayi Milliye ile kurtulurmuş, ordu ile kurtulamazmış, binaenaleyh, bunu fiilen ispat edeceğiz, diyorlar.»

Mecli bu izahatı dinledikten sonra gündeme geçilmiş ve Anayasa tasarısının görüşülmesine devam olunmuştur.

Büyük Millet Meclisi'nin 13 Ocak perşembe günü yaptığı toplantı, ilk defa düşmanın geri çekilmesiyle sonuçlanan bir muharebenin, yeni zafer kazanmış olmanın yarattığı heyecanlı konuşmalara sahne olmuştur. Toplantının başlangıcında, bir süre bütçe müzakereleri ile meşgul olan Meclise, Mustafa Kemal Paşa, İnönü'nde kazanılan zaferi müjdeliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu vesile ile yaptığı konuşmanın ik noktası üzerinde durmak gerekiyor: Çerkez Ethem'i suçlamak ve Meclis'e teşekkür.

Yunan taarruzunu haber verirken Ethem ve kardeşlerini Meclis içinde yıkmanın nasıl tam sırası ise, Yunan taarruzu kırıldıktan sonra zaferi müjdelerken de Ethem'i bir kere daha mahkûm etmekte fayda vardı. Bunun için Mustafa Kemal Paşa, askerî hareketler üzerinde izahat verirken söze Ethem olayı ile başlamış ve konuşmasının yarısını bu konuya ayırmıştı. Ethem'e karşı girişilen hareketi Meclis'in hoş karşılaması, hiç değilse önem verilecek bir tepki göster-

memesi, aynı zamanda Yunan taarruzu sebebi ile telâş ve heyecana kapılmaması teşekküre değerdi.

Mustafa Kemal Paşa sözlerini şöyle bitirmiştir :

«Efendiler; bendeniz bu meyanda yüksek heyetinize özel olarak teşekkürlerimizi arzetmek istiyorum. Sebebini izah edeceğim. Aleyhimize cereyan eden hareketler gerçekten birçok kalpleri endişeye düşürecek mahiyette olduğunu itiraf etmek lâzımdır. Böyle bir manzara karşısında Yüksek Meclisin olağanüstü bir sükûnet, soğukkanlılık ve azim göstermiştir. Hükümete, kumandanlara, Ordu'ya karşı emniyet ve itimadını hüsnü muhafaza etmiş ve sonucu olgun bir sükûnetle beklemiştir. Yüksek Meclisinizde görülen bu ulvî hal, emin olunuz hepimize ve bütün millete aynı suretle iyi tesirini yapmıştır.

Eskişehir'den gelenlere sorabilirsiniz. Daima buradaki sükûnet oraya sükûn vermiştir. Halbuki düşman, Eskişehir'e iki, üç saat mesafeye kadar gelmiştir. Eğer Meclis'te ufak bir telâş olsaydı, bu, bütün memlekete sirayet edebilirdi. Hattâ orduya sirayet edebilirdi ve Allah korusun, arzu edilmeyen sonuç karşısında kalınabilirdi. İşte heyeti celilenizin sükûnet ve metanetinin tesir ve neticesi olmak üzere İnönü Meydan Muharebesi kazanılmıştır. Bundan dolayı teşekkürlerimi arz ederim.»

Mustafa Kemal Paşa'dan sonra Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa, İnönü Muharebelerini Meclise anlattı. Fevzi Paşa da, söze Ethem'in ihanetinden başlayarak girmişti. Yunan taarruzunu, askerlik ve siyaset bakımından tahlil etti; muharebelerin kuvvet dengesizliği içinde geçtiğini ve askerin Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi, kahramanlık gösterdiğini belirtti. Fevzi Paşa haklı olarak şu hükme varmıştı:

«Büyük Millet Meclisi'nin genç ordusu, daha henüz ikmal olunmamış ordusu, ilk rüşdünü bu suretle ispat etmiştir.»

Fevzi Paşa, Meclis'in moralini yükseltmek için, ordunun silâh ve cephane durumuna da temas ederek, biraz da mübalâğaya kaçan şu sözleri söylemiştir :

«Biz elimize geçen ustalarla ordumuza yetecek kadar tüfek, cephane yapıyoruz ve bundan başka Reis Paşa Hazretlerinin burada buyurdukları veçhile, cephanemizi ikmal ettik. Nasıl ikmal ettik biliyor musunuz?... Düşmanlarımızdan aldığımız cephaneler, bugün bizim şimdiye kadar olan cephane sarfiyatımızın beş, on mislini Ermenilerden aldık ve bunu ilân ediyoruz. İngilizler bize cephanesiz dedikleri halde biz otuz yedi milyon cephane aldığımızı söyliiyoruz ve bununla daha on sene harbederiz.»

Fevzi Paşa, Yunanlıların İnönü'nden çekilirken birçok köylerde ahaliyi katlettiklerinden, kadınların ırzına tasallut ettiklerinden ve halka ait hayvanları alıp götürdüklerinden bahsetmişti. Bu husus, milletvekillerini coşturmuş ve heyecanlı konuşmalara yol açmıştır. Hatipler, bilhassa Avrupa'ya ve Avrupa medeniyetine hücum ederek şöyle diyorlardı :

«... Bu noktada resmî Avrupa'ya değil; ilmî Avrupa'ya, medenî Avrupa'ya, sanatkâr Avrupa'ya hitap edeceğim efendiler. Nerede bu medenî Avrupa?... Efendiler, şiiriyle, medeniyetiyle hayal ettiğimiz Avrupa nerede?...»

Milletvekilleri, bu sualleri: *«Lloyd George'un pençesinde!»*, *«Papaz hırkasına büriinmüş...»* sözleri ile karşılıyorlardı. Bir milletvekili de: *«Bu bir salip harbi ve salip medeniyetidir!...»* diye bağırıyordu.

Heyecan gittikçe artarak, şehitlerin ruhuna fâtihalar okunuyor, Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi'nin Söğüt civarındaki muharebesiyle İnönü Muharebesine bağlantı kuruluyor ve milletvekillerinin tahsisatlarından 25 er lira kesilerek cephedeki askerlere tütün gönderilmesine karar veriliyordu.

Muhittin Baha (Paşa) da heyecanlı bir konuşma yapmış ve Namık Kemal'in şu mısralarını okumuştu :

«Biz ol âlihimem erbab-ı cedid-i içtihâdız kim,
Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten.»

Muhittin Baha Bey de Avrupa'ya şöyle çatıyordu :

— *«Bu Avrupa denilen medeniyet kütlesi, bu sefiller ve sefihler kütlesi!...»*

Mustafa Kemal Paşa duygulanmıştı; şu konuşmayı yaptı :

«Milletimizin bugün bütün mazisinde olduğundan daha çok ve ecdadından daha çok ümitlidir. Bunu ifade için arzediyorum... Merhum Namık Kemal demiştir ki :

Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini,
Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini?

İşte ben bu kürsüden bu Yüksek Meclisin Başkanı sıfatı ile(Yüksek Heyetinizi teşkil eden bütün üyelerin her biri adına ve bütün millet adına diyorum ki :

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini
Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini...»

Meclisin heyecanı şekil değiştirerek devam ediyordu. Başkanlığa önergeler verilmeye başlandı. İlk önerge cephelerde er hizmeti yapmak üzere muharebeye katılan milletvekillerinin isimlerinin okunmasını ve zapta geçmesini teklif ediyordu. Kabul edildi. Muharebeye katılan milletvekilleri şunlardı :

Ziya Hürşit (Lâzistan), Neşet (İstanbul), Yusuf Ziya (Mersin), Memduh (Şarkî Karahisar), Rıza (Muş), Sâbit (Kayseri), Sami (İçel), Hamdi Namık (İzmit), Operatör Emin (Bursa), Dr. Fuat (Bolu), Dr. Abidin (Lâzistan).

Yusuf Ziya (Eraydın) : 35 yaşında. Ziraat memuru. Fransızlara karşı savaşta Mersin Grubu müfreze kumandanı.

Memduh : 30 yaşında, jandarma subayı.

Rıza : 32 yaşında. Muşlu bir ağa çocuğu.

Sabit : 43 yaşında. Eşraftan. 2. dönemde milletvekili.

Sami : 32 yaşında. Silifke eşrafından.

Hamdi Namık : 37 yaşında. Mülkiye mezunu. Geyve kaymakamı.

Operatör Emin : 39 yaşında. Doktor. Sonra İstanbul şehremini (Belediye Başkanı) olan Emin Erkul.

Dr. Fuat : Sonra Kırklareli milletvekili olan. Çocuk Esirgeme Kurumu kurucusu ve başkanı.

INSTITUT KURDE de PARIS
BIBLIOTHÈQUE

Dr. Abidin : 41 yaşında. İkinci dönemde de milletvekili.

Ziya Hurşit : 30 yaşında. Almanca öğretmeni. Atatürk'e İzmir'de hazırlanan suikastle ilgili olduğundan asılarak idam edilmiştir.

Neşet : 39 yaşında. Eski İzmit mutasarrıfı. 2. ve 3. dönemlerde de milletvekili seçilmiştir.

Öteki önergeler, muharebeye katılan kumandan, subay ve erlerin terfi ve taltif edilmelerine dairdi. Çoğunda, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'in Generalliğe terfii isteniyordu. Bu takrirler, temenni olarak hükümete havale olundu.

Büyük Millet Meclisi'nin 17 Ocak tarihli toplantısından başlayarak, her gün İnönü zaferini tebrik ve Ethem'i telin eden telgrafların okunduğunu görmekteyiz. Memleketin her tarafından, belediyeleri, şehir ve kasabaları, Müdafaai Hukuk teşekküllerini temsilen Meclis Başkanlığına telgraflar çekilmesi Ocak ayı sonuna kadar sürmüştür.

BATI CEPHESİ KUMANDANI ANKARA'DA

Birinci İnönü Muharebesinden sonra Ankara'ya hakim olan havayı ve muharebe sonucunun değerlendirilmesini, bir de Cephe Kumandanının ağzından dinleyelim. İsmet Paşa şöyle anlatıyor :

«Muharebeden az bir müddet sonra bir kaç gün için Mustafa Kemal Paşaya vaziyet hakkında bilgi vermek için Ankara'ya geldim. Mustafa Kemal Paşa çok memnun olmuştu. Beni istasyonda karşıladı: Kendisine «büyük mesele halledildi» dedim. «Hangi büyük mesele? çok, mesele hallolundu» diye cevap verdi. O kadar memnun görünüyordu ki, hükümet henüz kuruluyordu. Dağınık hükümetten kurtulmak, ordu teşekkül edecek mi, etmiyecek mi endişelerinden sıyrılmak ve ilerisi ne olacak gibi şüphe ve tereddütler içinde bulunan bir atmosferden birdenbire sıyrılarak normal bir harbin tertiplerine, şevkine ve manevî kuvvetlerine girmiş olduğumuz bir devredeydik. Ankara'da, 23 Nisan 1920'de

Meclisin açılmasından Birinci İnönü Muharebesinin sonuna kadarki zaman büyük buhranlarla geçmişti. Herkes millî hareketin iç isyanlarla çöküp batacağını ve davanın, esasından temelli kaybolacağını beklerken, şimdi muharebe ile bir netice almak zihniyeti, şevki hasıl olmuştu.

Ankara'da birkaç gün kaldım. Bu arada gurup gurup mebuslarla görüştüm. Onlara ilerisi için ümit verici sözler söyledim. Ordu her emri ifa edecek bir kudrettedir, ordu mekanizması muntazam işliyor, hükümet ve devlet teşkilâtı ordu üzerinde kurtarıcı, ihya edici bir tesir yapmıştır, maddî ve manevî kuvvetimiz yerindedir, tarzında konuşmalar yaptım.

Birinci İnönü Muharebesi umumi itibarı kuvvetlendirir mahiyette bir netice sağlamış oldu. Fakat bir yandan da siyasî bakımdan memlekette kesif bir propaganda başladı. Artık iş hallolundu, halloluyor, buhranlı günler geçti, gibi lâflar dolaşıyordu. Benimle Ankara'da çok kimse bu tarzda konuşmalar yaptı. Tehlikeli bir propaganda. Gevşetici sözler. Ben reddettim. Böyle konuşan herkese, benimle temas eden herkese diyorum ki: Canım ne oldu? Henüz sulh olması için, harbin neticesini aldık demek için askerî vaziyette hasıl olmuş ne gibi büyük bir değişiklik vardır? Henüz işgal altındayız. Düşman yakında yeniden taarruz edecek. Ona göre hazır olmak lâzım. Ortada halledilmiş, bitmiş bir mesele yoktur.

Kendilerini nikbin bir havaya kaptıranlar farkında olmadan menfi bir propagandaya sebep oluyorlardı. Fakat aslında, mütevazi ölçüde bir zafer de olsa, Birinci İnönü Muharebesi ve Ethem'in tasfiyesi gerçekten çok meseleyi halletmişti. Şimdi bu meseleden birini söyliyeceğim. Bizim Orduda bugünlere kadar büyük bir hastalık vardı. 7-8 aydanberi asker alırız, getiririz, giydiririz, besleriz, fakat silâhını almış, cephanesini beline takmış, firar edip giderdi. Firarileri evine kadar takip ederiz. İmkânı yok tutamayız. İş manevî bağlılığa kalmıştı. Aramızda görüşüyoruz, çare arıyoruz. Nihayet karar verdik ki, firarı önlemek için manevî kuvvet ve bağlılık tesis etmek lâzımdır. Buna çalışa-

lım dedim. Ancak, manevî kuvvetin vazife hissinin teessüs etmesi ve firarların önlenmesi için ilk manevî çare bir muvaffakiyet göstermektedir. İnanıyoruz, biz muvaffak olabiliriz, muharebe kazanabiliriz. Daha doğrusu bunun için muharebe kazanmak lâzımdır. Buna karşılık içinde bulunduğumuz güç şartlar içinde umumi şevki yükseltmek ve bir zafer kazanmak için de iyi bir kıt'a teşkil etmek lâzımdır. Muzafferiyet kazanırsak, iyi kıta teşkil etmenin yoluna girmiş olacağız. Ama, muzafferiyeti kazanmak için de elde iyi kıtaların bulunmasına ihtiyaç var. Böyle bir muammanın hallinde esaslı bir adım atmış olduk.

Devleti kurmak için, Büyük Millet Meclisinin itibarını, nüfuzunu ve hakimiyetini sağlamak için küçük çapta da olsa, böyle bir muharebeyi kazanmaya mecburduk. Mustafa Kemal Paşa, Birinci İnönü Muharebesinden, bu bakımlardan çok kârlı çıktığımızı kabul ediyordu. Onun Millî Mücadele esnasında askerî meselelerle uğraşmaktan mı daha çok eziyet çektiği, yoksa siyasî meselelerin, siyasî ihtilâfların düzeltilmesinden, kaldırılmasında veya teskin edilmesinde mi daha çok eziyet çektiği kestirilemez. Büyük davanın siyaset sahasında çektiği ıstıraplar hakikaten tahammülfersadır. Ben, Garp Cephesine kumandan olarak ayrıldıktan sonra, vazifelerim nihayet mahdut sahaya, sırf askerî sahaya münhasır kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile bu hususta mutabıktık. Bu orduyu teşkil edip, düşmanı muharebe meydanında yenmek lâzım. Esas mesele budur. Tesbit ettiğimiz sade hedef, memleketin bütün kudretini, bütün siyasetini düşmanı yenecek istikamete sevk etmekten ibaretti. Mustafa Kemal Paşa mücadelenin askerî tarafı ile uğraştığı kadar, siyasî tarafını da idare ediyordu. Ben, Garp Cephesi Kumandanı tayin edildikten sonra işin yalnız askerî kısmı ile meşgul oluyordum. Birinci İnönü Muharebesi, askerî safhaya geçtiğimizin ilk eseri sayılır. Onun için gerek Mustafa Kemal Paşa üzerinde, gerek ordu üzerinde çok olumlu tesir yaptı.»

b. SİYASÎ GELİŞMELER : BİR YILIN BİLÂNÇOSU

Yunan taarruzu ile başlıyan yeni yılın (1921) ilk ayları Millî Mücadeleye başarı şansı tanıyan olaylarla doludur. Yunan ordus İnönü mevzilerine yaptığı başarısız bir taarruzdan sonra geri çekilince, Büyük Millet Meclisinin genç ordusu lehine kaydedilen bu ilk puan, Türkiye'nin dış ilişkilerinin yeni bir yön kazanmasını büyük ölçüde etkilemiştir' Rusya ile bir dostluk anlaşması imzalanmak üzere Moskova'da yapılan görüşmeler gelişme kaydederken, İtilâf Devletleri, Doğu meselesine yeni bir çözüm yolu aramak zorunluğunu duyarak Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardı. Bu arada, Moskova'daki Türk delegasyonu, Afganistan Mümessilleri ile bir dostluk andlaşması imzalamışlar, Türkiye'nin Gürcistan ile olan ilişkileri düzelmiş ve Fransa ile İtalya Türkiye'ye daha fazla yaklaşmışlardır. Devlet bütçesinin yapılması ile önemli bir merhaleye ulaşan iç gelişmeyi takip eden bu siyasî gelişme, meyvelerini, güzel bir tesadüfle, aynı ay içinde, Martta vermiştir. Bu bakımdan 1921 yılının Mart ayı, Türkiye için siyasî mukaveleler ayı sayılabilir.

Büyük Millet Meclisi, toplantı yılı başlangıcını 1 Mart olarak kabul etmişti. Hem bütçe yılının, hem de toplantı yılının başlaması münasebeti 1 Mart günlü oturumda, Mustafa Kemal Paşa, bir açış nutku vermiş ve bazı milletvekilleri, geride bırakılan yılın olayları ve yaşanılan günün önemi üzerine heyecanlı sözler söylemişlerdir. Mustafa Kemal Paşanın açış nutkuna bu sebeple kısaca göz gezdirmekte fayda vardır. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadelenin başından 1 Mart 1921 gününe kadar geçen olayların bir özetini verdikten sonra, konuşmasına şöyle devam etmiştir :

«Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin mukadderatına el koyduğu gün, bulduğu idare makinasının mazinin istibdat fikirleri ve esasları üzerine kurulmuş çürük

bir makina olduğunu izaha lüzum görmem. Yüksek meclisiniz ve hükümetiniz işte böyle bir makinanın ıslâhına çalışmakta bulunmuştur ve koyduğu ve yavaş yavaş tamamlıyacağı esaslar ile umum idareyi nisbeten güvenilir bir hâle getirmeye muvaffak olmaktadır. Anayasanın tatbik ve yeni idareyi vilâyet kanun ile ikmal edildiği takdirde, memleketin dahilen muhtaç olduğu gelişme imkânlarını tamamen hazırlamış olacağız inancındayım.

Efendiler, mücadelenin önemini kavrıyan milletimiz, aralıksız çalışmalar ile büyük bir malî gayret göstermiş, memleketin bütün malî ihtiyacını tatmin edici sağlam ümitler bahşeylemiştir. Malî işlerde memleketimizce pek önemli bir meselenin halline az çok uygun bir bütçe tanzimine, sağlık, nüfus ve bayındırlık bakımından göze görünür sonuçlar henüz alınamamıştır. Bunun için zamana, araçlara ve çok paraya ihtiyaç olduğu kabul edilmelidir.»

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının iç siyasete ait kısmını, «dahilî siyasetimizde şiarımız olan halkçılık; yani *milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası* anayasamızla tesbit edilmiştir. Bu kanunu ve bu kanuna bağlı olan kanunları biran önce çıkararak iyi uygulamaya çalışacağız.» Cümleleri ile özetledikten sonra sözü dış politikaya getirmiştir. Mustafa Kemal Paşanın izahatına göre, Büyük Millet Meclisi ve hükümeti cenkci ve maceraperest olmaktan uzaktır. Aksine sulh ve selâmeti tercih eder. Gerek doğu ve gerek batı âlemleri ile her an iyi münasebetler ve dostluk bağları arar. Doğuda Azarbaycan, Kuzey Kafkas ve Afganistan hükümetleri ile samimi münasebetler kurulmuştur. Irak ve Suriye'nin İslâm halkı ile de durum böyledir. İran hükümeti ile münasebet vardır. Bunun sağlamlaşmasına çalışılmaktadır. Ermenistan ve Gürcistan ile mevcut münasebetlerin yakında Türkiye'nin menfaatlerine uygun bir şekilde müstahkar bir hale geleceği ümit edilmektedir. Rus - Bolşevik Cumhuriyeti ile mevcut münasebetler iyi bir şekilde gelişmektedir. Batıda İtilâf Devletlerinden bazıları ile zaman zaman resmî temaslar yapılmış ve bu temaslarda

barışın hazırlanması çareleri artmıştır. İngiliz devleti idarecileri, millî hareketin maksadını şimdiye kadar bilmezlikten gelmiş ise de, geride kalan bir yıllık mücadelenin gösterdiği şekilden Sevr Andlaşmasının Türkiye'de uygulama alanı bulamıyacağına kanaat getirmiş ve Türkiye ile görüşmek lüzumunu hissetmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, millî hareketin ulaştığı noktayı şu sözlerle tesbit etmiştir:

«Geçen yılın bu günlerinde barış hakkında gelen haberler herkese yeis veriyordu; her tarafta düşmanlarını maddî ve manevî saldırılarına uğruyorduk; herkes bizim aleyhimize de idi. Bugün bütün dünya dâvamızın kutsallığını anlamış bulunuyor. Medeniyet ve insaniyet âlemi, bize her taraftan günden güne artan bir teveccüh gösteriyor. Geçen senenin bugünlerini derin bir kaygı ve acı içinde idrâk eden milletimiz, bu senenin aynı günlerinde azim ve metânetin eserlerini görmekle iftihar edebilir. (Alkışlar).»

Gerçekten bir yıl öncesi Anadolu ihtilâlinin en büyük tehlikeyi geçirdiği günlerdir. 16 Martta İstanbul'un işgali, mebuslar meclisinin dağıtılması, milliyetçi milletvekillerinin tevkif edilip Malta'ya gönderilmeleri. Büyük Millet Meclisinin toplanmasında çekilen güçlükler ve hattâ meclisin toplanmaması ihtimalleri, ordunun o günkü perişan durumu hatırlanacak olursa, 1921 yılı Mart ayı Mustafa Kemal Paşanın belirttiği gibi, mutlu bir devredir.

Mustafa Kemal Paşa, açış konuşmasının sonunda meclisin birinci toplantı yılına ait çalışmalarını belirtmiştir. Onun yaptığı açıklamalara göre:

23 Nisan 1920 tarihinden 28 Şubat 1921 tarihine kadar 311 gün geçmiştir. Meclis, bu devre içinde 159 toplantı yapmıştır. Bu toplantılar 51'i gizli, 356'sı açık olmak üzere 407 oturumdur. Meclis 252 kanun tasarısı ile meşgul olmuş, bunun 104'ü kanuniyet kazanmış, 149 tasarı görüşüldükten sonra reddedilmiştir. Yeni seneye 55 kanun tasarısı devredilmiştir. Meclisin çıkardığı kanunlar içersinde başlıcaları şunlardır: Hıyaneti Vataniye Kanunu, İcra Vekilleri İntihabı Kanunu, Temyiz heyeti teşkiline dair kanun, İstanbul

hükümetince yapılacak muahede ve mukavelelerin lağvı hakkında kanun, Nisabı Müzakere kanunu, İstiklâl Mahkemeleri Teşkiline dair kanun, Men'i Müskirat Kanunu, Baltalık Kanunu, Cephe Zammı Kanunu, Firenginin Men'i Sirayeti Kanunu ve nihayet Anayasa.

Milletvekilleri tarafından yüzlerce teklif yapılmış ve teklifler çeşitli komisyonlarda ve meclis genel kurulunda görüşülmüştür. Birçok işler hakkında vekiller tarafından cevaplandırılmak üzere sözlü ve yazılı sorular verilmiştir. Vekiller hakkında 122 gensoru önergesi görüşülmüştür.

Açılan gensorular sonunda, bazı vekiller, güven oyu alamıyarak düşürülmüşlerdir.

Büyük Millet Meclisi üyeleri yalnız yasama görevi ile uğraşmamışlar. Birçok milletvekili çeşitli devlet hizmetlerine katılmışlardır. Bu cümleden olarak bazı milletvekilleri, sefir veya mümessil sıfatı ile yabancı memleketlerde görev almışlardır. Birçok milletvekili yabancı devletlerle yapılan siyasî görüşmelere memur edilmişlerdir. Yine milletvekilleri içinden ordu, kolordu ve küçük kıtaların kumandanı olarak muharebeye katılanlar da olmuştur. Milletvekillerinin bir kısmı yargı görevi yapmak üzere İstiklâl Mahkemelerinde başkan, üye ve savcı olarak çalışmışlardır. Memleketin her tarafında bazı olayların tahkiki için milletvekilleri görev almışlardır. Bunlardan başka doktor milletvekilleri muharebe zamanlarında cephe gerilerindeki hastahanelerde çalışmışlar ve zaman zaman cepheleri dolaşarak askerleri korumak ve teşvik etmek için milletvekillerinden heyetler seçilmiştir. Halkı uyarmak için de milletvekillerinden çeşitli heyetler Anadolu'yu dolaşmışlardır. Meclisin ilk açıldığı zaman milletvekilliği ile memuriyet sıfatının bir arada bulunması mümkün olduğundan bazı milletvekilleri, valilik, mutasarrıflık, kaymakamlık, müftülük, hâkimlik gibi çeşitli devlet hizmetlerini ve dinî vazifeleri birlikte yapmışlardır. Sonra bir kararla milletvekilliği ile memuriyetin bir şahıs uhdesinde bulunamıyacağı esasa bağlandığından, memuriyeti tercih edenler milletvekilliğindenğ milletvekilliğini tercih edenler de memuriyetten istifa etmişlerdir.

Büyük Millet Meclisi, ikinci çalışma yılına 350 üye ile girişmiştir. Bu üyelerin 12'si hâlen Malta'da mevkuftur. 68'i İstanbul Mebuslar Meclisinden katılmıştır ve 270'i de muhtelif tarihlerde doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi azası olarak seçilmiştir.

LONDRA KONFERANSI

Birinci İnönü Muharebesinin sonucu ve Moskova'da cereyan eden Türk - Rus görüşmelerindeki gelişme, İtilâf Devletlerine, Sevr Andlaşmasını yeniden gözden geçirmek fikrini bir defa daha ilham etmiştir. Şüphesiz, Lloyd George, Sévres'in değiştirilmesine pek gönüllü değildi. Venizelos'un iktidarı kaybetmesine rağmen, Yunanistan'ın Türkiye'yi, barışı kabule zorlayacağına dair inancını henüz muhafaza ediyordu. Fakat müttefiklerinin, hele 16 Ocakta Başbakan olan Briand'ın ısrarlarına dayanamadı. 25 Ocakta toplanan Paris Konferansı, Türk ve Yunan delegelerinin de katılmasiyle, Londra'da bir konferans toplamaya karar verdi.

Büyük Millet Meclisi hükümeti, ilk defa batılı devletler tarafından bir konferansa dâvet olunuyordu. Fakat dâvet İstanbul hükümetine yapılmış ve Türk delegasyonu arasında Ankara'nın temsilcilerinin de bulunması bildirilmişti. Bu münasebetle Ankara ve İstanbul arasında bâzı yazışma ve çekişmeler olmuştu. İki hükümet anlaşamadıklarından, Londra'ya ayrı ayrı delegasyon gönderdiler. İstanbul delegasyonu, Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Ankara delegasyonu Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında, ayrı yollardan Avrupa'ya hareket etti. Ankara delegasyonu önce İtalya'ya gitmiş ve doğrudan doğruya dâvet olunduğu takdirde, Londra'ya gitme talimatını almıştı. İtalya Hariciye Vekili Kont Sforza'nın aracılığı ile bu dâvet yapıldı.

Londra Konferansının 21 Şubat günü toplanması kararlaştırılmıştı. O gün Türk heyetinin Paris'e vardığı ve ancak ertesi gün Londra'da olacağı öğrenildiğinden, Konferans, önce Yunanlıları dinlemek üzere Türklerin gıyabında, 21 Şubat 1921'de Saint James sarayında toplandı. Konferans'ta

başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Japonya temsil edilmekte idi.

Lloyd George, «Sevr Andlaşmasının imzalanmasındanberi Mustafa Kemal Paşanın kumandasında önemli kuvvetler bu andlaşmaya karşı koymak için harp ettiler ve bunun sonucu olarak karşılıklı bir anlaşma ile barışı yeniden kurma yolunda ileri sürülen arzuya uyularak bu konferans toplandı» sözleri ile konferansı açtı. Konferans, barış yapmak için toplandığı hâlde, görüşmelere Lloyd George'un verdiği yönden, barıştan çok Türklere karşı harbin nasıl kazanılabileceğinin araştırıldığı anlaşılmaktadır.

İtilâf Devletleri temsilcileri, Yunan Başbakanına çeşitli sorular sorarak, Türk - Yunan Harbinin gelecekteki gelişme şartlarını anlamaya çalışmışlardır. En çok soru soran Lloyd George idi. Ve sorular özellikle Yunan gücünün ispatına yarıyacak şekilde düzenlenmişti. Görüşme tutanaklarının özetini, gerçekte cereyan ettiği gibi konuşma şekline çevirerek konferansın nasıl geçtiğini canlandırmaya çalışacağız.

«Lloyd George — Yunan milletinde, Küçük Asya Rumlarının kurtarılması için şiddetli bir istek var mıdır? Parti çekişmeleri bir tarafa bırakılırsa, Yunan bayrağının Küçük Asya'dan geri çekilmesini Yunan milleti nasıl karşılar?

Kalegeropulos — Millî meseleler üzerinde Yunanistan'da hiç bir fikir anlaşmazlığı yoktur. Bütün Yunanlılar, İzmirli kardeşlerini kurtarmak için her türlü fedakârlığı yapmaya hazırdırlar. Bu mesele hakkında Yunanlıların vatanseverliğinden şüphelenmek haksızlıktır.

Lloyd George — İzmir meselesinden dolayı Venizelistlerle Konstantinciler arasında hiç bir fikir anlaşmazlığı yok mudur.

Kalogeropulos — İç işlerde anlaşmazlık olsa bile, İzmir işinde bütün millet birlik hâlindedir. Bütün Yunanlılar, memleketlerini severler ve onun için kendilerini fedaya hazırdırlar.

Lloyd George — İzmir'i savunmak için Konstantinciler de Venizelistler kadar fedâkarlık yapmaya hazır mıdır?

Kalogeropulos — Bu mesele hakkında hiçbir şekilde şüphe edilmemelidir Yunanistan'ın bu noktada tam bir birlik teşkil ettiğini bütün dünyaya ilân için konferansa bizzat kendim geldim.»

Yunan başbakanına, Anadolu'daki askerî durum, Türk kuvvetlerinin sayısı, Yunan askerinin morali, bir askerî ilerlemede başarı ihtimali, Yunanistan'ın ekonomik ve malî gücü hakkında çeşitli sorular sorulmuştu. Bu sorular üzerine Kalogeropulas şöyle cevap verdi :

Kalegeropulos — Doğu cephesinde harekât şimdilik fiilen durmuştur. Türk kuvvetleri bu cephede 4 veya 5 bin kişiyi geçmez. Güney cephesinde (Kilikya) on bin kadar Türk var. Bundan başka beş veya yedi bin kişilik gönüllü var. Batı cephesinde Kemalci kuvvet 35 bin kişiyi bulmaz. Bu sayıya çeteler dahil değildir.

Mustafa Kemal'in karşısında veya bütün Anadolu'da Yunanistan'ın bugün silâh altındaki savaşçı ve yardımcı askerleri, 120 bin kişiyi bulmaktadır. Bu kuvvet, orada huzuru sağlamak için yeter. Ancak Yunan hükümetine hareket yetkisi verilmelidir.

Lloyd George — Huzur ve sükûnu sağlamak için ne kadar zamana lüzum var?

Kalogeropulos — Bu sorudan memleketten Türkleri süpürmüş olmak mânâsını anlıyorum. Bunun için askerî müşavirlerim, bana üç aydan fazla bir zaman lâzım olmadığını söylemişlerdir. Şuna kesinlikle inanıyorum ki, Yunan askeri, Mustafa Kemal Kuvvetlerini ve Sevr Andlaşması hükümlerini kabul etmiyenleri tedibe elverişlidir.

Lloyd George — Mösyö Kalogeropulos'un ifadelerinden bütün Türk kuvvetlerinin, savaşçı ve yardımcı erler dahil, 55 bin kişi olduğu anlaşılıyor. Acaba doğru mu anladım?

Kalogeropulos — Bütün Türk kuvvetleri 65 bin kişiyi geçmemektedir.

Lloyd George — Türklerin memleketten süpürülmesi sözünden ne anlaşılıyor?

Kalogeropulos — Kemalistlerin işgal ettiği bütün memleket kast ediliyor. Yunan hükümetince düşünülen harekâtın sonucu, Mustafa Kemal kuvvetlerini ileride hiç bir direnmede bulunamıyacak hale koymak üzere dağıtmaktan ibaret olacaktır.

Lord Curzon — Düşünülen harekâtta Yunan orduları nereye kadar ilerleyecektir?

Albay Sarıyanis — Yunan orduları ilk merhale olarak Ankara'ya kadar ileri gitmek niyetindeler. Bu hareketin, Mustafa Kemal kuvvetlerinin tamamiyle dağılıp yok olmasına yeteceğini tahmin ediyorum. Yunan Genel Kurmayı zannediyor ki, Batı Cephesinde Kemal ordularının dağılması, bu kuvvetlerin tamamının yok olmasını sağlıyacaktır. Yunan hükümeti bu hareketi her an yapmaya hazırdır.

Lloyd George — Anadolu'daki Yunan ordusunun moral durumu hakkında bilgi vermesini Yunan başbakanından rica ederim.

Albay Sarıyanis — Ordumuzun morali son derece yüksektir. Yunanistan'da geçen siyasî olaylar Yunan ordusunun moral kuvvetini hiç sarsmamıştır. Ordu her fedakârlığı yapmaya hazırdır. Subay kadrolarında hiç bir değişiklik yapılmamıştır. İktidar değişikliğinden sonra ancak 20 ve nihayet 50 subay yerlerini bırakarak İstanbul'a dönmüşlerdir. Memleketimin ordusuna güvenim tamdır. Bu ordunun yiğitliğinden şüphe edilemez. Harekete geçmesi uygun görülürse bu ordu kendisinden beklenen şeyi yapacaktır.

İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza, Türk Ordusunun bir an için dağıtıldığı ve Yunan askerlerinin kendilerine verilen bölgenin içine çekildiği kabul edilse bile, Yunanistan'ın İzmir vilâyetini savunmak için orada daimî bir ordu bulundurması gerekeceğine dikkati çekmişti. Lloyd George da bu noktaya değinerek, Yunan başbakanına şu soruları sordu:

Lloyd George — İzmir vilâyetinde devamlı olarak bulundurulması gereken kuvvetin sayısı Yunan askerî müşavirlerine göre ne kadardır ve Yunan hükümeti gerek askerî, gerek malî bakımdan bu yükü çekebilecek midir?

Kalogeropulos — Mösyö Lloyd George'un düşündüğü durumun hiçbir zaman baş göstermiyeceğini sanıyorum. Yunan ordusunca düşünülen harekât iki sonuç verebilir:

Ya Mustafa Kemal Kuvvetlerinin büyük bir kısmı esir edilir ve bu halde bize karşı âni bir taarruz tehlikesi kalmaz. Yahut Mustafa Kemal Kuvvetleri geri çekilir ve dağılır. İkinci şıkta tehlike büyük değildir. Çünkü Yunan ordusunca düşünülen harekât, Mustafa Kemal Kuvvetlerini o kadar uzaklara sürecektir ki, oralarda hiç ulaştırma araçları bulunmayacak ve onların orada barınıp beslenebilmesi imkânı kalmıyacaktır.

Kont Sforza — Konferans, Yunan başbakanının ve müşavirlerin mütalâalarından, Yunan ordusunun Mustafa Kemal Kuvvetlerini parçalıyarak, nihayet dağıtarak 3 ayda Ankara'ya varabileceğini öğrendi. Eğer bu harekât tahmin edildiği gibi başarı ile biterse, artık Türk Kuvvetlerinin Yunan ordularını tâciz edemiyecekleri, Mustafa Kemal'in çekilmesi yüzünden, onun kuvvetleri ile çarpışmadan Ankara'ya kadar varırlarsa, bunun sonucu olarak çok ciddî bir durum başgöstermiş olacağını düşünmekteyim. Bu durum 105 sene evvel dünyanın en büyük kumandanlarının idare ettiği ordunun yok olmasına sebep olan duruma benzemektedir.

Kalogeropulos — Yunan ordusu Ankara'ya varırsa ve Mustafa Kemal Ordusu Ankara ötesine kadar çekilirse, bunun sonucu Mustafa Kemal'in bütün ordularının dağılması olacaktır. Çünkü bu mıntıkalarda bu ordu yiyecek bulamaz. Anadolu asker, geçmişteki mutaassıp Osmanlı ordusuyla artık kıyas edilemez. Bunlar, ancak, kuvvetle bir arada tutulan askerlerdir. Bu sebeple kıtlık, ihtiyaç ve münakale vasıtalarının eksikliği, Yunan ordusunun bitiremediğini kökten tamamlıyacaktır. Bununla beraber eğer gerekirse, Yunan alayları Ankara'dan da ileri giderek takip edilen maksadı elde edecek haldedirler. Yunan ordusunun, Napolyon ordusunun Rusya'daki âkıbetine uğraması tehlikesi hiç yoktur. Ankara, demiryolunun son noktasıdır. Bu sebeple Türkler daha öteye nakliyat yapamazlar. Ulaştırma vasıtaları olmadığı için

Ankara'nın ötesine çekilişleri ister istemez muntazam ordularının dağılmasına sebep olur. Zaten çok dağınık olan bu topraklarda ancak küçük askerî kıtalar kalabilir.

Lloyd George — Yunan Ordusu, demiryolunu kesmek için Türklerin çete muharebelerine girişmesi halinde, ulaştırma hattını kurabilmekte büyük güçlüğe uğramıyacak mı dır?

Albay Sarıyanis — Demiryolu hattı şimdiye kadar Kemalistler tarafından hiç bir taarruza uğramamıştır. Bundan sonra da olamaz. Deneme ile öğrendik ki, bu hususta korkulacak bir şey yoktur ve 3 alay, ulaştırmanın korunması için elverir.

Lloyd George — Yunan Ordusu, düşman bir memlekettete ilerledikçe, geri yolları korumak için daha çok kuvvet lâzım olacağını hatırlatırım.

Albay Sarıyanis — Ben de bu fikirdeyim. Fakat Yunan Genel Kurmayının bunun için lâzım olan kuvvetlerin sayısını iyi bildiğine inanmanızı rica ederim.

Lloyd George — İzmir'in Rum ahalisi kavgaya iştirak etmiş midir? Başka bir deyimle, İzmirli Rumların, hürriyetleri için döğüşmeye niyetleri var mıdır?

Kalogeropulos — Askerî hizmete tâbi olan Yunan uyruklulardan gayri, gönüllü olarak yazılanlar vardır. Fakat Sévres Andlaşması hükümlerini ihlâl etmemek için İzmirli Rumlar askere sevk edilmemişlerdir.

Lloyd George — Yunan hükümeti Anadolu'da bulunduğu söylenen 120 bin kişiden fazla, buraya daha ne kadar kuvvet sevk edebilir?

Kalogeropulos — Lâzım olduğu kadar.

Lloyd George — Bu hususta imkânın ne olduğunu bilmek isterim.

Kalogeropulos — Yunanistan daha 200 bin kişi çıkarabilir.

Lloyd George — Yunanlıların düşünülen harekât masrafını yüklenip yüklenemiyeceği meselesini başbakanın açıklamasını rica ederim.

Kalogeropulos — Bu soruya, hem de hiç tereddüt etmeden müsbet cevap verebilirim. Göz önünde tuttuğumuz husus şudur ki, bu türlü harekât, diğer devletlerin dünya harbinde yaptıkları gibi malî sorumluluklar doğuracaktır. Şimdiki halde Yunan vatandaşı vergi olarak ancak 480 Frank vermektedir. Diğer memleketler vergi mükelleflerine, çok daha ağır yük düşmektedir. Bu sebeple Yunan servet kaynaklarının henüz tükenmemiş olduğunu kabul etmek lâzımdır. Ancak, Yunan hükümetinden kendi gelirleri ile harbe devamı istenecekse, iradesini serbestçe kullanmasına mâni olmamak gerekir.

Briand — Yunan başbakanının sözlerini en büyük dikkat ile dinledim. Ben şahsen bütün Yunanlıların vatanseverliklerinden ve bu vatanseverliği İzmir'de göze çarpacak surette belirtmekteki dilek ve iradelerinden bir dakika bile şüphe etmedim. Fakat Türklerin düşman olarak kıymetlerinin az olduğu hakkında Yunan başbakanı kadar iyimser değilim. Fransa olarak Kilikya'da Türklere mükemmel donatılmış, iyi talim edilmiş, vatansever, cesur askerlerden mürekkep, altmış bin kişilik bir ordu ile karşı durduk. Harbin bu safhasında bir yılı aşan bir zaman içinde, hasıl olan sonuç bana şu kanaati verdi ki, Yunan başbakanının küçümsediği haydut çetesi diye anılan Türk savaşçılarına saygı göstermek gerekir. Fransa kuvvetlerince, denemeden elde edilen sonuca göre sabit olmuştur ki, Türk Ordusu, konferansın bugün inanmaya mütemayil göründüğü gibi kolay dağılmıyacaktır. Bu ordu, Fransızlara çok acı kayıplar verdirmiştir. Fransız ordusu bir ay müddetle Antep'i kuşattı ve Antep kendisini şiddetle savundu. Bir ay içinde Fransızlar şu inanca vardılar ki, Türk askerleri çok yiğittirler. Bir karış toprak için bile savaşırlar ve vahşice dövüşürler. Mustafa Kemal'in topladığı askerler için bu böyle olamayabilir. Fakat bu hususta Yunan başbakanı tarafından ileri sürülen fikri kabul etmeden, Fransa asker mümessili General Gouraud'dan askerî durum hakkında ve hele Türk kuvvetlerinin gösterebileceği direnme hakkında mütalâasını istemek mecburiyetindeyim. Kendisi şahsen bütün yangın ocaklarının sön-

mesini çok ister. Çünkü, böyle olmadıkça bir ihtilâf derhal diğer bir ihtilâfı doğurur.

General Gouraud — Türk ordusunun değeri hakkında Yunan başbakanının fikirlerini mübalağalı bir iyimserlik saymaktayım. Çanakkale'de kendileri ile çarpışan askerler, an'anevî eski Osmanlı askeri idi. Bukünkü Türk askeri belki 1915'deki asker değerinde değildir. Bunu kabul etmekle beraber, bunların da tehlikeli düşman olduğunu ve küçümsenmelerinin câiz olmadığını söylemek isterim. Yunanlılar ilerledikçe direnme ile karşılaşacak ve coğrafî ve tabiî şartlar Yunan ordusunu çok güç duruma düşürecektir. Eğer, Fransa hükümeti, benden Yunan hükümetinin düşündüğü harekâtı yapmamı isteseydi, Mareşal Foch'un bunun için 27 tümenlik bir kuvvet lâzım geleceğine dair olan fikrini unutmazdım.

Bir savunma harbinde, Türkler, çok tehlikeli bir düşmandır. Türkleri Anadolu'nun göbeğinden tardetmek imkânsızdır. Düşünülen gayeyi elde etmek için lâzım olan vasıtalara ve kaynaklara sahip bulunan bir millet mevcut olduğunu zannetmiyorum.

Lloyd George — Bahsettiğiniz 27 tümen bütün Küçük Asya'yı zaptetmek için lâzımdır.

Albay Sarıyanis — Benim görüşüme göre, Kemalistlere karşı başarılı bir harp yapmak için Avrupa askerî çevrelerinin takdire ttiği kadar büyük bir insan kütlesine ihtiyaç yoktur. Yunanlılar doğulu olduklarından Türkleri daha iyi tanırlar. Küçük Asya'da Yunanlılar, batılı bir devlete kıyasla daha az bir kuvvetle meseleyi sona erdirebilir.

Lloyd George — Albay Sarıyanis'e iki soru sormak isterim. Önce, geçen sene Yunanlılar tarafından Bandırmaya yapılan harekâtı şüphesiz Sarıyanis hatırlar. Durum bu harekât başlamadan öncekinin aynı değil midir? O zamanki batı devletlerinin askerî müşavirleri teknik güçlüklerin Yunan Genel Kurmayının düşündüğünden daha ciddî olduğu tarzında muhakeme yürütmemişler miydi? Sonra, Yunan Genel Kurmayının tahminlerinin doğruluğu anlaşılmadı mı?

Albay Sarıyanis — Durum aynen böyledir. Söz konusu harekât bir ayda bitirildi. Bazı batı devletleri subaylarının, Yunanlılara, büyük tehlikelerle karşılaşacaklarını söyliyerek onları teyakkuza davet etmiş olmalarına rağmen, Türkler kolaylıkla yenildiler.

Briand — Albay George'un görüşlerini belirtmesini isterim.

Albay George — Bu kadar zayıf imkânlarla Yunan ordusunun taarruza geçmesi büyük tehlikelere atılmak demektir. Bundan başka, Yunanistan'ın insan ve malî kaynaklarının burada söylendiği gibi olduğuna inanamıyorum. Ankara'ya karşı başarılı bir hareketin imkânı olmadığını kabul etmekle beraber, Yunanistan'ın ortaya çıkaracağı vesait ile bu neviden bir teşebbüsün tehlikeli bir karakter arz ettiğini belirtmek isterim. Çünkü Kemalistleri yalnız muharebe meydanında yenmekle bitmeyecektir. Bundan sonra Türkiye'nin boyun eğmesini sağlamak ve çete muharebelerini ortadan kaldırmak gerekecektir. Müttefikler Yüksek Başkumandanlığı da bu fikirdedir.

Lloyd George — Bu karara varıldığı vakit müttefikler askerî meclisinde Yunanistan'ın askerî bir mümessili bulunmuş muydu ve bu karar hangi tarihte alınmıştı?

Albay George — Müttefikler Yüksek Başkumandanlığı 24 Mart 1920'de toplanmıştır.

Lloyd George — Bu karar Yunanlıların Bandırma başarısından daha önceye aittir. Müttefikler Kumandanlığı, Mustafa Kemal kuvvetleri ve Yunan kuvvetleri hakkında bugün savunulduğu görüşü, o vakit de ileri sürmüştü. Fakat Yunanlıların kazandığı başarı karşısında, müttefikler askerî kumandanlığı haksız ve Yunan Genel Kurmayı haklı çıkmıştır.

Görülüyor ki, Lloyd George, Türk-Yunan Harbinin devamınat araftardır. Bu harpten ümitlidir. Yunan Başbakanı ve Genel Kurmay İkinci Başkanı Sarıyanis ise, kendilerini olduklarından fazla göstererek, Londra Konferansında, Yunan menfaatlerinden bir fedakârlık yapmak durumun-

dan kurtulmak istemektedirler. Lloyd George'u memnun etmekle İngiltere'den yardım görebileceklerini ummaktadırlar. Buna karşılık, Fransızların, Türkiye'nin kabul edebileceği bir barış için gayret sarfettikleri anlaşılıyor. Özellikle Türklerle savaşan Fransız kuvvetlerinin kumandanı General Gouraud'yu konferansa bu maksatla getirmişlerdi.

KONFERANS
BAŞLIYOR

Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında İzmir milletvekili Yunus Nadi (Abalıoğlu) ve Mahmut Esat (Bozkurt) ile, Trabzon milletvekili Hüsrev (Gerede), Erzurum milletvekili Necati (Albayrak), İzmit milletvekili Sırrı (Belli), Aydın milletvekili olup millî hükümeti Roma'da temsil eden Cami (Baykurt) Bey ve on kadar müşavirden teşekkül eden Ankara delegasyonu, 22 Şubat günü Londra'ya gelmiş bulunuyordu. Paris'te oturan Nihat Reşat (Belger) Bey de delegasyona dahildi. Tevfik Paşa heyeti ise, İstanbul hükümetinin Roma ve Londra Büyükelçileri Reşit ve Osman Nizami Paşalardan müteşekkildi. Türkiye'yi iki ayrı delegasyonun temsil etmesi, konferanstan olumlu bir sonuç alınmasını tehlikeye düşürebilirdi. Hatta bu, Türkiye adına çok garip bir durumdu. Ankara delegasyonu, İstanbul heyetinin yarın toplanacak konferansta nasıl davranacağını merak etmekteydi. Hüsrev (Gerede) Bey, Tevfik Paşanın oğlu İsmail Hakkı Bey ile askerlik arkadaşı olduğu için aynı otelde kalan bu heyet ile görüşmek üzere görevlendirildi. Hüsrev (Gerede) ve İsmail Hakkı Beyler arasındaki görüşmeden, İstanbul delegasyonunun, konferansta millî birliği bozmamak için mümkün olanı yapacağı anlaşıldı.

21 Şubatta Türkler bulunmaksızın, Yunanlıları dinleyen konferans, yine aynı sarayda, 23 Şubatta Yunanlılar bulunmadığı halde Türk heyetini dinlemek üzere toplandı. Konferansın bu oturumunu Nihat Reşat (Belger) Bey şöyle anlatır:

«Londra Sulh Konferansının toplanmasından birkaç gün önce Tevfik Paşa hasta olarak yatakta istirahate mecbur ol-

muştu. Konferansın ilk celsesi açıldığı gün henüz nekahat devresine giren paşayı toplantı salonuna kollarından tutarak yardımla getirdiler. Çok yorgun ve rengi uçuktu. Gösterilen yere oturduktan sonra dizlerini ve ayaklarını battaniye ile sardılar.

90 yaşına gelmiş olan bu zat, heyecan ve teessür içinde Frenk delegelerinin karşısında yer alınca, bu manzara orada toplanan bütün heyetler üzerinde derin bir etki yarattı. O yaşta ve henüz yatakta istirahate muhtaç bir durumda, mensup olduğu milletin hak ve şerefini savunmak için konferansta hazır olarak vatanı namına adalet isteğinde bulunmaya teşebbüs etmesi herkesi heyecanlandırdı.

Derin bir sessizlik içinde konferansın başkanı Lloyd George, paşaya konferans adına sıhhat ve afiyet dileğinde bulunduktan sonra, gayet saygılı bir dil ile hitap ederek kendisine söz verildiğini söyledi. Gözler paşaya çevrilmişti ve herkes paşanın durumuna, davranışına ve söyliyeceği sözlere son derece dikkat ediyordu. Paşa, teessürden titrek, gayet zayıf bir sesle «*Söz milletvekillerine aittir. Bundan dolayı Anadolu Heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim*» dedi ve sustu.»

Nihat Reşat (Belger) Bey, Türk tezini, Fransızca olarak, dinleyenleri hayran bırakacak bir şekilde açıkladı. Bu konuşmadan dolayı, hitabeti ile ün almış olan Fransız başbakanı, Briand, Nihat Reşat Bey'i tebrik etti. Fransız askerî müşavirlerinden Albay Mougin, akşam otele gelerek Türk tezinin çok iyi savunulduğunu bildirdi ve Türk delegasyonunu o da tebrik etti. Nihat Reşat Bey'in konuşması bitince, Lloyd George, «*Türk davası hakkında verdiğiniz bu önemli bilgilerden dolayı aydınlandım. Görüşünüzü tamamiyle anladım. Teşekkür ederim.*» demişti. Fakat Lloyd George, Briand gibi samimî değildi.

Tevfik Paşanın, konferansta sözü Ankara'nın temsilcilerine bırakması üzerinde biraz durmak gerekir. Bu iki bakımdan çok önemli bir davranıştır. İstanbul hükümetinin başkanı, böylece Ankara'yı resmen tanımış ve temsil ettiği hükümetin Türkiye hakkında söz sahibi olmadığını açıkça

itiraf etmiş oluyordu. Hem de, Türkiye'yi bölüşmek isteyen İtilâf Devletleri temsilcilerinin önünde... Bu bir. İkincisi, Türk millî hareketi yöneticileriyle anlaşmaya temayülü olan devletlerin (Fransa ve İtalya), bütün tereddütleri silinmiştir. Lloyd George'un inançları hiç sarsılmamış bile olsa, başta Lord Curson olmak üzere, konferansta hazır bulunan diğer İngilizlerin, İstanbul hükümeti ile ve padişahı ile yapılacak bir işleri kalmadığını anlamış olduklarına inanabiliriz. Ankara için, konferansın tek kazançlı yönü budur. Nitekim, Briand ve Kont Sforza'nın Bekir Sami Bey ile Londra'da birer anlaşma imzalamaları, zaten az - çok hazır oldukları bir uzlaşmaya kolaylıkla yanaşmaları, bir dereceye kadar da Tevfik Paşa'nın tutumundan ileri gelmişti.

Ankara hükümeti, bu konferansta tek başına temsil edilmek için çırpınmıştı. Bu vesile ile Mustafa Kemal Paşa ile Tevfik Paşa arasında geçen telgraf yazışmaları, yalnız bir iç mesele olarak değil, dış ilişkiler bakımından da, bu hususta Ankara'nın verdiği önemi göstermektedir. Büyük Millet Meclisinin 1 Şubat 1921 günlü toplantısında konuşan Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, aynı konuya değinerek şöyle demişti :

«... İstanbul'da bulunan ve Sevres Andlaşmasını imzalayan ve yüksek bir şûrada (Saltanat Şûrası) padişahın önünde bu millet için Sevres Andlaşmasını kabul ve tasdikten başka çare kalmadığına karar veren bir mevhum hükümetin, artık bu memleketin kaderi hakkında söz söylemek hakkı da, yüzü de kalmamıştır.»

Tevfik Paşa'nın, konferansta söz hakkını Büyük Millet Meclisinin temsilcilerine tanıması, bu gerçeğin İstanbul Hükümetince itirafından başka bir şey değildir. Tevfik Paşa'yı şüphesiz vatanseverlik duygularından yoksun saymaya imkân yoktur. Fakat, saltanata ve hilâfete bağlı bir Osmanlı vatanseveri olarak Londra'ya gelmeden de yapamamıştı. Öyle sanıyoruz ki, Mustafa Kemal Paşaya karşı direndikten sonra, telifçi bir yol bulduğu inancıyla Londra'ya gitmiştir.

Tevfik Paşanın Türk delegasyonunu nasıl sevindirdiği ve Büyük Millet Meclisinin bundan duyduğu memnunluğu

İzmit Milletvekili Sırrı Bey tarafından Londra'dan çekilen ve Meclisin 24 Şubat günlü toplantısında okunan aşağıdaki telgraftan anlamaktayız :

«Tevfik Paşa, konferans huzurunda millet namına söz söylemenin Ankara Büyük Millet Meclisi delegelerine ait olduğunu ifade etmiştir.
(Şiddetli alkışlar.)»

Gerçi yukarıdan beri belirtmeye çalıştığımız gibi, Sadrâzamın konferans görüşmelerinin yürütülmesi hakkını Ankara'nın temsilcilerine bırakması, millî hareket yararına güzel bir jesttir. Fakat Tevfik Paşa, diğer yandan konferanstan sonuç almak sorumluluğunu da Büyük Millet Meclisi hükümetine yüklemiş oluyordu. Başarısızlığa uğrandığı takdirde —ki böyle olması mukadderdi— başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, millî liderler, memleket kamuoyu ve Büyük Millet Meclisi önünde suçlu duruma düşebilirlerdi. Bu endişenin duyulduğu, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'e vekâlet eden Muhtar Bey'in aşağıya alacağımız konuşmasında açıkça sezilmektedir. Hükümetin o günlerdeki heyecanını ve kısmen Londra konferansının havasını aksettiren bu konuşmasiyle, Muhtar Bey, Büyük Millet Meclisine şu açıklamada bulunmuştur. (10 Mart) :

... Londra görüşmelerinde İtilâf Devletleri, Trakya ve İzmir'de Türk ve Rum nüfusunun tesbiti için uluslararası bir tahkik komisyonu kurulmasını teklif ettiler. Son yılların olaylarına rağmen tahkikat sonucunun lehimize çıkacağına inanan delegasyonumuz, bu teklifi kabul etti. Fakat bu görüşmelerin sonucu hakkında bize gönderilen rapora cevap olarak verdiğimiz talimatta, oralarda Yunan askerî ve sivil idaresi hâkim oldukça tahkik komisyonunun faaliyet göstermesine razı olmanın sakıncaları belirtilerek, teklifin reddedilmesini kendilerine bildirdik. Bizim, delegasyonumuz, Yunanlıların bu teklifi kabul etmiyeceğine inanıyorlardı. Gerçekten Yunan hükümeti sonuçtan güven duymadığı için tahkikat komisyonu teklifini reddetmiştir. Dolayısiyle durum lehimize bir etki bırakmıştır.

Yine komisyonun bir oturumunda delegasyonumuz başkanı, Kürdistan ve Ermenistan sınırları ve malî kontrol ve iktisadî münasebetler ve boğazlardan serbest geçiş hakkında da bazı sorulara muhatap olmuştur.

Yüksek heyetiniz de bilir ki, bu memleket, Kanunî devrinde olduğu gibi, sınırlarını taa Viyana'ya kadar genişletse, malî istiklâline sahip olmadıkça, buna müstakil bir hükümet ve devlet denemez. Zaten «Misakı Millî»nin değişmez esaslarına aykırı bulunduğundan, biz kat'iyyen malî bir kontrol ve teftiş kabul edemeyiz. Bu şartlar içinde yapılacak barışımız yoktur. Hattâ bütün millî taleplerimiz tatmin edilse de, halen mevcut bulunan —burada değil ya, İstanbul'un bugünkü şekline göre arz ediyorum— Düyunu Umumiye müesseselerini dahi kabul edemeyiz. Bundan dolayı imzalayacağımız barışı mutlaka bu şartlar içinde yapmak ve tesbit etmek gerekir.

Kürdistan meselesine gelince: böyle bir mesele bizde mevcut değildir. Biz onu bilmiyoruz. Çünkü yüksek heyetiniz ve onun içinde bulunan Kürdistan vilâyetlerinin sayın milletvekillerinin de her fırsat düştükçe söyledikleri üzere biz ayrılık kabul etmez bir surette birbirimizle kader birliği yapmış olduğumuzdan, yalnız bir Türkiye meselesi vardır. Yoksa Kürdistan meselesi yoktur. Bunu, Avrupalılar, bir daha öğrenmek isterlerse delegasyonumuz bunu yüksek sesle suratlarına söylesin, denilmiştir.

Ermeni sınırları meselesine gelince; yüksek heyetiniz pekâlâ bilir ki, Gümrü'de imzalanmış, fakat bilinen sebeplerden dolayı bazı maddeleri uygulanmamış olan andlaşma ile kayıtlı olduğumuzdan, batı devetleri ile aramızda Ermenistana veya sınırlarına dair görüşülecek, konuşulacak, hiçbir mesele ve anlaşmazlığımız yoktur. Delegasyonumuza yeniden bu şekilde talimat verdik.

Misakı Milli'de gösterilmiş olan esaslar içinde bir barış yapmak arzumuz son derece de büyüktür. Barışın taraftarıyız. Harb zevki için harb etmiyoruz. Bunlar tatmin edil-

diği takdirde, her zaman barış yapmaya hazırız. Konferans ta, «*biz Sevres andlaşmasını bir izzetinefis meselesi yaptık, bundan dolayı bu ismi katiyyen değiştirmeyiz. Bunu önceden kabul ediniz. Ondan sonra andlaşmanın maddeleri hakkında sizinle konuşabiliriz.*» demişlerdir. Biz de dedik ki: «Biz gerçeksever insanlarız. Biz 7 - 8 yüzyıldan beri koca bir saltanat kurmuş bir milletin çocuklarıyız. Onun için, yeni kurulmuş devletler gibi gösteriş hevesimiz yoktur. Biz gerçeğe bakarız, ismi ne olursa olsun. Yalnız barış hükümleri mutlaka Misakı Millî'de gösterilen esaslara uygun olsun. Biz Sevr ismini de kabul ederiz.

Bu arada Fransız ve İtalyan delegasyonu bizim delegasyonumuzla yaptıkları konuşmalarda bize karşı dostça duygular göstermişlerdir. Fakat, Fransızlar, bilhassa Fransızlar yüzümüze dostça lâflar söylemekle birlikte, fiiliyatta buna zıt davranışlardan çekindikleri yoktur. Bunların samimiliğine kanaat getirilmedikçe yapılan tekliflere hükümetin kıymet vermiyeceğini size tekrar temin ederim. Delegasyonumuzdan aşağı yukarı 8 gündenberi bir haber alınamamıştır. Yabancı ajanslar konferans görüşmelerine ait ve konferans dışında siyasî çevrelerin eğilimlerine dair bir çok haberler verdikleri halde delegasyonumuzdan 8 gündenberi bir cevap alınamaması dikkati çekecek bir durumdur. Bunu ne suretle tevil etmek lâzım geldiğini bendeniz kestiremiyorum. Yüksek heyetinizin ve kamuoyunun herhalde pek büyük bir ümide düşmemesini rica ederim.

Londra konferansı; batılı devletlerin, Ankara hükümetiyle yaptığı resmî ve siyasî görüşmelerin ilki olmak, Ankara hükümetinin hariciye vekili ile Fransa ve İtalya'nın birer anlaşma imzalamalarına imkân hazırlamak gibi üç önemli özelliği vardır. Bu sebeple, biraz genişçe yer vermiş bulunuyoruz. Halbuki konferanstan, başka olumlu sonuç çıkmamıştır. Lloyd George, görüşmelerin bir anlaşmaya ulaşmaması için elinden geleni yapmıştır. Lloyd George'un çabasiyle Türk ve Yunan delegasyonuna, hükümetleriyle görüştükten sonra cevaplandırmak üzere verilen yazılı barış

teklifi, üzerinde durulmaya bile değmez. Çünkü, bu teklifi ne Ankara kabul edebilirdi ve ne de Atina kabul etmek niyetinde idi. Sevres Andlaşmasında çok önemsiz bazı değişiklikleri taşıyan teklif, henüz Ankara'ya ulaşmadan ve Türk delegasyonu yolda iken, Yunan Ordusu, Anadolu'da büyük bir taarruza geçecekti.

İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİNDE

Yunan ordusunun Mart 1921 taarruzu, aynı yılın Ocak ayındaki harekâtın daha büyük ölçüde tekrarından başka bir şey değildir. Yalnız bu defa, taarruza daha çok kuvvet katılmış ve taarruz hedefi daha geniş tutulmuştur. Bunun tabii sonucu olarak çarpışmalar da Birinci İnönü muharebesine kıyasla daha çetin olmuştur.

Birinci İnönü Muharebesinde, Yunan ordusu, keşif maksadı ile yaptığı taarruzdan istediği neticeyi aldığını kabul ederek 11 Ocak günü hiçbir baskıya uğramadıkları halde, hareket üstlerine çekilmişti. Türk Genel Kurmayı bu çekilmeyi bir yenilgi saydığı için, Yunan ordusunun, uğradığı yenilgiyi telâfi maksadı ile yeni bir teşebbüse geçeceğine muhakkak nazarı ile bakıyordu. Bu sebeple Genel Kurmay Başkanlığı, 12 Ocak günlü emri ile batı ve güney cephelerine yeni bir taarruz beklendiğini bildirerek, gerekli talimatı vermişti.

Yunanlıların, Birinci İnönü Muharebesinin Yunan halkı ve batı devletleri üzerinde yaptığı kötü etkiyi silmek istediklerinden şüphe edilemez. Gerçekten, Ocak ayında yapılan hareketin mahdut hedefli bir keşif taarruzu olduğunu anlatmak mümkün değildi. Yeni bir hareket ile kıral idaresinin prestijini kurtarmak gerekiyordu. Yunan Genel Kurmayı bunu düşünmekle beraber, Mart 1921 taarruzunun daha ağır basan başka sebepleri de vardır.

Taarruz, siyasî mülâhazalarla Londra'da kararlaştırılmıştır. Dış görünüşü ile Türk-Yunan harbine son vermek ve Türkiye barışını yapmak maksadı ile toplanmış olan Londra konferansı, daha önce belirttiğimiz üzere, âdeta Türklerin Yunan ordusu vasıtası ile nasıl yenileceği ve barış şartlarının Türkiye'ye nasıl kabul ettirilebileceği imkânları araştırılmıştır. Konferans görüşmeleri dışında Yunan delegasyonu ile Lloyd George'un yaptığı dolaylı ve dolaysız temaslar-

da hep bu husus araştırılmış ve tartışılmış idi. Bu temasların en önemlisi ve hatta Yunan taarruzunun kararlaştırıldığı görüşme diyebileceğimiz temas, 1 Mart 1921 günü Lloyd George'un özel kalem müdürü M. Ker ile Yunan başbakanı ve askerî müşavirler arasında yapılmıştır.

M. Ker, Yunanistan'ın Konferansın tekliflerini reddetmesinden Lloyd George'un duyduğu memnuniyeti belirterek Yunan başbakanına şu soruyu sormuştur: Yunan kuvvetlerinin Küçük Asya'daki görevine devam edebilmesi için gerekli iktisadî ve malî külfeti, Yunanistan, ilânihaye taşıyamıyacağına göre, Konferans bir sonuca varmazsa, Yunan hükümeti ne gibi bir hareket yapmayı düşünmektedir?

Albay Sarıyanis'in bu soruya verdiği cevaptan anlaşıldığına göre, Yunan Genelkurmayı, Türk Millî Kuvvetlerini dağıtmak için Ankara'ya kadar yapılacak bir seferin plânlarını hazırlamıştır. Eğer bu sefer, İtilâf Devletlerinin kararlarını Türkiye'ye kabul ettirmeye yetmezse, Yunanistan Pontus sahillerine (Karadeniz sahillerine) asker çıkararak yerli Rum ve Ermenilerin de yardımları ile Samsun'dan Sivas'a, Trabzon'dan Erzurum'a doğru ilerliyecektir. Sarıyanis, bu büyük stratejik plânın uygulanması için 3 aylık bir zamana ve bir milyar drahmiye ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Fakat M. Ker'in böyle bir paranın İngiltere'de bile bulunamıyacağını ve plânın daha küçük tutulmasını söylemesi üzerine, Albay Sarıyanis, üçyüz milyon drahmilik bir masraf ile Ankara seferinin bir ayda yapılabileceğini belirtmiştir. Özel Kalem Müdürü, L. George'un Eskişehir - Afyon hattının işgaline verdiği önemi nakletmiş ve Yunan kuvvetleri bu hattı elde ettiği takdirde, Anadolu'daki millî hükümetin sarsılacağına L. George'un büyük inancı olduğunu söylemiştir. Albay Sarıyanis'in ifadesine göre bu küçük bir iştir, plânları hazırdır, 6 günde başarılabilir ve Londra'dan verilecek bir emir ile hemen harekete geçilebilir.

Lloyd George, Özel Kalem Müdürü kanalı ile Yunan delegasyonuna bu telkini yaptıktan başka, kendisi de bir görüşme sırasında Türk ve Yunan hükümetlerine yapılan teklifin incelenmesi için tanınmış bulunan 25 günlük mühletin

asla muhasematın durdurulmuş olduğu mânasına gelmediğini söyliyerek, Türklerin teklifi kabul etmesi ihtimaline karşı bu 25 günlük müddeti beklemeden Yunan ordusunun taarruza geçmesi fikrini empoze etmiştir. Yapılacak taarruzun sonuçları tartışıldıktan sonra, Lloyd George, Yunanlıları ikaz için haklı olarak şöyle demiştir :

«Alınan tedbirleri uygun görüyorum. Hiçbir şeyin talihe ve tesadüfe bırakılmaması gerekir. Çünkü yapılacak taarruz başarısızlığa uğrarsa bundan sonra Türklerle uyuşulamaz.»

Yunanlılar kendilerine çok güveniyorlardı. Lloyd Georges'a gerekli teminatı verdiler ve taarruzun gelecek hafta başlıyacağını bildirdiler. Ancak, İngiliz malî kaynaklarından gerekli istikrazı yapabilmeleri için Lloyd George'dan yardım bekliyorlardı. O da bu yardımı vâdetti.

Londra Konferansının, henüz başladığı günlerde Yunan başbakanı, Lloyd George'un ve Konferans'ın havasından mülhem olarak Harbiye Nezareti vasıtası ile Başkumandan Papulas'tan Eskişehir - Afyon hattını işgal etmek üzere bir taarruza girişip girişmiyeceğini sormuştu. Papulas, takviye kuvvetleri aldıktan ve havalar biraz düzeldikten sonra bu taarruzun mümkün olduğunu bildirdi. Bu cevap, Londra'daki delegasyona gerekli güveni vermişti. Yunan Genel Kurmayı, Birinci İnönü Muharebesinde edindiği kanaat ile Türk Ordusunun daha çok kuvvetlenmeden ezilmesini de ayrıca düşünmekte idi. Londra'da cereyan eden Türk - Fransız görüşmeleri, Yunanlıları ayrıca endişeye sevk ediyordu. Çünkü, bir Türk - Fransız anlaşması Türkiye'nin güney cephesindeki kuvvetlerinin serbest kalmasını ve dolayısiyle bu kuvvetlerin de Yunan cephesine sevkedilmesini sağlıyacaktı.

Bütün faktörler böylece yeni bir taarruzu Yunanistan açısından gerekli kılmıştır.

Türk Genel Kurmayı, esasen beklediği Yunan taarruzuna karşı gerekli hazırlıkları yapmıştır. Ayrıca çeşitli haber alma kaynaklarından düşmanın Eskişehir yönüne doğru taarruza geçeceğini öğrenmiş ve 17 Mart günü durumu Batı Cephesi Kumandanlığına bildirmişti.

TÜRK SAVUNMA PLÂNI

Strateji kuralları ve Yunan ordusunun Anadolu'daki konusu ile tahmin olunan Yunan harp hedefleri, Türk savunma plânının şu şekilde hazırlanmasını gerekli kılıyordu :

Bursa bölgesinden Eskişehir yönünde, Uşak bölgesinden Afyon yönünde gelişmesi muhtemel düşman taarruzuna karşı, iki yönde de aynı kuvvetle savunma yapılamazdı. Bunun için daha önemli olan Eskişehir - Ankara yönü büyük kuvvetle tutulacak ve zayıf kuvvetlerle oyalama muharebesi yapılarak Afyon yönünde taarruz eden Yunan kuvvetlerinin kuzeye sarkmaları önlenecekti. Eskişehir yönü, yine Birinci İnönü Muharebesinde olduğu gibi en uygun savunma hattı olan İnönü mevzilerinde tutulacaktı. Bu mevziler, Birinci İnönü'nden beri daha çok tahkim edilmiş ve gerekli terbirler alınmıştır.

İnönü mevzilerinin savunulmasına batı cephesi emrindeki kuvvetler yetmiyeceğinden güney cephesinden bir kısım kuvvetlerle merkez ordusuna bağlı 5. Kafkas Tümeninin (Amasya'da) İnönü mevzilerine nakli kararlaştırıldı. Ayrıca Kocaeli Grubu da İnönü'ne nakledilecekti.

Savunma plânına göre, Batı Anadolu'da Yunan taarruzunu karşılamak üzere toplanan Türk kuvvetleri ile, taarruza katılan Yunan kuvvetleri sayıca şöyle idi :

TÜRK KUVVETLER		*YUNAN KUVVETLERİ*
Tüfek	30103	41150
Ağır M. T.	235	720
Hafif M. T.	58	3134
Top	102	220
Kılıç	4435	2000

Bu duruma göre, Yunan ordusu, Türk kuvvetlerine nazaran, 11042 tüfek, 485 ağır makineli tüfek, 3079 hafif maki

neli ve 118 top üstün kuvvetteydi. Buna karşılık, Türk süvarisi 2435 kılıç fazla idi. Fakat, bu kuvvet karşılaştırması Batı ve Güney Cephelerinde savaşa sokulan kuvvetleri göstermektedir. Yalnız İnönü mevzilerine taarruz eden Yunan kuvvetlerinin bu cephedeki Türk kuvvetlerine silâh bakımından üstünlüğü 3959 tüfek, 128 ağır makineli tüfek, 1442 hafif tüfek, 273 kılıç ve 37 toptan ibarettir. Düşmanın bu silâh üstünlüğünü, Türklerin hazırlanmış mevzilerde savunma muharebesi yapmaları, az çok telâfi etmekteydi.

Yunan ordusu başkumandanı General Papulas, Anadolu'daki kuvvetlerin kendisine verilen taarruz görevini yapabilmeleri için, Yunan Harbiye Nezaretine üst üste çektiği telgraflarla takviye kıtaları ve malzeme istemiştir. Başkumandanın takviye isteği hükümetçe gözönüne alınarak, üç sınıfın askere alınması kararlaştırılmış, fakat Başkumandanın beklediği takviye kuvvetlerinin Anadolu'ya gönderilmesi hükümet idaresindeki zaaf sebebi ile hemen hemen mümkün olamamıştır. Öyle sanıyoruz ki, hükümetin zaafından başka, Başkumandanın mübalağalı istekleri de Atina'yı umursamazlığa sürüklemiştir. Papulas, taarruz emrini 19 Mart'ta almıştı. Bundan sonra istediği takviye kuvvetlerinin sayısını arttırmış ve sanki istense de günü belli olan bu taarruza yetiştirmek mümkün imiş gibi, isteklerinin ölçüsünü çoğaltmıştır. 21 Mart günlü şifre ile anavatandan, İzmir, Sakız ve Bandırma'ya gönderilmek üzere beklediği takviye kuvveti ellibin, bu sağlanamazsa kırkbin kişidir. Bundan başka, piyade, süvari sınıflarından 610 subay istemektedir. Papulas, ayrıca Yunanistan'daki bir efzun alayının çok acele olarak Anadolu'ya gönderilmesi üzerinde önemle durmuştur. Papulas'ın bunca feryadına rağmen, Atina, değil silâh altına alınacak üç sınıfı, hatta Papulas'ın çok acele olarak istediği Efzun alayını bile Anadolu'ya göndermek üzere bir türlü gemilere bindirememiştir. Ancak, Yunan ordusunun İnönü'nde yenilgiye uğradığının belli olduğu gün, söz konusu Efzun alayının bir kısmı Bandırma'ya çıkarak Bursa'ya doğru yürüyüşe geçmişti.

CEPHE KUMANDANI
ANLATIYOR

Yunan taarruzu, 23 Martta başladı. İnönü mevzilerinde hazırlıklarımız iyi. Kesin muharebeyi burada vereceğiz. Toplıyabildiğimiz kuvvetleri dağıtmak ve her yerde zayıf kalmak istemedi. Uşak'tan Afyon'a taarruz eden Yunan kolu, 24 Martta Dumlupınar mevzilerini işgal ettikten sonra, birkaç gün içinde Afyon'a girdi. Önceden kararlıyız, bu cephede ciddi bir muharebe kabul etmiyeceğiz. Eskişehir üzerine gelen kolu tepeliyeceğiz. Afyon cephesindeki kuvvetlerimiz, mümkün olduğu kadar dayandılar. Afyon'un doğusunda Konya istikametini örtmeye çalışıyorlar.

Eskişehir istikametinde iki koldan ilerliyen Yunan kuvvetleri, cephenin ileri hattındaki birliklerimizle muharebe ederek, 26 Martta İnönü mevzilerine çıktılar.

İkinci İnönü muharebesi tam bir askerî harekettir. Yunanlılar bu maharebede, bizim iki İnönü muharebesi arasında toplayıp tanzim edebildiğimiz kuvvetten 2-3 misli fazla bir kuvvetle harekâta giriştiler. İkinci İnönü muharebesi çok kanlı olarak 4 gün sürmüştür.

Muharebenin teferruatına geçmeden evvel iki hatıramı anlatacağım. Bunlardan biri muharebenin eğlenceli hatıralarındandır.

Düşman ileri harekâta başlamış, uzaktan temastayız Ben İnönü mevzilerinde düşmanı bekliyorum. İzzet Paşanın bıraktığı otomobille mevzilerin ilerisinde muhtelif yerlere gidip dolaşıyorum. Bir gün, böyle bir dolaşma sırasında, karşıdan bir köylü koşarak bana doğru geldi. Elinde bir kuş var. Baktım, baykuş. Hayvanı canlı olarak yakalamış. Köylünün elinde gözle fıldır fıldır dönüyor. «*Kuşu burada yakaladım,*» diye bana gösterdi. Yanımda genç bir subay var. Bu subay, «*baykuş uğursuz bir hayvan sayılır.*» dedi. Fena halde canım sıkıldı. Bu baykuş da karşımıza nereden çıktı, diye düşünüyorum. Kendimi hemen toparladım ve davrandım: «*Aaa! iyi oldu rastladığımız. Baykuş iyiye alâmettir.*

Ben tecrübe etmişimdir, ne vakit muharebede baykuşa rastgelirsem, o muharebeyi mutlaka kazanırım,» dedim. Genç subay şaşırdı. «sahi mi?» diye sordu. Kendisini temin ettim.

Elinde baykuşla adamı savdım ve biz daha ileriye doğru hareket ettik. Geriye doğru hicret eden bir kafileye rastladım. Kağnı arabaları, subaylar, aileleri Bursa istikametinden geliyorlar. Kafiledc halktan da kimseler var. İlerlemekte olan düşmandan kaçıyorlar. Kafile hem yürüyor, hem söyleniyorlar, mırıldanıyorlar. Kulak verdim, *«ne olacak, ne yapacağım, nedir bu bizim başımıza gelenler?»* tarzında konuşuyorlar. Kafileyi durdurdum. Subayları bir kenara topladım :

— *Bana bakın, dedim. İçinde bulunduğumuz vaziyeti bilesiniz. Bundan başka, subay olarak da yerinizi bilmelisiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Kimse işitmesin, millet düşmanınızdır. Sizin yüzünüzden muharebe devam ediyor, zannındadır. Her tarafta fesatçılar var. Bunlar da düşmanınız sayılır. Silâhımız yok, adamımız yok, nasıl muharebe edeceğiz diye propagandalar yapıyor. Memleketimizde bundan sonra bir muharebe yapılacak olursa, böyle bir muharebeye mecbur kalacaksa, en çok silâhlı olduğumuz zaman bugündür. Şimdi memleketi savunuyoruz ve netice alırız diye ümit ediyoruz.. Mücadeleyi bıraktık mı, ekmek bıçağı bulamıyacaksınız. Elinizde ekmek bıçağını bırakmıyacaklar. Anlıyor musunuz? Gün, bugündür. Kurtulmak lâzım. Silâhımız bu kadar, cephanemiz bu kadar, sız kağnı arabası ile gidiyorsunuz, ne yapalım? Devlet baba bu kadar veriyor.*

Bütün işaretler, muharebenin bu defa çok şiddetli olacağını gösteriyor. Fakat biz de, Birinci İnönü Muharebesine nisbetle, bu sefer daha teşkilâtlı bir halde bulunuyoruz. İnönü mevzilerinin sağ cenahında Metrestepe taraflarına İzzettin Paşa kumanda ediyor. Sol cenahta Arif Bey tümeni var. Düşman 27 Martta İnönü mevzilerine yanaştı. 28 Mart ta şiddetli bir taarruz başladı. 28, 29 ve 30 Mart günleri dehşetli muharebeler oldu. Kıyasıya muharebeler ediyoruz. İki

tarafın avcı hatları hem sağ cenahta, hem sol cenahta birbirine karıştı. Tedbirler alıyor, kumandanlara tebliğ ediyorum: Birlikler mevzilerinden çıkmaya mecbur olurlarsa, daha geride, düşmandan ayrılmadan yer tutacaklar. Adım adım muharebe edeceğiz.

Muharebe gece, gündüz durmadan devam ediyor. Cepheden girintili çıkıntılı bir hal aldı. Düşmanla burun burunayız. Karşılıklı cepheler, yakın cepheler, tıpkı Çanakkale'de olduğu gibi. Bir tepeyi, bir yeri kaybedince, hemen mukabil taarruzla geri almaya çalışıyoruz. Süngü muharebesi yapıyoruz. Süngüsü olmayan askerler tüfeklerinin dipçikleri ile dövüşüyorlar.

MUHAREBE

Yunanlılar, Türk Genel Kurmayının haber aldığı üzere, 23 Mart 1921 günü, iki grup halinde Eskişehir ve Afyon'a doğru taarruza geçtiler. Başkumandan Papulas, harekâtı daha yakından takip edebilmek için, 16 Martta İzmir'den Bursa'ya gelmişti. Yunan ileri harekâtı, tıpkı bundan önceki (Birinci İnönü Muharebesi) tertibe uygun bir şekilde gelişmekte idi. Bursa bölgesinden ilerliyen kuvvetler Eskişehir'e ulaşmak üzere üç koldan İnönü mevzilerine yaklaşıyordu. Bu taarruzda kesin sonuç alınmak istendiğinden, düşmanın Uşak bölgesinden harekete geçen kuvvetleri de Afyon'u hedef tutmuştu. Uşak grubu, Dumlupınar mevzilerine kadar geldikten sonra, Ocak ayındaki taarruzda olduğu gibi durmamış ve ileri harekete devam etmiştir. 24 Martta, Dumlupınar mevzilerini işgal eden düşman, ertesi gün yeniden taarruza geçti ve 27 Mart günü akşama doğru Afyon'a girdi. Türk kuvvetleri, karşısındaki düşman kuvvetlerini oyalamak ve bu cephede tutmakla görevli olduğundan, Konya istikametin örtmek üzere düşmanla teması kesmeden Afyon'un doğusuna çekildi. Eskişehir - Afyon hattını ele geçirmek üzere hareket eden Yunan ordusu, böylece, hedeflerinden birine ulaşmış oluyordu. Türk Genel Kurmayı Afyon'un işgaline fazla önem vermiyordu. Çünkü, stratejik değeri daha çok olan Eskişehir'i kaptırmamak için önce İnönü'nde düşmanı

yenmeyi, sonra Afyon'a yüklenerek ikinci başarıyı burada sağlamayı tasarlamıştı.

Yunan kuvvetlerinin Bursa grubu, 23 Marttan itibaren, örtme görevini yapan Türk birlikleriyle muharebe ederek, 26 Mart tarihinde İnönü mevzilerinin önüne geldi. Ertesi sabah (27 Mart), İnönü muharebeleri başladı ve çok kanlı bir şekilde, beş gün sürdü. Bu muharebelerin Türk harbi bakımından en önemli özelliği, düşmanın sert baskılarının zaman zaman karşı taarruzlarla kırılması ve İnönü savunma hattının en kritik anlarda bile bırakılmamasıdır. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, muharebe süresince verdiği emirlerde, mevzilerin kesin bir surette savunulacağını sık sık tekrarlamıştır.

Cephe kumandanının, Birinci İnönü Muharebesindeki endişesi ve çekingenliğine bu muharebelerde rastlanmamaktadır. Kuvvet dengesi az çok sağlanmış olduğundan, karşı taarruzlar da yaparak, İnönü hattını sonuna kadar savunmaya çalışmıştır. Muharebenin sıkışık bir zamanında (30 Mart), Meclis Muhafız Taburu da cepheye gönderilmişti. Bir alay kuvvetinde olan bu tabur, Cephe Kumandanını çok memnun etti ve moralini kuvvetlendirdi. Millî Mücadelenin başındanberi, Türk ordusu ilk defa eski değerini yeniden ispat etmek imkânını bulmuştu. Kumandanlığı hakkında, bazı çevreler tarafından tereddütler gösterilen İsmet Paşa da ciddî bir imtihan vermekteydi. Muharebeler, kurulmakta olan yeni Türkiye'nin, yeni şeflerini hazırlıyordu. Kazanılacak her zafer, Mustafa Kemal(Fevzi ve İsmet Paşaların prestijlerine bir şeyler ekliyecekti. Nitekim, İkinci İnönü Zaferi, İsmet Paşa'nın kişiliğini birdenbire, güven veren, saygı değer bir dereceye yükseltti.

Yunanlılar da iyi döğüşüyorlardı. Fakat, yüksek sevk ve idarede zayıf oldukları için, Yunan subaylarının ve askerlerinin çabaları semeresiz kalıyordu. Papulas, bütün kabahati, takviye kıtalarını göndermeyenlerde göstermekte idi. Hâtıralarında, ısrarla bu husus üzerinde duran Papulas, «Kıtaların muharebede gösterdikleri son gayrete ve —subaylar arasında pek az istisna ile— subayların ve erlerin nefis fe-

ragati derecesine varan fedakârlıklarına rağmen, takviye gönderilmesindeki gecikme sebebiyle bu harekât başarısızlığa mahkûm idi.» demektedir. Papulas, muharebenin son gününde (31 Mart) bile, takviye kıtalarının çabuk olarak Mudanya'ya gönderilmesini istemekten geri kalmamıştır. Muharebenin kaybolduğunu anladığı ve ertesi gün ricât emrini vereceği halde, hâlâ Atina'dan takviye beklemesi şaşkınlığından ileri geliyordu. Nitekim, 31 Mart muharebelerini kendisi şöylet asvir etmektedir:

«... bir taraftan düşmanın çılgınca direnmesi ve diğer taraftan bizimkilerin süngü ile birbiri ardına yaptıkları hücumlar sebebiyle muharebe müstesna bir şiddet kazanmıştı.»

Papulas haklı idi. Tümen kumandanlarımız bile ilk hatlarda görünmekten çekinmiyorlardı Kocaeli Grubu Kumandanı Albay Halit Bey üç gün önce yaralanmıştı. Bugün de (31 Mart) Tümen Kumandanlarından Albay Kemalettin Sami Bey, taarruza geçecek askerlerine örnek olmak isterken iki yerinden yara almıştı.

31 Mart günü Türk ordusunun, düşmanın sağ kanadına yaptığı karşı taarruz, muharebenin sonucunu belli etti. 1 Nisanda Yunan ordusu çekilmeye başladı. İnönü Muharebeleri sona ermiş ve artık Bursa'ya doğru çekilen düşmanın takibi başlamış bulunuyordu.

Şimdi İkinci İnönü Muharebelerinin 28 - 31 Mart günleri nasıl cereyan ettiğini göreceğiz.

27 Mart günü üstün düşman kuvvetlerinin tazyiki karşısında Batı Cephesi kuvvetleri asıl mevzilerine, yâni İnönü savunma hattına çekilmişlerdi. Artık her iki tarafın da bütün kuvvetleri karşı karşıya gelmiş bulunuyordu. 27/28 Mart gecesi saat 23.30'da Batı Cephesi Kumandanı, emrindeki kuvvetlere aşağıdaki savunma emrini verdi. (Sadeleştirilmiş olarak) :

«1 — Aylardanberi hazırlanmakta olan mevziler, kesin bir surette savunulacaktır.

2 — Savunma hattında değişiklik yoktur. Kıt'alar savunma hattına düzenle yerleşmelidir. Yardım Allah'tandır.

Kıtaların düzenlendiği ve savunma tertiplerinin alındığı, bu gece bana bildirilecektir.

3 — Sağ kanat gurubu kumandanlığına, 61. Tümen Kumandanı Albay İzzettin Bey tayin olunmuştur. Gurup kumandanı, bu geceden kuvvetli ihtiyatlar ayırmalıdır.

4 — Sol kanat gurubu (Kumandanı Albay Arif Bey), emrindeki 4. Tümeni benim ihtiyatım olmak üzere serbest bırakacaktır.

5 — Birinci Süvari Tümeni, sol kanadı koruyacaktır.

6 — Üçüncü Süvari Tümeni, cephe ilerisindeki vazifesi sona erince, sol kanat kumandanı tarafından cephe gerisine alınmalıdır.»

İnönü mevzileri, Cephe kumandanı tarafından iki guruba ayrılmıştı. Nanederesinin doğusuna düşen sağ kanat gurubu, şu mevzileri savunuyordu :

Gündüzbey güneyindeki tepeler — Üç Şehitler tepesi — Kanlı Sırt — Hayriye sırtları.

Bozüyük - Eskişehir yolunun batısına düşen kısım sol kanat gurubu tarafından savunulmakta idi. Cephenin bu kesiminde savunma hattı şöyle idi :

Topçu Tepe — Nâzım Bey tepesi — İntikam tepesi — Arif Bey tepesi.

Narlıdere ile Bozüyük - Eskişehir yolu arasında kalan ve cephenin iki gurubunun ortasına rastlıyan bölge, 24. Tümen tarafından savunuluyordu.

27/28 gecesi sükûnetle geçmişti. İkinci İnönü muharebesinin asıl çarpışmaları, yarın, 28 Mart günü başlıyacaktı. 28 Mart muharebeleri, en heyecanlı günlerden biri olacaktı. Bu sebeple bu muharebeleri özetliyerek vereceğiz.

7. Yunan Tümeninin taarruz ettiği sol kanat gurubu kesiminde Yunanlılar bugün herhangi bir başarı sağlıyamamışlardır. Gerçi bugün Yunanlıların sonuç almak istedikleri asıl taarruz sağ kanat gurubuna yöneltilmişti. Fakat sol kanat gurubundaki başarısızlıklarının başkaca sebepleri vardı. Şöyle ki :

Yunanlıların her taarruz hamlesi, yoğun topçu ve piyade ateşlerimizle karşılanmıştı. Mevzilerin önü, kuvvetli tel mânilerle tahkim edilmişti. Yunan topçusunun, etkili bir ateş açmasına elverişli gözetleme yerleri yoktu. Yunan taarruzu, esaslı bir keşife dayanmıyordu. Yunanlılar, araziyi iyi tanımıyorlardı. Topçu, askerlik tekniği bakımından iyi kullanılmamıştı.

Sol kanat gurubu cephesindeki muharebeler, Yunanlılar bakımından hem başarılı olmamış, hem de burada anlatmaya değer bir ilginç durum kazanmamıştır. Bunun için, asıl ilginç ve heyecanlı muharebelerin cereyan ettiği sağ kanat gurubu üzerinde duracağız.

Sağ kanat gurubu kıtaları, geceden savunma hazırlıkları yaparlarken, Yunanlılar da bütün cephenin sağ kanadının kilit noktalarını teşkil eden Üçşehitler tepesi ile Kanlısırt'a sabaha karşı bir baskın yapmak için hazırlık yapıyorlardı. Gün ağardığı zaman düşman kuvvetlerinin bu kesimde mevzilerimize yaklaşmış olduğu görüldü. Bizim savunma mevzilerimizdeki kıt'alar, saat 6'yı 15 geçe bu düşmanı ateşle karşıladılar Bunun üzerine Yunan topçusu faaliyete geçerek ateşini Kanlısırt üzerine topladı. Gerek Kanlısırt'ta, gerekse Üçşehitler tepesinde savunmada bulunan kıt'alarımız, Yunan topçusunun şiddetli ateşi altında geri çekilmeye mecbur kaldılar. Bu suretle cephenin iki mühim tepesi Yunanlıların eline geçti. Bundan sonra muharebe bizim karşı taarruzlarımız ve Yunanlıların yeni taarruzları ile sürüp gitti. Kanlısırt ve Üçşehitler tepesi, bizim karşı taarrumuzla saat 9,30'da geri alındı. Düşman, cephenin bu kesimindeki kuvvetlerini takviye ederek yeniden taarruza geçti. Taarruz, bu defa daha güçlü bir şekilde devam ediyordu. Kanlısırt tekrar düşmanın eline geçerken, düşmanın ümidi artmış ve muharebe bütün cephe üzerinde şiddetlenmişti. Cephenin sağ kanadı iyiden iyiye tehlikeye girmişti. Bir gün evvelki muharebelerde çok yıpranmış olan bir alayımız bu kesimi takviye edebilirdi. Fakat alayın sabaha kadar toplanabilmiş olan eratı, henüz 300 kişiyi bulmamıştı. Cepheye sürülebilecek diğer bir alay da cephanesi çok azaldığından istifade

edilir bir durumda değildi. 3. Yunan Tümeninin, Batı Cephesinin sağ kanadında yarattığı bu tehlike devam ederken, 10. Yunan Tümeni de Çıplaktepe'den Hayriye sırtlarına taarruza geçmişti. Saat 10,30'da başlıyan bu taarruz, sağ kanadın hemen yanındaki mevzilere yönelmiş bulunuyordu. Sağ kanattaki taarruzu 1. Tümenimiz, Hayriye sırtlarına yapılan taarruzu da 61. Tümenimiz karşılamakta idi. Hayriye sırtlarının hemen solunda bütün Batı Cephesi'nin savunduğu İnönü mevzilerinin kilit noktası olan Metrestepe vardı. Metrestepe de düşman tarafından büyük br baskı altına alınmıştı. Düşmanın, Kanlısırt ve Üçşehitler tepesi gibi Metrestepe'yi de ele geçirmek istediği anlaşılıyordu. Metrestepeyi 30., 4. ve 159. Alaylar savunmakta idiler. 4. ve 159. Alaylar daha önce muharebeye girip çıkmış olduklarından, cephaneleri azalmış ve kendileri de hırpalanmışlardı. 4. Alay kumandanı, alayının cephanesinin azaldığını ve tüfeklerin süngüsünün de bulunmadığını belirterek yeni bir taarruzu karşılayabilecek durumda olmadığını ve başka bir birlikle değiştirilmediği takdirde cepheyi terk etmek mecburiyetinde kalacağını bildirmişti. Bunun üzerine bu alay cepheden alınmış ve ihtiyata nakledilmişti. Yerine bir başka alayın iki taburu yerleştirilmişti. Metrestepe'deki topçu bataryalarının cephanesi de pek azdı. Cephane ikmali için gösterilen gayret bir sonuç vermemişti.

Sağ ve sol kanat gurupları arasındaki mevzii savunan 24. Tümene karşı herhangi bir ciddi teşebbüs yoktu. Buna karşılık düşman, Gündüzbey bölgesindeki taarruzlarına inatla devam ediyordu. Fakat cephenin bu sağ kanadında savunma tertiplerimiz mükemmeldi. Ağır makineli tüfeklerimiz, taarruz eden düşmanı yan ateşine alacak şekilde uygun yerlere yerleştirilmişti. Ağır makineli tüfeklerimizin etkili ateşi altında düşmanın taarruzu gelişemiyordu. Ağır makineli tüfeklerimiz, taarruz eden Efzun kuvvetlerine büyük zayiat verdirmekte idi. Özellikle Yunan subay ve astsubayları bundan zarar görüyorlardı. Efzun alayı kumandanı Albay Zoitopulos yaralanmış, yerine geçen yardımcısı Yarbay Stamelakos da hemen ölmüştü. Bunun üzerine, Yarbay Drosinos,

alayın başına geçmişti. Fakat daha küçük rütbeli subaylar arasında büyük zayiat vardı. Assubaylar da çok zayiat verdiğinden, Yunan erleri emir ve kumanda mevkiine geçmişlerdi. Bu günkü muharebelerde yalnız cephemizin sağ kanadına taarruz eden 3. Yunan Tümeninin zayiatı şöyle idi: 12 subay ölü, 48 subay yaralı ve 800'den fazla yaralı, ölü er.

Saat 13'e kadar bütün şiddeti ile devam eden muharebe yavaş yavaş hızını kaybetmiş, fakat tekrar canlanmıştı. Muharebelerin ağırlık noktasını sağ kanatta Kanlısırt ve solda Metrestepe teşkil ediyordu. Düşman topçusu, ateşini bu noktalar üzerinde toplamıştı. Düşman tayyereleri de makineli tüfeklerle taarruza iştirak ediyor ve muharebenin şiddetini arttırıyordu. Buna rağmen kıt'alarımız sürekli olarak karşı taarruzlar yapıyorlardı. Nitekim Kanlısırt, 61. Tümenin hücum taburu ve 174. Alayın bir karşı taarruzu ile geri alınmıştı. Yunanlılar da aynı inatla taarruza devam ediyorlardı. Kanlısırr'ı tekrar ele geçirmişlerdi. Saat 18'de Metrestepe de düşmüştü. Hemen bütün mevzilerin kilit noktası olan Kanlısırt ve Metrestepe'nin düşman eline geçmesi, düşman için büyük bir kazançtı. Ancak, bu kilit noktalarını ele geçirmek için süngüye dayanarak yapılan şiddetli karşı tatarruzlarımız, düşman üzerinde büyük bir sarsıntı ve yılgınlık yaratıyor ve bu kazançtan yararlanmayı önlüyordu.

Akşam üzeri Metrestepe'nin geri alınması için 4. ve 30. alaylarla bir karşı taarruz yapılmasına girişildi. Taarruz emirlerini alaylara bildirmek ve durumu yakından görmek üzere 4. alaya, gurup kumandanlığı tarafından kurmay başkanı Binbaşı Esat Faik Bey, 30. alaya da 61. tümen kurmay başkanı Yüzbaşı Asım Bey gönderilmişti. Binbaşı Faik Bey, gurup kumandanlığının bulunduğu yerden 400 - 500 metre mesafedeki 4. alayın yanına gidinceye kadar alay dağılmış, alay kumandanı da sebepsiz yere çekilme kararı vermişti. Yüzbaşı Asım Bey ise3 0. Alayın yanına gelip taarruz emrini alay kumandanına tebliğ etmişse de, alay kumandanı alayını taarruza kaldırmak şöyle dursun, bulunduğu yerde yaymaya bile imkân bulamamış, bu alay da dağılmıştı.

Yunan kaynaklarına göre, bugünkü muharebelerde düş-

mana karşı yaptığımız karşı taarruzlar 22'yi bulmuştu. Kanlısırt ve Metrestepe'nin düşman eline geçmesi, cephemizi büyük ölçüde sarsmış bulunuyordu. Cephe kumandanlığı ihtiyatı olarak bulunan 4. Tümen kumandanı, gece yapacağı bir taarruzla Metrestepe'yi geri alacağını ve bu taarruz için müsaade edilmesini gurup kumandanı Albay İzzettin Bey'e bildirdi. Gurup kumandanı, bu taarruzun başarı sağlıyaağına inanmıyordu. Fakat 4. Tümen Kumandanı Binbaşı Nâzım Bey'in ısrarları üzerine cephe kumandanı İsmet Paşayı tekliften haberdar etti. Cephe kumandanı da yapılacak taarruzdan iyi bir sonuç alınacağını tahmin etmemekle beraber, taarruza müsaade etti. Gece yarısı, Metrestepe'ye karşı bu taarruz yapıldı. 24. Tümenin 132. Alayı saat 24.30'da tepeye çıktı. Fakat uyanık bulunan düşman şiddetle direndiği için taarruz bir sonuç vermedi. Bundan sonra muharebe Metrestepe etrafında mevzii bir şekil aldı. Sabahleyin saat 4'de düşman Metrestepe'den taarruza geçerek buradaki kuvvetlerimizi geri attı.

28 Mart günü, Kanlısırt ve Metrestepe'nin düşmesi ile aylardanberi hazırlanmış olan İnönü mevzilerinin sağ kesimi elden çıkmış bulunuyordu. Cephe'nin sağ kanat gurubu kıtaları, İnönü mevzilerinin iki kilometre gerisindeki sırtlara çekilmişlerdi. Düşmanın, ertesi günü, bu başarısını sürdürmek kolaylıkla tahmin edilebilirdi. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, 29 Mart günü yapılacak muharebeler için, 28/29 Mart gecesi aşağıdaki emri verdi :

«1 — Afyon cephesinde önemli bir değişiklik yoktur.

2 — Yarın Batı Cephesinin her bölgesinde kat'i muharebeler cereyan edecektir. Ordu, elinde bulunan mevzileri kat'i surette müdafaa eyliyecektir.

3 — Birinci Süvari Tümeni ile 4. Piyade tümeni, ihtiyat olarak elimdedir. Bundan başka, 5. Kafkas Tümeni, Kumandanı Cemil Cahit (Toydemir Paşa) Bey kumandasında olarak bir piyade alayı ile bir hücum taburu ve Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburu trenle batıya naklolunmaktadır.

4 — Bütün kumandanlar, subaylar ve erat'tan mevzilerini kat'i surette muhafaza etmelerini ve emirsiz bir adım

geriye gitmemelerini ve mevzilerde hasıl olan dalgalanmaları derhal taarruzlarla düzeltmeye çalışmalarını isterim.»

İkinci İnönü muharebelerinin en heyecanlı ilk günü olan 28 Martta Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da cephe harekâtı ile sürekli olarak ilgilenmekte idi. Bu günkü muharebelerin Batı Cephesi için tehlikeli bir şekilde geliştiğini görünce, her taraftan takviye kuvvetleri sevketmekle beraber, eldeki son imkân olarak Yüzbaşı İsmail Hakkı Tekçe'nin kumandasındaki Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburunu da İnönü mevzilerine göndermeye karar vermişti. Seçme erlerden ve subaylardan kurulu olup, cephedeki en iyi alaylara denk bir güçte olan Muhafız Taburu, 28/29 Mart gecesi saat 24'de Ankara'dan trene bindirilmişti. Cephe kumandanı İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bunu bildiren telgrafını alınca çok sesvinmiş ve telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya şu kısa cevabı yazmıştı :

«Millet Meclisi Muhafız Taburunun cepheye gönderilmesinin orduda minnet ve şükran hisleri uyandırdığını tâl zim hisleri ile arz ederim.»

Aynı gece güney cephesi de, batı cephesine 4 piyade alayı ile 11 toptan ibaret topçu kıtaları sevk etmeye başlamıştı. Batı Cephesinin takviyesi için gönderilen bu kuvvetlerin mevcudu şöyle idi :

	Tüfek	Makineli tüfek
131. Alay	124	4
135. »	270	3
189. »	180	3
8. Tüm. Muh. T.	30	0
10. Kafkas Alayı	1245	8
172. Alay	100	0
Muhafız Taburu	900	9

28/29 Mart gecesi, sağ kanat gurubunda sükûnetle geçmişti. Hayriye ve Metrestepe mıntıkalarına, eski mevzileri tekrar geri almak ümidiyle yaptığımız karşı taarruzlar da bir sonuç vermemişti. Gün aydınlanınca cephenin en sağ ka-

nadında, Gündüzbey Bölgesinde düşmanın gösteri şeklinde giriştiği hafif bir taarruz sayılmazsa, bütün cephede umulanın aksine bir durgunluk vardı. Hayriye sırtlarında ve Metrestepe bölgesinde düşmanın herhangi bir hareketi görülmüyordu. Ancak saat 14 de 10. Yunan Tümeni Hayriye sırtları - Metrestepe'den, bugün cephenin bu kesimini tutan 4. ve 61. Tümenlerimize taarruza başladı. Böylece sağ kanat gurubu cephesi tamamen düşman taarruzuna hedef olmuştu. Fakat taarruz bir gün evvelki tahminler gibi şiddetli değildi. Gündüzbey bölgesine taarruz eden düşman, cephemize 700 - 800 metre kadar yaklaşmışken, ateşlerimiz karşısında durmaya mecbur olmuş ve burada tahkimata geçmişti.

Muharebe, 29 Mart akşamına kadar lehimizde devam etmiş ve karanlık çökünce düşman, sabahleyin harekete başladığı mevzilere çekilmişti. Fakat sağ kanat gurubu cephesindeki bu duruma karşılık sol kanat gurubunda cereyan eden muharebeler, bütün gün cepheyi tehdit eder bir şekilde cereyan etmiştir. Düşmanın, 29 Mart günü cephemizin sol kanadında bir sonuç aradığı, bundan anlaşılmaktadır. Şimdi sol kanat gurubu cephesindeki muharebeleri kısaca gözden geçirelim :

29 Mart sabahı düşmanın hareketlerinden sol kanattan cephemizi kuşatacak şekilde bir hareket hazırlığı içinde olduğu sezilmekte idi. Önceki güne nazaran cephenin bu kesiminde daha fazla Yunan kuvveti bulunduğu görülüyordu. Bunun zerine, 3. Süvari Tümenimiz, cephenin sol kanadına doğru harekette bulunan düşmanın yan ve gerilerine taarruza sevk edildi. Cephenin soll kanadı açığında Tilkiiçtepe'de düşmanla karşılaşan 3. Süvari Tümeni, bütün kuvvetlerini yaya cengine indirmiş ve muharebeye tutmuş ise de, muharebenin cereyanına hâkim olamamıştı. 3 saat devam eden bir muharebeden sonra. 3. Süvari Tümeni muharebeden sıyrılarak geriye çekilmiştir. Süvari Tümeninin bu muharebede verdiği zayiat oldukça önemli idi. Özellikle 27. Süvari Alayı o kadar çok zaiyata uğramıştı ki, bu alay hemen hemen elden çıkmış sayılabilirdi.

29 Mart günü cephenin sol kanadı açığından akşama ka-

dar devam eden muharebeler, 3. Süvari Tümeni ve 14. Süvari Alayı ile, sol kanadı kuşatmak isteyen Yunan kuvvetleri arasında cereyan etmiştir. Süvarilerimizin bugün gösterdikleri gayret sayesinde, kuşatmaya girişen Yunan kuvvetleri, akşamın geç vaktine kadar cephemizin sol kanadına ulaşamamış ise de, akşama yakın duruma hakim olan Yunan taarruz kolu, cephenin sol kanattaki mevzilerine kadar ulaşmaya muvaffak olmuştur. Yunan kuvvetlerinin, cephenin sol ucundaki Kandilli sırtlarını ele geçirmesi tehlikeli bir durum yaratmıştı. Düşmanın buradan İnönü'ne kadar ilerlemesi ve cephemizin arkasına düşerek bütün cepheyi çökertmesi bir ihtimal olarak belirdiğinden, cephe kumandanı bütün imkânlarını bu noktaya yöneltmişti. Gece yarısına kadar Kandilli'nin doğusundaki sırtların takviyesine çalışılmıştır.

Yunanlılar açısından ise durum şöyle idi: Cephemizin sol kanadını kuşatmaya memur Yunan kuvveti, Binbaşı Ventiris kumandasında olduğundan, buna «Ventiris müfrezesi» diyeceğiz. Bu müfreze, o gün kendisine verilen hedefe ancak akşamın geç saatlerinde ulaşabildiğinden, Yunan cephe kumandanlığı 29 Mart için düşündüğü büyük hareketi durdurmuştur. Ventiris müfrezesi ilk hedefine ulaşmış olmakla beraber, geride bıraktığı büyük kısmından 6 kilometre ayrılmış ve cephemizin sol kanadında tehlikeli bir durumda kalmıştı. Sol kanadımız açığındaki süvarilerimiz her an bu müfrezenin yan ve gerilerine taarruz edebilirdi. Bunun için Ventiris müfrezesi gece saat 23'de, ertesi günü tekrar taarruza geçmek üzere, geldiği yere çekilmeye mecbur olmuştur. Sonuç olarak, bugünkü muharebelerde Yunanlıların hiçbir arazi kazanmadığını ve bütün cephede başarısızlığa uğradığını söyliyebiliriz. Ancak, sağ kanat gurubu önündeki 1. ve 61. Tümenler büyük zayiata uğramış ve mevcutlarının yarısından fazlasını kaybetmişlerdir. Bu iki tümende subaylar arasındaki zayiat da fazla idi. Bu yüzden, kıtaların sevk ve idaresinde güçlükler doğmuştu.

30 Mart günü sabahleyin başlıyan muharebe bir taarruz hazırlığı şeklinde gelişerek bütün cepheye yayılmıştı. Düş-

man, cephenin iki kanadının ucunda, Gündüzbey bölgesinde ve sol kanatta Kandilli bölgesinde sonuç arıyordu. Sol kanattaki durum bizim için daha önemli görünmekte idi. Sabah 8'de cephenin bu kesiminde başlıyan Yunan taarruzu sonunda Topçu tepesi ve Kandilli sırtları kaybedilmişti. Cephe bu suretle biraz geri çekilmiş oluyordu.

Saat 13'de düşman taarruzu hızını arttırmaya başlamıştı. Sağ kanat gurubunda düşman tayyereleri de taarruza katılmışlardı. Aynı zamanda cephenin Teke ve Hayriye sırtları mıntıkasında da düşman piyadesi taarruza geçmiş ve taarruzları birbiri ardından sürdürmeye koyulmuştu. Bu bölgedeki taarruz, şiddetini gittikçe arttırıyor ve düşman avcı hatları, birbiri ardınca ileri atılıyorlardı. Fakat herşeye rağmen sol kanadın kuşatılması ihtimali cephe kumandanlığını meşgul eden en büyük tehlike idi. En kısa zamanda, mümkün olan en çok kuvveti sol kanatta toplayarak bir karşı taarruza geçmek istiyordu.

Sağ kanat gurubu cephesinde cereyan eden muharebeler, tıpkı 28 Mart muharebeleri gibi taarruz ve karşı taarruzlarla sürüp gitmiş, önemli tepeler ve mevziler sık sık el değiştirmiştir. Neticede gurup cephesi sabahki mevzilerini elde bulundurmaya muvaffak olmuştur. Gurup kumandanı Albay İzzettin Bey, ertesi gün için 30/31 gecesi saat 21'de verdiği emrin birinci maddesinde şöyle demektedir:

«Öğleden sonra saat 14 ile saat 15 arasından itibaren sağ kanat gurubu cephesine düşman taarruzu ile başlıyan muharebe, şiddetli ve mühim safhalar geçirerek nihayet avnihakla düşmanın mağlûbiyet ve ricatiyle neticelenmiştir.»

Sol kanat gurubu cephesine taarruz eden Yunanlılar, burada başarılı olmuşlardı. Sol kanat gurubu cephesi, asıl önemli mevzilerini kaybetmiş, cephe yönünü değiştirerek iki ayrı parça haline gelmişti. Bütün çabalara ve sevk edilen takviye kuvvetlerine rağmen, 30 Mart günü Batı cephesinin sol kanadı perişan bir vaziyete düşmekten kurtulamamıştı. Bu gün için bir karşı taarruz imkânı da yaratılamamıştı. Karşı taarruzun ertesi güne, 31 Marta bırakılması ve günün kurtulması için uğraşılmıştı.

Sol kanat gurubunun düştüğü kötü durum üzerine cephe kumandanlığı karargâhının bulunduğu İnönü köyü de tehlikeye girmişti. Bu gün bir düşman süvari bölüğünün İnönü'nün yakınlarına kadar sokulması, durumu açıklamaya yetiyordu. Cephe karargâhı, İnönü'den Çukurhisar'a nakledilecekti. Cephe kumandanı, Ankara'dan Fevzi Paşa'nın durumu sorması üzerine aşağıdaki raporu vermişti (özetle) :

«Bugün sabahtan beri devam eden şiddetli muharebeler, öğleden sonra bütün cepheye şâmil umumî ve kat'i taarruz şekline girdi. Sağ cenah mıntıkasında kazanılan muvaffakiyetin şayanı emniyet olduğu anlaşılmaktadır. Düşman büyük zayiatla ve gayri muntazam çekilmiştir. Buna mukabil, 11. Tümen mevzilerini, taraflara çok fazla zayiata mal olan bir çok hücum ve mukabil hücumlardan sonra kaybettik.

Bu halde muharebenin heyeti umumiyesinde nisbî bir iyi netice vardır. Cepheye gelince: Şimendifer hattının şimalinde bulunan cephe hatlarımızı hemen ayniyle ipka edeceğiz. Şimendifer hattının cenubunda Kandilli deresinin şarkında ve İnönü çayının cenubundaki dağları tutacağız. Ova, zayıf tutulacaktır. Bu vaziyeti, metin ve kaabili idame zannediyorum.

Velhasıl saat 20,30'dan beri düşündüğüm, vaziyetin bilâmüşkilât alınmış olmasıdır. 4. ve 8. fırkalarla bütün süvarilerden ibaret bir kütle ile mukabil taarruz yapmayı düşünüyorum.

4. fırka şimdilik cepheden alınamaz. 8. fırka (cepheye bugün gelmişti) da galiba dermansızdır. Meydan muharebesinin hangi tarafa daha ziyadeye mal olacağı, bir iki günde anlaşılacak ve ona göre mukabil taarruz kuvvet ve istikameti belli olacaktır.

Vaziyet hakkındaki ihtisastım kuvvetli ve nikbinanedir. Ordu karargâhı Çukurhisar'da bulunacaktır.»

Batı Cephesi Kumandanının, kendinden emin olduğunu ve moralinin yüksek bulunduğunu gösteren bu raporu, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşaları tatmin etmişti. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya şu kısa cevabı yazdı :

«Son raporlarınız muhteviyatı ve kanaat-i devletleri mucib-i memnuniyetimiz oldu. Muzafferiyetinize dua ederiz.»

31 MART
MUHAREBENİN SON GÜNÜ

Cephemizin sağ kanadı karşısında bulunan 3. Yunan tümeni, bir kısım kuvvetleri ile Kanlısırt'ı tutuyor, tümenin büyük kısmı Gündüzbey köyü kuzeyinde mevzilerde bulunuyordu. Bu Yunan tümeninin karşısında Kemalettin Sami Bey kumandasındaki 1. Tümenimiz vardı. 1. Tümenin büyük kısmı Gündüzbey cenubundaki sırtlara yerleşmişti. Üç şehitler tepesindeki kıta Kanlısırt'a karşı cephe almış, Üçşehitler tepesinin doğusundaki sırtlardaki birlikler, Gündüzbey istikametinde mevzie girmişlerdi. 1. Tümenin bugün tuttuğu mevzilerin güneyinde Topçutepe ve bunun kuzeyinde cepheye doğru tümenin bir kısım birlikleri bulunuyordu. Topçutepe'nin hemen batısında 10. Yunan Tümeninin mevzileri başlıyor ve İzzettintepe'ye doğru uzanıyordu.

31 Mart günü sabah saat 8 de 1. Tümenin Topçutepe'de ve hemen onun kuzeyinde bulunan birlikleri, Topçutepe'nin doğusunda ve Hayriye köyünün güneyinde bulunan Yunan alaylarına taarruza geçti. Topçu ateşi himayesinde başlıyan taarruz, düşmana bir baskın tarzında tesir yapmakta idi. Tümen Kumandanı Albay Kemalettin Sami Bey, taarruz eden alaylardan birinin önünde ve at üzerinde taarruzu sevk ve idare ediyordu. Tümen kumandanının bu durumu askeri heyecana getirmiştir. Taarruz kısa zamanda başarıya ulaştı. Düşman, bulunduğu mevzileri terk ederek Metrestepe doğusundaki sırtlara perişan bir vaziyette çekilmeye başladı. İki saat süren bu taarruz sonunda düşman 4 ağır, 17 hafif makineli tüfekle çok miktarda tüfek ve cephane bırakarak çekilmişti. Ayrıca, biri subay olmak üzere 150 kadar ölü vermişti. Taarruz sırasında düşmandan bir miktar da esir alınmıştı. Fakat taarruz eden birliklerin önünde harekâtı sevk ve idare eden tümen kumandanı sağ elinden ve sağ omuzundan ağır surette yaralanarak geriye gitmeye mecbur kalmıştı.

Günün bu ilk başarısı cephede morali yükseltmişti. Kumandanlar bu başarıyı sürdürmek ve sağ kanattan düşmanın üzerine yüklenerek kesin sonuç almak istiyorlardı. Bu maksatla 4. Tümeni Metrestepe'ye taarruza geçirdiler. Saat 12,30'da Metrestepe'ye taarruz eden kuvvetlerimiz saat 16'da düşman mevzilerine 300-400 metreye kadar sokulabildiler. Düşman topçusu bu taarruz sırasında muharebeye katılmamıştı. Bizim topçumuz, cephanesi az olmakla beraber, taarruzun başından beri Metrestepe'yi döğmekte idi. Buna rağmen düşmanı Metrestepe'den atmak bir türlü mümkün olamıyordu. Metrestepe'yi savunan düşman piyadesi sayıca azdı. Buna rağmen taarruzun muvaffak olamaması düşmanın hesapsız denecek kadar çok sayıda ağır ve hafif makineli tüfeğe sahip olması idi. Şiddetli makineli tüfek ateşleri sebebiyle, taarruz eden kıtalarımız Metrestepe'yi ele geçirememişlerdi. Bunun üzerine, gece baskını yapmak kararıyle, taarruz eden birlikler geri çekildiler.

Cephemizin sağ kanat gurubu karşısında bulunan 3. ve 10. Yunan tümenlerinin durumuna gelince: Gündüzbey köyünün şimal sırtlarını tutan 3. unan tümeni, 30 Mart günü iyice hırpalanmış olduğundan, geceden bugünkü mevzilerine çekilerek toparlanmakla meşgul olmuştu. 31 Marttta, bütün gün bu Yunan tümeninin hemen hemen hareketsiz kaldığı müşahede edilmiştir. Çünkü tümen kumandanı muharebe gücünü kaybettiğini biliyordu. Nitekim cephane ve mühimmat noksanından dolayı topçusunun mühim kısmını malzemeleri ile birlikte Söğüt'e göndermiş ve cephede pek az topçu bırakmıştı. Batı Cephesi kumandanlığı, sağ kanat gurubu karşısında bu Yunan Tümeninin, taarruz gücünü tamamen kaybettiğini, hattâ direnmeye bile takati kalmadığını anlamıştı.

Metrestepe ve Hayriye tepesi sırtlarını savunan 10. Yunan Tümeninin durumu da daha parlak değildi. Bugün uğradığı şiddetli taarruzlarla artık hiçbir mukavemet imkânı kalmadığını gören 10. Yunan Tümeni Kumandanı, Kolordu durumu bildirdi. Kolordu kumandanı, tümen kumandanına saat 16'da verdiği emirde, bulunulan mevziler savunu-

lamıyacaksa tümenin Düzbağ - Bozüyük tepelerine çekilebileceğini emrediyordu. Bunun üzerine bu tümen saat 19'da, gecenin karanlığından yararlanarak çekilmeye başladı. Fakat kendisine bildirilen tepelerin savunmaya uygun olmadığını görerek Akçapınar istikametinde yürüyüşüne devam etti. Gecenin ilk saatlerinde Bozüyük'ün yanmakta olduğu görülmüştü.

İnönü mevzilerinin sol kanat gurubu cephesindeki 7. Yunan Tümeni, bugün Türk mevzilerine taarruz ederek 10. Yunan Tümeninin yükünü hafifletmekle görevlendirilmişti. Nitekim, saat 9'da cephemizin sol kanat gurubu karşısında bulunan Binbaşı Ventiris müfrezesi, karşısındaki 10. Kafkas alayına taarruza başladı. 4 toptan ibaret iki batarya, Yunan taarruzunu destekliyordu. Bir süre sonra taarruz azami şiddetini buldu. Düşman topçusunun ateşi, birliklerimizin derinliğine doğru kaydırılmaya başlamıştı. Bunun üzerine Kafkas Tümeni Kumandanı Cemil Cahit Bey, 10. Kafkas Alayını süngü hücumuna kaldırdı. Düşman topçusunun tesiri altında hücum durakladı.. Bu sırada 3. Süvari Tümeni, düşmanın sağ kanadına tesire başlamıştı. Tümen topçusu, Ventiris gurubunun topçusunu ateş altına alarak susturdu. Ventiris müfrezesi hem cepheden, hem sağ kanadı gerisinden taarruza uğradığından, son derece sarsılmıştı. Bu sırada Binbaşı Ventiris yaralanarak muharebe dışı kalmıştı. 10. Kafkas Alayı, taarruzunu başarı ile sürdürmekte idi. Yunanlılar sürekli olarak takviye alıyor ve çok güç bir durumda olmalarına rağmen direnmekte devam ediyorlardı. Hattâ arada bir şiddetli karşı taarruzlar yaparak muharebeyi lehlerine çevirmeye çalışıyorlardı. Nihayet saat 13.30'da 10. Kafkas Alayı taarruzunu şiddetlendirdi ve Ventiris müfrezesi kuzeye doğru çekilmeye başladı. Çekilme perişan bir vaziyette devam ediyordu. Bu müfrezeden panik halinde kaçmaya çalışan bir düşman taburu, 3. Süvari Tümenine bağlı bir vâdide sıkıştırılmış ve arkası çevrilerek yakalanmıştı. Süvari bölüğünün yoğun ateşi altında bu tabur 250 kadar ölü verdikten sonra sağ kalanları bütün ağırlıklarını bırakarak kaçabilmişti.

7. Yunan Tümeni de, 31 Mart günü muharebeleri kaybetmiş ve diğer iki tümen gibi direnme gücünü yitirmişti. Bu tümenin de gece çekileceği tahmin ediliyordu.

31 Martı 1 Nisana balğıyan gece sükûnetle geçti. Cephe kumandanı bu gece için verdiği emirde, bütün cephede zayıf keşif kolları ile hem baskın yapılmasını, hem de düşmanla temasın muhafaza edilmesini bildirmişti. Bu emir gereğince çıkarılan keşif kolları, Gündüzbey kuzeyindeki sırtları ve Metrestepe'yi hiçbir mukavemetle karşılaşmadan işgal etmişlerdi. Cephe kumandanı, bundan, düşmanın çekilmekte olduğunu anlıyarak sabah saat 5,30'da düşmanın süvarilerle takibi emrini verdi.

1 Nisan günü Batı Cephesi Kumandanı, sağ kanat gurubu kumandanı Albay İzzettin Bey'in yanına gelmişti. Sağ kanat gurubunun Kanlısırt ve Gündüzbey kuzeyindeki Balıkkaya sırtındaki düşman artçı kuvvetlerine yapacağı taarruzu takip edecekti. Taarruz saat 16,30'da başladı. Kumandanlar harekâtı Metrestepe'den izliyorlardı. 61. ve 1. Tümenlerin aynı zamanda taarruza geçen birlikleri sür'atle ilerliyorlardı. 61. Tümen kıtaları Kanlısırt'a yaklaştıkları zaman düşmanla kısa süren şiddetli bir piyade ateşi cereyan etti. Hemen arkasından kıtalar hücuma kalkarak sırtı ele geçirdiler. Düşman bozularak Söğüt istikametinde çekiliyordu. Bir alay, çekilen düşmanı takip ederken, 1. Tümenin Balıkkaya istikametindeki taarruzu da buradaki düşmanın Söğüt istikametine çekilmesini sağladı.

Yunan kaynakları, 1 Nisan günü yapılan bu muharebeleri ve 3. Yunan tümeninin çekilişini şöyle anlatır:

«Alaylar ve bilhassa Efzun'lar, topçu mermisi ve maksada elverişli gözetleme yerleri olmadığından, serbestçe ateş eden Türk topçusunun cephe ve yan ateşleri altında çok zayiat verdiler. Bundan başka, Türk makineli tüfeklerinin yan ateşleri de bilhassa sağ kanadımız üzerinde etkili oluyordu. Gün ilerledikçe tümenin durumu güçleşmekte idi. Türk tazyiki biraz daha şiddetlendiği takdirde tümen geri çekilmeye mecbur olacaktı. Buna göre Söğüt bölgesinde kademelerin karşılıklı olarak birbirlerini nasıl koruyacakları tesbit

olundu. Kolordu daha önceden tümenlere çekilme emri vermişti. Fakat telgraf hatlarının tahrip edilmiş olmasından dolayı 3. Yunan Tümeni çekilme emrini ancak öğleye doğru aldı. Tümenin mevzilerden ayrılabilmesi için gece karanlığının beklenmesi kararlaştırıldı. Fakat durum geceyi beklemeden çekilmeyi zorunlu kılmıştı. Çünkü :

Türkler, cephe ve sol kanada karşı taarruzlarını yoğun kuvvetlerle yenilemişlerdi. Sağ kanat kuşatılmışı. Elde taze kuvvet ve topçu olmadığından, bu kanat, çetin ve yakından muharebelerden ve başarılı döğüşmelerden sonra sayıca üstünlük karşısında çekilmeye mecbur oldu. Bu suretle Kolordunun çekilme emri otomatik bir tarzda yerine getirilmiş oldu.»

Gündüzbey bölgesindeki düşman artçı kuvvetlerinin bu suretle mevzilerinden atılması üzerine İkinci İnönü meydan muharebesinin sağ kanaat gurubu cephesindeki muharebeleri bitmiş bulunuyordu... Cephenin diğer kısımlarında da Türk kuvvetleri karşılarındaki Yunan birliklerini başarılı taarruzları ile çekilmeye zorlamışlardı. Böylece İkinci İnönü muharebesi 1 Nisan günü zaferle sona ermiştir. Sabahtanberi Metrestepe'den harekâtı takip eden Cephe Kumandanı, saat 18,30'da Ankara'da Genel Kurmay Başkan Vekili Fevzi Paşa'ya aşağıdaki raporu yazdı :

«Saat 18, dakika 30'da Metrestepe'den gördüğüm vaziyet : Gündüzbey şimalinde sabahtan beri sebat eden ve artçı olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi, sağ kanat gurubunun taarruzu ile gayrimentazam çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüleri ile doldurduğu muharebe meydanını silâhlarımıza terk etmiştir.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet»

Muharebenin kazanıldığını, bu raporla öğrenildikten sonra Mustafa Kemal Paşa, büyük tarihî değer taşıyan aşağıdaki telgrafı ile Cephe kumandanını tebrik edioyrdu :

«İnönü Muharebe Meydanında Metrestepede Garp Cephesi Kumandanı ve Büyük Erkânıharbiye Reisi İsmet Paşaya :

Bütün tarihî âlemde sizin İnönü Meydan Muharebelerinde deruhte ettiğiniz vazife kadar ağır bir vazife deruhte etmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin istiklâl ve hayatı, dahiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silâh arkadaşlarınızın kalp ve namiyetine büyük emniyetle istinat ediyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İstilâ altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün, müntehalarına kadar zaferinizi tes'it ediyor. Düşmanın hırsı istilâsı azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdahaş oldu.

Namınızı, tarihin kitabei mefahirine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda ebedî minnet ve şükrana sevkeden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölülerile dolu bir meydanı şeref seyrettirdiği kadar milletimiz ve kendiniz için şaşaayı itilâ ile dolub ir ufku istikbale de hazır ve hakim olduğunu söylemek isterdim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal»

Hükümet Başkanı ve Genel Kurmay Başkan Vekili olan Fevzi Paşa da 1 Nisan 1921 günü Cephe Kumandanı İsmet Paşa'yı aşağıdaki telgrafla tebrik etmişti :

«Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerine :

Düşmanlarımızın imhakâr siyasetlerini mevkii tatbikata koymak için anavatanımıza saldırdıkları Yunan ordusu ile yedi gündenberi pek kanlı devam eden «İkinci İnönü» Meydan Muharebesindeki azimkâr kumandanız altında Kahraman Garp Ordumuzun kazandığı kat'i muzafferiyetten dolayı Milletimizin en büyük şükranına tercüman olarak sizi

ve şanlı askerlerimizi tebrik eder ve yüksek alınlarınızdan öperim.

Büyük Erkânıharbiye Reis Vekili
Fevzi»

MUHAREBE HAKKINDA GÖRÜŞLER

İkinci İnönü muharebesinde Yunan ordusu kumandanı General Papulas, Türk ordusu kumandanı da İsmet Paşa'dır. İki kumandanın kendi açılarından, muharebeyi nasıl değerlendirdiklerini bilmekte fayda vardır.

General Papulas, muharebeden sonra Yunan Genel Kurmayına verdiği raporda intibalarını şöyle belirtmektedir:

«Son askerî hareketler sonunda, düşman ordusunun iki yıl içinde yapamadığı gelişmeyi, son iki ay içinde elde etmiş olduğuna inanıyorum. Düşman ordusu pek mükemmel bir şekilde kurulmuş ve silâhlandırılmıştır. Subayları, erlere nisbetle fazla ve boldur. Disiplini mükemmeldir. Özellikle son konferansta (Londra konferansı), Fransız ve İtalyanlardan gördükleri yakınlık, morallerini ve ümitlerini yükseltmiştir.»

Bir kolordu kumandanı olarak Anadolu harekâtına katılmış bulunan Prens Andrea da şöyle demektedir:

«Ordu tarafından düşünülmeksizin tertip ve icra edilmiş olan 1921 Mart harekâtının muvaffakiyetsizlikle netice vermesinden sonra fazla fedakârlık yapılmaksızın Küçük Asya'daki harbin bitirilemiyeceğini hükümet nihayet anlamış ve bunun üzerine daha fazla ihtiyat sınıflarını silâh altına çağırmaya karar vermişti.

... diğer taraftan da, eğer Türk ordusu Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar gibi büyük bir askerî kudret sahibi olan kumandanlar tarafından sevk ve idare edilmemiş olsa idi, Türk ordusunun tamamiyle imha edilmesini sağlıyacak bir manevra yapılabilirdi.»

İsmet Paşa, İkinci İnönü Muharebesi ve Yunan kumandanı hakkında bana şunları anlatmıştır:

«İnönü muharebelerinden sonra karşımızdaki düşmanı ve kumandanlarını iyice tanıdım. Ben, Garp Cephesi Kuman-

danı olarak, harbin başındanberi Yunan ordusu başkumandanı General Papulas ile muharebe ettim. Ondan sonra Hacı Anesti kumandan olup geldi. General Papulas'ı görmüş değilim. Fakat muharebelerden nasıl adam olduğunu bilirim. İnsan, muharebede düşman kumandanını ve kendi kumandanlarını hususî hallerinden dolayı muhtelif ayarlarda tanır. Meselâ bizim kumandanların her birisinin sinirleri ne kadar dayanır? Özellikle düşman ateşi karşısında hangi ölçüde tahmin yapabilir? Hakiki vaziyeti ne dereceye kadar görebilir? Bütün bunları ciddi olarak, ders gibi takip etmişimdir, öğrenmişimdir. Adlarını söylemiyeyim, hangi kumandanın biri birbuçuk görür, biri bir görür, biri yarım görür, bunların hepsini muharebelerden bilirdim ve nihayetine kadar bu ölçüleri az - çok doğru olarak takip ettim.

Hem Birinci İnönü'de, hem İkinci İnönü'de General Papulas ile muharebe ettim. General Papulas'ı anlattığım zaman, İkinci İnönü Muharebesinde Yunan ordusu bize nisbetle çok daha iyi vaziyette iken neden muvaffak olamadı, daha iyi anlaşılacaktır. Bende uyandırdığı kanaate göre, Papulas'ın verdiği muharebelerin tabiatı da siniri tam yerinde olmıyan bir adam için çok çetin bir imtihan sayılır. Buna karşılık General Papulas'da çabuk netice almak fikri esastır. Muharebe uzadı mı siniri ters işlemeye başlar ve türlü vesveseler sevk ve idaresine hâkim olur. Anadolu gibi büyük bir kıt'a içinde bulunduğundan, emrindeki kuvvetlerin yetmediği kanaatindedir. Düşman topraklarının içine dalmıştır. Tahmin etmediği bir mukavemet ve bir tertip gördüğü zaman, iki, üç gün uğraştıktan sonra bırakır. Tedirgin ve temkinli tabiatından dolayı, tehlikeye uğramamak için muharebede vaktinden evvel çekilme emri verir. Bir tehlikeye uğramamak fikri, belli ki, onun sevk ve idaresinin temelini teşkil eden unsurlardan biridir. General Papulas, daima felâkete uğramaktan korktu ve hiçbir zaman felâkete uğramadı. Ama hiçbir muharebe de kazanmadı.

Benim gördüğüme göre, General Papulas muharebeye sert başlar. Durumu tetkik ettikten sonra kumandanlarıma :

— *Sabredin. İki gün dişinizi sıkın. Bunun sinirleri fazla dayanmaz, hemen bozulur,* derim.

Tabiatiyle, muharebenin sevk ve idaresini tanzim etmek, bu teşhisten dolayı daha kolay oluyordu. Gerçekten, General Papulas, kazanılacak zannettiği muharebelerin hepsini sonuna kadar getirdi, ondan sonra siniri tutmadı, bıraktı gitti. General Papulas, İnönü muharebelerinin ikincisinde üç gün, dört gün dayandı. Taarruz etti, fakat ondan sonra her tarafı karanlık görmeye başladı ve muharebeyi bıraktı. Halbuki Yunan ordusu, tutuştuğu zaman iyi muharebe eden ordudur.

Yunan ordusu iyi de dövüşüyor. Fakat bu kadar gayri müsait şartlar içinde, nasıl oluyorda Yunanlıları yeniyoruz? Bu sual çok kimsenin zihnini işgal etmiştir. Muharebeden sonra bir defa, bir İngiliz generali bana bunu sormuştu. Kendisine dedim ki :

— *Bütün nüfusumuzun verebileceği askeri silâh altına alamıyoruz. Çünkü silâhımız yok, silâhlandıracak gücümüz yok, nakil vasıtamız yok. Fakat Birnci Dünya Harbine göre ortada farklı bir şey var. Bizim muharebe ettiğimiz ordular, yâni Yunan orduları Birinci Dünya Harbine girmemiştir. Muharebeyi bilmiyorlar. Onun için, mukavemettir, taarruzdur, ilerlemedir; bunları güç zaman, kolay zaman ölçüsü ile değerlendiremiyorlar. Bundan kaybettiler.*

İngiliz generali fikrime katıldı.

İkinci İnönüy Muharebesinden sonra, düşmanın takibi, muharebedeki zaferimizle mütenasip değildir. Halbuki her muharebeden sonra, her büyük muharebeden sonra düşmanı takip etmek ve muharebenin neticesini takiple almak esastır. İkinci İnönü muharebesinden sonra, çekilen düşmanı takip ediyoruz ama, biz bu takibi tesirli bir surette yapamıyoruz. Yarı kuvvetinde olduğumuz bir düşmanı yenmişiz. Düşman da henüz dermanlı iken çekilmiş. Biz tamire muhtaç bir haldeyiz. Yapabildiğimiz kadar, bir hudut dahilinde oluyor. Asıl takip ne vakit yapılacak ve nasıl yapılacak? Bütün bu tecrübelerden sonra, onun zamanını hazırlayınca nasıl takip yapacağımızı ileride göstereceğiz. Bizim

takibe imkân gördüğümüz zaman yapabildiğimiz takibi, dünyada pek az ordu yapabilmiştir.

MUHAREBE VE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Yunan taaruzunun başlangıcından, İkinci İnönü Muharebelerinin sonuna kadar geçen günlerde Büyük Millet Meclisinin havasına ve ne gibi işlerle uğraştığına kısaca bir göz gezdirelim :

Meclis bu kritik günlerde ikinci avans kanunu, Gümrük Kanununu değiştiren bir kanun tasarısı ve fakir halk ile ordu ihtiyacı için kesilecek ağaçlardan rüsûm alınmamasına dair iki kanunun görüşülmesi ile meşgul olmuştur.

1921 yılı bütçesi henüz komisyonlarda görüşülmekte olduğundan 8 milyon liralık ikinci avans kanunu Meclise getirilmiş ve acele kabulüne çalışılmıştır. Fakat milletvekilleri Avans Kanununu kabul etmekte bir hayli güçlük çıkarmışlardır. Avans Kanununun bir maddesinde genişletilecek ve yeniden ifâ edilecek hizmetler ve memuriyetlerden bahsedilmekte idi. İşte bu husus büyük bir asabiyete yol açmıştır. Milletvekilleri memur kadrolarının genişletilmesinden, yeni memuriyetler ihdasından, dolayısiyle masraf bütçesinin kabarmasından şikâyetçi idiler. Bu masraflar fakir halkın sırtından çıkacaktı. Birtakım işsiz güçsüz insanların Anadolu'ya akın akın geldikleri ve bunlara iltimaslar edilerek memuriyetlere tâyin yapıldığı kanaatinde bulunanların sayısı az değildi. Bu kanaati en sivri şekilde savunan Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey şöyle diyordu :

«Bir darbımesel vardır. Un kat, su kat diye koca tekne hamur yaptık. Hiçbir gün geçmiyor ki, yeni bir memuriyet ihdas edilmesin, yeni bir masraf cetveli gelmesin. İstanbul'dan kopup gelenleri kayırmak yolunda. Bu parayı nereden vereceksiniz? Köylü ot yiyor, ot! Burada oturmakla olmaz. Git memleketi gör. Masraf artıyor, gelir aynı. Halkın masrafa tahammülü yoktur. Sivas'tan tutunuz da Kars'a kadar on para tahsil etmek, hazineye on para grmek imkânı yok...

Şahıs değil, İstanbul'dan her postada tümen tümen şâir alay alay edip, akın akın muharrir geliyor. Kaç sanatkâr, kaç demirci geldi? Kaç terzi geldi? Hep yiyici, hep iltimaslı, hep sarf edici. Bu külfet bu milletin omuzuna yüklenmiştir. Artık tahammülü kalmadı...

Yeni ihdas olunan müsteşarlıklar, sahipleri daha İnebolu'ya çıkmadan vâdediliyor, harcırahlar oraya gönderiliyor. (Sürekli alkışlar) Rica ederim. Bugün müsteşarlıklar ihdas ediliyor, yarın nazırlıklar ihdas edilecektir. Efendiler, İstanbul zihniyeti, Babıâli zihniyeti aynen tatbik edilecektir. Eğer burada bağırmıyacak olursanız, burada her geleni tasdik edecek olursanız, bu masrafların altında ezileceğiz efendiler.»

İlk zamanlar adam sıkıntısını şiddetle hissetmiş olan Meclis, artık İstanbul'dan ne subay, ne memur gelmesine taraftar görünmüyordu. Daha önceki toplantılarda da İstanbul'dan gelecek subayların ve memurların Anadolu'ya kabul edilmemesi için teklifler ve takrirler verilmişti. Bugün (24 Mart 1921) Milletvekilleri fikirlerini daha acı ve şüphesiz mübalâğalı bir şekilde söylüyorlardı. Aynı konuya dokunan bir milletvekili de *«İşbölümü bizim memleketimizde yeni teşkilâtlar, yeni memurlar, yeni belâlar şeklinde beliriyor. Yeni bir teşkilât yaptınız mı, bilirsiniz ki memleketin başına bir musibet ve bir zâlim daha gelmiştir»* diyordu. Halbuki seskiz milyon tutarındaki muvakkat bütçe, yani avans kanunu, ekli cetvellerden anlaşıldığına göre, kısmen Hariciye Vekâletinin yeni kadrolarına, yeni sefâretlere ve yabancı memleketlere gönderilecek mümessillere ait masrafları ve % 90 itibariyle de Millî Savunma masraflarını kapsamakta idi. Bazı milletvekilleri bu hususa dokunarak yapılan tenkitlerin beyhudeliğini belirtmiş oldukları halde, muhalifleri teskin etmek ve susturmak mümkün değildi. Çorum Milletvekili Dursun Bey, tenkitlerini daha değişik bir açıdan yaparak dış münasebetlere yönelmişti :

«Şimdi Orta Asya'da, Afganistan'da sesfirlikler, şehbenderlikler teşkil ediliyor. Bu ne tuhaf şeydir. Afganistan'da sefâret tesis etmek. Buhara müstakil olmuş, bilmem ne müstakil olmuş, oraya sefirler göndereceğiz. Bunlara ina-

nız mısınız rica ederim. Zannedersem ne arkadaşlar ve ne de hükümet erkânı arasında Afganistan'ın ne olduğunu, ne vaziyette olduğunu, idârî ve siyasî durumu nedir, bilen yoktur.»

Mersin Milletvekili Selâhattin Bey de bug örüşe aşağıdaki sözlerle katılmıştı :

«Bendeniz o kadar mübrem, o kadar âcil olarak her tarafa sefirler gönderilmesine, Bakû'ya doğru, doğuya doğru, Turan'a doğru sefirler göndermek meselesine aklım ermiyor.»

Nihayet, Bursa Milletvekili Operatör Emin Bey, muharebenin başladığını şu şekilde açıkladı :

«Arkadaşlar, nazarı dikkatinizi çekerim. Hasan Beyefendi pek kapalı olarak söylemiştir, bendeniz baklayı ağzımdan çıkaracağım. Pek müthiş bir harp cereyan ediyor. Bu kanunu tatbik etmezsek süngüler, toplar, tüfekler durur, (Gürültüler). Geçen İnönü Harbinde Vehbi Efendi subaylara hücum etmişti. Bu müthiş harpte de hükümete hücum ediyor. Bendeniz buna teessüf ediyorum.»

Büyük Millet Meclisi, Yunan taarruzunu bu suretle ilk defa Operatör Emin Beyden öğrenmiş oluyordu. Muvakkat bütçenin % 90'ı Millî Savunmaya, dolayısıyla harp masraflarına ait olduğu halde muharebenin başladığını öğrenmek yine de bazı milletvekillerini yatıştırmamıştı. Hattâ, tahsisat alınacağı bir sırada harpten bahsetmeyi bir nevi baskı veya işi olup bittiye getirme sayarak sinirlenenler bile olmuştur. Nitekim bir milletvekili bu asabiyeti şöyle belirtiyordu :

«Bugün harp devam ediyor. Memleketin durumu daima harp halidir. Hükümete yardım lâzımdır. Yalnız biz temenni ederiz ki, biz arzu ederiz ki, paraya taallûk eden hususlarda bu verilmezse memleket batacak, bu verilmezse harp devam etmiyecek tarzında söz söylenecek bir zamanda getirilmesin. Çok rica ederiz hükümetten, bu gibi kanunları Meclise getirdiği zaman askerlik meselesini karıştırmasınlar. Meclis, askerliğin aleyhinde değildir.»

Görüşmelerin sonunda yeni hizmetler ve memuriyetlerle ilgili madde avans kanunu tasarısından çıkarıldı ve tasarı bu şekli ile kabul edildi.

Meclisin 24 Mart tarihli toplantısının ikinci oturumunda Hariciye Vekâleti vekili Muhtar Bey, 16 Martta Moskova'da imzalanan Türk - Rus Andlaşmasının telgrafla gelen metnini Meclise okumuş ve gerekli açıklamaları yapmıştır. Bu konuda Meclis'e yalnız bilgi verildiği için andlaşma üzerinde görüşmeler kısaca geçiştirilmiştir.

Toplantının sonunda Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa söz alarak Yunan taarruzunu resmen açıkladı. Fevzi Paşa «Yunanlıların bir hayli zamandanberi beklemekte olduğumuz taarruzları dün başlamıştır» dedikten sonra, muharebe hakkında fazlata tafsilât vermiyeceğini belirterek, Yunan taarruzunun hangi yönlerde geliştiğini kısaca anlatmıştır.

İkinci İnönü Muharebelerinin sonuna kadar, Meclis, askerî harekât ile hemen hiç meşgul olmamış ve Meclis'e başkaca bilgi de verilmemiştir. Meclis'e muharebe ile ilgili olarak ancak iki yazı gelmiş ve kabul edilmiştir. Bunlardan birinde, cephede hizmet etmek istiyen milletvekillerinden Dr. Abidin Bey'e diğerinde de önemli askerî hizmetler verilecek olan diğer iki milletvekilline (Kâzım Özalp ve Lâzistan mebusu Necati Bey) Meclis'ten izin istenmekteydi.

Muharebelerin Meclis'e yaptığı etki bakımından iki olaya daha işaret etmek gerekir. Birincisi: Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey askerî levâzım idarelerinin kaldırılması hakkında daha önce vermiş olduğu kanun teklifini geri almıştır (23 Mart), ikincisi; üç milletvekili tarafından aynı gün Meclise verilmiş olup gereği yapılmak üzere hükümete havale edilen aşağıdaki önergedir :

«Cephelerde saygı değer savaşçılarımızın her türlü fedakârlıklara katlanarak düşman ile çarpıştığı memleketimizin en önemli ve hayatî dakikalar yaşadığı şu zamanda olsun bütün müslümanların daha ağırbaşlı ve sakin bir hayat geçirmeleri, Tanrıdan zafer ve yardım dilemeleri lâzımken, gûya hiçbir şey olmuyormuş gibi bazı gâfil kimselerin kah-

vehanelerde durmadan oyun oynamakta oldukları teessüfle görülmekte ve bu hâl imân sahiplerini ağlatmakta ve şurada burada gizlice içki içmek ve kumar oynamak gibi fenalıklar da yapıldığı gibi, ahlâk dışı tiyatroların dahi hâlâ devam etmekte bulunduğu işitilmekte olduğundan... hiç olmazsa şu zamanlarda Vekiller Heyetince tedbirler alınmasını rica ederiz.»

SONUÇ

İnönü zaferinden sonra, bazı siyasî ve askerî gelişmeler olmuştur. Bunları da kısaca gözden geçirmek gerekir.

Yunan ordusunun bu son taarruzuna, Yunanistan'da ve İngiltere'de büyük ümitler bağlanmıştı. Sonuç, hayal kırıklığı yarattı ve İngiliz hükümetinin Yunanistan'a karşı beslediği güven derinden sarsıldı. Türk ordusunun gün geçtikçe kuvvetlendiği ve kolay kolay yenilemiyeceği anlaşılmıştı. Fakat Yunanlılar, şanslarını bir defa daha deneyeceklerdi. Hızla ve hırsla hazırlanmaya koyuldular.

İngiltere'de, Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle yeni bir temas kurma eğilimi belirmişti. Fransa ve İtalya, Yunanistan'a karşı bir Türk zaferini tercih ettiklerinden —zaten Yunan ordusunun Türkleri yenemiyeceğine inanıyorlardı— dostluk davranışına kesin bir şekil vermek üzere harekete geçtiler. Kronolojik olarak olaylar şöyle gelişti:

28 Nisan 1921'de İngilizler, Malta'daki Türklerden kırk kişiyi serbest bıraktılar.

1 Haziran 1921'de, İtalyan'lar hiç bir baskı görmedikleri halde, Anadolu'dan çekilmeye başladılar.

9 Haziran 1921'de, Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı ve Başbakan Briand'ın yakın arkadaşı Franklin-Boullion, siyasî görüşmelerde bulunmak üzere, fakat, gayrı resmî olarak Ankara'ya geldi.

13 Haziran 1921'de, İnebolu'ya gelen iki İngiliz subayı General Harrington'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek isteyen mesajını ulaştırdılar.

18 Haziran 1921'de, İstanbul'dan Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey, İngiltere'nin İstanbul'daki en yetkili mümessi-

linin Türkiye ile barış şartlarını görüşmeye hazır olduğunu, telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.

21 Haziran 1921'de, Fransızlar, Zonguldak'ı tahliye ettiler.

İnönü zaferi, bütün memlekette büyük sevinçle karşılanmış ve kurtuluşa olan güveni arttırmıştı. 1 Nisan 1921 günü Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında geçen telgraf yazışması, bu sevinç ve güveni sembolleştirmekte idi. Bu iki telgraf, harp edebiyatının parlak örneklerindendir. Mustafa Kemal Paşa, İnönü'nde yalnız düşmanı değil, «Türk milletinin makûs talihini de» yenmişti. İstanbul'un «millici» basını da süslü bir harp edebiyatiyle zaferi değerlendirmeye çalışıyordu ve sansür bu yazılara dokunmamıştı. İkdam gazetesi başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, 6 Nisan 1921 günü, İsmet Paşa'nın Metrestepe'den M. Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafla başlayan yazısında harp aleyhtarlarına şöyle sesleniyordu :

«Ey halâskâr kılıç, sana ta'nedenler şimdi yerin dibine geçmelidirler. Zira, hakkın yegâne müdafii, imânın yegâne kolu yine sen oldun!»

Türk milletinin «makûs talihi»nin İnönü'nde yenildiğine herkes o kadar inanmıştı ki, İkdam başyazarı, aynı yazısında bu yenilişi şöyle tasvir etmekte idi :

«Ey ulvî hâdise, hiçbir kalem, hiçbir dil senin mahabet ve azametini tavsife kadir olamaz. Zira, ne Roma saltanatının sukutu, ne İstanbul'un fethi, ne beşeriyetin tarihinde birer yol dönümü olan diğer bütün hâdiseler, sebep ve netice itibariyle seninle boy ölçüşecek bir mertebeye varmamıştır.

1921 senesi 31 Mart akşamı İsmet Paşa isimli bir serdârın kılıcı, tıpkı bundan altıyüz şu kadar sene evvelki serdârın kılıcı gibi tarihi ikiye böldü. Dört - beş gündenberi bütün şark âlemi ve bütün Asya için yeni bir devir açılmıştır. Bu mübârek ve ilâhî kıt'a, asırlarca süren bir uykudan sonra tâ göbeğinden sarsılıyor. Bütün vatan şehitleri türbelerinden başlarını kaldırıyor, asırlarca sisli şimâl cümudiyelerinden esen rüzgârlar önünde hâk ile yeksan olan eski

mukaddes beldeler tekrar yeryüzüne çıkıyor. Bilcümle mazlum milletler, demir ve çelikten zincirlerini kırıyor ve karanlık mahpeslerinden dışarı boşanıyor.

Geçen gün şehrimizde çıkan rumca gazetelerden biri: Eskişehir önündeki kan deryasında Şark Meselesi denilen ayıp artık tamamiyle boğulacaktır, deniyordu. Bu gazete ne doğru söylemiş: Evet, dediği çıktı, evet, Eskişehir önündeki kan deryasında Şark Meselesi denilen ayıp tamamiyle boğuldu.»

Halbuki Türk milletinin «makûs talih» henüz yenilmemişti. Yukarıda, tarihleriyle tesbit ettiğimiz siyasî gelişmeler bile, o gün için ne kadar ümit verici olursa olsun, böyle kesin bir dönemece işaret değildi. Az kuvvetle, çok kuvvete karşı kazanılmış çetin bir muharebenin sonunda, zafer sevinciyle söylenmiş bu parlak cümle, millete güven ve inanç verecek bir aşı idi. Aynı zamanda, büyük liderin en yakın mücadele arkadaşını, İsmet Paşa'yı yüceltiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, her fırsattan en iyi faydalanmayı bilen bir liderdir. İkinci İnönü zaferini de yeteri kadar değerlendirdi. Bu vesileyle, iç siyasette yaptığı en önemli iş, zaferden aldığı kuvvetle Meclis içindeki muhaliflerinin karşısına açıkça dikilmek oldu. Mayıs başlarında, Müdafaai Hukuk Grubu'nu kurmakla, belki, yalnız milletin değil, liderin makûs talihinin de yenilmiş olduğunu açıklamak istemişti. Fakat, kendisinin ve milletinin önünde daha çok karanlık günler vardı. Üç ay sonra, Yunanlılar büyük kuvvetlerle yeniden taarruza geçerek Türk ordusunu bozguna uğratacaklardı. Büyük Millet Meclisinin muhafazakâr üyeleri de Mustafa Kemal Paşa'nın bütün muhalifleriyle birleşip «*İkinci Grup*»u teşkil edeceklerdi. Mustafa Kemal Paşa, milletin «makûs talihi»ni Sakarya'da kendisi yenecekti. «*İkinci Grup*»u, yenmesi de Sakarya'dan daha büyük bir zafer kazanması gerekecekti.

d. BÜYÜK YUNAN TAARRUZU

Yunan Ordusu Başkumandanı Papulas, Eskişehir - Afyon hattını almak için yapılan taarruz hazırlıkları sırasında 50.000 kişilik bir takviye kuvveti istemekte haklı olduğunu, İkinci İnönü muharebesindeki başarısızlığı ile ispat etmiş olmanın iç rahatlığını duymakta idi. Bir raporunda, her geçen haftanın Türk kuvvetlerinin artmasına yaradığını belirterek, 15 günden önce taarruza geçmek zorunluluğuna işaret ediyordu. Yunan Genel Kurmayı da bu görüşü benimsemişti. Yunanistanda, genç Türk ordusunun dağıtılabileceğine dair hâlâ büyük ümitler beslenmekte idi. Yeni bir taarruza karar verildikten sonraki günlerde Harbiye Nazırı ile görüşen Prens Andrea, şu inanca varmıştı : «Harbiye Nazırı, iyimserliğin berrak göklerinde uçmaktadır.» Şüphesiz, yalnız Harbiye Nazırı değil, Kral, Genel Kurmay ve Başbakanı ile diğer Nazırlar da son derece iyimser idiler. Yunan Başkumandanlığının beyni sayılan Albay Sarıyanis şu fikirleri telkin etmekte idi :

Türkleri mağlûp edebiliriz, aynı zamanda tahkim edilmiş bütün mevzilerini de yıkabiliriz. Anadolu'daki bütün Yunan ordusu harbe hevesli ve hazırdır. Bir milletin hayatında şimdi bizim elimize geçen fırsat gibi fırsatlar her zaman çıkmaz.

1921 yılı yazında başlıyacak olan yeni Yunan taarruzuna kolordu kumandanı olarak katılan ve savaştan sonra Yunanistan'da ölüme mahkûm edilen Prens Andrea, Albay Sarıyanis'in telkini ile girişilen harekâtı şöyle değerlendirmektedir :

«Büyük zaferler kazanmış olan Yunanistan, sihir ve keramet kabilinden geniş ve kuvvetli bir devlet haline gelecek, Küçükasya'nın zenginlikleri O'nun eli altına geçecek, askerî kudreti diğer Balkan devletlerinin gözleri önünde artacak idi. Sonunda da İstanbul kolay bir ganimet ve bütün neticenin tâcı ve Yunan neslinin eski hayallerinin gerçekleşmesi

ile ele geçirilecek. Yazık! Meselenin ideal kısmı böyle idi, fakat bir de amelî kısmı vardı. Kendilerinin yok olmasını beklemek suretiyle Türklerin, mevzilerinde hareketsiz bir halde kalacağını kim temin edebilirdi? Hatta Türkler bütün malzelemelerini beraber götürmek suretiyle zayıflamaksızın ve bozulmaksızın mevzilernden geri çekilecek olurlarsa, biz onları ne kadar uzaklara kadar takip edebilirdik? Biz Türkleri Küçükasya'nın sonsuz genişlikleri içinde İran sınırlarına kadar kovalıyabilir miydik? Bu sorulara kesin bir cevap verilemiyor ve deniliyordu ki :

— *Türk ordusunu yok edemesek bile öyle geniş bir arazi işgal etmiş olacağız ki, bunun ektirilip biçtirilmesi bizim masraflarımızı ödeyebilir.*

Halbuki bizim zayıf kuvvetlerimizle böyle bir memleketi işgal etmenin, yeterince ne demiryolları ve ne de şoseleri olmayan bu memleketi ekip biçmek ve işletmek işinin ne derece mümkün olduğunu anlamak için Küçükasya haritasına bir bakış fırlatmak kâfidir.

Gerçek maksat ve hedef ne idi? Küçükasya'nın fethi ve Türk devletinin yok edilmesi. Bu siyaset, Küçükasya'da bir zamanlar çiçeklenmekte olan Yunanlılığın yok olması, Yunan ordusunun dağılması ve Yunanistan için ağır talihsizliklerin birikmesi iles onuçlanmıştır.»

1921 yılı Temmuz ayında başlayıp Eylül ayı ortasına kadar devam eden büyük Yunan taarruzu, Türk kurtuluş savaşının kaderini tayin edecekti. Çünkü Yunanlılar bütün güçlerini bu büyük taarruzda kullanacaklar, Türk ordusu büyük tehlikelerle karşı karşıya gelecek, fakat sonunda Yunanistan'ın artık taarruz gücü kalmayacaktı. Bundan sonra Yunanistan Türk ordusunu yok etmek sevdasından vaz geçerek, tahkim edilmiş mevziler arkasında savunmaya geçecekti. Bunun tabii sonucu olarak da insiyatif Türklerin eline geçecek ve Türk ordusu kesin sonuçlu büyük taarruzuna hazırlanacaktı. Bu sebeplerle, 1921 yılı yazında büyük taarruzuna hazırlanan Yunan ordusu hakkında biraz daha ayrıntılı bilgiler vereceğiz.

İtilâf Devletleri, İkinci İnönü Muharebesinden sonra Yunan ordusundan ve onun kazanacağını umdukları zafer den ümitlerini kesmişler ve Türk - Yunan savaşını durdurmak için 21 Haziranda bir aracılık teklifinde bulunmuşlardı. Fakat Yunan hükümeti, dışişleri bakanı Baltacı'nın imzası ile ve aşağıdaki gerekçeye dayanarak teklifi reddetmişti.

«Yunanistan, Yunanlılığın bir çok yüzyıllık geleneksel amaçlarını ve Büyük Harp'te yaptığı fedakârlıklara karşılık, kendisine ait olduğu Sevr Andlaşması ile kabul olunan haklarını savunurken, Doğu Akdeniz'de ve Boğazlar'da aynı zamanda medenî dünyanın haklarını savunduğuna inanmaktadır. Bui ki yönlü görevinin önemini iyi anlıyan Yunanistan, bütün maddî ve manevî imkânları iles on bir gayret sarf ederek, Anadolu'nun işgalini başındanberi tahrik eden ve Yunanistan'a yüklenen fedakârlık dolayısiyle resmî bir anlaşma ile kefil durumunda bulunan müttefik devletler ile ortaklaşa aldığı kararları kabul ettireiblecek mevkie gelmiştir.

Görevlerini bu şekilde anlayış, Yunanistan'ı, barışın sağlanmasına kadar kendisinden istenilen bütün fedakârlıkları yapmaya ve bir defa barış imzalandıktan sonra yalnız kendi kaynakları ile, iyi niyetle ve milletlerarası mecburiyete aykırı olarak andlaşmayı uygulamaktan çekinen Türkiye'ye karşı yeni bir muharebeyi göze almaya sürüklemiştir.

Bütün kalp ve imân kuvveti ile harekâtın gerektirdiği hazırlıklara kendisini vakfeden Yunanistan, harekât ve kararlarında yalnız askerî düşüncelerin yol gösterici olabileceği bir durum karşısında bulunuyor. Bu zorlayıcı sebeplerle ve müttefikleri tarafından verilen nasihatlere uymak hususundaki şiddetli isteğine rağmen, kraliyet hükümeti, onların tekliflerini kabul edemez. Askerî şeflerin gösterdikleri tarih ve sınırdan fazla olarak her türlü gecikme Yunanictan'ın zararına olacak ve düşmanı müttefik devletlerin ihtarlarına karşı yeni bir direnmeye teşvik ederek şimdiki durumu Yunanistan'ın aleyhine tehlikeye düşürecektir. Bu bakımdan, müttefikler tarafından teklif olunan ve tabiatiyle muhasa-

matın geri bırakılmasını gerektiren tarz ve usul ulaşılmak istenen amaç ile bağdaştırılamaz.

Müttefik devletlerin Yunanistan'a karşı taşıdıkları dostça duygular, bu devletlerin yukarıdaki görüşleri tamamen kabul edecekleri ve kendi amaçlarının gerçekleşmesi için Yunanistan'ın sarf ettiği himmet ve fedakârlıklarda direnerek en tesirli bir vasıtayı kendi emirlerine hazır bulundurduğunu anlıyacakları hakkında bir teminattır.»

Halbuki, Yunan ordusu kendisinden beklenen vazifeyi yapacak kudrette değildi. Kumandanlar ehliyetsizdi. Aralarında değerli olanları bulunmakla beraber subay kadrosu da zayıftı. Asker savaşçı idi ancak başkumandanından er'ine kadar bütün ordu politikaya karışmıştı. Birkaç ihtilâlden ve büyük maceralardan geçmiş olan Yunan ordusunun kısa hikâyesi şöyledir:

Balkan Harbinden büyük kazançlarla çıkan Yunanistan, genişleyen sınırlarını koruyabilmek için ordusunu kısa zamanda genişletmişti. Bu anî büyüme birçok meseleler yarattı. Bunların en ciddisi subay azlığı idi. Büyüyen ordunun subay ihtiyacını karşılamak için yedeksubaylardan bir kısmını muvazzafa geçirerek ve birçok astsubayı subay yaparak mesele sözde halledildi. Açılan talimgâhlarda ve okullarda yeniden subaylar yetiştirildi. Fakat Yunan ordusu hiçbir zaman mükemmel bir subay ordusu, hiçbir zaman mükemmel bir subay kadrosuna sahip olamadı. Venizelos'un 1916 yılında giriştiği ihtilâl hareketi ile ordu kralcı ve Venizelist olmak üzere bölündü. 1917 yılı Haziranında Kral Konstantin memleketten ayrılmaya mecbur edildi. Bundan sonra kralcı olarak tanınan ikibin kadar subay ordudan kovuldu. Küçük Yunan ordusunda bu, çok tehlikeli ve çok önemli bir tasfiye idi. Bu defa yeni rejimin tuttuğu, yol kendisine sadık küçük rütbeli subayları büyük birliklerin başına geçirmek oldu. Yine evvelce yapıldığı gibi birçok yedeksubayla beraber, büyük kısmı okuma yazma bile bilmeyen astsubaylar muvazzaf subaylığa getirildiler. Anadolu'yu fethetmeye gelen ordu, bu subay kadrosuna sahipti. Anadolu'daki Yu-

nan ordusunda, erlere olduğu gibi, okuma yazma bilmeyen subaylar için de kurslar açılmıştı.

Subaylar Venizelos'u tutuyorlardı, fakat erlerin büyük çoğunluğu kralcı idi. 1920 yılı sonbaharına kadar durum böyle sürüp gitti. Yunan ordusunun karşısında, başlangıçta cephe tutan muntazam bir Türk ordusu yoktu. İşgal kuvvetlerini «Kuvayi Milliye» dediğimiz intizamsız kıtalar ve çeteler karşılamıştı. Bu kıtaların Yunan ordusunu tedirgin etmek için yaptıkları akınlara ve baskınlara karşı girişilen hareketler Yunanistan'a büyük zaferler olarak aksettiriliyor ve Anadolu'daki Yunan kumandanları haksız şöhretler kazanıyorlardı. Bu yüzden Yunan ordusunun kumanda ve subay kadrosunun ehliyetsizliği gizlenmiş oluyordu. Tabiî bu Yunanlıların zararınaydı.

1920 yılı Kasım ayında Yunanistan'da genel seçimler yapıldı. Venizelos hükümeti kumandanlardan ve subaylardan emindi. Fakat askerlerin kendilerine oy vermeyeceklerini biliyordu. Anadolu'daki ordu mensuplarının oylarını kazanabilmek için Başkumandan Paraskevopulos ile onun Kurmay Başkanı General Pangalos gerekli tedbirleri almaya başladılar. Oy günü geldiğinde, bütün alay kumandanları elde edilmişti. Venizelos hükümetini işbaşında tutabilmek için bütün seçim oyunlarına başvuruldu. Bir taraftan da, Başkumandan, Kralcıları açıkça tehdit ediyordu. Eğer seçimler ters sonuç verirse, kendisi başta olmak üzere, Anadolu'daki binlerce subay, kıtaları ile birlikte Pire'ye çıkacaklar ve Atina'ya gelerek seçimi kaybetmiş olan hükümeti zorla işbaşında tutacaklardı. Seçimler bu şartlar altında yapıldı. Cephede yapılan seçimlerin sonucu tabiî mevcut hükümetin lehindeydi. Fakat yapılan hileleri herkes biliyordu. Turgutlu'daki süvari tugayı, bu oyuna karşı çıktı. İzmir'deki Başkumandana bir ültimatom gönderildi. Bunda şöyle deniliyordu :

«Hükümet seçimi kaybetmiştir. Eğer Başkumandanlık, Yunanistan'daki yeni durumu kabul etmeyecek olursa, süvari tugayı İzmir üzerine yürüyüşe geçecek ve Başkumandanlığa bu işi zorla kabul ettirecektir.»

Başkumandanlık bu tehditle beraber süvari tugayının Turgutlu'dan hareket ettiği ve İzmir'e gelmek üzere yolda bulunduğu haberini de almıştı. Başkumandan, boyun eğdi ve Atina'da yeni hükümete katıldıklarını ilân etti. Çünkü, Başkumandan biliyordu ki, süvari tugayının bu hareketi diğer birliklere de sirayet edecek ve ordu, cepheyi bırakarak İzmir üzerine yürüyüşe geçecekti.

Başkumandanın tutum değiştirmesi, bu defa kumandanlar arasında bir panik yarattı. Birçok yüksek rütbeli ve küçük rütbeli subay, kıtalarını bırakıp kaçarak İstanbul'a gittiler. Kolordu kumandanları ile bazı tümen kumandanları hiddetten kudurmuş olan erlerinden korkarak derhal vazifelerinden affedilmelerini istediler. Bu arada ünlü Albay Kondilis, kumanda ettiği alaydan zorla kovuldu.

Kral, İsviçre'den Yunanistan'a dönmek üzere bulunuyordu. 1917 yılından seçime kadar geçen zamanını Kral'a sadakatinden dolayı hapishanede geçirmiş olan bir general, sadakatine mükâfat olarak Başkumandan tayin edilmiş ve birkaç saat içinde cepheye hareket etmek üzere yola çıkmıştı. Bu, General Papulas idi. Yeni Başkumandan, İzmir'e geldi ve işlenmiş olan bütün suçların affını sağladı. Kendi isteğiyle ayrılanların dışında, kumanda ve subay kadrosunda, hiçbir değişiklik yapılmadı. Ancak 1917 ihtilâlinde Kralcı diye atılan subaylar, tekrar orduya alındılar ve kumanda makamlarına getirildiler. Yunan ordusu bakımından böylece faydalı bir iş yapılmış oluyordu. Çünkü tekrar orduya alınan subaylar, Balkan Harbinde tecrübe kazanmış subaylardı. Yalnız ortaya yeni bir mesele çıkmıştı: İhtilâlci subaylar aradan geçen zaman içinde terfi ederek yükselmişler, buna karşılık Kralcı subaylar eski rütbelerinde kalmışlardı. Bu durumu düzeltmek için bir hayli tereddüt geçirildikten sonra, ihtilâlci subayların rütbelerini indirmek yerine, yeniden hizmete alınan Kralcı subayların rütbeleri yükseltildi. Bunun sonucu olarak, yüksek rütbeli subayların, yani generallerin ve albayların sayısı anormal şekilde artmıştı.

YUNAN TAARRUZUNUN AMACI NE İDİ

Yunanlılar ötedenberi Eskişehir - Afyon hattını işgal etmek istiyorlardı. Gerek Eskişehir, gerekse Afyon, Anadolu'nun önemli iki merkeziydi. Özellikle Eskişehir'in stratejik bir değeri vardı. Yunan ordusu, Eskişehir'i ele geçirmek için iki defa taarruza kalkmış, Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde sonuç alamıyarak geri çekilmişti. Birinci İnönü Muharebesini bir keşif taarruzu sayarak, başarısızlıklarını örtmeye çalışan Yunanlılar, İkinci İnönü Muharebesinden sonra durumun ciddiyetini anlamış bulunuyorlardı. General Papulas, Türk ordusunun süratle düzene sokulduğunu ve güçlendiğini farketmişti. Bunun için, Türk ordusunun daha çok güçlenmesine fırsat vermeden harekete geçmek gerektiğini Atina'ya bildirmişti. Raporunda şöyle diyordu:

«Son askerî harekât sonucunda düşman ordusunun iki yıl içinde yapamadığı gelişmeyi, son iki ay içinde elde etmiş olduğuna inanıyorum. Düşman, ordusunu pek mükemmel surette teşkil etmiş ve silâhlandırmıştır. Subayları erlere nisbetle fazla ve boldur. Disiplin mükemmeldir. Bilhassa son konferansta (Londra Konferansı) Fransız ve İtalyanlardan gördükleri müzaheret üzerine moralleri ve ümitleri yükselmiştir.

Halen düşman kuvvetleri, Bursa cephesinde, çoğunluğu piyade olmak üzere 25.000 kişi ve Uşak cephesinde 15.000 kişiden ibaret ise de, topladığımız malûmata göre, Sivas kolordusu ile Adana ve Kafkas'tan gelecek yeni kuvvetler ve yeniden asker toplanarak 20 gün içinde bu miktar artmış olacaktır. Bunun için, düşmanın kuvvetlenmesine meydan vermeden, 15 gün içinde yeni bir taarruz yapmak mecburiyetinde bulunuyoruz. Sonucundan emin olabileceğimiz bir taarruz için 52.000 kişiye ihtiyacımız var. Bugüne kadar 4.000 er ve 250'den fazla subayımız savaş dışı olmuştur. Hiç olmazsa tam mevcutlu bir tümenin gönderilmesi gerekiyor.

Kaybedilen her hafta, düşmanın kuvvetini ve silâhlarını arttırmakta olduğundan, Anadolu ordumuzun takviyesi elzemdir.»

Yunan hükümeti, General Papulas'a olumlu cevap vermiş ve girişilecek taarruzun nasıl düşünüldüğünü sormuştur. Papulas'ın hükümetine verdiği cevaba göre :

En geç 10 - 15 Mayısa kadar büyük kuvvetlerle taarruza geçerek Türk ordusunu ezmek, Papulas'ın temel fikridir.

Yunan ordusu Başkumandanlığınca hazırlanıp Papulas'ın imzasiyle kumandanlara verilen direktif ise şöyleydi :

«Afyon cephesine taarruz ederek, buradaki Türk kuvvetlerinin Konya - Kütahya veya Seyitgazi istikametlerinde çekilmelerini önleyerek imhasına çalışmak emelindeyim.

Gediz civarında bulunan düşman kuvvetlerini meşgul ederek, buradan büyük taarruz yapılacağı hissini verdireceğim. Bu suretle Kütahya müstahkem mevziinde düşmanın fazla kuvvet bulundurmasına çalışacağım. Bursa gurubu 3. Kolordu, düşmanın Eskişehir'e doğru geri çekilme hattını kesecektir.»

Görülüyor ki, Yunan Başkumandanı Papulas, Türk ordusunu cepheden tesbit ederek kuzeyden ve güneyden çevirmek suretiyle yok etmeyi plânlamıştır. Yunan kolordu kumandanlarından Prens Andrea, Yunan ordusunun taarruz plânından ne umduklarını şöyle açıklamaktadır :

«Türk ordusunun herhangi bir teşebbüsü ele almak iktidarında bulunmayışına nazaran Yunan ordusunun girişeceği harekâtın gösterdiği müsaade pek nadir ele geçen fırsatlardandır. Bu plânı tatbik etmemizle, bizim geniş kuşatma hareketimizin düşmanı ya toptan imhasına veyahut teslim olmasına müncer olacağı ümit ediliyordu. Bundan başka, Eskişehir ve Afyonkarahisar gibi iki demiryolu düğüm noktasının zaptı, Konya ve Ankara mıntakalarının birbiriyle ve dışarıyle olan irtibat ve ulaşımını kesecek ve böyle kuvvetli bir tazyik karşısında düşman, bizim barış şartlarımızı kabul etmeye mecbur kalacaktı.»

Yunanlılar, bu defa son kozlarını oynadıklarının farkında oldukları için, bu taarruza olağanüstü bir önem vermişlerdi. Başta Kral olmak üzere, Başbakan ve Harbiye Nazırı, Genel Kurmay temsilcileri Anadolu'ya geçtiler. Yunan hükümeti âdeta Anadolu'ya taşınmıştı. Kral, beraberindeki-

lerle birlikte 13 Haziran 1921 günü bir Ehlisalip Başkumandanı gibi karşılandı.

Kral Konstantin, askerî dehasına olan güveninden ötürü, Genel Kurmay'ın da teşviki ile, ordunun kumandasını ele almak istiyordu. Zaten, Anayasaya göre, Başkumandanlık yetkisi Kral'a aittir. Bunu, şimdi fiilî olarak kullanacaktı. Atina'dan İzmir'e hareketinden önce yayınladığı bildiride, şöyle diyordu :

«Ordunun başına geçmek için hareket ediyorum. Yüzyıllardan beri Yunanlılığın mücadele etmekte olduğu o topraklarda, Allah'ın yardımiyle, zafer-i mukaddesine doğru karşısında durulmaz bir şekilde ilerleyen ırkımızın muharebelerini taçlandıracaktır. Bugün, bu illerdeki hâkimiyetimiz, eski zamanlardaki cedlerimiz gibi, en yüksek hürriyet, eşitlik ve adalet ideallerinin gerçekleşmesini sağlayacaktır.»

Bildiride, açık ifadesine rağmen, Kral'ın başkumandanlığı üzerine almasına hükümet razı olmamıştır. Sefer heyetini İzmir'e götüren harp gemisinde, Başbakan Gonaris ve Harbiye Nazırı Teotokis, Genel Kurmay temsilcileriyle bu konuyu uzun boylu tartışmışlar ve sonunda, Kral idaresini geri getirmekte başlıca etken olan sivil idarenin dediği olmuştur. Fakat başlayacak olan taarruzun sonuna kadar, Kral, Anadolu'da bulundu ve fikirlerini orduya telkin etmekten geri kalmadı.

TÜRK ORDUSU VE SAVUNMA PLÂNI

İkinci İnönü Muharebesi sonunda, Türk ordusu, Doğu, Batı, Güney ve Merkez ordularından ibaretti. Doğu ordusu Kâzım Karabekir Paşa, Merkez ordusu Nurettin Paşa, Güney ordusu Nihat (Anılmış) Paşa kumandasında bulunuyordu. Batı ordusu, iki cephe halindeydi : Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa idi. Kolordu teşkilâtı hemen hemen kaldırılmış durumdaydı. Güney cephesi emrinde, Afyon'da 12. Kolordu (Kumandanı: Albay Fahrettin Altay) ve bir de Adana cephesinde yeni kurulmuş olan 2. Kolordu (Kumandanı Albay Selâhattin Adil)

vardı. Ayrıca İnönü Muharebeleri sırasında, Albay Kâzım Özalp kumandasında olmak üzere Kocaeli cephesindeki birliklerden «Müretteb Kolordu»nun kurulması emri verilmişti.

İnönü zaferinden sonra Batı ordusu, yeniden organize edildi. Yapılan en önemli iş, Refet Paşa kumandasındaki Güney cephesinin kaldırılması ve Yunuan cephesindeki bütün kuvvetlerin Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa emrine verilmesidir.

Refet Paşanın kumandanlığı, kaçak güreşen bir pehlivanı andırır. Çerkez Ethem'e karşı yapılan harekette bu husus açıkça belli olmuştu. Ayrıca, kendisinden daha kıdemsiz olan İsmet Paşa ile yanyana ve işbirliği halinde bulunmaları, cephe için, ordu için birtakım zaaflar yaratıyordu. Ordu politikası Refet Paşa'nın, kumandanlıktan alınmasını zorunlu kılıyordu. Kendisinden başka alanda faydalanılmak üzere cephe kumandanlığı ile ilişiği kesildi. Böylece, bütün Batı Cephesi birlikleri bir kumanda altında toplanmış oluyordu.

Her birinin savaşçı asker sayısı 3.000 - 3.500'e yükseltilmek üzere mümkün olduğu kadar çok sayıda tümene sahip olmak, kabul edilen muharebe tarzına uygun düşüyordu. Çünkü, geniş bir cephenin savunulması gerekiyordu ve düşmanın muhtemel taarruz yönlerinden hepsinde, aynı zamanda kuvvetli bulunmak mümkün olmadığından, elde çok sayıda tümen bulundurmak, manevra imkânı vermekteydi.

İkinci İnönü Muharebesiyle sonuçlanan taarruz beklenirken, düşmanın doğru bir stratejiye başvuracağı hesaplanarak ona göre tertibat alınmıştı. Fakat, Yunan ordusu hata yaptı. Türk Genel Kurmayı, bu defa düşmanın yanlışa düşmeyeceğini göz önünde tutmuştur. Türk ordusunun haber alma kaynakları da iyi işliyordu. Yunan taarruz plânı, hemen hemen kesinlikle biliniyormuş gibi hazırlık yapıldı. Zaten, askerlik ve harp kuralları da başka bir şekil göstermiyordu.

İnönü yenilgisinin acısını almak ve harp hedeflerine ulaşmak üzere başlıyacağı beklenen Yunan taarruzunu kar-

şılamak için, kısmen yeniden kurulan ve başka cephelerden getirilen ve takviye edilen Türk birlikleri, 20 tümenden fazla idi. 16 piyade, 4 süvari tümeni ile 2 süvari tugayından ibaret olan bu kuvvetin sevk ve idaresi için özel bir teşkilât yapıldı. Kesinlikle bir görüş ileri sürebilmemize yarayacak bilgiler henüz açıklanmadığından, öyle tahmin ediyoruz ki, bazı kumandanların fazla insiyatif kullanmasından çekinildiği için, klâsik anlamda kolordu teşkilâtı yapılacak yerde, tümenler gruplar halinde birleştirilerek Grup Kumandanlıkları kurulmuştur.

Her biri birkaç tümene kumanda edecek olan grup kumandanları, en güvenilir ve denenmiş subaylar arasından dikkatle seçilmiştir. Hepsi de albay rütbesinde olan bu kumandanların ve tümen kumandanlarının kimler olduğunu bilmekte fayda vardır. Çünkü bunlar, ileride Cumhuriyet Ordusunun yüksek kumanda heyetini teşkil edecek askerlerdi.

e. GRUP KUMANDANLIĞI

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın emrinde, Yunan taarruzuna karşı hazırlanan ordunun kumanda heyeti şöyle seçilmiştir:

I. Grup Kumadanı: Albay İzzettin (Orgeneral İ. Çalışlar),

III. Grup Kumandanı Albay Arif (Asılan Ayıcı Arif),

IV. Grup Kumandanı: Albay Kemalettin Sami (Berlin Büyükelçisi olan K. Sami Paşa),

XII. Grup Kumandanı: Albay Halit (Deli Halit Paşa).

Tümen Kumandanları arasında, ileride Cumhuriyet Ordusunun Kolordu ve Ordu Kumandanlıklarını yapacak olan generallerden şunlar vardır: Yarbay Abdurrahman Nafiz (Gürman), Albay Ali Hikmet, Yarbay Ömer Halis (Bıyıktay), Yarbay Cemil Cahit (Toydemir), Albay Şükrü Naili (Gökberk), Yarbay Derviş, Yarbay Suphi.

Bütün Batı ordusu kumanda heyeti, ordu kumandanı hariç, albay, yarbay ve binbaşı rütbesinde idi. 20 tümenin kumandanlarından yedisi albay, on ikisi yarbay, biri binbaşıdır. Alay kumandanlarının rütbe bakımından durumu ise şöyledir: 16 yarbay, 35 binbaşı, 10 yüzbaşı ve 2 teğmen.

Albay İzzettin (Çalışlar) kumandasındaki I. grup, 5 piyade, 1 süvari tümeni ile 2 süvari alayından ibaret. Yenişehir müfrezesinden meydana gelmişti. Bu grubun savaşçı er sayısı 18.329 kişi olup, 143 ağır makinalı tüfeği, 147 hafif makinalı tüfeği, 54 topu vardı. Albay Arif (Ayıcı Arif) kumandasındaki III. grup, 5 piyade, 1 süvari tümeninden ibaretti. Bu grubun savaşçı er sayısı 11.399, sahip olduğu ağır makinalı tüfek sayısı 95, hafif makinalı tüfek sayısı 69, top sayısı 35 idi.

Albay Kemalettin Sami Paşa'nın IV. grubunda 4 piyade tümeni vardı. Bu grupta 10.365 savaşçı er, 86 ağır, 45 hafif makinalı tüfek, 37 top bulunuyordu.

Albay Halit (Deli Halit) kumandasındaki XII. grup, 1 piyade tümeni, 1 mürettep tümen ve 1 süvari tugayından kurulmuştu. Bu grupta da 8.682 savaşçı er, 32 ağır ve 17 hafif makinalı tüfek, 16 top bulunuyordu.

Cephe emrinde 2 piyade tümeni ve bir süvari tugayı ile birçok bağlı kıt'alar bulunuyordu. Bunlarla beraber, bütün Batı Cephesinin silâh mevcudu şöyledir:

55.992 tüfek,
416 ağır makinalı tüfek,
286 hafif makinalı tüfek,
158 top,
4 uçak.

Şimdi, 1921 yılı Temmuzunda Batı Cephesi kuvvetlerine kumanda eden subayların (tümen ve alay kumandanlarının) ve tümen kurmay başkanlarının isimlerini vereceğiz.

TÜMEN VE ALAY
KUMANDANLARI

I. Gurup (Kurmay Başkanı: Binbaşı İhsan)

1. Tümen Kumandanı: Yarbay Abdurrahman Nafiz (Gürman).

Kurmay Başkanı: Yarbay Hüseyin Hüsnü Erkilet).
Piyade Kumandanı Osman Zati.
3 Alay Kumandanı: Yarbay Salih.
4. Alay Kumandanı: Binbaşı Nadir.
5. Alay Kumandanı: Yarbay Osman.
Topçu Alay Kumadanı: Yarbay Şerif.
3. Tümen Kumandanı: Yarbay Nuri.
Kurmay Başkanı: Binbaşı Zeki.
7. Alay Kumandanı: Binbaşı Ali Rıza.
8. Alay Kumandanı: Yarbay Atıf.
11. Alay Kumandanı: Binbaşı Salih.
Topçu Alay Kumandanı: Yarbay Ragıp.
11. Tümen Kumandanı: Albay Ali Hikmet.
Kurmay Başkanı: Binbaşı Fevzi.

Piyade Kumandanı : Albay Sıtkı.
70. Alay Kumandanı : Yarbay Halit.
126. Alay Kumandanı : Binbaşı İsmail Hakkı.
127. Alay Kumandanı : Binbaşı Osman.
Topçu Alay Kumandanı : Binbaşı Baki.
23. Tümen Kumandanı : Yarbay Ömer Halis (Bıyıktay).
Kurmay Başkanı : Yüzbaşı İzzettin.
68. Alay Kumandanı : Yarbay Besim.
69. Alay Kumandanı : Yarbay Hüsnü.
172. Alay Kumandanı : Binbaşı Rıfat.
Topçu Alay Kumandanı : Binbaşı Osman.
61. Tümen Kumandanı : Albay Münip.
Kurmay Başkanı : Yüzbaşı Ömer İskender.
Piyade Kumandanı : Yarbay Şemsettin.
159. Alay Kumandanı : Binbaşı Şerif.
174. Alay Kumandanı : Binbaşı Şevki.
190. Alay Kumandanı : Yarbay Sabit.
Topçu Alay Kumandanı : Binbaşı Kâzım.
3. Süvari Tümeni Kumandanı : Binbaşı İbrahim (Çolak İbrahim).
Kurmay Başkanı : Binbaşı Faik.
27. Süvari Alayı Kumandanı : Binbaşı Sakıp.
28. Süvari Alayı kumandanı : Yüzbaşı Hüsnü.
29. Süvari Alayı Kumandanı : Binbaşı İsmail Hakkı.

III. Gurup (Kurmay Başkanı : Binbaşı Muharrem Mazlum Iskara).

4. Tümen Kumandanı : Yarbay Nâzım.
Kurmay Başkanı : Yüzbaşı Şerafettin.
Piyade Kumandanı : Yarbay Esat Faik.
40. Alay Kumandanı : Binbaşı Cemal.
58. Alay Kumandanı : Binbaşı Rüştü.
132. Alay Kumandanı : Binbaşı Necmettin.
Topçu Alayı Kumandanı : Yarbay Hilmi.
24. Tümen Kumandanı : Yarbay Fuat.
Kurmay Başkanı : Binbaşı Recep Zühtü.
30. Alay Kumandanı : Binbaşı İsmail Hakkı.

32. Alay Kumandanı : Binbaşı İsmail Hakkı.
143. Alay Kumandanı : Binbaşı Ahmet Refet.
Topçu Alay Kumandanı : Binbaşı Remzi.
41. Tümen Kumandanı : Albay Şerif.
Kurmay Başkanı : Binbaşı Neşet.
Piyade Kumandanı : Yarbay Şevki.
12. Alay Kumandanı : Binbaşı İhsan.
16. Alay Kumandanı : Binbaşı Hüsesyin Rahmi.
19. Alay Kumandanı : Binbaşı Süleyman Hulusi.
Topçu Alayı Kumandanı Yarbay Sadık.
1. Süvari Tümeni Kumandan Yarbay Derviş.
10. Süvari Alay Kumandanı : Yüzbaşı Şerif (Güralp).
11. Süvari Alay Kumandanı : Yarbay Hacı Remzi.
14. Süvari Alay Kumandanı : Yüzbaşı Osman Kâmil.
IV. Gurup (Kurmay Başkanı : Binbaşı İsmail Berkuk).
5. Tümen Kumandanı : Yarbay Cemil Cahit (Toydemir).
Kurmay Başkanı : Binbaşı Fatin.
9. Alay Kumandanı : Binbaşı Mümtaz.
10. Alay Kumandanı : Binbaşı Hamdi.
13. Alay Kumandanı : Yarbay Rıfat.
7. Tümen Kumandanı : Albay Veysel.
Kurmay Başkanı : Binbaşı Nuri.
2. Alay Kumandanı : Binbaşı Niyazi.
23. Alay Kumandanı : Binbaşı İbrahim.
41. Alay Kumandanı : Yarbay Sırrı.
Topçu Alay Kumandanı : Yarbay Naim.
8. Tümen Kumandanı : Albay Sabri.
Piyade Kumandanı : Yarbay Saffet.
131. Alay Kumandanı : Binbaşı Hakkı.
135. Alay Kumandanı : Binbaşı Sabri.
189. Alay Kumandanı : Binbaşı Avni.
Topçu Alay Kumandanı : Yarbay Hakkı.
2. Süvari Tümen Kumandanı : Yarbay Ethem Servet.
Kurmay Başkanı : Yüzbaşı İsmail.
2. Süvari Alay Kumandanı : Binbaşı Kâzım.
4. Süvari Alay Kumandanı : Binbaşı Musa Kâzım.
13. Süvari Alay Kumandanı : Yüzbaşı Galip.

19. Süvari Alay Kumandanı : Yüzbaşı Ramiz.

XII. Gurup (Kurmay Başkanı : Binbaşı Yusuf Ziya).

57. Tümen Kumandanı : Yarbay Mümtaz.
Kurmay Başkanı : Binbaşı Şemsettin.
37. Alay Kumandanı : Yarbay Ethem Necdet.
39. Alay Kumandanı : Binbaşı Ahmet Turan.
176. Alay Kumandanı : Yarbay Mazhar.
Topçu Alay Kumandanı : Yarbay İsmail Hakkı.
Mürettep Tümen Kumandanı : Yarbay Zeki
52. Alay Kumandanı : Kıdemli Yüzbaşı Cemil.
1. Milis Alayı Kumandanı : Teğmen Emin.
2. Milis Alayı Kumandanı : Yüzbaşı Ahmet Raif.
35. Süvari Alayı Kumandanı : Yüzbaşı Haydar.
Milis Süvari Alayı Kumandanı : Teğmen Hamit.
4. Süvari Tümen Kumandanı : Yarbay İsmail Hakkı.
5. Süvari Alay Kumandanı : Yüzbaşı Esat.
20. Süvari Alay Kumandanı : Yüzbaşı Ömer.
33. Süvari Alay Kumandanı : Binbaşı İskender.

Cephe Emrinde

6. Tümen Kumandanı : Yarbay Nazmi.
Kurmay Başkanı : Binbaşı Selâhattin.
50. Alay Kumandanı : Yarbay Hacı İbrahim.
51. Alay Kumandanı : Binbaşı Saip.
34. Alay Kumandanı : Binbaşı Mustafa Halim.
15. Tümen Kumandanı : Albay Şükrü Naili (Gökberk).
Kurmay Başkanı : Yüzbaşı Tahir.
38. Alay Kumandanı : Yarbay Reşit.
45. Alay Kumandanı : Yarbay Kâmil.
56. Alay Kumandanı : Yarbay Fehmi.
Topçu Alay Kumandanı : Binbaşı Adil.
14. Süvari Tümeni Kumandanı : Yarbay Suphi.
Kurmay Başkanı : Binbaşı Ziya.
3. Süvari Alay Kumandanı : Yarbay Ferit.
54. Süvari Alay Kumandanı : Binbaşı Emin Hüsnü.
55. Süvari Alay Kumandanı : Binbaşı Fevzi.

Tümenlere bağlı birlikler dışında gerek gruplar emrinde, gerekse cephe emrinde bazı münferit birlikler vardı. Bunların da isimleri tesbit edilebilen kumandanlarını burada açıklamak isteriz :

Yenişehir Mıntaka Kumandanı : Yarbay Hacı Arif.
9. Süvari Alay Kumandanı : Binbaşı Galip.
21. Süvari Alay Kumandanı : Binbaşı Tahsin.
Süvari Depo Alayı Kumandanı : Binbaşı Rıza.
1. Depo Alayı Kumandanı : Yarbay Rıza.

Türk tümenleri sayıca çok olduğu halde, Yunan tümenleriyle karşılaştırdığımız zaman, ortalama bir ölçü ile 2 Türk tümeninin, 1 Yunan tümeni kuvvetinde olduğunu görürüz. Yukarıda sözü edilen 20 tümenden birinin (Mürettep Tümen), çoğunlukla milis kuvvetlerinden kurulduğunu, ayrıca belirtmek gerekir. Bu tümenin ikişer taburlu iki alayı Milis Alayı idi ve tümen emrinde bir de Milis Süvari Alayı vardı.

Düşman gerilerine, ulaştırma yollarına akınlar yapmak, demiryolu ve telgraf hatlarını tahrip etmek, ikmal kollarına baskınlar yapmak üzere, her biri 1 - 2 subay kumandasında 30 erden ibaret 22 akıncı müfrezesi kurulmuştu.

İkinci İnönü Muharebesinde, Yunan ordusundan önemli sayıda otomatik tüfek, mermi ve bomba iğtinam edilmişti. Bunlar, Türk ordusu birliklerinin silâh kuvvetini arttırmıştı. Muharebeden sonra, savunma mevzileri, özellikle İnönü mevzileri, daha çok sağlamlaştırılmış ve askerin yetiştirilmesine önem verilmişti.

Askerin talim ve terbiyesi için gösterilen gayrete, cephe kumandanının bu defa bir yenilik getirmek istediği dikkati çekmektedir. Ordu, şimdiye kadar savunma muharebesine göre hazırlanmışken, İsmet Paşa, bundan sonra ordunun taarruz yönünde yetiştirilmesini ciddî olarak düşünmüştür. Bu düşünceyi, İstiklâl Harbinin yeni bir safhaya geçmek istidadında olduğuna işaret saymak gerektir. Gerçi, Yunan taarruzu Türk ordusunu çok güç ve tehlikeli bir duruma sokmuştur. Fakat, sorumlu cephe kumandanının taar-

ruza göre hazırlanma fikrine gelmesi, zafere doğru psikolojik bir yaklaşmadır. İsmet Paşa'nın, 6 Temmuz 1921 günlü emriyle, grup kumandanlarına yapmak istediği telkini, bu emirden aşağıya aldığımız cümleler açık bir şekilde göstermektedir :

«... *Memleketin savunulmasında, bütün Yunan ordusunun Anadolu içinde yenilmesi ve yok edilmesi için bir tek esas şart vardır denebilir, o şart da, kıtalarımızın taarruz kabiliyet ve kudretinde olmasıdır.*

Fakat, bence hepsinden en önemli olan vasıta, asker ve subaylarımızın taarruz bakımından talimidir ki, bunu da kumandanlarımızın sağlaması gerekir.

Milletimizin kaderini bilfiil omuzlarında taşıyan grup ve tümen kumandanlarından bir aylık bir taarruz terbiyesi uygulamalarını rica ederim. .....

Grup kumandanlarından, esaslı bir taarruz terbiyesinin en az ne kadar süreceği ve nasıl bir program uygulanacağı hakkında toplu bilgi bekliyorum.»

Fakat, Yunan ordusu, birkaç güne kadar harekete geçecek ve Türk ordusunun İsmet Paşa'nın istediği taarruz eğitimini görmesine fırsat kalmıyacaktı. Ancak, düşmanı yanıltıp zaman kazanmak için : Batı Cephesinde, Ordu, Bursa ve Afyon yönlerinde taarruza geçeceği kanısını vermeye çalışmış ve birtakım gösteriş hareketlerinde bulunmuştur.

Türk Genel Kurmayı, Yunan ordusunun taarruzu ve taarruz plânı hakkında doğru tahminlerde bulunmuş ve haber alma raporlariyle de sıhhatli bilgiler edinmişti. Savunma plânı ve mevziler buna göre hazırlandı. Yunan stratejisindeki değişikliğe uygun olarak tertiplenen Türk birlikleri, kuzeyden, İnönü mevzilerinden başlıyarak güneye doğru uzanan ve Afyon kuzeyine kıvrılıp bir yarım daire çizen hatta yerleşmişlerdi. Kütahya ve Eskişehir, bu yarım dairenin içinde kalıyordu. Mevziler tahkim edilmişti. Düşman taarruzunun durdurulmaması ihtimaline karşı, yarım daire teşkil eden savunma hattının gerisinde, merkezi Eskişehir olan daha küçük yarım daireler halinde, kısmen hazırlanmış ve kısmen keşfi yapılmış üç savunma hattı tesbit olunmuştu.

Albay İzzettin (Çalışlar) Bey'in grubu İnönü, Albay Arif ve Albay Kemalettin Sami Bey'lerin grupları Kütahya ve Albay Halit Bey'in grubu da Afyon bölgesindeki mevzileri savunacaklardı.

MUHAREBE

Yunanlılar kesin sonuç almak istedikleri bu taarruza, 12 piyade tümeni, 1 süvari tugayı ve 1 süvari alayı ile girişmişlerdir. Yunan ordusunun ağırlık merkezi Uşak bölgesinde idi (7 piyade tümeni ve süvariler). Taarruz hareketi, Bursa ve Uşak bölgesinden 10 Temmuz 1921'de başladı. Yalnız, 8 Temmuzda Bursa grubundan bir kuvvet, Kütahya yönünde ileri harekete geçmişti.

Yunanlılar, Türk ordusunun ileri sürülmüş süvari kuvvetleriyle muharebe ederek, 13 Temmuz günü her tarafta Türk mevzilerinin önüne geldiler. Asıl kuvvetlerimizle, muharebeler ertesi gün (14 Temmuz) başlayacaktı.

14, 15, 16 Temmuz günleri yapılan harekât, muharebenin sonucunu belli etti. Askerlik açısından teferruata girmemek için, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın 15 Temmuz akşamı Genel Kurmaya verdiği raporun önemli kısımlarını aşağıya alıyoruz. Böylece, iki günlük muharebeler hakkında fikir edinmiş olacağız:

«Bu defaki açılmasında, geri hizmetlerini koruma kaygusundan sıyrılmış olarak hareket eden düşmanın, Anadolu'daki bütün kuvvetlerini muharebeye soktuğu anlaşılıyor.

Düşman plânı, hazırlanmış mevzilerimize çarpmaktan çekinerek, bütün orduyu, Seyitgazi yönünde sol kanadımızı çevirip kesin şekilde yenmektir.

Düşman, Seyitgazi yoluna hâkim olup, karşısında bulunan XII. gruba karşı iki tümen kuvvetiyle elverişli bir durumda bulunmaktadır. Düşmanın hesabı, XII. grubu çekilmek zorunda bırakarak, bütün geri ikmal hatlarımızın toplandığı Eskişehir'e, ordumuzun büyük kısmından önce ulaşmaktır.»

İsmet Paşa, bu durumda, muharebenin şiddetli olduğu yerleri takviye etmeye çalışmış ve düşmanın kuşatma kuv-

vetlerinin karşısındaki XII. gruba da mevzileri savunma emri vermiştir.

Yunan ordusu, yukarıdaki rapordan da anlasılacağı üzere, bir yarım daire teşkil eden savunma hattımız karşısında, o da bir yarım daire teşkil ederek, daha çok cephemizin sol kanadına yüklenmekteydi. Böylece, kuvvetlerini, Türk savunma hattını içine alacak tam bir çember yapmak üzere taarruza sürüyordu.

16 Temmuzda Kütahya bölgesinden itibaren sol kanada doğru bütün Türk cephesine, düşman şiddetle taarruza geçti. Kütahya Muharebesi, Türklerin lehine devam ediyordu. Fakat sol kanatta Türk savunması kırılmıştı. Bugünkü muharebelerde 4. Tümen Kumandanı Yarbay Nâzım Bey şehit oldu. Orduda çok ün yapmış, çok sevilmiş bir subaydı. Şehadeti, büyük üzüntü yarattı. Cenazesi Ankara'ya getirilerek merasimle gömüldü. Bütün ordu, büyük bir tehlike ile karşı karşıya idi. Öğleden sonra, İsmet Paşa, ilk geri çekilme emrini verdi. 17, 18, 19 Temmuzda Türk ordusunun çekilmesi devam etti.

İsmet Paşa'nın 15 ve 16 Temmuz günleri Genel Kurmaya verdiği raporlar üzerine, Mustafa Kemal Paşa, hemen cepheye hareket ederek, 17 Temmuzda Garp Cephesi Karargâhına gelmişti.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Yunan taarruzunun bugüne kadarki safhaları hakkında bana şunları söyledi:

— Düşmanın ileri harekete başlaması ile asıl mevzilerimize çatması 4 - 5 gün sürmüştür. Taarruz eden kuvvetlerin onbir tümen kadar olduğunu tesbit ettik. Taarruz muhtelif istikametlerde gelişiyordu. Muharebeler 10 Temmuzda şiddetlenmeye başladı. Bugün ben bir cephe emri ile vaziyeti kıta kumandanlarına bildirdim. Cephe emrini şöyle yazdım:

«Düşman, bütün cephelerde bir defa daha harekete başladı. Milletimiz ve tarihimiz huzurunda aylardan beri hazırladığımız vazifeyi hep beraber bir daha hatırlayalım. Düşmanı mutlaka bozmaya ve son neferini mahvedinceye kadar takip etmeye mecburuz.

Başlıyan muharebeler istiklâl seferinin kati neticeli muharebeleri olabilir. Bunu düşünerek vazifemizi en büyük azim ve şiddetle yapacağız.

Kumandanlarıma, subaylarıma anlatmak istediğim husus, özet olarak budur. Düşman taarruzunun takip ettiği istikametler, kesin bir netice almak istediğini gösteriyordu. Eskişehir ilerisinde çok şiddetli ve kanlı muharebeler oldu. Fakat Afyon üzerinden ilerleyen düşman kuvvetlerini sol cenahımıza yaptığı tazyik ile çekilmeye mecbur olduk. Eskişehir'i bırakarak doğuya çekildik. Ama yine de muharebe meydanındayız. Düşmanla teması muhafaza ediyoruz. Ve her gün sağ cenahımızdan, merkezden kaybettiğimiz bir yeri mukabil taarruzla almak için düşmanla muharebe ediyoruz. Eskişehir'den çekilmemiz üzerine, Eskişehir muharebelerinin kaybolduğu havadisi yayıldı. Mustafa Kemal Paşa cepheye geldi. Buluştuk, vaziyeti beraber mütalâa ettik. Eskişehir'in doğusundayız. Cephenin muhtelif yerlerindeki güçlükleri, yapılan muharebelerin neticelerini ve umumî vaziyeti kendisine anlattım. Ne gibi ihtimaller olabileceğini, bu ihtimallere karşı ne düşündüğümü ve ne yapacağımı sordu. Sol cenahta bir hazırlığım, sağ cenahta da bir hazırlığım olduğunu, her ikisini ayrı ayrı tatbik edeceğimi söyledim. Sağ cenahta İzzettin Paşaya Eskişehir üzerine bir taarruz yaptıracaktım. Mustafa Kemal Paşa, yapmayı düşündüğüm teşebbüsleri tasvip etti ve tecrübe et, dedi. Kendisine anlattım, düşündüğüm hareketlerle de bir netice alamazsam, o zaman süratle mesafe açıp Sakarya gerisine çekilmek lâzım. En son ihtimal ve en son yapacağımız hareket budur. Kendisi ile böyle hareket etmeyi kararlaştırdık. Ben Ankara'ya gideyim, dedi ve gitti.»

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın, cepheye gelen Mustafa Kemal Paşa'ya durum hakkında verdiği bilgi, sağ kanatta ve sol kanatta yapılacak hareketler hakkında Yunan kaynakları neler diyor? İsmet Paşa'nın sözünü ettiği karşı taarruzlar düşmanı gerçekten etkilemiş midir? Şimdi bu soruların cevabını Yunan kumandanlarından General

Prens Andrea'nın *«Felâkete Doğru»* adlı kitabından nakledeceğiz. General şöylediyor :

«14. Piyade Alayı Kumandanı Albay Ziras'ı emrine verdiğim yarım batarya ile Afyonkarahisar'ına doğru sevk ettim. Albay Ziras, karşısındaki düşman müfrezesini mevzilerinden atarak, 13 Temmuz günü öğle zamanı Afyonkarahisar'ını zaptetti. Düşmanın bu kuvvetli mevziden çekilmesi, kendi sol kanadına yönelmiş olan tehdidi tam zamanında kavrıyarak kendi sol kanadını Kütahya bölgesindeki ordu, büyük kısmı üzerine çektiğini pek açık olarak göstermektedir. Bu durum şüphesiz, bizim harekâtımızın boşa gittiği anlamına gelmez. Fakat muharebenin uzaması tehlikesi başgöstermiştir. Çünkü düşman, bizim üstün kuvvetlerimiz karşısında kendisi için yapılması mümkün olan tek doğru harekâtı tatbik ediyordu: Çekiliyordu. Memleketin pek geniş bulunması, çekilerek düşmana daha uygun bir zamanda ve kendisi için daha elverişli bir arazi üzerinde gelecek bir harekât için hazırlıklı bulunmak imkânını veriyordu. Düşman, bunun için kuvvetlerini bozulmamış bir halde elde bulundurmaya çalışıyordu. Bize gelince, düşmanı muharebeyi kabul etmeye zorlamakla kendimizi o çekilirken takip etmek mecburiyetinde hissediyorduk. Böylece, misafirliğimizi istemeyen bir memlekette derinliğine doğru ilerliyor ve üstlerimizden durmadan uzaklaşıyorduk. Tabiî personelimiz kaçınılmaz bir yorgunluğa ve mazememiz aynı şekilde sürekli şekilde bir aşınmaya uğruyordu. Düşman niçin çekiliyordu? Sol kanadına yönelen tehlikeden kurtulmak için mi çekiliyordu? Yoksa bu genel bir çekilme miydi? Bunu kestirmemiz için henüz erkendi.

Birkaç gün sonra durum daha çok açıklığa kavuştu. Bizim ordumuzun teşkil eylemiş olduğu yarım dairenin iki ucunun Kütahya etrafında birleşerek tam bir daire olması için artık bir günlük daha yürüyüşe lüzum kaldığını ve düşmanın teslim olmaktan kurtulmak için Kütahya cephesindeki müstahkem mevzilerini süratle terketmesi gerektiğini anlaması Temmuzun 16'ncı gününe rastlar. Gerçekten düşman bunu farkederek süratle Eskişehir istikametinde çekil-

di. Düşmanın çekilmesi tam bir düzen içinde oluyor ve kuvvetlerinin büyük kısmını Yunanlıların kurduğu çemberden sapasağlam kurtarabiliyordu. 15 - 16 Temmuz muharebeleri esnasında Türklerin bir miktar asker, 3 yahut 4 top ve bir miktar makineli tüfek kaybına uğramaları, bizim umduğumuz büyük bozgunun gerçekleşmediğini göstermektedir.»

Yunan Generali Prens Andrea, çekilmekte olan Türk ordusunun karşı taarruzlarının nasıl etkili olduğunu, şöyle hikâye etmektedir :

«Benim kestirdiğime göre, Kütahya'dan çekilmekte olan düşman, tümenimin yürüyüşünü görmüş ve tümenin Başören'den çıkıp bir an önce Kargın'ı tutması halinde, kendi kanadının tehlikeye gireceğini anlamıştı. Bu tehlikeden kurtulmak için gerekli tedbirleri almış ve bir dereceye kadar muvaffak da olmuştur. Nitekim, düşman, Başören'den çekilip biz de düzlüğe çıktığımız zaman, şaşkınlığa değer bir manzara ile karşılaştık. Sekiz adet terkedilmiş top bulduk. Bütün kırlar ve Kargın köyü topçu mermileri ile ve çeşitli malzeme ile örtülüydü. Seyitgazi'nin hemen batısına rastlayan Üçsaray - Beşsaray bölgesinde olup bitenlere dair ilk raporları aldığım zaman, felâketi kavradım. Süvari tugayından bir yüzbaşı, heyecanlı bir hava içinde bana gelerek, durumu anlattı. Albay Ziras'ın, Nikolaides'in, süvari tugayı kurmay başkanının, binbaşı Papagos'un ve daha birçok subayların ölümüne şahit olan bu yüzbaşı, süvari tugayı ile 14. piyade alayının tamamiyle yok olduğunu, sağ kalan pek az canlı kimsenin de esir düştüğünü ve nihayet kendisinin güç hal ile kurtulabildiğini söyledi.

Tahkik edebildiğim kadarı ile, olay şöyle geçmiştir: Temmuzun 16'ncı günü öğleden sonra, tümenin önde giden bu müfrezesi, kendisine yol açmak için Akin'deki düşmanı zorlamış ve böylelikle Üçsaray üzerine yürüyüşe devam ederek, geceyi orada geçirmek üzere istirahate geçmiş. Albay Ziras, düşmanı küçük görür tabiatta bir adam idi. Bunun için, 16 - 17 Temmuz gecesinde ya yeterince gerekli emniyet tedbirlerini almadı, yahut ileri karakoldaki kıtalar gereğince dikkat göstermediler. Bunun için de baskına uğradılar. Er-

tesi gün (18 Temmuzda) düşman, tüfek ateşiyle ordugâha taarruz etmiş. Bu ateşten dolayı paniğe kapılan kıtalar, düzene sokulmaya çalışılırken, düşman topçusu ateşe başlamış. Bu ateş genel karışıklığı arttırmış. Herşeye rağmen, kıtalarımız iyi muharebe etmişler. Öğleye doğru, 14. alayın bazı kısımları kaçmaya başlamışlar. Süvari tugayı iyi çarpışmış. Tugayın bayrağını eline alan Albay Ziras, kaçanları durdurmaya çalışmışsa da muvaffak olamamış. Baskında ölü ve esir olarak ağır kayıp verilmiş.»

Herşeye rağmen, büyük Yunan taarruzu karşısında muharebeyi kaybeden Türk ordusu idi. Fakat ordu, Yunanlıların imha plânını bozmuş ve kendisini çember içine düşmekten kurtarmıştı. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, cepheyi sol kanattan çevirmek isteyen düşmana karşı, taarruzlar yaparak kuşatma harekâtını önlerken, bir yandan da cephenin sağ kanadında Eskişehir'i almış olan Yunanlılara karşı bir karşı tarruz tertiplemişti. Bu taarruz düşmanı daha çok sarsmış ve İsmet Paşa'ya, kuvvetlerini Sakarya gerisine çekmek imkânını sağlamıştır. İsmet Paşa bu olayları şöyle anlattı :

— Ankara'da, Mecliste kıyamet kopmuş. Bize aksediyor. Muharebe ile meşgulüz, Ankara'da olup bitenleri fazla bilmiyoruz. Herkes, bilhassa yazarlar, benim halimden kendilerine göre mâna çıkarıyorlar. Aslında benim sabit olan kanaatim o ki, biz bu boğuşmada, sonuna kadar bir netice almak fırsatını bulabiliriz. Düşündüğüm hareketleri de tecrübe ettikten sonra, ben, nasıl olsa orduyu kurtarıp Sakarya'ya götürürüm. Bu plâna göre hazırlanıyorum. Nihayet, İzzettin Paşa'ya sağ cenah açısından Eskişehir istikametinde sağ cenahımız karşısındaki düşman kıtalarına karşı bir taarruz yaptırdım. Yunanlılar, muharebeyi bizim için bir hezimet haline getirmek üzere her taraftan bastırıyorlardı. Birdenbire durdular. İzzettin Paşa'nın giriştiği taarruz ile Yunanlılar telâşa kapıldılar ve cephenin başka yerlerinden Eskişehir'e kuvvet çekmeye başladılar. Böylece, çok gayrı müsait şartlar içinde bulunurken, biraz nefes almak imkânını bulduk. Fakat akşama doğru düşmanın mukabil taarruzları başladığından, tekrar çekilmeye mecbur olduk. Çün-

kü sol cenahımızda düşman taarruzu bütün cepheyi kuşatacak ve Ankara ile irtibatını kesecek bir istidat göstermeye başlamıştı.

On gündür muharebe ediyoruz. Ordular arasında zaten mevcut olan muvazenesizlik büsbütün artmış bir vaziyette. Herşeyden evvel, ordumuzun yeniden intizama sokulması ve kendine gelmesi için 5 - 10 günlük bir zamana ihtiyaç var. Bunu yapabilmek için de muharebeyi kesmek ve düşmanla aramızdaki mesafeyi açarak Sakarya gerisine kadar çekilmek gerekiyor. Mustafa Kemal Paşa'dan bu esnada bir telgraf aldım. O, muharebeyi Ankara'dan günü gününe takip ediyordu. Cepheye geldiği zaman da kendisiyle mutabık kalmıştık. Zamanı geldiyse çekil, diyordu. Bunun üzerine 22 Temmuzda orduya çekilme emrini verdim. Kuvvetlerimi muhtelif istikametten Sakarya gerisine sevk etmeye başladım,

Askerî belgelere ve yayınlara göre, Eskişehir - Kütahya muharebelerinin 18 Temmuzdan sonraki gelişmesini şöyle özetlemek mümkündür :

20 Temmuzda, Ordu, Eskişehir doğusu - Seyitgazi hattını tutarak savunmaya geçti. Bugün, bütün cephede muharebeler oldu, fakat durum değişmedi.

21 Temmuzda, düşmana karşı taarruza geçildi. Özellikle Eskişehir'i geri almak hedefini güden bu taarruz, Eskişehir yönünde başarılı olmuş ise de, kendini toparlayan düşmanın karşı taarruzunu durduramayan Türk kuvvetleri, geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Türk Yüksek Kumanda Heyeti bugün, kesin bir karara varmak gerektiğini anlıyarak, durumu gözden geçirdi. Orduyu kurtarmak için esaslı tedbirler alınmalıydı. Fakat, İkinci İnönü Zaferi'nden sonra Büyük Millet Meclisi ve kamuoyu önünde yüksek perdeden konuşan askerî şefirlerin ve hele Mustafa Kemal Paşa'nın prestiji tehlikeye düşebilirdi. Orduya karşı henüz yeni duyulmaya başlayan güven yıkılır ve bütün memlekette bir moral çöküntüsü olabilirdi. O halde, ya bu mahzurlar göze alınarak orduyu kurtarma çarelerine başvurulacak veya ordunun kuşatılması tehlikesi bahasına adım adım savunma ya-

pılacaktı. Nitekim, 21 Temmuz muharebelerinde, bir düşman kuvveti cephenin sol kanadını kuşatacak tarzda kuzeye doğru sarkmış ve Kırgız dağını tutmuştu. Gece, bu düşman kuvveti takviye edilir de, ertesi gün (22 Temmuz) taarruzuna devam ederse, ordunun Ankara ile olan irtibatını ve yolunu kesebilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Temmuzda, cephenin sol kanadındaki XII. grup kumandanına ve İsmet Paşa'ya verdiği emirde, «... Bütün ordunun geri çekilmesi icabedebilir» dedikten sonra, kumandanların dikkatini, sol kanadı kuşatmak üzere Kırgız dağına ilerleyen düşmanın üzerine çekmiştir.

Ordunun düşmanla arasını açacak şekilde geri çekilmenin zorunluğu iyice anlaşılıyordu. Fakat, büyük toprak kaybederek yapılacak stratejik bir çekilmenin mahzurları da, yukarıda belirttiğimiz gibi, son derece önemliydi. Mustafa Kemal Paşa'nın telkin ettiği çekilmeyi, Batı Cephesi Kumandanı, 21 Temmuz akşamı verdiği bir emirle gerçekleştirdi. Bu emir, kısa mesafeli bir çekilmeyi bildiriyordu. İsmet Paşa, aynı zamanda Genel Kurmaya bir rapor yazarak, durumu bildirdi. Raporun bir yerinde şöyle diyordu :

«Diğer taraftan ordular arasında, kuvvet bakımından büyük bir dengesizlik de doğmuştur. Herşeyden önce, ordunun yeniden düzene sokulmasını sağlayabilmek için beş, on günlük bir zamana ve bir sahaya, meselâ Sakarya gerisine kadar çekilmesini zarurî sanıyorum.»

İsmet Paşa'nın yerine Genel Kurmay Başkanlığına vekâlet eden Fevzi Paşa, İsmet Paşa'ya verdiği cevapta, 21 Temmuz 1921 muharebesinden sonra Batı Cephesi kıtalarının bir müddet için düşmanla muharebeyi kabul etmemesi hakkındaki görüşe katıldığını bildirdikten sonra :

«Uygun kuvvette örtme kıtaları bırakarak, ordunun şimdiden kademe kademe Sakarya gerisine alınması muvafıktır. Yalnız Yunan ordusu ile beraber bulundukları rivayet edilen Ethem, Tevfik ve emsalinin, özellikle Haymana yönünden gerilere doğru sarkması ihtimaline karşı da gerekli tedbirlerin alınmasını rica ederim.» diyordu.

Sakarya gerisine çekilme konusunda Mustafa Kemal Paşa da aynı görüşteydi. İsmet Paşa'ya verdiği bir emirde :

«Askerliğin icabını tereddütsüz tatbik edelim. Diğer nevi mahzurlara mukavemet ederiz.»

Cephe Kumandanının, 23 Temmuzda yazdığı emirle Batı Cephesi kuvvetleri 25 Temmuz akşamına kadar Sakarya gerisine çekildiler. Cephe karargâhı 24 Temmuzda Polatlı'ya nakledildi.

10 Temmuzdan 25 Temmuza kadar aralıksız 15 gün süren ve harp tarihinde «Kütahya - Eskişehir Muharebesi» diye adlandırılan muharebeler, bu suretle sona ermiş bulunuyordu. Gerçekte, Yunanlılar, taarruzlarına 19 günlük bir ara vermişlerdi. 14 Ağustosta, muharebe, çok daha şiddetli olarak Sakarya'da yeniden başlıyacak ve bir 21 gün daha sürecekti. Yunan Büyük Taarruzu ile Türk İstiklâl Harbi, en kritik safhasına girmişti. Bu, iki taraf için de harbin bir dönüm noktasıydı.

21 Temmuz muharebesinden sonra Türk ordusunun çekilmesi, Yunan kumanda heyetini büyük ümitlere sürüklemiştir. Yunan kabinesi, askerî müşaviri General Stratigos, basın mensuplarına, taarruzun başından beri geçen harekâtı anlatarak, sözlerini şöyle bitirmiştir :

«Kemalist ordusunun âkibeti böyle oldu. Geriye kalan enkazın tamamen dağılması çok sürmeyecektir.»

Başkumandan General Papulos da «Essociated Press» muhabirine verdiği demeçte, Ankara yolunun Yunanlılara açılmış olduğunu bildiriyordu.

Yunanlılar, Kütahya ve Eskişehir muharebelerinin sonucunu, zafer sarhoşluğu ile, çok mübalâğalı değerlendirmişlerdir. Gerçi, bu muharebelerde ordu, önemli kayıplara uğramış, düşmana bir hayli silâh ve malzemeden başka, geniş arazi bırakmıştı. Fakat, Yunan stratejisi basarıya ulaşmamış ve önceden umdukları gibi Türk ordusu yok edilememiştir.

Eskişehir - Kütahya Muharebelerinde Türk ordusunun

verdiği kayıp, (er ve subay olarak) 1522 şehit, 4714 yaralıdır. Yalnız subay kaybı ise, şöyledir :

121 şehit
267 yaralı
54 esir.

En büyük insan kaybını Sakarya Meydan Muharebesinde verecek olan Türk ordusunun Eskişehir - Kütahya muharebelerindeki kaybı, Büyük Taarruz da dahil olmak üzere, Kurtuluş Savaşının bütün muharebelerindeki kayıplardan daha fazladır.

Büyük Yunan Taarruzunun Eskişehir - Kütahya muharebelerinde istenilen sonucu vermediği Yunanlılarca da kabul edilmektedir. Nitekim harpten sonra yazılan Yunan eserlerinde bu hususta önemli itiraflara rastlanmaktadır. Bir örnek olmak üzere «*Anadolu Seferi*» adlı kitaptan bir parçayı buraya alıyoruz :

«Haziran ve Temmuz ayları içinde yapılan Kütahya ve Eskişehir askerî hareketlerinde, ordumuz düşmana, yenilgisini itiraf ettirebilecek kesin bir darbe indirmeye muvaffak olamamıştı.

Hiç kayıp vermeden çekilmiş olan düşman, Kütahya ve Eskişehir'den çekilen kuvvetleriyle 21 Temmuzda şiddetli bir karşı taarruz bile yaptı ise de, birinci kolordumuz ve süvari tugayı, vaktinde yetiştiğinden, bu karşı taarruz sonuçlanmadan geri çekilmeye mecbur oldu. Kütahya ve Eskişehir askerî harekâtı bu suretle bitmiş ve maalesef bundan beklenen sonuç, yani Türk ordusunun mahv ve tahribi sağlanamamıştır.»

CEPHE
GERİSİ

Muharebe zamanlarında, Büyük Millet Meclisi'nde beliren fikirler, esen havalar ve entrikalar büyük önem kazanmaktadır. Ordunun başarılı bir şekilde muharebeler verdiği günlerde, Meclis, yumuşak, duygulu, müsamahalı ve cömerttir. Fakat, cephede işler ters gitmeye baş-

layınca, Meclis'in havası birdenbire sertleşir; muhalifler iyiden iyiye azarlar ve aklı ermeyen iyi niyet sahibi bazı milletvekilleri, etkilenerek, muhalefet safına sürüklenirler. Hiç bir mazeret kabul edilmez, kumandanlar gıyaben suçlanırlar, ağır ve kırıcı sözler edilir ve neredeyse idam sehpaları kurulacak gibi olur. İçinde yaşanılan zamanın kısır şartları, bütün zaaflar ve imkânsızlıklar, düşman kuvvetlerinin üstünlüğü tamamen unutulur. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, harbin sorumluluğunu omuzlarında taşıyanlar, gizli oturumlarda bile her gerçeği söyleyip açıklayamazlar. Bu yüzden savunmaları zayıf olur. Çekilen çeşitli güçlüklere, bir de Meclisin çıkardığı pürüzler eklenir. Cephede düşmanı durdurmanın çareleri aranırken, Meclis'i susturmanın yollarını bulmak gerekir. Üstelik, Meclis'e son derece saygılı davranmak şartiyle...

Yunanlıların 1920 yılı Haziranında yaptıkları taarruzdan sonra, Bursa'nın düşmesi üzerine Meclis, işte böyle bir hava ile sarsılmıştı. Bu defa, aynı krizi daha şiddetli olarak, Kütahya - Eskişehir Muharebesinden sonra yeniden görmekteyiz. Sağduyu hâkim olmadığı takdirde, bu kriz iki şekilde sonuçlanabilirdi, ya Mustafa Kemal Paşa'yı harcayacaklardı, veya O, zor kullanarak Meclis'i dağıtmak mecburiyetinde kalacaktı. Her iki ihtimalin de Millî Mücadele'yi nasıl ters bir yöne sürükleyeceğini kestirmek güç olmalı gerek...

Büyük Millet Meclisi'ni saran bu son kriz, Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık yetkisi veren kanunla, geçici olarak kapandı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliği riske edilmiş oluyordu. Şüphesiz, başka çare de yoktu. İşin bu safhasını, Yunan taarruzunun başlangıcından Sakarya Muharebesi'ne kadar geçen zaman içinde, cephe gerisi olaylarını ve özellikle Büyük Millet Meclisi'nde olup bitenleri, ana çizgileriyle vererek belirtmeye çalışacağız.

Yunanlılar, İnönü'den ikinci defa çekilirken, yolları üzerindeki kasaba ve köyleri yıkıp yakmışlar, halka zulmetmişler ve mallarını yağma etmişlerdi. Büyük Millet Meclisi, 9 Temmuz 1921 günlü toplantısında, Yunan zulmünü görüşüyordu. Halbuki, Yunan ordusu bir gün önce daha büyük kuv-

vetlerle taarruza geçmişti. Meclis, bu taarruzdan henüz haberli değildi. Yunanlıların Türk halkına yaptığı zulümler hakkında yapılan görüşmelerde hırçın bir hava sezilmektedir. Hükümet, bu konuda gerek Yunan hükümeti, gerekse tarafsız devletler nezdinde, bazı diplomatik teşebbüslerde bulunmuştu. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in 23 Nisanda Yunan Hariciye Nezaretine gönderdiği protestoda: «*Hesap günü geldiğinde, vahşi ve müteca viz ordunuzun sebebiyet verdiği veya vereceği bütün kayıpları tamamiyle istemesini bileceğiz.*» denilmekteydi. Meclis'te bu ve İspanya, Amerika, Fransa ve İtalya parlâmentolarına gönderilmiş diğer protestolar okundu. Fakat milletvekilleri, Yunan zulmünün protestolarla önlenmiyeceğini ısrarla belirtiyorlardı. Söz alan milletvekilleri, bu konudaki fikirlerini şu cümlelerle ifade etmek istemişlerdir:

«Son ve kati çare, orduyu taarruza geçirmektir ve bir an evvel müslümanları kurtarmaktır.»

«*Böyle protesto ile vakit geçirilmesin, fiilen ne yapmak lâzım ise, yapmak lâzım gelir.*»

«Bundan sonra her ne şekilde tecelli ederse etsin, siyaset, kanaatimce bizim süngümüzün İzmir Kordonuna gidip sulh kelimesini yazması ile teessüs edecektir.»

«... *Yoksa protestolarla morotestolarla iş bitmez ve bütün bunların önünü bu suretle almak uzun zamana bağlıdır. Ve zaman kalmamıştır efendiler.*»

«Ne protestosu? Yunan'a verilen bir plân var, verilen bir karar var. Bu plân dahilinde çalışıyor. Binaenaleyh, yapılacak işler nedir ve ne yapmak lâzım gelir? Efendiler, arkamızda koca bir Türkistan kıtası ve 300 milyondan fazla müslüman âlemi var. Onlara seslenelim. Bizi kesiyorlar ve öldürüyorlar, kalkınız, ayaklanınız, işte fotoğraflar, sinemalar, belgeler diyelim. Bunu yaptığımız gün, efendiler, 300 milyon müslüman kalkacaktır.»

Bütün bu konuşmalarda ne kadar cesurâne söylenmiş olursa olsun, bir harp bıkkınlığının ve yılgınlığının yarattığı bezginlik açıkça sezilmektedir. Uzayan harp, İkinci İnönü Zaferi'ne rağmen, yakın bir gelecekte genel bir zafer için

henüz bir ümit yaratacak durumda değildi. Milletvekillerinin önemli bir kısmı orduya da pek güvenmiyordu. Kuvay-ı Milliye'ye bel bağlayanlar hâlâ küçümsenmeyecek kadar çoktu. Mustafa Kemal Paşa da tartışma ve dedikodu konusu olarak bazı kimselere fazla bir güven vermemekte idi...

Yunan zulmü hakkında yapılan görüşmeler, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa'nın bir teklifi ile sona ermişti. Bu konuda Meclis Başkanlığına verilen 50 kadar önerge, gerekli tedbirleri almak üzere hükümete havale edilerek oturum kapandı.

Meclis bir gün ara ile 11 Temmuz günü toplandı. Milletvekilleri Büyük Yunan Taarruzunu öğrenmiş bulunuyorlardı. Oturum açılır açılmaz, birkaç milletvekilinin teklifi üzerine, ordunun zaferi ve mülk ve milletin selâmeti için Kayseri Mebusu Alim Hoca tarafından bir dua okundu. Meclis, gündemine göre, günlük işlerini görüşmeyi bitirince, öğleden sonra yapılan ikinci oturumda Fevzi Paşa, Yunan taarruzu hakkında ilk resmî bilgiyi verdi. Fevzi Paşa, bu kısa konuşmasında İtilâf Devletlerinin arabuluculuk teklifinin Yunanlılar tarafından reddedilmesi üzerine, 15 gündür bu taarruzun beklendiğini, ordunun gerekli hazırlıklarını yaptığını, Yunanlıların bu defaki hareketlerinde krallarının da beraber bulunmasından, muharebenin çok inatlı ve şiddetli olacağının anlaşıldığını söylemiş ve muharebeler hakkında teferruata girmemiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin 16 Temmuz günlü toplantısında, asker milletvekillerinin aşağıdaki takriri okundu:

«Millet ve memleketin girdiği ölüm kalım savaşında bugünkü tarihî safhanın önemini açıklamaya lüzum yoktur. En büyüğünden en küçüğüne kadar bütün evlâtlarının fiilen, fikren, kalben ilgilendikleri bu büyük savaşta aşağıda imzaları bulunan asker arkadaşlarınız, Millî Müdafaa Vekâletinin göstereceği herhangi bir lüzum üzerine hizmete derhal koşmak ve güçlerinin yettiği kadar çalışmak üzere Yüksek Heyetinizden izin verilmesini arz ve rica eyler.»

Tahrir ittifakla kabul olunmuştur. Fakat Batı Cephesi Kumandanlığına durum bildirildiği halde, ancak 4 Ağustos

günü Cephe Kumandanlığının bu hususiaki cevabı Meclis'te okunabilmiştir. Cephe Kumandanı, Millî Müdafaa Vekâletine, «*esasen asker olan milletvekillerinin orduda hizmete talip olmalarından dolayı ordu namına şükran ve minnetlerini*» arz ettikten sonra, kendilerine uygun vazifeler verilmesi düşünüldüğünden, emre hazır olmalarını bildiriyordu. Kütahya - Eskişehir Muharebelerinin hengamesii çinde asker milletvekillerine görev verilememişti. Fakat yakında başlıyacak olan Sakarya Muharebesinde, ordu, bu milletvekillerinden de yararlanacaktı.

Aynı gün Dahiliye Vekili Refet Paşa şehit düşen Tümen Kumandanı Yarbay Nâzım Bey'in şehadetini gayet duygulu bir dille Meclis'e bildirmiş ve Nâzım Bey'in rütbesinin albaylığa yükseltilmesini teklif etmiştir. Meclis bu teklifi ittifakla kabul ettiği gibi Nâzım Bey'in cenaze merasimine de katılmaya karar vermiştir.

Ordunun Sakarya gerisine çekilmekte olduğu günlerde, 23 Temmuz 1921 günü, Fevzi Paşa, Meclis'e muharebeler hakkında ikinci defa yine kısa bir açıklamada bulunmuştur. Fevzi Paşa, bu konuşmasında, Eskişehir - Kütahya muharebelerinin kaybını müphem ve yuvarlak lâflarla anlatmaya çalışarak sözlerine şöyle devam etmiştir :

«*Mamafih düşmanın muharebenin ilk günlerinde gösterdiği şiddet ve azmi kırılmıştır. Bununla beraber biz ümit ediyoruz ki, düşman ilerledikçe bu azim en sonunda tamamiyle gevşiyecek ve ordumuz geriden almakta olduğu kuvvetlerle düşmana üstün bir surette gerçek bir darbe indirecektir. Bu sebepten düşmanın ilerlemesine karşı yapılan söylentilere önem verilmemelidir. Ordu elde kaldıkça, memleketimizdeki imânı tam yürekler orduya yardımcı oldukça, herhalde gelecekte başarı bizimdir.*»

Fevzi Paşa, muharebe hakkındaki sözlerini bitirdikten sonra memleketin içten çökertilmesi için birtakım fesat hareketleri yaratılmak istendiğinin anlaşıldığını belirterek, bir süredenberi faaliyetleri durmuş bulunan İstiklâl Mahkemelerinin yeniden kurulmasını teklif etmiştir. Fevzi Paşa'nın

teklifi üzerine Kastamonu ve Konya'da birer İstiklâl Mahkemesi kurulması kararlaştırılmıştır.

Aynı gün Edirne Milletvekili Şeref Bey'in teklifi üzerine, Meclisin Orduya güvenini ve minnetlerini göstermek üzere bir heyet seçilmiştir.

Meclisin 28 Temmuz günlü toplantısında, cepheye gitmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın ve milletvekillerinden müteşekkil heyetin telgrafları okunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 17 Temmuzda cepheye gittiği halde ordunun Sakarya gerisine tamamen çekilmesinden sonra, 26 Temmuz günü çektiği telgrafta şöyle diyordu :

«Garp Cephesi karargâhına ulaşarak İsmet Paşa Hazretleri ile buluştum. Düşman Eskişehir yakınlarında durmuştur. Askerî durumumuz her bakımdan güven vericidir.»

Milletvekillerinden gelen telgrafta ise, ordunun sarsılmaz imânının devam ettiği, sükûnet ve güven içinde çalıştığı, cephe gerilerinde de durumun aynı şekilde olduğu bildirilmekte idi.

Büyük Millet Meclisi'ne, muharebeler hakkında yapılan açıklamalardan ve gerek Mustafa Kemal Paşa'nın gerekse Meclis'ten cepheye giden heyetin telgraflarından kolayca anlaşılacağı üzere, Meclis'in mâneviyatı pek sağlam değildir. İstanbul'da yayımlanan İkdam Gazetesi başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, Yunan taarruzundan önceki günlerde Ankara'ya gelmişti. Taarruz başladığı sırada Meclis'in havasını şöyle bulmuştu :

«Büyük Millet Meclisi'nin havasındaki —telâş demiyorum, korku ve yılgınlık aslâ değil— düşüncelilik ve endişeliliğe ne mâna vereceğimi bilemiyordum. Bahusus ki, mebuslarımızdan bazılarının iki İnönü imtihanından sonra dahi hâlâ ordumuzun savaş gücünden emin olmadıklarını hissediyordum. Diğer bir kısmının da, Mustafa Kemal Paşa, doğrudan doğruya ve bilfiil kumandan başına geçmedikçe bu işin içinden çıkılamıyacağına kanaat getirdiklerini anlıyordum. Bu iki grup arasında ise Enver Paşa takımının yeraltı tahrikleri sinsi sinsi alıp yürümekte idi.»

Muharebeler geliştikçe Meclis'in havası daha da bozulmuş ve Yakup Kadri Bey'in müşahedeleri kesinleşmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gitmeden önce uykusuz geçen gecelerini anlattıktan sonra yazar şöyle diyor :

«Meclis, Büyük Millet Meclisi. Lâkin, Eskişehir'in düşüşünden beri orasının bir arenadan farkı kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa, müzâkere salonundan içeri girer girmez, bir vakitler câzibe merkezini teşkil ettiği yerde, birtakım menfî etkiler ve hattâ homurtularla karşılandığını seziyordu. Neden? Onu da anlamakta güçlük çekmiyordu. Büyük Millet Meclisi'nin bir çok mebusları, bir askerî hezimete uğradığımıza kani idi ve bunun mesuliyetini O'nun omuzları üstüne yüklemek istiyordu.»

SEKİZİNCİ BÖLÜMÜN
EKLERİ

Ek : 1

BİR HÜKÜMET MERKEZİ ARANIYOR

1920 yılı sonlarına doğru Ankara hükümeti, yeni kurulmakta olan Türkiye Devleti için bir hükümet merkezi seçmek lüzumunu duymuş ve bu hususta bir karar almıştı. Büyük Millet Meclisine sunulan hükümet kararı aynen şöyledir :

«Allahın yardımı ile İstanbul'un kayıtsız şartsız kurtarılması başarısına ulaşılsa dahi, onu, bir merasim merkezi olarak muhafaza edip milletin asıl istiklâl merkezini, gerçek faaliyet ve hükümet merkezini, fabrika ve resmî kurumlarını, Anadolu'nun strateji bakımından en emin ve mahfuz bir yerine nakletmek ve kurmak lüzumu son harp ile tamamen ve kâmilen anlaşılmış olduğundan, 28 Kasım 1920 günü toplanan vekiller heyeti :

Önce : — Millî sınırlar ve millî savunma bakımından harita üzerinden inceleme yaparak hükümet merkezi olabilecek bölgelerin bir daire ile tesbit edilmesinin Genel Kurmay Başkanlığına verilmesi;

Sonra : — Fikir ve ihtisas sahibi bir özel komisyon kurarak işbu daire içinde inceleme gezisi yaptırarak merkez olmak üzere kabul edilecek şehrin tesbiti;

Üçüncü olarak : — İşbu payitaht komisyonunun; 1) dünüşülen merkezin mümkünse sahile, trafiğe elverişli bir şehir ile bağlı olmasına; 2) düşünülen merkezin, memleketın dört tarafına bağlanması imkânı bulunmasına, 3) elektrik istihsal edilebilecek tabiî veya sun'î şelâlelere yakın olmasına, 4) mümkün olduğu kadar kömür madeni çevresinde olmasına, 5) ormanlık bir alana yakın bulunmasına, 6) genel ihtiyaca yetecek kadar sulara malik bulunmasına veya suların taşınması kabil olmasına, 7) yerin ciyadeti abu hava sına, 8) büyük bir şehir kurmaya elverişli araziye malik bu-

lunmasına, 9) yapı malzemesinin temininin mümkün olmasına, 10) ve medenî şehir için bunlardan başka lüzumlu görecegi hususların lüzum ve vücuduna dikkat etmesine ve işbu şartların hepsi bulunmadığı takdirde çoğunluğu kendinde toplayan bir yerin seçilmesine;

Son olarak: — İşbu hazırlık sonunda baharda gerekli teşebbüslere ve inşaata hemen başlanarak, 1921 yılı kışında düşünülen payitahta hükümetin taşınmasına ve çeşitli hükümet dairelerinin şimdiden esaslı olarak kurmaya girişecekleri resmî kurumların bu merkezde kurulmasına dikkat etmelerine karar vermiştir.

İşbu kararın yürütülmesine Genel Kurmay, Millî Savunma, Bayındırlık, İktisat ve Sağlık Bakanları memurdurlar.»

27 Kânunuevvel 1920

Ek : 2

PARA MESELESİ

Büyük Millet Meclisi, Ankara'da kurulan yeni idarenin ilk bütçesini 1921 yılı Ocak ayında müzakere etmeye başlamıştı. Bütçe müzakereleri başladığı zaman, hükümetin maaştan dolayı borçları 1,5 milyon lirayı buluyordu. Hazırlanan bütçenin gelir kısmı 46 milyon lira olarak tahmin edilmekte idi. Bu gelirin 2,5 milyon lirası bina ve arazi vergisinden, 2 milyon lirası kazanç vergisinden, 5,7 milyon lirası hayvan vergisinden, 13,5 milyon lirası âşar vergisinden, 10 milyon lirası gümrüklerden, 3,5 milyon lirası tuz rüsumundan, üst tarafı da çeşitli küçük gelirlerden beklenmekte idi.

Bütçenin gider bölümü de şöyle idi :

551.012	lira	Zat-ı Hazreti Padişahı ve Hânedan-ı saltanat için
18.370	»	Meclis Başkanlığı
953.996	»	Büyük Millet Meclisi
28.618.556	»	Millî Savunma
8.944.887	»	İç İşleri
7.173.100	»	Maliye
2.759.274	»	Adalet
620.396	»	Bayındırlık
613.141	»	Sağlık
577.061	»	Millî Eğitim
522.062	»	Şer'iye
303.748	»	Dış İşleri
7.680.696	»	Düyun-u umumiye
26.696	»	Sayıştay
00	»	Danıştay
88.000	»	Basın ve Haberalma
874.000	»	Aşiretler ve Muhacirler.

Yunanistan'ın aynı yıl bütçesi ile Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ilk bütçesinin karşılaştırması da şöyledir :

	Gelir	*Gider*	*Açık*
Türkiye	*46 Milyon*	*60 Milyon*	*14 Milyon*
Yunanistan	*115 Milyon*	*142 Milyon*	*27 Milyon*

Türkiye'nin Millî Savunma için bütçesine ayırdığı 28 milyon liraya karşılık, Yunanistan'ın Millî Savunmaya ayırdığı para 53 milyon liradır.

Ek : 3

BİR İTİRAF

Yunan ordusunun Anadolu içlerine doğru ilerlerken ve sonra Sakarya Meydan Muharebesinde yenilip Eskişehir· Afyon hattına çekilirken ve 1922 yılında Büyük Türk Taarruzu ile bozguna uğrayarak Marmara ve Ege sahillerine kaçarken Türk halkına büyük zulüm yaptığı bilinmektedir.. Kral ailesine mensup Yunan Generali Prens Andrea «Felâkete Doğru» adlı kitabında 1921 yılı temmuzunda başlayan büyük Yunan taarruzunu anlatırken bu konuda büyük itiraflarda bulunmaktadır. Bu kitaptan bir parçayı aşağıya aynen alıyoruz :

«Saat 11'de olağanüstü bir sıcak altında, yorucu bir yürüyüşten sonra Sıvaslı köyüne vardık. İki saatlik mola emrettim. Tümenimde bir disiplin ruhu yoktu. Bu köye girerken eratın yaptıkları ve subayların büyük bir kısmının da bu hareketler karşısında gösterdikleri kayıtsızlık, teessüfe değer ki inanılmayacak dereceyi aşmıştır. Yapılan aşırılıkları haklı göstermek için Yunalıların yüzyıllarca Türk çizmesi altında yaşamış olduğunu ileri süren ve hatta bizi her türlü saygı ve itaat görüntüsü ile karşılayıp kabul eden bu barışsever ve silâhsız halka karşı aşırı kötülükler yapılmasını bile isteyen kimselerin zihniyetlerine teessüf etmekten ve onları ayıplamaktan kendimi alamıyorum. Yalnız ileri yürüyüş esnasında değil, Sakarya'dan yapılan geri çekilme sırasında bile içinden geçmiş olduğumuz memleketlerin halkını dehşete düşürecek düşmanlıklar gösterilmesine hiç bir lüzum olmadığını kabul etmekteyim. Belki başka birlikler misilleme yapmak durumunda kalmış olabilirler. Fakat halkın bize karşı tavır ve hareketi, ister korkudan, ister başka sebepten olsun, hiç de onlara kötülük yaptırmayı gerektirmiyordu. Orduda disiplin yokluğunu gösteren bu aşırılıkları durdurmaya kanunların müsaadesi nisbetinde bütün vasıtalara başvurarak çalıştım. Erlerin kötü hareketlerini önleyecek yerde, bu hareketlere kayıtsız kalan ve hatta açıkça teşvik ve iştirak eden, destekliyen subayların hareketlerinin nasıl mazur görüleceğini anlıyamıyorum. Esefle belirteyim ki, ordu 1917 yılından evvel kendisinin ahlâk ve tabiatına yabancı olan adetler kazanmıştı.»

Ek : 4

MİLLÎ MÜCADELEDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ

Hangi Hükümet	*Hangi Tarihlerde*	*Ne kadar iş başında kaldı*
Ahmet İzzet Paşa	14 Ekim 1918 - 8 Kasım 1918	25 gün
Ahmet Tevfik Paşa	11 Kasım 1918 - 3 Mart 1919 (Bu dönemde iki defa hükümet kurmuştur).	3 ay 22 gün
Damat Ferit Paşa	4 Mart 1919 - 30 Eylül 1919 (Bu dönemde üç defa hükümet kurmuştur).	6 ay 26 gün
Ali Rıza Paşa	2 Ekim 1919 - 3 Mart 1920	5 ay 3 gün
Salih Hulûsi Paşa	8 Mart 1920 - 2 Nisan 1920	25 gün
Damat Ferit Paşa	5 Nisan 1920 - 17 Ekim 1920 (Bu dönemde iki defa hükümet kurmuştur).	6 ay 12 gün
Ahmet Tevfik Paşa	21 Ekim 1920 - 4 Kasım 1922	2 sene 14 gün

Ek : 5

AHMET İZZET PAŞA

Son Osmanlı devlet adamları ve kumandanları arasında çok sayılan ve kendisine güvenilen bir askerdi. Almanya'da tahsil görmüş, ünlü Goltz Paşanın yardımcılığını yapmış, Genel Kurmay Başkanlığında ve Harbiye Nazırlığında bulunmuştur. Balkan Harbinde Başkumandanlığa, Birinci Dünya Harbinde Kafkas Ordıları Grubu Kumandanlığına getirilmesi, asker olarak kendisine ne derece değer verildiğini gösterir. İzzet Paşanın hizmetinden Enver Paşanın bile müstağni kalamayışı özellikle dikkat edilecek bir husustur.

Mustafa Kemal Paşa da, Ahmet İzzet Paşayı çok takdir eder ve sayardı. Nitekim, Talât Paşa kabinesinin çekilmesi söz konusu olunca Sadaret için ilk akla gelen İzzet Paşa olmuş ve Padişaha bir teklif şeklinde düşüncesini bildirmiştir. Talât Paşa da, istifa ederken en uygun halef olarak onu görmüş ve Padişah bu inanca katılarak onu sadaret makamına getirmiştir.

İzzet Paşa, büyük ihtirasları olmayan bir kimse idi. Verilen herhangi bir görevi rahatlıkla kabul eder ve aynı kolaylıkla görevden çekilmesini bilirdi. Birçok defa siyasî görevlerde bulunmakla, kumandanlığı dışında, ayrıca devlet adamı olarak tanınmıştı.

Bütün meziyetlerine rağmen, politik formasyonu Bâbıâlî ekolüne uygun olarak teşekkül ettiği için, Millî Mücadele zamanında falsolu hareket etmiş ve Kuvayi Milliye zihniyetini gereği gibi benimseyememiştir. En büyük hatası Ankara'ya katılmamasıdır. Ankara hükümetine karşı taahhütte bulunduğu halde İstanbul hükümetlerinde yeniden görev alarak, bu hatasını daha da ağırlaştırmıştır.

Orta sınıftan Rumelilili bir aileye mensup bulunan İzzet Paşa, Sadrâzam olduğu zaman 54 yaşında idi. 1937 yılında İstanbul'da 73 yaşında öldü.

Ek : 6

AHMET TEVFİK PAŞA

Bir paşazadedir. Babası Tuna havalisi kumandanı Süvari Feriki (Korgeneral) İsmail Hakkı Paşadır. İsmail Hakkı Paşa, ana tarafından Kırım hanlarından biriyle akraba olur. Tevfik Paşa, Harbiyeden süvari subayı olarak çıkmış ve pek kısa bir zaman sonra askerlikten ayrılarak hariciye mesleğine girmişti. Mesleğin bütün kademelerinde hizmet ederek Hariciye Nazırlığına kadar yükseldi. Birçok defa sadrâzam oldu. İlk sadareti Abdülhamit zamanındadır. Sultan Reşat'ın ve Vahidettin'in de aynı derecede güvenini kazanmış, herkes tarafından sevilen bir devlet adamı idi. Bütün hayatında hiç bir hizbe ve siyasî teşekküle bağlanmamış, tarafsız kalmasını bilmiştir.

Vahidettin zamanında dört defa sadarete getirildi ve Osmanlı İmparatorluğunun son sadrazamı olarak tarihe intikal etti. En uzun sadareti sonuncusudur. 2 sene 14 gün müddetle bu makamı işgal ettikten sonra Refet Paşanın Ankara Hükümeti adına İstanbul'a hâkim olması üzerine yerini yeni devletin mümessiline bıraktı. O tarihte 87 yaşında bulunuyordu. 1936'da İstanbul'da öldü.

Ek : 7

DAMAT FERİT PAŞA

Hariciye memuru iken saraya damat olmuştur. Hiç bir liyakat ve meziyeti olmadığı söylenir. Hattâ çok defa çocukça veya delice sayılacak hareket ve fikirlerinden dolayı gülünç olmuştur. Zayıf karakterli bir kimse idi. Siyasî hayatının tek olumlu işini bilmeyerek yapmış, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya gönderilmesine engel olmamıştır. Millî Mücadeleye bilerek ve isteyerek çok kötülük yaptı.

Sultan Vahidettin gibi bir hükümdar için en uygun sadrâzam o olabilirdi. Nitekim 5 defa sadarete getirilmiş ve bu makamı 13 ay 8 gün işgal etmişti. İzmir'in işgali, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçişi, Kuvayi Milliye hareketinin başlaması, Sıvas ve Erzurum Kongreleri, Ali Galip ve Anzavur vak'aları, Sevr Andlaşması gibi en önemli olaylar onun hükümleri zamanına rastlar.

Mustafa Kemal Paşanın, açıkça hücum etmekten çekinmediği Sadrazam Damat Ferit Paşa idi. Memleketten kaçtıktan sonra 1923'de Avrupa'da 70 yaşında öldü. Babası Şurayı Devlet (Danıştay) üyesi idi. Ailesi hakkında çeşitli şeyler söylenir.

Ek : 8

ALİ RIZA PAŞA

Emekli bir jandarma subayının oğludur. Mesleğinde çabuk yükselerek 1905 yılında 45 yaşında müşir (mareşal) olmuş, değerli bir asker idi. Almanya'da tahsil görmüş ve her rütbeyi hakederek kazanmıştır. Birkaç defa Harbiye Nazırlığında bulunmuş ve nihayet Damat Ferit Paşa hükümetinin düşmesi üzerine 2 Ekim 1919'da Sadarete getirilmiştir. Sivas kongresinden hemen sonra ve Damat Ferit Paşanın ardından hükümetin başına geçmesi Millî Mücadelede lehinde hayırlı bir işaret olarak telâkki olundu. Nitekim, Heyeti Temsiliye ile temasa geçmiş ve millî hareketin İstanbul tarafından tanınmasına vesile olmuştur. Vatansever bir insandı. Sadarete gelir gelmez Anadolu ile anlaşma zemini aranmış ve Amasya mülâkatını hazırlamıştır. Bu temasın olumlu bir sonucu olarak Osmanlı Meclisi Mebusanının toplanmasını sağladı. Fakat, millî harekete karşı gösterdiği bu anlayış, ne yazık ki belli bir sınırı aşamamıştır. Mustafa Kemal Paşa ile uzun boylu yazışmada bulundu ise de yeri, yine de onun yanında olmadı.

5 ay 3 gün süren sadaretinden sonra diğer kabinelerde görev almaktan çekinmedi.

1933 yılında 74 yaşında öldü.

Ek : 9

SALİH PAŞA

Bahriye Feriki (Korgeneral) Dilâver Paşanın oğludur. Ahmet İzzet Paşa ile aynı yaşta ve onun gibi yetişmiş bir asker idi. Almanya'da tahsil gördü ve Goltz Paşanın maiyetinde bulundu. 1908 devriminden sonra Harbiye Nazırı oldu. Daha sonraları başka kabinelerde Bahriye ve Nafia Nazırlıklarında bulundu.

Damat Ferit ve Ali Rıza Paşa Hüükmetlerinde Bahriye Nazırı idi. Ali Rıza Paşanın, Mustafa Kemal Paşa ile bir anlaşma zemini araması üzerine Salih Paşa İstanbul Hükümetinin temsilcisi olarak Amasya'ya gönderildi. Mustafa Kemal Paşa ile burada buluşarak anlaşmaya vardı

Ali Rıza Paşadan sonra Sadarete getirilen Salih Paşanın kurduğu hükümet de Ahmet İzzet Paşa hükümeti gibi kısa ömürlü (25 gün) olmuştur.

Ankara ile anlaşmak üzere İstanbul'dan Bileciğe gelen Ahmet İzzet Paşa Heyetine, Mustafa Kemal Paşanın arzusu üzerine Salih Paşa da katılmıştı. O da Ahmet İzzet Paşa gibi Ankara'da kalmak istememiş ve serbest bırakıldıktan sonra sözünde durmayarak İstanbul hükümetlerinde tekrar görev almıştır.

İstanbul'un işgali (16 Mart) Salih Paşanın sadareti zamanına rastlar. Bu vesile ile İtilâf Devletlerinin Anadolu harekâtı aleyhindeki tekliflerini kabul etmeyip istifa etmiştir.

Ahmet İzzet Paşadan 2 yıl sonra İstanbul'da 1939'da öldü.

Mahmut Kemal İnal (Son Sadrâzamlar) adlı eserinde onun için şöyle der :

«Salih Paşa, dahilde ve hariçte mükemmel tahsil görmüş, ilmî müktesebatını hüsnü ahlâkiyle tezyin etmiş, doğru özlü, doğru sözlü, cidi, metin ve mü'temen bir merdi muhterem idi.»

Ek : 10

İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİNDE İKİ TARAFIN KAYIPLARI

Subay	Türk	Yunan
Ölü	44	53
Yaralı	102	149
Kayıp	10	9
İdam	—	—
TOPLAM :	156	211
ER		
Ölü	637	669
Yaralı	1720	2874
Kayıp	1359	394
İdam	3	—
TOPLAM :	3119	3937

NOT :

1 — Yaralı Türk subayları arasında iki Tümen Kuman danı da vardı. Bunlardan biri, Albay Halit (Mecliste Ali Çetinkaya tarafından vurulan Deli Halit Paşa) 28 Martta, Albay Kemalettin Sami (Paşa) 31 Martta yaralanmışlardı. İki Tümen Kumandanının yaralanması, muharebeyi Türklerin niçin kazandığını açıklayan sebeplerden biridir.

2 — Kayıp er sayısının Türklerde Yunanlılara kıyasla çok fazla olması, dikkat çekici olup, Türk ordusunun bin-bir güçlükle henüz yeni kurulmuş olmasıyle açıklanabilir.

3 — İki tarafın kayıpları toplamının birbirine denk olması, her iki ordunun da aynı şiddetle savaştığını göstermektedir.

Ek : 11

1921 YILINDA ANADOLU'DA YUNAN KUVVETLERİ

Birlikler	*Subay*	*Er*
Anadolu Ordusu karargâh ve bağlılar	1026	18647
1. Kolordu karargâhı	156	3861
1. Tümen	317	8924
2. Tümen	305	9155
13. Tümen	322	8929
2. Kolordu karargâhı	69	1557
3. Tümen	250	9728
Girit Tümeni	191	5753
3. Kolordu karargâhı	158	3579
İzmir Tümeni	281	9122
Akdeniz Tümeni	286	9716
Manisa Tümeni	324	7943
Ayvalık Tümeni	181	5025
Süvari Tugayı	82	1606
TOPLAM	3.948	103.545

DOKUZUNCU BÖLÜM

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

A. M. KEMAL PAŞA BAŞKUMANDAN

1921 yılı Temmuz ayı başında başlıyan büyük Yunan taarruzu hedefine ulaşamamış ve Türk ordusu Sakarya gerisine çekilmişti. Şimdi Yunanlılar ne yapacaklardı? Yunan Başbakanı ve Harbiye Nazırı, Türk ordusunun Kütahya - Eskişehir muharebelerini kaybederek geri çekilmesini büyük bir başarı sayıyor ve bu başarının meyvelerini toplamak için Ankara üzerine yürümeyi istiyorlardı. Başkumandan Papulas ise elde edilen kazançla yetinmek ve daha fazla tehlikelere girmemek fikrinde idi. Fakat askerî bir deha olarak kabul edilen Albay Sarıyanis ve Başkumandanın Kurmay Başkanı Albay Pallis, Başkumandan ile aynı fikirde değilerdi. Bunlar Başkumandanı sürekli olarak etkiliyorlardı.

Harbiye Nazırı, kendi görüşünü kumandanlara şöyle açıklamıştı :

«Düşman her ne kadar şimdilik tamamiyle imha edilmemiş ise de, ciddî bir surette sarsılmıştır. Bu sebepten, bizim mevcut kuvvetlerimiz harekâta devam etmeye kâfidir. Ankara üzerine akın yapacağız.»

Yunan ordusunun bundan sonra ne yapacağı konusu böylece bir süre tartışılmış ve kurulan «Harp Meclisi»nde bir karara varılmıştır. Bu tartışmalar sırasında Yunan Başbakanı Gonaris, tartışmaya katılmayıp susan Başkumandanın Kurmay Başkanı Albay Pallis'e aşağıdaki üç soruyu sormuştur :

1 — Bundan sonra ordumuz, işgâl edilmiş olan arazide emniyet içinde ve taciz edilmeden kalabilir mi? Düşman kuvvetleri bize bu imkânı verecek kadar tahrip edilmiş midir?

2 — Şimdiki durum, silâh altındaki yedek sınıfların kademeli bir şekilde terhis edilmelerine müsaade eder mi?

3 — Yukarıdaki sorularımın cevabı olumsuz ise, ordu başkumandanlığının teklif edeceği yeni hareket nedir?

Kurmay Başkanı Pallis, gerçekten ilk iki soruya olumsuz cevap vermiş ve gelecekte yapılması düşünülen hareketi şöyle açıklamıştı :

«Düşmanla temas kuruluncaya kadar ileri harekete devam edilecek, eğer düşman Ankara'dan daha uzaklara, Sıvas veya Kaysesri'ye doğru çekilecek olursa, ordu, onun hükümet merkezine girecektir. Fakat Türk ordusu çekilmez ve bulunduğu yerde kalırsa, ona taarruz edeceğiz. Bu takdirde zaferi kazanacağımızdan hiç bir şüphemiz yoktur.»

Albay Pallis bunları söyledikten sonra, büyük mesafelerin katedileceğini belirterek Başbakandan ulaştırma araçları ve özellikle kamyon istemiş, bunlar verilmedikçe bir şey yapılamıyacağını belirtmişti. Başbakan da istenilen imkânların sağlanacağını vadettiğinden, «Ankara üzerine akın» kararına varılmıştır. Kralın huzurunda yapılan bu konuşmada Başkumandan herhangi bir fikir beyan etmemiş ve sürekli olarak susmuştu. Orduyu sevk ve idare edecek olan Başkumandanın bu davranışı, Yunan ordusunun gelecek taarruzda bir zafer kazanamıyacağının en büyük delili idi. Bir savaşı kazanmak için, herşeyden önce o savaşın kazanılacağına inanmak gerekir. Halbuki Yunan Başkumandanı zafere inanmıyordu ve böyle bir taarruza taraftar değildi. Sırf mevki uğruna, Başkumandanlığı kaybetmemek bahasına, inanmadığı bir tartışmaya katılmamıştı. Artık bundan sonra olayların içinde sürüklenmeye mahkûmdu. Nitekim, Kurmay Bavkanının hükümete sunulmak üzere hazırfladığı 28 Temmuz 1921 günlü raporu imzaladı :

«1 — Eskişehir'in işgali ve Eskişehir - Afyon cephesinde düşmanın parçalanması ile seferin birinci dönemi sonuçlanmıştır.

2 — İkinci dönemin hedefi, Kemal kuvvetlerinin bir daha Eskişehir önünde tekrar toplanmalarını imkânsız kılmaktır.

3 — Bu hedefi elde etmek için ordu Ankara üzerine akınlar yapmaya mecburdur. Bu akınlar sırasında düşman kuvvetleri ile temasa gelecek olursak, bu kuvvetleri ezmek ve Ankara'da biriktirilmiş olan düşmana ait malzemeleri tahrip etmek icabeder. Düşman, bundan sonra da teslim olmayacak olursa, Ankara'da uzun süre kalmakta bir fayda olmadığından, ordu, demiryolunu tamamiyle tahrip ettikten sonra Eskişehir'e geri çekilmelidir.

4 — Bu akından sonra Kemal'in büyük bir kuvveti elde bulundurması ve ona bir hareket kabiliyeti sağlaması ihtimali kalmayacaktır.

5 — Başkumandanlığın şimdiye kadar yaptığı incelemelere göre ordumuzun, Sakarya'nın doğusuna kadar ilerlemesinin mümkün olduğunu göstermiştir.

6 — Eğer bu akın sırasında ordu, düşmana rastlar ve onu ezerse, kuvvetinin bir kısmı ile Ankara üzerine yürümekte bir güçlükle karşılaşmıyacaktır. Fakat bunun aksine olarak düşman Sakarya'nın doğusuna çekilmiş ise, o zamanki şartlara göre karar verilerek ya ileri harekâta devam edilecek, yahut harekât durdurulacaktır.»

Bu harekâta başlamak için 20 günlük bir hazırlanma zamanına, 20 günlük de bir sonuç alma zamanına ihtiyaç olduğu sanılıyordu. Yunanlıları böyle bir hayale sürükleyen başlıca sebep, rahat bir durumda olmayışlarıdır. Gerçi Sevr antlaşması ile kendilerine Batı Anadolu'da bir bölge bağışlanmıştı. Bu bölgeyi daha da genişletmek istiyorlardı. Fakat elde edecekleri araziye sahip çıkabilmeleri, Türklerin buna razı olmasına bağlı idi. Halbuki Türkler bu duruma boyun eğecek gibi görünmüyorlardı. Türk ordusu yok edilmedikçe, Yunanlıların Anadolu'da kendilerine terk edilen bölgede rahatlıkla barınmaları ihtimali yoktu. Beri yandan, Yunanistan'da büyük bir huzursuzluk hüküm sürüyordu. Herkes savaşın bir an evvel bitmesini istiyor ve Anadolu'daki askerler, aynı sebeple terhis edilerek evlerine dönmek için can atıyorlardı. Eskişehir-Kütahya muharebelerinde alınan sonuç, yeni taarruzla daha büyük birz afere ulaşamadığı tak-

dirde, 1921 yılı yazı bitecek ve Yunan ordusu Anadolu'da bir kış daha geçirecekti. Bütün ümitler, Türk ordusunun ezilmesinde ve Ankara'nın ele geçirilmesinde idi.

Yunanlıları yeni bir taarruza zorlayan başka bir sebep de İngiliz Başbakanı Lloyd George'un tutumu idi. İngiliz Başbakanı, Eskişehir - Kütahya muharebelerinden sonra şöyle demişti :

«Yunanistan, artık Sevr antlaşması ile kendisine verilenle yetinemez; üste daha büyük bir tâviz almalıdır.»

Bu teşvik edici sözlerin etkisi ile Yunan ordusu 14 Ağustos 1921'de ileri harekete başlamıştır.

YUNAN ORDUSUNUN
KURULUŞU VE KUMANDANLARI

Ankara'ya karşı büyük bir sefere girişecek olan Yunan ordusunun kuruluşu ve kumandanlarını aşağıda veriyoruz :

1. Kolordu
Kumandanı : General Kondilis.
1. Tümen kumandanı : Albay Franko.
2. Tümen Kumandanı : Albay Valetas.
12. Tümen Kumandanı : Albay Kalidopolos.
II. Kolordu
Kumandanı : Prens Andrea.
5. Tümen Kumandanı : Albay Triliyos.
9. Tümen Kumandanı : Albay Kalineski.
13. Tümen Kumandanı : Albay Diyenis.
Süvari Tugay K. : Albay Nikolidis.
III. Kolordu
Kumanı : General Polimenakos.
3. Tümen Kumandanı : Albay Nikolaidis.
7. Tümen Kumandanı : Albay Pelatis.
10. Tümen Kumandanı : Albay Samilas.
Güney Gurupu
Kumandanı : General Trikopis.
4. Tümen Kumandanı : Albay Dimaras.
11. Tümen Kumandanı : Albay Klades.

Yunan ordusunda bu 11 tümenden ayrı olarak 5 müstakil piyade alayı mevcuttu. Bütün Yunan kuvvetleri :

120 piyade taburu
876 ağır makinalı tüfek
23 süvari bölüğü
284 top
8 tayyereden ibaretti.

Yunan ordusunun bütün mevcudu 122.164 kişi olup, bunun 85.000'i savaşçı er, 4.364'ü subay idi.

Görülüyor ki, Yunan ordusu Eskişehir - Kütahya muharebeleri başlangıcına nazaran sayıca ve silâhça takviye edilmiş ve tümenlerin isimleri kaldırılarak numaralanmıştır. Ayrıca, kumandanlar arasında da bazı değişiklikler yapılmıştır.

TÜRK ORDUSUNUN KURULUŞU VE KUMANDANLARI

Temmuz ayı başlarında büyük Yunan taarruzunu karşılayan ve Eskişehir - Kütahya muharebelerini veren Türk ordusu, bilindiği üzere I., II., IV., ve XII. gruplardan müteşekkildi. Süvari tümenleri, guruplar emrine dağıtılmıştı. Muharebeler kaybedilip ordu Sakarya gerisine çekilirken, yeniden guruplar teşkil edilmeye başlanmış ve ordunun kayıpları telâfi edilmek için Batı Cephesi emrine takviye kuvvetleri verilmesine çalışılmıştı. 14 Ağustosta Yunan ordusu taarruza geçtiği zaman, Batı Cephesi kumandanlığı emrinde yeniden teşkil edilmiş bulunan kuvvetler şöyle idi :

Mürettep kolordu
Kumandanı : Albay Kâzım (Özalp).
I. Gurup
Kumandanı : Albay İzzettin (Çalışlar).
II. Gurup
Kumandanı : Albay Selahattin Adil.
II. Gurup
Kumandanı : Albay Arif.

IV. Gurup
Kumandanı : Albay Kemalettin Sami.
V. Gurup (süvari gurubu).
Kumandanı : Albay Fahrettin (Altay).
İhtiyat gurubu
Kumandanı : Yusuf İzzet Paşa.

Batı Cephesi Kumandanlığına bağlı olan müstakil tümenler de şunlardır: 15., 6. piyade tümenleri, 3. süvari tümeni ve mürettep piyade tümeni.

Türk kuvvetlerinin tamamı 16 piyade tümeni, 4 süvari tümeni ve 1 süvari tugayından ibaretti.

Kütahya - Eskişehir muharebelerinde Türk ordusu kuvvetinin önemli bir kısmını kaybetmişti. Ordu, Sakarya gerisine çekildikten sonra mevcudun artırılması için aralıksız çalışılıyordu. Geniş çapta bir seferberlik ilân edilerek, Doğu Cephesinin ve Merkez Ordsununun hemen hemen bütün kuvvetleri Batı Cephesine gönderilmeye başlamış ve yeniden askere alınanlarla bunların yerine yeni birlikler teşkil olunmuştu. 5 Ağustos 1921 günü Batı Cephesinin savaşçı er sayısı 46.228'e yükselmiş ve bu tarihte makinalı tüfek ve top sayısı da aşağıdaki miktarları bulmuştu :

515 ağır makinalı tüfek.
255 hafif makinalı tüfek.
167 top.

M. KEMAL
BAŞKUMANDAN OLUYOR

Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir muharebelerini kaybetmesi, İstiklâl Harbini en tehlikeli noktasına getirmiş bulunuyordu. Ordunun büyük kayıplarla Sakarya gerisine çekilmesi, Ankara'da gizlenmesi mümkün olmayan bir sarsıntı yaratmıştı. Bu sarsıntının en şiddetli devresi 23 Temmuz 1921 ile 5 Ağustos 1921 tarihleri arasına rastlar.

Büyük Millet Meclisi 23 Temmuz günü, ilk üçü gizli olmak üzere dört oturum yapmıştı. Adana Milletvekili Damar Arıkoğlu bu gizli oturum görüşmelerini şöyle nakletmiştir :

«... Böyle bir tatsız günde, İcra Vekilleri ve Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa Meclisten hükümet namına gizli bir celse talep etti. Derhal gizli celseye geçildi. Kürsüye çıkan Fevzi Paşa'nın rengi uçmuş, traş olmamış, kimbilir kaç gündür uykusuzluktan gözlerinin etrafı halka halka, elbisesi toz, toprak, perişan kıyafetle söze başladı. Mebusların hiçbirinde ses yok, dikkatle onun ağzından çıkacak kelimeleri sabırsızlıkla bekliyorlardı. Fevzi Paşa dedi ki: Arkadaşlar tarihî günler yaşıyoruz. Yunanlıların çok üstün kuvvetle yaptıkları taarruza karşı asker ve subaylarımız insanüstü bir gayretle kahramanca çarpıştılar. Harp çok kanlı oldu. Ağır zayiata uğradık. Biz şehir, bölge harbi yapmıyoruz; hedefimiz nihaî zaferdir. Ordumuz stratejik bakımdan en müsait yerde harbe devam edecektir. Zaafa düşürecek yerlerle hiçbir alâkamız yoktur. Askerî noktadan en emin yerde harbedeceğiz. Hükümetimiz namına Ankara'yı bir hafta zarfında tahliye etmeye, hükümet merkezini Kayseri'ye nakletmeye karar verdik. Şimdiden hazırlığa başlamanızı rica ederim.

Hükümet namına İcra Vekilleri Reisinin bu beyanatı Meclis'te top gibi patladı. Zaten sinirler gergin. Kürsüye çıkan çıkana. Müteaddit celseler aktedildi. Kürsüye gelen mebusların hemen hepsi aynı cesaret, fedakârlık havası içinde konuştular. Açık, gizli ne varsa hepsini ortaya döktüler. Ömründe yemin merasiminden başka kürsüye çıkmıyan, hususî meclislerde bile az konuşan Dersim mebusu Diyap Ağa da söz aldı.»

Diyap Ağa «Efendiler biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeğe mi geldik?» demişti. Bu sözler, Arıkoğlu'nun belirttiğine göre Meclis'i bir kat daha heyecana getirmiş, sürekli alkışlarla karşılanmıştı. Meclis'te iki eğilim belirmiş bulunuyordu: Ankara'yı harpsiz terk etmemek ve orduyu bu hale getiren kumandanları cezalandırmak. Arıkoğlu, bu noktaya gelen görüşmeleri şöyle naklediyor:

«... Orduyu ne ile besliyeceğiz diye bağıranlar vardı. Fevzi Paşa bütün hatiplerin ateşli nutuk ve konuşmalarını dinledikten sonra kürsüye geldi. Bu şiddetli taleplere na-

sıl bir cevap vereceğini merakla bekliyorlardı. Dedi ki : Memleket müdafaasında tamamen sizinle aynı fikirdeyim. Stratejik kumanda hatasına gelince; Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi olmakla bizzat ben mesulüm. Hiçbir kumandan bundan mesul tutulamaz. Vereceğiniz cezayı şahsen şimdiden kabul ettiğimi arz ederim.»

«... Halbuki Meclis'e akseden malûmatta, Fevzi Paşa'nın hiçbir kusuru yoktu. Fevzi Paşanın böyle açık, mert ve samimî konuşması Meclis üzerinde büyük bir yumuşama havası yarattı. Bu hususta hiç kimse söz alıp kürsüye çıkmadı.»

Meclis'in bu gizli oturumunda yapılan görüşmeler aşağıdaki dört kararın alınması ile sonuçlanmıştı :

1 — Cephe'ye Meclis'ten bir heyet göndermek,

2 — Ankara'nın savunulması için şimdiden gerekli askerî hazırlıkları yapmak,

3 — Evrak ve ağırlığını Kayseri'ye nakletmekte hükümete serbestî tanımak,

4 — Meclis çalışmalarına ara vermeden devam etmek.

Kütahya - Eskişehir muharebelerine ayırdığımız bölümün son kısımlarında da belirttiğimiz üzere, Meclis'in 23 Temmuz günü yaptığı açık oturumda, Fevzi Paşa ve milletvekillerince durum daha değişik bir biçimde görüşülmüş ve kısa süren bu oturumda «Meclisin Orduya güvenini ve minnetlerini göstermek, selâmlarını götürmek maksadiyle» bir heyet seçilmesi kararlaştırılmış ve heyet 24 Temmuz günü seçilerek cepheye hareket etmişti.

Bu heyet üzerinde duruşumuzun sebebi şudur :

Kütahya - Eskişehir Muharebeleri yenilgisi, kaybedilen topraklar ve şehirler, tehlikenin Ankara'nın yakınlarına kadar gelmiş olması, Meclisin sorumlu aramasına yol açmıştı. Diyebiliriz ki, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı gösterilen muhalefetin en çok şiddet bulduğu günler yaşanıyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı sevmiyenler, otoritesini kırmak ve yıkmak istiyenler kolladıkları fırsatın ayaklarına geldiğini sanmakta idiler. Mustafa Kemal Paşa bugünlerde harcanabilirdi. Durum, muhalifler açısından böyle bir manzara göstermek-

te idi. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa ile görülecek hiçbir hesabı olmayanlar, hattâ onu samimiyetle destekliyenler, böyle kritik bir zamanda duruma Mustafa Kemal Paşa'nın hâkim olabileceğine inanmaktaydılar. İki tarafın niyeti bir noktada birleşiyordu : Olağanüstü tedbirler alınması zorunluğu.

İşte bu olağanüstü tedbirler cepheye gidip dönen heyet tarafından ortaya atılmış ve konu, sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın bütün sorumluluğu yüklenmesi hususunda düğümlenmiştir.

Meclis'in 2 Ağustos 1921 tarihli toplantısının birinci oturumunda, cephede gördüklerini anlatan heyet üyeleri birtakım hamâsî sözler söyledikten sonra gizli oturuma geçilmiş ve iki celse yapılmıştır. Gizli oturumlarda durum bütün açıklığı ile ortaya dökülüp tartışıldıktan sonra cepheden dönen heyetin verdiği bir teklif kabul edilerek, Dahiliye, Maliye ve Müdafaai Milliye Vekillerinin de katılması ile bir kanun tasarısı hazırlanması kabul edilmiştir. Komisyonca bir gün içinde incelenip tasarı haline getirilen teklif, Meclis'in 4 Ağustos tarihli toplantısında bir hayli görüşülüp tartışıldıktan sonra, henüz bir sonuca varılmadan on beş imzalı bir önerge üzerine tekrar gizli oturuma geçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın olağanüstü yetkilerle Başkumandanlığa getirilmesinin kararlaştırıldığı bu gizli oturum üzerinde durmadan önce, bu fikri ilham eden kanun teklifine kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

Cepheden dönen heyetin teklif ettiği kanunun 1. maddesi şöyledir :

«İcabatı ahval dolayısiyle aşağıda gösterilen mıntıkalara geçici olarak Büyük Millet Meclisince seçilmiş bir umumi müfettiş gönderilir.»

Tasarının 3. Maddesine göre, umumî müfettişlerin vazifeleri, memleketin maddî ve manevî kaynaklarını memleket savunmasının gereklerine göre tahrik etmek ve kullanmaktır. Müfettişi umumîler bulundukları vazifelerde askerî mülkî ve adlî idarenin bütün şubelerini teftişe, halkın

hukukunu korumaya ve lüzum gördükleri takdirded ilediklerı en yakın istiklâl mahkemesine vermeye yetkili olacaklardı. Tasarının bir başka maddesine göre de her yerde mülkî, askerî ve adlî bütün memurlar umumî müfettişlerin emirlerini yapmaya mecbur tutulacaklardı.

Harp alanı sayılan bölge ile bölgenin gerileri tasarıda 7 mıntıkaya ayrılmıştı.

Bu hükümlerden ve görüşmelerden anladığımıza göre, milletvekillerinde aşağıdaki gerçekler üzerinde birleşmeye doğru kuvvetli bir eğilim belirmişti :

1 — Harp durumu son derece tehlikeli bir hale gelmiştir.

2 — Düşman taarruzunu durdurabilmek için memleketin bütün kaynaklarını harekete getirmek şarttır.

3 — Düşmanın yeni taarruzunu karşılayabilecek tedbirlerin alınmasına ve kaynakların harekete getirilmesine normal hükümet teşkilâtının gücü yetmiyecektir. Bunun için Büyük Millet Meclisinin mutlak otoritesinin ve yetkilerinin harp alanına giren bölgelerde işlemesi gereklidir.

Gerçi, yeniden üç İstiklâl Mahkemesi kurulmasına karar verilmiş ve mahkeme üyeleri seçilmişti. Fakat bu olağanüstü mahkemeler nihayet kazai bir fonksiyon görmekte idiler. İcra da aynı kuvvet ve sür'atle işlemeli idi.

Söz konusu tasarının görüşülmesi yarıda bırakılıp gizli oturuma geçilince, yukarıda tesbit ettiğimiz esaslar değiş meksizin Meclis'te yeni bir hava esmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlığı kabul etmesi ile sonuçlanan bu gizli celse konuşmalarını şöyle anlatmaktadır :

«... nihayet Mersin Mebusu Selâhattin Bey kürsüden benim ismimi telâffuz ederek; ordunun başına geçsin! dedi. Bu teklife iştirak edenler çoğaldı. Buna muarız olanlar da vardı.»

«... Bir defa, benim fiilen ordunun başına geçmem teklifinde bulunanların fikir ve maksatlarını ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle beraber birçoklarının o zaman anladığımıza göre, bir kısım zevat, artık ordunun tamamen mağlûp olduğuna, vaziyetin iadesine imkân kalma-

dığına, binaenaleyh, davanın, takip ettiğimiz millî davanın kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu sebeple duydukları hiddet ve şiddeti benim üzerimde teskin etmek istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi tasavvurlarına göre, hezimete uğramış ve hezimete devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim hezimete uğrasın! Diğer bir kısım zevat, diyebilirim ki ekseriyet, bana olan emniyet ve itimatlarından dolayı samimî olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Henüz fiilen kumandanlığı deruhte etmemi mahzurlu görenlerin de mütalâası şu idi :

Ordunun bundan sonraki herhangi bir muharebede muvaffak olmaması, tekrar ric'at etmesi uzak bir ihtimal değildir. Bu vaziyetlerde ben, fiilen ordunun başında bulunursam, umumî anlayışa göre son ümidin de zeval bulmuş olduğu gibi bir inancın doğması ihtimali vardır. Halbuki henüz umumî durum son tedbir, son çâre ve son kuvvetlerin feda edilmesini gerektirecek mahiyette değildir. Binaenaleyh, umumî efkârda son ümidin saklanması için benim şahsen askerî harekâtı idare etmek zamanı gelmemiştir.»

Kendisinin de söylediği gibi, Meclis'te bütük çoğunluk, iki ayrı sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesini şiddetle istemekte idi. Durumu o kadar vahim görmiyen ve Mustafa Kemal Paşa'nın itibarını tehlikeye atmanın şimdilik lüzumsuz olduğuna inanan milletvekilleri azınlığı teşkil ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu riski o sırada göze almaya pek niyeti olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat, görüşmeler uzayıp gittikçe başka çâre olmadığına kanaat getirerek, Başkumandanlığı Meclisin bütün yetkilerini kullanmak şartı ile kabul edeceğini belirten bir önerge verdi.

Milletvekillerinin bir kısmı, özellikle muhalefet cephesinde bulunanlar, Mustafa Kemal Paşa'nın bu ölçüde geniş bir yetki ile Başkumandan olmasına itiraz ettiler. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör olmasından endişe eden bu milletvekilleri, geçici bir süre için dahi olsa Meclisin yetkilerinin kendisine verilmesini tehlikeli buluyorlardı. Hal-

buki, cepheden dönen heyetin ileri sürdüğü olağanüstü tedbirler ve Meclis'e verdiği kanun teklifi vesilesi ile yapılan görüşmeler, ordunun beklenen düşman taarruzuna karşı hazırlanmasında görev alacak kimsenin veya kimselerin Meclisin yetkileri ile teçhiz edilmesi fikrine, milletvekillerini büyük ölçüde hazırlamış bulunuyordu. Gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığı konusunda kesin bir karara varılamamış, fakat hava elverişli bir hale gelmişti. Ertesi gün (5 Ağustos 1921), Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey ile 9 arkadaşının imzasını taşıyan Başkumandanlık kanunu teklifi, müstaceliyet kararı ile ve isim tayini ile reye konulmuş ve alkışlar arasında oybirliği ile kabul edilmiştir.

HALK HERŞEYİNİ
ORDUSUNA VERİYOR

Mustafa Kemal Paşa Başkumandan seçilir seçilmez, orduya ve millete bir beyanname ile büyük tehlikeyi duyurmuş ve herkesi vatan savunmasına çağırmıştır. Sakarya önünde verilecek meydan muharebesinin kazanılması için yapılması gerekli büyük fedakârlık, halka ve orduya düşüyordu. Kurtuluş Savaşı, en tehlikeli dönemece gelmişti. Ankara, büyük bir heyecan içinde bulunuyordu. Türk Kurtuluş Harbinin bu dönemini, yalnız Ankara bakımından gereği gibi verebilmeki çin sayfalarca yazmak lâzımdır. Burada buna imkân olmadığından, o günlerin havasını özetle verebileceğiz. Olayları kronolojik sıra ile anlatırken, hem cephede olup bitenleri, hem de millî hareketin sözcüsü «Hakimiyeti Milliye» gazetesinin haberlerini takip edeceğiz.

6 Ağustos 1921

«Hakimiyeti Milliye» gazetesinin bugünkü nüshasında birinci sayfanın başlığı şöyledir :

«Mustafa Kemal Paşa Hazretleri dün Büyük Millet Meclisi tarafından Başkumandanlığa intihap edildiler.»

Resmî tebliğ :

«Cephelerde sükûnet var.»

7 Ağustos 1921

Gazetenin manşeti :

«Başkumandanımızın ordu ve millete beyannamesi».

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yüklendiği sorumluluğu müdrik olarak işe nasıl azim ve imânla sarıldığını, herşeyden önce millete ve orduya heyecan aşılamak istediğini gösteren bu beyannameyi aşağıya aynen alıyoruz :

«Orduya ve Millet!

Büyük muharebeden çıktığımız en zayıf bir zamanımızda, tekmil memleketi çiğnemek ve bütün ahaliyi mahveylemek için üzerimize hücum eden düşmana karşı milletçe birleştik ve pek kıymetli ordular vücuda getirdik. Muhtelif ve müteaddit cephelerde emsalsiz fedakârlıklarla millet hukukunu müdafaa eden ve en önde Yunanistan'ın istilâ ordularını iki defa tepeleyen bu millî ordularımız, o kadar yüksek bir azim ve imân ile muharebe ettiler ki, düşmanlar yalnız garp cephemizdeki ordumuza karşı kralları başlarında olduğu halde tekmil Yunan ordusunu Anadolu'ya getirmeye mecbur oldular.

Bütün kahramanlık meziyetlerini ve yüksek vasıflarını en mühim muharebe meydanlarında tanıdığım ordumuzun tedbirli ve yüksek kumanda heyeti ile fedakâr subaylarına ve kahraman erlerine, cedlerimizden tevariis edilen mümtaz hasletleri ile mütemayiz bütün millet fertlerine hitap ediyorum :

Millet kaderine el koymuş bulunan Büyük Millet Meclisi bugün beni ordunun başarısını sağlıyacak bütün tedbirleri almak üzere tam yetki ile donatarak Meclis Başkanlığından başka bütün ordular Başkumandanlığına memur eyledi.

Sizlere bu beyannameyi yazdığım dakikadan itibaren Allahın yardımına dayanarak ve öğünerek, bu büyük ve şerefli görevi yapmaya başlamış bulunuyorum.

Bana bu vazifeyi vermiş olan Meclis ve o Meclis'te temsil edilen kesin millet iradesi, hareket tarzımın mihrakını teşkil edecektir.

Hiçbir sebep ve suretle değiştirilmesine imkân olmıyan bu kesin irade, behemehal düşman ordusunuy ok eylemek ve bütün Yunanistan'ın silâhlı kuvvetlerini içine alan bu or-

duyu Anayurdumuzun harimi ismetinde boğarak kurtuluşa ve istiklâle kavuşmaktır.

Memleket ve Milletin maddî bütün kuvvetlerini bu sonucun alınmasına yöneltmek için, hiçbir tedbir ve teşebbüste müsamaha edilmeyecek, ne yer ve zamanla ve ne de mefhumu karşısında teferruattan ibaret olan diğer mülâhazalarla kayıtlı olmıyarak, düşman ordusunun yok edilmesinden ibaret olan bu gayenin elde edilmesi için gereken herşey yapılacaktır. Yardım Allahtandır.

Bu bildirinin tâ erlere kadar bütün ordu mensupları ile bütün memurlara ve ahaliye duyurulmasını rica ederim.»

9 Ağustos 1921

Bugün ilk defa halktan fedakârlık istenmekte idi. Hakimiyeti Milliye gazetesinin 1. sayfasında «*Hamiyetli Halkımıza*» başlığını taşıyan bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiri «*Ordunun iaşe ve giyimi için teşekkül eden Ankara Tekâlifi Milliye Komisyonu aşağıdaki kararları ilân eder*» cümlesi ile başlıyordu. Bildirinin 1. ve 2. maddelerinde, akla gelen bütün yiyecek maddeleri ile, çarık derisinden kundura çivisine, tiftik ve yapağıya kadar giyim kuşama yarıyacak bütün maddeler sayılıyor ve 3. madde, halkın ve tüccarın, bunlardan ellerinde ne miktar bulunduğunu bir beyanname ile komisyona bildirmeleri tebliğ olunuyordu. «*Tekâlifi Milliye Komisyonu Reisi İhsan*» imzasını taşıyan bildiri şu satırlarla sona ermekte idi:

«*... Beyanname vermiyenlerin mallarının müsadere ve kendilerinin hıyaneti vataniye cürmü ile tecziye edileceği beyan olunur.*»

10 Ağustos 1921

Hakimiyeti Milliye, bugünkü nüshasının ikinci sayfasında «*Harb silâhlarını teslim ediniz*» başlığı ile yeni bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride, teslimi istenilen silâh ve cephanenin cinsleri sayılmakta ve gerektiğinde her yerde silâh araması yapılacağı şiddetli bir dille bildirilmekte idi

Bu bildirinin hemen altında «*1 numaralı Tekâlifi Milliye Emri*» başlığı ile başka bir bildiri yer almaktadır. Bun-

dan sonra yayınlanacak Tekâlifi Milliye emirlerini naklet-meyeceğimizden, örnek olmak üzere 1 numaralı emri aşağıya alıyoruz :

«5.6.1921 tarih ve 908 numaralı Heyeti Vekile kararının 2. maddesi mucibince bazı mübayalar için en büyük mülkiye memurunun riyaseti altında en büyük maliye ve askeriye memurları ile meclisi idare ve Belediye, Ticaret odasından (mevcut olan yerlerde) ikişer âzadan mürekkep bir komisyon kurulması emir buyurulduğundan. Bu komisyonlar derhal her kaza merkezinde teşekkül edecek ve ilâveten kazalar Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi ve idarelerinden 2 âza da mezkûr komisyona âza sıfatiyle dahil olacaklardır. Bu komisyonların ismi Tekâlifi Milliye Komisyonlarıdır.

1 — Komisyonlar 11.8.1921'den itibaren daimî toplantı halinde bulunacak ve komisyon 2 ay müddetle askerî hizmetten tecil edilmek üzere ikişer kâtip, ayrıca dörder memur istihdam edeceklerdir.»

Bu teklifi Milliye Emrinin ikinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri, komisyonların nasıl çalışacaklarını ve toplanacak malların hangi cephelere gönderileceğini gösteriyordu. 5. maddesi ise, komisyon üyelerinden ihmal ve tekâsül gösterenlerin hıyaneti vataniye cürmü ile cezalandırılacakları nı belirtmekte idi.

Tekâlifi Milliye emirleri hemen daima gazetenin 2. sayfasında belli bir yerde yayınlanmıştır. Bu emirlerin yayınlandığı yerin bitişiğindeki sütun, İstiklâl Mahkemeleri kararlarına ve infazlara ayrılmıştı. Bu sütunda genellikle şu gibi haber başlıklarına rastlanmakta idi :

«İdam», «Kurşuna dizildiler», «Dün asılanlar», «Amasya'da bir idam».

Yine aynı sütunda, orduya yapılan bağışlara ve yardımlara ait haberlere de bilhassa yer verilmekte idi.

11 Ağustos 1921

Bugün Başkumandanlık bildirilerinin yayınlanmaya başladığını görmekteyiz. İlk bildiri *«Büyük Ordumuzun Teçhizi*

İçin» başlığını taşımakta idi. Bu bildirileri birer birer yazmamak için halktan neler istendiğini belirtmekle yetineceğiz.

Her evden birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık.

Parası sonra ödenmek üzere tüccar ve halkın elinde bulunan giyim kuşama ait bütün maddeler.

Yiyecek maddelerinin yüzde kırkı (parasını sonra ödemek üzere). Halkın elinde bulunan ulaştırma araçlarının, yük ve koşum hayvanlarının yüzde yirmisi.

14 Ağustos 1921,

Eskişehir ve Seyitgazi doğusunda bulunan üç kolordudan ibaret Yunan Kuzey Gurubu ve Afyon bölgesinde bulunan bir kolordu kuvvetindeki Güney Gurubu, bugün sabahın erken saatlerinde harekete geçmiştir. Türk ordusunun büyük kısmı Sakarya nehrnin doğu ve batısında bulunuyor ve düşmanın karşısında süvari tümenleri ve müstakil süvari alayları örtme vazifesi görüyorlardı. Türk süvarileri, Yunan ordusu karşısında oyalama muharebeleri vererek çekilmişler ve çok kritik durumlar geçirmişlerdir. Bir süvari alayı, arkası düşman tarafından kesilmiş olduğu halde, güçlükle çemberden kurtularak esir olmaktan veya imha edilmekten kurtulmuştur.

15 Ağustos 1921

Düşman ileri harekâtı devam etmiş ve Türk süvarileri düşmanla teması muhafaza ederek çekilmişlerdir. Yalnız bugün süvarilerimiz, ilerliyen düşman kuvvetlerini tâciz etmişler ve bunda etkili olmuşlardır. Yunan Kolordu kumandanlarından Prens Andrea, şöyle demektedir: «Düşman süvarisi tarafından yapılan devamlı tâcizler, taarruzların def'i için kıt'alarımızın sürekli olarak açılmasını gerektiriyordu. En aşağı üç tümene çıkan düşman süvarisinin taarruzlarını süvari tugayımız yalnız başına defetmeye kâfi gelmiyordu. Düşman süvarisi, kullandığı yerli, küçük atlara borçlu olduğu hareket kabiliyeti sayesinde her dakika başımızın üstünde idi. Bizim süvarimizin hareketsizliğinin kaçınılmaz bir sonucu olarak kolordum, her zaman kendisini kalabalık düşman süvarisi tarafından tamamiyle sarılmış buldu. Bu

süvari, kolordunun ve bilhassa ikmal birliklerinin hareketlerini tâciz etti.»

16 Ağustos 1921

Düşman ciddî bir mukavemete uğramadan ileri hareketine devam etmiştir.

17 Ağustos 1921

Yunanlılar, yürüyüş istikametini değiştirerek Sakarya güneyine sarkmaya başlamıştır. Türk cephe kumandanlığı da bunu sezmiş ve cephenin sol kanadına kuvvet kaydırmaya girişmiştir. Bugünkü harekette düşman ilerlemesi bazı yerlerde Türk mukavemeti ile karşılaşarak yavaşlamıştır.

Batı cephesinin takviyesi için bugün Meclis Muhafız Taburu iki topla Ankara'dan trenle hareket ettirilmiş, Düzce'deki bir süvari alayı ile Mudurnu'da yeni teşkil olunan bir tabur, cephe emrine girmek üzere harekete geçirilmiştir. Bilecik jandarma taburu birinci süvari tümeni emrine verilmiştir.

18 Ağustos 1921

Düşman kuvvetleri bugün Porsuk suyu kuzeyinde ve Sakarya nehri güneyinde ileri hareketlerine devam etmişlerse de, merkez kısmında ve Porsuk suyu ile Sakarya arasındaki hareketi ağırlaşmıştır. Türk süvarileri, düşmanla sıkı temasta bulunarak, düşmanı cepheden ve yanlardan tâciz ederek doğuya doğru düşmanla birlikte harekâta devam eylemiştir.

19 Ağustos 1921

Düşman ileri hareketi devam ederek büyük kuvvetlerle Türk cephesinin sol kanadı hizasına ulaşmıştır.

Genel Kurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa bugün cepheye gelerek sol kanat mevzilerini gezmiştir.

«Hakimiyeti Milliye» gazetesi, ikinci sayfasında bugün aşağıdaki resmî tebliği yayınlamıştır:

«Düşman kıt'aları sağ kanadımızla temas etmişlerdir. Afyon mıntıkasında kayda değer birşey yoktur. Karadeniz'de düşman Gerze'yi bombardıman etmiş ve bir kadın ile üç çocuk şehit olmuştur.»

20 Ağustos 1921

Türk süvarileri, cephenin sol kanadı açığına çekilerek buradaki düşman ilerlemesini önlemeye çalışmıştır. Süvari gurubu (5. Gurup), günlerden beri gündüz muharebe ederek, gece uzun yürüyüşler yaparak büyük feragat ve fedakârlık göstermektedir. Arada parça parça birkaç saatlik molalarla susuz bir çölde, yakıcı Ağustos sıcağı altında her saatini hareket halinde geçiren süvari gurubu, toputopu 1150 atlıdan ibaretti. Süvarilerin çoğunun kılıcı ve süngüsü yoktu.

Bir gün evvel sol kanat mevzilerini gezen Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, bugün intibalarını Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya şöyle ifade etmiştir:

«Mevzileri ve kıtalarımızın manevî kuvvetlerini iyi buldum, tahkimata devam edilmektedir. Meydan muharebesini kazanacağımıza ümidim çoktur. Muvaffakiyet Allah'tandır.»

Hakimiyeti Milliye gazetesinde bugün ile ilgili önemli bir haber ver esmî tebliğ yok.

21 Ağustos 1921

Düşmanın sol kanadımıza yapacağı taarruz için Sakarya güneyine kuvvet kaydırması bugün tamamlanmış ve Türk Başkumandanlığı ile Cephe Kumandanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı, düşmanın niyetini kesin olarak tesbit etmiştir. Bu maksatla bugün Mustafa Kemal Paşa (Ankara'da), Fevzi Paşa (Cephenin sol kanadında) ve İsmet Paşa arasında aralıksız telgraf yazışmaları olmuştur. Düşman kuvvetleri önemli bir harekete girişmemiş ve taarruz hazırlığı içinde kalmıştır.

22 Ağustos 1921

Sakarya güneyine (Türk cephesinin sol kanadı) intikal eden Yunan ordusu taarruz hazırlıkları ile meşgul olmuştur. Batı Cephesi Kumandanlığının 20 Ağustos'tan beri devam eden, kuvvetlerin büyük kısmını sol kanada kaydırma hareketi de bugün tamamlanmıştır. İki taraf da taarruz ve savunma için ağırlık merkezlerini bu bölgede toplayarak keşif faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Süvari gurup kumandanı Fahrettin (Altay) Paşanın emrinde serbest bırakılmış-

tır. Bu süvari tümenleri muharebe alanına bağlı kalmaksızın düşman yan ve gerilerinde hareket serbestisi almışlardır.

Hakimiyeti Milliye gazetesinde bugün şu kısa resmî tebliğ yayınlanmıştır :

«Batı Cephesinde sağ kanat ve merkezde önemli birşey yoktur. Sol kanatta düşmanın keşif faaliyetleri ateşimizle geri atılmıştır.»

a. MEYDAN MUHAREBESİ BAŞLIYOR

28 Ağustos 1921

Gazetenin birinci sayfasında «*Büyük muharebeler elan başlamadı*» başlıklı kısa bir haber yer almaktaydı. İkinci sayfadaki resmî tebliğ de önemli bir şey söylemiyordu :

«*Batı cephesinde, cephede keşif kolu faaliyeti olmuş ve düşmanın cephe gerisindeki köyleri yaktığı görülmüştür.*»

24 Ağustos 1921

Sakarya Meydan Muharebesi bir gün önce (23 Ağustos) başlamış bulunuyordu. Fakat bugünkü Hakimiyeti Milliye gazetesinin 1. sayfasında yer alan harp ile ilgli haber «Dün bütün cephelerde sükûnet vardı» başlığını taşımaktadır. Buna karşılık, 2. sayfadaki resmî tebliğden muharebelerin başladığı sezilmektedir. Tebliğ şöyledir :

«*Batı Cephesinde sol kanadımıza düşmanın taarruz hareketleri gelişmektedir. Bir kısım kuvvetlerimiz Aziziye'deki iki tabur muhafazasında bulunan bir düşman kafilesine yaptığı baskın ile düşmana 7'si subay olmak üzere 100'den fazla ölü verdirmiş ve bir çok silâh, cephane ve erzak elde etmiştir.*»

25 Ağustos 1921

Hakimiyeti Milliye, Sakarya Muharebelerinin başladığını nihayet bugün «Sakarya güneylerinde muharebe başladı» başlığı ile vermiştir. Gerçekten Yunan taarruzunun asıl Türk mevzilerine çattığı ve Meydan Muharebesinin ciddî olarak bütün cephede başladığı gün, 24 Ağustos günüdür. Bugünün muharebelerini bildiren resmî tebliğde şölye denlimekte idi :

«*Batı Cephesinde dün (23 Ağustos kastediliyor) sol kanadımızda ileri mevzi çarpışmaları olmuş ve bugün (24 Ağustos kastediliyor) düşman, taarruzuna devam etmiştir.*»

26 Ağustos 1921

Gazetenin 1. sayfası geniş ölçüde muharebeye ait haberlerle doludur. Manşette şöyle denilmektedir :

«Bütün cephelerde şiddetli muharebeler olmakta ve ordumuz büyük bir kahramanlık göstermektedir.»

Yine birinci sayfada, aşağıdaki haber başlığına rastlanmaktadır :

«Düşmanın mühim kuvvetler ile Beylik köprüden taarruzunu müteakip muharebe bütün cephelere sirayet etmiştir.»

Gerçekten 25 Ağustos günü, gündüz ve gece devam etmek üzere 80 kilometreyi bulan bütün cephe boyunca Yunanlıların genel taarruzu ve Türklerin karşı taarruzları ile geçmiştir.

Bugünün muharebeleri hakkında Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşanın Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği şu kısa rapor durumu özetlemektedir :

«Bugünkü muharebeleri Alancık şimal sırtlarında takip ettim. Türbe Tepeye yapılan taarruzumuz muntazam cereyan etmiştir. II. ve daha sonra III. Gurup Kumandanları ile temas ettim. Onlar da vaziyeti iyi görmektedirler. I. Gurubun karşısındaki vaziyet emindir. Bugünkü muharebelerin tamamiyle lehimize olduğu ve bundan sonrakilere de emniyetle bakılacağı kanaatindeyim. Yalnız bu müsait vaziyeti devam ettirebilmek için cephane ve efrat ikmali işlerinin alâkalı makamlarca yakından takip edilmesi şarttır.»

Hakimiyeti Milliye Gazetesinin 26 Ağustos günlü nüshası yukarıda da belirttiğimiz üzere baştan aşağı muharebe haberleri ile dolu idi. Gazetenin 2. sayfasında «Son havadisleri»n başlıkları şöyledir :

«Süvarilerimizin pek önemli başarıları»
«Tarihin en parlak levhaları»
«Haymana Meydan Muharebesinin ilk günü»

Resmî tebliğde ise, bütün cephede muharebeler olduğu, muharebelerin aralıksız 24 saat devam ettiği ve sonuçta mevzilerimizin elimizde kaldığı, düşmandan bir miktar esir

ve 2 otomobil ile 200'den fazla deve ve mekkâre iğtinam edildiği belirtilmekte idi.

Muharebeler 26 ve 27 Ağustos günlerinde Türk Ordusunun sevk ve muharebe üstünlüğü ile geçmiştir. Yine kronolojik sıraya göre fakat resmî tebliğlere bağlı kalmaksızın günü gününe olayları takibe devam edelim :

27 Ağustos 1921

Bugün de şiddetli muharebeler devam etmiştir. Türk ordusu yüksek kumanda heyetinin, savunma gücünü kamçılayacak tedbirler aldığı görülmektedir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa bu maksatla aşağıdaki emri vermiştir :

«1 — Bugün 27 Ağustos muharebesi bütün cephede emniyet verici bir şekilde cereyan etmiştir.

2 — Bütün gruplar şimdiki mevzilerini son nefeslerine kadar müdafaa edeceklerdir. Bundan evvel düşmanın ötede beride kazandığı tektük mevzii muvaffakiyetler fırtınalı ve karanlık gecelerde vazifelerimiz arasındaki anlaşamamazlıktan ileri gelmiştir. Düşman kendi kuvvetine dayanarak henüz ciddî bir muvaffakiyet kazanmış değildir. Bunun içindir ki, sükûnet ve metanetle mevzilerimizi müdafaa ederek düşmanı pek yakında kat'i hezimete uğratacağımıza şüphe edilmemelidir.

3 — Bugün; gün battıktan sonra cephede sükûnet başlamışsa da, dün gece olduğu gibi bu gece de düşmanın baskınlarını ve gece hücumlarını beklemeli ve bütün kıtalar buna göre uyanık bulunmalıdır. Düşmanın gece baskınları behemehal süngü hücumu ile püskürtülecektir.»

Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa da şu emri vermiştir :

«Bugün 27 Ağustos; görülen düşman hareketlerinden akşama kadar cephemize sokularak dünkü gibi akşam ve geceleyin mevzilerimize hücum edeceği anlaşılmaktadır. Kıtalarımızın da buna göre hazırlanarak düşman piyade hücumlarına ateşle karşı koymakla beraber süngü hücumu yapılmak üzere gerilerde münasip kuvvette kıtalar bulundurulması lâzımdır. Düşmanın bugünkü taarruzu durdurulursa kat'i neticeyi kazanacağız.»

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa da cephe emrinde şöyle diyordu :

«27 Ağustosta kat'i neticenin tarafımızdan alınması beklenir. Ordu bulunduğu mevzileri kat'i olarak müdafaa edecektir.»

28 Ağustos 1921

Bugün de bütün cephede şiddetli muharebeler ve mevzii boğuşmalar olmuştur. Türk ordusu, Başkumandanından erine kadar büyük bir azimle direnmektedir. Düşman ise, son kozunu oynadığının farkında olduğu için, bütün gücü ile gece ve gündüz Türk cephesinin sol kanadını çökertmeye ve Ankara yolunu açmaya çalışmaktadır. İki taraf da ağır zayiata uğramaktadır. Türk ordusunun özellikle subay zayiatı büyüktür. Buna örnek olmak üzere bir tümen kumandanının, grup kumandanı Albay İzzettin (Çalışlar) beye 28 Ağustos günü verdiği bir muharebe raporunu aşağıya aynen alıyoruz :

«1. Tümene verilen savunma cephesi geniştir. Bu gece tümen cephesini merkezde muhafız taburu, sağda 23. tümenden bir alay, solda Osman Ağa milisleri olmak üzere tesbit ettim. Tümenin diğer kıtaları dün ikmal eratı almıştır. Cephenin bir düşman taarruzuna karşı tesbiti için en muntazam bir kıt'anın vücuduna ihtiyaç vardır.

2 — Subay zayiatı fazladır. Hücum taburunun yalnız 2 subayı kalmıştır. 42. alayda kumandanlık vekâleti bir yedek teğmenin elindedir. Zayiat noksanının süratle kapatılmasına çalışılmasını rica ederim.

3 — Tümen cephanesizdir.»

29 Ağustos 1921

Sakarya Meydan Muharebesi bütün şiddeti ile bugün de devam etmiştir. Yalnız Yunan ordusunun takati azalmak üzeredir. Yunan Kolordu Kumandanlarından General Prens Andrea'nın hatıralarında belirttiği üzere, Yunanlılar, 24 - 29 Ağustos günlerinde bütün kuvvetlerini birinci hatta sokarak geceli ve gündüzlü muharebelerle ve bol cephane sarfederek ancak 15 kilometre ilerleyebilmiştir.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa bugünkü emirlerinde de «Ordu tuttuğu mevzileri kat'i surette müdafaa ve muhafaza edecektir» diyordu.

30 Ağustos 1921

Bugün de Yunan ordusuna pahalıya mal olan taarruzlar ve Türk ordusunun karşı taarruzları ile geçti.

31 Ağustos 1921

Yunan Kolordu Kumandanlarından General Kondilis'in itiraf ettiği üzere, 31 Ağustos, Yunan Ordusunun ağır zayiat günüdür. Türk savunması bugüne kadar hiçbir zaaf göstermemiştir. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, bugünkü, 31 sayılı emrinde günlerdenberi tekrarlanan formülü bir kere daha yazmaktadır :

«31 Ağustosta ordu elinde bulundurduğu ve yeniden tutacağımız mevkileri kat'i olarak müdafaa ve muhafaza edecektir.»

Sağ ve sol kanadındaki tümenlerin geri çekilmeleri karşısında grubunu geri çekerek cepheyi düzeltmek teklifinde bulunan II. grup Kumandanı Albay Selâhattin Adil Bey'e İsmet Paşa şu cevabı vermişti :

«Düşman ile temastan evvel çekilmekten bahsedilmez. Komşu kıtalara yardımı düşünün!»

Bugün, Yunanlılar, Çal Dağı'ndaki Türk cephesinde bir gedik açtıkları halde, taarruz güçlerini kaybettiklerini iyiden iyiye anlamışlardı. Yunan Kolordu Kumandanlarının hatıralarından anlıyoruz ki, Yunan ordusu imkânsızlıktan, açlıktan, mütemadi taarruzların verdiği ağır zayiattan sonra artık, bugünden (31 Ağustos) itibaren plânlı ve hâkim taarruzlar değil, taarruz yapmış olmak için taarruz ediyordu. Yunan Genel Kurmay ikinci başkanı Albay Sarıyanis'in dediği gibi «Yunanlılar oyunu kaybetmişlerdir.»

Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın Sakarya Meydan Muharebesinin gösterdiği duruma koyduğu teşhis ises, 31 Ağustos günü Millî Müdafaa Vekili Albay Refet (Bele) Beye yazdığı aşağıdaki emirden anlaşılmaktadır :

«Anadolu müdafaası 1-2 günlük meydan muharebesi şeklinden çıkarak devamlı yıpranma seferi haline girmiş sayılabilir. Bu halde muvaffakiyet daima ikmal kabiliyetine bağlıdır. Bugün için top ve tüfek ile bunların cephane ihtiyaçlarını daha geniş mikyasta düşünmeye mecburuz.

... İnatlı ve devamlı muharebeler batı âleminin bizi yenemiyeceğini ve en inatlı mevzi muharebelerinde bile dayanak kudretinde olduğumuzu göstermiştir. Bu bizim için en büyük bir kuvvet ve metanet alâmeti sayılmalıdır.»

1 Eylül 1921

Türk ordusu bakımından bugün muharebenin en kritik günlerinden biriddir. Yunan taarruzu Haymana ve Çal Dağı yönlerinde önemli gelişme kaydetmiştir. Türk Başkumandanlığı bütün ihtiyat kuvvetlerini de bu bölgede muharebeye sürmüştür. Muharebe, taarruzlar, karşı taarruzlar ve mevzilerin el değiştirmesi şeklinde oynak bir şekilde sürüp gitmiştir. Özellikle Haymana'nın elden çıkarılmaması için kanlı muharebeler yapılmıştır. Yalnız bu noktadaki muharebede Türk ordusu üç alay kumandanı, 5 tabur kumandanı, 900 er ve 82 subay kaybetmiş ve taburlar teğmenlerin idaresinde kalmıştır. Çal dağı bölgesinde ise çok buhranlı anlar yaşanmış, büyük cephane sıkıntısına maruz kalınmıştır. Alınan esirlerden öğrenildiğine göre, Yunanlılar da bitkin bir vaziyette idiler. Kayıpları çok fazla idi. Bölük mevcutları 30 ere inmişti. Açlık sıkıntısı çekmekte idiler. Muharebeye karşı bıkkınlık duyulmaya başlanmıştı.

2 Eylül 1921

Türk cephesinin bir kilit noktası sayılan Çall Dağı bugün Yunanlılar tarafından zaptedilmiş, cephenin diğer noktalarında da Yunan taarruzu devam etmiştir.

Muharebe kurallarına göre Çal Dağının düşman eline geçmesi muharabenin Türk ordusu aleyhine döndüğünü göstermektedir. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu olayı şöyle değerlendirmiştir :

«Daima cephelerini muhafaza eden, aklını ve ferasetini muhafaza eden bir ordu için mevziin ehemmiyeti yoktur.

Bir asker her yerde muharebe eder. Tepenin üstünde, tepenin altında, derenin içinde de muharebe eder.»

Yunan taarruzunun gelişmekte olmasına rağmen Yunan ordusunun bitkinliğini yukarıda belirtmiştik. Bu durumu şimdi Yunan Kolordu Kumandanlarından Kondilis ve Prens Andrea'nın hatıralarından alacağımız parçalarla tesbite çalışalım.

General Kondilis «Anadolu Seferi» Adlı hatıralarının 519. sayfasında 2 Eylül gününü anlatırken şöyle der :

«Bugüne kadar cephemizde devam eden muharebeler pek çetin olmuştu; cephanemiz pek az kalmıştı. Erler günlerden beri açtı. Biraz kaynamış buğday ile nefislerini körletiyorlardı. Mücadele gece gündüz devam etmekte olduğundan, istirahat için gece bile vakit yoktu. Düşmanın direnmesi günden güne artmakta devam ediyordu ve bundan da muharebenin daha fazla şiddetle devam edeceği anlaşılıyordu.»

General Prens Andrea ise «Felâkete Doğru» adlı eserinin 129. sayfasında 2 Eylülü şöyle anlatır :

«Son dört gün zarfında ekmek istihkakının yalnız 1/4'ü ve pek az cephane gelmişti. İstihkak yalnız etten ve kaynamış buğdaydan ibaretti. Bu da odun ve ateş tedarik edilemediğinden, güçlükle hazırlanabiliyordu. Bu mahrumiyetler yüzünden durum günden güne kötüleşmekte ve çok zayiat vukua geldiği, erzak ve cephanenin tükendiği hakkında erler arasında yayılan şayialar yüzünden pek ziyade endişe edilmekte idi. Bu şayia ve hikâyeler erlerin mecburî olan hareketsizlikleri yüzünden artıyor ve düşüncesizce yapılan caniyane propagandalar büsbütün alevleniyordu.

Gerçek şudur ki, biz artık umumî bir çıkmaza saplanmıştık. Ordu Başkumandanı düşmanın kudret ve kuvvetini tamamiyle istihdaf ederek harekete başlamış ve orduyu içine sürükledikleri memleketin ve arazinin tabiatını veyahut kıtaları ikmal etmek için lüzumlu olan vasıtaları yeteri kadar hesap etmemiştik. Daha şimdiden zayiat pek ciddî, kıtaların hareket kabiliyetleri nakliye güçlüklerinden pek azalmış, erlerin mâneviyatı evvelkinden pek farklı, düşmanın

aksine olarak karar, cesaret, hareket kabiliyeti vasıflarına malik olduğunu göstermiştir.

Zaafımız o dereceydi ki, Ankara'ya girsek bile kışın yaklaşmasından evvel de düşman tarafından ciddî bir surette hırpalanmak ve yıpratılmaktan kurtulmak için bu şehri bırakmak ve Eskişehir'e dönmek mecburiyetinde kalırdık.»

3 ve 4 Eylül 1921

Yunan Ordusu yukarıda belirttiğimiz gibi güçsüz duruma düştüğünden ve yüksek sevk ve idare zaafından dolayı 2 Eylüldeki başarılarından faydalanamamıştır. Bu sebeple 3 ve 4 Eylül günlerinde Yunan harekâtının durduğunu görmekteyiz.

5 Eylül 1921

Yunanlılar genel bir taarruza geçmişler ve mevzii bazı hareketlere teşebbüs etmişlerdir.

Bugüne kadar Batı Cephesi Kumandanlığınca verilen emirlerde birliklerin bulundukları mevzileri sonuna kadar savunmaları sık sık tekrarlanan formüldü. Artık muharebenin seyri Türk Ordusu lehine döndüğünden, emirlerde yeni bir formülün ileri sürüldüğü görülmektedir. Batı Cephesi Kumandanı 5 Eylülde yazdığı bir emirde «Ordu, bulunduğu mevzileri kat'i surette müdafaa edecektir» formülünü tekrarladıktan sonra yeni formülü şöyle ifade etmiştir:

«Bundan böyle düşen her nokta karşı taarruzlarla geri alınacaktır.»

6 Eylül 1921

Yunan ordusu bugün de hareketsiz kalmıştır. Kuşkulu ve ürkek halinden anlaşıldığına göre bir Türk taarruzu beklenmektedir. Artık muharebenin kaderi iyiden iyiye belli olmuştur. Türk ordusunun morali yüksektir. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın, bugünkü tarihle Gurup Kumandanlıklarına yazdığı bir tebliğin ikinci maddesinde şöyle denilmektedir:

«İstanbul'dan bugün gelen bir raporda düşmanın 30.000 zayiat verdiği ve bundan başka Yunan ordusu içinde Malar-

ya hastalığının hüküm sürmekte olduğu ve ric'at etmekte olduğu bildirilmektedir. 1-2 gün evvel yine İstanbul'dan gelen malumattan ordumuzun iyi müdafaa ettiği ve neticenin lehimize olacağı İngiliz ricali tarafından ifade edildiği bildirilmektedir. Bundan başka, Fransız hükümeti evvelce Ankara'ya gelmiş olan Franklin-Bouillon'u kat'i talimat ve yeter selâhiyet ile Ankara'ya gelmek üzere yola çıkarmıştır.»

7 Eylül 1921

Bugün her iki taraf için de mevzi düzeltilmesi, tertip, tanzim, tahkim ve keşif günü olmuştur.

Türk Yüksek Kumanda heyeti, bugün, Sakarya Meydan Muharebesini zaferle bitirecek önemli bir karara varmıştır. Bu kararın nasıl alındığını Batı Cephesi Kumandanlığı Kurmay Başkanı Albay Asım (Emekli General Gündüz) dan ve Sakarya'da cephenin sağ kanadını tutan mürettep kolordu kumandanı Albay Kâzım (Emekli General Özalp) dan dinledik. Her iki generalin anlattıklarını özel olarak nakledeceğiz.

Asım Paşa şöyle anlattı:

«Karargâhta bir gün Başkumandan Mustafa Kemal Paşa bana dedi ki:

— Düşmanın takati kalmadı, yiyecek ekmek bulamıyor. Şimdi en zayıf zamanında.

Asım Bey; cephenin sol kanadından üç tümen alıp bu gece cebrî yürüyüş ile sağ kanada götürsen, oradan düşmanın sol kanadına bir taarruz yapar ve işini bitiririz.

Ben *başüstüne yaparız*, dedim ve gerekeni yaptım. Sonra Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa da beraber olmak üzere hep birlikte taarruzun yapılacağı sağ kanada gittik ve Başkumandanın dediği oldu.»

Kâzım Paşa da sağ kanattan düşmana taarruz yapılması kararına nasıl varıldığını bize şöyle anlattı:

«Bir gün Fevzi Paşa benim karargâha geldi. Cephedeki durumu kendisine anlatırken muharebenin tavsadığını, düşmanda gördüğüm hareketsizliği belirttim. Karşımdaki düş-

man zayıf, buradan bir şey yapabiliriz dedim. Fevzi Paşa bu sözlerime hak vererek hemen Başkumandan Mustafa Kemal Paşaya bir teklifte bulundu ve bu kanada bir kaç tümen kaydırarak taarruza geçelim dedi. Sonra bu tümenler mıntıkama getirildi, benim emrime verildi ve Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların da nezaret ettiği taarruzu idare ettim.»

Korgeneral Baki Vandemir'in «Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar» adlı kitabının birinci kısmında ise, bu kararın Fevzi Paşanın aşağıdaki teklifi üzerine alındığı yazılıdır:

«Düşmanın, müretteb kolordu ve IV. Grup karşısında çekilme emareleri var. İhtiyattaki 15. ve 20. fırkalarımızı gece yürüyüşü ile müretteb kolordu bölgesine tahrik etmeliyiz. En çok obüs toplarımızla kâfi topçu cephanesi yığarak, 4 tümen ile doğudan ve kuzeyden Dua Tepeye taarruz yapılmalıdır.»

8 Eylül 1921

Muharebe faaliyeti olmamıştır. Fakat Türk Ordusu yukarıda sözünü ettiğimiz taarruzun hazırlığına girişmiştir. Yunan ordusu Başkumandanı Papulas'ın morali son derece bozuktur. Alelâcele mütareke yapılmazsa Yunan ordusunun kötü duruma düşeceğini düşünen General Papulas, Bursa'da Harbiye Nazırı Teotakis'e aşağıdaki raporu göndermiştir:

«5154 numaralı raporumun devamı olmak üzere şu ciheti arz ederim ki, taraflar arasındaki kuvvetlerin eşitliği sebebi ile muharebe, bir siper muharebesi şeklini almaya yönelmiştir. Böyle bir muharebe, kendi zayıf noktalarını sürekli olarak düzeltme ve arazisini tahkim ve takviye etmekte olan düşmanın faydasına olacaktır. Harekâtın devamı tehlikeli görülmektedir. Ordu yapabileceğini yapmıştır. Ankara'nın işgalinden maksat yalnız düşman demiryollarının tahribi idi. Bu hususu, bugün buradan Eskişehir'e kadar, daha küçük mikyasta olarak yaparız. Bulunduğumuz mevkide kalmak keyfiyeti, hükümetin müzakerat esnasında mevkiini belki takviye edebilir. Lâkin bir şartla ki, müzakerat

pek uzamasın. Aksi halde keyfiyet efradımızın mukavemet hududunu aşmış olur. Bugüne kadar elde edilen başarılara dayanarak çabuk bir mütareke istihsali, gerek manevî tesiri, gerek ordunun askerî tedbirleri almak üzere hükümetin bu hususdaki fikrinin bildirilmesin rica ederim.»

9 Eylül 1921

Türk Ordusu, sağ kanattan yapacağı taarruzun hazırlıkları ile meşgul olmuştur.

10 Eylül 1921

Türk Ordusu taarruza geçmiştir. Bu taarruzun karşısında korktuğu akıbete uğrayan Yunan Başkumandanı General Papulas, Harbiye Nazırından beklediği cevabı ancak bugün alabilmişti. Fakat, iş işten geçmiş bulunuyordu. Harbiye Nazırı, telgrafında şöyle demekte idi :

«İşgalimiz altında bulundurmak mecburiyetinde olduğumuz hat, barış görüşmeleri sırasında ilhakını isteyeceğimiz hattan mümkün olduğu kadar ileride bulunmak iktiza eder. Gerek 4 Eylül 1921 tarihli raporunuzda, gerekse düşman kuvvetleri hakkında göndermiş olduğunuz telgrafta belirttiğinzi malûm tedbirler, muhik ve makul olmakla beraber, bütün siyasî mülâhazalardan sıyrılarak. Münhasıran ordunun menfaatlerini düşünerek icraat ve kararlarınızda yalnız bu ciheti ittihaz etmenizi tavsiye ederim.»

11 Eylül 1921

Dün başlıyan Türk taarruzu bütün cephe boyunca, bugün de devam etmiştir. Asıl sonuç alınacak hareket, sağ kanatta mürettep kolordunun Dua Tepeye doğru yaptığı taarruzdur.

12 Eylül 1921

Yunan ordusu, sol kanadında uğradığı taarruzun tesiri ile, sağ kanattaki kuvvetlerini kurtarmak için çekilmeye başlamıştır.

13 Eylül 1921

Sakarya'nın doğusunda bugün tek bir Yunan eri kal-

mamıştır. Bütün cephe boyunca, Yunan ordusu, geldikleri yönlerde ve karmakarışık bir şekilde çekilmeye devam etmektedir. Kolordu Kumandanı General Prens Andrea, hatıralarında, Yunan ordusunun Sakarya'dan çekilişini şöyle anlatır :

«Zaman çok dardı. Karanlık zifiri idi. Kolordunun birlikleri, ağırlıklarına ve birbirlerine karışmıştı. Esasen yok denilecek kadar mahdut karayollarını kıtalar, kollar kaybetmişler, yığınlar halinde intizamsız, her çeşitten, her kıtadan karışık kümeler kesif bulutlar ve birer kâbus içinde şaşkın gidiyorlar. Bunların arasında kendimi buldum. Korkunç intizamsızlık, tam bilgisizlik içinde gelişigüzel gidiyorduk.

Umumî karışıklık sonucu olarak, 1. Kolordudan bile Kavuncu'ya geçerek gece serseri dolaşan 12. Tümene mensup birliklerin, 9 tümene mensup birlikler ile birlikte Sakarya batısında Demirci köyüne girdiklerini gördüm. Bu tümeni müşkülâtla toplıyarak Saçıklar köyüne gönderdim. Gecenin karanlığı içerisinde, Sakarya batısında hiçbir kıta kendisine gösterilen mevzileri tutamamıştı.

Çok şükür ki, Sakarya'dan bu geçişimizi düşman bilmiyordu. Eğer bunu anlamış olsaydı ve nehrin kendi tarafındaki kıyısında yalnız topçu değil, ufak bir kaç makineli tüfek indirmiş bulunsaydı, hareketimiz panik olmasaydı bile, kaçışa dönmüş ve mağlûbiyet kesin ve tamam olmuş olurdu. Eğer düşman gece bizi bir kaç avcı ile takip etmiş olsaydı dahi çekilmemiz kolayca bir kaçış haline gelirdi. Ne kadar yorgun olursa olsunlar, Yunan ordusunun tam mânası ile dağılmasını mucip olacak olan bu budurmdan istifade etmeye gayret etmemesi, düşman için imkânsızdır.»

SAKARYA MUHAREBELERİ HAKKINDA GÖRÜŞLER

Sakarya Meydan Muharebesi böylece bitmiş oluyordu. Prens Andrea'nın yukarıda çizdiği tabloyu Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, daha önce hayalinde canlandırmış ve Yunan ordusunun Sakarya'da boğulacağını ve batıya geçe-

miyeceğini ummuştu. Grup Kumandanlarından İzzettin Çalışlar, Polatlı istasyonunda Başkumandanı bu sıralarda ziyaret etti. Mustafa Kemal Paşa İzzettin Beye :

İzzettin Bey; Sakarya düşman cesetleri ile doldu; sular durdu değil mi?» demiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın umudu bu defa gerçekleşmemişti. Fakat bir yıl sonra Yunan ordusunu Sakarya'da değil, ama başka bir meydanda yok edecekti.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 14 Eylül 1921 günü harp karargâhında yazdığı bir bildiriyi yayınlattı. Meclise de gönderildiğinden, 15 Eylül günü Meclis'te okunan bu bildiri «Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına ve Millete Bildiri» başlığını taşıyor ve şöyle başlıyordu :

«Kutsal topraklarımızı çiğniyerek Ankara'ya girmek ve memleket istiklâlinin fedakâr bekçisi olan ordumuzu yok etmek isteyen Yunan ordusu, 21 gün süren pek kanlı muharebelerden sonra Allahın yardımı ile mağlûp edilmiştir.»

Sakarya muharebelerini, düşmanın Sakaryanın doğusunda imha edilen kuvvetlerini, düşmanın nasıl kaçtığını ve nasıl takip edildiğini, Türk milletinin ve ordusunun taşıdığı vatan sevgisini, zafere olan inancını duygulu sözlerle anlatan bildiri şöyle devam ediyordu :

«Milletimiz düşman hazırlıklarına mukabele için hiçbir fedakârlıktan çekinmedi. Ordumuzu takviye için para, insan, silâh, hayvan, araba velhasıl her ne lâzımsa kemali hahiş ile ibzal etti. Avrupa'nın en mükemmel araçları ile teçhiz edilmiş olan Konstantin ordusundan ordumuzun teçhizat itibariyle de geri kalmaması ve hatta ona üstünlük edebilmesi gibi inanılmaz bir mucizeyi Anadolu halkının fedakârlığına borçluyuz.»

Bildiri, Türkiye'nin hür ve müstakil yaşamaktan başka bir amacı olmadığını ve bu meşru amacın nihayet bütün dünya tarafından kabul edileceğini belirttikten sonra şöyle sona ermektedir.

«Ancak, silâhlarımızı, amacımızı tamamen elde ettikten sonra bırakacağımızdan, son derece gayret ve fedakârlık göstermesini bekleriz.»

Sakarya meydan muharebesinin azametini, askerî teknik bilgilere girmeksizin canlandırmaya çalıştık. Fakat, Türk ordusunun ve dolayısiyle Türk Millî Hareketinin bu muharebede atlattığı büyük tehlikeyi kavrayabilmek için bir, iki hususa daha kısaca dokunmak gerekir.

Düşman, batıdan doğuya doğru, Ankara yönünde taarruza geçmişti. Türk cephesi Sakarya'yı önüne, Ankara'yı arkasına alarak batıya doğru düzenlenmişti. Fakat, Yunanlılar Türk ordusunu imha etmek istedikleri için, tıpkı Kütahya - Eskişehir muharebelerinde olduğu gibi büyük kuvvetlerini Türk cephesinin sol kanadına doğru yöneltmişlerdir. Buna karşı bir tedbir olarak Türk Başkumandanlığı da cephenin sol kanadını batı - doğu istikametine kırarak düşman sola kaydıkça cephenin sol kanadını aynı biçimde sola doğru uzatmıştır. Ve nihayet muharebenin ilk bir kaç gününden sonra, Türk cephesi, büyük kuvvetleri ile güneye doğru çevrilmiş oldu. Eğer bu muharebe kaybedilseydi, Türk ordusunun doğuya doğru, daha gerilere çekilmesi ihtimali bile çok zayıflamış, şüpheli bir hale gelmiş olacaktı. Bu takdirde ordu, kuzeyde, Kastamonu dağlarına doğru çekilmek ve muhtemelen dağılmak durumuna düşecekti. Görüştüğümüz kimselerden, kumandanların bu tehlikeyi her an hissettiklerini öğrenmiş bulunuyoruz. Nitekim, bir gün bir grup kumandanının karargâhına uğradıktan sonra Mürettep Kolordu Kumandanı Kâzım (Özalp) Paşanın yanına gelen Mustafa Kemal Paşa, pek kızgın bir eda ile grup kumandanından söz etmişti. Grup kumandanının Mustafa Kemal Paşayı kızdıran sözleri şunlardı :

«Paşam, kötü bir ihtimale göre hangi istikametlere çekileceğimize dair direktifleriniz ne olacaktır?»

Mustafa Kemal Paşa, böyle bir soruya muhatap olduğu için kızmakta pek de haklı sayılamaz. Nitekim, Mürettep Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa, kendisine aşağıda nakledeceğimiz sözleri söylediği halde bunu makul karşılamıştır :

«Ben, artık geri gitmem. Sakarya'nın batısına geçip, Mihalıççık ormanları ve Nallıhan bölgesinde gerilla harbi yaparım.»

Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine :

«Evet, Yunan ordusunun bir yanında böyle oynak kuvvetlerin bulunması, onların durumunu güçleştirir.» demişti.

Kâzım Paşanın bize naklettiğine göre, Meclis Muhafız Tabur Kumandanı İsmail Hakkı Bey'e, Mustafa Kemal Paşa, böyle bir ihtimalde gerilla harbi yapacak olan Kâzım Paşanın emrine gireceğini söylemiştir.

Sakarya Meydan Muharebesini, özellikle sivil okuyucular gözönde daha iyi canlandırmak maksadı ile, Emekli Orgeneral Ali Fuat Erden'in «Atatürk» adlı kitabında iki paragrafı aşağıya aynen alıyoruz :

«Türkler bir düziye kaydırmalarla cepheyi biteviye uzattılar. Kuşatma tesirli olmadı ve daima cephe muharebesine inkılâp etti. Düşman, son güne kadar, hep bir müdafaa koltuğuna çarptı. Türk cephesi ilkin batıya karşı iken kaydırmalar sonunda güneye çevrildi.

Meydan muharebesi yirmi iki gün, yirmi iki gece sürdü. Bu zaman zarfında, Yuuanlılar, Türkleri ancak 20 kilometre itebildiler. Muharebenin başlangıcındaki birinci hat ile muharebenin sonuncu günkü birinci hat arasındaki mesafeler, yani geri çekilme dereceleri sağ kanatta 7,5 kilometre, merkezde 15 kilometre, sol kanatta 20 kilometredir.»

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa da kendi idare ettiği Sakarya Meydan Muharebesini aşağıdaki satırlarla gayet güzel özetlemiştir :

«Düşman, ordumuzun sol kanadını çevirmek suretiyle çabuk ve yok edici bir sonuç almak istiyordu. Düşmanın bu strateji harekâtını iptal ettik. Düşmanı taktik alandan muharebeye zorlamak suretiyle, önce strateji bakımından yendik. Muharebeyi, cephe muharebesi şekline soktuk. Ondan sonra merkezimizi yarmak istedi, bunda da başarı gösteremedi. Daha sonra savunma yapmaya karar verdi. Taarruzlarımızla buna da engel olduk ve böylece 21 gün gecesi ile beraber sürmek üzere, Sakarya Meydan Muharebesi kahraman ordumuz tarafından kazanıldı.»

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin 19 Eylül 1921 günlü toplantısında Sakarya Meydan Muharebesini

anlatan uzun nutkunun sonlarında, Fevzi Paşa hakkında güzel sözler söyledikten sonra, şöyle devam etmiştir :

«Subaylarımızın kahramanlıkları hakkında söyliyecek söz bulamam, yalnız ifade isabet edebilmek için diyebilirim ki, bu muharebe subay muharebesi olmuştur.»

«Erlerimiz hakkında yeni bir şey söylemek isterim. Kahraman Türk eri, Anadolu muharebelerinin mânâsını anlamış, yeni bir ülkü ile muharebe etmiştir.»

«Millî Müdafaa Vekili Refet Paşa Hazretleri, muharebenin başlangıcında ve bütün muharebe süresince ordunun ihtiyaç gösterdiği ve göstermediği herşeyi başarı ile ve zamanında yetiştirmiştir. Ve zaferin elde edilmesinde birinci âmillerdendir.»

«Kral Konstantin bazı hükümetlerin hoşuna gitmek için Venizelos tarafından açılan sefere daha büyük bir germi vermek istediği zaman, bu gasp ve istilâ seferine gayet derin bir dinî taassup ile girişmişti.

Ehlisalibin yüzyıllarca önce güttüğü dinî gayeleri ihya etmek için, İsa tarafından kendisini bu işe memur edilmiş zannetmişti. İzmir'de ilk karaya çıktığı zaman, İzmir şehrine değil, vaktiyle ehlisalibin çıktığı yeri seçerek oraya çıkmıştır. O yerin, Eskişehir'in ve diğer Müslüman - Türk şehirlerinin isimlerini değiştirdi. Kral Konstantin, Mareşal Foş ve General Guro gibi askerî kıymet ve şöhretleri bütündünyaca tanınmış büyük kumandanların faydalı nasihatlerini gururla reddetti. Kral Konstantin'in arzusu Ehlisalip kahramanları sırasına geçmek ve eski müstevli zalimleri taklid etmekti. Avrupa bu serserilikleri uzaktan seyretti.»

Mustafa Kemal Paşanın beyanatı, bilhassa Avrupa'ya duyurmak istediği şu sözlerle bitiyordu :

«Efendiler, bütün dünyanın bilmesi lâzımdır ki; Türk halkı, Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti, uşak muamelesine tahammül edemez.»

«... Biz cenkçi değiliz. Barışseveriz... Biz cenk değil, barış istiyoruz. Barış yapmaya hazırız ve bence buna engel olacak hiç bir sebep yoktur.»

«... Lloyd George, 16 Ağustosta, Avam Kamarasında verdiği nutukta; başarılı bir harbi göze almış olan memleketin lehinde muamele etmek lüzumunu kabul ediyordu. O halde bu başarıyı, bu zaferi gösteren Türkiye olmuştur. Buna göre Lloyd George'un sözünden dönmeyiceğini ümit etmek isterim.»

«Efendiler, askerî hareketlerimiz hakkında son bilgiyi ve son sözü söylemiş olmak için arz ederim ki: Ordumuz vatanımız içinde bir tek düşman askeri bırakmayıncaya kadar takip, tazyik ve taarruzuna devam edecektir.»

Mustafa Kemal Paşa konuşmasını bitirdikten sonra Meclis Başkanlığına bir çok önerge verilmiştir. İlkin okunup kabul edilen önergeye göre, «İki yıllık millî isteklerin açık ve kesin bir ifadesi demek olan» bu konuşma, hem Türkçe, hem de Fransızca olarak bastırılıp bütün dünyaya duyurulacaktı. Diğer önergeler, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya gazilik ünvanı ve mareşallik rütbesi verilmesi hakkında idi. 14/15 Eylül gecesi Batı Cephesi Karargâhından yazılmış olan bir önerge aynen şöyle idi:

«Bizzat muharebe meydanındaki tedâbir ile muzafferiyetin âmil ve müessiri olmuş olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa hazretlerine müşirlik rütbesi ve gazilik ünvanı tevcihini teklif ve istirham ederiz. Büyük Millet Meclisinin bu tevcihini milletimiz tarafından doğrudan doğruya bütün orduya müteveccih bir eser-i takdir ve taltif olacağı kanaatinde bulunduğunu arz eyleriz.»

Genel Kurmay Başkanı ve Kozan Milletvekili Fevzi Paşa ile Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın imzalarını taşıyan bu önergeden başka, Saruhan Milletvekili Süreyya (Yiğit) ve 62 arkadaşı tarafından da aynı maksatla bir önerge daha verilmişti.

O gün, ivedilikle görüşülüp, hiç tartışılmadan kabul edilen 159 sayılı Kanunla, Büyük Milllet Meclisi Başkanı Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, «Gazi» ve «Mareşal» Mustafa Kemal Paşa oldu.

Sakarya Meydan Muharebesinde, bütün ordu, Başkumandanına yaraşır bir feragat ve cesaretle döğüşmüştür.

Türk ordusunun niçin kazandığını, Ankara Anlaşmasını Fransa adına imzalayacak olan Franklin Bouillon'un bir cümlesiyle belirtmek isteriz.

Franklin Bouillon, Anadolu'ya ilk gelişinde (Sakarya Muharebesinden önce) cepheyi ve Yunan zulümlerini göstermek üzere Batı Cephesine gönderilmiş ve mihmandar olarak refakatine verilen Kurmay Subay Baki (General Vandemir) Bey ile Eskişehir civarında bir uçağımızı gördüğü zaman hayrete kapılmıştır. Çünkü, Gnom motörlü, Albatros kanatlı, patates emayeli uçak, gerçekten şaşılacak acaiplikte idi. Franklin Bouillon uçağı görünce hayretini ve takdirlerini şöyle ifade tmiştir :

«Ne delice kahramanlık! Elbet kazanırsınız azizim.»

ANKARA

Memleketin kaderine elkoyduğunu kararlarında ve yaptığı kanunlarda bir çok defa ilân eden ve bütün kuvvetleri (yasama, yürütme ve yargı) nefsinde toplayan Büyük Millet Meclisi, İstiklâl Harbinin en çetin muharebeleri Ankara yakınlarına intikal edince, umulmayacak ölçüde sarsılmıştır.

Bu tehlikeli dönemeçte, Meclisin dağıtıldığı sölyenemez. Fakat gereği gibi çalıştığını, heybetli görünüşünü muhafaza ettiğini söylemek de mümkün değildir. Büyük Meclis, ilk defa böyle bir duruma düşüyordu. Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlığı kabul etmek için, Meclisin yetkilerini isterken, bu ihtimali düşündü mü, bilmiyoruz. Yalnız açıkça belli oluyor ki, Sakarya muharebeleri sırasında ve memleketin kaderini tayin etme sorumluluğu yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın omuzlarına yüklenmiştir.

Kütahya - Eskişehir muharebelerinde ordunun uğradığı yenilgi ile Mecliste ilk gevşeme başlamıştı. Gizli oturumlarda söylenen ateşli nutuklara ve açık oturumlardaki soğukkanlı, azimli görünüşe rağmen, birçok milletvekili, herşeyin bittiği kanısına varmış ve kişisel duygulara düşmüştü. Yunan ordusu henüz Sakarya'ya doğru yürüyüşe geçmeden Ankara bir göç hazırlığına koyulmuş bulunuyordu. Bu havanın yaratılmasında ve benimsenmesinde, telâşlı milletvekil-

lerinin davranışı başlıca rolü oynamıştır. Hükümet zorunlu bir tedbir olarak bazı dairelerini, evrak ve ağırlıklarını Kayseri'ye taşırken, Büyük Millet Meclisi kendi üyelerine hâkim olamamıştı. Şüphesiz taşınması için de tedbirler alınması gerekliydi. Kayseri Lisesi Meclis binası olarak ayrılmıştı. Kayseri valisi, milletvekillerine ev bulmakla meşguldü. Bazı milletvekilleri ailelerini şimdiden Kayseri'ye veya memleketlerine göndermişlerdi. Fakat, Meclisin üye sayısı da günden güne azalıyordu. Kimi izinli, kimi izinsiz olarak çok sayıda milletvekili Ankara'yı çoktan terketmişti.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, «*Millî Mücadele Hatıraları*» nda o günlerin Ankara'sı çok ilgi çekici bir şekilde tasvir edilmiştir. Yazar, henüz onbeş gün önce Ankara'ya gelmiş olan Ziya Gökalp'ın Diyarbakır, Ahmet Ağaoğlu'nun Erzurum yollarını nasıl tuttuklarını hem hüzün verici, hem güldürücü bir dille anlatır.

Bu hâtıralardan, Ankara'nın içine düştüğü ıssızlığı ve sonra, yaralı akınını canlandıran bazı parçaları aşağıya alıyoruz :

«Bununla beraber, gerek Ağaoğlu'nun kağnısı, gerek Tevfik Hâdi'nin atı, o günlerde Ankara'da bulunabilecek nakil vasıtalarının sonuncusu idi... Ondan sonra bir uyuz eşek bile küheylân kadar kıymetli olmaya başladı. Buna rağmen yine giden gidene idi. Nasıl? Ne suretle? Buna Ruşen Eşrefle ben şaşırıp kalıyorduk. Zira, biz şehirden Çankaya'ya, Çankaya'dan şehre bile inip çıkmanın imkânını bulamıyorduk. Arasıra nereden tedarik ettiğimizi hatırlayamadığımız bir araba beygiri vardı ki, ona kâh Ruşen Eşref binip, ben inmek ve kâh ben binip Ruşen Eşref inmek suretiyle yol alarak giderdik.»

«... Millet Bahçesinde hava almaya giderdik. Bu bahçe, boşalmış Ankara'nın içinde akşam üstleri birkaç eş dosta rastgelmek ve başbaşa verip hasbıhallere dalmak imkânını bulduğumuz yegâne yerdi.»

«Hükümet erkânı için zaten Meclisle buradan gayri buluşup toplanacak yer kalmamıştı. Vekâletler şimdi boş bir oda ortasında birer tahta masa ile birer hasır iskemleden

ibaretti. Daireler, bütün memur kadroları, dosyaları ve eşyaları ile beraber çoktan Kayseri'ye nakledilmiş bulunuyordu. Vekili yanında kala kala ya bir müsteşar, ya bir hususî kalem müdürüyle bir iki haedemeden başka kimse kalmamıştı. Kendisi de zaten bu birkaç kişilik maiyetiyle her an harekete hazırdı. Vekillerden çoğunun Kayseri'ye göç eden yalnız memurları değildi. Çoluk çocukları da aynı gurbet yolunu boylamışlardı.»

«... Sakarya Meydan Muharebesinin onbeşinci gününe doğru Ankara'nın içi yaralılarla tıklım tıklım dolmaya, harbin ne kadar elem verici tarafları varsa burada belirip serilmeye başladı. Kızılay'ın sıhhî imdat vasıtaları, hastaneleri, yeni yeni tesis edilen pavyonlar bu insani faciayı güçlük le karşılayabiliyor ve yegâne cerrah M. Kemal Bey'in bazı günler tek başına yirmi, otuz yaralıya neşter vurduğu oluyordu.

Bu arada bir kaç hava hücumuna da maruz kaldık. Gerçi, bu hava hücumlarının İkinci Cihan Harbindekiler gibi dehşet salıcı tarafı yoktu. Güney yönünden üç, dört tayyare uçup gelerek istasyon civarına birkaç bomba atıyor, şehrin üstünde bir daire çevirdikten sonra uzaklaşıp gidiyordu. Bir gün istasyona atılan bu bombalardan biri boş bir vagona değdi ve vagonu tahrip etmekle kalmıyarak içinde bulunan bir şimendifer memurunun ölümüne de sebep oldu. Bir başka gün, hatırladığıma göre diğer bir bomba Akköprü taraflarına düştü. Bunun üzerine Ankara'daki aileler arasında ikinci bir göç hareketi başgösterdi.»

11 Ağustos 1921 günü, Büyük Millet Meclisi, 4 günlük Kurban Bayramını vesile ederek 22 Ağustosta toplanmak üzere tatile girmişti. Meclis bundan sonra ikişer, üçer günlük aralarla ve hiçbir önemli mesele ile meşgul olmaksızın, 22, 25, 27, 29 Ağustos, 1, 3, 5, 8, 10 ve 12 Eylül günlerinde toplanarak kısa süren oturumlar yaptı.

12 Eylülde ya sabırları taştığı, ya da Sakarya'dan zafer kokusu aldıkları için, bazı milletvekillerinin, Ankara'dan uzaklaşan arkadaşlarından hesap sorduklarını görmekteyiz. Bu günkü ilk oturum açılıp yoklama yapıldıktan sonra Ka-

resi (Balıkesir) milletvekili Vehbi Bey söz alarak şöyle demiştir :

Efendim, Yüksek Meclisin yirmi dakika, yarım saati zayi oldu. Bu alelusul yoklamadan hiç bir fayda olmayacaktır. Biliyoruz ki, içimizden izinsiz olarak Meclise devam etmeyenler vardır. Bu gibi gaibi gayrimezunlar hakkında Riyaset Divanının ne yaptığını, bu yoklamadan bir fayda olup olmadığını öğrenmek istiyorum.»

Ayrıca bu konu ile ilgili olarak Başkanlığa verilen aşağıdaki önerge okunmuştur :

«Meclisin tarihî ânlarında, Meclisin kararı hilâfına gaib-i gayr-i mezun arkadaşlar bulunmasından dolayı açık celselerde saatlerce çalınan çıngırağa ve koridorlarda hademenin dolaşmalarına mukabil ancak ekseriyeti mümkünc hasıl olabilmektedir. Şu hale karşı aşağıdaki maddelerin karar altına alınmasını teklif ederiz :

1 — Gaib-i gayr-i mezun olarak meclisten ayrılan arkadaşların iki gün içinde tahkik ettirilerek isimlerinin açık celsede okunması,

2 — Gaib-i gayr-i mezun arkadaşların hemen Meclise katılmaları için kendilerine telgraf verilmesi,

3 — Gaybubet ettikleri günler için tahsisatlarının kesilmesini teklif ederim.»

Bu önerge üzerine yapılan görüşmeleri Meclis tutanaklarından takip edelim :

Mehmet Şükrü B. (Karahisarı Sahib) — Arkadaşlar, hepiniz hatırlarsınız ki; biz harbin en buhranlı zamanında Meclisin buradan kımıldamıyarak ordunun arkasında bulunmasına ve hiç bir kimsenin bizden izin almadan gitmemesine karar verdik. Bunun hilâfına maalesef bazı zayıf kalpli arkadaşlarımız zuhur etti. Bunlar Divanı Riyasetten de, Meclisten de izin almayarak gittiler (doğru sesleri). Binaenaleyh bu güne kadar bu iş böyle gitti, şimdi Meclisten mezuniyet alan arkadaşlarımız bulundu. Bunların mazaretlerini dinledik ve izin verdik. Bunun haricinde Divanı Riyasetten birer hafta mezuniyet alarak gidenler ve bunu tecavüz ettirerek, on, onbeş gün kaldıktan sonra gelen arkadaşlarımız

bulunmuştur. Binaenaleyh bendenizin bu takriri vermekten maksadım o tarihten bugüne kadar bilâmezuniyet gaybubet edenlerin veyahut Divanı Riyasetten aldığı mezuniyetle gidip müddetini tecavüz ettiren arkadaşların isimlerinin belli olması ve zapta geçmesidir. Tarihî bir karar karşısında vazifesini ifa etmeyenlerin zabıtta görülmesidir. Maksadım budur (bravo sesleri).

Konunun fazla deşilmesini istemeyen Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey'in konuşması üzerine İzmit Milletvekili Sırrı Bey :

«Geriye giden arkadaşlarımız orada kahramanlık manzumeleri yazıyorlar.» diye söylenmiş ve görüşmeler şöyle devam etmiştir :

Durak B. (Erzurum) — Efendiler, bu mesele tarihî bir meseledir. Nizamnâme mselesi değildir. Geçirdiğimiz tarihî günlerde burada zayıf kalplilik gösteren arkadaşlara tarihi bir muamele yapmalıyız. Efendiler, bu gün millet bize istinat ederek, bizim için hayatını veriyor, malını veriyor. Biz burada bir parça mal için her şeyi yapıyoruz. Ailemiz peşinde, eşyamız peşinde oraya buraya koşuyoruz (Doğru, doğru sesleri). Bugün nizamname günü değildir. Doğru görelim, doğru muhakeme edelim, doğru muamele yapalım. Cepheden bir asker kaçmış olsa derakap idam kararı veriyoruz ve kurşuna diziyoruz. Bizim vazifemiz ondan aşağı mıdır? O cephede bulunan efrat ve zabitanın vazifesinden daha mühimdir. Zannetmiyorum ki, bizim vazifemiz ondan daha ağır olsun, çünkü o askerin karargâhı, mihveri askerisî burasıdır (Aferin Durak Bey sesleri). Nizamnameyi tâdil edelim rica ederim, efendiler. Biz hâlâ tehlike karşısındayız. Belki daha pek mühim günler geçireceğiz, bizim düşmanlarımız çoktur, bizi dağıtmak isteyenler çoktur, böyle zamanlarda ihtimal ki, aramıza propaganda sokup bizi dağıtacak haller olur. Biz henüz mühim günleri geçirmedik, atmadık. Belki böyle mühim devre karşısında bulunacağız. Biz bunları gözümüzün önüne getirerek vazifemize devam etmeliyiz. Çok söyliyeceğim, söylemek istemiyorum. Bunun için çok rica ederim, mühim bir karar ittihaz edelim, bundan sonra her-

kes burada bilhakkın vazifesini ifâ etsin. Yoksa efendiler, bu Meclis herhalde dağılır.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Durak Bey emin olsun ki, dünya tuz - buz olur, fakat Meclis dağılmaz.

Vehbi Bey (Karasi) — Efendim, Büyük Millet Meclisi âza olup gelen arkadaşlar ve bunu kabul eden ve bunun şerefini taşıyan rüfekayi muhteremin en tehlikeli anlarda bütün mesuliyetleri üzerinde taşımayı deruhte etmişlerdir. Bundan herhangi surette vâki olursa, bunun cezası bendenizce, tahsisatından kesmek veyahut gazete ile ilân etmek değildir. Bu meselenin şurada müzakeresi, lazım gelen ceza için kâfidir. Ruznâmeye geçmemiz daha muvafıktır. Bu ceza bendenize tatbik edilse, zannederim burada çıkıp yaşı-yacağıma kani değilim.

Tahsin B. (Aydın) — Efendim, bugün yarım saati yoklama ile geçirdik, bir saat de azanın devam meselesine taallûk eden mesele ile meşgul olduk. Bu itibarla azaların devamı meselesini temin için bir celse bize dört bin liraya mal olacak. Efendiler, askerlerimizin yedikleri taşlı topraklı ekmeklerini görüyoruz. Garp Cephesinde matarasızlıktan susuz harbeden bu millet evlâdını, kardeşini, damadını askere verdiği, güneş altında akşamdan sabaha kadar harp ettiği halde bize her ay ikişer yüz lira veriyorlar. Harpte ayağında çarığı, sırtında elbisesi olmayan bu millet biza ayın yirmisinde bu maaşı burada veriyor. Buna mukabil hiç olmazsa haftada iki defa bir adamın içtimalarda ispatı vücut etmemesi ne kadar ayıptır. Binaenaleyh, tarih ve millet muvacehesinde ve böyle kanlı zamanlarda, tehlikeli günlerde Meclisi terkedip bilâ mezuniyet kaybolan arkadaşlar teşhir edilmeli, gazetelerle ilân edilmelidir.

Bundan sonra görüşmenin yeterliği ve yapılacak işlem hakkında başkanlığa önergeler verilmiş ve görüşmeler başkanın şu sözleri ile sona ermiştir:

«Eğer müsaade ederseniz, meseleyi Riyaset Divanınca tetkik edelim, size bildirelim.»

ATLATILAN TEHLİKE

Türk ordusu, Sakarya'da tutunmasa idi, Anadolu Millî Hareketi büyük bir tehlikeye düşmüş olacaktı. Bu takdirde, ordu, ancak Kızılırmak gerisine çekilebilirdi. Geri çekilme bir bozguna dönmese bile, yeni cephenin ilerisinde kalacak bölgeye (Sinop, Kastamonu, Çankırı ve Ankara) mensup askerlerin büyük ölçüde dağılması mukadderdi. Ayrıca, Ankara'nın Yunanalılar tarafından işgalinin, Millî Hareket için, siyasî bakımdan telâfisi güç, ağır bir darbe teşkil edeceği muhakkaktı. Yunan Ordusuna sonsuz bir güven besleyen Lloyd George, İngiliz Genel Kurmayı karşısında bir kere daha haklı çıkacak ve bu durum Fransızları da tereddüde sevkedecekti. Moskova Andlaşmasına rağmen, Rusya'nın Ankara hükümetine karşı henüz pekişmemiş olan güveni sarsılacak, tutumunu değiştirmesi gerekecekti.

En iyimser bir tahmin ile Büyük Millet Meclisinin, çoğunluk sağlıyabilecek bir üye sayısı ile Kayseri'ye yerleştiğini kabul edelim. Sakarya'nın mağlup Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın bu Meclis karşısındaki durumunu kestirmek güç değildir. Tahammül edilemiyecek hale gelen Meclisi, M. Kemal Paşa dağıtabilir miydi? Böyle bir hareket nasıl bir sonuca ulaşırdı? Tutumu ne olacaktı? Bütün bu ihtimaller, kaybedilecek bir meydan muharebesinin arkasında yatmakta ve muharebe devam ederken bazı hazırlıklar yapılmakta idi.

Pusuda duranlar için, Kütahya - Eskişehir yenilgisi ilk işaret oldu. 25 Temmuz 1921'de Türk Ordusu Sakarya gerisine çekilmişti. Enver Paşa 28 Temmuzda Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile gizli bir görüşme yaparak 30 Temmuzda Moskova'dan Kafkasya'ya hareket etti. Enver Paşa'nın niyetini daha iyi anlayabilmek için, Moskova'dan ayrılmadan önce, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 16 Temmuz tarihli mektubun şu son kısmına göz gezdirmek gerekir:

«Şimdi bütün açıklıklara rağmen siz karşınızda bir hasmınız varmış gibi hareket ediyorsunuz. Evvelce de dediğim

gibi ben ve arkadaşlarım iki senedenberi takip ettiğimiz memleketin ve İslâmın halâs emelini güdüyoruz. Bununla beraber memlekette halka müstenit ve cidden onun menfaatini düşünür bir fikirle çalışmak taraftarıyız. Eğer zatıâliniz bizi rakip telâkki ediyorsanız, yanılıyorsunuz. Bu aklımızdan geçmemiştir. Bizce memleketin kurtulması esastır. Değil bunu sizin gibi uzun seneler beraber çalıştığımız bir arkadaş, belki Ferit Paşa gibi bir haris ihtiyar yapabilseydi, ona karşı da hürmet ve muvaffakiyetine yardım ederdik. Cenabı Hakkın şimdiye kadar size yâver kıldığı talihinize biz de hürmet ederiz. İktidarınızı ise bundan evvel takdir ettiğimden Harbiye Nezaretim ve ondan sonraki hareketimle belli olduğundan buna dair fazla bir şey söyliyemem. Yalnız bir ricam var, lüzumsuz vehim ve hislere kapılmayınız. Sizden, cidden sizi seven bir kardeş gibi rica ediyorum. Şimdi mevkiinize bakarak sizi iğva edenlere memlekette bir şahsın ve yalnız bir kısmının tahakkümüne doğru gitmeyiniz. Yoksa gene lüzumsuz tazyikler ve bunların neticesi feveranlar zuhur edebilir.

Bugün emin ol ki, bütün vatanı seven herkes, olan biten herşeye rağmen sizin muvaffakiyetinize çalışıyor. Çünkü senin muvaffakiyetin Anadolu'nun muvaffakiyeti demektir. Fakat eğer, siz şimdiden kanunsuz hareketler ve lüzumsuz şiddetlere giderseniz, korkarım ki, hayırlı bir netice vermez. Millet, Sultan Hamit idaresi zamanındaki Millet değildir. Artık tahakküme fazla dayanamaz. Bak, seni bütün arkadaşlarım namına temin ediyorum. Bizim hiçbir mevkide ve memuriyette gözümüz yoktur. Bana gelince, ben yalnız ideal takip edeceğim. O da İslâmı ezen Avrupa canavarı ile pençeleşmek için Müslümanları harekete getirmek. Bunun için benden çekinmeyin. Vehme düşerek böylece düşmanlarımıza memlekette yeni bir mücadele çıkacak ümitlerini vermeyin. Lüzumsuz şiddeti bırakın. Bekir Sami Bey ve diğer arkadaşlarla gönderdiğiniz haberlerden memlekete gelmemizi istemediğinizi anlıyorum. Eğer bunun Halil'e de şümulü olduğunu bilseydim, memleketin hatırı için onun da veremden ölmesine katlanır ve göndermezdim.

Şimdi sen, ben başta olmak üzere arkadaşların gelmemesini istiyorsun değil mi? Sebep de gûya bizim gelmemizle memlekette ikilik çıkacak, diyorsun değil mi? Halbuki ben ve arkadaşlarım o kanaatteyiz, eğer memlekette bulunsaydık, belki de bugün devam eden lüzumsuz tazyiklere hiç hacet kalmıyacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz tazyik edilenleri aleyhinize değil, teskin edecek ve daha kolaylıkla yürütecektik. Maamafih şimdilik Moskova'da bulunarak hariçten memleketimize yardım etmemize devam ettiğimizden gelmiyoruz. Fakat bunu da itiraf etmemiz lâzım gelir ki, hiç bir sebebi kanunî olmayarak memleket haricine nefiy şeklindeki arzunuza ilelebet tahammül bize hakikaten pek ağır ve sefilâne gelir. Maamafih vatan için şimdi buna da katlanıyoruz. Binaenaleyh hariçte kalmamızın maksadı umumîmiz olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslâm âlemi için faydasız ve belki tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda memlekete geleceğiz... İşte o kadar.

Şimdi gene kemali hürmetle gözlerinizden öper, Cenabı Haktan senin için yücelikle ve İslâm ve vatana nafî büyük büyük muvaffakiyetler dilerim.»

Ankara, Enver Paşa'nın faaliyetini dikkat ve endişe ile izliyordu. Ağustos ayı içinde Enver Paşa'nın Moskova'da görülmemesi bir kuşku yaratmıştı. Batum Başşehbenderliğine «izi Rusya'da kaybedilmiş olan Enver Paşa'nın bulunduğunun tahkiki» bildirildi. Ve öğrenildi ki, Sakarya muharebelerinin devam ettiği bu sırada, Enver Paşa Batum'da bulunmakta ve Zinoviyev'in sayfiye köşkünde misafir edilmektedir.

Çeşitli bakımlardan Enver Paşa'dan faydalanmayı düşünen Sovyet liderleri, Türk Millî Kurtuluş hareketinin başarıya ulaşması için Mustafa Kemal Paşa üzerine oynamakla beraber, Enver Paşa'yı da yedek olarak elde bulundurmakta idiler. Anadolu harbinin tehlikeli bir safhaya girmesi üzerine Enver Paşa'yı Anadolu sınırlarına, Kafkasya'ya sürdüler. Bir bozgun halinde, Enver Paşa, Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa'nın yerini alacaktı.

Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, 17 Ağustos 1921 günü, Anadolu'nun Moskova sefiri Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya şöyle demiştir:

«Türkiye, Batı Cephesine bir Rus ordusunun sevkedilmesi suretiyle Türkiye'ye fiili bir surette yardım etmeyi düşünüyorsak da, Rusya için böyle bir teşebbüsün maddeten imkânı olmadığı gibi, Türkiye'nin de bunu arzu etmiyeceğini biliyoruz.

Acaba Enver Paşa'nın temin edebileceği müslüman kuvvetleriyle Anadolu'ya geçmesi mümkün olamaz mı? Vaadettiğimiz harp malzemesini sür'atle ve kâmilen Türkiye'ye gönderdikten sonra, daha da fazla yardımda bulunabileceğimizi sanıyorum. Türk - Rus Andlaşmasının Meclisce tasdik edilmesi üzerine, mevcut para yardımının bu seneye ait mütebaki kısmını altın azlığına ve ihtiyacına rağmen pek yakında gönderebileceğimizi tahmin ediyorum.»

Çiçerin bölye bir zemin yoklaması yaparken, Enver Paşa, Batum'da faaliyete geçmiş bulunuyordu. Enver Paşa'ya göre, İttihatçıların artık kimlikleriyle ortaya çıkacakları günler gelmiştir. İttihat ve Terakkinin takma adlar altında çalışmasına son verilmelidir. Bu maksatla 5 Eylül 1921'de Batum'da bir kongre toplamıştır.

Büyük Millet Meclisinde 40 kişilik bir grup teşkil ettiklerini daha önce belirttiğimiz Enver Paşacı İttihatçılar da boş durmuyorlardı. Enver Paşa'nın Batum'a geldiğini öğrenmişler ve kendisiyle irtibat kurmuşlardı. Ayrıca Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Bey, Ağustos sonlarında Batum'a giderek Meclisteki İttihatçılar adına Enver Paşa ile görüşmüştür.

«5 Eylül Kongresi» toplandığı zaman Sakarya Meydan Muharebesinin Türk Ordusu lehine geliştiği de Batum'da öğrenilmişti. Enver Paşa'nın Anadolu'ya girerek idareyi ele geçirme plânı böylece suya düşmüş bulunuyordu. Bu sebeple, «İttihat ve Terakki»yi tekrar iktidara getirmenin uzun bir siyasî çalışmaya ihtiyaç gösterdiği anlaşılmış ve kongre, bu yolda çareler araştırmıştır. Bir mektupla Büyük Millet Mec-

lisine bildirilen kongre kararlarından öğreniyoruz ki, Enver Paşa, şu iki hususun kabulü için Mustafa Kemal Paşa'ya baskı yapmak istemektedir :

1 — Bütün İttihatçılara Anadolu kapılarının açık tutulması.

2 — İttihatçıların Anadolu'da serbestçe faaliyette bulunmalarına ve parti kurmalarına engel olunmaması.

Halbuki, Mustafa Kemal Paşa, Sakarya'da Türk Milletinin «Makûs talihini» yenmiş ve Ankara'ya büyük bir zaferle dönmüş bulunuyordu. Artık Enver Paşa'nın karşısına daha büyük bir cür'etle dikilebilirdi. Fakat, Sakarya Muharebesi kaybedilseydi, Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçmekten kimse alıkoyamaz ve büyük ihtimalle Anadolu bir iç harbe sürüklenirdi.

Enver Paşa, Batum'da şansını son defa denedikten sonra, Türkiye'de kendisine yer kalmadığını anlıyarak, memleketin ve İttihatçıların kaderini Mustafa Kemal Paşa'nın ellerine terkedip 19 Eylül günü Batum'dan ayrıldı. Bu yolculuk ve bu son macera Orta - Asya'da son bulacaktı.

SAKARYA MUHAREBESİNİN BİLÂNÇOSU

Türk Kuvvetleri, Sakarya'dan çekilen Yunan Ordusunu 14 Eylülden itibaren takibe başladılar. Takip hareketi ve muharebeleri 8 Ekim 1921 günü sona erdi.

Yunanlılar 1921 yılı yaz taarruzuna 9 Temmuzda başlamışlardı. Bu tarih ile, Türk ileri harekâtının durduğu 9 Ekim arasındaki üç aylık zamanı Türk - Yunan harbinin en uzun muharebe dönemi olarak kabul etmek gerekir. Bu dönemde yalnız ordular değil, Türk ve Yunan milletleri de çetin bir imtihan geçirmiş oldular. Harbin gidişatı tamamen değişti. Yunan başkumandanı Papulas, Sakarya'dan çekiliş sırasında, Bursa'da Harbiye Nazırına yazdığı 21 Eylül günlü bir raporda şöyle diyordu :

«Ordu kumandanlığının fikrince, bu askerden daha fazla fedakârlık istemek akıl kârı değildir. Bineanaleyh, herhal-

de Anadolu seferi mümkün olduğu kadar çabuk son bulmalıdır. Buna mecburiyet vardır.»

Artık insiyatif Türklere geçmişti. Türk Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa da, Sakarya zaferinin kesin sonucunu almak için, kış gelmeden ve Yunan Ordusu kendisini toparlamadan taarruza geçerek harbi sona erdirmek istiyordu. 6 Ekim günü, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile aralarında bu hususta bir yazışma geçti. Fakat İsmet Paşa cephane durumunu ve zaman meselesini ileri sürerek, Başkumandanın bu fikrine taraftar olmadı. Gerçekten Sakarya'dan sonra, Türk Ordusu kesin sonuç alacak durumda değildi.

Kâzım (Özalp) Paşa'nın bize anlattığına göre, 13 Eylül günü Mürettep Kolordu topçularının cephanesi sıfıra inmişti. Ve askerler birbirlerinden mermi istemekte idiler. Takibe memur birliklere 300 atımlık topçu mermisi verebilmek için tümen topçularından mermi toplamak zorunda kalınmıştı.

İki taraf da, Sakarya Meydan Muharebesinden çok büyük kayıplarla çıkmıştı. Bu kayıpların önemini ölçebilmek için, önce tarafların Sakarya muharebesi başlangıcındaki kuvvetine bakalım :

	Tüfek	Ağır Makinalı	Top
Türk Kuvvetleri	46.228	515	167
Yunan Kuvvetleri	85.000	876	248

Yunan ordusunun bütün insan mevcudu 122.164 kişi ve subay sayısı 4364 idi. Türk ordusunun asker mevcudu daha az olmakla beraber, subay sayısı Yunan ordusunun subay sayısına aşağı yukarı denk durumda idi. İki tarafın kayıplarına gelince: Türk ordusu subay ve er olmak üzere 3282 şehit, 13618 yaralı vermişti. Yalnız subay olarak şehit sayısı 345, yaralı sayısı 1217 dir. Yunan ordusunun kayıpları çok daha ağırdır: Subay ve er olarak 15.000 ölü, 25.000 yaralı.

Türk Ordusunun Sakarya Muharebesinden sonra, 20 Eylül günü, Batı Cephesi Kumandanlığınca tesbit edilen kuvveti ise şöyledir :

4.864	Subay
92.660	Er
47.342	tüfek
480	ağır makinalı tüfek
379	hafif makinalı tüfek
165	top.

Bütün gayretlerle mevcudu yüz bine çıkarılan bu ordunun ilkbahara kadar beslenip elde bulundurulması, Sakarya Muharebelerinin ortaya koyduğu bir problem idi. Bunun için, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, kesin sonuçlu bir taarruz üzerinde ısrarla duruyordu. Bir sonbahar taarruzu hazırlığına girişildi. Fakat, gerekli silâh, cephane ve araçların sağlanması mümkün değildi. Havalar iyice soğumuştu. Taarruz, bahara bırakıldı.

Sakarya Zaferiyle insiyatif Türk Ordusuna geçti. Gerçi ilkbahar taarruzu da yapılamıyacaktı. Ama, artık bir Yunan taarruzu beklenemezdi. Sakarya Muharebeleri, Türk Ordusunun moralini ne kadar yükseltmiş ise, Yunan ordusunun moralini de o derece kırmıştır.

Yunan Hükümeti sonsuz bir umutsuzluğa düştü. Siyasî, iktisadî ve malî sıkıntı son haddini bulmuştu. Yunanistan, artık dayanacağı bir büyük devlet kalmadığını da anlamaya başladı. 20 Ekimde Ankara'da imzalanan Türk - Fransız anlaşması, Türklere şerefli bir barışın kapılarını açarken, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Gürzon, Yunan Basbakanı Gonaris'e 27 Ekimde barış zorunluğundan söz ederek «İngiltere'nin Türkiye ile barış yapması gereklidir» diyordu. Açıkcası, Yunanistan'a başının çaresine bakması hatırlatılmış oluyordu. Lloyd George da «Yunanistan'a müsbet bir yardım yapılamıyacağını» söylemişti.

Avrupa'da yaptığı temaslardan eli boş dönen Gonaris, Genel Kurmay Başkanı Stiratikos'a gözyaşlarını tutamıyarak, şöyle diyordu :

*«**Küçük Asya'yı terketmemiz gerekiyor. Kış olanca şiddeti ile ilerliyor. Askerlerimiz yorulup zahmet çekiyorlar; az zaman sonra onlara bakacak paramız kalmayacak, yabancı devletler bizi sergüzeştlerle dolu olan bu siyasete sevk ve tahrik ettikten; zavallı halkı milletlerin hürriyeti v.s. hakkındaki vaadleri ile tehlikeye maruz bıraktıktan sonra, şimdi artık yalnız kendi menfaatlerini temine uğraşıyorlar, vaadlerini unutuyorlar, beşerî tesanüt ve tekâfülü unutuyorlar ve bizi terkediyorlar.*

Büyük harp Avrupa'nın ahlâkını o derece bozdu ki, her türlü asil duygular tamamıyla sönmüştür, taahhüdünü namuskârane ifâ hususunda her türlü duygu ortadan kalkmıştır. Zira Hıristiyan ahaliye takayyüt ve ihtimam gösterilmesi Avrupalılar için bir namus borcu olması lâzımdı.»

Ve arkasından ilâve ediyordu :

«Oradan çekilip gitmemiz lâzım geliyor.»

b. BARIŞ TEKLİFİ

Sakarya zaferi, Türkiye ve Yunanistan'ı iç politikaları bakımından büyük ölçüde etkilediği gibi, dış ilişkilerde de yeni siyasî gelişmelere yol açmıştır. Türkiye bakımından bu siyasî gelişmelerin en önemlisi, 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile yapılan Ankara Anlaşmasıdır. 16 Mart 1921 günü Sovyet Rusya ile yapılan dostluk ve yardım antlaşmasından sonra ilk defa, savaş halinde bulunduğumuz bir batılı büyük devletle savaş haline son veriyor ve kendimizi resmen tanıtmış oluyorduk. Fransa'nın Türkiye politikasını zamanla değiştirdiği sezilmekte idi. Nitekim Londra konferansına giden Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, 11 Mart 1921'de Londra'da Fransa Dışişleri Bakanı Briand ile bir anlaşma imzalamıştı. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu anlaşmayı bağımsızlık ilkeleri ile bağdaşmadığı gerekçesi ile kabul etmemiş ve Büyük Millet Meclisine reddettirmişti. Bununla beraber, 1921 yılı Martında beliren bu anlaşma eğilimi, Türk - Fransız harbini fiilen sona erdirmiş, Fransa'nın Türkiye ile bir anlaşma yapmak isteği daha da artmış, eski bakanlardan Franklin Bouillon bu maksatla Ankara'ya gönderilmişti. 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gelen Bouillon, anlaşma zeminini hazırlamış fakat kesin bir sonuca varılmamıştı. Ancak, Sakarya zaferinden sonra Fransa'nın tereddütleri tamamen zail olmuş ve 20 Ekim 1921'de Ankara'da, Türk - Fransız Anlaşması imzalanmıştı.

Fransa, İngiltere ve İtalya üçlü ortak olarak Sevr antlaşmasına bağlı oldukları halde, Fransa'nın, ortaklarına danışmadan Türkiye ile ve hele Ankara hükümeti ile bir barış yapması, İngiltere'yi endişelendirmiş ve kızdırmıştı. İki devlet arasında birçok yazışmalara sebep olan bu gerginlik bir süre sonra kapatılmış ve olayların seyri kendi haline terkedilmiştir.

Ankara Anlaşması ile Türkiye'nin sağladığı faydalar son

derece önemli sayılmak gerekir. Evvelâ, kendisini ortadan kaldırmak isteyen sömürgeci devletleri bölmüş, birbirinden ayırmış oluyordu. İkinci fayda, bir savaş cephesi kapanıyor, Klikya gibi verimli topraklara tekrar kavuşuluyor ve Türkiye'nin güney sınırı çizilerek güvenlik altına alınıyordu. Bütün bunlardan ayrı olarak, Fransa, Klikya'dan kuvvetlerini çekerken, birçok silah, cephane ve malzeme bırakmıştı. Türkiye, bunların bir kısmının parasını ileride ödeyecek ve satın almış olacaktı. Geri kalanı hediye olarak verilmişti. Hediye olarak verilen silâh ve malzeme arasında 10 uçak, 4.484 tüfek vardı.

1921 yılı sonuna yaklaşırken, itilâf devletlerinin yakında bir «Şark meselesi konferansı» toplayacakları hakkında bazı söylentiler duyulmaya başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, gerek bu söylentileri, gerekse Ankara Anlaşması gibi önemli siyasî gelişmeleri nazarı dikkate alarak, bir barış teklifi ile de karşılaşmak ihtimalini düşündüğünden, dışişleri bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'i nabız yoklamak üzere Avrupa'ya göndermişti.

Yusuf Kemal Bey'le bu konuda bir konuşma yapmıştım. Bana şunları anlattı :

«Hariciye Vekili olarak Londra'ya gidecektim. Büyük Millet Meclisi bana kendi yetkilerini vermişti. Hareketime yakın günlerde Mustafa Kemal Paşa'da bazı tereddütler sezdim. Nitekim bir gün bana dedi ki :

— Neden Halep üzerinden gitmiyorsun da, İstanbul üzerinden gitmek istiyorsun?

Cevap verdim :

— İstanbul'a uğrarsam, onlarla anlaşıp orada kalacağıma mı ihtimal veriyorsunuz?—

— Evet! dedi ve ilâve etti :

— Padişahla görüşeceksin, değil mi?

— Evet Paşam, fakat maksadım başka. Eğer İstanbul hükümetini râzı edebilirsem, Ankara hükümetinin Hariciye Vekili bizim adımıza da konuşmaya yetkilidir, dedirtebilirsem bu, büyük bir faydadır. İstanbul üzerinden bunun için

gitmek istiyorum. Eğer izin verirseniz böyle olsun. Fakat söz veriyorum, tâlimatınızı harfiyen yerine getireceğim. Görme dediğiniz kimseleri görmiyeceğim.

Kabul etti. Mustafa Kemal Paşa'nın bana verdiği talimat şöyle idi :

— *Yalnız Tevfik Paşayı(Sadrazam) ve padişahı göreceksin.*

— *Nâzırlardan ziyaretime gelenler olursa ziyaretlerini iade edebilir miyim?*

— *Hayır! Başka kimseyi görmiyeceksin.*

Padişah ile yapacağım görüşme için de şu talimatı verdi:

— *Ona diyeceksin ki: Büyük Millet Meclisi, Makamı Hilâfeti tanıyor. Makamı Hilâfetin de Büyük Millet Meclisini tanımasını istiyor.*

İstanbul'a gelir gelmez Sadrazam Tevfik Paşa'yı ziyaret ettim. Yanında Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa da vardı. Barış imkânlarını yoklamak üzere Avrupa'ya gidiyorum, sizin adınıza da konuşabilir miyim diye sordum. Tevfik Paşa hemen kabul etti. İzzet Paşa'ya da tasdik ettirdi. Bana, Zât-ı Şâhaneyi görecek misin? dedi. İrâde buyurulursa göreceğim, cevabını verdim.

Ertesi gün Fransız Generali Pélé ziyaretime geldi. Söz arasında «İzzet Paşa da Londra'ya gidiyor» dedi. Hemen Tevfik Paşa'ya koştum. «*Evet! Sefaretler istediler*» diyerek bu haberi doğruladı. Tevfik Paşa'nın yanından ayrıldıktan sonra Fransız sefarethanesine gidip Pélé'yi gördüm ve durumu anlattım. Dedi ki :

— *Biz İstanbul'da tek namuslu adam olarak Tevfik Paşa'yı görüyorduk. Bunda da mı aldanmışız? Böyle bir şey yok, kendileri müracaat ettiler.*

General Pélé'ye bu açıklamasını Sadrazam Paşaya söylememe izin verip vermiyeceğini sordum. «*Söyliyebilirsiniz*» dedi. Tekrar Sadrazam'a gittim. «*Sefâretlerin böyle bir daveti olmadığını Pélé'den öğrendim. Neden öyle yapıyorsunuz*» dedim. Müteessir bir şekilde, sadece «*bir zaruret var ki, böyle oldu*» dedi. Anladım ki, padişah böyle istemiş.

Bir akşam üzeri İzzet Paşa kaldığım yere geldi. Padişahın beni kabul edeceğini söyledi. Beraber gittik. Tevfik Paşa da yanında idi. Beni de oturttu. Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini naklettim. Beni dinlerken gözleri yere dikilmiş, başını öne doğru sallayıp durdu. Tek kelime söylemedi. Ziyaret bitti. Kalktım, çıktım.»

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplantı yılının başlaması münasebetiyle 1 Mart 1922 günü verdiği açış nutkunda, iç ve dış meselelere geniş ölçüde temas etmişti. Dış politika konularına daha çok önem veren Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmasında önce Rusya ve Doğu Milletleri ile olan ilişkileri ve yapılan antlaşmaları özetledikten sonra sözü Türkiye'nin Batı Devletleri karşısındaki durumuna intikal ettirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Fransızlar ile Ankara'da imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli anlaşmanın değeri; Sevres Andlaşmasını hazırlayan İtilâf Devletleri grubunun en önemli bir rüknü olan Fransa'nın, bu andlaşmanın tatbik kabiliyeti kalmadığını fiilen ve hukuken kabul etmiş olmasındadır. Mustafa Kemal Paşa, İngiltere ile Türkiye arasında, bugüne kadar cereyan eden tek olumlu olayın, esir mübadelesi anlaşmasından ibaret bulunduğunu ve İtalyan ile yapılan neticesiz görüşmeleri belirterek, Türkiye'nin takip etmekte olduğu dış politikanın esasını şu sözlerle ortaya koymuştur :

«... *Rus Şûralar Cumhuriyeti ile dostluk bağlarımızın kuvvetlendirilmesi dış politikamızın esasıdır.* (Sürekli, şiddetli alkışlar). (Çok doğru, yaşasın dostlarımız sesleri).»

Bu kesin ifâdenin arkasından da şu tamamlayıcı sözleri söylemiştir :

«*Bu esas, istiklâli tanımımızı tasdik edecek herhangi bir devlet ile münasebetlerimizi yenilememize bittabi mâni teşkil etmez.*»

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart günü Meclis'te okuduğu bu nutkunda, henüz söylenti halinde olan barış görüşmelerinden de şöyle söz etmişti :

«*Son zamanlarda bir (Şark Meselesi Konferansı'ndan bahsolundu ve olunmaktadır. Bu konferansın ne dereceye*

kadar ciddî maksatlarla ve ne vakit vuku bulacağı hakkında henüz inanç verici bir işâret yoktur. Şark Meselesi Konferansı'nın, ordularımızın hareket sahasında akdine intizar olunduğunu kabul etmek en ihtiyatlı bir telâkki olur (Bravo sesleri). «Hazır ol cenge, eğer ister isen sulh ü salah» hakikatını bir an hatırdan çıkarmamak millî davanızın istediği şartlardandır. Bu açıdan dikkatli ve hazır bulunmaktan ibaret olan prensibimize uymaya devam edeceğiz, arkadaşlar.»

Yusuf Kemal Bey, önce Paris'e gitmiş, sonra Londra'ya geçmişti. İngiliz ve Fransız hükümetleri, Yusuf Kemal Beyin bu seyahatini fırsat bilerek Doğu meselesini halletmek üzere bir kere daha teşebbüse girişmişlerdir. İngiltere hükümeti, bir barış konferansı toplanmadan önce Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşa son vermek üzere bir mütareke yapılmasını istiyordu. Türk Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ise, Londra'da Lord Curzon ile yaptığı görüşmelerde, Yunanlılar Anadolu'yu tahliye etmeden önce barış görüşmelerine geçilmesinin bir fayda sağlamıyacağı fikrini savunmuştu. Fakat, İtilâf Devletleri, 22 Mart 1922 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'a verdikleri nota ile mütareke şartlarını bildirdiler. Mütareke teklifinin esasları özet olarak şöyle idi :

Türk ve Yunan kıt'aları arasında 10 kilometre eninde boş bir kordon bırakılacaktır.

İki taraf da ordularını takviye etmiyeceklerdir.

Taraflar ordularının konuş durumunu değiştirmiyecekler, bir yerden bir yere malzeme bile nakletmiyeceklerdir.

İtilâf Devletleri mümessilliklerinden kurulu askerî komisyonlar, mütareke şartlarının uygulanıp uygulanmadığını kontrol edeceklerdir. Bu komisyonların hakemliğini iki taraf da kabul edecektir.

Taraflar arasındaki muhasemat 3 ay süre ile tatil edilecek ve barış yapılıncaya kadar bu üç aylık süre kendiliğinden üçer ay uzamış olacaktır.

Taraflardan herhangi biri tekrar harekâta geçmek ister

se, mütâreke süresinin sona ermesinden en az 15 gün önce diğer tarafa ve İtilâf Devletlerine haber verecektir.

TÜRK ORDUSU
HAZIRLANIYOR

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Sakarya Meydan Muharebesinden sonraki günleri ve düşüncelerini bana şöyle anlatmıştır :

«Sakarya Muharebesinde seferberlik ilân etmiştik. Bu suretle seferberlik ve büyük muharebe hazırlığı devrine girmiş olduk. İçinde bulunduğumuz bu günlerde, Kars'ta düşmandan elimize geçen büyük topları, malzemeyi, ambarlarda ve depolarda bulduğumuz her şeyi ayrı ayrı ayıklayıp, zayi olmadan kağnı sırtında karıncalar gibi cepheye taşımak safhasındayız.

Sakarya muharebesinden sonra, artık, bizim büyük karşı taarruzumuzun zamanı gelmiş olduğu kanaatindeydik. Buna karşılık Yunan ordusu, bizi söktüremiyeceğini anlayıp geri çekildikten sonra, haydi bakalım düşman ordusu bizi Anadolu'dan çıkarsın, nasıl çıkaracakmış, buna imkân yoktur, diyerek Eskişehir ve Afyon mıntıkasına geldi ve bizim taarruzumuzu beklemeye başladı.

Daha önceki buhranlı devirlerde olduğu gibi, Sakarya'dan sonra da kötümser bir hava esmeye başladı. Zaten siyasî fitne ve siyasî çekişme hiçbir an durmamıştır. Her büyük muharebeden, her büyük askerî buhrandan az bir müddet sonra, ümit devri geçer geçmez, yeniden ümitsizlik hakim olur. Bu ümitsizlik havası, içerden, dışardan, her vasıta ile tahrik edilir. Şimdi yine böyle ümitsiz bir atmosferin içine düştük. Her tarafta şöyle konuşuluyor : Hedef şu, anladık ama, Anadolu ortasına kadar gelen düşmanı bir muharebe meydanında mağlûp ederek memleketten çıkaramayız. O halde bunun bir çaresini bulmak lâzımdır. Siyasî çare, askerî çare, uyuşma çaresi, düşmanla anlaşma çareleri aramalıyız.

Bir meydan muharebesini kazandıktan hemen sonra böyle bir devir başladı. Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bu men-

fi havayı yenmeye çalışıyor. Ben, düşmanı takip eden ordunun harekâtına uyarak karargâhımla seyyar bir haldeyim. Ordu son vaziyetini alıncaya kadar bu bölye devam etti. Nihayet, Garp Cephesi Karargâhını Akşehir'e naklettim. Orada çalışmaya başladım.

İlk esaslı vazifem, orduyu hazırlamak. Ordu hazırlığında, benim, Birinci Cihan Harbinden kalmış kanaatlerim var. Bir defa, ağır top isterim. Ağır top olarak benim elimde 7 tane 15'lik obüs vardı. Bunları, silâhlar teslim olurken, muhtelif depolarda terk edilmiş bulmuştum. Kamaları alınmış, boru halinde duruyorlardı. Bu obüslerin kamalarını yaptırmak için iki sene uğraşmışımdır. Eskişehir demiryolu atölyesinde toplanrı kamalarını yaptırdım ve Sakarya'da kullandım. Şimdi ağır top sayısını yükseltmeye çalışıyorum. Doğuda Kars Kalesinde büyük çaplı toplar var. Modelleri eski ama büyük top. Fakat taşınması güç.

Kars kalesindeki ağır topları öküzlerle Kars'tan cepheye taşınması için aylar geçiyordu. Seyyar bir ordu olan Yunan ordusunda büyük çaplı top kullanma fikri yoktu. Anlaşıldığına göre, buna cesaret de edemiyorlardı. Sahra topu ile ve o çapta malzeme ile bizim cephemizi sökmeye çalışıyorlar. Ben istiyorum ki, Yunan ordusunda bulunmayan bir silâha sahip olayım. Bunun için çabalıyorum ve ağır top sayısını arttırmaya uğraşıyorum. Taarruz ederken bu topları kullanacağım.

Yeni karargâhıma geldiğim zaman, bir de süvari kuvveti teşkil etmiştim. Bunu daha ziyade kuvvetlendirip, daha canlı hale getirmek lâzımdı. Taarruz için hareket kabiliyeti kazanmak istiyordum. Otomobil tedarik edip satın almaya büyük ehemmiyet veriyordum. Fakat otomobil temini için imkânımız mahduttu. Fransızlarla münasebetimiz düzelip, Ankara İtilâfnamesi imzalandıktan sonra, muharebede kullanmak için Fransızlardan mahdut sayıda otomobil satın alabildik.

Bu kadar yokluk içinde siper muharebesi yaparak mütemadiyen cephane sarfetmeye imkânımız ve takatimiz yok. Düşünüyorum ve şu neticeye varıyorum: Biz öyle hazırlan-

malıyız ki, ileride meydan muharebesinde kesin netice alalım. Ve bir defa netice aldık mı, eğer sıkı takip edersek, Yunan ordusu her taraftan düşman bir halkın içinde olarak, mutlaka intizamını ve moralini kaybeder, bir daha toparlanamaz. Yoksa Anadolu ortasında, muntazam bir surette cepheden cepheye gidebilecek takatte bir düşmanı atmak için, çok uzun zaman ve insanın arkasında hesapsız fabrikaları olmak lâzımdır. Bu takdirde, silâhları yenilemek, cephaneyi ikmal etmek ve her türlü malzemeyi tamamlamak için ne beklemeye tahammülümüz, ne de imkânımız var. Demek ki, bir meydan muharebesi vereceğiz; bu muharebeyi kesin olarak kazanmalıyız. Kazandıktan sonra, düşmana hiç nefes aldırmadan İzmir'e gireceğiz. Böyle yapabilirsek kurtulmak mümkündür. Bu basit muhakeme ile vardığım esaslara göre, ana muharebe tertibi ile hazırlığa başladık.

MÜTAREKE TEKLİFİ
REDDEDİLİYOR

Mütareke teklifinin alındığı gün cephede orduları teftiş ile meşgul bulunan Mustafa Kemal Paşa, hükümet ile telgraf başında, anlaşmanın verdiği güçlük sebebi ile Vekiller Heyeti Sivrihisar'a davet edilmiş ve 24-25 Mart gecesi İtilâf Devletlerine verilecek cevabın hazırlığına girişilmişti. Fakat Türkiye'nin cevabının bildirilmesine vakit kalmadan, Paris'te toplanmış bulunan İtilâf Devletleri Hariciye Nazırları, 26 Mart 1922 tarihli ikinci notaları ile barış teklifinde bulundular. İleri sürülen barış şartlarına göre; Yunanistan, Anadolu'yu tahliye edecek, Trakya'da Tekirdağ Türklerde, Kırklareli, Babaeski ve Edirne Yunanlılarda kalacak, doğuda bir Ermeni yurdu teşkil edilecek, Boğazlar silâhsız bölge olacak, barışın imzalanmasını müteakip İtilâf Kuvvetleri tarafından İstanbul tahliye edilecek, Sevres Anlaşması ile 50.000 kişi olarak tesbit olunan Türk silâhlı kuvvetlerinin mevcudu 85.000'e yükseltilecek ve Türk Ordusu ücretli askerlerden kurulacak, adlî ve iktisadî kapitülasyonlarda değişiklik yapılacaktı.

Millî hükümet mütareke teklifini prensip olarak kabul

etmişti. Ancak, 5 Nisan 1922 tarihinde İtilâf Devletlerine bildirilen karşı teklifte bazı şartlar ileri sürülmüştü. Bu şartların en önemlisi, Yunan ordusunun, mütarekenin imzalanmasından başlayarak, ilk 15 gün içinde Eskişehir - Kütahya - Afyonkarahisar hattından, 4 ay içinde de İzmir dahil olmak üzere bütün Anadolu'dan çekilmesi şartı idi. Bu husus kabul edildiği takdirde, barış şartlarını incelemek üzere 3 hafta içinde Türk delegasyonunun kararlaştırılacak şehre gönderileceği bildirilmişti.

İtilâf Devletleri, 15 Nisan 1922 tarihli cevapları ile Türkiye'nin teklifini reddetmişlerdir.

22 Marttan 22 Nisana kadar süren bir aylık siyasî temaslar hiçbir sonuç vermeden kapanmış bulunuyordu. Artık bundan sonra siyasî görüşmeler ile barışa ulaşmanın imkânsızlığı kesinlikle alnaşılmıştı.

Söz yine silâhlara bırakılmıştı.

Mütareke ve barış teklifinin reddedilmesi, şüphesiz, şartların Türkiye'ye tam bir bağımsızlık sağlamayışı sebebine dayanmakta idi. Fakat teklifler reddedilirken, boş hayallere dayanılmamıştı. Mustafa Kemal Paşa Türk ordusuna ve Türk halkına güveniyordu. Ayrıca, dünya şartları da bu güvene elverişli bir durumda idi. Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünyaya yeniden şekil vermek isteyen Avrupa emperyalist devletleri (İngiltere, Fransa ve İtalya), anlaşmazlığa düşmüş bulunuyorlardı. Üç büyük devlet arasındaki menfaat çatışmaları, ittifakı işlemez hale sokmuştu. Zaferin büyük payına el koyan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın birçok konuda —başta Türkiye meselesi olmak üzere— kendisine karşı direnmelerine ve ayrı bir politika takip etmelerine sebep olmuştu. Bunun açık delilini Ankara Anlaşması teşkil ediyordu. Son defa Avrupa'ya gönderilen Dışşleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de yaptığı temaslardan bu kanaati kuvvetlendirecek izlenimlerle dönmüştü. Yusuf Kemal Bey, izlenimlerini bana şölye anlatmıştır:

«Paris'te Briand'ı köyünde ziyaret ettim. Beni öğle yemeğine alıkoydu. Ona Londra'ya gitmekte olduğumu söyleyerek İngiliz nazırları ile konuşurken nasıl bir tavır takın-

mam gerektiğini sordum. «*Doğuda artık tek kuvvet olarak siz kaldınız*» cevabını verdi. «*İngiliz nazırları da acaba bunun farkında mıdırlar*» diye sordum. «*Onlar bunu benden daha iyi bilirler*» şeklinde cevap verdi.

Londra Konferansından dönüşte Fransa Başbakanı Poincaré beni kabul etti. Aramızda şu konuşma geçti :

— *Alelâcele gidişinizin sebebi nedir?*

— *Fazla kalmakta bir fayda görmüyoruz.*

— *Mütareke şartlarını mı beğenmediniz?*

— *Evet.*

— *Fakat unutuyorsunuz ki, vatanınız düşman işgali altındadır.*

— *Evet biliyorum, fakat çıkacaklardır.*

— *Ne zaman?*

— *Onu ben bilmem. Genel Kurmay bilir. Vatanımda tek düşman askeri kalmamalıdır. Mütareke o vakit olur. Bugün elimizdeki şartları Büyük Millet Meclisi kabul etmez. Mustafa Kemal Paşa kabul etmek şöyle dursun, meyyal görünce, Meclis, onu Meclisin kapısı önünde asar.*

— *Meclise hürmetlerimi söyleyin. Mütareke şartlarını da kabul etmeyin. Fransız hudutlarından çıkıncaya kadar bütün seyahat kolaylıklarınızın sağlanması için gerekli emri vereceğim.*»

BARIŞ TEKLİFİNİN YARATTIĞI HUZURSUZLUK

Sakarya Meydan Muharebesinin şiddetle başladığı günler ile, Büyük Türk Taarruzunun başlangıcı arasında tam bir yıllık zaman vardır. Bu dönem, iç ve dış politika bakımından çok hareketli, harp harekâtı bakımından ise çok sâkin geçmiştir. Askerlik alanına giren faaliyet, yalnız hummalı bir hazırlık çalışmasına inhisar etmektedir. Dış politika olaylarını ve gelişmelerini yukarıda gözden geçirmiştik. Bu olaylar ve gelişmeler, tabiî olarak, iç politikaya bir canlılık getirmiştir. Özellikle, 22 ve 26 Mart tarihli mütareke ve barış teklifleri, bütün memlekette en çok üzerinde durulan bir konu olmuştur. Umulmadık bir zamanda kazanılan Sakarya

Zaferinden ve onun siyasî sonuçlarından sonra, şu veya bu suretle harbin bitmesi dileği, şüphesiz bütün gönüllerde uyanacaktı. Bu dilek, ortaya iki mesele çıkarıyordu: Dış politika ustalıkla yürütülerek barışın sağlanması, ya da ordunun bir an önce taarruza geçirilmesi.

Mustafa Kemal Paşa'nın iki yolu da büyük bir gayretle zorladığını görmekteyiz. Çünkü, barışı herkesten çok samimiyetle O, istemekte idi. Sakarya Muharebesini anlatan bölümde de belirttiğimiz gibi, Mustafa Kemal Paşa, on günlük bir hazırlıktan sonra Yunan ordusuna taarruz ederek kesin sonuç almak üzere gerekli emri vermişti. Fakat, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın haklı direnmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat cephede yaptığı incelemeler sonunda taarruz teşebbüsü geri bırakıldı. On günlük değil, bir aylık hazırlık da yetmeyince, 1921 sonbaharında ve bütün kış boyu yapılan çalışmalara rağmen, 1922 ilkbaharında bile taarruza geçilemedi.

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın müştereken yaptıkları mütareke ve barış teklifleri, kayıtsız ve şartsız kabul edilemezdi. Büyük bir iyi niyetle, uzalaşma imkânlarının yaşatılmasına gayret edildi. Milli Hükümetin, B.M.M. nin tasvibini de alarak, İtilâf Devletlerine gönderdiği 22 Nisan tarihli son notaya, karşı taraf cevap bile vermedi. Zaten, Türk kamuoyu, mütareke şartlarını beğenmemişti. B.M.M. ne, yurdun her yerinden gelen telgraflarda, «Misakı Millî»den fedakârlık edilmemesi isteniyordu. Bu durumda, dış politikanın hatalı yürütüldüğü veya daha başka bir politika tutumla barış kapısının açılabileceği söylenemez. Ne yazık ki, B. M. Meclisin bir kısım üyeleri, bu gerçekleri görmezlikten gelerek her şeyi söylüyorlardı. M. Kemal Paşa, en haksız, en insafsız tenkitlere hedef, dedikodulara konu oluyordu. Sakarya Zaferi'nden sonra O'na mareşallik rütbesi ve gazilik ünvanını veren, zaferini alkışlarla karşılayan Mecliste, İkinci Grup, şimdi, Mustafa Kemal Paşa idaresine karşı amansız bir muhalefete koyulmuştu. 23 Ekim tarihli esir mübadelesi anlaşması üzerine İngilizlerin tamamen serbest bıraktıkları Malta esirleri (İttihatçılar), İkinci Grubu takviye ve orga-

nize etmişlerdi. Dış politikada hataya düşüldüğü açıkça söylenmioyrdu, fakat askerlik konularında uluorta tenkitler yapılıyordu. Ordunun niçin taarruz etmediği soruluyor ve «çünkü ordunun taarruz kabiliyeti yoktur!» diye, yine kendileri tarafından cevaplandırılıyordu.

Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl bunaldığını, Nutuk'tan ve B. M. M. zabıt ceridelerinden anlıyoruz. Başkumandanlık süresinin uzatılması, İcra Vekillerinin seçim usullerinin değiştirilmesi, Merkez Ordusu Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşa hakkında verilen önergeler, muhalefet grubunun M. Kemal Paşa idaresini yıpratmak için kullandığı eşsiz fırsatlar olmuştur. İkinci grup, bu dönemde, gerçekten ağır basmış ve en büyük başarısını 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı «İcra Vekilleri Sureti İntihabına Dair Kanun»un çıkarılmasını sağlayarak kazanmıştır. Bu kanun, vekâletler için Meclise aday gösterilmesi hakkını M. Kemal Paşa'nın elinden almış ve İcra Vekilleri Reisinin de Meclis tarafından seçilmesi usulünü getirmiştir. Yeni Kanunun kabulünü takip eden oturumda (10 Temmuz 1922), Vekiller, eski usule göre aday gösterilmek suretiyle seçildikleri gerekçesiyle teker teker istifa etmişlerdir.

12 Temmuzda, Vekiller ve hükümet reisi gizli oy ile Meclis tarafından seçilerek, Rauf Bey'in Başkanlığında teşekkül eden yeni hükümete, birkaçı hariç, eski vekillerin hepsi girmişti. Nutuk'ta belirtildiğine göre, Rauf Bey'i, hükümet reisliğine İkinci Grup seçtirmek istemiş ve M. Kemal Paşa da, bunu önceden sezerek, taraftar görünmüştü.

Başkumandanlık Kanununun süresinin 3 ay daha uzatılması vesilesiyle, 5 Mayıs ve 6 Mayıs 1922 tarihlerindeki gizli oturumlarda yapılan ve M. Kemal Paşa'nın deyimiyle «âdeta mübâreze tarzında cereyan eden münakaşalar»ı Nutuk'tan okumak mümkündür. Burada, yalnız şu noktaya işaret etmek istiyoruz ki, M. Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisine karşı en sert çıkışını o gün yapmıştır. Başkumandanlık için «bırakmadım, bırakamam ve bırakmıyacağım» sözleriyle Meclisin karşısına dikilmesi, yukarıdan beri belirtmeye

çalıştığımız olayların bir iç buhrana sürüklenme istidadında olduğunu gösteren ilginç bir davranıştır.

DERT BİR
DEĞİL Kİ

Ankara'daki siyasî hava, ister istemez cepheyi de etkiliyordu. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, ordunun siyaset dışı kalması ve siyasî çevrelere hakim olan menfî havadan uzak tutulması için bütün gücü ile çalışırken, bir yandan da kumandanların tabiatından gelen huzursuzlukla uğraşmakta idi. Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sâbis) Paşa gibi kendini beğenmiş, fesatçı kumandanın ordu içinde varattığı bölücü faaliyetler ve Kemalettin Sami Paşa gibi dürüst, mert, cesur, fakat hırçın tabiatlı kumandanların tutarsızlıkları İsmet Paşa'yı güç durumlara sokuyordu. Orduyu kesin sonuçlu bir taarruza hazırlarken karşılaşılan bu güçlükleri belirtmek için, İsmet Paşa'nın bu konuda anlattıklarından bir kısmını bölüm sonunda vereceğiz. Fakat burada İsmet Paşa'nın, IV. Kolordu Kumandanı Kemalettin Sami Paşa ile düştüğü bir anlaşmazlığın hikâyesini nakledeceğiz:

«Siyasî buhran içeriden, dışarıdan yürütülerek Mustafa Kemal Paşa aleyhine, kumanda heyeti aleyhine ve ordu aleyhine körükleniyor, yürütülüyordu. Çeşitli tahriklerle yaratılan bu siyaset cereyanının maksadı, itimatsızlık yaratmaktı.

Orduya arzu ettiği güne kadar hazırlık imkânını vermek ve onu her türlü müdahaleden, siyasî cereyanlardan koruyarak himaye etmek, müdafaa etmek vazifesini, Mecliste ve memlekette Mustafa Kemal Paşa yapıyordu. Son derece güç ve ordu için son derece kıymetli bir çalışmaydı bu. Mustafa Kemal Paşa bunu büyük bir şevkle ve tam tesirle yapıyor, ordunun, Garp Cephesinin ve kumandanların sevk ve idaresine güveniyordu.

Bu devrede, bu bir sene içinde benim iki işim var. Biri, muharebe hazırlığını yapacağım, ikincisi, orduya siyaseti sokmıyacağım. Fakat orduya siyasetin girmesi için bütün kapılar açık. Ordu kumandanlarım şahsiyet sahibi, kendileri-

ne çok güvenen, herkesle çok teması olan insanlardı. Ordu kumandanı olarak, Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşanın idaresinde bidayette hiçbir güçlük çekmedim. Fakat orduya siyaset karıştırmak için yaratılan cereyanlar geliştiği ve bizim iyice hazırlanmak için gösterdiğimiz takat, uzun sürdüğü için, bu devirde ihtilâtlar oldu. Sakarya'dan hemen sonra kumandanlardan Kemalettin Sami Paşa ile aramızda bir küçük ihtilâf çıktı. Mesele aslında basit. Yeni bir tümen kumandanının tayini meselesi olarak, iç meselemiz olarak ne gibi hallerle karşılaştığımızı, siyasî cereyanların, kumandanlar arasındaki anlaşmazlıkların nasıl tehlikeli durumlar yarattığını anlatmak istiyorum. Bu bakımdan, Kemalettin Sami Paşanın kolordusuna inha ettiğim bir tümen kumandanını istememesi yüzünden kendisi ile aramızda çıkan anlaşmazlığa temas ettim.

Ordu teşkili esnasında bizim bir usulümüz vardı. Kumandan tayin edilirken, kimin emrine verilecekse, ona kabul edip etmiyeceği sorulurdu. Şimdi meseleyi biraz daha açık anlatayım.

Millî Mücadele başladıktan sonra, bir çok değerli insanlar Anadolu'ya gelememişler, İstanbul'da kalmışlardı. Millî Mücadele askerî safhada ilerledikçe, vakit vakit birtakım yeni subaylar ve generaller, gelip orduda hizmet etmek arzusunu gösteriyorlardı. Bunlardan küçük rütbeliler, kıtalara kolaylıkla yerleştiriliyor ve onlar kendilerinden evvel muharebeye katılmış olan arkadaşları arasında sür'atle kaynaşıyorlardı. Büyük rütbeliler ve generaller için vaziyet daha nazikti. Çünkü, deruhte ettikleri vazife büyük vazifedir. O zamana kadar Anadolu muharebelerinde bulunmuş olan insanlara, İstanbul'dan sonradan gelerek kumanda etmek vaziyetine giriyorlar. İşin nazik tarafı bu. Evvelce orduda tanınmış, itibar kazanmış daima iyi şöhret yapmış böyle bir kumandan geldiğinde, siyasî herhangi bir kusuru yoksa, millî müdafaa, bu gibilerini almaya dikkat ediyor ve orduya kabul edeceği zaman Garp Cephesinin kabul edip etmiyeceğini soruyordu. Falan general geldi, filân tümene tayin etmeyi düşünüyoruz, mümkün müdür, kabul ediyor musunuz?

diye bana sorarlardı. Ben de duruma göre, tümen kumandanı tayin edilecekse kolordu kumandanına sorardım. Alay kumandanı tayin edilecekse, kolordu kumandanı tümen kumandanına sorardı. Yarbay, albay, general rütbesi her ne ise ve nereye tayin edilecekse bölye bir usul vardı, sorulurdu.

Kemalettin Sami Paşanın kolordusunda bir tümen kumandanlığı münhaldi. Bu tümenin kumandanlığına ben Salih Omurtak'ı tayin etmek istedim. Salih Omurtak o zaman yarbaydı. İstanbul'dan gelmiş, umumi karargâha almışlar. Benim yanımda bulundu, sonra Fevzi Paşanın yanında bulundu. Daha sonra Mustafa Kemal Paşanın yanında çalıştı. Yanında çalıştığı amirlerinin itimatlarını kazanmış bir subay. Millî Müdafaaya sordum, bunu tümen kumandanı olarak verir misiniz, diye. Tasvip ettiler, verdiler. Ben ondan sonra Kemalettin Sami Paşaya, böyle düşünüyorum, tümen kumandanlığına inha edeceğim, itimadınız var mı, diye sordum. Kemalettin Sami Paşa çok memnun oldu. İhtiyacım var, çok istifade ederiz, dedi. 61. Tümen Kumandanlığına gelmesi ve onu toparlaması lâzımdır, mütalâasında bulundu. Peki dedim, inhasını yaptım. Tayin ettiler. Salih Paşa Garp Cephesi karargâhına geldi. Kendisine talimat verdim. 61. Tümene, Kemalettin Sami Bey'in kumandasına gideceksin, dedim. O esnada bana Kemalettin Sami Paşadan bir telgraf getirdiler. Salih Paşa'yı istemem, diyor. Hadise böyle çıktı.

Kemalettin Sami Paşaya cevap verdim. Sana sordum, ondan sonra inha ettim, geldi, oraya göndereceğim, bilinmeyen bir subay değil, muharebede bizimle beraber bulunmuş, bunlar ciddî işlerdir, bir gün öyle, bir gün böyle olmaz, dedim. Kemalettin Sami Paşa kabul etmemekte ısrar etti. Biz muharebeden çıktık, çok genç, bu vazifeyi yapamaz, diyor. Ben cevap veriyorum: O da muharebedeydi. Vazifeleri vardı. Amirleri vardı. Amirlerine söyledim. Sana sordum. Kendisi buraya geldi. Bu nasıl muamele? Hiçbir makul sebep olmaz. Alacaksın bunu, dedim. Bunun üzerine, ısrar ederseniz istifamı kabul ediniz, diye cevap verdi. Ben, pekâlâ istifanızı kabul ettim, dedim. Kumandayı Cemil Cahit Paşaya devredin, siz de buraya gelin, O'nu gönderiyorum.

Kemalettin Sami Paşa, istifa ettim dedi ve geldi. Salih Paşa'yı yerine, yani 61. Tümen kumandanlığına gönderdim. Kemalettin Sami Paşa çok müteessir bir haldeydi. Gördüğü muameleden üzülüyordu. Oturduk, konuştuk. Böyle bir muameleyi kendisine nasıl yaptığımı öğrenmek istiyordu. Senin yaptığın muamelenin izahı mümkün mü? Ben bu orduyu nasıl kuracağım? Orduyu hazırlıyacağız diye her tarafta adam arıyorum, sen biraz istirahat et, diye kendisini teselli etmeye çalıştım. Bir müddet istirahat etti. Son derece müteessir. Sonra bana geldi. Böyle bir mesele çıkardım diye beni bağışla, yaptım bir kere, dedi. Ben istifasını merkeze yazmıştım. Kendisini kolordunun başına gönderecektim. Fakat bu defa ben başladım yalvarmaya. Fevzi Paşaya, Başkumandana yazıyorum, böyle böyle oldu, Salih Bey yerine gitti, bırakın Kemalettin Sami Paşa da yerine gitsin, diyorum. Nihayet onlar da razı oldular.

Bu hadise, Kemalettin Sami Paşanın kulağında küpe kalmış. Hikâyenin bir de eğlenceli tarafı var. Şimdi onu anlatacağım.

Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, bir gün karargâhında kolordu kumandanlarını, bazı tümen kumandanlarını toplamış. Konuşuyorlar. Havadan sudan bahsediyorlar. Fakat bugünlerde Ankara kaynıyor. Herkes tutturmuş, ne olacağız, ne yapacağız, düşmanı yeneceğiz, hazırlanıyoruz. Şöyle yapacağız, böyle yapacağız diye sizi avutuyorlar tarzında konuşuluyor. Ankara'da hava böyle. Tam bu sırada Ali İhsan Paşanın karargâhında toplanırlar. Herşey konuşulur, söz cephe kumandanına gelir. Onun hakkında da iltifat etmeye başlarlar. Kemalettin Sami Paşa söz alır:

— *Bana bakın, der. İsmet Paşanın ne yapacağı belli olmaz. Ben bu söylediklerinizin hiçbirine iştirak etmem. Ordu içinde böyle dedikodular çıktığını duyarsa çok müteessir olur.*

Müteessir olursa ne olur, gibi sözler sölyenir. Bunun üzerine Kemalettin Sami Paşa:

— *Bana bakın, müteessir olursa ne yapacağını hiçbirimiz tahmin edemeyiz, hepimizi harcar, demiş.*

Nasıl, demişler. Ben bilirim, cevabını vermş. Neyse, biraz gülüşmüşler veya vaziyeti ciddîye almışlar ve sözü kapatıp dağılmışlar.

Kemalettin Sami Paşa ile nihayete kadar dost kaldık. Harpten sonra Berlin'e sefir olup gitti. Kemalettin Sami Paşa, emsali bulunmaz bir kahramandı. Fakat muharebede O'nu âmir olarak idare etmek son derece güç bir işti. Fevkalâde heyecanlı. O'nu sükûnete getirip, kabiliyetlerinden istifade etmek meseledir. Ama bana çok itimadı vardı ve anlattığım hâdiseden sonra çok iyi geçindik.»

MİLLETİN
HAZIRLANIŞI

M. Kemal Paşa, Büyük Taarruzun, milleti, Meclisi ve Ordu'yu hazırlamakla mümkün olacağına inanmıştı. Nitekim, Sakarya'dan sonra yapılan çalışmaların bu hedefi güttüğünü görmekteyiz. Yukarıda değindiğimiz gizli oturumlarda Başkumandanın yaptığı konuşmalar, icra vekillerinin ve reisinin Meclis tarafından seçilmesini sağlayan kanunun kabulu, Rauf Bey'in İcra Vekilleri Reisliğine seçilmesi, mütareke ve barış ümidinin kırılması, aşağıda görüleceği üzere arka arkaya çıkarılan kanunlar vesilesiyle yapılan görüşmeler, Meclisi taarruz psikolojisine hazırlamıştır. Bundan çok daha önemli olan, milletin ve ordunun hazırlanışı idi. Şimdi, bu iki husus üzerinde duracağız.

On yıldır aralıksız sürüp gelen harplerin millette uyandırdığı bıkkınlığı, yılgınlığı ve yaptığı tahribatı tasvire girişmek, gereksiz bir gayret olur. Yalnız, son defa, Sakarya Muharebeleri sırasında milletten istenen fedakârlığı, tekâlifi milliye emirlerini, aralıksız askere alınan ve ölmek üzere cephelere gönderilen insanları düşünmek yeniden girişilecek kesin sonuçlu bir büyük taarruzun gerektirdiği millet desteğini sağlamanın güçlüğünü anlamaya yeter. Karşı ihtilâl hareketlerinin kanlı bir şekilde bastırılmasının, küçük bölge ayaklanmaları karşısında gösterilen haklı şiddetin, İstiklâl Mahkemelerince memleketin her tarafından verilen

ağır mahkûmiyet kararlarının, Millî İdareye karşı millet üzerinde yarattığı hoşnutsuzluğu da ayrıca göz önünde tutmak gerekir. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, millet orduya yeniden asker verecek ve yeni malî külfetlere katlanmaya davet edilecekti.

Trakya'dan, İstanbul bölgesinden ve İzmit - Eskişehir Kütahya - Afyonkarahisar çizgisinin batısında kalan geniş bölgeden asker ve vergi alınamıyordu. Bütün yük Anadolu'nun fakir kısmına ve aşağı yukarı 7.000.000 insana düşüyordu.

Hâl böyle iken, 22 Mart tarihli mütâreke teklifinin millet üzerinde gevşetici bir etki yapması mukadderdi. Bu sebeple, mütareke şartlarının millete iyice anlatılmasına ve etkisiz bırakılmasına çalışılmıştır. O devrin imkânlarına ve şartlarına göre gerçekten güç olan ve propaganda alanına giren bu faaliyet, kaçınılmaz bir zorunluk idi. Halkı uyarmak için, Müdafaai Hukuk teşekkülleri, Belediye Reisleri, eşrâf harekete geçirildi. Her taraftan, mütâreke şartlarının kabul edilmemesi için B.M. Meclisine telgraflar yağmaya başladı. İlk işaret Ankara Belediye Reisi Ali Bey'in imzalarını taşıyan telgraf oldu. 31 Mart 1922 tarihli bu uzun telgraf aşağıdaki cümle ile sona ermekte idi :

«... Hükümetin bu hususta vâki olacak her türlü emirlerine ve yükleyeceği mükellefiyeti yapmaya ahdii peyman eylemiş olan muhterem halkımızın bu bapta da muhterem vekillerine zâhir ve munin olduklarını bir defa daha teyiden arzederim.»

Telgraf metinleri, başta «Hâkimiyet-i Milliye» olmak üzere, gazetelerde yayınlatılıyordu. Mütâreke konusu, resmî olarak 22 Nisanda kapandığı halde, telgraflar aralıksız 1922 Haziranına kadar sürmüştür. Tesbit edebildiğimiz son telgraf Bozanic eşrafından gelmişti. Mecliste 3 Haziran günü okunan bu telgraf aynen şöyledir :

«Sevgili İzmir, Edirne ve Bursa'mıza saldıran hunhâr düşmanın mavi paçavrasını istemeyiz. Misakı Millî haricinde yapılacak herhangi bir sulhu istemeyiz. Bu uğurda al bayrağın gölgesinde öleceğiz. Yaşasın Misakı Millî, yaşasın hak-

kı uğrunda fedâyı cânı cana minnet bilen ulu Türk Milleti.»

Komuoyu ve hattâ Meclis, harbin devamına bu suretle hazırlanırken, şüphesiz hükümet başka tedbirler de almakta idi. Önemli olarak, çıkarılan af kanunlarından bahsedeceğiz.

Büyük Millet Meclisi, her zaman münferit af kanunları çıkarmıştır. FakatSakarya Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki dönemde, münferit af kanunlarının çoğalıp sıklaştığını görmekteyiz. Ayrıca, kısa aralarla üç önemli af kanunu daha çıkarılmıştır. Ankara Anlaşması gereğince Meclisin 8 Aralık 1921 günü kabul ettiği umumî af kanunu, Fransızların tahliye ettikleri bölgede, işgal sırasında işlenmiş bütün suçları affediyor ve sözünü edeceğimiz af kanunlarına bir başlangıç oluyordu. Diğerleri kabul edildikleri tarih sırasiyle şunlardır :

1) 19 Aralık 1921 tarih ve 170 sayılı Hıyâneti Vataniye Mücrimlerinden Bir Kısmının Aflarına Dair Kanun.

Bu kanuna göre; vatanın bir kısmının bölünmesine veya yabancı bir devlete ilhaka çalışanlar, casusluk edenler, hâlen yabancı bölgelerde veya işgal bölgelerinde bulunanlar, ihtilâs ve rüşvetten mahkûm olanlar dışındaki bütün hıyaneti vataniye mahkûmları aftan faydalanmışlardır. İdama mahkûm olanların cezası müebbed küreğe, müebbed küreğe mahkûm olanların cezası 15 seneye iniyor ve diğer cezalar kalkıyordu.

2) 7 Ocak 1922 tarih ve 179 sayılı Af Kanunu :

Bu kanun ile şenî fiillerden mahkûm olanlar hariç, 170 sayılı af kanunu kapsamına girmeyen bütün mahkûmlardan, cezasının üçte birini tamamlamış olanlar faydalanmışlardır. Ayrıca, henüz sonuçlanmamış bazı takibat ve tahkikat, işgal edilmiş yerler kurtarılıncaya kadar durdurulmuştur. (İşgalden önce ve işgal sırasında bulundukları yerlerde suç işleyenler için).

3) 21 Ocak 1922 tarih ve 183 sayılı Tecili Takibat Hakkında Kanun :

Bu kanun eşkiyalar için çıkartılmış olup, affın şekil ve şumülü şölye belirtilmiştir :

«Şekavet erbabından olup da şimdiye kadar istimân etmemiş (yani hükümete sığınmamış) veyahut işbu kanunu her kaza (ilçe) merkezinde ilânı tarihinden başlayarak bir ay içinde istimân edecek kimseler hakkında tecili takibat kararı almaya ve gereğine göre bu bapta bazı kayıtlar ve şartlar koymaya Vekiller Heyeti mezundur.»

Saydığımız af kanunlarından faydalanmayan mahkûmlar için de iki kararname yürürlüğe konulmuştur. Bunlardan birincisi (20 Nisan 1022 gün ve 1525 sayılı), cezalarının bitmesine 2-3 ay kalmış olan mahkûmların ziraat işlerinde çalışmak üzere kefâletle salıverilmelerini öngörüyordu. Diğeri (21 Haziran 1922 gün ve 1631 sayılı) ziraatle uğraşan ve toprağı olan mahkûmları, üç ay süre ile geçici olarak salıveriyordu.

Ekonomik ve politik mülahazalarla çıkarılan bu kararnamelerden umulan fayda ayrıca açıklanmaya lüzum bırakmayacak kadar meydandadır.

ORDUNUN HAZIRLANIŞI

Ordunun büyük bir taarruza girişebilmesi için sayısız eksiği vardı. Bu eksiklerin tamamlanması, herşeyden önce, yeteri kadar para bulunmasına bağlı idi. Bu sebeple, bütün kaynaklar zorlanmış ve 1922yılı Mart ve Nisan aylarında birçok malî kanun çıkarılmıştır. Bunlardan bir kısmı, subayların durumunu düzeltmeyi, diğerleri de ordu ihtiyaçlarının karşılanması için yeni gelirler sağlamayı hedef güdüyordu.

M. Meclisinin iki oturumunda birbiri ardına kabul edilen ve subayları ilgilendiren malî kanunlar şunlardır:

1. Tayyarecilere verilecek müteferrika tahsisatı hakkında 9 Mart 1922 gün ve 109 sayılı kanun:

Bu kanunla, havacı subaylara ve öğretmenlere ayda sekizer lira, uçucu assubaylara ayda ikişer lira ek ödenek verilmesi kabul edilmiştir.

2. Tahsisatı Fevkalâde Kanununa ek 9 Mart 1922 gün ve 200 sayılı kanun:

25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı kanunla subaylara ayda 10 lira seferberlik zammı ve 15 lira da cephe zammı verilmekte idi. 200 sayılı kanunla, bu iki zamdan önceki maaşlara, fevkalâde tahsisat adıyla dört misli zam yapılmıştır. Yine bu kanun ile, evvelce (42 sayılı kanun) er maaşlarına yapılmış olan zamlar (cephedekiler için 5, cephe gerisindekiler için 2 lira idi) kaldırılmıştır.

3. Seferberlik ve Cephe Zammı Kanununu değiştiren 11 Mart 1922 gün ve 201 sayılı kanun :

Bu kanunla, 25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı kanun kaldırılmış, seferberlik ve cephe zamları yeniden düzenlenmiştir.

4. Makam ve maaş müteferrikası hakkında 11 Mart 1922 gün ve 202 sayılı kanun :

Bu kanun, ordu kumandanlarına 30 lira, kolordu kumanlarına 20 lira, cephe ve ordu kurmay başkanlarına ve tümen kumandanlarına 10 lira makam maaşı verilmesini öngörüyordu. Ayrıca, bir üst rütbede görev gören subaylar, iki rütbe arasındaki maaş farkının yarısını makam maaşı olarak alacaklardı.

5. Emirber ve seyis neferleri hakkında 11 Mart 1922 gün ve 203 sayılı kanun :

Subaylara birher emireri ve atı olanlara seyis verilmesini öngören bu kanunun açıklanacak bir yönü yoktur.

6. Seferberlikte Malî Zâti Binek Hayvanlarının İâşesine dair 11 Mart 1922 gün ve 204 sayılı kanun :

Kendi parası ile binek atı edinmiş olan subayların atlarını, bu kanuna göre hükümet iâşe edecekti.

7. 11 Mart 1922 gün ve 205 sayılı kanun ile, rütbesi binbaşılığın altında olan subaylara yılda bir defaya mahsus olmak üzere elbise ve teçhizat bedeli olarak 48 lira verilmesi kabul edilmiştir.

Bu yedi kanunla subaylara sağlanan imkânların o zamanın para değerine ve şartlarına göre,hükümet açısından büyük fedakârlık ve subaylar açısından ise tatmin edici bir destek olduğuna bilhassa işaret etmek isteriz.

Ek gelir sağlamak amacı ile çıkarılan kanunlara gelince : Fakirliğin sembolü olarak kabul edebileceğimiz bu ka-

nunlar, zamanın hükümetinin nasıl bir çaresizlik içinde bulunduğunu veciz bir şekilde ifade etmektedir. Şimdi, bu malî kanunları da sıra ile gözden geçirelim :

1 — 15 Nisan gün ve 215 sayılı kanun : Sigara kâğıdı, kibrit ve kav kutularından alınacak istihlâk vergisinin cezalarını yükseltmektedir.

2 — 15 Nisan 1922 gün ve 216 sayılı kanun: Deniz taşıtlarından alınan rüsumu, daha yüksek bir tarifeye tâbi tutmaktadır.

3 — 15 Nisan 1922 gün ve 217 sayılı kanun: Şeker, çay ve kahveden bir kararname gereğince alınmakta olan istihlâk vergisini arttırmakta ve pirinç, baharat, margarin, mum, âdi sabun ve boş çuvalı istihlâk vergisine tabi tutmaktadır.

4 — 16 Nisan 1922 gün ve 218 sayılı kanun: Yine bir kararname gereğince av hayvanlarından alınan resmi artırmak ta ve kanuna bağlamaktadır.

5 — 16 Nisan 1922 gün ve 219 sayılı kanun: Konsolosluklarda yapılan muamelelerden alınan resmi beş misli artırmaktadır.

6 — 16 Nisan 1922 gün ve 220 sayılı kanun: 30 Eylül 1920 günlü kanunla kibritten alınan istihlâk vergisini bir misli arttırmaktadır.

7 — 16 Nisan 1922 gün ve 221 sayılı kanun: Kibritte olduğu gibi, sigara kâğıdından alınan istihlâk vergisini iki katına çıkarmaktadır.

8 — 17 Nisan1922 gün ve 222 sayılı kanun: Bütün para cezalarını beş misline yükseltmektedir.

9 — 18 Nisan 1922 gün ve 223 sayılı Askerî Nakliye Mükellefiyeti hakkındaki kanun: Taarruz hazırlığı yapılmakta olan ordunun en büyük ihtiyaçlarından birine cevap verdiği için son derece önemli ve geçici bir kanundur. Bu sebeple, kanunun niteliğini açıklayan birkaç maddesini aynen aşağıya alıyoruz :

«Madde 1 — 1922 malî yılına ve bir defaya mahsus olmak üzere aşağıdaki maddeler dairesinde askeri nakliye mükellefiyeti adıyla bir nakdî mükellefiyet konulmuştur.

Madde 2 — Nakliye mükellefiyeti maktu ve nispî olmak üzere iki kısımdır. Maktu kısım : Her şahıs için seyyanen (eşit) olup köylerde, elli, şehir ve kasabalarda yüz kuruştur.

Nispî kısım : Emlâk ve arazi ve temettü (kazanç) vergilerinin zamlarıyla birlikte ulaştığı miktara göre aşağıdaki nisbetler dahilinde tarh ve maktu kısma eklenerek alınır.

A — Köylerde: 101 kuruştan başlayarak beher yüz kuruş ve küsuru için yüzde on.

B — Şehir ve kasabalarda : 101 kuruştan başlayarak beher yüz kuruş veküsuru için yüzde yirmi.

Madde 9 — Kesin lüzum görülecek yerlerde menzil hatlarında belli zaman için Vekiller Heyeti kararıyla mahallî raciye göre, peşin ücretle bilcümle nakil vasıtaları kullanılabileceği gibi, yetmediği halde menzil hatlarına elli kilometre mesafeye kadar civar olan köylerdeki nakil vasıtalarına da müracaat olunur.

Madde 12 — İşbu kanun dışında hiçbir kimse meccânen nakliyat yapmaya mecbur tutulamaz ve hilâfına hareket edenler hizmeti vataniye emriyle İstiklâl Mahkemesine ve olmayan yerlerde umumî mahkemelere tevdi olunurlar.»

10 — 20 Nisan 1922 gün ve 224 sayılı kanun da önemlidir :

Düşman istilâsından kurtulan yerlerden kaçan Rum ve Ermenilerin (adları söylenmeksizin) mallarının paraya çevrilerek hazineye gelir kaydedilmesini amaç güden ve bu kanun gizlenen «emvali metrûke» yi ihbar edenlere, meydana çıkan malın bedelinin yüzde onu nisbetinde mükâfat verileceğini öngörmekte idi. Kanunda, söz konusu mal bedellerinin hazineye gelir kaydedildiği ifâde edilmemiş «emanet hesabına kaydedilmek üzere» ibaresi kullanılmıştı. İlerde birtakım suiistimallere ve haklı dedikodulara yol açacak olan bu kanun, 15 Nisan 1923 gün ve 233 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılacak ve Birinci Dünya Harbi içinde İttihat ve Terakki hükümeti tarafından çıkarılmış olan 13 Eylül 1915 günlü geçici kanun, bazı maddeleri değiştirilerek yürürlüğe konacaktı.

11 — 2 Mayıs 1922 gün ve 228 sayılı kanun : Askerlikten tecil vergisi adıyla yeni bir vergi getirmek ve 1 Mart 1922 gününden, ordunun hazar haline geçişine kadar yürürlükte kalmak üzere çıkarılmış bulunmaktadır.

Son olarak, üç malî kanundan daha söz etmek istiyoruz. Bunlar: 6 Mayıs, 3 Temmuz ve 21 Ağustos günlü avans kanunlarıdır. Orduya harcanmak üzere Millî Savunma Bakanlığına, Birinci Avans Kanunu ile 10 milyon, İkinci Avans Kanunu ile 7 milyon, Üçüncü Avans Kanunu ile 5 milyon lira ödenek verilmiştir. Böylece, Anadolu'nun bütün maddî ve malî kaynakları santimine kadar zorlanarak, Büyük Taarruzdan önce kullanılmıştır. Artık, bu alanda ne hükümetin, ne de halkın yapacak hiç bir şeyi kalmıyordu. Eğer ordu taarruzu başarıya ulaşabilirse Türkiye kurtulacak, aksi takdirde, Millî Kurtuluş Hareketi malî bakımdan yeni bir çıkmazın içine düşmüş olacaktı.

TARAFLARIN
DURUMU

Yunan ordusu Sakarya"dan çekildikten sonra, Eskişehir-Afyon hattını tutarak bir savunma muharebesine göre hazırlanmaya başlamış ve mevzilerini tahkime girişmişti. Başkumandan Papulas, ötedenberi Anadolu içlerine akın yapmaya taraftar değildi ve Eskişehir-Afyon hattının savunulması ile yetinilmesini istiyordu. Şimdi olaylar O'nu istediği noktaya getirmişti. Fakat, Yunan ordusunun içinde bulunduğu moral bozukluğundan ve Afyon bölgesinde girişilecek bir Türk taarruzundan endişe duymakta idi. Papulas'a bu endişelerinden dolayı hak vermek gerekir. Çünkü Yunan ordusu gerçekten büyük bir moral çöküntü içinde idi. Daha önce belirttiğimiz üzere, ordu içine girmiş olan siyasî akımlar büyük bir zaaf işareti idi. Sakarya muharebesi ile neticelenen ileri harekât ve Sakar'yada uğranılan yenilgi, sonra tekrar geri çekilme, orduyu hem yormuş, hem yıprartmıştı. Ağır zayiata uğrayan Yunan ordusunda savaş isteği en düşük seviyeye inmiş bulunuyordu. Üstelik başku-

mandanın morali daha da bozuktu. Hükümetine verdiği bir raporda şöyle diyordu :

«Bu askerden daha fazla fedakârlık beklemek akıl kârı değildir. Her halde Anadolu seferi, mümkün olduğu kadar çabuk son bulmalıdır.»

Papulas, İsmet Paşanın da belirttiği gibi, daima ordunun başında bulunan, karar verebilen fakat direnme gücü zayıf, morali çabuk bozulan bir kumandandı. Yunan hükümeti de General Papulas'ın değerini gereği gibi anlamıştı. 1922 yılı Haziran ayında Papulas emekliliğini isteyince, bu isteği hemen kabul edildi ve başkumandanlıktan ayrıldı. Papulas'ın yerine general Hacı Anesti, Anadolu ordusu başkumandanlığına tayin edildi.

General Papulas'ın Afyon bölgesinden büyük bir tehlike beklemesi ve bundan endişe duyması da makul sebeplere dayanıyordu. Bu bölge, İzmir'e giden demiryolu ile diğer yolların başlangıç noktasını teşkil ediyordu. Afyon'un güneybatısına yapılacak büyük bir Türk taarruzu, bu yolları keserek Yunan ordusunun geri çekilme imkânlarını ortadan kaldırabilirdi. Bu düşüncelerle daha Papulas zamanında Yunan ordusunun cephede yerleşmesi, bütük kuvvetlerinin Afyon bölgesinde toplanması şeklinde tesbit edilmişti. Afyon'dan kuzeye, Eskişehir'e doğru uzanan ve 300 kilometreyi bulan geniş cephede daha az kuvvet bırakılmıştı.

Türk ordusuna gelince; Sakarya zaferi, ordunun gelecek harekâtını tayin etmiş bulunuyordu. Bu hareket, büyük bir taarruzla Yunan ordusunu yenmek ve Anadolu'dan atmak şeklinde ifade edilebilir.

Türk ordusu Başkumandanlığı, Sakarya Meydan Muharebesinin zaferle sonuçlanmasından hemen sonra, ordu teşkilâtında bir değişiklik yapmış ve Gurup teşkilâtı kaldırılarak bunun yerine Kolordu teşkilâtı kurulmuştur. Başkumandanlığın bu kararı üzerne, Batı Cephesi Kumandanlığının birliklere yazdığı cephe emrine göre, Batı Cephesindeki kuvvetler, 4 piyade ve 1 süvari kolordusu teşkilâtlanacaktı. Şöyle ki :

15, 23, 57. tümenlerle I. kolordu,

3, 4, 7. tümenlerle II. kolordu,

1, 41. piyade ve 1. süvari tümeni ile III. kolordu.

5. Kafkas, 2, 61. tümenlerle IV. kolordu,

2, 3, 14. süvari tümenleri ile V. süvari kolordusu teşkil ediliyordu.

Diğer tümenler ve cephe emrindeki müstakil alaylar lağvediliyor ve bu birliklerin askerleri ve subayları diğer tümenlere dağıtılıyordu.

Ayrıca, bir piyade tümeni ile bir süvari alayı ve yemden kurulacak birliklerle Kocaeli Grubu Kumandanlığı kuruluyordu.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, 13 Eylül günü verdiği cephe emrinde:

«Tamamen Sakarya'nın batısına atılan düşmanın, nehrin batısında mukavemet edip edemiyeceği henüz şüphelidir.

Ordunun vazifesi, durup tekrar düzenlenmesine meydan vermiyecek surette düşman ordusunu, bütün kuvveti ile aralıksız takip etmektir.» dedikten sonra, bu emrin ekinde yukarıda belirtilen yeni ordu teşkilâtını ekli olarak bildirmişti.

Türk ordusunun baskısı altında Eskişehir Afyon hattına çekilen Yunan ordusu, yeni mevzilerine yerleştikten sonra Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşaya Yunan ordusuna yapılacak taarruz için gerekli plânın hazırlanmasını emretti. Cephe kumandanının hazırlayıp 10 Ekim 1921'de Başkumandanlığa ve Genel Kurmay Başkanlığına teklif ettiği taarruz plânının adı «Sa'd Hareketi» idi. Hareketin ekseni üzerinde bulunan «Sandıklı»nın arapça ilk harfi olan «Sa'd» taarruz hareketini izlemek için plânın adı olarak seçilmişti. Bu plâna göre, Yunan ordusunun Eskişehir - Afyon cephesinde iki kolordu bulunacak ve bu kolordular düşmanı cepheden tesbit edecekti. Yakup Şevki Paşa emrindeki bu iki kolordudan kurulu 2. Ordu, düşmanı cepheden tesbit ederken, Ali İhsan Paşa'nın emrindeki 1. Ordu ile Afyon'un güneybatısından,

kuzeye doğru, Afyon - Uşak hattına kesin sonuçlu bir taarruz yapılacak ve düşman kuzeye atılarak İzmir'le irtibatı kesilecekti.

Taarruz plânı, kesin sonuç almak bakımından son derece uygun bir plândı. Fakat başarı sağlanmadığı takdirde Türk ordusu için büyük tehlikeler yaratabilirdi. Bu sebepten dolayı, Batı Cephesi Kumandanlığınca hazırlanmış olan taarruz plânı, o zaman, kumandanlar arasında büyük tartışmalara ve sonra da günümüze kadar ulaşan dedikodulara yol açmıştır. Tartışmalar, tabiî plânın başarısızlık halinde yaratacağı tehlikelerden doğmuştu. Çünkü Türk ordusunun büyük kısmı düşmanın güney kanadına taarruz edecek şekilde ters bir cephe tutmuş oluyordu. Dedikodular ise, başarı sağlandıktan sonra taarruz plânının kimin tarafından, hazırlandığı tartışmalarından çıkmıştı. Şimdi, taarruz plânı hakkındaki tartışmaları, bu plânı hazırlayan Batı Cephesi Kumandanının ağzından dinleyelim :

«Şimdi, taarruz plânını anlatacağım. Büyük taarruz için plânı Garp Cephesi karargâhında biz tertip ettik. Erkânı Harbiyeye bildirdik. Onlar da fikirlerini söylediler. Bir hayli çalıştıktan sonra mutabık kaldık. Esas itibariyle tertip bizim tertibimizdir, yani cephenin tertibidir. Taarruzdan önce Türk ve Yunan kuvvetleri aşağı yukarı denk bir hale gelmişti. Cephe geniş. Bu cephenin her yerine taarruz ederek muvaffak olmak ve kat'i neticeyi almak mümkün değil. Böyle bir hareket muharebeyi uzatacak. Halbuki ben, bu defa muharebeyi bitirmek istiyorum. Bunun için düşmanın sağ kanadına büyük kuvvetler toplıyarak, güneyden kuzeye doğru taarruz ederek, düşmanın çekilme istikametini keseceğim ve bir meydan muharebesi ile düşmanı imha edeceğim. Plân bu.

Yunan ordusunun Afyon'dan batı istikametine uzanan ve cepheyi güneye dönük olan sağ kanadının en uygun yerinde bir yarma hareketi yapılacak. Yarma bölgesi 25 kilometre genişliğinde. Buraya toplıyacağımız kuvvetler, karşımızdaki düşmandan dört misli fazla olacak. Şimdi, bu esasa göre yığınak yapıyorum. Kuvvetleri kaydırıyorum. Mühim

olan husus, bu yığınağı, dolayısiyle taarruz plânımızı düşmandan gizlemek. Buna başladığımız zaman, Yakup Şevki Paşa bir konuşmamız esnasında bana, yapamazsın, bu son derece zor bir harekettir, dedi. Yakup Paşa itirazını şöyle destekliyor: Ben bir taburu cephede yerinden oynatıyorum. Alıp başka bir yere getiriyorum. Ertesi günü düşman tayyaresi bu taburun bir eski yeri üzerinde, bir yeni yeri üzerinde uçuyor ve tam doğru malûmatı alıyor. Düşmanın içimizde haber alma teşkilâtı var. En doğru malûmatı çok çabuk alıyor. Sen kolorduları cephenin bir ucundan alıp, öbür ucuna götüreceksin ve düşman sezmiyecek. Bunun imkânı yok.

Yakup Şevki Paşa'ya, böyle yapmaya mecbur olduğumuzu, yapabileceğimizi anlatmaya çalıştım.

Yakup Şevki Paşa plânı çok tehlikeli buluyor ve muvaffak olamazsak akıbeti çok fena olur, diyordu. Yakup Şevki Paşanın ısrarla savunduğu görüş şöyledir: Kuvvetlerimizin büyük kısmını Afyon demiryolunun güneyine yığdık. Buradan kuzeye doğru, düşmanın sağ kanadına taarruz edeceğiz. Yapılan taarruz muvaffak olmaz, düşman bunu durdurur ve mukabil taarruzla bizi ricata mecbur ederse arkamız tamamiyle denize verilmiş olarak başımıza muhakkak bir tehlike gelir ve memleket bütün ordusundan mahrum kalmış olur.

Aramızdaki münakaşa o kadar ileri vardı ki, Yakup Şevki Paşa itirazlarını bana yazı ile de bildirdi. Harita başında şifahi olarak bir çok defa görüştükten sonra işi yazıya döktü. Ve bu kadar esaslı hata yapmış olan kumandanların memleket başına çok büyük felâketler getirmiş olduğunu, mülâhazalarına müeyyide olarak ilâve etmeyi esirgemedi. Ben yazılı itirazları aldıktan sonra, kendilerine tekrar tebligat yaptım: Kararımız kat'idir, kesin neticeli bir muharebe yapmak için ilk vuruşacağımız düşman kuvvetlerini imha ederek behemehal saf dışı etmemiz lâzımdır. Kuvvetlerimiz takriben müsavidir. Şimdiye kadar uğraşa uğraşa müsavi hale getirebilmişizdir. Şimdi müsavi halde iken büyük üstünlük temin ederek düşmanı parça parça etmemiz lâzım, dedim.

Yakup Şevki Paşaya göre, bulunduğumuz cephenin her tarafında düşmanla karşı karşıya olarak muharebe ederiz ve düşmanı ricata mecbur bırakırsak takip ederiz. Ricata mecbur edemediğimiz yerde hazırlanır, tekrar taarruza geçeriz.

Çok iyi. Ama benim bunu yapmak için ne arkamda fabrikalar, ne altımda otomobiller var. Ben tehlikeli görünecek cesur tertiplerle kesin neticeler almaya mecburum, kanaatindeyim.

Taarruzdan önce Başkumandan ve Fevzi Paşa cepheye geldiler. Bütün kumandanlar toplandık ve taarruz plânını gözden geçirdik. Yakup Şevki Paşa bana şifahen söylediği ve yazı ile bildirdiği itirazlarını tekrarladı. Diyordu ki; bu tertibi yapanlar ileride çok mesul olurlar. Söktüremezsek herşey kaybolur gider. Bu tehlikeli plândan vaz geçelim.

Fakat ben netice alacağımıza güveniyordum. Taarruz muvaffak olmazsa bizi ricata icbar edeceklerdi. Bundan da korkum yoktu. Geniş bir memleket. Benim memleketim. Kuvvetlerimi nerede olsa toplayabilirim. Evet bu tertibin riski büyük. Yunanlılar İkinci Ordu Cephemizden Ankara üzerine yürüyebilirler. Bu sefer şimalli, cenuplu muharebe ederiz. Muharebeyi kaybedersek kendime güveniyorum. Ben orduyu tekrar toplarım. Mesele, muharebeyi kazanmak için bütün kuvvetimizi bir defa tereddüt etmeden kullanalım. Tehlikeli tertip, ama kendi memleketimizdeyiz. Şüphesiz bu tertip düşman arasında olmaz.

Cepheden taarruz edersek hiçbir riski yok ama netice alamayız, bu tertip harbı bitirmez diye düşünüyordum. Münakaşalar devam ederken söyle dedim :

«Beni dinleyin. Bizim arkamızda fabrikalar yok. Bir senedir uğraşıyoruz. Memleketin dört tarafında ne bulabilirsek getirttim. Bir büyük süvari kuvveti yaptım. Bir yerde düşmanı mağlûp etmeye mecburuz. Ondan sonra nefes aldırmadan büyük süvari kuvveti ile taarruz edeceğiz ve sonuna kadar takip edeceğiz. İzmir'e gideceğiz. Bizim tertibimiz başka türlü olamaz, başka çaremiz yoktur.»

Şimdi bir noktaya temas edeceğim. Bu anlattıklarım, bilmiyorum, Erkânı Harbiyede veya Harp Tarihi Dairesin-

de var mıdır? Tabiî sonradan politikaya girip de, muharebeleri eşmek, tahlil etmek politik bakımdan bana itibar bağlıyacak şeyler olduğu için, bunlardan hiç bahsetmemeye, meskût geçmeye ve unutturmaya ehemmiyet verdiler. Hakkımda söylenmedik şey kalmadı. Anadolu'ya vaktiyle gelmemişim, yahut geç gelmişim. Onlar Kuvayi Milliye'de şöyle yapmışlar, böyle yapmışlar, velhasıl ithamın çeşitleri. Benim gizli kapaklı hiçbir şeyim yoktur. Millî Mücadelenin başından, mütarekeden beri benim bir sabit fikrim vardı ki, bu iş önünde sonunda askerî bir harekete müncer olacaktır. Kuvayi Milliye usulü ile ilk zamanlarda görülen anarşi içinde netice alacağımızı kabul etmedim ve hiçbir zaman buna inanmadım.

Taarruz plânının hikâyesi burada bitiyor. Görüşmeler oldu, tartışmalar yapıldı, itirazlar üzerinde duruldu, fakat plân kabul edildi. Ben Başkumandana fikrimi kabul ettirdikten sonra, ordulara bunların tatbikini emrettim.»

Taarruz plânının hazırlanmasında bir kurmay subay olarak emeği geçen ve bu hazırlıkları yakinen bilen emekli General Fahri Belen, plân hakkında şöyle demektedir :

«Taarruz plânının esasını 1921 senesi sonbaharında hazırlanan «Sa'd plânı» teşkil ediyordu. Aradan geçen uzun zaman içinde, arazide yapılan tetkikler, düşman hakkında alınan bilgiler ve kumandanların mütalâaları neticesinde plânda bazı değişiklikler yapıldı. En mühim değişiklik, kuşatma kanadının Uşak'a kadar uzatılmayarak taarruzun kuvvetli bir sıklet merkezi ile Afyon güneybatısından yapılması idi ki, kumandanların çoğu da bu fikirde idiler. Bunların arasında Ali İhsan Paşa'nın da bulunması, hatıratında belirttiği gibi, O'na plânı kendine maletmek hakkını kazandırmaz.»

c. BÜYÜK TAARRUZ

TAARRUZ ÖNCESİ

Kesin bir sonuç alarak savaşı bitirmek isteyen Türk ordusu, bir taraftan asker sayısını arttırmaya çalışmış, bir taraftan da eğitime ve silâh gücünün yükselmesine önem vermiştir. Bu üç yönlü çalışmayı kısaca gözden geçireceğiz :

Son derece sıkı ve aralıksız bir çalışma ile subaylar ve erler, büyük taarruzun gereklerini yapabilecek bir şekilde yetiştirilmişlerdir. Bu amaçla, bütün birliklerde, her seviyede kurslar, talimgâhlar açılmış, bol tatbikat ve manevralar yapılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesinden sonra girişilen takip harekâtının ve muharebelerin durduğu 10 Ekim 1921'den 1922 Ağustosuna kadar geçen 10 aylık süre, eğitim için gerekli imkânı en geniş şekilde vermiş bulunuyordu. Zaten büyük bir harp tecrübesine sahip bulunan subaylar ve kumandanlar, hem kendilerini, hem de erlerini, bu süre içinde taarruza göre hazırlamışlardır.

Taarruz edecek bir ordunun, karşısındaki düşmana, insan sayısı bakımından, üstün olması gerekir. Yunanlıların Anadolu'da 200.000 mevcutlu bir orduları bulunduğu biliniyordu. Halbuki Türk Ordusu, harbin başındanberi hiç bir zaman bir cephede 100.000 kişi toplayamamıştı. Taarruz hazırlığı sırasında, ordu teşkilât bakımından, yeniden düzenlenirken tümenlerin mevcudu da artırılıyordu. Tamamen kapanmış olan Doğu ve Güney cephelerinden getirerek ve bazı doğumluları askere alarak Batı Cephesinde ordunun insan mevcudu 186.000'e yükseltilmiştir. Daha önce belirttiğimiz üzere Sakar'yadan sonra, 20 Eylül 1921'de, Batı Cephesinin insan mevcudu 92.660 idi. Demek ki, bu tarihten Büyük Taarruza kadar ordunun mevcudu yüzde yüz artmıştır. Böylece, Yunanlılara denk bir duruma gelinmiş oluyordu.

Türk ordusunda, çeşitli piyade tüfeği vardı. Aynı kurşunu atmayan bu tüfeklerin, birliklerde karışık bulunması, cephane ikmalini güçleştirdiği için, ordunun ateş gücünü de azaltıyordu. Bunun için, Sakarya Meydan Muharebesinden sonra ilk iş olarak, her tümende aynı cins tüfek toplayacak şekilde değişiklikler yapılmış ve mermisi bol olmayan tüfeklerden kurulu tümenlerin ihtiyatta kullanılması kararlaştırılmıştı. Çeşitli tedbirlerle (İstanbul depolarından kaçırılma, Fransa ve İtalya'dan satın alınma ve Rus yardımı) ordunun silâh gücü büyük ölçüde artırılmıştır. Yine Batı Cephesinin 20 Eylül 1921 günlü durumu ile karşılaştırırsak :

Tüfek saysının 47.342'den 98.956'ya, ağır makineli tüfek sayısının 480'den 839'a, hafif makineli tüfek sayısının 379'dan 2025'e, top sayısının 165'den 323'e yükseldiğini görürüz.

Bütün gayretlere rağmen, süvari kuvvetleri hariç, hiç bir bakımdan Yunan ordusuna bir üstünlük sağlanamamış, ancak bir denge kurulabilmişti. Moral faktörü hesaba katılmaksızın üstünlüğün elde edilmesi taarruz plânına kalıyordu.

İki tarafın insan ve silâh olarak güçleri şöyledir :

	İnsan	Tüfek	Ağır Mk.	Hafif Mk.	Top	Kılıç
Türk ordusu	186.900	98.596	839	2025	323	5286
Yunan ordusu	195.000	130.000	1002	3152	344	3000

Büyük Taarruza girişecek olan Türk ordusu, 18 piyade, 5 süvari tümeni ile, takviyeli bir tümen gücünde, Kocaeli grubu ve 6 müstakil alay veya müfreze halinde teşkilâtlandırılmıştı. Tümenler, 6 kolordu'ya bağlanmış ve kolordular 2 orduya taksim edilmişti. Batı Cephesinin kadrosunu teşkil eden bu birliklerin kumandanları aşağıda gösterilmiştir.

BATI CEPHESİ
KUMANDANLARI

Batı Cephesi Kumandanı : İsmet Paşa

Kurmay Başkanı : Albay Asım (Merhum Org. Asım Gündüz).

Birinci Ordu Kumandanı : Nurettin Paşa.

Kurmay Başkanı : Albay Emin (Merhum Korg. Emin Koral).

I. Kolordu Kumandanı : Kurmay Albay İzzettin (Merhum Org. İzzettin Çalışlar).

Kurmay Bşk : Binbaşı Muharrem Mazlum (Emekli Org. Muharrem Mazlum İskora).

15. Tümen Kumandanı : Kurmay Yarbay Naci (Emekli Korg. Naci Tınaz).

23. Tümen Kumandanı : Kurmay Yarbay Ömer Halis (Merhum Korg. Ö. H. Bıyıktay).

57. Tümen Kumandanı. Kurmay Albay Reşat (Çiğiltepe'de intihar etti).

14. Tümen Kumandanı : Kurmay Yarbay Çallı Ethem.

IV. Kolordu Kumandanı : Kurmay Albay Kemalettin Sami (Merhum Korg. K. S. Gökçen).

Kurmay Bşk : Yarbay Ziya (Emekli Tümgeneral).

5. Tümen Kumandanı : Kurmay Yarbay Halit (Eski Kastamonu mebusu merhum Dadaylı H. Akmansü).

11. Tümen Kumandanı: Kurmay Yarbay Derviş (Merhum Korg. Derviş Paşa).

12. Tümen Kumandanı : Kurmay Albay Osman (Merhum Tümg. O. Koptagel).

8. Tümen Kumandanı : Kurmay Albay Kâzım (Merhum Tümg. K. Sevüktekin).

V. Süvari Kolordusu Kumandanı : Fahrettin Paşa (Emekli Org. Fahrettin Altay).

1. Süvari Tümen Kumandanı : Kurmay Albay Mürsel (Merhum Tümg. M. Bakû).

2. Süvari Tümen Kumandanı : Kurmay Yarbay Zeki (Merhum Tümg. Zeki Soydemir).

14. Süvari Tümen Kumandanı Yarbay Suphi (Emekli Tümg. S. Kula).

Birinci Ordu emrindeki müstakil tümenler :

6. Tümen Kumandanı: Albay Nazmi (Merhum Korg. N. Solok).

3. Süvari Tümen Kumandanı: Yarbay İbrahim (Merhum Bilecik Mebusu Çolak İbrahim).

İkinci Ordu Kumandanı: Yakup Şevki Paşa (Merhum Org. Y. Ş. Subaşı).

Kurmay Başkanı: Albay Hüseyin Hüsnü (Merhum Tümg. H. H. Erkilet).

III. Kolordu Kumandanı: Kurmay Albay Şükrü Naili (Merhum Kurmay Korg. Ş. N. Gökberk).

Kurmay Bşk. Yarbay Hayrullah (Merhum Tümg. H. Fişek).

1. Tümen Kumandanı: Yarbay Abdurrahman Nafiz (Emekli Org. A. N. Gürman).

41. Tümen Kumandanı: Kurmay Yarbay Alâattin (Merhum Tümg. Alâattin).

61. Tümen Kumandanı: Kurmay Yarbay Salih (Merhum Org. S. Omurtak).

VI. Kolordu Kumandanı: Kâzım Paşa (Merhum Korg. K. İnanç).

Kurmay Bşk.: Yarbay Nihat (Zaferdan sonra kaza kurşunu ile şehit).

16. Tümen Kumandanı: Kurmay Albay Aşir (Emekli Tümg. Aşir Atlı).

17. Tümen Kumandanı: Albay Nurettin (Emekli Tümgeneral).

z *Mürettep süvari Tümen Kumandanı:* Albay Hacı Arif.

II. Kolordu Kumandanı: Kurmay Albay Ali Hikmet (Merhum Korg. A. H. Ayerdem).

Kurmay Bşk.: Yarbay İbrahim (Merhum Tümg. İ. Begen).

3. Tümen Kumandanı: Kurmay Albay Kâzım (Merhum Org. K. Orbay).

4. Tümen Kumandanı: Albay Sabri (Merhum Tümg. Sabri Beşe).

7. Tümen Kumandanı: Albay Naci (Merhum Tümg. N. Eldeniz).

Kocaeli Gurubu Kumandanı: Albay Halit (Mecliste Kel Ali tarafından vurularak öldürülen Halit Paşa).

Sakarya Meydan Muharebesinden sonra Yunan ordusu kumanda kadrosunda bazı önemli değişiklikler yapılmış ve bu arada Papulas'ın yerine, ordu kumandanlığına General Hacı Anesti getirilmişti. Yeni ordu kumandanı, büyük Türk taarruzu ile başlayan muharebeleri İzmir'den telsizle idare edecek ve bu yüzden kumandanlıktan azledilecekti. Yerine, kolordu kumandanlarından General Trikopis, ordu kumandanlığına tayin edilecek, fakat bu talihsiz general, ordu kumandanı olduğunu ancak esir düştüğünde Türklerden öğrenecekti. Halbuki Türk Ordusu Başkumandanı Gazi Mustafa Kemal, taarruz başlamadan önce cepheye gelecek ve harekâtı bizzat idare edecekti.

TAARRUZ
BAŞLIYOR

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, yanında Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa olduğu halde, Batı Cephesi Kumandanlığı karargâhının bulunduğu Akşehir'e gelmişler ve 20 Ağustos günü ordu kumandanlarının da iştiraki ile son bir toplantı yapmışlardır. Taarruz plânının tatbik tarzı ve kumandanların aldıkları tedbirlerin görüşüldüğü bu toplantıda taarruzun günü ve saati kararlaştırılmıştır.

Daha önce de ayrıntılı bir şekilde anlattığımız taarruz plânı, büyük kuvvetleri ile Afyonkarahisar bölgesinde bulunan Yunan ordusunun sağ kanadına taarruz ederek, İzmir'le irtibatını kesmek esasına dayanıyordu. Plân uygulanabildiği takdirde, Yunan ordusu ya bu bölgede toptan imha edilecek, veya Kuzeye, Bursa yönüne atılarak dağıtılıp, parça parça yok edilecekti. Taarruzun başarıya ulaşması için Türk kuvvetlerinin büyük kısmının, düşmanın sağ kanadında toplanması ve güneyden kuzeye doğru taarruza geçilmesi kararlaştırılmıştı. Taarruz bölgesinde esaslı yol olarak yalnız Sandıklı'dan Afyon'a giden yol vardı. Tınaztepe'nin batısından geçen bu yoldan da faydalanmak gerektiği için 12 kilometrelik bir saha asıl taarruz ve yarma bölgesi olarak kabul edil-

mişti. Bu 12 kilometrelik bölgede yarmanın başarıya ulaşması için, Erkmen, Belen ve Tınaztepe'lerin süratle zaptedilmesi gerekiyordu. Buraya iki kolordu tahsis edilmişti. İzzettin Çalışlar ile Kemalettin Sami Paşa'nın kolorduları, taarruz edecekler ve düşman ihtiyatlarının yetişmesine fırsat bırakmadan cepheyi yaracaklardı. Ali Hikmet Paşa'nın kolordusu bunların gerisinde ihtiyatta bulunacaktı. Fahrettin Altay'ın kumanda ettiği Süvari Kolordusu ise, düşmanın sağ kanadı açısından düşman gerilerine taarruz edecekti.

Taarruz plânının başarı ihtimali fazla olduğu kadar, şüphesiz tehlikesi de büyüktü. Çünkü Türk Ordusu kuvvetlerinin büyük kısmını Birinci Ordu emrinde olarak Afyon bölgesinde toplamış, fakat buna karşılık kuzeyden güneye uzanan ve 120 kilometreyi bulan asıl cephede mevcudu 50.000 kişiyi bulan İkinci Ordu bırakılmıştı. İkinci Ordu, kendisinden çok üstün olan Yunan ordusunu bu geniş cephede tutacaktı. Ankara yönünü kapayan İkinci Ordu, görevini yapamadığı takdirde, Yunan ordusunun yapacağı başarılı bir karşı taarruz, büyük Türk kuvvetlerini Göller Bölgesine ve Toroslara atabilirdi. Taarruz, işte bu şartlar altında ve bu ihtimaller içinde başlıyacaktı.

Taarruzun başarıya ulaşması ve düşmanı gafil avlayabilmesi için bir baskın taarruzu şeklinde yapılması şarttı. Bu maksatlar, taarruz hazırlıkları büyük bir gizlilik içinde yapılmıştı. Fakat alınan bütün gizlilik tedbirlerine rağmen, Yunan ordusu, kaçak birkaç Türk erinden Türk ordusunun taarruza geçeceğini öğrenmişti. Ancak, Afyon bölgesinde toplanan Türk kuvvetlerinin gerçek sayısı ve taarruz günü tesbit edilemediğinden, Türk taarruzu gene baskın tarzında başlayabilmiştir.

Cephe Kumandanlığı karargâhı, Akşehir'den Şuhut kasabasına nakledilmişti. Bu günleri Muharebe Assubayı Hamit Ercan, yayınlanmamış hatıralarında şöyle anlatmaktadır :

«Bir savaş hazırlığı, ayanbeyan gözüküyor. Akşam olduktan sonra Çay'dan geçen askerin haddi hesabı yok. Toplar, cephaneler, askerler, nakliye kolları sabahlara kadar

Şuhut istikametinde yürüyorlar. Telgraf ve telefon muhaberesi o kadar çoğaldı ki, geçen kıt'aların posta neferleri, kıt'alarına çıkacak telgrafları alıp götürmek üzere bekliyorlar. Bereket mevsim yaz, hava sıcak, nerede olsa yatılabiliyor. Çay telgrafhanesinin salonu büyük olduğundan, gelen posta neferlerini burada misafir ediyoruz. Kıtasına telgraf çıkan posta neferi, gece gündüz demeden telgrafı alıp kumandanına yetiştirmeye çalışıyor.

Nihayet bizim telgraf bölüğü de Şuhut'a hareket emri aldı. Ben, ikinci bir emre kadar takımımla Çay'da kalacak, telgrafhaneyi idare edecektim. Birkaç gün sonra ordu karargâhı da Çay'dan hareket etti. Karargâh Şuhut'a gitti. Bana da takımımla Şuhut'a hareket emri verildi. 24 Ağustosta Şuhut'tayız. Bizim telgraf bölüğü Şuhut'tan Kocatepe'ye kadar 14 hatlı bir muhabere tesisatı kurmuş. Demek ki Başkumandanlık karargâhı Kocatepe'de. Bize de Kocatepe'ye gitme emri verildi. Yolda, kavaklık bir yerde Garp Cephesi karargâhına rastladık.

Kocatepedeyim. Bir zeminlikte büyük bir muhabere merkezi hazırlanmış. Bir tarafta telgraf makinaları, bir tarafta telefon santralleri. Kolordu karargâhlarına telefon irtibatı yapılmış. Garp Cephesi muhabere subayı Binbaşı Nazmi Beyle karşılaştım. Balkan Harbinden beri benim bölük subayım. Beni görünce sevindi. Muhaberenin çok sıkışacağını bildiğinden, beni takımımla bölükten istediğini söyledi.

Muharebe Kocatepe'den idare edileceğine göre, aşağıdaki santrallerden tepeye üç hat çektik ve buraya telefonlar koyduk. Kolordulardan ve diğer yerlerden gelecek haberleri, doğrudan doğruya Başkumandanlığın öğrenmesi için gerekli bütün tesisatı tamamladık.

25 Ağustos 1922. Anadolu'nun bütün muhabere merkezleri, Kocatepe merkezi ile muhabere edebiliyor. Çünkü artık Başkumandan Mustafa Kemal Paşa burada. İki telgraf makinesi, yalnız Ankara ile muhabere ediyor.

Gece hiç uyumadık. Muharebenin aksamaması için elimizden geleni yapıyoruz. Gece yarısından sonra, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Çakmak, Garp Cephesi Ku-

mandanı İsmet Paşa, Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa ve bütün Kurmay Başkanları ile görevli karargâh subayları geldiler.

Sabah yakın. Tanyeri ağarmak üzere. Kemalettin Sami ve İzzettin (Çalışlar) Beyler Kocatepe'deler. Son emri alıp kolordularına gittiler. Herkes heyecanda. Saat 5.30'da taarruz başlıyacak.

Saat 5.30. Yer, gök inliyor. Topçular atışa başladı. Top sesleri gök gürültüsü gibi geliyor. Bu gürültü, aralıksız 4 saat sürdü. Biz muhabere merkezinin bulunduğu zemindeyiz. Kocatepe'de bulunan arkadaşlara telefonla soruyoruz. Bir şey görmediklerini, düşman mevzilerinin bir toz bulutu içinde olduğunu söylüyorlar. Çok geçmeden kolordulardan raporlar gelmeye başladı. Birliklerimiz düşman mevzilerine girmişler. Tepelerin birer birer düştüğünü bildiriyor. Akşam üzerine doğru, Tınaztepe'nin de düştğünü öğrendik.»

Cephe Kumandanlığı muhabere merkezindeki görevli Hâmit Ercan, 26 Ağustos sabahının heyecanlı havasını bize böyle nakletmektedir. Muharebe meydanını bizzat görmediği için, taarruzun gelişmesi hakkında verdiği bilgiler, tam gerçeği yansıtmamaktadır. Şimdi taarruzun nasıl geliştiğini askerî belgelere dayanarak ve özet halinde nakledeceğiz.

26 Ağustos 1922 günü, gün ağarırken saat 4.30'da Türk topçusu tanzim ateşine başladı. Mermilerin hedef olarak seçilen yerlere isabetini sağlamak üzere yapılan bu ateş bir saat sürdü. 5.30'da daha kesif bir şekilde tahrip ateşine geçildi. Alacakaralıkta ilerliyen piyadelerimiz, bu ateşin himayesinde Yunan mevzilerine 4-5 yüz metre kadar yaklaştılar. Saat 5.30'da Dördüncü Kolordu'ya bağlı 5. Tümen, Dadaylı Halit Bey'in tümeni, Kalecik tepesinin batısındaki düşman birinci mevziine girmeye muvaffak oldu. Bunun solundaki Derviş Paşa'nın tümeni de düşman ileri mevzilerinin önüne gelmişti. Bu iki tümene, düşmanın ikinci mevzilerine taarruz etme emri verildi. Naci Tınaz'ın tümenine bağlı Yarbay İlyas Bey'in kumandasındaki 38. Alay, saat 6.55'de Tınaztepe'ye girmeye muvaffak oldu. Tümenin diğer alayları hemen arkasından Tınaztepe'ye girdiler. Bu tümenin solun-

daki Çallı Ethem Bey'in tümeni de Kılıçaslan tepesini zaptetti. Taarruzun bu ilk saatlerindeki başarı, harikulâde bir gelişme idi. Piyadelerimiz bu başarıları sağlarken, Fahrettin Paşa'nın kumandasındaki süvari kolordusu da görevini üstün bir şekilde yapmakta idi. Süvari Kolordusu, 25/26 Ağustos gecesi 1. ve 14. Tümenleri ile Sandıklının batısından Ahırdağı'nı aşarak düşman gerilerine düşmek üzere harekete geçmişti. Kolordu, halktan temin edilmiş klavuzların yardımı ile, karanlıkta, sarp dereler, uçurumlar kenarlarından, ormanlık bölgelerden, büyük zorluklarla ilerliyerek sabahın ilk saatlerinde Ahırdağı'nı geçmiş bulunuyordu. Kolordunun ikinci süvari tümeni de gündüz öğleye kadar Ahırdağı'nı geçmiş ve süvari kolordusu Ahırdağı'nın kuzeyinde toplanmıştı.

General Fahri Belen, Büyük Taarruzun bu ilk gününü şöyle anlatmaktadır:

«Bugün saat yediye kadar elde edilen başarılar çok ümit verici idiler. Geniş cephelere taarruz etmekte olan 8 ve 57. tümenlerden ancak karşılarındaki düşmanı tesbit etmek beklenebilirdi. Fakat yarma bölgesindeki tümenlerin bir an evvel hedeflerini elde etmeleri çok önemli idi. 5. ve 15. tümenler düşman mevziine girmişlerdi. 11. Tümenin duraklaması plân icabı idi. Ancak 23. Tümenin geç kalması doğru değildi. Ben de bu tümenin kurmay başkanı idim. Harp tarihini aydınlatmak için gecikme sebebi üzerinde biraz durmak isterim.

25 - 26 gecesi 23. Tümen Belen tepeye 2,5 kilometre mesafede bulunan Solak sırtında hazırlık durumu almıştı. Buradan da düşman mevziine 400, 500 metre mesafeye kadar yaklaşılacaktı. Tümen Kumandanı Ömer Halis Bey, (Merhum Korgeneral Halis Bıyıktay) Eskişehir muharebesinde gece düşman mevziine sokulduğu halde yanlardaki tümenlerin yaklaşmamaları yüzünden münferit durumda kalarak tümeni felâkete uğratmıştı. Ömer Halis Bey bu acı hatıranın tesiri altında idi. Yanlarındaki tümenlere birer irtibat subayı göndererek onların ilerlediklerine kanaat getirmek istiyordu. Gecenin karanlığında, dağlık arazide bu subaylar

geciktiler. Geldikleri zaman da güneş doğmak üzere idi. Birliklerimiz ilerlemeye başladıktan sonra hava ağararak düşman ateşleri başladığı ve arazi çok sarp olduğu için taarruz yavaş yavaş gelişmekte idi.

Saat yedi buçuğa doğru avcı hatlarımız bin metreye kadar sokuldukları bir zamanda tümen komutanı telefon başına çağrılarak tekdir edildi. Konuşma sırasında kumandanın sarardığını görüyorum. Ordu harekât şubesi müdürü Cemil Bey'den sonra öğrendiğime göre Halis Bey'le telefonda konuşan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa idi. Atatürk'ün Kocaçimen'de çekilen meşhur fotoğrafının telefon başına giderken çekildiğini de yine Cemil Beyden öğrenmiş bulunuyorum. Ertesi gün de Başkumandan bir harp hediyesi göndermek suretiyle Halis Beyi taltif etti.

Birliklerimiz kahramanca ilerlemekte idiler. Yapılacak bir şey olmadığı için, lüzumsuz tazyik yapılmasına meydan vermemek maksadiyle, benim ileriye gitmemi Halis Beye teklif ettim.

Ben ileri doğru giderken subaylarımızın ve erlerimizin büyük fedakârlıklarını, kahramanlık manzaralarını görüyorum. Belen tepe ön yamaçlarındaki çalılıklar topçu ateşiyle yanarak üç, dört yüz metrelik bir saha ateş ve duman içinde kalmıştı. Avcılarımız bu ateş içinden geçmekte ve bir kısmı yanarak şehit olmakta idiler.

Saat 8'de 68. alayın ihtiyatı olan birinci taburun yanına gelmiştim. Bu taburun kumandanı Yüzbaşı Ziya Bey'di. Bunun ilerisinde taarruz eden tabur da düşmana 400 metre yaklaşmıştı. Daha sonra 69. Alayın da yakın mesafelere kadar ilerlediği görülüyordu.

68. Alay Kumandanı Yarbay Tevfik Bey'in daha sağdaki taburla beraber olduğunu öğrendim. Bu taburun düşmanı kuşatmak gibi mühim bir vazifesi vardı. Telefon irtibatı da bulunmadığından, alay kumandanıyla temas da mümkün olmadı. Gaip edilecek zaman da yoktu. Derhal Ziya Beyin ihtiyattaki taburuyla ilerideki taburu takviye ederek iki taburu Belen Tepeye hücuma geçirdim. Neticede saat 9'da Belen tepe sükût etti.

Bugün düşman mevzileri yarılmadığı takdirde ertesi gün düşmanın büyük ihtiyatlarının karşımıza gelmeleri veya mukabil taarruza geçmeleri çok muhtemeldi. Saat 9'da Belen tepenin düşmesi, müsait gelişmeler gösteren taarruz hareketine, yeni bir başarı daha eklemişti. Fakat bundan sonra durum nezaket kazanmaya başladı.

IV. Kolordu Kalecik'teki düşman birinci mevziini aldıktan sonra düşmanın Erkmen sırtlarındaki ikinci mevziine taarruza başladı. Bu taarruz muvaffak olamamıştır ki bunun sebebi üzerinde durmak isteriz. 5. ve 11. tümenlerin karşısında düşmanın bir alayı bulunuyordu. Birinci mevzii kaybeden düşman tümeni ihtiyatını süratle ikinci mevzie yetiştirdi.

IV. Kolordu kumandanı ilk muvaffakiyetin neş'esi içinde yarma sahasını genişletmek istiyordu. 5. Tümenin sağında düşmanın bir mevzi çıkıntısı vardı. Düşmanı buradan da atmaya karar vererek 5. Tümenin ihtiyattaki alayı ile kolordu ihtiyatında diğer bir alayı büyük Kalecik kuzeyindeki mevzie taarruza geçirdi. Başarı ile devam eden bir taarruzu ihtiyatlarla beslemek gerekirken yeni bir taarruz hedefi yaratmak hatalı bir hareketti.

Topçu ateşi de iki hedefe bölünerek daha ziyade zayıflamıştı. İşte düşmanın mühim takviye aldığı bir sırada, düşman birinci mevziini alan bir tümenin ihtiyatını elinden almak ve ihtiyatları muvaffakiyetleri genişletmek için değil, tâli bir hedefe karşı kullanmak ve topçu ateşini de dağıtmak yüzünden IV. kolordunun taarruzu durmuştr.

Birinci Kolordu cephesinde düşman mevziine giren ve muvaffakiyetle ilerleyen 15. Tümen düşmanın mukabil taarruzuna uğrayarak saat 14'den itibaren çekilmeye başladı. Bu çekilmede Tınaztepe'ye ilk giren 38. Alay Kumandanı Yarbay İlyas Bey'in yaralanarak alayın bu enerjik kumandanından mahrum kalması ve Tınazın kuzey yamacına geçen birliklerin topçumuz tarafından desteklenememesinin tesiri vardı. Burada akşama kadar durum kritikti. Yalnız 56. Alay iki tepeyi muhafaza ediyordu. 14. Tümenin Kırca Arslan tepesine giren birliği de geriye çekilmişti.

15. Tümen bölgesinde gelişen düşman mukabil taarruzu üzerine Sandıklı kuzeyinde ihtiyatta bulunan 3. Tümen Tınaztepe istikametinde yürüyüşe geçirildiği gibi Belen Tepeyi zaptedip onun kuzeyindeki Türkmen sırtlarına taarruza hazırlanan 23. Tümene de tasarrufu mümkün olan bütün kuvvetiyle 15. Tümene yardım etmesi emrolundu.

23. Tümen Türkmen tepeye taarruza hazırlanıyordu. Bu son mevzi alındıktan sonra Tümen Sincanlı ovasına inerek düşmanı tehlikeli bir duruma sokabilirdi. Bu kanaatlardır ki onbeşinci tümene direkt yardım emri aldığımız zaman, keyfiyet üst makama arz edildi. Fakat muvafık cevap alınamadı. 15. Tümen karşısında bir düşman alayı vardı. Bir alay da bunu takviye etmiştiö İki alaylık bir mukabil taarruz 15. Tümeni sarsmış ise de bu kuvvet ordu cephesinde tehlikeli bir durum yaratmaya kâfi değildi. Düşman 23. Tümen karşısına da yeni kuvvet getirmişti. 23. Tümen büyük kısmını toplayıp 15. Tümene yardım edinceye kadar da akşam olacaktı. Bu durumu dikkate alan tümen kumandanı yalnız ihtiyatta bulunan 31. alayla, Tınaztepe'ye ilerleyen düşmanın yanına taarruz etmeye karar verdi. Kendisi de alayla beraber hareket etti. Bundan maksadı da tasarrufu mümkün olan bütün kuvvetle emrin yapıldığını göstermek idi. Verilen raporda da kuvvet miktarı bildirilmemişti. Fakat bu yoldaki muharebeler ve hazırlıklar bazı gecikmelere meydan vererek Türkmen tepeye yapılacak taarruzu ertesi güne bırakmaya sebep oldu.

Bir taraftan 23. Tümen müfrezesinin düşmanı yandan sıkıştırması, diğer taraftan akşama doğru yetişen Üçüncü Tümenin kol başındaki 8. Alayı ile 15. Tümen cephesinin takviye edilmesi düşman mukabil taarruzunu kırdığı gibi, 15. Tümenin 56. Alayı da gece yaptığı bir süngü hücumu ile durumu düzeltmişti.

Büyük zorluklarla Ahır dağını aşan süvari kolordusu öğleye kadar Çayhisar güneyinde toplanmıştı. Kolordu Kumandanı Ayvalı, Bakırcık sırtlarını tutarak düşman ihtiyatlarının hareketlerini geciktirmek istiyordu. Birinci Ordu Kumandanı da, cephedeki taarruzun muvaffak olması için, sü-

varinin düşman mevziinin gerilerine taarruz etmesini emretmişti. Bu emri de dikkate alan kolordu kumandanı ordunun istediğini yalnız ikinci tümeni ile yaparak ona Kırka istikametinde taarruz etmek vazifesini verdi. Bu tümen kuvvetli mukavemete uğrayarak zayiat verdi.—

Birinci süvari tümeni Ayvalı, 14. Tümen de Düzağaç istikametinde ileri sürüldü. Birinci tümen, akşama doğru Bal Mahmut istasyonundan gelen bir Yunan taburu ile karşılaştı. İleri sürülen keşif kolu Küçükköy'de demiryolunu kesti.

Bir piyade alayının ateş kudretine sahip olan zayıf süvari tümenlerinin müdafaa mevzilerine çatmayarak düşman gerilerine tesir yapmaları gerekirdi. Bu bakımdan kolordu kumandanının düşündüğü gibi, süvarilerimizin yanlarda emniyet kuvvetleri bırakarak, topluca kuzeye doğru ilerlemeleri uygun olurdu.»

Büyük taarruzun ilk gününü Cephe Kumandanlığı muhabere merkezinde görevli bir assubaydan ve bir tümen kurmay başkanından dinledik. Şimdi de Cephe Kumandanı İsmet Paşanın ağzından Büyük Taarruzun ilk günlerini nakledeceğiz :

«En heyecanlı günümüz. O güne kadar düşmanın bizden ne kadar bilgi aldığını bilmiyoruz ve yarın ortalık açıldığı zaman herşey meydana çıkacak. Tabii, beklenmesi kumandan için çok heyecanlı olan bir gece. Erkenden traş oldum. Şafakla beraber 26. Ağustos'ta muharebeye başladık. Aynı saatte bütün cephede, Birinci Ordu, İkinci Ordu cephelerinde muharebe oluyor. Muharebe çok mükemmel hazırlanmış bir topçu ateşi ile başladı. Daha topçu ateşi muharebesi zamanında bir taraftan da piyade ileri harekete geçti. Topçu ateşi Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın çok hoşuna gitmişti. Bana, topçunun iyi hazırlanmış olduğundan çok memnun kaldığını muharebe meydanında tekrar tekrar söylemiştir.

O gün akşama kadar bizim taarrumuzum, Afyon'un şimalinde ve güneyinde düşmanı yakından baskı altında bulundurmakla geçti. Düşman siperler içinde ve kâmilen tel

örgü ile çevrilmiş bir halde. Sol cenahımızı teşkil eden Dumlupınar Cephesini uzaktan görüyoruz. Orada bir çok ileri geri hareketler oluyor. Cephenin bu kısmında İzzettin Paşa bulunuyordu. Nurettin Paşa da ordu karargâhı ile orada. İki taraflı olarak tarassut ediyoruz. Topçu ateşini, muharebenin idaresini ve ordu kumandanının tertiplerini yakından görüyor, takip ediyoruz.

Topçu ateşinin başlamasından bir kaç saat sonra piyadelerimiz yanaştı. Birinci Ordu cephesinde, bizim muharebeyi idare ettiğimiz ve netice alacağımız yerde, topçu ateşi başladığı zaman Yunan topçusu da muharebe ediyordu. Bu birkaç saatlik muharebeden sonra Yunan topçusu sustu. Düşman topçu ateşi tamamiyle kesilmişti. Bu andan itibaren yalnız biz ateş ediyoruz. Düşman siperlerini, tel örgülerini dövüyoruz.

Taarruzun ilk günü ve ilk saatleri. Biz mütemadiyen dövüyoruz, düşman topçusu cevap vermiyor. Bir türlü mâna veremiyoruz. Düşman topçu ateşinin böylesine kesilmesi, bizde, ricata karar verdiler tesiri yaptı. Taarruzun şiddetini arttırdık, cepheyi zorladık, fakat fakat son derece mukavemet ediyorlar. Düşman piyadesinde hiç ricat edecek bir hal yok. Gayet çetin ve inatçı olarak sebat ediyor. Bir seneden beri hazırlanmışlar. Tel örgüleri var, çeşitli makinalar var. Muhtelif yerlerde hücum etmek için teşebbüsler yaptık. Düşman inadına yerinde duruyor, kıpırdamıyor. Hiçbir yer de düşman hatlarını söktüremedik, çözemedik. Topçusu da olmadığı halde, Yunan cephesini akşam karanlık basıncaya kadar çözemedik.

O gece biz muharebe meydanından Şuhud'a döndük. Gece Nurettin Paşadan aldığım raporda, düşmanın ric'at etmekte olduğunun hissedildiğine ve takip olunduğuna dair bilgi veriliyordu. Heyecanla hatları çözüldü ve bizimkiler düşman mevzilerini işgal ettiler, şafakla beraber Afyon'a girilecek ümidine kapıldık. Böyle bir vaziyet hasıl olmuştu. Gelen raporlar bu havayı veriyordu. Biz Afyon'a girmeye kalktık.

Taarruzun ilk günü düşman cephesi, yarılamamıştı. Ba-

zı tepeleri zaptedebildik, süvari kolordumuz düşman gerilerine sarktı ve asıl neticeyi almak 27 Ağustosa kaldı. 27 Ağustosc günü Tınaztepe, Çekil tepe şiddetli muharebelerle işgal edildi. Yunan ordusunu bozmuştuk. Mevzilerini terk eden Yunanlılar Sincanlı ovasına düştü. Afyon'u işgal ettik. Süvari kolordumuz cephedeki yarma hareketinin muvaffak olduğunu görerek çevirme hareketini genişletti.

Biz, Afyon'a girmeden evvel tepelerden muharebenin gelişmesini takip ediyoruz. Düşmanın Afyon'dan çekilmiş olan kıtalarını bizimkilerin takibi görülüyor. Düşman Afyon'un kuzeyindeki tepelere doğru kumandasız bir vaziyette dağınık olarak çekiliyor. Nihayet Afyon'a girdik. Şimdi benim zihnimi işgal eden başlıca muamma, Afyon'dan çekildikten sonra düşmanın nereye gideceği, hangi istikamette çekileceği meselesiydi. Benim kanaatimce düşmanın çekilmesi lâzım olan istikamet Eskişehir istikameti idi. Afyon cephesinde bozulan Yunan ordusu Eskişehir'e çekilmeliydi.

Muharebe başladıktan sonra, bizim bakımımızdan mühim olan bir mesele de, Eskişehir ile Afyon arasında bulunan Yunan ihtiyat kolordusunun hareketidir. Bu kolordunun isebetli bir tarzda kullanılması muharebeyi büyük ölçüde etkiliyebilirdi. Bu kolordunun karşısında bizim İkinci Ordumuz bulunuyordu. İkinci Ordunun vazifesi, elinde çok zayıf kıtalar kaldığı halde, Afyon cephesine taarruz yapıldığı zaman, o da Eskişehir - Afyon hattına gayet şiddetle taarruz ederek düşmana asıl taarruz cephesinin orası olduğu kanaatini vermek ve böylece iki ordu arasında bulunan düşman ihtiyat kolordusunu kendi cephesine çekmekti. Eğer Yunan ordusu bu cephede ciddi bir muharebeye tutuştuğu kanaatini alır, tahrik olunarak ihtiyat kolorduscunu İkinci Ordumuz cephesinde muharebeye sokarsa, hareketin yanlışlığı sonradan anlaşılsa bile, oradan sıyrılıp cenup kolordusuna, yani Afyon cephesine yardım etmesi için çok geç kalmış olacaktı. Bu takdirde, bizim netice almak istediğimiz Afyon cephesindeki kolorduyu kurtaramazdı. İşte mühim olan meselelerden biri budur.

Şimdi bu iki hususdan sonra, bizi ciddi olarak düşündüren üçüncü bir mesele daha var. İkinci ordumuz karşısındaki Yunan kuvvetleri ihtiyat kolordusu ile beraber İkinci Ordumuz cephesine taarruz ederek, bizim iki ordumuz arasını yarıp Akşehir istikametinde ilerlerse, Afyon'un güneyinden taarruz eden asıl kuvvetlerimizin sağ yanını kuşatabilir ve bizim düşündüğümüz, aldığımız tertibi ters çevirebilirdi. Böyle bir ihtimal var. Ben bir de bu ihtimale göre tertibat almıştım. Muharebe başladığı zaman İkinci Ordu, sağ cenahında bulunan 61. Tümen ile birlikte düşmana cepheden taarruza geçmişti. Sağ kanadında 61. Tümen, bu tümenle doğrudan doğruya Yunanlıların ihtiyat kolordusunun işgal etmiş olduğu cepheye taarruz ediyor, sol kanadında Birinci Ordu ile irtibatlı yakın kıtaları ile Afyon kuzeyine doğru taarruz ediyor. Yakup Şevki Paşanın emrinde bulunan 61. Tümen, taarruz ettiği bütün düşman mevzilerini çöktürdü. Hepsini işgal etti. Bu haberleri aldık. Düşman 61. Tümenin muvaffakiyetinden kuşkulandı. Oraya, pek çok kuvvetler topladı ve bizim bu tümenimizi, işgal ettiği mevzilerden çıkardı. Akşama kadar bu tümenle uğraştı, sabaha kadar uğraştı. Muvaffak olduğu zannındadır. Halbuki öbür tarafta bizim yarma istikametimizdeki cephede bulunan Yunan kolordusu bu müddet zarfında yardımcısız kalarak tamamiyle ezilmiş bir vaziyete düştü.»

28 Ağustosta Yunan ordusunun asıl cephesi de yarıldı. Güneyden Kuzeye doğru ilerleyen Türk kuvvetleri ile doğudan ilerleyen kuvvetler Yunan ordusunu ikiye ayırmış ve büyük kısmını kuşatıcı bir duruma girmişti.

29 Ağustosta taarruz başarılı bir şekilde gelişti. Yunanlıları saracak çember biraz daha belirli bir şekle girdi.

30 Ağustosta Süvari Kolordusu ve diğer birlikler tarafından çekilme yolu kapanmış olan düşman kuvvetleri (5 tümen, 40-50 bin kişi), Başkumandanlık Meydan Muharebesi adı verilen bugünkü muharebede kısmen esir, kısmen imha edilmişlerdir.

Muharebeler 31 Ağustos ve 1 Eylül günleri de olanca şiddetiyle devam etti.

Yunan ordusunun imhadan kurtulan kuvvetleri çeşitli yönlerde çekilmeye başlamışlardı. 1 Eylülde Türk ordusu Uşak'a girdi. 2 Eylülde Uşak yakınlarında Yunan Başkumandanı General Trikopis, II. Kolordu Kumandanı General Diyenis, Kurmay Başkanı Albay Yuvanis, 13. Tümen Kumandanı Albay Vandelis de dahil olmak üzere 300 kadar Yunan subayı ile 5000'den fazla er esir alındılar.

3 Eylül günü, Türk ordusunun takip hareketi devam etti. İnönü mevzilerinde şiddetli muharebeler oldu ve buradaki Yunan kuvvetleri de Bursa yönünde çekilmeye başladılar.

9 Eylülde Türk süvarileri İzmir'e girdi. Takip boyunca çeşitli bölgelerde yapılan muharebelerde Yunanlılardan çok sayıda esir alındı. Kurtulan Yunan birlikleri İzmir, Yalova, Bandırma gibi sahil şehirlerine ulaşmaya çabalıyorlardı. 1 Eylülden 17 Eylüle kadar süren takip ve çekilme harekâtı sırasında İnegöl - Bursa bölgesinde, Kütahya'da, Mudanya'da önemli muharebeler oldu. Nihayet son Yunan askerleri, 17 Eylülde Bandırma'da gemilere binerek Anadolu'yu terk ettiler.

HARBİN SONA ERİŞİ

Büyük Türk taarruzunun gösterdiği gelişme üzerine, Yunanistan, İtilâf Devletlerine başvurarak, Anadolu'nun boşaltılması şartiyle bir mütareke yapılması hususunda aracılık ricasında bulundu. Fakat, üç büyük devlet herhangi bir müdahaleye girişmeden, Türk ordusu, İzmir'e dayanmış ve Anadolu'nun Yunanlılar tarafından boşaltılması bir mesele olmaktan çıkmıştı. Şimdi, ancak Boğazların ve Trakya'nın durumu söz konusu olabilirdi. Nitekim, 11 Eylül 1922'de, İngiltere, Fransa ve İtalya Çanakkale Boğazının Anadolu yakasına asker göndererek, Türk Ordusunun ilerleyişini burada durdurmak istediler. Üçler arasında, Boğazların serbestliğiyle ilgili bir anlaşmazlık olmadığı anlaşılıyordu. Yalnız, Trakya'nın Yunanistan'da mı kalacağı, yoksa Türklere iade mi edileceği meselesi askıda idi.

12 Eylül'de başlayarak 23 Eylüle kadar üç büyükler arasında cereyan eden görüşmeler, dünyayı tehdit eden yeni bir harp ihtimali içinde, oldukça heyecanlı geçti. İngiltere, İstanbul'un da Türklere bırakılmasına yanaşmıştı. Fakat, Trakya meselesinde ısrarlı idi ve Boğazların tarafsızlığını korumakta, yeni bir harbi göze alacak kadar kararlı görünüyordu. İngiliz kabinesi, 15 Eylül günü yaptığı toplantıda, Türk Ordusunun Boğazlar bölgesine tecavüz etmemesi için üç büyük devlet tarafından M. Kemal Paşaya tebligat yapılması, Çanakkale'nin Anadolu yakasındaki müttefik kuvvetlerinin arttırılması, Türklerin Rumeli'ye geçmesinin önlenmesi ve Doğu meselesinin çözülmesi için İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye delegelerinin katılmasıyla bir konferans toplanması hususlarında karara vardı. O günden sonra da, İngiliz nazırları hemen her gün toplantı halinde bulundular. İstanbul'da General Harrington'a, M. Kemal Paşa'ya gerekli tebligat yapıldıktan sonra, tarafsız Boğazlar bölgesine girecek Türk askerlerine ateş açılması için emir verildi. Harrington, hükümetinin bu tebligatını cebinde saklamış ve silâhlı çatışmaya sebep olacak bir sert davranıştan sakınmıştır. Türk Ordusu ise, Çanakkale'de İngiliz mevzilerine kadar sokulduktan sonra durmuştu. Durum, gerçekten çok ciddî idi. Her an bir silâhlı çatışma başlıyabilirdi. Bütün Avrupa memleketlerini bir heyecan kaplamıştı. Çünkü Lloyd George'un, Royter ajansı vasıtasiyle 16 Eylülde yayınlanan bir bildirisi, bütün İngiliz müstemlekelerini, Fransa'yı, İtalya'yı ve Balkan devletlerini Türkiye'ye karşı harbe davet eder mahiyette idi. Lloyd George'un bu davranışı, başta bazı İngiliz çevreleri olmak üzere, bütün muhataplarının tepkisiyle karşılaştı. Fransız Başbakanı Poincare, Çanakkale'deki Fransız askerlerinin 24 saat içinde geri çekilmesi için General Pellé'ye talimat verdi. İtalya da aynı şeyi yaptı. Lloyd George, yalnız kalmıştı.

Olayların böyle olumlu bir şekilde gelişmesinde Fransa'nın rolü çok büyük olmuştur. Çünkü, Türk zaferi Fransa'da son derece iyi karşılanmış ve Fransız halkı, bunu kendi zaferleri gibi kabul etmişti. Poincare'nin doğu politikası,

Türkiye'nin menfaatleriyle tam uyuşma halindei di. Fransız Başbakanı, bu hususiaki görüşünü 8 Ekim günü Voucouleors'de söylediği nutkunda şöyle belirtmişti :

«... Fransa büyük bir müslüman milleti olup, harp sırasında Müslüman askeri tarafından âlicenâbâne bir surette müdafaa edilmiştir. Bu askerlerden bir çoğu Fransa uğrunda hayatlarını feda etmişlerdir. Bana gelince, Triancourt Mezarlığına her gidişimde orada ailelerinden uzak millî topraklarından uzak olarak ancak ölmek için geldikleri bir memlekette uyuyan cesur Amerikalılara karşı minnettar ve hüzünlü bir duygu ile dolmaktayım. Müslüman askerlerimiz Türkiye'ye karşı harp etmeye mecbur oldukları zaman bile disiplin ve cesaret hususlarında takdire değer olmuşlardır. Fakat bu günlerde Fas sultanından aldığım telgraf ve her taraftan bana gönderilen mesair son zamanlarda Anadolu'da Türkler tarafından elde edilen zaferlerin müstemlekelerimizin büyük bir kısmındaki dindaşları tarafından gerçek bir memnunlukla karşılanmış olduğunu yeter derecede ispatlamaktadır. Bu bir gerçektir ki, bilmezlikten gelmeye hakkımız yoktur ve bütün Doğu politikamıza hâkim olmak lâzım gelmekle beraber, onu etkileyecek niteliktedir. Nihayet efendiler, herşeyden önce Ankara Meclisi tarafından istenilen Doğu Trakya'yı Yunanistan'a vermek için Trakya'yı reddetmiş olsaydık, galipleri mağluplar aleyhine kızdırmış, her ırktan ve dinden olan ahalinin zararına olarak muhasematı uzatmak zorunluğunda kalmış olurduk.»

Fransa ve İtalya'nın şiddetli direnmesi sonunda, İngiltere de Doğu Trakya meselesinde yumuşamak zorunda kaldı. Varılan anlaşmaya dayanarak, Franklin - Bouillon İzmir'e gönderildi. General Pellé Poincare'nin emriyle daha önce İstanbul'dan İzmir'e gelmişti. Fakat, bu sırada İngilizler, Çanakkale'deki kuvvetlerini durmadan çoğaltmakta idiler. Türk askerleri de tarafsız bölgeye kısmen girmiş ve İngiliz mevzilerinin önündeki tel örgülere kadar yaklaşmışlardı. İzmir'e gelen General Pellé, ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmelerin olumlu bir şekilde devam etmesine karşılık Çanakkale bölgesinde bir harbin her an başlaması

ihtimali tazeliğini muhafaza etmekte idi. Fakat General Harrington'un çok anlayışlı ve yumuşak davranması sayesinde Franklin Bouillon'un herhangi bir hadisenin zuhurundan önce İzmir'e ulaşması mümkün oldu.

İzmir görüşmeleri, Mudanya'da bir mütareke yapılması için gerekli zemini hazırlamıştı. 3 Ekim 1922 günü İsmet Paşa, General Harrington (İngiltere), General Charpy (Fransa), General Mombelli (İtalya), Türk - Yunan harbine son verecek mütareke için Mudanya'da toplandılar. 11 Ekime kadar süren görüşmelerden sonra Edirne dahil olmak üzere doğu Trakya'nın Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslimine karar veren mütareke heyeti şu noktalarda anlaşmaya varmıştı :

● *İşbu mütarekenin imzalandığı tarihten itibaren Türk ve Yunan askerî kuvvetleri arasında muhasemat tatil edilecektir.*

● *Yunan kuvvetleri, Trakya'dan hemen çekilmeye başlayacaklardır. Trakya'nın boşaltılması 15 gün içinde tamamlanacaktır.*

● *Büyük Millet Meclisi Hükümetinin jandarma kıtaları Trakya'ya geçerek buranın asayişini sağlıyacaklardır. Bu kuvvetlerin sayısı, subaylar dahil olduğu halde 8.000 kişiyi aşmıyacaktır.*

● *Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması ve Türk jandarması ile mülkî idarenin yerleşmesi sırasında zuhur edecek olayları önlemek üzere, burada, müttefik heyetleri ve 7 taburdan ibaret bir işgal kıtası bulunacaktır.*

● *Barış Andlaşmasının imzalanmasına kadar, Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Trakya'ya askerî kıtalar nakletmiyecek ve bir ordu bulundurmayacaktır.*

Mudanya görüşmelerinin başlamasından önce, Marmara bölgesindeki Türk birliklerinden 16 seçme tabur, jandarma birlikleri haline sokularak Trakya'ya gönderilmek üzere hazırlanmıştı. Bu taburlar 21 - 27 yaşındaki (311 - 317 doğumlular) erlerden kurulmuş olup, 400 er mevcutlu idi. Mütarekenin imzalanması üzerine jandarma taburları derhal

Trakya'ya taşınmış ve Yunan ordusu da mütareke şartlarına göre çekilmeye başlamıştı.

İtilâf Devletleri, barış andlaşmasının 13 Kasımda Lozan'da yapılmasını kararlaştırarak, 27 Ekim 1922 günü Büyük Millet Meclisi Hükümetine aşağıdaki tebligatı yaptılar:

«İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri, Ankara hükümetine gönderdikleri 23 Eylül tarihli notalarına ek ve bu hükümetin 4.10.1922 tarihli notasına cevap olarak, doğudaki harbe son verecek bir barış andlaşması akdi maksadiyle, 13 Kasımda müzakereye başlamak üzere davet etmekle şereflenirler. Delegelerin tam yetkili olması, fakat sayıca ikiyi geçmemesi İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri arasında kararlaştırılmıştır.»

KRONOLOJİ
VE İSTATİSTİKLER

İki cilt olarak plânlanmış olan Millî Mücadelenin, Büyük Taarruz'la kazanılan zaferden sonraki gelişmesini ayrıntıları ile vermeye kitabın hacmi müsait olmadığından, bu gelişmeleri kısa bir kronoloji ile belirtmek istiyoruz. Türk ordularının 9 Eylül 1922 günü İzmir'e girmesi üzerine askerî harekât hemen hemen sona ermiş sayılabilir. 9 Eylülden sonraki olayların gelişmesi şöyledir:

11 Ekim 1922: Mudanya Mütarekesinin imzalanması.

26 Ekim 1922: İsmet Paşanın Hariciye Vekili seçilmesi.

30 Ekim 1922: Osmanlı İmparatorluğunun inkiraz bulup, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin teşekkül ettiğine dair Heyeti Umumiye kararı (Karar no: 307).

1 Kasım 1922: Saltanatın kaldırılması.

Büyük Millet Meclisinin Hukuku Hakimiyet ve Hükümra'ninin Mümessili Hakikisi olduğuna dair Heyeti Umumiye Kararı (Karar no: 308).

17 Kasım 1922: Sultan Vahdettin'in İstanbul'dan kaçması.

18 Kasım 1922: Abdülmecit Efendinin Halife seçilmesi.

20 Kasım 1922: Lozan Konferansının açılması.

2 Aralık 1922 : Erzurum Milletveki Süleyman Necati (Güneri). Mersin Milletvekili Selâhattin (Köseoğlu) ve Canik Milletvekili Emin (Gevecioğlu) nun intihabı Meb'usan Kanununun tadiline dair kanun teklifleri (Teklifin 15. maddesi ile, binnetice Mustafa Kemal Paşa'nın Meb'us olmasının önlenmesi isteniyordu. Bu madde Kanunu Esasî Encümenince çıkartılmış ve teklif 3.4.1923 günü değişik şekliyle kabul edilmiştir. Kanun no: 320).

6 Aralık 1922 : B.M.M. Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın, basına verdiği demeçte, «Halk Fırkası» adı ile bir siyasî parti kuracağını açıklaması.

4 Şubat 1923 : Lozan Konferansı görüşmelerinin kesilmesi.

17 Şubat 1923 : İzmir'de İktisat Kongresinin açılması.

1 Nisan 1923 : Birinci Büyük Millet Meclisinin kendisini feshetmesi ve seçimin yenilenmesi kararı. 20 Ocak 1921 tarih ve 85 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Ek maddesinin ilgasına ve seçimlerin yenilenmesine dair Heyeti Umumiye Kararı (No: 369).

8 Nisan 1923 : 1923 Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın bir halk devleti ve hükümeti kuracağını belirten beyannamesi (9 umde).

16 Nisan 1923 : B.M.M. nin I. döneminin son birleşimi (16.4.1923 günkü 26. birleşim alaturka saatle 2.00'de açılmış, çeşitli konular üzerinde görüşüldükten sonra saat 5.20'de birleşime 10 dakika ara verilmiş, fakat 2. oturum çoğunluk olmadığından açılmamış ve birleşim 21 Mayıs 1923 gününe bırakılmıştır. Ancak o gün de çoğunluk olmadığı için 11 Ağustos 1923 tarihinde II. dönem çalışmalarına başlanmak üzere birleşim kapanmıştır).

24 Temmuz 1923 : Lozan Barış Andlaşmasının imzalanması. (B.M.M. nce tasdiki : 23.8.1923 tarih ve 340 - 343 no. lu Kanunlarla, Yürürlüğü : 6.8.1924).

11 Ağustos 1923 : B.M.M. nin II. dönem çalışmalarına başlaması. (En yaşlı üye Abdurrahman Şeref Bey — İstanbul — başkanlığında).

13 Ağustos 1923 : Ankara Milletvekili Kemal Paşa'nın B.M.M. Reisliğine seçilmesi (Oya katılan 197 üyeden 196'sının oylariyle seçilmiştir. 1 oy İsmet Paşa'ya verilmiştir).

14 Ağustos 1923 : Yeni İcra Vekilleri Heyetinin seçimi — İcra vekilleri heyeti Reisliğine Ali Fethi (Okyar) Bey, oya katılan 190 üyeden 183'ünün oyu ile sesçilmiştir.

Diğer üyeler :

Hariciye Vekili : İsmet Paşa (190).

Nafia Vekili : Fevzi Bey (Pirinççizade (190) vefatı 17.2. 1933).

Maliye Vekili : Hasan Fehmi Bey (Ataç —189).

İktisat Vekili : Mahmut Esat Bey (Bozkurt — 189).

Müdafaai Milliye Vekili : Kâzım Paşa (Özalp — 189).

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi : Fevzi Paşa (Çakmak — 188).

Sıhhiye Vekili : Dr. Rıza Nur Bey (187).

Şer'iye Vekili : Musa Kâzım Ef. (187 — Vefatı : 9.12. 1930).

Maarif Vekili : İsmail Safa Bey (Özler — 186).

Adliye Vekili : Seyit Bey (185 — Vefatı : 8.3.1925).

Dahiliye Vekili : Ali Fethi Bey (Okyar — 183).

5 Eylül 1923 : Ali Fethi Bey'in İcra Vekilleri Heyeti programını okuması. Programın okunmasından sonra Kütahya Millevekili Recep (Peker)'in bir önergesi ile okunan program tasvip ve gündemin diğer maddelerine geçilmiştir.

9 Eylül 1923 : Halk Fırkasının kuruluşu (10.11.1924'de Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır).

2 Ekim 1923 : İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin çekilmesi.

6 Ekim 1923 : Türk ordusunun İstanbul'a girmesi.

13 Ekim 1923 : Malatya Milletvekili ve Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın teklifi üzerine Ankara şehrinin Makarrı İdare (Başkent) ittihazı hakkında Heyeti Umumiye kararı (karar no: 27) — Mübadele ve İmar ve İskân Vekâleti kurulması hakkındaki Kanunun kabulü. (Kanun no: 352) — Bu vekâlet 11.12.1924 tarih ve 529 sayılı Kanunla ilga edilerek vazifeleri Dahiliye Vekâletine devredilmiştir.

27 Ekim 1923 : Ali Fethi Bey riyasetindeki İcra Vekilleri Heyetinin «Türkiye Devletinin karşısında bulunan dahilî ve haricî vezaifi mühimme ve müşkileyi sühuletle intaca muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclisin müzahereti tammesine mazhar bir Heyeti Vekiliye ihtiyacı katî bulunduğu kanaatındayız. Binaenaleyh, Meclisi Alinin her suretle itimat ve müzaheretine müstenit bir Heyeti Vekilenin teşekkülüne hizmet etmek maksadı» gerekçesiyle istifa etmesi.

28 - 29 Ekim 1923 : Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Çankaya'da akşam yemeğinde hazır bulunan zevata «Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz» demesi.

29 Ekim 1923 : Teşkilâtı Esasiye Kanununda değişiklik yapılarak Cumhuriyetin ilânı (Kanun no: 364) — Ankara Milletvekili ve B.M.M. Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın oya katılan 158 üyenin ittifakiyle Cumhurbaşkanlığına seçilmesi.

30 Ekim 1923 : Malatya Milletvekili İsmet Paşa'nın «Başvekil» ünvanıyla ilk Cumhuriyet Hükümetini kurması. Heyeti Vekile listesi :

Başvekil ve Hariciye Vekili : Malatya Milletvekili İsmet Paşa.

Şer'iye Vekili : Saruhan Milletvekili Mustafa Fevzi Ef. (Vefatı : 1.10.1933).

Erkânı Harbiye Umumiye Vekili : İstanbul Milletvekili Müşir Fevzi Paşa (Çakmak).

Dahiliye Vekili : Kütahya Milletvekili Ferit Bey (Tek)

Maliye Vekili : Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey.

Müdafaai Milliye Vekili : Karesi Milletvekili Kâzım Paşa (Özalp).

İktisat Vekili : Trabzon Milletvekili Hasan Bey (Saka).

Adliye Vekili : İzmir Milletvekili Seyit Bey (Vefatı : 8.3.25).

Maarif Vekili : Adana Milletvekili İsmail Safa Bey (Özler).

Nafia Vekili : Trabzon Milletvekili Ahmet Muhtar Bey (Cilli).

Sıhhiye Vekili : İstanbul Milletvekili Dr. Refik Bey (Saydam).

Mübadele ve İmar ve İskân Vekili : İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey (Vefatı : 1.1.1929).

Vekiller Heyeti listesini kapsayan Cumhurbaşkanlığı tezkeresinin okunmasından sonra Hükümete oya katılan 166 üyenin ittifakiyle itimat beyanı — Başvekil İsmet Paşa'nın Hükümetin takip edeceği hareket tarzı hakkındaki söylevi.

31 Ekim 1923 : Seferberliğin ilgasına dair 365 sayılı Kanunun kabulü (Seferberlik 3.9.1914'de ilân edilmiş, 8.6.1920 de İcra Vekilleri Heyetince fiilen devam ettiği teyit edilmiştir).

20 Kasım 1923 : Halk fırkasının Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti teşkilâtını devralması.

2 Ocak 1924 : 394 sayılı Hafta Tatili Kanununun kabulü (Tatil günü Cuma olarak kabul edilmiştir).

7 Ocak 1924 : Kurtuluş Savaşı aleyhindeki tutum ve davranışlarından dolayı 150 kişinin yurt dışına sürülmeleri hakkındaki Vekiller Heyeti Kararının (Resmî Gazete ile ilânı (Cumhuriyetin 15. yıldönümü dolayısiyle çıkarılan 29.6.1938 tarih ve 3527 sayılı af kanunu ile affedilmişlerdir).

13 Mart 1924 : Şer'iye ve Evkaf ve Erkânı Harbiyei Umumiye Vekâletinin ilgasına dair 429 sayılı kanunun kabulü (Aynı kanunla Diyanet İşleri Reisliği tesis edilmiştir.) Tedrisatın tevhidi hakkında 430 sayılı kanunun kabulü. Hilafetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki haricine çıkarılmasına dair 431 sayılı kanunun kabulü

S O N

KURTULUŞ SAVAŞI ŞEHİTLERİ

Millî Mücadelede düşman silâhları ile veya hastalıktan ölen 36.239 er'in bağlı oldukları askerlik şubeleri bakımından dökümü Trakya ve Batı Anadolu için aşağıdaki listede tesbit edilmiştir.

Trakya Bölgesi (İstanbul'un Trakya'daki ilçeleri dahil) :

Edirne	24	Hayrabolu	5
Kırklareli	16	Malkara	5
Babaeski	7	Şarköy	2
Lüleburgaz	3	Tekirdağ	1
Vize	1	Mürefte	1
Çorlu	8	Çatalca	5

Çanakkale, Balıkesir, Bursa, İzmir, Manisa, Aydın illeri Bölgesi :

Çanakkale	105	Menemen	3
Balıkesir	59	Ödemiş	25
Kumkale	2	Tire	16
Ayvacık	5	Manisa	29
Bayramiç	4	Alaşehir	10
Biga	14	Demirci	68
Bandırma	16	Gördes	29
Dursunbey	3	Kula	13
Edremit	15	Salihli	5
Kepsut	10	Soma	5
Sındırgı	20	Turgutlu	4
Susurluk	1	İnegöl	149
İzmir	68	İznik	24
Seydiköy	1	Karacabey	15
Çeşme	1	Mudanya	60

Orhaneli	82	Çine	188
Orhangazi	97	Kuşadası	46
Yenişehir	88	Nazilli	30
Aydın	45	Söke	151
Bozdoğan	119	Yenipazar	206

Kocaeli, Sakarya, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Uşak, Afyonkarahisar, Denizli, Muğla, Burdur, Isparta, Antalya illeri Bölgesi :

Kocaeli	141	Aziziye	173
Kandıra	92	Denizli	386
Karamürsel	107	Buldan	7
Sakarya	351	Çal	279
Geyve	214	Çivril	80
Hendek	81	Sarayköy	94
Karasu	1	Tavas	325
Bilecik	342	Muğla	385
Söğüt	204	Bodrum	85
Eskişehir	201	Fethiye	242
Mihalıççık	69	Köyceğiz	236
Seyitgazi	120	Marmaris	110
Sivrihisar	195	Milâs	386
Kütahya	264	Burdur	239
Emet	42	Tefenni	151
Gediz	86	Isparta	246
Simav	56	Eğridir	150
Tavşanlı	49	Ş. Karaağaç	247
Uşak	62	Uluborlu	90
Elvanlar	11	Yalvaç	138
Afyonkarahisar	207	Antalya	716
Bolvadin	232	Akseki	119
Dinar	258	Alanya	211
Sandıklı	163	Elmalı	150
Şuhut	27	Finike	87

Gazipaşa	3	Korkuteli	174
Kaş	112	Manavgat	79

Diğer Bölgeler (Vilâyetler harf sırasına göre):

Adana	—	Kığı	28
Bahçe	26	Solhan	1
Ceyhan	24	Bitlis	20
Feke	75	Ahlat	3
Kozan	95	Bolu - Düzce	322
Osmaniye	38	Gerede	211
Adıyaman	—	Göynük	98
Besni	12	Mudurnu	95
Kâhta	4	Çankırı	307
Ağrı	—	Çerkeş	210
Amasya	218	Ilgaz	91
Gümüşhacıköy	94	Çorum	226
Merzifon	74	Alacak	102
Ankara	211	İskilip	269
Ayaş	279	Mecitözü	347
Balâ	157	Osmancık	329
Beypazarı	243	Sungurlu	243
Çubuk	160	Diyarbakır	80
Haymana	210	Çermik	10
Kalecik	207	Lice	17
Keskin	222	Silvan	3
Kızılcahamam	224	Elazığ	217
Nallıhan	86	Keban	9
Zir	46	Madden	71
Artvin	13	Palu	34
Ardanuç	1	Erzincan	64
Şavşat	21	Kemaliye (Eğin)	17
Yusufeli	71	Refahiye	22
Bingöl	10	Tercan (Mamahatun)	155
Genç	16	Kemah	64

Erzurum	117	İnebolu	395
Hınıs	5	Küre	147
İspir	35	Taşköprü	234
Narman	10	Tosya	310
Oltu	111	Kayseri	393
Pasinler (Hasankale)	30	Bünyan	26
Tortum	43	Develi	113
Gaziantep	40	İncesu	20
İslahiye	16	Tavlasun	48
Rumkale	16	Kırşehir	210
Giresun	230	Mucur	75
Görele	123	Konya	459
Şebinkarahisar	115	Akşehir	231
Tirebolu	248	Beyşehir	168
Gümüşhane	140	Bozkır	246
Bayburt	41	Ereğli	90
Kelkit	22	Ermencek	157
Şiran	2	Ilgın	201
Hakkâri	—	Saiteli	192
Hatay	—	Karaman	110
İskenderun	2	Sarayönü	4
İçel	—	Seydişehir	190
Anamur	216	Koçhisar	272
Gülnar	126	Sille	29
Mut	98	Malatya	88
Silifke	298	Arapkir	16
Tarsus	53	Darende	42
Kars	147	Hekimhan	18
Ardahan	74	Pötürge	50
Iğdır	44	Maraş	144
Sarıkamış	2	Elbistan	52
Kastamonu	484	Göksun	9
Araç	262	Pazarcık	42
Cide	116	Mardin	306

Midyat	3	Yıldızeli	91
Savur	2	Zara	71
Resulayn	2	Aziziye	56
Muş	18	Koçhisar	47
Avanos	85	Sinop	127
Nevşehir	141	Ayancık	404
Arapsun	59	Boyabat	392
Ürgüp	156	Gerze	195
Niğde	307	Siirt	14
Aksaray	344	Beşiri	1
Bor	163	Şirvan	9
Ulukışla	65	Tokat	218
Ordu	399	Artova	5
Fatsa	211	Erbaa	138
Mesudiye	56	Niksar	34
Perşembe	175	Reşadiye	90
Ünye	256	Zile	275
Rize	100	Trabzon	322
Atina	155	Akçaabat (Polathane)	120
Mapavri	18	Cevizlik (Maçka)	103
Samsun	351	Of (Solaklı)	160
Bafra	180	Sürmene	127
Çarşamba	256	Tunceli	—
Havza	79	Çemişkezek	9
Kavak	1	Urfa	75
Ladik	59	Birecik	10
Terme	116	Siverek	58
Vezirköprü	15	Suruç	4
Sivas	150	Viranşehir	3
Divriği	51	Van	19
Hafik	9	Yozgat	—
Kangal	45	Akdağmadeni	239
Koyulhisar	36	Boğazlıyan	130
Şarkışla	110	Zonguldak	85

Bartın	275	Ereğli	256
Devrek	200	Safranbolu	203

NOT:

Musur, Medine, Selânik, Üsküp, Pirlipe, Resne, Sivastopol ve Trablusgarp gibi sınırlarımız dışında kalan yerlerin şubelerine bağlı ve şubesi tesbit edilemeyen şehitlerin sayısı yukarıdaki listeye dahil değildir. Liste, bugünkü idarî taksimata göre tertiplenmiştir.

DOKUZUNCU BÖLÜMÜN
EKLERİ

Ek : 1

YEŞİL ORDU BEYANNAMESİ

Yeşil Ordu ve hafi Türkiye Komünist Partisi teşkilâtlarına!

Yoldaşlar; Anadolu'nun geçirmekte olduğu buhranı ve şark inkılâbını elyevm müteveccih bulunduğu hedefin ittisa ve kemalini, nazarı dikkate alan Yeşil Ordu ve Türkiye, hafi Komünist Partisi merkez-i umumîleri üçüncü enternasyonalca kabul edilmiş olan Rusya Komünist «Bolşevik» fırkası programının düstur-ül amel ve düsturu inkılâp olmak üzere kabulünü muvafık görmüş ve her ikisi birleşerek memleket dahilindeki bütün içtimaî inkılâp cereyanlarını tevhit etmeye karar vermiştir. Büyük Millet Meclisinde teşekkül etmiş ve teşekkülünden beri halka ve halk inkılâbına doğru mühim adımlarını da atmış olan halk zümresiyle beraber umumî bir de diğer teşkilâttan her türlü iltibası izale için «Halk İştirâkiyun ve Bolşevik Fırkası» namını almıştır. Gazetelerle de ilân olunduğu veçhile, bu mütehit ve samimî teşkilâtın ahiren teşekkül eden Türkiye Komünist Fırkasiyle hiç bir münasebeti yoktur. Kapitalizm ve Emperyalizmin beşeriyet için bir belâ olduğuna ve zavallı Anadolu emekçilerinin artık sunuf tağallüp ve tahakkümatından kurtulması zamanı gelmiş olduğuna kani olan «Türkiye Halk İştirâkiyun ve Bolşevik Fırkası» bütün cihana saadet ve Türkler için rahat ve selâmet verecek olan bu muazzam emekçiler inkılâbından gayet samimî veg ayet doğru olmayı, münfeil ve ihtiraskâr efal ve eşhastan kaçınıp sakınmayı en birinci bir düstur-u hareket tanımıştır. Badema «Türkiye Halk İştirâkiyun ve Bolşevik Fırkası» bayrağı altında birleşecek olan Anadolu Halk Teşkilâtı'nın da bu samimiyet ve ciddiyeti umde ittihaz etmelerini ehemmiyetle tavsiye eyleriz. Şurasını iyi bilmelidir ki, yürekten gelmeyen gösteriş görünüşler altında saklı hırslar daima felâket getirir ve hiç bir

zaman müsmir olmaz. Bilhassa fikr-i inkılâp ve halâs ile büyük bir istihza olur. Yeşil Ordu'nun nizamname-i dahilîsi bilhassa (11'inci, 12'nci) maddesiyle bu hususta takyidat-ı lâzımeyi derpiş eylemiştir. Pek yakında neşir ve tebliğ edilecek «Türkiye Halk İştirâkiyun ve Bolşevik Fırkası» nizamnamesinde bu kuyudunt ahaffuzu kemali ehemmiyetle tekrar olunacaktır. Yeşil Ordu nizamname-i dahilîsindeki 37'nci maddeyi tekiden nazarı dikkatimize vazederiz.

Yeni Merkezi Umumîce ittihazolun an parola (Emek)tir. Köy teşkilâtına son derece çalışılmalıdır. Bu inkılâptan en çok müstefit olacak köylülerdir. Onları alettevali uyandırmalı ve teşkilâta raptetmeli. Merkez-i umumîye yazılacak muharrerat için adres: «Tokat Mebusu Nâzım» dır.

Bizi alettevali tenvir buyurunuz ve biz de sizi tenvirden hâli kalmayacağız. Merkez-i umumînin gayet ciddî ve emin esasat ve şeriat altında faal bulunduğuna emin olunuz. Mektubunuzu aldık tarzında bu tamimin vücudunu telgrafla adrese bildiriniz yoldaşlar!...

Ek : 2

YABANCI GÖZÜ İLE TÜRK SUBAYI

Birinci Dünya Savaşında Türk ordusunda kolordu ve ordu kumandanlığı yaparak Türk subayını ve askerini tanımış olan Alman Generali Von Kress, Kurtuluş Savaşında da Türk ordusuna kumandanlık yapmış olan subayları şöyle değerlendirmektedir :

«1914 senesinde Türk ordusunun en büyük noksanı, ihtilâlin ve kaybedilmiş iç harbin sarsıntılarından sonra kıt'aları harbe hazırlamak için yapılacak muharebe talimlerini öğretecek öğretmenlerin celbine vakit bulamamış olmasından vuka gelmiştir. Ne büyük birlik kumandanları, ne yüzbaşılar, ne de teğmenler kıt'alarını muharebe için talim ve terbiye etmeyi ve bunlara seferî vazifeler, harbe uygun talimler tertip ve talimleri idare ederek fayda verecek şekilde tenkid etmesini öğrenmemişlerdir.

Yaşları henüz otuza basmış ve Harp Akademisinden yetişmiş ve tümen ve alay kumandanları olan genç Türk subaylarının ekserisi zekî, enerjik ve çalışkan kimselerdi. Bunların Harp Akademisinde Alman öğretmenlerinden aldıkları nazarî bilgi —bilhassa harp tarihi sahasında— biz Almanları ekseriya hayrete düşürecek derecede mükemmeldi. Bu subaylar operatif mes'elelerle ekseriyetle büyük bir vukuf ve mükemmel bir istidat sahibi olduklarını gösteriyorlardı. Onlarda teşkilâtçılık istidadı da vardı ve idare edibiliyorlardı. Keza bunların ekserisi iyi terbiyeci idiler. Fakat kıt'ada hiç hizmet etmediklerinden, Harp Akademisinden doğrudan doğruya Genel Kurmaya yahut Harbiye Nezaretine tâyin edilerek orada, kendilerine bir alay veya fırka kumandanlığı verilinceye kadar kalmış olmalarından amelî kıt'a hizmetini öğrenmeğe ve kendi subaylariyle erlerini iyi bir plân dahilinde ve sistematik bir tarzda talim ve terbiye ederek yetiştirmeğe yeter bilgi ve tecrübeleri elde etmek için hiç bir vakit ve fırsat bulamamışlardı. Onlar ekseriya kıt'anın hususiyetini, ruhunu anlamaya vakit ve fırsat bulmadan yüksek ve ağır mes'uliyetli kumandanlıklara getirilmişlerdi.»

Ek : 3

İSMET PAŞA, ALİ İHSAN PAŞA ÇATIŞMASININ BAŞLANGICI

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, taarruz hazırlıkları sırasında 1. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa ile ilişkilerinin başlangıcını şöyle anlatmaktadır:

«İki ordu teşkil ettik. Ordu Kumandanları geldiler, vazifeye başladılar. Ali İhsan Paşanın ordu kumandanı olarak idaresinde bidayette hiçbir güçlük çekmedim. Fakat zaman geçtikçe, iki ordu kumandanı ile de meselelerim olmuştur. Ali İhsan Paşanın benim anlamadığım birtakım davranışlarından dolayı, münasebetlerimiz bakımından, nihayet cephenin sevk ve idaresine tesir edecek muamelelerle karşılaştım. Ali İhsan Paşaya yeni bir istikamet vererek bu durumunu ıslah edemedim. Ordu teşkil etmek için çok dar vaziyetteyiz. Meselâ maaş vermekte sıkıntımız var. Ben başından sonuna kadar en büyük rütbeliden en küçük rütbeliye, herhangi bir sebeple farklı muamele edemem, etmem. Bütün cephede bunu bir kişiye bile yapmadım. Maaşı herkese aynı günde ve muayyen miktarda veriyorum. Yetmiyor, daha çok verin dedikleri zaman, hazinenin bu kadar parası var, diye cevap veriyorum. Kimse sesini çıkarmıyor. Ben dahil olduğum halde, hemen her yerde herkes tabldotta yemek yiyor. Cephede böyle bir hayat geçiriyorum.

Bir gün, Ali İhsan Paşa'dan bir telgraf aldım. Para istiyor. Birinci Ordu Kumandanı olarak, ordunun iaşesi bitmiştir, orduyu besleyebilmek için bu gece şu kadar para göndermeniz lâzım, diyor. Erkânıharp Reisi Asım Paşayı ve Levazım Reisini çağırdım. Telgraftan bahsederek, bu ordunun yiyecek şeyi yokmuş, nasıl oluyor, diye sordum. Böyle şey yoktur, dediler. Ve bana üç, dört gün önce verilen en son yiyecek cetvellerini getirdiler. Cetveller üzerinde izahat

vererek, Birinci Ordunun daha günlerce erzakı olması lâzım, bitmesine imkân yok, dediler. Bunun üzerine, kendisine yazın dedim, yazdılar. Garp Cephesi Dairesi ile Birinci Ordu arasındaki muharebeler esnasında, Ordu Kumandanı bana bir yazı gönderdi. Benden hesap soruyorlar. Hesap verecek zaman değil, düşman karşısındayım, yarın benim ordum aç, diye yazıyor ve para istemekte ısrar ediyor. Erkânıharp Reisi ile Levazım Reisini tekrar çağırdım, bu kadar paramız var mı? diye sordum. Var, dediler. Ali İhsan Paşaya istediği parayı verdirdim.

Üç, beş gün sonra, İkinci Ordu Kumandanından bir telgraf geldi. Aylardan beri maaş alamıyoruz, Birinci Orduya maaş vermişsiniz, bize de gönderin, diyordu. Şaştım. Nasıl maaş? Ben kimseye maaş vermedim. Tahkik ettim, meselenin iç yüzünü öğrendim. Ali İhsan Paşa atına binmiş, cepheleri geziyor. Birinci Ordu mıntıkasını geçmiş, İkinci Orduya gelmiş. Askere ve zabite maaş alıp almadığını soruyor. Almadık diyorlar. Birinci Ordu verdi, diyor. Bana durumu böyle anlattılar. Ali İhsan Paşa parayı nereden bulmuş da maaş vermiş, diye sordum. Mesele o erzak hikâyesine bağlandı. Erzakım kalmadı, yarın asker aç kalacak diye ısrar ederek benden aldığı parayı maaş olarak dağıtmış. Aldanmışım. İşler böyle yürürse ben nasıl hesap yapacağım? Kumandana yazdım: Bu bir cephedir, bunun her tarafında herkese ben aynı imkânı temin ederim, bir daha böyle bir şey yapmayın, dedim. Bu mesele kapandı.»

Ek : 4

ALİ İHSAN PAŞANIN BAŞKA BİR MARİFETİ

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Ali İhsan Paşa'nın başka bir marifetini de şöyle anlatmaktadır :

«Ali İhsan Paşa kendi kıtalarını dolaşıyor. Askeri teftiş ediyor. Ne kadar cephanen var, diye soruyor. Asker cevap veriyor. İşte şu kadar cephanem var. Subayına geride ne kadar yedeğimiz var, diye soruyor. Subay cevabını veriyor. Bu defa kumandan başlıyor söylenmeye: Olur mu efendim, 25 fişekle, yahut 50 fişekle muharebe edilir mi? Kaç defa yazdım, bakmıyorlar, yapmıyorlar.

Ali İhsan Paşanın böyle hareketleri devam edip gidiyor. Haber alıyorum, öğreniyorum. Önlemeye çalışıyorum. Bazen Genel Kurmaydan telgraf alırım. Cephede filân yerde muharebe olmuş. Ya biz taarruz etmişiz, onlar karşı koymuşlar. Ya onlar taarruz etmiş, biz geri atmışız. Böyle ufak cephe hareketleri. Benden soruyorlar, bilgi istiyorlar. Fakat haberim yok. Bunlar Birinci Ordunun Cephesinde olmuş. Ordu kumandanından öğrenmek istiyorum. Ya böyle şey olmadı diyor, yahut öyle değil de böyle oldu diyor.

İkaz ediyorum. Bütün cephe üzerinde düşmanla münasebetler ne olursa onu benim bilmem lâzım, günlük raporları bunun için istiyorum, bundan sonra böyle şey istemem, diyorum. Hülâsa anlaşılamayan bir durum, Ali İhsan Paşa nın bu davranışları, İkinci Ordunun cephe kumandanı ile münasebetleri aleyhine, bütün cephe aleyhine tesirler, yapıyor. Nihayet, tehlike görmeye başladım ve şikâyet ettim. Başkumandanlığa yazdım. Böyle kumandanlar var. Nasıl itimat edeceğim?

Ali İhsan Paşanın davranışlarından duyduğum sıkıntı içinde iken bir gün Mustafa Kemal Paşa Konya'ya, cepheye geldi. Ali İhsan Paşa da oraya gitmişti. Görüşmüsler. Sonra buluştuğumuzda, Atatürk bana bu görüşmelerini anlattı.

Ali İhsan Paşa, benden şikâyet etmiş ve askeri emirlerimde isbatsizlik olduğunu söylemiş. Atatürk, hangi emirlerimde isabetsizlik olduğunu sormuş. O, daha önce aldığı notlara bakarak, verdiğim emirleri birer birer tenkit etmiş. Atatürk O'nu dinledikten sonra, bu emirlerin hepsinin doğru olduğunu, kendisi cephede bulunsaydı aynı suretle düşüneceğini söylemiş. Hülâsa benden şikâyeti pek çok. Mustafa Kemal Paşa, cephede bu tarzda itimatsızlık yaratılırsa, emri kumandanın muntazam bir surette işleyemiyeceğini söyliyerek, Ali İhsan Paşaya, kendisinin hareketlerini tasvip etmediğini belirtmiş. Bana anlattığına göre görüşmeler uzayınca, Ali İhsan Paşa'ya şöyle demiş :

«Ben sizin tutumunuzu tasvip etmiyorum. Fevzi Paşa da tasvip etmiyor. Fakat Garp Cephesi Kumandanına sözümüz geçmiyor. O, sizden ciddi olarak şikâyet ettiği zaman, sizi istemediği zaman, vazifeniz hitam bulur.»

Bu görüşmeden sonra da Ali İhsan Paşanın durumunda bir değişiklik olmayıp vak'alar temadi edince, Başkumandana bunun cephede çalışmasının mümkün olmıyacağını, değiştirmek lâzım geldiğini yazdım. Bir gün baktım, cepheye Ankara'dan İstiklâl Mahkemesi geldi. Zannettim ki beni ziyarete geldiler. Fakat böyle değilmiş. Şikâyet etmişsin, Birinci Ordu Kumandanını muhakeme etmeye geldik, dediler. Şaşırdım. Ben size şikâyet etmedim, İstiklâl Mahkemelik bir iş olduğunu da söylemedim, dedim. Bunun üzerine Başkumandana yazdım. Ordu Kumandanını İstiklâl Mahkemesine vermem, usulen bunun Divan-ı Harbe gitmesi lâzımdır, diye meseleyi İstiklâl Mahkemesinden sıyırmak istedim. Israr ettiler, olmaz diye direndim. Nihayet noktai nazarımı kabul ettiler.

Anladım ki, İstiklâl Mahkemesini Başkumandan göndermiş. Benim ısrarım üzerine Ali İhsan Paşanın İstiklâl Mahkemesinde muhakeme edilmesinden vaz geçti ve bana, sonra pişman olacaksın, dedi. Neyse razı oldu, kendisinden kumandanlığı aldılar. Ali İhsan Paşaya tebliğ ettim. Konya'ya gönderdim. Ali İhsan Paşa'nın yerine Birinci Ordu Kumandanı olarak Nurettin Paşa geldi.

Ek : 5

SİYASÎ HAVANIN ORDUYA TESİRİ

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, gerek itilâf devletlerinin barış teklifleri, gerekse taarruz hazırlıklarının uzaması sebebiyle Büyük Millet Meclisinde kendisini gösteren menfî havanın orduyu nasıl etkilediğini şöyle anlatmaktadır :

«Mecliste ve etrafta menfî bir hava var. Ordunun uzun zamandanberi neden taarruz etmediğini soruyorlar. Bu arada Meclisten mebus heyetleri orduya gelmiş ve her tarafla temas etmiştir. Bir seferinde Meclisten gelen heyetin başında Ali Fuat Paşa vardı. Ali Fuat Paşa Moskova'da büyükelçilik yaptıktan sonra Ankara'ya dönmüş ve Meclise girerek Reis Vekili olmuştu. Bana Rauf Bey'den haber getirdi, selâm getirdi, sevgiler getirdi. Her nedense, bundan evvel gelip Ankara'ya dönen heyetlerden birisi ile yaptığım konuşmalar yanlış anlaşılmış, benim ordunun kararlarında ne istikbale ait olan ümidimizin münakaşasında ısrarım ve inadım bahis konusu olmuş. Ali Fuat Paşa bundan bahsederek, Rauf Bey soruyor, İsmet Paşa neden bu kadar inat ediyor, ısrar edioyr, bunu sor anla, dedi. Şaşırdım ben. Neden inat ediyorum, ısrar ediyorum? diye sordum. Öyle anladım ki, ordunun yapacağı hareketler hakkında bir şüphe hasıl olmaması için dikkatli bulunmam dile düşmüş. Bunu söylemek istiyorlar. Ali Fuat Paşanın anlattıklarını iyi niyetle kabul ettim ve kendisine dedim ki :

Rauf Beyefendiye hürmetlerimi söyle. Behemehal muzaffer olmak için bütün tertipleri alıyoruz. Orduya dışarıdan bedbinlik havası girmesin. Şimdilik burada böyle bir şey yok. Kendisine söylersin, Başvekil olarak ve geride bulunan bir arkadaş olarak, arkadaşlar olarak bir tek vazifeleri var. O da, Meclisin ve milletin orduya olan itimadını, zafere olan itimadını muhafaza etmektir.

Anlatmak istediğim, Sakarya'dan beri bu bir seneye yakın müddet zarfında karşılaşılan güçlüklerin hududu yoktur. M. Kemal Paşa, yine bir cepheye gelişinden önce bana, geleceğim, cephede şurada bulunacağım diye haber verdi. Ben de, bu cephe gezisinde başından itibaren yanında bulunmam için bir emrin var mı, size refakat edeyim, cepheyi beraber gezelim mi, diye sordum. Hayır dedi, sen vazifene bak, ben geleceğim, gördüklerimi sonra seninle konuşurum. Geldi, cephenin muhtelif yerlerini dolaştı, sonra oturduk, konuştuk. Bana gördüklerini, muhtelif kumandanlarla yaptığı münakaşaları anlattı. Herkesle münakaşa ederek geliyor. O esnada İtilâf Devletlerinin birtakım şartlarla bir müzakere teklifleri vardı. Konuştuğu bir kumandandan bahsederek, iş bitiyor diye adam seviniyor, dedi. Nerede, iş nasıl bitiyor? Sonra bana sordu:

«Yalnız bir şeye şaşıyorum, sen nasıl emniyet ediyorsun?»

Neyi kastettiğini anlıyamadım, sordum. Bunun üzerine dedi ki:

«Cephenin bir ucundan giriyorum, öteki ucuna kadar yalnız başıma dolaşıyor ve herkesle konuşuyorum. Kumandanlar, amirin böyle dolaşıp çalışmasına itimat etmezler.»

Yarı şaka, yarı ciddi konuşuyorduk. Kendine çok güveniyorsun, dedi. Evet, güveniyorum ama, kendimden ziyade sana güveniyorum, dedim ve sözlerime ilâve ettim:

«İstediğini serbestçe göresin,bunuistiyorum.»

Bu ufak misalleri, ordunun ne kadar kuvvetli bir siyasî propaganda ve siyasî telkin karşısında bulunduğunu göstermek için veriyorum.»

Ek : 6

KOLORDU TEŞKİLÂTI YAPILIRKEN

Gurup teşkilâtından, kolordu teşkilâtına geçilirken bazı tümenlerin lağvedildiğini belirtmiştik. Sakarya Muharebesi sırasında IV. Gurup emrine geçen 24. Tümen de bu laağvedilen tümenler arasında idi. IV. Gurup, IV. Kolordu olmuş ve kolordu kumandanı 15 Eylül 1921 günlü, 3 sayılı emriyle 24. tümeninin nasıl dağıtılacağını aşağıdaki şekilde düzenlemiştir :

1 — 24. tümen mülgadır.

2 — Tümenin topçuları şimdilik kolordu emrinde olarak teşkilâtını muhafaza edecektir.

3 — Tümenin açıkta kalan subay kadrosu, kolordunun diğer kıt'alarına ve kısmen cephe emrine verilmişlerdir. Emirlerini almak üzere kolordu muamelâtı zâtiyesine müracaat edeceklerdir.

4 — Tümenin silâhlı eratının tamamı 5. Kafkas tümenine teslim edilecek ve teslim edilecek miktar bildirilecektir.

5 — İstihkâm bölüğü, teşkilâtını muhafaza ederek kolordu emrine girecektir.

6 — Tümen süvari bölüğü, süvari takımı, mızıka bölüğü, teşkilâtlarını muhafaza ederek kolordu emrine gideceklerdir.

7 — Tümenin muhabere müfrezesi, sıhhiye subayları, malzemesi ile ve lağvedilen kıtaların bütün telefon ve telgraf malzemesi ve eratını beraber alarak kolordu telgraf bölüğüne iltihak edeceklerdir.

8 — Tümen sıhhiye bölüğü, erat, eşya ve malzemesini tamamen seyyar hastahaneye (vesaiti nakliye hariç) devredecektir. İşbu erat ve malzeme tümenlere ihtiyaç nisbetinde Baştabiplikçe tevzi edilecektir.

9 — Tümen levazımından bir hesap memuru ve kıta-

ların hesap memurları, taburlarının hesaplarını vermek üzere cephe emrine gönderileceklerdir.

10 — Kıtalar debboylarında mevcut eşya, teçhizat, her nevi iaşe maddeleri miri mutfak edevatı ve saire gibi eşyayı kolordu levazımına ve istihkâm edevatını kolordu istihkâm kumandanlığına, fazla cephane, bomba ve aydınlatma edevatı ve perakende erat üzerinde ve depolarda kalmış silâhlar ve cephane, kolordu topçu kumandanlığına teslim edilecektir.

11 — Tümenin bütün mirî binek, mekkâre arabaları, eratı ile beraber kolordu cephane taburuna teslim edilecektir.

12 — Ekmekçi müfrezesi teşkilâtını muhafaza ederek 11. Tümene verilecektir. —

13 — Makineli tüfekler tümenlere bölük ve bütün subaylar ve teşkilâtı ile verilecektir. Bölük emrine ve karargâhtaki 10 yazıcı, kunduracı, terzi ve aşçı gibi san'at ve marifet sahipleri kolordu karargâh kumandanlığına teslim edilecektir.

15 — Cephe emrine gidecek subaylar, emirber ve seyis almıyacaklardır.

16 — Yukarıda sayılanlardan arta kalacak bütün erat kolordu karargâh kumandanlığına teslim edilecektir.

17 — Verilen işbu emir hilafına binek, mekkâre, vesaiti nakliye, er teçhizat, silâh, ve eşya saklamak veya muhafaza etmek isteyenler, düşman karşısında emre itaatsizlik suçu ile derhal divanı harbe verilecektir.

IV. Kolordu K.
Kemalettin Sami

Ek : 7

ORDUDA HASTALIK DURUMU

Millî Mücadele'de çeşitli âdi ve salgın hastalıklardan dolayı ordu hastahanelerinde yatırılan asker sayısının, yıllar ve aylar itibariyle durumu şöyledir :

	1920	1921	1922	1923
Ocak		13486	24792	17005
Şubat		12557	21241	19517
Mart		12650	29193	22502
Nisan		10542	27834	17586
Mayıs		10425	21837	11893
Haziran	2478	8074	18766	13960
Temmuz	4346	11873	24730	13631
Ağustos	6156	5795	23683	
Eylül	6182	4734	19643	
Ekim	5555	27328	21666	
Kasım	6434	17366	21773	
Aralık	10053	16953	19830	
TOPLAM	41204	151783	274988	117094

NOT :

1 — Ankara'da Millî Hükümet, 1920 yılı Mayıs ayında kurulduğu için, bundan önceki dağınık döneme ait hastahaneye giriş kayıtları yukarıdaki tabloda gösterilmemiştir.

2 — 1920 yılındaki hasta giriş sayısına kıyasla 1921 ve 1922 yıllarındaki hasta giriş sayısının fazla görülmesi, ordu mevcudunun artması ile ilgilidir.

3 — 1921 yılının bazı aylarında hasta giriş sayısının artması, Eskişehir - Kütahya ve Sakarya Muharebelerinin, geri çekilmelerin ve ileri yürüyüşlerin yarattığı bir sonuçtur.

4 — 1921 yılında Askerî Hastahaneye sevk eden hastalıkların başında, kabakulak, dizanteri, grip, yılancık hastalıkları gelmektedir.

Ek : 8

CEPHE KUMANDANININ SAĞLIK TEŞKİLÂTINA TEŞEKKÜRÜ

Sakarya Meydan Muharebesinden sonra, 20 Eylül 1921 günü, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, yaralılara, iyi bakıldığından dolayı, Sağlık Teşkilâtı'na teşekkür etmiştir. İsmet Paşa'nın bu konudaki tamiminin suretini aşağıya alıyoruz :

20.9.37 (1921)

S U R E T

Yapılan tahkikat neticesinde, yara ihtilâtının gayet az olduğu ve vesaiti nakliye noksanına rağmen, yaralı nakliyatının hüsn-ü suretle tedvir edildiği, bilhassa ileri hatlarda hidematı sıhhiyenin muntazam surette cereyan etmiş olduğu ve hastahanelerde de yaralıların iyi bakıldığı anlaşılmıştır. Gösterdikleri faaliyet ve vazifeperverlikten dolayı ordumuz heyet-i sıhhiyesine âlenen teşekküratımın kıtaat ve hastahane etibbasına kadar iblâğını rica ederim.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

1, 2, 3, 4 ve 5. Kolordu Kumandanlıklarına, Kocaeli Gurubu Kumandanlığına,

Menzil Müfettişliğine (Ankara, Konya), 3, 12. Seyyar Sertebabetine ve müstakil kıtaat ve hastahanelere.

Ek : 9

HASTALIKTAN ÖLENLER, MUHAREBLERDE ÖLENLERDEN FAZLA

Millî Mücadele'de uğradığımız insan kaybı, yalnız muharebelerde ölenlerden ibaret değildir. Muharebelerde ölenlerden daha çok insan, çeşitli âdil ve bulaşıcı hastalıklardan ölmüştür. Ve bunlar, muharebelerde ölenlerin iki katından fazladır. Muharebede ölenler, subay ve er olarak (yaralanma sonunda ölenlerle beraber) 10.885 iken, muharebe dışında çeşitli hastalıklardan ve diğer sebeplerden ölenler, 26.334 kişidir.

Gerek cephelerde muharebeler sebebiyle ölenlerin, gerekse çeşitli âdi ve bulaşıcı hastalıklardan ve diğer sebeplerden dolayı ölenlerin sayısı şöyledir :

	Subay	Er
Muharebe meydanlarında ölen	*662*	*8505*
Yaralanma sonunda ölen	*53*	*1665*
Çeşitli hastalıklardan hastahanelerde ölen	*147*	*22543*
Asker alma mıntakalarında ölen	*118*	*2838*
Kıtalarda muhtelif surette ölen	—	*688*
TOPLAM	*980*	*36239*

Ek : 10

DOKTOR, ECZACI, DİŞÇİ SAYISI

Millî Mücadelede Türk ordusunun sağlık hizmetlerini yürüten doktor, eczacı ve dişçi sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

	Doktor	Dişçi	Eczacı
Muvazzaf	612	—	148
Mâkellef	240	21	57
Gayrimükellef	62	5	19
Mütekait, müstafi	43	—	—
TOPLAM	957	26	224

Yalnız şunu belirtmek isteriz ki, bu sayılar bütün Millî Mücadele süresince orduda hizmet etmiş doktor, eczacı ve dişçileri göstermektedir. Bunların hepsi aynı zamanda hizmette bulunmamışlardır. Yani, bu sayılar 4 yıl boyunca Türk ordusuna hizmet arzeden bütün hekimleri göstermektedir.

Ek : 11

İSMET PAŞA, GENERAL TRİKOPİS ARASINDA GÖRÜŞMELER

«1 Eylülde İzzettin Paşanın kolordusu Uşak'ı işgal etti. Ertesi gün öğle üzeri biz de Uşak'a geldik. O gece orada kaldık. 3 Eylül günü hatırladığıma göre, sabah saatlerinden birinde bir adam, zannediyorum bir köy imamı idi, koşa koşa yanımıza geldi. Düşman geliyor, diye bağırıyordu. Hangi düşman, nereden geliyor? Adam, aklını kaçırmış gibi bir tesir yaptı bizde. Bağırdık, çağırdık. Adamı susturmaya uğraşıyoruz. Birazdan vaziyet anlaşıldı. 30 Ağustos Başkumandanlık Muharebesi meydanından kurtulabilmiş olan dökün-tüler bir yerde toplanmışlar ve Uşak yakınına kadar geldikleri zaman, bizim o civara sevk edilen 5. ve 23. Tümenlere teslim olmuşlar. Baktık, hakikaten 3-5 bin kişilik bir düşman kafilesi Uşak'a gelmiş. Fakat başlarında bizim bir tümen kumandanımız var. Onları Uşak'a getiriyor. Koşa koşa gelerek bize verilen haber bu imiş.

Esirler arasında Yunan Kolordusu Kumandanı General Trikopis, 2. Kolordu Kumandanı General Diyenis ile yüksek rütbeli birçok kumandan da vardı. Esir kumandan ve subayların sayısı yüzden fazlaydı. Generalleri bana getirdiler. Gayet yorgun bir haldeydiler. Dudakları şişmiş, çay ikram ettim, beraber çay içelim, dedim. Çay içecek halleri yoktu, içemiyorlardı. Kendilerine arkadaşça, iyi muamele ettik. Hep beraber oturduk, muharebeden bahsettik. Kendilerinin iyi muharebe ettiklerini, talihin yaver olmadığını söyledim. Arkadaşça konuşalım dedim. Muharebenin başındanberi buraya gelinceye kadar, düşmanın muhtemel hareketlerine dair zihnimden geçen ve yapmasını tahmin ettiğim teşebbüsleri birer birer Trikopis'e anlattım. Trikopis ile ve Diyenis ile muharebe safahatını uzun uzadıya konuştuk, münakaşa et-

tik. Şimdi, bunları anlatmadan önce, esir generalleri Başkumandana nasıl götürdüğümü hikâye edeceğim.

Konuşmalarımız bitince palaskamı, kılıcımı taktım. Kendilerine, sizi resmî vaziyetimle Başkumandana takdim edeceğim, dedim. Onları aldım, Başkumandanın huzuruna götürdüm. Atatürk çok âlicenap davrandı. Onlarla konuştu, teselli etti. Kendileri çok mütehassis oldular. Esir generalleri istirahat ettirmek için, barındırmak için bize emir verdi. Biz de gerekeni yaptık, kendilerini münasip bir yere sevk ettik.»

«General Trikopis ile muharebe hakkında konuşmaya ilk günden başladım. Bu konuşmaları aklımda kaldığı kadarı ile anlatıyorum. Kendisine sordum :

— Muharebenin başladığı ilk günü topçu ateşini niçin çabuk kestiniz? Biz, günün ortasından itibaren yalnız başımıza topçumuzu kullandık, tesir ettik. Biz cephenizi dövüyorduk ve siz mukabele etmiyordunuz. Halbuki henüz daha ricata karar vermemiştiniz. Çnkü piyadeniz gayet sert duruyordu.

— Ben topçu zabitiyim, dedi. Tahkik ettim, siz de topçu zabitiymişsiniz. Bataryalarımız ilk saatten sonra ateş edemez hale geldiler.

— Nasıl oldu?

— Bataryaların tarassut noktaları çok ileride intihap edilmişti. Tarassut noktaları ile bataryalar kablo ile birbirine bağlı idiler. Oradan kumanda ediliyordu. Sizin topçu ateşiniz o kadar şiddetli ve muntazam başladı ki, kendi toplarımızı isabetle kullanalım diye çok ileriye sürdüğümüz tarassut mevkilerinin hepsi düştü, tahrip oldu. Toplar, içinde mermi olduğu halde duruyor, fakat kumanda eden adam yok. Tarassut mevkilerindeki subay ve erlerin bir kısmı öldü, telefon kalboları koptu ve bu suretle ateş edemez hale geldik :

General Trikopis'e sordum :

— Peki, bunu anladım, dedim. Biz Akşehir'e yan dönmüş vaziyette taarruz ediyoruz. Niçin Akşehir istikametine bir taarruz yapmadınız?

Trikopis :

— Süvariniz arkamıza düştü, telâş ettik, diye cevap verdi.

Böyle hareketlerde Fahrettin Altay'ın müstesna bir kabiliyeti vardır. Hiç tahmin edilmeyen dağlık arazide geçitlerden süvari fırkalarını hiç kimseye duyurmadan şimale geçirdi ve düşmanın arkasında cirit atmaya başladı. Sadece görünüşü, düşman kumandanlarının aklını da, bütün tertiplerini de altüst etti. Nitekim Trikopis, anlattığına göre, bizim süvarilerimizi arkalarında görünce, tertip almaya teşebbüs bile edememiş, böyle bir şeye imkân olmadığı kanaatine varmış.»

«Trikopis'e, ne kadar kuvvetle muharebe ettiğini, ne kadar takviye aldığını, niçin mukavemet edemediğini sordum. Bana dedi ki :

— Kendi kuvvetlerimle muharebe ettim. Biraz takviye kuvveti aldım ama, parça parça ve geç geldi. İşe yarar bir takviye kuvveti alamadım.

— Niçin, diye sordum.

Yanında duran İhtiyat Kolordu Kumandanı General Diyenis'i göstererek :

— Buna sorun, arkadaşım bana yardım etmedi, dedi.

Ben bu defa Diyenis'e dönerek sordum :

— Niçin yardım etmediniz?

General Diyenis, kendi zaviyesinden niçin yardım etmediğini şöyle anlattı :

— Nasıl yardım edecektim? Ben de taarruza maruz kaldım. Taarruz benim cephede de aynı şiddetle oldu. Bütün mevzilerim düştü. Evvelâ kendi vaziyetimi kurtarmaya çalıştım. Benim aldığım emir oraları muhafaza etmekti. Bu sebeple emrimdeki kuvvetlerle cephemi takviye ettim ve mukabil taarruzla sizin kuvvetlerinizi püskürttüm, mevzilerimi geri aldım.

General Diyenis'in, emrindeki İhtiyat Kolordusu ile mukabil taarruza geçip hepsini püskürterek geri attığı kuvvet bizim bir fırkamızdı. İki günlük muharebe ile geri attığı bu fırka Salih Paşanın fırkasıdır. Bu iki gün zarfında Triko-

pis.in kıtaatı onun gönderebildiği pek az takviye kuvvetleri ile yalnız başına kalmış ve didinerek erimiştir. Bundan sonra parça parça takviye kıtaları da gelmiş, fakat geç kaldığı için o karışıklık içinde gelen kıtalar artık hiç muharebeye girmemiş, bozulmuş kıtaat içine karışarak bir fayda sağlamamıştır.

Biz Diyenis'le konuşurken, Trikopis söze karıştı :

— Hakiki taarruz benim cephemde oluyor, yardım ihtiyacım var, gel dedim, gelmedi *diye konuştu..*

Bu mevzuu burada kestim. Trikopis'e :

— Niçin Eskişehir'e doğru çekilmedin? diye sordum.

Trikopis bu sualimi şöyle cevaplandırdı.

— İzmir'e doğru çekilmek ve İzmir istikametini kapamak için emir aldım. Hacı Anesti, bana verdiği emirde, cephede muharebeyi kaybettiğimiz anlaşılınca kıtaatını İzmir üzerine çek, dedi.

Sonradan anlaşıldığına göre, İzmir'de bulunan Yunan Ordusu Başkumandanının, muharebenin cephede kaybedildiğini haber alması ile, vaziyetin tehlikeye girmesi bir olmiş. O esnada cephedeki kıtaatın hepsinin sevk ve idaresini General Trikopis'e vermişler. Yani General Trikopis Başkumandan gibi emir verecek. Ama Hacı Anesti daha evvel tedbir olarak İzmir üzerine çekilmesini emretmiş. General Trikopis'e bu tedbirin yanlış olduğunu anlatmaya çalıştım.

— Muharebe meydanındayız, nasıl böyle yaparsınız? *diye sordum.*

— Kesin olarak emir aldım, başka bir şey yapamazdım, *dedi ve bu meseleyi kapattık.*

Ek : 12

EĞLENCELİ BİR HİKÂYE

Millî Mücadelede Türk ordusundaki tümen sayısı Yunan ordusundaki tümen sayısından fazla, fakat Yunan tümenleri Türk tümenlerinden insan sayısı ve silâh gücü bakımından çok daha kuvvetli idi. İki taraf da bu durumu kendi hesabına aleyhte bir faktör olarak kabul ediyordu. İsmet Paşa, bununla ilgili olarak bir hikâye anlatmaktadır :

*«Şimdi biraz da eğlenceli olarak, işin istifadeli neticesini hiâye edeyim. Muharebe bitti. Aradan zaman geçti. Yunanlılarla münasebetimiz düzeldi. Karşılaştıkça muharebe hatıralarını dostça birbirimize naklederdik. Bir gün Ankara'da Yunan Harbiye Nazırı, Yunanistan'ın büyük generallerinden Kondilis, Başbakan olarak yemekte bizim evde misafirdi. Başbakan ve Harbiye Nâzırı, daha küçük rütbede iken Anadolu muharebesinde bulunmuş. Konuşuyoruz. General Kondilis, bana, Yunan ordusunun muvaffakiyetsizliğinin sebebini anlattı. Onun kanaatince, Yunan ordusunun muvaffakiyetsizliğinin sebebi, Yunan ordusunun teşkilâtı idi. Hayretimi mucip oldu. Ne vardı teşkilâtında, dedim. Anlat*maya başladı :

— Yunan ordusunun teşkilâtı, gayet kuvvetli tümenlere, kolordulara dayanıyordu. Dolgun mevcutlu bu birliklerin hareketi, muharebesi hantal, sevk ve idaresi güç oluyordu. Özellikle herhangi bir yanlış hesaba dayanarak, bir tümen yanlış bir istikamete, yanlış bir hedefe sevk olunursa, hata çok ağır neticeler veriyor ve tamiri mümkün olmuyordu. Bir Yunan tümeni yanlış bir hedefe sevk edilmiş ve bidayette muharebe için bir defa lüzumlu yerden ayırmak gibi bir hata işlenmişse, bilâhare bunun farkına varılsa bile, tamir etmek için çok zamana ihtiyaç oluyor ve ekseriya tamiri mümkün olmuyordu. Halbuki karşımızdaki Türk kı-

taları, az mevcutlu, gayet çevik kıtalardı. Lüzum hasıl oldukça her tarafa kolaylıkla sevk edilebiliyorlardı. Nihayet bir tanesi yanlış bir istikamete sevk olunursa, mevcudu az olduğu için hem kayıp az oluyor, hem kaybedildiği anlaşıldığından itibaren sür'atle doğru bir yere getirmek mümkün oluyor.

Muharebede bulunmuş, muharebe esnasında tecrübelerine göre Yunan ordusunun başlıca zayıf noktasının burası olduğunu söyledi. Kendisine, bizim tarafımızda olan teşkilât münakaşalarını, tafsilatı ile, etrafı ile anlatmamakla beraber, teşkilât meselesi bizim tarafımızdan da daima münakaşa mevzuu olmuştur, karşı karşıya bulunan düşmanlar arasında bu mesele daimi bir meseledir, diye işi tatlıya bağladım.»

Ek : 13

RÜTBE VE SINIFLARINA GÖRE

ŞEHİT SUBAY SAYISI

	Astğm.	Tğm.	Üstğm.	Yzb.	Bnb.	Yb.	Alb.	Gnr.	Toplam
Piyade	160	266	128	84	29	6	1	—	674
Süvari	2	4	6	—	1	—	—	—	13
Topçu	1	1	3	1	2	—	—	—	8
İstihkâm	—	1	—	1	—	—	—	—	2
Tabip	—	—	1	1	2	—	—	—	4
Eczacı	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Kurmay	—	—	—	—	1	3	—	—	4
Havacı	—	—	3	1	—	—	—	—	4
Askerî Esnaf	—	—	—	4	—	—	—	—	4
Askerî Kâtip	—	—	—	1	—	—	—	—	1
TOPLAM	163	272	141	94	35	9	1	—	715

NOT:

Muharebe meydanında şehit	662	subay
Yaralanıp sonradan ölen	53	»
TOPLAM	715	

Ek : 14

RÜTBE VE SINIFLARINA GÖRE

YARALANAN SUBAY SAYISI

	Astğm.	Tğm.	Üstğm.	Yzb.	Bnb.	Yb.	Alb.	Gnr.	Toplam
Piyade	477	820	332	267	47	18	—	—	1961
Süvari	8	22	8	3	1	—	—	—	42
Topçu	2	4	8	12	5	1	—	—	32
İstihkâm	1	1	4	1	—	—	—	—	7
Tabip	—	—	3	5	2	—	—	—	10
Eczacı	—	—	—	4	—	—	—	—	4
Veteriner	—	—	1	1	—	1	—	—	3
Kurmay	—	—	—	2	2	2	—	—	6
Askerî Esnaf	—	—	—	14	—	—	—	—	14
Askeri Kâtip	—	—	—	3	—	—	—	—	3
TOPLAM	488	847	356	312	57	22	—	—	2082

N O T : Muharebe meydanlarında yaralanan 2082 subaydan ayrı olarak
6 subay kazaen.
18 subay eşkiya ve aşiretlerle yapılan çarpışmalarda yaralanmıştır.

	Astğm.
Piyade	37
Süvari	1
Topçu	—
İstihkâm	—
Tabip	—
Kurmay	—
Havacı	1
Askerî Esnaf	—
Askerî Kâtip	—
TOPLAM	39

Ek : 15

RÜTBE VE SINIFLARINA GÖRE

ESİR DÜŞEN SUBAY SAYISI

Tğm.	Üstğm.	Yzb.	Bnb.	Yb.	Alp.	Gnr.	Toplam
130	68	63	20	1	—	—	319
4	1	1	2	—	—	—	9
1	3	1	2	—	2	—	9
1	—	—	—	—	—	—	1
—	1	5	—	—	—	—	6
—	—	1	—	—	—	—	1
—	2	—	—	—	—	—	3
—	—	3	—	—	—	—	3
—	—	9	—	—	—	—	9
136	75	83	24	1	2	—	360

Ek : 16

ŞEHİT SAYISI BAKIMINDAN BİR KARŞILAŞTIRMA

Millî Mücadele zamanının askerli şubesi teşkilâtına göre bütün şubelere dahil askerlerin verdikleri şehit sayısını bölgeler esasına göre başka bir çerçeve yazısında gösterdik. Bununla ilgili tablo, Türkiye'nin her bölgesinden, Ulusal Kurtuluş Savaşında kaç kişinin öldüğünü göstermekte ve bir karşılaştırma imkânı vermektedir. Şimdi aşağıda, bundan ayrı olarak bazı önemli illerimizin verdikleri şehit toplamını karşılaştıracağız :

İstanbul	*108*
İzmir	*113*
Ankara	*2045*
Tokat	*769*
Kastamonu	*1888*
Konya	*2316*
Çorum	*1516*
Hatay	*2*

NOT : İller, şimdiki idarî taksimata göre değerlendirilmiştir.

Ek : 17

SUBAY KAYBI ORANI DAHA YÜKSEK

Millî Mücadele süresince, gerek muharebelerde, gerek se muharebeler dışındaki askerî hareketlerde subay ve er olarak yaralananlar, 33.685 kişidir. Bunun 33.460'ı ateşli silâhlarla, 225'i süngü ile yaralanmıştır.

Kurtuluş Savaşı sonunda malûl kalanların sayısı, 159 subay, 1284 er olmak üzere 1443 kişiden ibarettir.

Millî Mücadele'de, muharebelerde subay kaybı sayısı er kaybına oranla çok yüksektir. Nitekim, bütün muharebelerde şehit düşen her on üç ere karşılık bir subay şehit olmuştur. Subay kaybı bakımından bu oran, hiçbir ulusun ordusunda görülmedik ölçüde büyüktür. Oran, Sakarya Muharebesinde daha da yüksektir. Gerçekten, Sakarya Meydan Muharebesinde her 8 er ile beraber 1 subay şehit düşmüştür.

Subay kaybının muharebelere göre sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

	Şehit	Yaralı	Esir
Birinci İnönü Muharebesinden önceki devrede	*28*	*16*	*187*
Birinci İnönü Muharebesinde	*8*	*19*	*9*
İkinci İnönü Muharebesinde	*91*	*181*	*54*
Kütahya - Eskişehir Muharebelerinde	*121*	*267*	*54*
Sakarya Muharebesinde	*345*	*1217*	*49*
Büyük Taarruzda	*122*	*381*	*7*
TOPLAM	*715*	*2081*	*360*

Ek : 18

İSTANBUL ASKERLİK ŞUBELERİNE GÖRE ŞEHİT SAYISI

Millî Mücadele'de İstanbul ili askerlik şubelerine kayıtlı askerler arasında şehit düşenlerin sayısı şöyledir :

Yalova	*0*	*Merkez ilçe*	*0*
Zeytinburnu	*0*	*Adalar*	*0*
Teşvikiye	*5*	*Bakırköy*	*6*
Çekmece	*1*	*Beşiktaş*	*9*
Cihangir	*2*	*Beyoğlu*	*0*
Hırka-i Şerif	*9*	*Beykoz*	*0*
Rumelikavağı	*1*	*Çatalca*	*5*
Süleymaniye	*41*	*Eminönü*	*0*
Sultanahmet	*2*	*Eyüp*	*0*
Sultanselim	*1*	*Fatih*	*0*
Samatya	*1*	*Kadıköy*	*4*
Tophane	*1*	*Kartal*	*0*
Galata	*1*	*Sarıyer*	*1*
Kasımpaşa	*6*	*Silivri*	*0*
K. Mustafapaşa	*3*	*Şile*	*5*
Kılıçalipaşa	*1*	*Şişli*	*0*
Boğaziçi (An.)	*3*	*Üsküdar*	*0*

Ek : 19

MİLLÎ MÜCADELE KAÇ CANA MALOLDU?

Ulusal Kurtuluş Savaşları, sanıldığı kadar pahalıya mal olmamaktadır. Bir ulusun kurtuluşu için halkın yarısının, üçte birinin, dörtte birinin ölmesi gerekmiyor. Bilinçli bir Ulusun Kurtuluş Savaşı, bilgili ve üstün kabiliyetli yöneticiler ve kumandanlar tarafından yönetilirse, çok az sayıda insanın hayatı bahasına kazanılabilmektedir. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı, bunu ispatlamaktadır.

1919 yılı Mayıs ayında, yani İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği sırada, bütün Türk ordusunun mevcudu 50.000 kişi kadardı. 1922 yılı yazında, Büyük Taarruz'dan önce Türk Ordusunun iaşe mevcudu 580.000 kişiyi bulmuştur. Daha açık bir deyimle, Büyük Taarruz öncesindeki günlerde Türk Ordusunda 580.000 kişi için kazan kaynamaktaydı. Ancak, bu 580.000 kişinin hepsi savaşçı değildi. Batı Cephesindeki Türk kuvvetlerinin sayısı 380.000 idi. Ve bunların 110.000'i savaşa sokulabilmişti. Geri kalanı geri hizmetlerde, askerlik şubelerinde görevli bulunuyordu.

4 yıl süren Millî Mücadele'de, ordunun insan kaybı, kazanılan zafere ve mevcuduna göre çok azdır. Bütün cepheler sayılmak şartıyle, muharebe meydanlarında 9167 kişi şehit olmuştur. Bunlardan 662'si subay, 8.505'i erdir.

Cepheler ve muharebeler bakımından, subay ve er olarak şehit ve yaralı sayısı şöyledir :

Doğu Cephesinde :	Şehit	Yaralı
Ermeni Harekâtı	46	76
Batı Cephesinde :		
Gediz Muharebesi	181	135
1. İnönü Muharebesi	95	183
2. İnönü Muharebesi	1499	2470
Kütahya - Eskişehir Muharebesi	1522	4714
Sakarya Muharebesi	3282	13618
Büyük Taarruz	2542	9977
TOPLAM	9167	31173

Örgün Yayınlar

	TL.
Nurer Uğurlu	
▪ Örneklerle Yardımcı Edebiyat Kitabı (Lise I)	200
▪ Örneklerle Yardımcı Edebiyat Kitabı (Lise II)	250
▪ Örneklerle Yardımcı Edebiyat Kitabı (Lise III)	350
Suat Taşer	
▪ Örneklerle Konuşma Eğitimi	200
Türkân Andaç	
▪ Atatürk İçin Şiirler	200
Gazi Mustafa Kemal	
▪ Nutuk	350
Sabahattin Selek	
▪ Anadolu İhtilâli	500
Sabahattin Selek	
▪ Milli Mücadele (Kurtuluş Savaşı) I - II	1000
Türker Acaroğlu	
▪ Ozanlar ve Yazarlar	200
ÇOCUK KİTAPLARI	
Giovani Mosca	
▪ Okul Anıları (Ciltli)	250
Mehmet Seyda	
▪ Zaman Dede (Ciltli)	200
Abbas Çılga	
▪ Heredot Dede (Ciltli)	200
Dede Korkut	
▪ Hikâyeler (Ciltli)	200
Rifat Ilgaz	
▪ Halime Kaptan (Ciltli)	200

INSTITUT KURDE de PARIS
BIBLIOTHÈQUE

INSTITUT KURDE DE PARIS
ENTRÉE Nº 1487 - 2

SEL
93

Milli Mücadele, *Sabahattin Selek*'in uzman ve usta kalemiyle, yabancıların açıktan açığa yurdumuza, Anadolu'ya gelip oturma çabasını olanca çıplaklığıyla açıklıyarak, gözler önüne sermektedir. Halkımız **Milli Mücadele**'nin yaşlı bir İmparatorluk'tan genç bir Cumhuriyet'e geçiş dönemi üzerine zihinlerde belirmiş binlerce sorunun gerçek ve doğru karşılığını, bugünkü olaylara bağlıyarak bulabilecektir.

Yıllardır bu konuda derinlemesine araştırmalar yapan ve **Anadolu İhtilâli** adlı ünlü eseri hazırlayan *Sabahattin Selek,* birbirine geçmiş olaylar zincirini bütün ayrıntıları ve ilgi çekici yanlarıyla inceliyor. **Milli Mücadele**'nin *bugüne kadar bilinmeyen ve açıklanmıyan yanlarını yorumlayarak sunuyor.* Ve herkesin anlıyabileceği bir dille olayları anlatıyor.

ÖRGÜN YAYINLAR, dünyanın ilk ulusal kurtuluş savaşlarından biri olan **Anadolu Milli Mücadele**'sini *Sabahattin Selek* gibi usta bir kalemle ve en geniş görünümü, en ince ayrıntısıyla okurlarının ilgi ve beğenisine sunmaktan kıvanç duyar.